

ΑΠΑΝΤΑ
ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ
ΠΑΤΕΡΩΝ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ
ΤΟΥ
ΘΕΟΛΟΓΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΩΦΕΛΙΜΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ»

ΑΠΑΝΤΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ
ΤΟΥ
ΘΕΟΛΟΓΟΥ

1

ΠΩΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΖΕΤΑΙ

Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΕΡΑΝ ΥΜΝΟΛΟΓΙΑΝ

(Μηναῖον — 25 Ἰανουαρίου)

Τὸ εἶδος αὐτοῦ τίμιον καὶ ἡ μορφή αἰδέσιμος. Ἄστρον νοητόν, καταυγάζον τὰ πέρατα. Σάλπιγξ, ἡ κηρύττουσα τῷ κόσμῳ τοῦ Χριστοῦ τὰ ἐντάλματα. Πολύφωνον ὄργανον. Κιθάρα ἡ ἔμμουσος. Λιγυρὰ κινύρα, ἡ ἡδύπνοος. Ἱεραρχῶν ὑπέρτατος. Μέγας Διδάσκαλος τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ. Βάθος ἐνθέου χάριτος. Ὑψος οὐρανίων νοημάτων. Πατὴρ Πατέρων. Πανένδοξος. Ποιμὴν ὁ πανάριστος. Ποιμὴν Ποιμένων. Ἰσαγγελος. Ἀποστόλων σύνθρονος. Μαρτύρων καὶ Ὁσίων καλλονή. Ἀρχιερεὺς ἀγιώτατος. Παμμάκαρ. Ἱεραρχῶν ἀρχηγός. Πατριαρχῶν τὸ γέρας. Μύστις τῶν Δογμάτων. Χριστοῦ νοῦς ὁ ἀκρότατος. Θεολογίας πηγή, σοφίας ποταμός καὶ θρύσις θείας γνώσεως. Ἀσπὴρ φαεινότητος. Τῆς εὐσεβείας ὑπέρμαχος ὁ μέγας καὶ τῆς ἀσεβείας διώκτης ὁ γενναῖος. Πάνσοφος. Στόμα ἱερόν. Θεολόγος γλώσσα. Θεῖος νοῦς. Θεῖος Θεολόγος. Μέγας Θεολόγος.

(Ἀπὸ τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Μικροῦ Ἑσπερινοῦ)

Θεολογίας στόμα. Ὅσιος. Θεηγόρος. Γρηγόρον ὄμμα τῆς Χάριτος. Πάνσοφον στόμα τοῦ Πνεύματος. Λαμπρὸς φωστὴρ τῆς οἰκουμένης. Μέγα τῆς Ἐκκλησίας περιήχημα. Κλέος Ὁρθοδοξίας τὸ πανθαύμαστον. Θεολογίας ἡ θρύσις. Ἄεταος ποταμός θείων Δογμάτων. Πηγή, ἡ θρύουσα θεία νάματα ἀμβροσίας. Ἀποστόλων ὁμότροπος. Πλημύρα θεηγορίας. Ἠδύτατον ρεῦμα διδασκαλίας. Ἀσφάλεια ὑψηλῶν λόγων. Οὐρανόδροντα χεῖλη. Πυρίνους γλώσσα. Θησαυρὸς σοφίας. Κήρυξ τοῦ Λόγου. Πιστῶν ἐγκαλλώπισμα. Θεολόγος. Φύλαξ τῆς ποιμένης Χριστοῦ. Ἀγρευτὴς τῶν λύκων. Σπορευὺς ὁρθῶν Δογμάτων. Ἰσχυρότατος διώκτης αἵρετιζόντων. Γρηγόρος γλώσσα. Θεοφάντωρ. Τρισμακάρ. Πύρινος γλώσσα. Θεορρήμων. Θεῖον στόμα. Πηγὴ Θεολογίας. Ἐνδιαίτημα ὑψηλῆς θεωρίας. Θεόπνευστος. Αἰγλή Θεολογίας. Ποταμός τοῦ Θεοῦ. Ἀκριδὴς φύλαξ τῶν δογμάτων. Θερμότατος ὑπέρμαχος τῆς Τριάδος. Ὅργανον τοῦ Πνεύματος. Ἐγγήρατος νοῦς. Εὐχὸς γλώσσα. Θεία λύρα. Γρηγόρος ὀφθαλμός τῶν ποιμένων. Ποιμενικὸς αὐλὸς τῆς Θεολογίας.

(Ἀπὸ τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Μεγάλου Ἑσπερινοῦ)

Εὐσεβείας ἀριστεύς. Ἀξιάγαστος. Πατὴρ ἀγιώτατος. Ποιμὴν ὁ καλός. Πανεύφημος. Θεολόγος ὁ δεύτερος. Οὐράνιος στύλος φωτός. Σάλπιγξ σοφίας Θεοῦ. Θεοκήρυξ. Μεγαλόφωνος Κήρυξ τῆς εὐσεβείας. Ρήτωρ ὁ πυρίπνοος. Θεόφθογγος λύρα τῆς Χάριτος. Πρόμαχος πιστῶν. Κήρυξ φωτός. Ἀγγέλων συμπολίτης καὶ συνόμιλος. Μακάριος. Μύστις τῆς Τριάδος. Φαινὸς ὁρθὸς εὐσεβείας. Μυσταγωγὸς τῶν ὑπερκοσμιῶν. Μυητὴς τῆς παγκοσμίου σωτηρίας. Θεράπων Χριστοῦ. Παμμακάριστος. Θεοειδέστατος. Νεὸς Σαμουὴλ θεόδοτος. Οὐράνιος σταγὼν. Θεολογίας ὁ νοῦς ὁ ἀκρότατος. Μύστις τῆς τρισυποστάτου Μοναρχίας καὶ Θεότητος. Τριαδικὸς Θεολόγος. Τριαδικὸς μυστηπῆλος. Ἱερομύστις. Ἐκκλησιῶν ἡ σεμνοπρέπεια. Συναριθμῖος ταῖς ἄνω χορείαις. Ρήτωρ τῆς Ἐκκλησίας. Μύστις τῆς θείας ἐλλάμψεως. Φαιδρὸς ὑπογραφεὺς τῆς Τριάδος. Δόξα πιστῶν. Ἱερέων φωστὴρ. Οἰκουμένης τὸ κλέος. Λύρα τοῦ Πνεύματος. Θέριστρον τῶν αἱρέσεων. Ἠδυσμα Ὁρθοδόξων. Ὁ δεύτερος Ἐπιστήθιος. Αὐτόπτης τοῦ Λόγου.

(Ἀπὸ τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Ὁρθρου)

Θεία φωνή. Θεολογίας ἐπάνυμος. Νοῦς οὐράνιος. Μέγιστος Ἀρχιερεὺς. Λαμπρὸς Θεολόγος. Πολυνύμντος.

(Ἀπὸ τὴν Ἀκολουθίαν τῆς ἑορτῆς τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, 30 Ἰανουαρίου).

Ἱερεὺς Ι. Δ.

Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ

Ἀπολυτίκιον. Ἦχος α'.

Ὁ ποιμενικὸς αὐλὸς τῆς Θεολογίας σου, τὰς τῶν ρητόρων ἐνίκησε σάλπιγγας· ὡς γὰρ τὰ βάθη τοῦ Πνεύματος ἐκζητήσαντι καὶ τὰ κάλλη τοῦ φθέγγματος προσετέθη σοι· Ἀλλὰ πρέσβευε Χριστῷ τῷ Θεῷ, Πάτερ Γρηγόριε, σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ
ΤΟΥ
ΘΕΟΛΟΓΟΥ

ΤΟΜΟΣ 1

ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ	ΠΡΩΤΟΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ	ΔΕΥΤΕΡΟΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ	ΤΡΙΤΟΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ	ΤΕΤΑΡΤΟΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ	ΠΕΜΠΤΟΣ

Κείμενον: A. J. Mason

Εισαγωγή -- Μετάφρασις -- Σχόλια
Ἀρχιμ. ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΚΑΛΑΜΑΡΑ
θεολόγον -- φιλολόγον

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	17
Θεολογικός πρώτος	57 (285)*
Θεολογικός δεύτερος	78 (305)
Θεολογικός τρίτος	138 (357)
Θεολογικός τέταρτος	183 (392)
Θεολογικός πέμπτος	224 (429)
ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΝ ΚΕΙΜΕΝΟΝ	285

---

* Οί έντός παρενθέσεων άριθμοί είναι οί αντίστοιχοι τών σελίδων τοῦ πρωτοτύπου κειμένου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ*

Α'. Ο ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

1. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ μεγάλους πατέρας τῆς Ἐκκλησίας. Κατέχει κεντρικὴ θέσι στὶς δύο τιμιώτατες τριάδες: τῶν θεολόγων καὶ τῶν ἱεραρχῶν. Εἶναι ἓνας ἀπὸ «τοὺς τρεῖς μεγίστους φωστῆρας τῆς τρισηλίου θεότητος» (Βασίλειος, Γρηγόριος, Χρυσόστομος) καὶ ταυτοχρόνως ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς «θεολόγους» (Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστής, Γρηγόριος καὶ Συμεών). Ἴσως δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολή, ἂν ἐλέγαμε ὅτι ἡ συμμετοχή του καὶ εἰς τίς δύο αὐτὲς τριάδες τοῦ δίδει μία ὑπερσχὴ ἔναντι τῶν τεσσάρων ἄλλων κολοσσιαίων προσωποποιήσεων τῆς Ἐκκλησίας. Ἐδῶ περιοριζόμεθα νὰ τονίσουμε προοιμιακῶς, ὅτι τὰ ἔργα τοῦ ἁγ. Γρηγορίου ὑπῆρξαν ἡ κυριώτερη πηγή τῆς ὑμνογραφίας καὶ Θεολογικῆς παραγωγῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Μαΐουμα. Ὁ «ὑπάτος τῶν φιλοσόφων» Μιχαήλ ὁ Ψελλός, τὸν ἐπαρallήλιζε μὲ τὸν Δημοσθένη, τὸν ὠνόμαζε: «ὁ Χριστιανὸς Δημοσθένης».

2. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος κατήγετο ἀπὸ τὸν Πόντο. Ἐγεννήθη¹ εἰς ἓνα μικρὸ χωριὸ τῆς περιοχῆς τῆς Ναζιανζοῦ, πού ἐλέγετο Ἀριανζός τὸ 330 μ.Χ. Ναζιανζηνὸς ὠνομάσθη, ἐπειδὴ ἔζησε τὸν περισσότερον χρόνον τῆς ζωῆς του εἰς τὴν Ναζιανζό, ὅπου ἦταν καὶ τὸ πατρικὸν του σπιτί.

---

* Διὰ τὴν σύνταξιν τῆς παρούσης εἰσαγωγῆς ἐλάβομεν ὑπ' ὄψιν κυρίως τὰ ἔργα: 1. Γεωργίου Φλωρόφσκι, Οἱ Ἀνατολικοὶ Πατέρες τοῦ Δ' αἰῶνος (ρωσιστί), Παρίσι 1931, 2. Κυπριανοῦ Κέρν, Ὁ χρυσοῦς αἰὼν τῆς Πατερικῆς Γραμματολογίας (ρωσιστί), Παρίσι 1967, 3. P. Galley St. Gregoire de Nazianze, Lettres I, II, Paris 1967.

1. Ὅταν ὁ ἅγιος ἐγεννήθη ὁ πατέρας του ἦταν καὶ ὀρθόδοξος καὶ ἐπίσκοπος. Ἦταν μάλιστα καὶ ἀρκετὰ ἡλικιωμένος. Παιδιά ἀπέκτησε κατόπιν ἐκτενοῦς προσευχῆς. Δι' αὐτὸ ὁ ἅγιος Γρηγόριος τὸν παρομοιάζει μὲ τὸν Πατριάρχη. Ἀδραμ.

Ὁ πατέρας του, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ ἐπίσκοπος Ναζιανζοῦ, ἦταν ἓνας πολὺ πλούσιος ἄρχοντας τῆς Ναζιανζοῦ. Ἀνῆκε δὲ σὲ μία Ἰουδαίω - ἐθνικῇ αἵρεσι, ποὺ ἐλέγετο τῶν «ὕψισταρίων». Ἡ μητέρα του, ἡ ἁγία Νόννα², ἦταν ὁρθόδοξη. Ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ ἀρετὴ τῆς ἐπηρέασαν τὸν σύζυγό της καὶ τὸν ἑκαμιαν νὰ μεταστραφῇ στὴν ἀληθινὴ πίστι.

Δὲν ἐπέρασε πολὺς καιρὸς καὶ ὁ Γρηγόριος - πατὴρ ἐχειροτονήθη πρεσβύτερος καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπίσκοπος τῆς Ναζιανζοῦ. Ὡς κληρικὸς ὁ Γρηγόριος ἀνεδείχθη τέλειος μιμητὴς καὶ μαθητὴς τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χριστοῦ.

Ὁ Γρηγόριος ἦτο μεγάλη πνευματικὴ προσωπικότης³. Ἐκκληροδότησε δὲ στὴν Ἐκκλησίᾳ τὰ ἐξῆς μεγάλα καὶ ἀνεκτίμητα:

α) Μίαν πεντάδα ἁγίων, ἥτοι: τὸν ἑαυτὸν του, τὴν σύζυγόν του Νόνναν καὶ τὰ τέκνα του Γρηγόριον, Καισάριον καὶ Γοργονίαν.

β) Τοὺς ἁγῶνας του ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ λαοῦ της. Τὸ θαυτὸ πνευματικὸ του κριτήριον φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι ἀγωνίσθηκε μὲ ὅλες του τίς δυνάμεις νὰ προωθήσῃ εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνον τῆς Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας τὸν ἅγιον Βασίλειον, ποὺ ἐξελέγη μόνον χάρις εἰς τὴν ἄκαμπτη ἐπιμονὴ του.

γ) Τὸ τίμιο καὶ ἅγιον λείψανό του, ποὺ σώζεται μέχρι σήμερα^{3α} ἄφθαρτο, διὰ νὰ μαρτυρῇ πόσο θαθεῖα ἦταν ἡ ἀφθαρσία τῆς ψυχῆς του ἀπὸ τῆ φθορᾶ τῆς ἀμαρτίας.

3. Χάρις εἰς τὰ πλοῦτη, ποὺ διέθετε ὁ πατέρας του, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ κάμῃ λαμπρὲς σπουδές. Ἐσπούδασε εἰς ὅλα τὰ τότε μεγάλα κέντρα πολιτισμοῦ: τὴν Ναζιανζό, τὴν Καισάρεια τῆς Καππαδοκίας, τὴν Καισάρεια

2. Πολλοὶ λόγιοι ὑπερτονίζουν τὴ συμβολὴ τῆς μητέρας του. Τὰ συμπεράσματά τους δὲν εἶναι οὔτε ὀρθὰ οὔτε, ὅπως θὰ ἤθελαν, ἐποικοδομητικά.

3. Σὲ ἄλλη εὐκαιρία (ἐπιστολὴ Γ' πρὸς Εὐδάρριον) ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀποφαίνεται ὅτι «Τέκνων ἀρετὴ, δόξα πατέρων». Ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου Γρηγορίου (παιτρὸς τοῦ Θεολόγου) ἐορτάζεται τὴν 1ην Ἰανουαρίου.

3α. Εὕρεται εἰς Νέαν Καρβάλην Καβάλας.

τῆς Παλαιστίνης, τὴν Ἀντιόχεια, τὴν Ἀλεξάνδρεια, τὴν Ἀθήνα. Ἡ Κωνσταντινούπολις δὲν εἶχε ἀκόμη γίνεи κέντρο πολιτισμοῦ, καὶ ἡ Ρώμη τότε δὲν εἶχε τίποτε τὸ ἀξιόλογο καὶ ζηλευτὸ διὰ τοὺς Ἕλληνας. Στὶς πόλεις αὐτὲς διάβασε τίς πλουσιώτερες βιβλιοθήκες καὶ ἄκουσε τοὺς σοφωτέρους διδασκάλους, μεταξύ τῶν ὁποίων τὸν Δίδυμο τὸν Τυφλό, πού τότε διηύθυνε τὴ θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ τοὺς φιλοσόφους Θεσπέσιο στὴν Καισάρεια καὶ Ἰμέριο καὶ Προαιρέσιο στὴν Ἀθήνα. Διὰ τὸν Προαιρέσιο γίνεται δεκτὸ ὅτι ἦταν Χριστιανός. Ὁ GALLEY μάλιστα τὸν θεωρεῖ σὰν τὸν καλλίτερο εἰς τὸ εἶδος τοῦ λογοτέχνη. Ἔτσι ὁ ἅγιος Γρηγόριος μπόρεσε νὰ αὐξήσῃ τὰ φυσικὰ του τάλαντα μὲ τὴ βαθεῖα γνῶσι τῆς φιλοσοφίας τῶν νεοπλατωνικῶν (καὶ ἐν γένει ὅλης τῆς σοφίας τοῦ ἀρχαίου κόσμου) καὶ τὴν ἄσκησι εἰς τὴν ὠραία βαθεῖα καὶ στοχαστικὴ ἔκφρασι, πού ἐκαλλιιεργεῖτο στὶς τότε περισσότερο λογοτεχνικὲς σχολὲς τῆς Καισαρείας καὶ Ἀντιοχείας καὶ ἐλέγετο «ἄσιανδὸν ὕψος».

4. Τὸ κοσμογύρισμα δὲν ἔκαμε τὸν Γρηγόριο νὰ ἐπαρθῇ. Ἀντιθέτως, κατάλαβε ὅλη τὴ ματαιότητα τοῦ κόσμου καὶ τῆς σοφίας του. Τοῦλάχιστον κατάλαβε, ὅτι ἡ ἀνθρώπινη γνῶσι ἔχει ἀσήμαντη σημασία μπροστὰ στὴ γνῶσι τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ. Κατέληξε λοιπὸν νὰ χαρακτηρίξῃ τὸ κοσμογύρισμά του ὡς μάταιο, ἄσκοπο καὶ ἀνόητο, διότι κατάλαβε ὅτι εἰς τὴν ἐπίγνωσι τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος φθάνει κυρίως μὲ τὴν προσευχή, τὸ κομποχοῖνι, καὶ τὴν ἐγκράτεια.

Ὁ ἴδιος ὁ ἅγιος Γρηγόριος παραλληλίζει τὸν ἑαυτὸ του μὲ τὸν Σαοὺλ πού ἔτρεχε χωρὶς νὰ ξέρῃ πού, φάχνοντας γιὰ τὰ... γαϊδούρια τοῦ πατέρα του. Ἔτσι χαρακτηρίζε τὰ μαθήματά του κοντὰ στοὺς φιλοσόφους! Ὅμως ἡ περιπλάνησι τοῦ ἐπροξένησε ἕνα πολὺ μεγάλο καλὸ. Ὅπως καὶ ὁ Σαοὺλ³⁶ ἔτσι καὶ αὐτὸς τε-

36. Καθ' ἃ ἀναγράφεται εἰς τὴν II. Διαθήκην (Α' Βασ. Κεφ. 9—10) ὁ Σαοὺλ, υἱὸς Κίς, ὑπεχρεώθη μίαν ἡμέραν νὰ ἀναζητήσῃ τοὺς θνους τοῦ πατέρα του πού εἶχαν χαθῇ Μετὰ ἀπὸ μίαν ματαίαν πολυήμερον ἀναζήτη-

λικὰ εὗρηκε μαζί με τά... γαϊδούρια καὶ ἓνα «Βασίλειο». Ὁ τρόπος, μετὸν ὁποῖο ὁ Γρηγόριος ἀναφέρει τὸ γεγονός εἶναι τέτοιος, ὥστε νὰ λέγῃ: γιὰ μένα ὁ Βασίλειος ἦταν μεγαλύτερο εὔρημα καὶ ἀπὸ ἓνα ὁλόκληρο «βασίλειο». Καὶ πράγματι ἦταν. Ἀπὸ τότε ὁ ἅγιος Γρηγόριος συνεδέθη μετὸν Μέγαν Βασίλειο στενιώτατα, παρ' ὅτι δὲν ἐταίριαζαν εἰς τοὺς χαρακτῆρες. Καὶ παρ' ὅτι ἡ φιλία τοὺς ἐπέρασε πολλοὺς πειρασμοὺς ἔμεινε γιὰ πάντα.

5. Ὅταν ἐτελείωσε τὶς σπουδὲς τοῦ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἦταν ἥρμιος ἄνδρας, 30 ἐτῶν. Ὅμως δὲν εἶχε ἀκόμη βαπτισθῇ. Ἀκολουθοῦσε τὴν ὅπωςδὴποτε κακὴ συνήθεια τῆς ἐποχῆς τοῦ — πού ποτὲ δὲν ἐνέκρινε ἡ Ἐκκλησία — νὰ ἀναβάλλουν τὸ βάπτισμα ὅσο τὸ δυνατόν, μετὰ τὴν σκέψιν ὅτι ἔτσι θὰ διατηρήσουν τὸν χιτῶνα τοῦ ἄσπιλου. Ξεχνούσαν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει χρέος ἀπλῶς νὰ διατηρήσῃ ἄσπιλο τὸν χιτῶνα τοῦ βαπτίσματος θάπτοντας τὸ τάλαντο τοῦ Χριστοῦ στὴ γῆ, ἀλλὰ νὰ τὸ πολλαπλασιάσῃ μετὰ τὴν ἀσκησὶν τῶν ἀρετῶν, διότι ὁ Χριστὸς θέλει καρπὸν πολὺν. Καὶ πρὸ τοῦ βαπτίσματος ἀρετὲς δὲν κατορθοῦνται.

Ὅλα αὐτὰ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἦν τὰ ἤξερε ἢ τὰ διαισθανόταν. Καὶ ἀγωνιοῦσε νὰ μὴ ἀποθάνῃ, πρὶν ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν πατέρα τοῦ καὶ τύχῃ τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος. Δι' αὐτὸ καὶ ὅταν, ἐνῶ μετέβαινε ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν εἰς τὴν Ἀθήναν, ἐγίνε μεγάλη τρικυμία, ἐφοβήθη πολὺ καὶ ἔκαμε ἓνα καὶ μοναδικὸν τάγμα - αἵτημα: νὰ τὸν ἐλεήσῃ ὁ Θεός, νὰ δοθῇ νὰ μὴ πνιγῇ, διὰ νὰ ἀξιωθῇ τοῦ ἐνδύματος τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος, διὰ νὰ μὴ μεταβῇ εἰς τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ γυμνός.

Τὸ βάπτισμα ἐπηκολούθησε ὁ σύντονος καὶ συνειδητὸς πνευματικὸς ἀγώνας. Νηστεία, προσευχή, ἀγρυπνία. Ἀγωνία καὶ ἀγώ-

---

σιν τοὺς, ἀντὶ αὐτῶν, συνήντησε τὸν προφῆτην Σαμουὴλ, ὁ ὁποῖος καὶ τὸν ἔχρισε ἐκασίλῃ τοῦ Ἰσραὴλ. Ἔτσι, ἀντὶ γιὰ τὰ... γαϊδούρια, ὁ Σαουλ εὗρηκε ἓνα βασίλειον.

νας διὰ τὴν κάθαρσι, τὴν πνευματικὴν προκοπὴν, τὴν ὑψωσι, τὴν θέωσι.

Μαζὶ μὲ τὸν ὁμόφρονα, ὁμότροπο καὶ ὁμόφυχό του ἅγιο Βασίλειο ἀπομονώθηκαν κάπου εἰς τὸν Πόντο. Παρεδόθησαν κυριολεκτικὰ εἰς τὴν μελέτη, τὴν προσευχὴν, τὴν ἀσκησι. Ὁ νεανικὸς ἐνθουσιασμὸς τοὺς ὠδήγησε σὲ ὑπερβολὰς καὶ ἀπὸ μιὰ ἀποψὶ ἀκρότητες. Ἴσως διὰ τὰ ἑξαγιασθῶν οἱ ὑπερβολὰς καὶ οἱ ἀκρότητες. Οἱ ἐπιστολὰς του ὅη καὶ ὅη πρὸς τὸν ἅγιο Βασίλειο ἀπστελοῦν μίαν πολὺ ρεαλιστικὴν περιγραφὴν τῶν παθημάτων τους στὴν ἐρημιὰ ἐξ αἰτίας τοῦ ζήλου τους. Συνήθως, ὅπως τονίζει, ἐπρόφθανε καὶ τοὺς ἔσωζε ἡ «θεία πρόνοια», δηλ. ἡ «μεγάλῃ καὶ πτωχοτρόφος» μητέρα τοῦ ἁγίου Βασιλείου μὲ τὰ πάντοτε γεμῖα καλὰ καλὰ της!

Οἱ ὑπερβολὰς τους εὐλογήθηκαν ἀπὸ Ἐκεῖνον ποὺ θέλει νὰ γινώμεθα «βασταὶ τῆς βασιλείας Του». Ἀξιώθηκαν καὶ οἱ δύο μεγάλων πνευματικῶν χαρισμάτων. Μάλιστα ὁ ἅγιος Γρηγόριος κάνει ἐπανεὶλημμένως λόγὸ διὰ τίς πνευματικὰς του ἐμπειρίας, τὰ οὐράνια χαρίσματα, ποὺ ἀσφαλῶς ἀπόκτησε μὲ «νηστεία, ἀγρυπνία, προσευχή». Οἱ ἐμπειρίαι του αὐτὲς πρέπει νὰ ἦσαν πολὺ ὑψηλὰς, ἀφοῦ ὁ ἴδιος παραβάλλει τὸν ἑαυτοῦ μὲ τὸν θεό-πτη προφήτη Μωϋσῆ καὶ τὸν ἅγιο καὶ πανεύφημο ἀπόστολο Παῦλο ποὺ «πορευόμενος εἰς Δαμασκόν» εἶδε τὸν Κύριον τῆς Δόξης καὶ ἀνέβη μέχρι τρίτου οὐρανοῦ καὶ εἶδε τὰ «ἄρρητα ῥήματα», τὴν δόξα τῆς Ἀνω Βασιλείας, «ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι», ἔστω καὶ ἂν ἔχη τὴν ἐμπειρία τους.

6. Γρήγορα ὁ Θεὸς ἐκάλεσε τὸν ἐγρήγορον εἰς τὰ πνευματικὰ Γρηγόριον εἰς τὴν διακονίαν Του. Ἐχοντας ἀνάγκη ἀπὸ δοθηθὲ καὶ συνεργάτη ὁ Γέρων Γρηγόριος εἰς τὴν «νυκτομαχίαν», ὅπως ἐχαρακτήριζε τὴν ἱερωσύνην, λόγῳ ἴσως τοῦ ὅτι εἶναι ἀγώνας κατὰ τοῦ σκότους, τὸν ἐχειροτόνησε πρεσβύτερο, ἐπειδὴ ἔβλεπε στὸ πρόσωπό του ὅχι μόνον τὸν ἀφωσιωμένο υἱό, ἀλλὰ καὶ τὸν ζηλωτὴ⁴ διὰ τὴ σωτηρίαν τῶν ψυχῶν λειτουργοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὁ

4. Ὁ ἴδιος ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἔγραφε εἰς τὸν ἅγιον Γρηγόριο Νύσ-

Γρηγόριος ἠρνήθη. Τὴν ἄρνησί του ὁμῶς ἔκαμψε τὸ θάρος τοῦ διπλοῦ ἀξιώματος τοῦ πατέρα του (πατέρας κατὰ σάρκα καὶ πατέρας πνευματικός), ποῦ ὁ Γρηγόριος ἤξερε μόνο νὰ εὐλαδῇται. Ὑπέκυψε στὴν ἐντολὴ καὶ ἐχειροτονήθη, κλαίων καὶ διαμαρτυρούμενος, παρὰ τὴν θέλησί του! Τότε ἐξεφώνησε τὸν περὶ ἱερωσύνης λόγο του. Ἡ χειροτονία του ὁμῶς τὸν ἔθλιψε τόσο, ὥστε ἐζήτησε ἀνακούφισι στὴν μόνωσι καὶ τὴν προσευχῇ. Ἀπεσύρθη λοιπὸν στὸ ἐρημητήριό του, στὴν γαλήνη τῆς νοερᾶς προσευχῆς. Καὶ εὗρηκε καὶ τὴ γαλήνη καὶ τὴν πορεία του. Καὶ ἐγύρισε γαληνεμένος νὰ ἀναλάβῃ τὸ πνευματικὸ του ἔργο, ποῦ τὸ ἄρχισε μὲ τὸν ἀριστουργηματικὸν λόγον περὶ τοῦ Πάσχα (Ἀρχίζει μὲ τὰ λόγια «Ἀναστάσεως ἡμέρα»!) καὶ τὴν δικαιολόγησι τῆς φυγῆς του (λόγος περὶ τῆς φυγῆς).

Ἐργαζόταν μὲ ζῆλο στὸ πλευρὸ τοῦ πατέρα του, ὅταν τοῦ ἦλθε τὸ δεῦτερον ποτήριον. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας καὶ Ἐξαρχος Πόντου Βασίλειος⁵ τὸν ἐξέλεξε ἐπίσκοπον τῆς πολίχνης Σάσιμα. Σκοπὸς του ἦταν νὰ περιφρουρήσῃ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ἀπὸ τῆς διεκδικήσεως ἐνὸς νέου

σης: «Ταῦτα τὰ τῆς παραινέσεως» καὶ μοι σύγγνωθι διὰ φιλίαν ἀλαοῦντι, καὶ ὁμοίως ὑπὲρ τε σοῦ καὶ παντὸς τοῦ ἱερατικοῦ τάγματος φλεγομένην, προσθήσω δ' ὅτι καὶ πάντων χριστιανῶν» (Ἐπιστολὴ Θ, 11).

5. Ὅπως ἤδη εἶπαμε μὲ τὸν ἅγιον Βασίλειον ὁ ἅγιος Γρηγόριος συνεδέετο διὰ πολὺ στενῆς φιλίας. Χάριν τῆς φιλίας του αὐτῆς ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀπευθύνῃ τρεῖς ἐλεγκτικὰς ἐπιστολὰς στὸν ἀρχιεπίσκοπον Καισαρείας Εὐδόκιον, ὅταν εἶχε λάβει θυσμενῇ στάσι κατὰ τοῦ πρεσβυτέρου τότε Μ. Βασιλείου. Στὴν πρώτη (ἐπ. ΙΔ') τοῦ ἔγραψε: «Ὅθι φέρω τὴν γεγεννημένην ὕβριν τῇ τιμιωτάτῃ ἀδελφῇ ἡμῶν Βασιλείῳ — καὶ γνωσμένην ἔτι παρὰ τῆς σῆς Εὐλαχθείας —, ὃν καὶ εἶλου καὶ λόγου κοινωνῶν καὶ τῆς ὑψηλοτάτης φιλοσοφίας (ἀσκήσεως) εἰλόμην ἀπ' ἀρχῆς καὶ νῦν ἔχω. Καὶ οὐδὲν ἑμαυτῷ μέφομαι τῆς ἐπ' αὐτῷ κρίσεως (δηλ. ἐκλογῆς μου)» Ὁ Εὐδόκιος ἀπάντησε ὑπεροπτικῶς, ὅπως φαίνεται, σὰν Δεσπότης. Ὁ Γρηγόριος δὲν ἐκάμφη. Ἀντιθέτως ἔγινε οκληρὸς: «Καὶ εἰ τῷ θαυμῷ κρατεῖς, ἔγραψε, ἀλλὰ δώσεις τι καὶ ἡμῖν ἁλευθερίας καὶ παρρησίας δικαίας. Καὶ διὰ τοῦτο ἔσο ἡμῖν χρηστότερος» (Ἐπιστολὴ Μ'). Καὶ ἐνίκησε. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἤθελε τὸ Βασίλειον πάντοτε φίλον. Ἰσως γι' αὐτὸ ἀρνήθηκε κατηγορηματικᾶ,

Μητροπολίτου, τοῦ Τυάνων Ἀνθίμου⁶. Εἰδικώτερα τὰ Σάσιμα ἦσαν ἓνα χωρὶς προσοδοφόρο, πού ὁ ἅγιος Βασίλειος ᾔθελε μὲ κάθε τρόπο νὰ τὸ ἐξασφαλίσῃ. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐθλίψε ἀκόμη πιὸ πολὺ τὸν Γρηγόριο. Ἀντέδρασε. Ἐξέφρασε τὴν πικρία του. Τελικὰ ὁμως ὑπέκυψε. Τὸ δεῦτερο σεβαστό του πρόσωπο, ὁ ἅγιος Βασίλειος, τοῦ ἐζήτησε θυσία· μὰ καὶ ἄξιά του ἐπισκοπὴ δὲν ὑπάρχει στὸν κόσμος, νὰ πάῃ εἰς τὰ Σάσιμα, πού ὡς τόπος τοῦ προκαλοῦσε φρίκη! Ἐχειροτονήθη καὶ πάλι κλαίων καὶ δοδυρόμενος, παρὰ τὴν θέλησί του.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος δὲν ἦταν γιὰ καυγάδες. Παρὰ ταῦτα ὁ μέγας Βασίλειος ἐπέτυχε. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος δὲν ἐπῆγε ποτὲ στὰ Σάσιμα! Ἀργότερα μάλιστα τὸ ἔγραφε ὀλοκάθαρα: «Οὐδέποτε ἐπῆγα εἰς τὰ Σάσιμα. Οὐδέποτε ἐλειτούργησα ἐκεῖ. Οὐδέποτε ἐπροσευχήθηκα μὲ τὸ λαό τους. Ποτὲ δὲν τοὺς ἐκήρυξα τὸ θεῖο λόγο. Δὲν τοὺς εὐλόγησα οὔτε μία φορά. Καὶ ποτὲ δὲν ἐχειροτόνησα κληρικὸ διὰ τὴν ἐκκλησίαν τῶν Σασίμων. Πῶς εἰ-

---

νὰ συμβάλῃ στὴν ἐκλογὴ του ὡς ἀρχιεπισκόπου κατὰ πλήρη ἀντίθεσι πρὸς τὸν πατέρα του πού ἐκίνησε πάντα λίθο! Οἱ ἐπιστολές ΜΑ' — ΜΔ' εἶναι τοῦ πατέρα του, πού ὡς ἐπίσκοπος τότε δίκαια ὠνόμαζε τὸν πρεσβύτερο Βασίλειο «υἱόν» του. Ἡ ὕψωσι τοῦ Μεγάλου Βασιλείου σὲ ἀρχιεπίσκοπο καὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ Γρηγορίου σὲ... χωρεπίσκοπο ἀνέτρεψαν ἐντελῶς τὰ πράγματα. Ὁ ἅγιος Βασίλειος ἔγινε ἀπὸ φίλος «προϊστάμενος»! Ἀλλ' ὅπως, ὁ τάχα δειλὸς Γρηγόριος δὲν ἀπέβαλε τὴν παρρησία ἐνώπιον τοῦ γέροντος Μητροπολίτου Εὐσεβίου, ἔτσι δὲν τὴν ἔχασε καὶ ἐνώπιον τοῦ φίλου του. Ἰδοὺ τί τοῦ ἔγραψε κάποτε: «Εἰ δὲ λίαν ἐπιδεικτικῶς ἔχεις καὶ φιλοτίμως καὶ ἐξ ὑπερδεξίων ἡμῖν διαλέγεις ὡς μητροπολίτης μικροπολίταις ἢ καὶ ἀπόλοιςιν, ἔστι καὶ ἡμῖν ὄφρως, ἦν καὶ ἀνθέξομεν! Ρῆστον γάρ τοῦτο παντὶ καὶ ἰσως (ἡμῖν) εὐλογώτερον» ('Ἐπιστ. Ν').

6. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος δὲν ἦταν «ἀπραγος», ὅπως ἔδειξε ἡ δράσι του στὴν Κων. πολι. Ἦταν θεωρητικὰ κατὰ τῆς ἀναμείξεως τῶν κληρικῶν σὲ θιωτικὰς μέριμνας καὶ ἀγῶνες γιὰ ὀλικά ἀγαθὰ. Ἡ χειροτονία του ὡς ἐπισκόπου Σασίμων τὸν ἐθλίψε πολὺ, διότι ἔπρεπε νὰ φροντίζῃ γιὰ... χοίρους καὶ ἀγελάδες! Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀπηχθάνετο τὰ ἔργα αὐτά. Αἰσθάνθηκε δὲ τόση πικρία ἀπὸ τὰ καθήκοντα πού ἔπρεπε νὰ ἔχῃ, ὥστε ἔγραψε καθαρὰ στὸν Μ. Βασίλειο, ὅτι ἔπαυσε νὰ πιστεῦῃ στὴ φιλία ('Ἐπ. ΜΗ', 10). Τὰ

ναι δυνατό νά χαρακτηρίζωμαι, ὅτι διετέλεσα ἐπίσκοπος Σασίμων;».

Ἐνα διάστημα ἔμεινε στή Ναζιανζὸ κοντὰ στὸν πατέρα του, σὰν δοθηδός του. Καὶ ὅταν ἐκεῖνος τὸ 374 ἐκοιμήθη, ὁ θεολόγος συνέχισε νὰ ποιμαίνει τὴν Ἐκκλησία τῶν Ναζιανζηνῶν ὡς τοποτηρητής, χωρὶς νὰ παύσῃ νὰ παρακαλῇ νὰ ἐκλέξουν καὶ χειροτονήσουν τὸν κανονικὸ ἐπίσκοπό τους. Καὶ ἐπειδὴ αὐτὸ ἀργοῦσε, στενοχωρημένος ἐγκατέλειψε τὴν πόλι καὶ κατέφυγε εἰς τὴν Σελεύχεια τῆς Ἰσαυρίας, ὅπου, κοντὰ στὸ νὰὸ τῆς ἀγίας πρωτομάρτυρος Θέκλας, ἀνεζήτησε τὴ γαλήνη εἰς τὴν προσευχή, τὴ νηστεία, τὴν ἀγρυπνία, τὴν ἡσυχία, τὴ θεία θεωρία. Ἡ ἐκεῖ διαμονή του ἦταν ἓνα λουτρὸ πνευματικὸ πορεία πρὸς τὰ ἄνω.

Φαίνεται πάντως ὅτι οἱ Ναζιανζηνοί, εἰς πείσμα τοῦ ρητοῦ «οὐδεὶς προφήτης δεκτὸς ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ ἐστίν», δὲν ἤθελαν ὡς ἐπίσκοπό τους παρὰ μόνον αὐτόν. Ἔτσι ἐξηγεῖται, πῶς, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴ φυγὴ καὶ τὴν ἐνθρόνισί του ὡς Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, συνέχισαν νὰ τὸν περιμένουν μὲ ἐλπίδα.

7. Τὸ 379 οἱ λίγοι Ὀρθόδοξοι τὸν ἐκάλεσαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι νὰ ἀγωνισθῇ διὰ τὴν Πίστι. Διὰ τρίτην φορὰν ὁ ἅγιος ὠδηγήθη σὲ τιμὴ καὶ δόξα κλαίων, ὀδυρόμενος, ἄκων. Καὶ εἶχε δίκιο. Στὴν Κωνσταντινούπολι ἐδέσποζαν οἱ Ἀρειανοὶ «Ὁμοιοί». Ἦταν τόση ἡ διάδοσι καὶ ἐπικράτησί τους, ὥστε ὁ ἅ-

---

Σάσιμα τὰ ἐβλεπε σὺν ἓνα κόκκαλο, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔπρεπε νὰ «φαγῶθῃ» μὲ τὸν Τυάων Ἀνθιμο «σὺν τὰ σκυλιά». Οἱ στόχοι καὶ τὰ ἰδιαιτὰ του δὲν τοῦ τὸ ἐπέτρεπαν. Ἰδού τι ἔγραψε τότε στὸν ἅγιο Βασίλειο: «Ἐμοὶ μέγιστη πρᾶξις ἐστίν ἡ ἀπραξία (τὰ καθαρῶς πνευματικὰ ἔργα). Καὶ ἴν' εἰδῆς τι τῶν ἐμῶν καλῶν, τοσοῦτον τῇ ἀπραγμοσύνῃ φιλοτιμοῦμαι, ὥστε οἶσθαι καὶ νόμος εἶναι πᾶσι τῆς περὶ τοῦτο μεγαλοφυχίας! Καὶ ὡς, εἰ πάντες ἡμᾶς ἐμιμοῦντο οὐδὲν ἂν ἦν πρᾶγμα ταῖς Ἐκκλησίαις» οὐδ' ἂν ᾖ πίστις παρσεύετο (δηλ. διεσύρετο), τῶν ἰδίων ἐκδότῳ φιλονεικίῳ ὅπλον τυγχάνουσα» (Ἐπ. ΜΘ'). Ὅμως παρὰ τὴν ἀγάπην του διὰ τὴν ἀπραξία, ὁ ἅγιος Γρηγόριος δὲν ἐδείχθη ἀπραγός. Περιφρονῶντας τὴν σκαιτικὴν ἐναντίον του κατηγορία ἐπὶ «εὐαγγελισμῷ», ἀντιμετώπισε μὲ θάρρος τὸν «ἀρήϊον», δηλ. μαχητικὸν Ἀνθιμον καὶ ἐξησφάλισε τὰ δικαιώματα τῆς Μητροπόλεως Καισαρείας, παρ' ὅτι δὲν ἐπῆγε στὰ Σάσιμα!

γιος Γρηγόριος δὲν εὗρηκε οὔτε ἓνα παρεκκλήσιο εἰς τὰ χέρια τῶν Ὁρθοδόξων! Κατόπιν τούτου ἄρχισε νὰ λειτουργῇ καὶ κηρύττει εἰς ἓνα σπίτι πού ὁ ἴδιος διεμόρφωσε σὲ ἐκκλησία καὶ τὸ ὠνόμασε ἁγία «Ἀναστασία», δηλ. τῆς ἀναστάσεως τῆς Ὁρθοδόξιας.

Ἐκεῖ ὁ ἅγιος ἐξεφώνησε τὰ καλλίτερα κηρύγματα του. Ἡ ἐπίδρασί τους καὶ ἰδίως τῶν πέντε θεολογικῶν λόγων του ἦταν τόση, ὥστε οἱ Ἀρειανοὶ φανατικοὶ ἐπῆραν τὴν ἀπόφασιν νὰ τὸν ἐξολοθρεύσουν. Τὸν ὕβρισαν. Τὸν ἐκακολόγησαν. Τὸν ἐδειραν. Τὸν ἐγρονθοκόπησαν. Τοῦ ἐπέταξαν πέτρες. Τοῦ ἐπετέθησαν μὲ ξύλα καὶ ρόπαλα. Ἐδάλαν, δηλ. ἐπλήρωσαν ἓνα νεαρὸ ἀλήτη νὰ τὸν δολοφονήσῃ. Καὶ θὰ τὸν ἐδολοφονοῦσε. Ἀλλὰ νικημένος ἀπὸ τὴν ἁγιοσύνην τῆς πραότητός του ὡμολόγησε εἰς τὸν ἴδιο τὴν ἀλήθεια τὴν στιγμήν πού εἶχε πάει νὰ τὸν σφάξῃ!

Μὲ ὄπλο τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ, τὴν μάχαιρα τοῦ πνεύματος, καὶ τὴ δύναμιν τῆς ὑπακοῆς του στὸ θεῖο θέλημα ἐνικοῦσε τοὺς ἐχθροὺς του σὰν τὸν Μωϋσῆ, δηλαδή αἵρων τὰς χεῖρας του σταυροειδῶς (δηλ. εὐλογῶντας τοὺς ἀρχιερατικά).

Καὶ πράγματι οἱ Ἀρειανοὶ ὄλο καὶ ὠλιγόστευαν! Ὁ ἅγιος Θεοδόσιος εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸ ἔργο του τὸν κατέστησε τὸ 380 Πατριάρχην καὶ τὸν ἐνεθρόνισε στὸ Ναὸ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ὅμως οἱ Ὁρθόδοξοι ἐπίσκοποι δὲν εἶχαν ὄλοι τὸ σωστὸ πνεῦμα. Μερικοὶ μεθυσμένοι ἀπὸ τὸν ζῆλο, τὸν δικό τους καὶ τοῦ ὀρθοδόξου βασιλέως Θεοδοσίου, ἐκάκιζαν τὸν ἅγιο, διότι δὲν ἐπείξε τὸν βασιλέα νὰ ἀφαιρέσῃ τίς Ἐκκλησίες ἀπὸ τοὺς αἵρετικούς καὶ νὰ τοὺς ἀπαγορεύσῃ νὰ τελοῦν τὴν λατρεία τους. Εἰς ἀπάντησιν ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐτόνιζε, ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἔ-

---

7. Στὴν Κωνσταντινούπολιν ὁ ἅγιος Γρηγόριος δὲν ἔπιασε ἀμέσως. Τὰ πενιχρὰ ἐνδύματά του, τὸ ἀσκητικὸν του παρουσιαστικόν, τὴν ἀπέχθειά του διὰ τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ τὰ ἐπίσημα γέυματα, δὲν τὸν ἐβοηθοῦσαν. Καὶ παρὰ τὴν τόση ἐπιτυχίαν του στὸν πνευματικὸν τομέα, οἱ ἀρετὲς του ἔγιναν δ-πλα στὰ χέρια τῶν ἐχθρῶν του, πού ἤθελαν τὴν ἐξωσί του. Ἵσως διὰ τὸν ἴδιο λόγο καὶ ὁ Βασιλεὺς Θεοδόσιος ἐδέχθη εὐκολὰ τὴν παραίτησί του.

χει ανάγκη από τις λόγχεις του Καίσαρος και ότι του είναι αρκετή σαν όπλο ή αλήθεια.⁸ Και πράγματι, η αλήθεια ενίκησε.

Το 381 έγινε η Β' Οικουμενική Σύνοδος. Πρόεδρός της έγινε ο άγιος Μελέτιος Ἀντιοχείας, το πολυσέβαστο πέδλους τούς Καππαδόκας Πατέρας μεγάλο εκείνο πρόσωπο του τέλους του Δ' αιώνας. Η Οικουμενική Σύνοδος ολοκλήρωσε το έργο της Α' εν Νικαία Συνόδου. Κατεδίκασε τούς άρειανούς και τούς πνευματομάχους - Εὐνομιανούς και συνεπλήρωσε το Σύμβολο της Νικαίας. Το διεμόρφωσε εις την σημερινή του μορφή. Ἔτσι έλαμψε η δόξα της αγίας Τριάδος, του Πατρός και του Υιού και του Ἀγίου Πνεύματος. Ἀκόμη η Σύνοδος κατεδίκασε τον απολλιναρισμό, που διαιρούσε τον άνθρωπο εις τρία (σώμα, ψυχή και νοῦν-πνεῦμα) και έλεγε ότι ο Χριστός δεν είχε λάβει ανθρώπινο πνεῦμα. Ἔτσι παρίστανε τον Χριστό έλλιπῆ, ατελῆ, όχι τέλειο άνθρωπο, και συγκεκριμένα πάν... άνόητο, αφού ήταν χωρίς «νοῦ» ή πνεῦμα! Ἔτσι όμως άδικούσαν όχι μόνο τον Χριστό, αλλά και την ανθρωπότητα, διότι «πάν το άπρόσληπτον (ὑπό του Χριστού), τοῦτο και άνίατον», δηλ. έμεινε άθεράπευτο. Και αλλοίμονο, αν άθεράπευτο είναι τό... μυαλό! Τρίτον η Β' Οικουμενική Σύνοδος κατεδίκασε έμμέσως τον άπόλυτο προορισμό (τον έδίδεξαν άργότερα οί Αύγουστίνος, Λούθηρος, Καλθίνος και όλος ο πρωτεσταντισμός). Τέλος ανεγνώρισε τον άγιο Γρηγόριο ως κανονικόν άρχιεπίσκοπο Κωνσταντινουπόλεως.

Ο άγιος Μελέτιος έκοιμήθη διαρκούσης της Συνόδου. Η Σύνοδος έλόκληρος τον έτίμησε σαν άπόστολο. Ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης έξεφώνησε τότε λαμπρόν έπικηδέιο λόγο, που αρχίζει με τά λόγια: «Ἡῤῥησεν ἡμῖν τόν αριθμόν τῶν άποστόλων». Διάδοχός του εις την προεδρία της Συνόδου έγινε φυσικά ο Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλά μετά από λίγο το κλίμα άλλαξε. Ἐφθασε εις την Πόλι, να συμμετάσχη της Συνόδου, ο Πέτρος Β' Ἀλε-

8. Δλ. Λόγος ΜΒ', 8. Ο άγιος Γρηγόριος έκανε πάντοτε διάκρισι μεταξύ τῶν νόμων τῶν Ρωμαίων (δηλ. τῶν κρατικῶν), και τῶν «ἡμετέρων» νόμων, δηλ. της Ἐκκλησίας (Ἐπ. ΟΠ', 6).

ξανδρείας με τούς Αιγυπτίους και Μακεδόνες επισκόπους. Αὐτοὶ εἶχαν ἤδη πάρει θέσι ἐχθρική ἐναντι τοῦ ἁγίου Γρηγορίου. Δὲν τὸν ἀνεγνώριζαν ὡς κανονικὸ ἀρχιεπίσκοπο, ἐπειδὴ τάχα εἶχε μετατεθῇ ἀπὸ τὰ Σάσιμα! Καὶ εἶχαν, ἐντελῶς ἀντικανονικῶς καὶ παράνομα, χειροτονήσει καὶ δεύτερον Πατριάρχη, τὸν Μάξιμο τὸν κυνικό, ποῦ ἦταν μὲν ὀρθόδοξος, ἀλλὰ ἔμεινε στὴν ἱστορία σὰν ἓνα αἰνιγματικὸ πρόσωπο. Ὁ Πέτρος ξανάθεσε στὴ Σύνοδο τὸ θέμα τῆς κανονικότητος. Καὶ ἡ συμπαγὴς μᾶζα τῶν Αἱγυπτίων καὶ Μακεδόνων ἐπισκόπων ὑπερεθεμάτιζε κατ' ἐντολήν του. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος, ἐνῶ μπορούσε νὰ συντρίψῃ κάθε ἀντίδρασι καὶ κάθε ἐχθρικό του πρόσωπο, διότι παράλληλα πρὸς τὴν ὑποστήριξι τῆς πλειοψηφίας τῶν ἐπισκόπων, εἶχε καὶ τὴν συμπαράστασι τοῦ βασιλέως, ἀηδίασε καὶ παρητήθη, μὲ τὰ λόγια: «οὐκ εἰμι σεμνότερος Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου». Ἄν ἐγὼ εἶμαι αἰτία ταραχῆς στὴν Ἐκκλησία, ἐγὼ ρίχνω τὸν ἑαυτὸ μου στὴ θάλασσα. Εὐθὺς μετὰ τὴν παραίτησί του ἐλειτούργησε στὸν Καθεδρικό Ναὸ τῆς Πόλεως, διὰ νὰ ἀποχαιρετίσῃ τὸ ποιμνιό του. Τότε ἐξεφώνησε τὸν περίφημο «συντακτήριο» λόγο του. Πικραίνεται κανεὶς, ὅταν διαβάσῃ τὸ λόγο αὐτό. Βλέπει ἐκεῖ, ποῦ φθάνει ἡ κακία καὶ ἡ κακὴ σκοπιμότης. Ὁ ἅγιος παραπονεῖται, ὅτι τὸν κατηγοροῦσαν, ὅτι δὲν ἔκανε... τίποτε! Καὶ ὅτι τὰ κηρύγματά του ἦσαν . . . πορνικά!

Ἐφυγε χωρὶς νὰ περιμένη νὰ λήξουν οἱ ἐργασίες τῆς Συνόδου⁹.

---

9. Φαίνεται, ὅτι ἡ ἀπροθυμία τῶν ἐπισκόπων νὰ δεχθοῦν τίς ἀγνὰ καὶ ἀνιδιοτελῶς πνευματικὲς λύσεις ποῦ εἰσηγεῖτο, ἐπεισαν τὸν ἅγιο Γρηγόριο, ὅτι καὶ αἱ Σύνοδοι δὲν κάνουν τίποτε, ἢ μάλλον ὅτι βλάπτουν καὶ θὰ ἦταν προτιμότερο νὰ μὴ γίνωνται καθόλου! Ἰδοὺ τί γράφει: «Ἐχω μὲν οὕτως, εἰ δεῖ τάληθές γράφειν, ὥστε πάντα σύλλογον φεύγειν ἐπισκόπων· ὅτι μηδεμιᾶς Συνόδου εἶδον τέλος χρηστόν· μηδὲ λύσιν κακῶν μάλλον ἐσχηκός, ἢ προσθήκην! Ἄει γὰρ φιλονεικίαι καὶ φιλαρχίαι... Διὰ τοῦτο εἰς ἑμαυτὸν συνεστάλην. Καὶ μόνην ἀσφάλειαν ψυχῆς τὴν ἡσυχίαν ἐνόμισα» (Ἑπ. ΡΑ'). Καὶ ἀρνήθηκε νὰ μετέσχῃ στὴ Σύνοδο τοῦ 382 παρὰ τὴν προσωπικὴ πρόσκλησι τοῦ Βασιλέως. Βεβαίως στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ ἅγιος Γρηγόριος δὲν εἶχε δίκιο.

8. Γύρισε εἰς τὴν Ναζιανζὸ καὶ γιὰ λίγο ἔμεινε ἀπομονωμένος εἰς τὴν Ἀριανζὸν νὰ γαληνεύσῃ¹⁰. Ἐπειτα ἀσχολήθηκε μὲ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ναζιανζοῦ, πού ἐξακολουθοῦσε νὰ μὴ ἔχῃ ἐπίσκοπο. Συνεργάτῃ εἶχε τὸν πρεσβύτερο Κληδόνιο.

Ἀπὸ τὴν μακρινὴ Ναζιανζὸ ὁ Γρηγόριος δὲν ἔπαυσε ποτὲ νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν εἰρήνην τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ γράφῃ διαφόρους ἐπιστολάς.

Μὲ τὸ κύρος τῆς προσωπικότητός του μάλιστα ἔσωσε τὴν Ναζιανζὸ ἀπὸ τὴν ὀργὴ τοῦ ἐπάρχου Ὀλυμπίου μετὰ ἀπὸ κάποια «ἀνόγητη» ἐπανάστασι τῶν Ναζιανζινῶν.

Τὸ 383 ἡ ὑγεία του ὑπέστη καινούργια κάμψι. Ἐπρότεινε ὡς ἐπίσκοπο τὸν πρεσβύτερο Εὐλάλιο καὶ ἀπεσύρθη ὀριστικὰ στὴν ἡσυχίαν τῆς Ἀριανζοῦ, ὅπου καὶ ἐκοιμήθη τὴν 25ην Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 390.

Β'. ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ

Τὰ ἔργα τοῦ ἁγίου Γρηγορίου εἶναι σχετικῶς ὀλίγα. Δὲν ἔχουν οὔτε τὴν ἔκτασι τῶν ἔργων ἄλλων ἁγίων πατέρων (π.χ

10. Σὲ μία του ἐπιστολῇ, πού κακῶς μερικοὶ τὴν χρονολογοῦν ἀπὸ τὸ 374 χωρὶς νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τοὺς τίς παρατηρήσεις τοῦ P. Galley καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὸ 374 ἔξοδσε ἀκόμη ὁ Μ. Βασίλειος δεικνύει τὸ τρομερὸ ὄντως θάρος καὶ τὴ δυσθυμία ψυχῆς πού τὸν εἶχε τότε καταλάβει. Ἰδοὺ τί γράφει: «Ἐρωτᾷς, πῶς τὰ ἡμέτερα. Καὶ λίαν πικρῶς, Βασίλειον οὐκ ἔχω, Καισάριον οὐκ ἔχω, τὸν πνευματικὸν ἀδελφόν καὶ τὸν σωματικόν. Ὁ Πατὴρ μου καὶ ἡ μήτηρ μου ἐγκατέλιπόν με, μετὰ τοῦ Δαβὶδ θοῦξέσομαι: Τὰ τοῦ σώματος πονηρῶς ἔχει. Τὸ γῆρας ὑπὲρ κεφαλῆς (τὸ 374 ἦταν μόνο 44 ἐτῶν). Φροντίζων ἐπιπλοκαί. Πραγμάτων ἐπιδρομαί. Τὰ τῶν φίλων ἀπιστα. Τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀποίμυντα. Ἐρρε: τὰ καλὰ. Γυμνὰ τὰ κακὰ. Ὁ πλοῦς ἐν νυκτί. Πῦρ οὐδ' αἰμοῦ. Χριστὸς καθεύδει! Τί χρὴ παθεῖν; Μία μοι τῶν κακῶν λύσις: ὁ θάνατος. Καὶ τὰ ἐκεῖθεν μοι φοβερά τοῖς ἐντεῦθεν τεκμηριωμένῃ» (Ἐπ. II'). Ὅταν κανεὶς ὑπολογίσῃ ὅτι τὴν ἴδια ἐποχὴ συνέβη τὸ ἐπεισόδιον τῆς ἐπιστολῆς ΣΜΘ' πρὸς Φλαβιανόν, μπορεῖ νὰ καταλάβῃ τὴν πικρίαν τοῦ πρώην Κωνσταντινουπόλεως, πού ἀντιμετώπιζε τὴν κακὴ συμπεριφορὰ ἐκείνων, πού διαφορετικὰ θὰ τὸν ἐκολάκευαν ἰσως γλοιωδῶς.

Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ἀγίου Κυρίλλου), οὔτε τὴν πολυμέρειά τους (π.χ. Μ. Βασιλείου).

Παρά ταῦτα δὲν ὑστεροῦν. Ἔχουν βάθος καὶ δύναμι περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλου. Ἡμεῖς σήμερα θὰ ἐλέγαμε: ἔχουν βαθὺ στοχασμὸς. Ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι, ὅτι ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὑπῆρξε ὡμὰ ρεαλιστικὸς εἰς τὴν ἀπόδοσι τῆς Πίστεως τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ ἀπολυτικίον του, μᾶς λέγει, ὅτι δὲν ἦταν οὔτε φιλόσοφος οὔτε ρήτωρ, ἀλλὰ ἀπλῶς ἓνας καλὸς ποιμὴν, πού μὲ τὸν ποιμενικὸ του αὐλὸ, ἔπαιξε μόνον χάριν τῶν προβάτων του. Ἀλλὰ ὅπως λέγει, «ὁ ποιμενικὸς αὐλὸς τῆς θεολογίας σου τὰς τῶν ρητόρων ἐνίκησε σάλπιγγας: ὥς γὰρ τὰ δάθη τοῦ Πνεύματος ἐκζητήσαντι καὶ τὰ κάλλη τοῦ φθέγματος προσετέθη σοι». Ὁ ὧμός του ρεαλισμὸς ἔκαμιν τὰ ἔργα του τὰ μεγαλύτερα ἀριστουργήματα τῆς πατερικῆς σοφίας. Φαίνεται δέ, ὅτι ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἐξέφευγε ἀπὸ τὸ παραδεδομένο τότε ἱερατικὸ στὺλ ὁμιλίας, ἐχαρακτήριζαν οἱ ἐχθροὶ του τὸν λόγον του ὡς «πορνικόν»: ἐπειδὴ ὁμιλοῦσε ρεαλιστικὰ καὶ μὴ πάθος. Ἐπειδὴ δὲν ἀκολουθοῦσε τὸ κατεστημένον.

Τὰ ἔργα τοῦ ἀγίου Γρηγορίου ὑπῆρξαν πάντοτε ἡ μεγαλύτερη πηγὴ τῶν δογμάτων. Ὁ Γρηγόριος ἔγινε ὁ κατ' ἐξοχὴν θεολόγος τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ πηγὴ τῆς ἐκφράσεως τῆς λατρείας. Ὅπως προείπαμε, ὅλοι σχεδὸν οἱ ὕμνωδοὶ καὶ δογματικοὶ συγγραφεῖς ἀρῶνται ἀπὸ αὐτόν.

Τὰ κυριώτερα ἔργα του εἶναι:

α) Τὰ «Ἐπη» του. Διαιροῦνται εἰς δογματικά, ἠθικά καὶ αὐτοβιογραφικά. Μεγαλύτερη ἀξία ἔχουν τὰ αὐτοβιογραφικά. Ἀποτελοῦν ὄχι ἀπλῶς μίαν πολύτιμη πηγὴ πληροφοριῶν διὰ τὸν βίον, τὴν δρᾶσι καὶ τὴν ἀγιότητα τῆς καρδίας του ἀλλὰ καὶ μίαν ἀριστουργηματικὴ αὐτοβιογραφία, πού στέκει ἄριστα ἀκόμη καὶ ὅταν κανεὶς ἐνδιαφέρεται μόνον διὰ τὸ λογοτεχνικὸ εἶδος, ἀλλὰ ὄχι καὶ διὰ τὸν Γρηγόριον καὶ τίς ιδέες του.

β) Οἱ «Ἐπιστολές» του. Παλαιότερα τίς ἀριθμοῦσαν εἰς 244. Περί τὸ 1840 εὑρέθη ἡ 245. Ὁ P. GALLEY τίς ἀνεδίδασκε σὲ 249. Ἀπέδωσε εἰς τὸν ἅγιον Γρηγόριον τίς ἐπ' ὀνόματι τοῦ Μ. Βασιλείου παραδεδομένες ἐπιστολές ὑπ' ἀριθ. 169 - 171 καὶ τὴν 1η

τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. Φαίνεται πῶς ἔχει δίκιο. Συνήθως μεταξὺ τῶν ἐπιστολῶν συγκαταλέγονται — ὑπ' ἀριθ. 101 (πρὸς Κληδόνιον), 102, 202 καὶ 243 — ἐπιστολιμαῖες πραγματεῖες.

Ἀπὸ τίς ἐπιστολές αὐτές μερικὲς δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν ἅγιον Γρηγόριον. Οἱ ἐπιστολές 40 - 44 ἐγράφησαν μᾶλλον καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ πατέρα του, ἁγίου Γρηγορίου, ἐπισκόπου Ναζιανζοῦ. Διὰ τοῦτο διαφέρουν ὀλίγον καὶ εἰς τὸ ὕφος. Οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς ἄλλες ἐπιστολές εἶναι ἐντελῶς προσωπικοῦ χαρακτήρος. Μερικὲς ἐγράφησαν μὲ σκοπὸ διδακτικὸ - λογοτεχνικὸ πρὸς τὸν ἀνεψιὸν του Νικόβουλο.

γ) Οἱ Λόγοι του. Εἶναι ἐν συνόλῳ 45.

Οἱ λόγοι τοῦ ἁγίου Γρηγορίου εἶναι τὰ ὠραιότερα ἀριστουργήματα τῆς Χριστιανικῆς Γραμματείας.

Οἱ λόγοι εἶναι οἱ ἑξῆς:

Α' Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα	Ἐξεφωνήθη τό:	362
Β' Ἀπολογητικὸς τῆς εἰς Πόντον φυγῆς ἔνεκεν (περὶ ἱερωσύνης)		362
Γ' Πρὸς τοὺς καλέσαντας κλπ.		362
Δ'—Ε' Κατὰ Ἰουλιανοῦ βασιλέως στηλιτευτικὸς Α' καὶ Β'		365
Σ' Εἰρηνικὸς Α' (ἐπὶ τῇ ἐνώσει τῶν μοναζόντων)		364
Ζ' Εἰς Καيسάριον ἐπιτάφιος		368
Η' Εἰς Γοργονίαν ἐπιτάφιος		369-374
Θ' Ἀπολογητικὸς εἰς τὸν ἑαυτοῦ πατέρα, ὅτε χειροτονήθη ἐπίσκοπος Σασίμων		372
Ι' Εἰς ἑαυτὸν κλπ. μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐκ τῆς φυγῆς		372
ΙΑ' Εἰς Γρηγόριον Νύσσης ἐπιστάντα		372
ΙΒ' Εἰς τὸν ἑαυτὸν πατέρα, ἡνίκα ἐπέτρεψεν αὐτῷ φροντίζειν τῆς Ναζιανζοῦ Ἐκκλησίας		372
ΙΓ' Εἰς τὴν χειροτονίαν τοῦ Δοαρῶν Εὐλαλίου		373
ΙΔ' Περὶ φιλοπτωχίας		373
ΙΕ' Εἰς τοὺς Μακκαδαίους		373
ΙΣ' Εἰς τὸν πατέρα σιωπῶντα διὰ τὴν πληγὴν τῆς χαλάζης		373

ΙΖ' Πρὸς τοὺς πολιτευομένους Ναζιανζοῦ	373
ΙΗ' Ἐπιτάφιος εἰς τὸν πατέρα	374
ΙΘ' Εἰς τοὺς λόγους	374
Κ' Περὶ δόγματος (περὶ θεολογίας καὶ καταστάσεως ἐπισκόπων)	379
ΚΑ' Ἐγκώμιον εἰς τὸν Μέγαν Ἀθανάσιον	379
ΚΒ' Εἰρηνικὸς Β', ἐπὶ γενομένη τῇ λαῷ φιλονεικίᾳ περὶ ἐπισκόπων διενεχθέντων πρὸς ἀλλήλους	379
ΚΓ' Εἰρηνικὸς Γ'	379
ΚΔ' Εἰς τὸν ἅγιον ἱερομάρτυρα Κυπριανόν	379
ΚΕ' Εἰς Ἡρώνα τὸν φιλόσοφον	379
ΚΣ' Εἰς αὐτόν, εἰς τὸν λαὸν καὶ εἰς τοὺς ποιμένας (μετὰ τὰ κατὰ Μάξιμον)	380
ΚΖ' Θεολογικὸς Α' κατὰ εὐνομιανῶν - προδιάλεξις	380
ΚΗ' Θεολογικὸς Β' περὶ θεολογίας	380
ΚΘ' Θεολογικὸς Γ' περὶ Υἱοῦ	380
Λ' Θεολογικὸς Δ' περὶ Υἱοῦ	380
ΛΑ' Θεολογικὸς Ε' περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος	380
ΛΒ' Περὶ τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας	380
ΛΓ' Πρὸς ἀρειανούς	380
ΛΔ' Πρὸς τοὺς ἐξ Αἰγύπτου ἐπιδημήσαντας	380
ΛΕ' Εἰς τοὺς μάρτυρας καὶ κατὰ ἀρειανῶν	380
ΛΣ' Πρὸς τοὺς λέγοντας ἐπιθυμεῖν αὐτὸν τῆς καθέδρας Κωνσταντινουπόλεως	380
ΛΖ' Εἰς τό: «ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους»	380
ΛΗ' Εἰς τὰ θεοφάνεια	379
ΛΘ' Εἰς τὰ ἅγια Φῶτα	380
Μ' Εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα	380
ΜΑ' Εἰς τὴν Πεντηκοστὴν	381
ΜΒ' Συνακτῆριος	381
ΜΓ' Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον ἐπιτάφιος	382
ΜΔ' Εἰς τὴν Καινὴν Κυριακὴν	383
ΜΕ' Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα	383

Τὰ ποιήματα τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ἔμειναν ἔξω ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἐποχῆς του καί, τὸ σπουδαιότερο, τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι ὅλη ἡ σπουδαιότης τοῦ ἁγίου εἶναι βασισμένη στοὺς 45 λόγους του.

Ἀπὸ αὐτοὺς τὴν μεγίστην σπουδαιότητα ἔχουν οἱ πέντε θεολογικοί, ποὺ ἤρκεσαν νὰ τοῦ προσπορίσουν τὸ ἐπώνυμο «ὁ θεολόγος».

Ἀκολουθοῦν οἱ λόγοι Α΄, ΛΗ΄ — ΜΑ΄, ΜΔ΄, ΜΕ΄, δηλ. οἱ ἑόρτιοι λόγοι του, ποὺ εἶναι κλασσικοί.

Ἐξαιρετική σημασία ἔχουν οἱ ἐπιτάφιοι λόγοι του εἰς τοὺς ἁγίους Ἀθανάσιον καὶ Βασίλειον (Λόγοι ΚΑ΄ καὶ ΜΓ΄).

Πλουσία πηγὴ ἱστορικῶν πληροφοριῶν εἶναι οἱ περιστατικοὶ λόγοι του ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἐπεισοδίων τῆς ζωῆς, ποὺ εἶναι ταυτοχρόνως ὁδηγητικοὶ γιὰ ἀνθρώπους μὲ ἀνάλογες περιπέτειες. Εἶναι ἓνας ἀνεξάντλητος θησαυρὸς θεολογίας καὶ μία τέλεια ἀνομοθέτητη νομοθεσία τῆς χριστιανικῆς ζωῆς.

Ὁ ἀρχιμ. Κυπριανὸς Κέρν ἐρωτᾷ: Διατί δὲν μᾶς ἄφησε κάποιο συστηματικὸ δογματικὸ ἔργο, ὅπως ὁ ἅγιος Βασίλειος; Καὶ ἀπαντᾷ. Δὲν μπορούμε νὰ ἐξηγήσωμε τὸ γεγονὸς αὐτὸ λέγοντας ὅτι δὲν εἶχε ἐνδιαφέροντα ἐπιστημονικά καὶ συγγραφικά, διότι καὶ νὰ γράφῃ ἤξερε καὶ τέλειος ἐπιστήμων ἦταν. Καὶ ἀκόμη. Ἦταν πιὸ βαθὺς καὶ πιὸ συστηματικὸς καὶ ἀπὸ τὸν ἅγιο Ἀθανάσιον καὶ ἀπὸ τὸν ἅγιο Βασίλειον. Εἶχε μεγαλύτερο τάλαντο. Καὶ δὲν ἦταν καθόλου ὀκνηρὸς. Καὶ ἡ ἐποχὴ ἀπαιτοῦσε λόγῳ. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁμῶς ἐσιώπησε, διότι εἶχε ἀηδιάσει ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Εὐνομιανοὶ εἶχαν ἐμφυσήσει σὲ ὅλο τὸν κόσμον τὴν ἀξίωσι, ὅτι μπορεῖ νὰ εἰσχωρήσῃ στὸ βάθος τῶν δογμάτων καὶ τῆς θείας σοφίας χωρὶς τίς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις. Εἶχε ἀηδιάσει ἀπὸ τὸν ἐκχυδαϊσμὸ τῆς θεολογίας ἀπὸ τοὺς αἵρετικούς. Καφενεῖα, ταβέρνες, καταγώγια, μπακάλικά, φοῦρνοι, λουτρά, θέατρα, δρόμοι καὶ ἱππόδρομοι, ἦσαν γεμάτοι πάντοτε ἀπὸ τίς διαμάχες τῶν αὐτοσχεδίων ἀνοητολόγων «θεολόγων», ποὺ ἔκριναν τοὺς πάντας

καὶ τὰ πάντα καὶ ἀξιούσαν ὅτι ἔχουν γνωρίσει σὲ τέλειο βαθμὸ ἀκόμη καὶ τὴν... οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι, αὐτὸ πὺ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ νὰ θεωρῆται, μὲ διαφορετικὲς συνθῆκες, πλοῦτος καὶ κλέος τῆς Ἐκκλησίας, εἶχε τότε καταντήσει συμφορά, φτώχεια, καὶ καταστροφή.

Τί νὰ ἔκανε ὁ πτωχὸς Γρηγόριος, ὅταν «ἐφύτρωναν» σὰν μηχανήματα οἱ σοφοί, στρατηγοί, εὐγενεῖς, καὶ «ἐπίσκοποι»; Τί νὰ ἔκανε, ὅταν ὁ κάθε ἄνθρωπος τοῦ δρόμου ἐθεωροῦσε τὸν ἑαυτοῦ... αὐθεντία; Νὰ ἔρριχνε τὸ θάρος του διὰ νὰ φέρῃ ἰσοζύγιο;

Ἡ εὐσέδειά του, μὲ τὴν ὁποῖαν ἀνετράφη καὶ ἐπέρασε ὅλη τὴ ζωὴ του δὲν τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ συζητῇ στὸ ἀνοίκειο καὶ βλάσφημο σὺλ τῶν φλυάρων ἐρασιτεχνῶν τῆς θεολογίας τοῦ δρόμου διὰ τὸν Πατέρα, τὸν Υἱὸ καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος εἶχε τόση πίστι καὶ εὐλάβεια, ὥστε ἔ τ ρ ε μ ε, ὅταν ἐπρόφερε τὸ ὄνομά Του. Ἐὰ ἔργα του εἶναι γεμᾶτα ἀπὸ τὸ φόβο πὺ τοῦ ἐνέπνεε τὸ Τρισάγιο ὄνομά Του.

δ) Ἐν ὀνόματι τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ θεολόγου ἔχουν παραδοθῇ καὶ ἄλλα ἔργα, πιθανῶς ψευδεπίγραφα.

Ταῦτα εἶναι:

1. Ἡ λειτουργία του, ἐν χρήσει εἰς τὴν Αἰθιοπικὴν καὶ Κοπτικὴν Ἐκκλησίαν.
2. Ἡ διαθήκη του.
3. Τὸ δράμα «ὁ Χριστὸς πάσχων» (ΙΒ' αἰών).
4. Καὶ διάφορα ἄλλα.

**

Ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς Πέντε Θεολογικοὺς του, τοὺς ὁποίους καὶ παρουσιάζομε, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀσχολεῖται μὲ δύο θέματα: α) πόσο καὶ πῶς μπορούμε νὰ γνωρίσωμε τὸ Θεό, καὶ β) τὸ μυστήριον τῆς ἁγίας Τριάδος.

Γ'. ΑΠΟ ΤΗΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΝ ΤΟΥ

α'. Πόσον δύναμεθα νὰ γνωρίσωμε τὸ Θεό.

Ὅταν ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἔγινε Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως στή Βασιλεύουσα ἐπὶ 40 ὁλόκληρα χρόνια ἐδέσποζαν οἱ «ἄδμοιοι» ἄρειανοὶ καὶ Εὐνομιανοί, ποὺ εἶχαν κάνει τὸν κόσμον νὰ πιστεύῃ, ὅτι ... ἐγνώριζε... τέλεια τὸ Θεό! Ἕνας οἷστρος θεολογικῆς ἀνευθυνότητος καὶ ἀκολασίας τοὺς ἔκανε νὰ «τὸ κομποδέγουν», ὅπως, ἄλλωστε καὶ σήμερα ὠρισμένοι κενολόγοι αἰρετικοί, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι δημιουργημὰ καὶ τὸ Πνεῦμα μία δύναμις ἣ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, δηλ. ὄχι αὐθυπόστατο! Τί εἶπε δι' αὐτὰ ὁ ἅγιος Γρηγόριος:

Ἄς ἰδοῦμε, πῶς περιγράφει ὁ ἅγιος Γρηγόριος τοὺς «θεολόγους - συζητητάς» Εὐνομιανούς! «Θερμαὶ φύσεις καὶ μεγάλαι, τῆς ταραχῆς ταύτης αἷτιον· οὗτι γε ἀπλῶς διάπυροι καὶ μεγάλαι, ἀλλὰ γενναῖαι σὺν ἀλογίᾳ καὶ ἀμαθίᾳ καὶ τῷ ταύτης ἐκγόνῳ κακῷ, τῷ θράσει» (Λόγος 32, 3)! Σήμερα, γράφει ἄλλοι ὁ ἅγιος, θριαμβεύει ἡ φλυαρία, ἡ λογοδιάρροια, σήμερα ἔχουν πέρασι οἱ πρόχειροι σοφοί, οἱ αὐτοδημιουργοί... «θεολόγοι», οἱ ἄνθρωποι διὰ τοὺς ὁποίους ἡ μανία τοὺς στάθηκε ἀρκετὴ νὰ τοὺς κάνῃ «σοφοὺς»!

«Ἀλλὰ τάξις καὶ ταῖς Ἐκκλησίαις τὸ μὲν εἶναι τι ποιῶνιον, τὸ δὲ ποιμένας διώρισε· καὶ τὸ μὲν ἄρχειν τὸ δὲ ἄρχεσθαι· καὶ τὸ μὲν εἶναι ὅλον κεφαλὴν, τὸ δὲ πόδας, τὸ δὲ χεῖρας» κλπ.. (Λόγος 32, 10). Διὰ νὰ θεολογήσῃ ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἔχῃ εἰδικὴ προκατάρτισι (προπαρασκευή). «Μέγα τὸ περὶ Θεοῦ λαλεῖν, ἀλλὰ μείζον τὸ ἑαυτὸν καθαίρειν Θεῷ, ἐπειδὴ εἰς κακότεχνον ψυχὴν σοφία οὐκ εἰσελεύσεται» (Λόγ. 32, 12). «Μέγα τὸ διδάσκειν! ἀλλὰ τὸ μαθάνειν ἀκίνδυνον! Τί σαυτὸν ποιεῖς ποιμένα πρόβατον ὢν; Τί γίνεαι κεφαλὴ, ποὺς τυγχάνων; Τί στρατηγεῖν ἐπιχειρεῖς, τεταγμένος ἐν στρατιώταις;» (Λόγος 32, 14). «Οὐ τοῦ παντός τὸ περὶ Θεοῦ φιλοσοφεῖν! Οὐ τοῦ παντός! Οὐχ οὕτω τὸ πρᾶγμα εἰδῶν! Προσθήσω δέ, οὐδὲ πάντοτε, οὐδὲ πᾶσι!... Τίσι δέ; Οἷς τὸ πρᾶγμα διὰ σπουδῆς καὶ οὐχ ὥς ἐν τι τῶν ἄλλων καὶ τοῦτα φλυαρεῖται ἡδέως μετὰ τοὺς ἱππικούς καὶ τὰ θέατρα καὶ τὰ ἄσματα καὶ τὴν γαστέρα καὶ τὰ ὑπὸ γαστέρα» (Λόγος 27, 3). Τονίζει λοιπὸν ὁ ἅγιος: «Εἰ δὲ ἔτι νήπιος εἰ καὶ χαμερπῆς τὴν διάνοιαν καὶ τοῖς ὑψηλοτέροις προσβαίνειν οὐχ ἱκανός, γενοῦ Κορίνθιος,

γάλακτι τράφηθι!» (Λόγος 32, 13). Τὸ τρομερὸ κατάντημα τῆς ἐποχῆς τοῦ ἔκαμε τὸν ἅγιό Γρηγόριο νὰ καταλήξῃ στὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀφήγωνται ἐλεύθεροι οἱ μὴ ἔχοντες τὶς προϋποθέσεις νὰ «φιλοσοφοῦν» περὶ τῆς θρησκείας καὶ τῆς οὐσίας τῆς ἁγίας Τριάδος.

Καὶ πράγματι ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα φοβερὸ κατάντημα, ἓνα ἐκκλησιαστικὸ κατρακύλισμα, μιὰ κατάπτωση, ἀφοῦ γριὲς πού δὲν ἤξεραν ἀνάγνωσι καὶ ἀλητές τῶν καταγωγίων προσπαθοῦσαν νὰ λύσουν τὸ τριαδικό, καὶ εἶχαν ἀρχίσει οἱ ἀρειανοὶ νὰ χειροτονοῦν ἐπισκόπους ἀνθρώπους πού εἶχαν τρεῖς καὶ τέσσερες φορές ἀλλάξει « π ι σ τ ε ὕ ω »! Τί νὰ ἐδίδασκαν; Πίστι ἢ ἀπιστία;

Καλὰ γράφει ὁ Κυπριανὸς Κέρν, ὅτι οἱ ἀρειανοὶ εἶχαν κάμει τὴ θεολογία «χόμπυ».

1. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος μᾶς δίδει πολλὰ στοιχεῖα γύρω ἀπὸ τὸ «πῶς» καὶ «πόσο» εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίσωμε τὸ Θεό. Δὲν τὸ παρέρχεται ἐπιτροχάδην. Ὅμιλεῖ κάπως συστηματικά. Ἀπὸ ὅσα λέγει, βγαίνει ὅτι ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ κύριο πρόβλημα τῆς ζωῆς, ἡ ὁδὸς τῆς σωτηρίας καὶ τῆς τελειώσεως, δηλ. τῆς θεώσεως.

Μὲ τὸ Θεό συναντιέται ὁ νοῦς. Καὶ στὸ νοῦ συναντιέται ἡ ἄ κ τ ι σ τ η φ ὕ σ ι, ὁ Θεός, μ ἔ τ ῆ ν κ τ ι σ τ ῆ, τὴν ὕλη. Ὁ νοῦς εἶναι κάτι τὸ ἐνδιάμεσον μεταξὺ κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου.

Αὐτὴ εἶναι ἡ βασικὴ του τοποθέτησις. Πῶς, μέχρι ποίου σημείου, διατὶ ὄχι στὴν ὁλότητά του, εἶναι τὰ λεπτομερειακὰ στοιχεῖα, πού εὐρίσκουν εἰς τὰ ἔργα τοῦ ἁγίου Γρηγορίου, καὶ ἰδίως στὰ ποιήματά του, ἀπάντησι.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐχρειάσθη νὰ ἀντικρούσῃ, καὶ μάλιστα ὄχι ταυτοχρόνως, δύο ἐντελῶς ἀντίθετες ἀκραῖες αἱρέσεις. Παρ' ὅτι ὁμιλεῖ συνήθως οἱ ἐλέγχοντες καταντοῦν στὸ ἄλλο ἄκρο, ὁ ἅγιος Γρηγόριος δὲν ἐξετράπη σὲ ἀκρότητες. Ἐμείναι νηφάλιος καὶ ἡρεμος. Διετήρησε τὴν γαλήνη τῆς ἀπολύτου ἐπιγνώσεως, τῆς βαθείας συνειδήσεως, ὅτι κατεῖχε ὀρθὰ τὸ θέμα. Δὲν ἔφαχνε νὰ τὸ λύσῃ σπασμωδικὰ σὰν τοὺς αἱρετικούς ἀντιπάλους του.

Ἀπὸ αὐτοὺς ὁ Εὐνόμιος διεκήρυττε ὅτι ὁ νοῦς *δ ι α τ η ρ ε ῖ* τὴν θεϊότητά του καὶ τὴν καθαρότητά του! Κρίνει σωστά! Βλέπει καθαρά! Ὁ ἄνθρωπος μολύνεται στὸ σῶμα καὶ στὴν ψυχή! Ὁχι στὸν νοῦ! Ἡ ἄποψι αὐτὴ τὸν ὠδήγησε σὲ ἓνα ἄκρατο ὀρθολογιασμό.

Ὁ Ἀπολλινάριος ἀντιθέτως ἔλεγε, ὅτι ὁ νοῦς εἶναι κάτι τὸ ἐντελῶς ἀκάθαρτο, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἁμαρτωλὸ στοιχεῖο εἰς τὸν ἄνθρωπο, κάτι τὸ μὴ δυνάμενο νὰ καθαρθῇ. Εἶναι ἀδύνατον ἐτόνιζε ὁ Ἀπολλινάριος, νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἁμαρτία στοὺς λογισμοὺς τοῦ ἀνθρώπου!

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος τοὺς ἀπαντοῦσε, ὅτι ὁ νοῦς δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ γνωρίζῃ ὠρισμένα βασικά πράγματα. Δὲν μπορεῖ νὰ εἰσχωρήσῃ οὔτε σὲ πολὺ ἀπλᾶ ζητήματα! Εἶναι ἐντελῶς ἀνίκανος νὰ κατανοήσῃ τί εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, πῶς ἐγεννήθη ὁ Υἱός, τί διαφέρει ἡ Γέννησι ἀπὸ τὴν Ἐκπόρευσι κ.ἄ. Παραλλήλως ὑπεδείκνυε, ὅτι ἡ ἄσκησι καὶ ἡ ταπείνωσι καθαρίζουν καὶ ἁγιάζουν τὸν νοῦν, ποῦ εἶναι πλασμένος κατ' εἰκόνα Θεοῦ.

Ἡ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου εἶναι καὶ στὸ σημεῖο αὐτό, ὅπως πάντοτε, διδλική. Καὶ ἀκολουθεῖ τοὺς ἀλεξανδρινούς: Κλήμεντα, Ὀριγένη, Δίδυμον. Καὶ ἀκόμη. Εἶναι ἡ καλλίτερη ἔκθεσι τῆς πατερικῆς παραδόσεως.

2. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ Νοῦς. Δι' αὐτὸ μόνο ὁ νοῦς μπορεῖ νὰ τὸν πλησιάσῃ. Εἶναι «μόνῳ νοῖ προσιτός», ἐπειδὴ ὁ νοῦς μας εἶναι κάτι τὸ συγγενὲς μὲ τὸ Θεό.

Ὁ Θεός, ὁ Πρῶτος Νοῦς, βασιλεύων τῶν αἰώνων πρῶτα ἀπ' ὅλα «ἐνόησε» ἀχρόνως τοὺς λόγους τῶν ὄντων, δηλ. ἡ σοφία του εἶχε πλήρως μέσα της διαμορφωμένες τίς εἰκόνας ὅλων τῶν ὄντων. Μὲ δάσι λοιπὸν αὐτοὺς τοὺς «λόγους», εἰκόνας τῶν ὄντων μέσα εἰς τὸν νοῦν τοῦ Θεοῦ, ἐπλασε μεταγενέστερα τὰ ὄντα μὲ τὴν ἐξῆς σειρά: πρῶτα ἐπλασε τοὺς ἀγγέλους, ποῦ ἐπειδὴ εἶναι ὄντα ἐντελῶς πνευματικά καὶ πολὺ συγγενῇ πρὸς τὸν Θεό, λέγονται καὶ αὐτοὶ «γνῶες», βέβαια «καταχρηστικά ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεό. Οἱ ἄγγελοι εἶναι ὄντα «λογικά», καὶ «πνευματικά». Εἶναι πλησι-

έστερα από κάθε άλλο δημιουργήμα εις τὸν Θεό. Μετέχουν τῆς δόξης Του καὶ τῆς ἀγαθότητός Του εις ἐξαίρετον βαθμό. Δι' αὐτὸ εἶναι «δυσκίνητοι» πρὸς τὸ κακόν.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Θεὸς πάλι μέ δάσι τοὺς «λόγους» τῶν ὄντων, ἐπλασε τὴν ὕλη καὶ ὅλον τὸν ὕλικὸν κόσμον.

Καὶ τέλος ἐπλασε τὸν ἄνθρωπον, ποὺ εἶναι κάτι τὸ μεταξὺ ὕλης καὶ νόων ἢ νοῦ, διότι μετέχει ἀμφοτέρων. Ἐντεῦθεν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἕνας τρίτος κόσμος: α) ἄγγελοι ἢ νόες, β) ὕλικὸς κόσμος, γ) ἄνθρωπος ἢ σύνθετος, ἢ διφυὴς κόσμος. Ὁ ἄνθρωπος ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν ἅγιον Γρηγόριο «κόσμος μέγας ἐν τῷ μικρῷ κόσμῳ», δηλ. τὸ μεγάλο κόσμημα καὶ ὠράϊσμα τοῦ μικροῦ αὐτοῦ, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἀγγελικόν, ὕλικόν κόσμον. Εἶναι «θεατὴς τῶν ἀθεάτων καὶ μύστης κτίσεως νοῦ μόνῃ θεωρητήης». Ὁ νοὺς εἶναι τὸ θεῖο ἐμφύσημα (Γεν. Β, 7). Εἶναι συνεπῶς κάτι τὸ θεῖον. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἕνας νέος ἄγγελος, εἶναι καὶ αὐτὸς νοὺς. Κατοικεῖ εἰς τὴν γῆν. Στόχον του ἕμως ἔχει τὸν οὐρανόν. Ὁ στόχος εἶναι μεγαλειώδης. Ἀλλὰ χρειάζεται κόπο, διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ. Κόπο πολὺ. Ὁ κόπος εἶναι διπλοῦς, ὅπως διπλοῦς εἶναι καὶ ὁ ἀγώνας νὰ τηρηθῇ τὸ κατ' εἰκόνα ἀλώδητο καὶ νὰ κατορθωθῇ ἡ ἀνύψωσις εἰς τὴν ὁμοίωσιν τοῦ Ἀρχετύπου.

Πῶς γίνεται αὐτό; Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ Φῶς. Δεύτερα Φῶτα εἶναι οἱ ἄγγελοι. Τρίτα φῶτα οἱ ἄνθρωποι, ὁ νοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ὅπως ἡ κτίσις φωτίζεται ἀπὸ τὸν ἥλιον, ἔτσι τὰ δεύτερα καὶ τρίτα φῶτα φωτίζονται ἀπὸ τὸ πρῶτον Φῶς, τὸν Θεόν. Γινόμεθα φῶς, καὶ λαμβάνομε φῶς κατὰ μέθεξιν τοῦ Πρώτου Φωτός. Χωρὶς αὐτό, ὁ ἀνθρώπινος νοὺς εἶναι λύχνος ἐσθραμένος.

Τὸ φῶς εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀνάπτεται μὲ τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος, ποὺ δι' αὐτὸ λέγεται «φῶτισμα», καὶ αὐξάνεται διὰ τῶν λοιπῶν μέσων τῆς χάριτος.

3. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν εἶναι ἕνα κτίσμα, ποὺ ἔχει ὡς ἀποστολὴ νὰ γίνῃ θεός, νὰ θεωθῇ. Ἡ θέωσις συντελεῖται μὲ τὴν κάθαρσιν καὶ τὴν ἀνάβασιν. Μὲ τίς θείες ἀναβάσεις. Ἀπὸ αὐτὲς κάθε μιὰ ἀντιστοιχεῖ εἰς μίαν ἀποκοπὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ὕλης, ἀπὸ τὴν δουλείαν εἰς τὴν φθοράν.

Οἱ θεῖες ἀναβάσεις χρειάζονται. Εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητες, ἐπειδὴ τὰ πάθη σκοτίζουν τὸν νοῦ. Ἡ περιστολὴ ἢ κοπὴ τῶν παθῶν εἶναι προϋποθέσεις SINE QUA NON. Δι' αὐτὸ χρειάζεται ἀσκησις. Ἡ ἀσκησις ὁδηγεῖ εἰς τὴν γνῶσι. Δι' αὐτὸ ὁ ἀσκητὴς λέγεται σοφὸς ἢ φιλόσοφος, καὶ ἡ ἀσκησις θεωρεῖται ὡς ἡ ὑπερτάτη φιλοσοφία. Καὶ εἶναι, ἀφοῦ ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐπίγνωσι τοῦ Θεοῦ.

Ἦθέλησαν νὰ εἰποῦν, ὅτι ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἔχει ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλωτῖνο. Εἶναι λάθος. Ἡ πλατωνικὴ ἀσκησις εἶναι μία ἀναζήτησις μέσα εἰς τὸ σκοτάδι. Δὲν ξέρει ὡς ποῦ βαδίζει. Καὶ βλέπει σὰν ἐχθρὸ τὴ σάρκα. Ἀντίθετα, ὡς Χριστιανὸς ὁ ἅγιος Γρηγόριος τονίζει: Πρέπει νὰ καθαρίσωμε τὴν σάρκα μας, ὅχι νὰ καθαρθοῦμε, δηλ. νὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ τὴν σάρκα. Καὶ τονίζει: Τὴν ἀγαπῶ καὶ τὴν θάλω, σὰν ὑπηρέτη μου. Δὲν τὴν μισῶ, οὔτε τὴν ἀπεχθάνομαι σὰν τάχα ἐχθρόν μου. Καὶ τὴν τιμῶ, διότι εἶναι συγκληρονόμος τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν.

Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ Γρηγορίου καὶ Πλάτωνος εἶναι χάος ἀγεφύρωτο.

4. Προϋποθέσεις τῆς περὶ Θεοῦ μελέτης.

Δὲν ἀρκεῖ νὰ θελήσῃ κανεὶς νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὸ Θεὸ μὲ διαθέσι εἰλικρινῇ, διὰ νὰ Τὸν εὕρῃ καὶ ἐννοήσῃ! Δὲν εἶναι τόσο «φτηνὰς» ὁ Θεός, λέγει ὁ ἅγιος Γρηγόριος! Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ κάνῃ τὴν ἀναζήτησι τοῦ Θεοῦ μὲ ἀπὸ τίς πολλὰς του δραστηριότητες: παιχνίδι, γλέντι, ποτό, σέξ! Δὲν μπορεῖς νὰ κουθεντιάξῃς διὰ τὸν Θεό, ὅπου καὶ ἂν βρεθῇς, οὔτε εἰς ὅποιανδήποτε ἐσωτερικὴν κατάστασι! Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνους ἀντιτάσσεται. Οὔτε ἀρκεῖ μὲ ὅποιαδήποτε κάθαρσις ἢ μᾶλλον ψευτοκάθαρσις.

Χωρὶς κάθαρσι οὐσιαστικὴ, χωρὶς νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος σὰν τὸν Μωϋσῇ ἢ τὸν Ἀαρών, ὅχι μόνο δὲν θὰ ὠφεληθῇ προσπαθῶντας νὰ γνωρίσῃ τὸν Θεό, ἀλλὰ καὶ θὰ ζημιωθῇ. Δὲν θέλει ὁ Θεὸς νὰ τὸν πλησιάζωμε ἀκάθαρτοι. Οἱ ἀκάθαρτοι ποῦ ἐπιχειροῦν νὰ ἀνεδοῦν εἰς τὸ ὄρος τῆς θεογνωσίας, τιμωροῦνται. Καὶ ὅσοι ἀνα-

ξίως κοινωνούν, «κοιμούνται», δηλ. πεθαίνουν και ψυχικά και σωματικά μερικές φορές.

Πρωτίστως λοιπόν απαιτείται όχι απόφασις νά συζητηῇ κανεὶς διὰ τὸν Θεόν, ἀλλὰ απόφασις νά καθάρῃ τὸν ἑαυτό του διὰ τὸν Θεόν. Καὶ μετὰ, κάθαρσις οὐσιαστική. Καὶ μετὰ, ἡρεμία ἀπὸ τὴς ἐξωθεν εἰκόνης. Ἑσυχία. Βύθισις εἰς τὴν γαλήνην τῆς νοερᾶς προσευχῆς. Μὲ ταπεινώσι.

Μιά καὶ μόνο φορά γράφει ἡ Γραφή, τὸ ἅγιο Εὐαγγέλιο, ὅτι ἡγαλλιάσατο τῷ Πνεύματι ὁ Ἰησοῦς: ὅταν εἶπε τὸ: «Ἐξομολογοῦμαί σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Διότι ἀπέκρυψας τὰ μυστήρια τῆς Ἄνω βασιλείας ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν. Καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις (δηλ. σ' ἐκείνους ποῦ πιστεύουν ὅτι μπροστά Σου εἶναι νήπια). Ναί, ὁ Πατήρ· ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἐμπροσθέν Σου» (Λουκ. 11, 21). Καὶ αὐτὸ ἔγινε, ὅταν διὰ πρώτην φορά ἄνθρωποι ἐνίκησαν τὸν Διάβολο μὲ τὴν δύναμι τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Τὰ πάθη σκοτίζουν τὴν κρίσι τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος τότε βλέπει μὲ παραμορφωτικά κάτοπτρα. Ἀλλὰ ὁ Κύριος εἶπε: Ἐάν τὸ φῶς τὸ ἐν σοί, σκότος ἐστί, τὸ σκότος (τὸ ἐν σοί) πόσον (πρέπει νά εἶναι) ;

Καταλήγομε καὶ πάλιν εἰς τὴν σοφίαν τῶν ἁγίων, ποῦ λέγει ὅτι τὰ οὐράνια χαρίσματα λαμβάνονται ὅχι μέσῳ τῆς στοχαστικῆς φλυαρίας, ἀλλὰ μὲ τὴ «νηστεία, ἀγρυπνία, προσευχή».

Ὁ Γ. Φλωρόφσκι συμπεραίνει: Διὰ τὸν ἅγιο Γρηγόριο «θεολογῶ» σημαίνει «ζῶ ἀσκητικά». Χωρὶς ζωὴν ἀσκήσεως εἶναι ἀδύνατον καὶ ἡ θεολογία καὶ ἡ ἐπίγνωσις τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ.

5. Οἱ Εὐνομιανοὶ κυριολεκτικὰ «ἐτρελλαίνοντο» διὰ συλλογισμοὺς καὶ στοχασμοὺς! Ἔτσι εἶχαν ἀναπτύξῃ ἓνα παράξενο χριστιανικὸ ὀρθολογισμό, ποῦ τὰ ἐβλεπε δλα ὀπτιμιστικά! Ἀνάλογο ὀπτιμισμό, ἀθεϊστικὸ αὐτῇ τῇ φορά, ἀναπτύσσουν οἱ Κομμουνισταί, ποῦ ἔκαναν τὴν ἀθεΐα... πολιτικὸ πρόγραμμα, λές καὶ ἐπρόκειτο γιὰ γεφύρια!

Ὅπως θὰ ἴδοῦμε στοὺς θεολογικοὺς λόγους, ὁ ἅγιος Γρηγό-

ριος γελοῦσε μέ τήν καρδιά του, διὰ τήν ὀνόνητη αὐτήν ἐξωπραγματική τοποθέτησι τῶν Εὐνομιανῶν.

Ἡ Θεός εἶναι ἡ ἀκρότης τῶν ἐφετῶν. Δι' αὐτό καί τὸ ὑψηλότερον ἐπίτευγμα εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ, ἡ θεία θεωρία. Θεωρία δὲν σημαίνει συλλογισμοί καὶ στοχασμοί, συλλήψεις διανοητικές παιχιδιάσματα τοῦ λογικοῦ! Ἡ θεωρία δὲν ἀναφέρεται στὴν διάνοια, ἀλλὰ εἰς τὸν «νοῦ», δηλ. εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἀνθρώπου, ποῦ εἶναι συγγενές τοῦ Θεοῦ, αὐτὸ καθ' αὐτό, καὶ ὅχι στὶς ἐνέργειες καὶ λειτουργίες του, ποῦ μερικές φορές εἶναι ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀμαρτίας διεστραμμένες.

Εἰς τὴν θεωρία ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ὑψώνεται μέ τὴν πράξι. Ἡ πράξις εἶναι ἔργα ἀσκητικά, ἔργα ὑπακοῆς, ἔργα εὐαρεστίσεως, ἔργα - προσπάθειες ἀποκτήσεως τῶν θείων ἀρετῶν.

Ὅσο πιὸ ψηλὰ εὐρίσκεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν ἀποψι τῶν ἔργων τόσο πιὸ πολὺ ἀνεβαίνει σὲ θεωρία.

Πάντως, ὅσο καὶ ἂν ἀνέβῃ, δὲν θὰ ἰδῇ κάτι περισσότερο ἀπὸ τὰ ὀπίσθια τοῦ Θεοῦ. Τὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ δὲν θὰ τὸ ἰδῇ ποτέ! Ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ ἰδῇ ποτὲ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μόνο τὴν δόξα Του, ἢ τὸ φῶς Του. Κατὰ τὸν ἅγιο Γρηγόριο, ὁποῖος φαντασθῇ ὅτι θὰ γνωρίσῃ τὸν Θεὸ καθ' ἑαυτόν, εἶναι ἡδὴ τρελλός, δὲν στέκει καλὰ εἰς τὰ μυαλά του.

Ἡ Θεός εἶναι ὡς πρὸς τὴν οὐσία Του ἀμέθεκτος καὶ ἀπρόσιτος. Προσιτές εἶναι μόνο οἱ ἐνέργειές του, ποῦ ὅπως λέγει ὁ ἅγιος Βασίλειος «πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουν».

Καὶ ἀκριδῶς, ἐπειδὴ οἱ ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ «καταβαίνουν», δηλ. εἶναι συγκατάβασι τοῦ Θεοῦ γιὰ μᾶς, ὁ ἄνθρωπος μετέχει αὐτῶν, ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν ἔχει ὑψωθῇ, σὲ ἀνώτερο στάδιο θεωρίας. Ὅφειλει ὁμοῦς τότε, ὅπως λέγουν οἱ ἅγιοι πατέρες, νὰ ἐπιγιγνώσκῃ τὰ ἴδια μέτρα. Νὰ ξέρῃ, μέχρι ποῦ φθάνει καὶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ ζητῇ ἀνώτερα τῆς πνευματικῆς του καταστάσεως, ποῦ ἐξελίσσεται ἀνάλογα μέ τὴν ἀσκησι καὶ τὴν ὑποταγὴν στὰ παραγγέλματα τῶν πνευματικῶν πατέρων.

Τὸν Θεὸν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμε μέ δύο τρόπους: νοητῶς καὶ ὑπερνοητῶς· αἰσθητῶς καὶ ὑπεραισθητῶς· λογικῶς καὶ ὑπερ-

λογικῶς· ἀκουστῶς καὶ ὑπερακουστῶς. Δηλ. κατὰ ἓνα τρόπο πού ὁ ἄνθρωπος συνειδητῶς ἐνεργῶν μὲ θάσι τις ἐμπειρίες τῶν αἰσθήσεων φθάνει στήν ἐν μέρει ἐπίγνωσι περὶ τοῦ Θεοῦ «ὅτι τε ἐστὶ καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται»· καὶ κατὰ τὸν ἄλλον πού διὰ μόνου τοῦ νοῦ ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται σὲ ἐπικοινωνία μὲ τὸν Θεὸ ὑπερνοητῶς, ὑπερλογικῶς, ὑπεραισθητῶς, ὑπερακουστῶς, δηλ. χωρὶς συμμετοχὴ τῶν αἰσθήσεων, ἢ ὅπως λέγει ὁ ἅγιος ἀπόστολος Παῦλος, «εἴτε ἐν σώματι οὐκ οἶδα, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος οὐκ εἶδα». Ἔτσι εἶδε καὶ ὁ Μωϋσῆς τὸν Θεὸ στὸ Ὅρος Σινᾶ.

6. Μία ἄλλη παρατήρησις τοῦ ἁγίου Γρηγορίου εἶναι ἡ ἀντιστροφή τοῦ Πλατωνικοῦ ρητοῦ: «Θεὸν νοῆσαι μὲν χαλεπόν, φράσαι δὲ ἀδύνατον». Ὁ ἅγιος Γρηγόριος παρατηρεῖ: «Εἶναι ἀδύνατον νὰ εἰπῇ κανεὶς κάτι τὸ σωστὸ διὰ τὸν Θεό. Πιὸ ἀδύνατον εἶναι νὰ τὸν συλλάβῃ μὲ τὴν διάνοιά του»!

Ἡ μέθοδος προσεγγίσεως τοῦ Θεοῦ ἐκ μέρους τοῦ ἁγίου Γρηγορίου εἶναι ἡ ἀποφατική. Ὁ Θεός, τονίζει, εἶναι ὑπερούσιος, ὑπὲρ πάντα τὰ κτίσματα, ἐπάνω ἀπὸ ὅλες τις λογικὰς κατηγορίες καὶ ἀπὸ κάθε ὀρισμό. Ἀκόμη καὶ τὸ ὄνομα Θεός, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ὀνόματά Του, εἶναι ὀνόματα τῆς «συγκатаβάσεως», δηλ. ὀνόματα πού τοῦ ἀποδίδονται ἐν σχέσει πρὸς τὸν κόσμον. Ὁ Θεὸς καθ' ἑαυτὸν μένει ἀνώνυμος, ἐπειδὴ τὸ ὄνομα εἶναι μονολεκτικός ὀρισμός. Καὶ εἶναι πολυώνυμος, λόγῳ τῶν ἀπείρων τρόπων, μὲ τοὺς ὁποίους συγκатаβαίνει καὶ τὸν προσεγγίζομε ἡμεῖς.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος δὲν εἶναι ἀπόλυτος στὴ χρῆσι τῆς ἀποφατικῆς μεθόδου. Κάνει χρῆσι καὶ τῆς καταφατικῆς κατὰ ἀναλογία. Παρατηρεῖ ὅμως ὀρθῶς, ὅτι οἱ ἀναλογίες αὐτὲς εἶναι ἀνεπαρκεῖς νὰ ἐκφράσουν σωστὰ τὸν Θεό.

Λεπτομερῶς ὅλα αὐτὰ θὰ τὰ ἰδοῦμε εἰς τὸ κεῖμενον.

7. Ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται σταδιακά. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀντέχει εἰς τὴν ταυτόχρονη ἀποκάλυψι ὅλης τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Ὁ Χριστὸς ἀκόμη καὶ στοὺς μαθητάς Του ἔδειξε τὴν δόξαν Του «καθὼς ἠδύναντο», «ἵνα μὴ σὺν τῇ ὁράσει καὶ τὸ ζῆν ἀπολέσωσι».

Ἡ πλήρης ἀποκάλυψις Του θὰ ὁλοκληρωθῇ μὲ τὸν Τρίτον Σεισμό, ἢ Τρίτην Διαθήκην.

Μὲ τὴν πρώτην Διαθήκην, ὁ Θεὸς μετέθεσε τὸν κόσμον ἀπὸ τὰ εἰδωλα εἰς τὴν ἐπίγνωσι τοῦ ἐνὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ (Π. Διαθήκη).

Μὲ τὴν Δευτέραν Διαθήκην (τὴν Καινὴν Διαθήκην) ὁ κόσμος μετετέθη, καὶ πάλι σταδιακά, εἰς τὴν ἐπίγνωσι τῆς ἁγίας Τριάδος. Ἀλλὰ ὅχι τέλεια. «Ἐν ἐσώπτρῳ ὡς ἐν αἰνίγματι».

Μὲ τὴν τρίτην Διαθήκην, ἢ Τρίτον Σεισμό, πού θὰ λάβῃ χώραν τὴν ἡμέραν τῆς Δευτέρας Παρουσίας, θὰ ἀποκαλυφθῇ εἰς τὸν κόσμον, δηλ. εἰς τοὺς δικαίους, ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ καὶ θὰ λάβουν πλήρη ἐπίγνωσι τῆς ἀληθείας καὶ τῶν θείων μυστηρίων.

Μέχρι τότε πρέπει νὰ περιοριζώμεθα ὑπομονητικὰ εἰς τὰ «σχετικά», εἰς τὴν σκιώδη ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν «ὑπακοὴν τῆς πίστεως».

«Τότε ἐπιγνώσῃμε τὸν Θεόν, καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην». Τότε θὰ γνωρίσωμε τὸν Θεὸν τόσον, ὅσον ἐκεῖνος μᾶς γνωρίζει, δηλ. τέλεια.

Διὰ νὰ φθάσωμε εἰς τὴν τρίτην Διαθήκην, χρειάζεται ἡ ἀποδοχή καὶ ὑπακοὴ εἰς τὶς δύο πρώτες Διαθήκας. Καὶ διὰ νὰ ἀμείνωμε ἀπλούστερα, χρειάζεται «ἀσκησις», δηλ. νηστεία, προσευχή, ἐγκράτεια, ταπείνωσι, μὲ μιὰ λέξι: «κάθαρσις».

6'. Τὸ Μυστήριον τῆς Ἀγ. Τριάδος.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὠνομάσθη Θεολόγος. Θεολογία οἱ ἅγιοι Πατέρες ὀνομάζουν τὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ Θεοῦ, τῆς ἁγίας Τριάδος. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν «θεολόγος», δηλ. ὁ βαθύτερος μύστης τῆς θεολογίας, ἐκεῖνος πού τελειότερα ἀνέλυσε τὸ μυστήριον τῆς ἁγίας Τριάδος.

1. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος δὲν εἶναι στοχαστής. Εἶναι μαθητὴς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. Ἡ διδασκαλία του δὲν εἶναι συλλογισμός, ἀλλὰ ἔκφρασι τῆς πραγματικότητος, ὅχι μόνο «οἱ ἀπόστολοι ὡς εἶδον», ἀλλὰ καὶ ὡς ὁ ἴδιος εἶδε! Ἀκολουθεῖ πιστὰ εἰς τὴν ἐμπειρία τοὺς ἀποστόλους καὶ εἰς τὴν ὁρολογία τοὺς πατέρας.

Ἀθανάσιον καὶ Βασίλειον. Εἶναι μαθητὴς τῶν Πατέρων, ἀλλὰ διδάσκαλος τῶν τέκνων τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ ἴδιος τὸ τονίζει ολοκάθαρα: εἶναι διαστροφή νὰ θέλῃ κανεὶς νὰ γίνεταί διδάσκαλος, καὶ νὰ «κάνῃ τὸ δάσκαλο», πρὶν γίνῃ μαθητὴς! Καὶ διὰ νὰ ἐξηγούμεθα. Μαθητεία δὲν εἶναι ἡ ἀποδοχὴ τῶν ὑδρεολογιῶν διδασκάλων καὶ ἡ μίμησι τῶν «διδασκάλων» σὲ τέτοια ἔργα! Ἔτσι ἐδὲλεπαν τοὺς διδασκάλους τοὺς οἱ Εὐνομιανοί, ποὺ ἦσαν τὰ ἄξιολύπητα θύματα τῆς διαστροφῆς αὐτῆς, διὰ τὴν ὁποία μᾶς ὁμιλεῖ ὁ ἅγιος, καὶ ποὺ τοὺς ἔκανε ὄλους, μικροὺς καὶ μεγάλους, σοφοὺς καὶ ἀνοήτους, (καὶ πρὸ πάντων τοὺς ἀνοήτους) νὰ «κάνουν τὸ δάσκαλο» εἰς τοὺς Πατέρας. Ἀπὸ αὐτοὺς ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐζήτησε ἕνα: ταπεινώσει, συναίσθησι τῆς ἀθλιότητός τους.

Ἄς μᾶς ἐπιτραπῇ εἰς τὸ σημεῖο αὐτὸ μία παρεκβολή.

Ὁ ἅγιος Πέτρος ὁ Δαμασκηνὸς λέγει: «Ὅποιος ἔχει, ἀκόμη καὶ εἰς ἕνα ἐλάχιστο βαθμὸν, φωτισθῇ, διαβάζοντας τὴν Γραφὴν καὶ τὰ ἱερὰ ἄσματα τῆς Ἐκκλησίας, εὐρίσκει τὸν Θεόν. Τὸν βλέπει. Ὅποιος ἔχει τὸν νοῦ του ἀφώτιστο, φαντάζεται ὅτι εἰς τὴν Γραφὴν ὑπάρχουν ἀντιφάσεις. Οἱ ἀντιφάσεις ὁμῶς δὲν θρίσκονται εἰς τὴν Γραφὴν! Αἰτία τῆς τάχα διαπιστώσεώς τους, εἶναι ἡ ἀνικανότητά μας νὰ γνωρίσωμε τὴν ἀλήθεια. Ἀλλὰ πῶς νὰ μὴ ἔχωμε ἀνικανότητα, ὅταν προσπαθοῦμε νὰ ἐρμηνεύσωμε τίς Γραφάς, ὅπως μᾶς ἀρέσει! Σὰν τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας καὶ τοὺς Ἑβραίους, ποὺ δὲν κατεδέχοντο σὲ τίποτε νὰ εἰποῦν «αὐτὸ δὲν τὸ ξέρω»! Εἶχαν οἵησι καὶ αὐταρέσκειαν! Ἦλεγχαν τὰ πάντα! Καὶ ἐννοοῦσαν τὰ λόγια τῆς Γραφῆς «ὅπως τοὺς κάπνιζε», ὅχι ὅπως εἶναι! Ὅχι κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ!

Ζητεῖς νὰ μάθῃς, τί λέγει ἡ Γραφή; Παραμέρισε τίς ἰδικές σου σκέψεις. Ὅχι μόνο τίς κακὰς ἀλλὰ καὶ τίς καλὰς! Κάνε τὴν Γραφὴν διδάσκαλό σου (τοῦλάχιστον ἐκεῖνη τῇ στιγμῇ). Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἐρευνᾷ μὲ θάσι σκέψεις, ποὺ ἔχει ἤδη διαμορφωμένες εἰς τὸν νοῦν του, τότε ἀπλούστατα προσπαθεῖ «νὰ κόψῃ τὴ Γραφὴν στὰ μέτρα του». Κάνει μιὰ ἐπιστήμη ὅχι πνευματικὴ, ἀλλὰ σωματικὴ. Καὶ μάλιστα, ὅταν προσπαθῇ «σῶγει καὶ καλὰ» νὰ βγάλῃ τὸ νόημα ποὺ θέλει. Ὅποιος τὸ κάνει αὐτό, ἐπειδὴ κα-

κοποιεί την Γραφή με βάσι την δική του άγνοια, είναι ο πιο κουτός άνθρωπος του κόσμου! 'Αλλά είναι άράγε επιστήμη το να διαστρέφης τα νοήματα των άλλων, και έν προκειμένω της Γραφής, «όπως σου καπνίζει»; (Φιλοκαλία τόμ. Γ', σελ. 60 - 61).

Ποιά είναι ή άληθινή επιστήμη; 'Η μαθητεία. 'Η μαθητεία με ταπείνωση. 'Η μαθητεία εις τους μεγάλους Πατέρας και διδασκάλους της 'Εκκλησίας.

'Αλλά ως έλθωμε εις το δόγμα της άγίας Τριάδος. Το δόγμα της άγίας Τριάδος είναι επάνω από τή δυνατότητα του ανθρώπου να το κατανοήση. Είναι υπέρ κατάληψιν. Δηλαδή όσο και άν κοπιάση ο άνθρωπος, ποτέ δεν θα το καταλάβη. Ποτέ δεν θα κατανοήση. 'Εδώ όμως προβάλλει ο ανθρώπινος έγωισμός, πού θέλει με κάθε τρόπο να εισχωρήση! . 'Ο έγωισμός και κριτήριο, μπορεί να κρίνη, και ανατάμη τα πάντα. Φαντάζεται δηλαδή ο άνθρωπος, ότι μπορεί να υποτάξη στη «δύναμι» της λογικής του ακόμη και το Θεό! Αυτό όμως είναι, όχι άπλως ένα βασικό σφάλμα, μια άμαρτία ανάλογη με την άμαρτία πού επέφερε την πτώσι του 'Εωσφόρου, αλλά μία πλάνη οίκτρά, αφού άτυχώς το «μυαλουδάκι» μας δεν είναι τόσο μεγάλο. 'Αλλ' εκτός από αυτά ή τάσι αυτή είναι και όλέθρια, διότι ο Θεός υπερηφάνους αντιτάσσεται και έτσι όχι μόνο δεν βρίσκουν όλόκληρη την αλήθεια, αλλά χάνουν και τα έσχατα ίχνη της. Φάσκοντες, δηλ. ισχυριζόμενοι, ότι είναι σοφοί, ΕΜΩΡΑΝ-ΘΗΣΑΝ, λέγει ο άγιος άπόστολος Παύλος (Ρωμ. 1, 18 - 32). Διαβάσατε με πολλή προσοχή την περικοπή).

Μή ξεχνάμε, ότι οι άγιοι Πατέρες δεν έγνώρισαν το Θεό με τή δύναμι της λογικής τους, αλλά από έμπειρία, δηλ. επειδή ο Θεός τους έφανερώθη.

'Ιδού λοιπόν το έρώτημα, πού άπασχολούσε πάντοτε τους Χριστιανούς: Πώς ο Πατήρ, ο Υιός και το άγιο Πνεύμα είναι ένας Θεός;

Ποία ή απάντησις; 'Ανεπύχθησαν τρεις απαντήσεις. Δύο αίρετικές, μία όρθόδοξος. Όλες ως βάσι έχουν την κοινή πεποίθησι, ότι ο Θεός είναι ένας, ότι ο Χριστιανισμός είναι πλήρης

καὶ κατηγορηματικὴ ἄρνησις τῆς εἰδωλολατρικῆς πολυθεΐας. Πῶς κατενόηθη τὸ μυστήριον τῶν Τριῶν Προσώπων; Ἰδού:

Α'. Οἱ Ὀρθόδοξοι λέγουν: Ὁ ἴδιος ὁ Κύριος μᾶς ἀπεκάλυψε ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἓνας. Πρέπει ὅπωςδὴποτε νὰ εἶναι ἓνας. Ὁμοίως μᾶς ἀπεκάλυψε, ὅτι ὁ Πατὴρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τρία Πρόσωπα ἰσότημα, ἰσοδύναμα, ὁμόθρονα, ὁμόδοξα, ὁμοούσια. Πρέπει ὅπωςδὴποτε νὰ εἶναι, ὅπως μᾶς τὰ ἀπεκάλυψε ὁ Κύριος. Πρέπει νὰ εἶναι Τρία Πρόσωπα πραγματικά.

Ἑρώτημα: Πῶς εἶναι δυνατόν ὁ ἓνας Θεὸς νὰ εἶναι Τρία Πρόσωπα; Ἀπάντησις τῶν Ὀρθοδόξων: Παρὰ τῷ Θεῷ τὰ πάντα εἶναι δυνατόν. Ἡ ἀπάντησις αὐτῇ τῶν ὀρθοδόξων εἶναι ὄντως θεοπρεπής. Εἶναι ἡ ὑπέρβασις τῶν κατηγοριῶν τῆς λογικῆς. Εἶναι καρπὸς πίστεως καὶ ταπεινώσεως.

Β'. Μία ομάδα αἰρετικῶν (οἱ Σαβελλιανοί) ἀπαντοῦσαν: Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ταυτοχρόνως ἓνας Θεὸς καὶ τρία πρόσωπα! Πρέπει νὰ εἶναι ἢ τρεῖς ἢ ἓνας! Εἶναι δὲ ἓνας. Τὰ λεγόμενα πρόσωπα εἶναι «τρόποι φανερώσεως» (προσωπεῖα), καὶ συνεπῶς ὁ Θεὸς εἶναι ἓνας Θεός... τριπλοπρόσωπος!

Ἡ ἀπάντησις τῶν Σαβελλιανῶν εἶναι ἀπάντησις νευρωτικῆς προσκολλησεως στήν ἄποψιν ὅτι τὸ λογικὸ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κριτήριον ἀσφαλές καὶ ἀλάθητον. Ἡ ἀπάντησις αὐτῇ εἶναι τρομερὰ ἀσεβής! Ἀπολυτοποιεῖ τὴν λογικὴν καὶ σχετικοποιεῖ τὸν Θεόν. Καὶ εἶναι ἁμαρτωλὴ, διότι τρέφει καὶ υποθάλλει τὸν ἐγωισμόν καὶ τὴν αὐτοπεποίθησιν.

Γ'. Μία ἄλλη ομάδα αἰρετικῶν, οἱ Ἀρειανοί, ἔλεγον: Ἡ ἀποψὶς τῶν Σαβελλιανῶν εἶναι βλάβη, διότι εἶναι σὰν νὰ λέγουν ὅτι ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ εἶναι μιὰ ἀπάτη, ἀφοῦ ὁ ἴδιος Θεὸς ἐμφανίζεται ἄλλοτε ὡς Πατὴρ, χωρὶς νὰ εἶναι, ἄλλοτε ὡς Υἱός, χωρὶς νὰ εἶναι, καὶ ἄλλοτε ὡς Πνεῦμα, χωρὶς νὰ εἶναι! Οἱ Ἀρειανοὶ εἶπαν: Τὰ τρία πρόσωπα εἶναι ἐντελῶς διακεκριμένα μεταξὺ τους. Ὅμως δὲν εἶναι οὔτε ἰσότημα, οὔτε ὁμόθρονα, οὔτε ὁμοούσια. Δὲν εἶναι καὶ τὰ τρία «θεῖα» πρόσωπα. Τὸ ἓνα εἶναι ὁ Θεός, τὰ ἄλλα δύο εἶναι «κάτι ἄλλο», δηλ. κτίσματα.

Τῇ λύσει αὐτὴ ἔδωκαν μὲ βάσι τὴν λογικὴ καὶ τὸν δικό τους στοχασμό! Οἱ ἄγιοι Πατέρες τοὺς ἀπέδειξαν ἀπὸ τὴν Γραφή, ὅτι δὲν εἶχαν δίκιο. Καὶ πράγματι, καὶ τῶν ἀρειανῶν ἡ τοποθέτησι ἦταν ἀρρωστημένη καὶ νευρωτικὴ ἐμπιστοσύνη εἰς τὴν ἀνθρώπινη λογικὴ καὶ φιλοσοφία. Πίστευαν, ὅτι μὲ τὸ λογικὸ μας εὐρίσκομε τὴν ἀλήθεια πῶς πολὺ ἀπὸ ὅ,τι μὲ τὸν φωτισμὸ τοῦ Κυρίου καὶ τὴν ἀποκάλυψί του.

Οἱ Ἀρειανοὶ ἦσαν πῶς πολὺ ἀριστοτελικοί, ἀπὸ ὅ,τι ἦσαν Χριστιανοί. Εἶχαν πῶς πολὺ ἐμπιστοσύνη στὴ σύγχρονή τους φιλοσοφία παρὰ στὸ λόγος τοῦ Θεοῦ, παρὰ στὴν ἀποκάλυψι καὶ τὴν Παράδοσι τοῦ Χριστοῦ. Πρῶτα ἐφτιαζαν φιλοσοφικὰ τις θέσεις τους καὶ μετὰ... ἔφαχναν νὰ τίς δικαιώσουν μὲ τὴν παρερμηνεία καὶ παραποίηση τῶν χωρίων τῆς Γραφῆς.

Ὅπως ὅλες οἱ αἱρέσεις, οἱ ἀρειανοὶ εἶχαν μερικὲς ἐπιτυχίες, μέχρις ὅτου οἱ ὀρθόδοξοι συνήλθαν ἀπὸ τὴν πρώτη τους ἐκπληξί καὶ πέρασαν ἀπὸ τὴν ἀμυνα εἰς τὴν ἐπίθεσι.

2. Ἴδω λοιπὸν ἡ θέσι τοῦ ἁγίου Γρηγορίου: Ἡ ἁγία τριάς εἶναι μία ὄντως Τριάς. Εἶναι τελεία Τριάς, διότι ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία ἐξ ἴσου τέλεια, ὁμοούσια, ὁμόδοξα, ὁμότιμα, ὁμόθρονα, ὁμόχρονα, ὁμοδύναμα Πρόσωπα.

Ὁ Θεὸς εἶναι ἕνας. Ἀποτελεῖται ὁμοῦς ἀπὸ Τρία τέλεια Πρόσωπα, δηλ. τρεῖς τέλειες προσωπικότητες, τρία «ἄτομα». Ὅμως, δὲν εἶναι τρεῖς οὐσίες, ἀλλὰ μία Οὐσία. Δὲν εἶναι τρεῖς διαφορετικοὶ σύνθρονοι ἢ ὁμόθρονοι θεοί, ἀλλὰ ἕνας Θεός. Ὁ ἕνας αὐτὸς Θεὸς μὲ τὴ μία Οὐσία, διακρίνεται σὲ τρία Πρόσωπα: Πατέρα, Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα. Ποία ἡ ἀληθινὴ ὁμολογία; Ἐρωτᾷ ὁ ἅγιος Γρηγόριος. Παίρνει τὴν ἀπάντησι, «Τρία τὰ διαιρούμενα, οὐ φύσεσιν ἀλλ' ἰδιότησι», καὶ προσθέτει: «εὐγε, ὑπέρευγε»!

Τί σημαίνει αὐτό; Ἰδού: Ὁ Θεός, ὁ ἕνας Θεός, ἡ μία ἀδιαίρετος Οὐσία Του, ἔχει πολλὰς ιδιότητες, ἢ ιδιώματα, ἢ ἐνέργειες: δόξα, βασιλεία, χάρι, εὐσπλαγχνία, ἀγάπη, φῶς, ζωὴ, κρίσι, ἀναρχο, ἀγέννητο, ἀίδιο, ἀθάνατο κλπ. Ἀκόμη ἔχει τρεῖς ἰ-

διόττητες ιδιότυπες ή «ύποστατικές». Λέγονται έτσι, έπειδή μέ βά-
σι αυτές ή μία Θεότης, ή μία θεία Ούσία, διακρίνεται σέ τρία
Πρόσωπα: Πατέρα, Υιό, και άγιο Πνεύμα. Όλες αυτές τις ι-
διόττητες δέν τις βρίσκομε ήμεις. Μας τις έφανέρωσε ό Ίδιος έ
Θεός στή Γραφή.

Άλλ' ιδού τό έρώτημα πού αναφύεται. Ή όρθόδοξος πίστι κα-
ταδικάζει τή λογική; Δέχεται τό «πίστευε και μή έρευνα»; Λά-
θος! Ή Όρθοδοξία δέν καταδικάζει τή λογική, αλλά τή βέβη-
λη ανάμειξι της, εκεί πού δέν έπιτρέπεται. Ή Όρθοδοξία άξιοί
νά γίνεται είς όλα τά σημεία έρευνα, και ιδίως θαθεία έρευνα
των Γραφών. Παράλληλα ζητεί, νά κλίνωμε μέ ταπείνωσι και
ύποταγή τόν αύχένα σέ μερικά ζητήματα, πού δέν είναι δυνατό
νά λυθούν μέ κανένα λογικό στοχασμό. Π.χ. Πώς ό Πατήρ έ-
γέννησε τόν Υιό; Πώς από τόν Πατέρα εκπορεύεται τό Πνεύ-
μα; Πώς ό Θεός είναι ένας, μία Ούσία, και τρία Πρόσωπα;
Ό,τι και άν είπῃ ό άνθρωπος διά τά θέματα αυτά, θά είναι
προτιμότερο νά σιωπήσῃ. Ό άγιος Γρηγόριος έπισημαίνει, ό,τι έ-
ρευνα λογική επάνω στα ζητήματα αυτά θά έχῃ σάν αποτέλε-
σμα τήν τρέλλα. «Παραπληχτήσμεν, μυστήρια έρευνώντες Θε-
ού», τονίζει.

Συνεπώς ή Όρθόδοξος Έκκλησία δέχεται και επικροτεί τήν
έρευνα σέ ό,τι ή έρευνα μπορεί νά καρποφορήσῃ. Και συνιστᾷ
νά σταματᾷ εκεί, όπου τό αποτέλεσμα της προδικάζεται, δηλ. έ-
κεί όπου είναι γνωστό ό,τι θά είναι: μηδέν. Αυτό όμως δέν είναι
άρνησι τής λογικής. Αυτό είναι ή πιό ρεαλιστική λογική, ή πιό
προσγειωμένη. Μπορούμε, πριν πάμε μέ κανένα διαστημόπλοιο
στόν ήλιο, νά έρευνήσωμε τή σύνθεσι του έδάφους του; Άν θε-
λήσωμε νά τό έρευνήσωμε τώρα, πριν αποκτήσωμε τή δυνατότη-
τα, τί γινάμαστε; Άνεδαφικοί. Ουτοπικοί. Και είναι μεγάλο κα-
κό νά είναι κανείς... Ιδεαλιστής ρεαλιστής ή ρομαντικός... όρθο-
λογιστής. Μή ξεχνάμε, ό,τι ή μεγαλύτερη δύναμι τής λογικής
είναι ή επίγνωσις τής άδυναμίας της και κυρίως ό σαφής κα-
θορισμός και ή γνώσις των όρίων μεταξύ δυνάμεως και άδυνα-
μίας της (Πασχάλ).

3. Ἡ ἁγία Τριάς εἶναι ἓνας Θεός. Ἐχει μία καὶ τὴν αὐτὴν Οὐσία. «Τὸ τιμώμενον ἡμῖν μοναρχία», τονίζει ὁ ἅγιος. Δηλ. ὁ Θεός εἶναι ἓνας. Ὁ ἓνας Θεός ἔχει τρεῖς ὑποστατικές ιδιότητες καὶ ἄπειρες κοινές.

Αὐτὸ σημαίνει: Ἐχομε τρία Πρόσωπα, ποὺ ἔχουν πολλὰ κοινὰ ιδιώματα. Τὰ ιδιώματά τους λέγονται κοινά, ἐπειδὴ τὰ ἔχουν καὶ τὰ τρία πρόσωπα σὲ ἴσιο βαθμὸ. Δηλ. ἐξ Ἰσου εἶναι: φῶς ὁ Πατήρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιο Πνεῦμα. Ἐξ Ἰσου ζωὴ. Ἐξ Ἰσου ἀνάστασις. Ἐξ Ἰσου ἀγάπη. Σὲ ἴσον βαθμὸ ἔχουν δύναμι, τιμὴ, δόξα, μεγαλοπρέπεια. Σὲ ἴσο βαθμὸ τοὺς ἀνήκει ἡ τιμὴ, ἡ δόξα, ἡ προσκύνησις, ἡ εὐχαριστία, ὁ αἶνος, ἡ δοξολογία. Κανένα Πρόσωπο δὲν ἔχει κάτι περισσότερο, ἀπὸ ὅ,τι τὰ ἄλλα δύο. Οὐτε ὁ Πατήρ. Εἶναι ἐξ Ἰσου ἄχρονα, ἀγέννητα, ἀναρχα. Εἶναι τρία Πρόσωπα συνάναρχα, συναἰδια, σύνθρονα, ὁμόθρονα, ὁμόδοξα, ὁμότιμα.

Ποία ἡ σχέσι τῶν τριῶν προσώπων μεταξύ τους; Ἰδοὺ! Ὁ Πατήρ εἶναι ἀναρχος (μὲ τὴν ἐννοια ὅχι τῆς χρονικῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ τῆς αἰτίας). Ὁ ἀναρχος Πατήρ εἶναι ἀγέννητος (μὲ δύο «γν»). Ὁ Πατήρ γεννᾷ τὸν Υἱόν. Καὶ ἐκπορεύει τὸ ἅγιο Πνεῦμα.

Ποία ἡ σχέσι μεταξύ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος; Εἶναι δύο «ἀδέλφια»; Ἀπάντησι: Ὁχι. Ὁ Υἱὸς εἶναι «μονογενής». Ποία ἡ σχέσι τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸ Πνεῦμα; Τί εἶναι τὸ Πνεῦμα ἐναντι τοῦ Πατρός, ἀφοῦ δὲν εἶναι υἱός; Τί σημαίνει «γέννησι», τί σημαίνει «ἐκπόρευσι»; Κανείς δὲν ξέρει. Ὁ Κύριος θέλων νὰ μᾶς προφυλάξῃ εἶπε! «Οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν Υἱόν, εἰμὴ ὁ Πατήρ. Καὶ τὸν Πατέρα οὐδεὶς ἐπιγινώσκει εἰμὴ ὁ Υἱός. Καὶ ὧ ἕαν δούληται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ». Πότε θὰ ἀποκαλύψῃ; Τώρα; Ἡ στὴν Βασιλεία του τὴν ἐπουράνιο; Δὲν ἔχει σημασίαν. Σημασία ἔχει, ὅτι μόνος του ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ ἀναλύσῃ τὸ μέγα μυστήριον τῆς Θεότητος. Πρέπει μὲ ὑπακοή καὶ ταπείνωσι νὰ δέχεται τὴ μαρτυρίαν τῆς ἐμπειρίας τῶν Προφητῶν, Ἀποστόλων καὶ Πατέρων καὶ νὰ ἔχῃ τὴ λογικὴ δύναμι νὰ παραδέχεται τὴν ἀδυναμία καὶ νὰ βλέπῃ τὰ περιθώρια τῆς δυνάμεως τῆς λογικῆς του.

Εἰς ἐκείνους πού ἤθελαν τότε, ἡ θέλουν σήμερα, νά εἰσδύσουν εἰς τὸ μυστήριον ὁ ἅγιος Γρηγόριος φέρεται μὲ μίαν ὥμῃ εἰρωνεία. «Ἐμπρός, τοὺς λέγει, προχωρήσατε! Εὐρετε, ἂν μπορῆτε, πῶς ἐγέννησε ὁ Πατὴρ τὸν Υἱό! Καιρὸς εἶναι νὰ ψάξετε νὰ ὁρῆτε καμμιὰ... γυναῖκα καὶ νὰ φαντασθῆτε καμμιὰ παράξενη «συνεύρεσι»! Σιγὰ - σιγὰ θὰ ἀκούσωμε καὶ διὰ... ἐγκυμοσύνη, ἂν δῃ καὶ διὰ κίνδυνον... ἀποβολῆς! Θὰ μπορούσε νὰ φερθῇ διαφορετικὰ; Ὁ ἴδιος ὁ ἅγιος Γρηγόριος εἰς τὸ ἐρώτημα «Πῶς γεννᾶται ὁ Υἱός», ἀπαντᾷ: «Ὅπως ξέρει μόνο ὁ Πατὴρ πού γεννᾷ καὶ ὁ Υἱὸς πού γεννᾶται! Εἶναι: δηλαδὴ σὰν νὰ λέγῃ: Ἄνθρωπε, «τῆρα τῇ δουλειά σου»! Ἄφησε τὸν Θεὸ στὴν ἡσυχία του! Ἔχει καὶ Αὐτὸς τὰ οἰκογενειακά Του μυστικά, ὅπως καὶ σύ.

4. Καὶ λίγα λόγια διὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Συμπληρωματικὰ τῶν ὅσα εἴπαμε μέχρι: τώρα.

Εἶναι Θεὸς τὸ Πνεῦμα; Εἶναι ὁμοούσιον καὶ ὁμόθρονον μὲ τὸν Πατέρα; Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐντελῶς ἀφοβα ἀπαντᾷ: ΝΑΙ. «Ὅμως διδότην τὸ Πνεῦμα, καὶ ὁ λόγος δραμεῖται καὶ ὁ Θεὸς δοξασθήσεται». «Τί οὖν Θεὸς τὸ Πνεῦμα; Πάνυ γε! Τί ὅυν; Ὅμοούσιον; Εἴπερ Θεός!»

Ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι Θεός, ὁ ἅγιος Γρηγόριος τὸ συμπεραίνει ἀπὸ τὰ ἐξῆς:

α) ἀπὸ τὸ βάπτισμα: Εἶναι ἀπαράδεκτον νὰ βαπτίζώμεθα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς παραλλήλως μὲ κάποιον ἄλλου, πού ἔχει ἔναντί του θέσι δούλου, ἢ μὲ κάτι τὸ ἀπρόσωπον, μὲ μιὰ δύναμι τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ! Τὸ βάπτισμα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου Πνεύματος δικαιολογεῖται μόνο, ὅταν τὸ πνεῦμα εἶναι ὁμοῦσιον καὶ ὁμόθρονον μὲ τὸν Πατέρα. Ἄλλως εἶναι ἀσέβεια καὶ βλασφημία.

β) Ἀπὸ τῆ θέωσι. Ἡ θέωσι εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς θείας οἰκονομίας. Ἡ θέωσι πραγματοποιεῖται, σύμφωνα μὲ τὴν Γραφή, διὰ τῆς ἐντὸς τῶν ἀνθρώπων ἐνοικήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ἐρωτᾷ ὁ ἅγιος Γρηγόριος: Πῶς, ἂν τὸ Πνεῦμα δὲν ἦτο Θεός, θὰ ἐθεοποιεῖ ἄλλους;

γ) Ἀπὸ τὴν συνεχῇ παρουσία Του ἐκεῖ, ὅπου ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός.

δ) Ἀπὸ τὸ ὅτι ὡς Πρόσωπον ὁμιλεῖ, ἀφορίζει, ἐκλέγει, ἀποστέλλει, παροξύνεται. Δηλ. ἔχει ὅλα τὰ στοιχεῖα, ποὺ ἀποτελοῦν μιὰ ζωντανή προσωπικότητα, ὅχι μιὰ ἀπρόσωπη δύναμι. Πῶς ἂν δὲν εἶναι πρόσωπο παροξύνεται;

ε) Ἀπὸ τὸ ὅτι κυβερνᾷ τὴν Ἐκκλησίαν. Αὐτὸ διανέμει τὰ χαρίσματα καὶ θέτει ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφῆτας, τρίτον διδασκάλους κ.ο.κ.

στ) Ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ Πνεῦμα εἶναι ἡ «πηγὴ τοῦ ἁγιασμοῦ». Καὶ ἐρωτᾷ: ἀφοῦ πηγὴ τοῦ ἁγιασμοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα, πῶς θὰ ᾔ- το ἅγιος ὁ Θεός, ἂν δὲν εἶχε πάντοτε μαζί του τὸ Πνεῦμα, ὁμό- τιμο, ὁμοούσιο, ὁμόχρονο, συνάναρχο; Ἄν Τὸ ἐδημιούργησε ἀρ- γότερα, πρὶν τὸ δημιουργήσῃ πρέπει νὰ μὴ ἦταν... ἅγιος, ἀφοῦ πηγὴ τοῦ ἁγιασμοῦ εἶναι τὸ Πνεῦμα!

γ'. Τὸ Μυστήριον τῆς Σωτηρίας.

1. Τὸ μυστήριο τῆς σωτηρίας ἔχει δύο πτυχές: τὴ δωρεὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Καὶ οἱ δύο μαζί κάνουν τὸ μεγαλεῖο ποὺ ὁ Χριστὸς ὠνόμασε «ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντός μας».

Διὰ τὴν δωρεὰ τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ὁμιλήσωμε, παρ' ὅτι ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἔχει εἰπεῖ ἀπιθάνως πολλὰ καὶ θαυαστό- χαστα σὲ πολλὰ ἔργα του καὶ ἰδιαίτερα στοὺς ἐόρτιους λόγους του καὶ τὰ ἔπη του. Ἡ ἀντίληψις τῶν ἁγίων διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ εἶναι πάντοτε μία καὶ ἡ αὐτή. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο μὲ τὴν ἐκ μέρους μας ἀποδοχὴ τῆς δωρεᾶς. Αὐτὴν ἀνάλογα μὲ τὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς τους οἱ ἅγιοι Πατέρες τὴν εἶδαν πολὺ διαφορετικὰ ὁ καθένας, ἢ μᾶλλον, τὴν ἐβλεπαν πάντοτε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἀλλὰ ἀπὸ διαφορετικὴ ἀποψι.

Οἱ ἀπόψεις τοῦ ἁγίου Γρηγορίου στὸ θέμα αὐτὸ εἶναι κατα- πληκτικὰ φωτιστικὲς διὰ τὴν ἐποχὴ μας, ἐπειδὴ ἀπαντοῦν σὲ ὑπαρξιακὰ προβλήματα, ποὺ εἶχαν τεθῇ εἰς τὴν ἐποχὴ του μὲ ἓνα τρόπο ἀνάλογο μὲ αὐτὸν ποὺ τίθενται καὶ σήμερα.

2. Τὸν ἐλληνορωμαϊκὸ κόσμον τοῦ 4ου αἰῶνος ἀπασχολοῦσε τὸ ὑπαρξιακὸ πρόβλημα: ποία εἶναι ἡ σημασία τοῦ νοῦ εἰς τὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ποία ἡ σχέσις του μὲ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸ Θεό, καὶ σὲ ποῖον βαθμὸ εἶναι δυνατό νὰ δεχθῇ τὴν χάρι τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ θεωθῇ.

Ὅπως καὶ σήμερα ἡ ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία χωρίζεται σὲ μία πνευματικὴ χριστιανικὴ ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία (Κίρκεγκωρ) καὶ σὲ μία χυδαία ἀθεϊστικὴ ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία (Σάρτρ), [διὰ νὰ μὴ μένῃ καμμιὰ ἀμφιβολία στοὺς νουνεχείς ὅτι ἡ ἀθεϊστικὴ τοποθέτησι εἶναι πάντοτε μιὰ λογικὴ αὐθαρεσία - καρπὸς τῶν πονηρῶν ἔργων, συνεπεία τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος «μισεῖ τὸ φῶς καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ ἐλεγχθῇ ὑπὸ τοῦ φωτός. ἅ ἔργα αὐτοῦ»], ἔτσι καὶ τότε εἰς τὸ θέμα τοὺς ἐδόθησαν ἀπαντήσεις ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες, καὶ ἄρα αὐθαίρετες καὶ ἀνεδαφικές.

3. Ὁ Ἄρειος καὶ ὁ Εὐνόμιος ἐδίδασκαν ὅτι ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κάτι τὸ πολὺ θεῖο. Εἶναι καὶ μένει πάντοτε καθαρός. Καὶ ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὰ πάθη, ὅσο καὶ ἂν εἶναι αἰσχυρά. Ὅσο καὶ ἂν ὁ ἄνθρωπος ἔχει ὑποδουλωθῇ σ' αὐτά! Εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἀποψις αὐτῇ ὁδηγεῖ εἰς ἄκρατον ὀρθολογισμό. Ἀφοῦ ὁ νοῦς εἶναι καθαρός, καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ μολυσμὸ τῶν παθῶν, κρίνει πάντοτε σωστὰ καὶ καθαρά. Καὶ πρέπει νὰ εὕρισκῃ τὴν ἀλήθειαν. Πρέπει νὰ μπορῇ νὰ ἐρευνᾷ τὰ πάντα, ἀκόμη καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὅτι κρίνει καὶ βρίσκει σωστό, πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ εἶναι καὶ σωστό, ἀφοῦ ὁ νοῦς εἶναι καθαρός, ἀγνός, ἀπροκατάληπτος, ἀδέσμευτος, ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὰ πάθη. Εὐκόλα καταλαβαίνει κανεὶς, ὅτι κατ' ἐφαρμογὴν τῶν θεωριῶν αὐτῶν οἱ πάσης μορφώσεως καὶ παντὸς τρόπου ζωῆς ἄνθρωποι ἄρχισαν μὲ ἀπόλυτὴ ἐμπιστοσύνη στὸ νοῦ τους νὰ συζητοῦν στὰ σοβαρὰ γιὰ ὅλα τὰ φιλοσοφικά καὶ δογματικά ζητήματα! Ἐβλεπε κανεὶς τότε ὅχι μόνον ἀναλφαδήτους νὰ θέλουν νὰ κάνουν ἀναλύσεις τοῦ Ὁμήρου, ἀλλὰ καὶ κλέπτες, μεθύσους, πόρνες καὶ πορνοδοσκούς, νὰ θέλουν μαζὶ μὲ τὴ «φιλοσοφία» τοὺς γύρω ἀπὸ τὰ ὑπὸ τὴν γαστέρα, νὰ φιλοσοφοῦν καὶ γύρω ἀπὸ τὴν θεότητα

τοῦ Λόγου καὶ τὸ μυστήριον τῆς ἁγίας Τριάδος! Μπορεῖ κανεὶς ἄνετα νὰ φαντασθῇ τί ἐπεκράτησε! Ὁ πλήρης ἐξευτελισμὸς τῶν θείων δογμάτων. Τελικὸ συμπέρασμα τῆς φιλοσοφικῆς αὐτῆς τοποθετήσεως τῶν Ἀρειανῶν - Εὐνομιανῶν ἦταν ὅτι ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὑπέρτατο κριτήριον τῶν πάντων, ἀκόμη καὶ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ. Ἐννοεῖται, πῶς ἓνας τέτοιος νοῦς δὲν ἔχει ἀνάγκη οὔτε καθάρσεως, οὔτε χάριτος, φωτισμοῦ, ἁγιασμοῦ, θεώσεως!

Χρειάζεται ἄρα γε νὰ τὸ ὑπομνήσωμε, μετὰ ἀπὸ ὅσα εἴπαμε, ὅτι ἡ φιλοσοφία αὐτῇ τῶν Ἀρειανῶν - Εὐνομιανῶν κυριαρχεῖ σήμερα στὸν Δυτικὸ λεγόμενον κόσμον, ποὺ δι' αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἀκράτως ὀρθολογιστικῶς καὶ δέχεται ἄνετα ὡς διδασκάλους τοῦ ἀνθρώπου χειρίστης καὶ αἰσχίστης ἠθικῆς ζωῆς ἀρκεῖ νὰ τὰ λένε δημοφῶς; Ὁ σύγχρονός μας Δυτικὸς κόσμος ἔχει ἓνα παρὰ ξένο «νοϊκὸ» κόμπλεξ. Ἐκστασιάζεται ἀπὸ τίς συλλήψεις τοῦ νοῦ τόσο, ὥστε ἀδυνατεῖ νὰ τίς κριτικάρῃ. Ἡ στάσι τοῦ εἶναι ἔναντι τοῦ νοῦ δουλική. Τὰ λογικὰ γεϊκὰ λογοπαίγνια - σοφίσματα καὶ οἱ παντὸς εἶδους καινούργιες συλλήψεις ἔχουν μεγάλαν πέρασιν καὶ ἐκεῖνοι ποὺ τίς διατυπώνουν θεωροῦνται «μεγάλοι», ἔστω καὶ ἂν εἶναι Σάρτρ ἢ Παζολίνι.

4. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἀρειανούς ὁ Ἀπολλινάριος Λαοδικεῖας, ποὺ πίστευε ὀρθοδόξως στὴν ἁγία Τριάδα, ἔφθασε εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον. Βλέποντας πόσον μεγάλη εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῶν παθῶν καὶ ἐν γένει τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς νοοτροπίας τοῦ κάθε ἀνθρώπου, κατέληξε εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ νοῦς εἶναι ἀνεπίδεκτος χάριτος, ἁγιασμοῦ, φωτισμοῦ καὶ θεώσεως καὶ ἔρμαιον τῶν παθῶν. Εἰμεθα εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὑποχρεωμένοι νὰ παρατηρήσωμε, ὅτι ἡ τοποθέτησις τῶν Ἀρειανῶν - Εὐνομιανῶν ἦταν ἀνεδαφικὴ, ἰδεαλιστικὴ σύλληψις, καρπὸς μιᾶς ὑπεραισιδόξου προσεγγίσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐξ αἰτίας τῆς σχεδὸν ἀδιαφορίας τους γύρω ἀπὸ τὰ ἠθικὰ ζητήματα καὶ τῆς καταφρονήσεως τῆς ἀσκητικῆς ζωῆς. Τοῦ Ἀπολλιναρίου ἡ θέσις ἦταν, ἀντιθέτως, αἰσθητὰ ἀπαισιόδοξη. Ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τίς

ἐμπειρίες τοῦ ἀσκητικοῦ ἀγῶνος καὶ τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου του ὁ Ἀπολλινάριος ἤξερε καλά, ὅτι ἡ ἁμαρτία καὶ τὰ πάθη φέρουν οὐσιώδη ἀλλοίωσι εἰς τὸν νοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπηρεάζουν αἰσθητὰ ἀκόμη καὶ τὴν δυνατότητα λογικεύσεώς του. Τὸ εἶχε ἰδεῖ καθαρά, ὅτι τοῦ κάθε ἀνθρώπου ἡ βασικὴ πνευματικὴ τοποθέτησι εἶναι μιὰ φωτογραφία τῆς ἠθικῆς ζωῆς του. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ἀπολλινάριος ἦταν ἓνας ρεαλιστῆς - παρατηρητῆς ψυχολόγος. Ἔκαμε ὅμως ἓνα λάθος. Προχώρησε, καὶ τὶς παρατηρήσεις του τὶς ἐγενίκευσε. Τὶς ἔκαμε φιλοσοφικὸ σύστημα! Εἶπε ὅτι ὁ νοῦς εἶναι ἐντελῶς σκοτεινὸς καὶ ἐσκοτισμένος, ἀκάθαρτος καὶ ἀνίκανος νὰ καθαρισθῇ, ἀγιασθῇ καὶ δεχθῇ τὸ φῶς τοῦ Θεοῦ, καὶ κατ' ἐπέκτασιν δοῦλος καὶ ὑποχείριος τῶν παθῶν καὶ τοῦ Διαβόλου. Καὶ νὰ ἐστέκετο μέχρις ἐδῶ πάλι καλὰ θὰ ἦταν! Προχώρησε καὶ εἶπε, ὅτι γιὰ ὅλα αὐτὰ ὁ Χριστὸς, ὅταν ἐγίνε ἀνθρώπος δὲν προσέλαβε τὸν «νοῦν», ἀλλὰ μόνο σῶμα καὶ ψυχὴν. Ἔτσι ἔλεγε, ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι χωρὶς... νοῦ, ἐννοώντας βεβαίως χωρὶς ἓνα ρυπαρὸ στοιχεῖο τοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς τὴ δύναμι καὶ τὸ ὄπλο τῆς ἁμαρτίας.

Τὴ φιλοσοφικὴ τοποθέτησι τοῦ Ἀπολλιναρίου ξαναδρίσκομε σήμερα μὲ μερικὲς παραλλαγές στὴ σημερινὴ ψυχιατρικὴ - ψυχολογία καὶ ἰδίως στὴν ψυχολογία τοῦ θάθους καὶ τὴν σεξολογικὴ ψυχολογία (καταξιώσις ὅλων τῶν διαστροφῶν!). Δὲν ξέρομε, ποῦ θὰ ὀδηγήσῃ ἡ ἀποψὶ αὐτῇ, ἀν ἐπικρατήσῃ καὶ ὑποκαταστήσῃ τὴν σήμερα κυρίαρχο προηγούμενὴ τοποθέτησι. Πάντως σήμερα, ἐνῶ συζητεῖται πολὺ, δὲν ἔχει καὶν ταραῖξι τὴ γαλήνη τῆς δουλείας στὸν ὀρθολογισμό, ποῦ κατατυραννεῖ τὶς μεγάλες λαϊκὲς μάζες.

5. Ἐναντι τῶν δύο αὐτῶν ὀρθοφανῶν πλανῶν, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὀρθοτόμησε τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τονίζοντας τὴν πληρότητα τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου. Σταθερῇ παράδοσις ἀποστολικὴ ἔλεγε ὅτι ὁ Χριστὸς ἐγίνε τέλειος καὶ πλήρης ἀνθρώπος· ὅτι προσέλαβε ὁλόκληρον τὸν ἀνθρώπο διὰ νὰ τὸν θεραπεύσῃ καὶ ἀγιάσῃ καὶ σώσῃ ὁλόκληρον· διότι, ὅπως ἐπιγραμματικὰ ἔλεγε-

το, «πᾶν τὸ ἀπρόσληπτον καὶ ἀθεράπευτον». Ὁ Λόγος ἦλθε νὰ μᾶς σώσῃ. Χάριν ἡμῶν ἐγίνε «ὃ οὐκ ἦν», δηλ. σάρκα, κτίσμα, θνητός, παθητός. Ἐγίνε δλόκληρος ἄνθρωπος διὰ νὰ σώσῃ καὶ θεώσῃ δλόκληρον τὸν ἄνθρωπο. Προσέλαβε σῶμα διὰ νὰ δώσῃ θέωσι στὸ σῶμα, ψυχὴ διὰ νὰ θεώσῃ τὴν ψυχὴ μας καὶ νοῦν διὰ νὰ θεώσῃ τὸν νοῦν μας. Καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος παρατηρεῖ: «Ἄν ὁ νοῦς διέπῃ κατὰ κύριον λόγο τὴ ζωὴ μας, ἢ μὴ πρόσληψις τοῦ νοῦ θὰ ἦταν ἡ μεγαλύτερη ἀδικία. Θὰ ἄφηνε ἀθεράπευτο τὸ «ἡγεμονικό», καὶ τότε θὰ προσπαθοῦσε ματαιῶς νὰ θεραπεύσῃ τὰ δοῦλα καὶ ὄργανα τοῦ ἡγεμονικοῦ σῶμα καὶ ψυχὴν. Καὶ ἔτσι ἡ δωρεὰ τοῦ Χριστοῦ θὰ καταντοῦσε ἀμφίδολος καὶ αἰνιγματική, ἢ μᾶλλον ἀνενέργητος.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος βλέπει τὸ νοῦ σὰν τὸ πιὸ θεοειδές στοιχείο εἰς τὸν ἄνθρωπο. Κατ' ἀντίθεσιν διμῶς καὶ πρὸς τοὺς Ἀρειανούς καὶ τὸν Ἀπολλινάριον, ἐτόνισεν ὅτι ἡ ἔνωσις τοῦ Θεοῦ μετὰ τὸν ἄνθρωπο ἀρχίζει ἀπὸ τὸν νοῦ. Πρῶτα ἐνώνεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιο μετὰ τὸ νοῦ, πού δὲν θεραπεύεται μετὰ τὴν ψυχολογία τοῦ βάθους καὶ τὴν ψυχοπαθολογία ἀλλὰ μετὰ τὸ φωτισμὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Πρῶτα λοιπὸν θεώνεται τὸ φρόνημα, ἢ σκέψις, ἢ βούλησις. Μετὰ, σὰν συνέπεια τῆς θεώσεως τοῦ νοῦ, θεώνονται οἱ ἐνέργειες, μετὰ θεώνεται, δηλ. ἀγιάζεται καὶ φωτίζεται ἡ ψυχὴ: καὶ τέλος ὁ ἁγιασμὸς καὶ ἡ θέωσι καταπλημμυρίζει τὸ σῶμα καὶ τὸ κάνει ὄργανο μεταδόσεως τῆς χάριτος καὶ τῶν δωρεῶν τοῦ Θεοῦ.

Ὅμως ἡ πορεία τῆς θεώσεως δὲν εἶναι αὐτὴ. Κατὰ μίαν φιλάνθρωπον καὶ εὐεργετικὴ πρόνοια τοῦ Θεοῦ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου δὲν δέχεται ἐξ ἀρχῆς πλήρη φωτισμὸ, ἀλλὰ μόνο μία ἀκτίνα τοῦ θεοῦ φωτός, πού τὸν καλεῖ «εἰς ὑπακοὴν πίστεως», δηλαδή νὰ πιστεύσῃ καὶ νὰ τηρήσῃ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ μετὰ ὑποταγὴ καὶ ὑπακοή καὶ ταπείνωσις. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού γίνεται δεκτὴ ἡ ἀκτίνα τοῦ θεοῦ φωτός μετὰ ὑπακοὴν πίστεως ἀρχίζει ὁ ἀγώνας διὰ τὴν κάθαρσιν ἀπὸ τὰ πάθη. Ὁ ἀγώνας αὐτὸς εἶναι ἀνελέητος καὶ σκληρός. Εἶναι ἡ βίβα τῆς φύσεως, διὰ τὴν ὁποία ὠμίλησε ὁ Κύριος στὸ Εὐαγγέλιο. «Ἡ βα-

σιλεία τοῦ Θεοῦ διάζεται καὶ οἱ βιασται καταλαμβάνουσιν αὐτήν». Τὴν βία τῆς φύσεως ἀκολουθεῖ ἡ κάθαρσις τῆς καρδίας καὶ τοῦ νοῦ ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τῇ σ' αὐτὰ δουλεία, δηλ. ἡ ἐλευθερία τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. Τὴν κάθαρσις ἀκολουθεῖ ὁ φωτισμός, ἡ ἔλλαμψις καὶ ἡ πλήρης καὶ ὁλοκληρωτικὴ θέωσις, ποὺ εἶναι πάντοτε καρπὸς ὑπακοῆς, βίας τῆς φύσεως, ἀγῶνος, ταπεινώσεως, ἐγρηγόρσεως, προσοχῆς, καὶ ἀδιαλήπτου νοεράς προσευχῆς, ποὺ εἶναι ἡ μαρτυρία τῆς ἐνοικήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς τὸν νοῦν, τὴν καρδίαν καὶ τὸ σῶμα τοῦ προσευχομένου ἔτσι ἀνθρώπου. «Οὐ τήρησις ἐντολῶν, σαρκὸς κάθαρσις, τοῦ ἐπιπροσθούντος τῇ ψυχῇ νέφους καὶ οὐκ ἐῶντος καθαρῶς, ἰδεῖν τὴν θεῖαν ἀκτίνα. Οὐ δὲ κάθαρσις, ἔλλαμψις. Οὐ γενομένου, φωτίζεις οἱ ἄνθρωποι καὶ θεοεἰκελοι χρηματίζουσι».

Ἐπιδίωξις πνευματικῆς ζωῆς μὲ διαφορετικὸ, ἰδιοφεύρετο τρόπο, μπορεῖ νὰ μεταβάλλῃ τὸν ἄνθρωπο σὲ μία συκιά γεμάτη φύλλα, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε χωρὶς καρπὸ.

Καρποφορία εἶναι ἡ βία τῆς φύσεως, ἡ ταπείνωσις, ἡ ἀσκήσις τῶν ἀρετῶν, ἡ νηστεία, ἡ προσευχή, ἡ κάθαρσις, ὁ ἁγιασμός, ποὺ πραγματοποιοῦνται μὲ τὴν ὑπακοή σὲ ἓνα πνευματικὸ ὁδηγὸ (πνευματικὸ πατέρα), χωρὶς τὸν ὁποῖον ἡ ζωὴ καταντᾷ ἀκαρπη, διότι τότε ἡ ὑπακοή καὶ ἡ ταπείνωσις μένουν λόγια ἀργά.

***

Καὶ τώρα μὲ δάσι τὰ ἀνωτέρω, μὲ τὸ φῶς τους, ἃς προσπαθήσωμε νὰ εἰσδύσωμε στὸ ἱερὸ κείμενο τοῦ θεόπτου ἁγίου Γρηγορίου καὶ νὰ κατανοήσωμε μαζί του, σὰν μαθηταὶ του, τὸ μυστήριον τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ, τὴν ἄρρητη δόξα τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ τὸ μυστικὸ νόημα τῆς ἐν Χριστῷ προόδου, καρποφορίας καὶ τελειώσεώς μας.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΩΤΟΣ
(ΛΟΓΟΣ ΚΖ')

ΚΑΤΑ ΕΥΝΟΜΙΑΝΩΝ
Προδιάλεξις

Μὴ εἰσθε μόνον ἐπιθετικοί. Γίνετε
λίγο θετικοί*!

1. Ἀπευθύνομαι εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι κατὰ τὰς
συζητήσεις των εἶναι πολὺ ἀπαιτητικοὶ σὲ λογικὰ ἐπι-
χειρήματα! (λογικὴ τεκμηρίωσι)!

Ἄλλὰ διὰ νὰ ἀρχίσω μὲ τὰ λόγια τῆς Γραφῆς: «Ἰ-
δοὺ ἐγὼ ἐπὶ σὲ τὴν ὑβρίστριαν»², δηλ. θὰ στραφῶ ἐναν-
τίον σου, ἐπειδὴ εἶσαι γεμάτη ἀλαζονεία ὅχι μόνον διὰ

---

* Οἱ μεσότιτλοι ἐτέθησαν ὑπὸ τοῦ μεταφραστοῦ.

1. Εἰς τὸ κείμενον «Κομψοί» ὀνομάζονται ἔτσι οἱ Εὐνομια-
νοὶ εἰρωνικά. Ἐνταῦθα ἡ λέξις χρησιμοποιεῖται μὲ σκωπτικὴ
σημασία, ἐμπαικτικά, διὰ νὰ δηλώσῃ τοὺς ὑπὲρ τὸ δέον λεπτο-
λόγους, τοὺς ἐγωϊστικά ἐμφανιζομένους ὥς δῆθεν ὑπερακριθεῖς
εἰς ὅσα λέγουν καὶ πράττουν. Μὲ τὴν ἰδίαν ἔννοιαν ἀπαντᾷ ἡ λέ-
ξις εἰς τὸ ἀπολυτίκιον τῆς ἁγίας μεγαλομάρτυρος Αἰκατερίνης:
«ἐφίμωσε λαμπρῶς τοὺς κομψοὺς τῶν ἀσεβῶν, τοῦ Πνεύματος τῇ
μαχαίρᾳ».

2. Ἱερεμίου 27, 51.

τὴν μόρφωσίν σου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν τρόπον, ποὺ ἀκούεις καὶ σκέπτεσαι τὸ κάθε τί! Διότι ὑπάρχουν, ναι ὑπάρχουν, μερικοὶ ποὺ τὰ λόγια μου τοὺς κάνουν νὰ τοὺς «τρώγῃ» ὄχι μόνον τὸ αὐτί τους καὶ ἡ γλῶσσά τους, ἀλλὰ, ὅπως διαπιστώνω, ἀκόμη καὶ τὸ χέρι³ τους!

Καὶ ἀντιθέτως. Ὅταν ἀκούουν τὰς «βεβήλους κενοφωνίας», τὰς «ἀντιθέσεις» τῆς ψευδωνύμου γνώσεως⁴ καὶ τὰς διαλογικὰς συζητήσεις ποὺ ποτὲ δὲν καταλήγουν σὲ ἓνα συμπέρασμα χρήσιμο, χαίρουν⁵! Τοὺς χαρακτηρισμοὺς αὐτοὺς δίδει, ὡς γνωστόν, εἰς κάθε τι τὸ περιττὸ καὶ ἐξεζητημένο ὁ Παῦλος, ποὺ ἐκήρυξε, ἀλλὰ καὶ ἐπέβαλε τὴν συντομίαν τῆς ἐκφράσεως, ποὺ ὑπῆρξε μαθητὴς μὲν τῶν ἀλιέων⁶, ἀλλὰ ἔγινε διδάσκαλος (τῆς Οἰκουμένης)!

Ὅσον ὅμως δι' αὐτοὺς, διὰ τοὺς ὁποίους ὁμιλοῦμε — εἶθε, ὅπως ἐπιδιδῶν νὰ ἔχουν τόσο εὐστροφία

3. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος εἰρωνεύεται τοὺς Εὐνομιανοὺς σκληρὰ. Τὰ λόγια του ἔκαιαν τὰ αὐτιά τους. Ἡ γλῶσσα τους ἐπονοῦσε ἀπὸ τὴν προσπάθεια νὰ ἀνασκευάσουν τὰ ἐπιχειρήματά του — προβλήματα ποὺ τοὺς ἔθετε. Μὴ δυνάμενοι νὰ τὸ κατορθώσουν «ἔσφιγγαν τίς γροθιές τους!» Ὁ ἅγιος Γρηγόριος τίς εἶχε ἤδη δοκιμάσει τίς γροθιές — ἐπιχειρήματα τῶν Εὐνομιανῶν ἐναντίον του.

4. Α' Τιμ. 6, 20. Οἱ Εὐνομιανοὶ ἐχρησιμοποιοῦσαν πολὺ τὴν μέθοδο τῆς ἀντιθέσεως, τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς. Ἀκόμη ἐστηρίζοντο πολὺ στὰ λογικὰ ἐπιχειρήματα. Δι' αὐτὸ ὁ ἱερός Γρηγόριος τοὺς μέμφεται διὰ τὰς ἀντιθέσεις των, ποὺ δὲν ἦσαν παρὰ «κενοφωνίαι», δηλ. κούφια λόγια, καὶ μάλιστα ἀσεβῆ.

5. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος κατηγορεῖ τοὺς Εὐνομιανοὺς, ὅτι ἔχουν ψυχικὴν διαστροφήν. Χαίρουν μὲ τὰ μάταια λόγια, ποὺ δὲν καταλήγουν σὲ ὠφέλιμα συμπεράσματα! Θαυμάζουν τὴν ἄκαρπη συκιά!

6. Δύο φορές ὁ ἅγιος Παῦλος ἐζήτησε κατευθύνσεις ἀπὸ τοὺς ἀγίους Ἀποστόλους καὶ ἔθεσε ὑπὸ τὴν κρίσιν των τὸ κήρυγμά του. Δικαίως λοιπὸν ὀνομάζεται μαθητὴς των. Ἡ προτροπὴ

τὴν γλῶσσα τους, ὥστε νὰ εἶναι καταπληκτικὰ ἱκανὴ νὰ πλήξη καὶ μάλιστα μὲ τὰ πιὸ εὐγενικὰ καὶ κατόλλη-
λα διὰ τὴν περίπτωσι λόγια, ἔτσι νὰ ἡσυχολοῦντο, ἔ-
στω καὶ δι' ὀλίγον, καὶ μὲ τὸ τί πρέπει νὰ πράττουν! "
Ἄν τὸ ἔκαναν αὐτό, ἀσφαλῶς μετὰ ἀπὸ ὀλίγον θὰ ἐγί-
νοντο — διὰ νὰ εἶπω καὶ κάτι ἀστεῖο γύρω ἀπὸ τὴν ἀ-
στεία αὐτὴ ὑπόθεσι — σὲ μικρότερο βαθμὸ ἀνεδαφικοὶ
καὶ παράλογοι σοφισταὶ καὶ «κυθισταὶ»⁸.

Φ λ υ α ρ ί α , ὅ χ ι θ ε ο λ ο γ ί α !

2. Ἄλλ' ἀφοῦ παραμέρισαν κάθε εὐσεβῆ τρόπον
(ἐρεῦνης καὶ συζητήσεως) ἀποβλέπουν τώρα μόνο, στὸ
τί ἀπὸ τὰ ἀναφυόμενα προβλήματ' θὰ «κομποδέσουν»
καὶ τί θὰ «λύσουν», ὅπως ἀκριβῶς κάνουν στὰ δημό-
σια θεάματα ἀγώνων, ἐκεῖνοι ποὺ κηρύττουν τὰ ἀποτε-
λέσματα τῶν διαφόρων ἀθλημάτων, καὶ περισσότερον
ὅχι αὐτῶν ποὺ εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμά τους τὴν νίκην
σύμφωνα μὲ τοὺς ἀθλητικούς κανονισμούς, ἀλλὰ ἐκεῖ-

ἐδῶ εἶναι σαφές: Γίνετε πρῶτα μαθηταί, ἂν θέλετε νὰ γίνετε καὶ
διδάσκαλοι. Οἱ Εὐνομιανοὶ ὅμως εἶχαν ὅλοι στόμα' κανεὶς αὐτιά!

7. Στόχον τους εἶχαν κάμει οἱ Εὐνομιανοὶ νὰ μποροῦν νὰ πα-
ραθέτουν συνεχῶς νέα ἐπιχειρήματα, καὶ νὰ τὰ παρουσιάζουν εὐ-
στροφα. Μιλοῦσαν μὲ εὐγένεια καὶ χαμόγελο. Στὴν ἀνάγκη, ἐκ-
τὸς ἀπὸ τὴ γλῶσσα, εἶχαν ὡς ἐφεδρεία καὶ τὶς γροθιές. Ἡ μανία
τῆς προπαγάνδας τους, εἶχεν ἀφήσει τὰς καρδίας των ἐντελῶς
ἀκαλλιεργήτους. Ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐγένεια ἦσαν ἐπίπλαστες, ψεύτι-
κες! Ὁ Χριστιανισμὸς τους ἦταν μόνον γιὰ παχειά, κούφια, τάχα
πνευματικά, λόγια. Ἔργα μηδέν! Νομίζει κανεὶς, πῶς ὁ ἅγιος
Γρηγόριος ὀμιλεῖ γιὰ τοὺς συγχρόνους μας «μάρτυρες» τοῦ Ἰε-
χωῦθᾶ.

8. Τὸ νόημα εἶναι: ἐνῶ ὁ Θεὸς θέλει ἔργα διὰ νὰ μᾶς δικαιώ-
σῃ, αὐτοὶ παίζουν! Θεωροῦν ἐπιτυχίαν τους νὰ «ρίξουν» τὸν ἄλλο
στὴ συζήτησι, ὥς νὰ ἐπρόκειτο γιὰ παιχνίδι μὲ ζάρια, ποὺ γιὰ νὰ
κερδίσῃ κανεὶς χρειάζεται καὶ λίγη «μπαμπεσιά»! Κατ' ἄλλην ἐρ-

νων πού θαμπώνουν τους άδαιεις στα θέματα αυτά και τους συναρπάζουν σέ έπαίνους⁹!

Και καταντήσαμε νά βουίξη όλόκληρη ή άγορά άπό τήν συνεχή επανάληψη τών έπιχειρημάτων τους και κάθε «κρασοπότι» νά κατατρύχεται άπό τήν άηδιαστική¹⁰ αύτή φλυαρία! Και κάθε είδους έορτή ή πένθος, νά καταντᾶ ή έορτή άνέορτη και γεμάτη κατήφεια, και τó πένθος νά προσπαθούν νά τó ανακουφίσουν με μία πιό μεγάλη συμφορά¹¹, τίς λογομαχίες! Και έχουν γεμίσει φασαρία οί γυναικωνίτες, πού έπρεπε παντοτινό τους σύντροφο νά έχουν τήν απλότητα! Τους άρπάζουν τó άνθος τής αίδημοσύνης με τήν σπουδή, (πού τους έμβάλουν), νά εύρίσκουν λογικά έπιχειρήματα!

Ήλλ' άφοϋ τά πράγματα είναι έτσι και τó κακό αύτό είναι άσταμάτητο και άνυπόφορο, τόσο ώστε νά κινδυνεύη τó μέγα μυστήριο τής πίστεώς μας νά θεωρηθῇ σάν ένα «λογικό κατασκευάσμα»¹², ᾧς με άνεχθούν, παρακαλῶ, αύτοί πού παρατηροϋν τά πάντα, άφοϋ κινούμαι άπό άγάπη πατρική και, όπως λέγει ό

μηνείαν κυβισται είναι οί κολυμβηταί. Και σύμφωνα μ' αύτήν, όσο εύκολα στριφογυρίζουν οί κολυμβηταί μέσα στο νερό, έτσι άναίσχυντα και άδιάντροπα αλλάζουν κάθε τόσο θέσι Ιδεολογικά οί Εϋνομιανοί, κάνοντας τά πάντα άνω - κάτω!

9. Δηλ. ό άγιος Γρηγόριος τους κατηγορεί, ότι ψάχνουν δια χαζούς. Τό ίδιο κάνουν και οί Χιλιασταί «άπό πόρτα σέ πόρτα».

10. Μπορεί κανείς νά φαντασθῇ τί άνόητοι θεολογικοί στοχασμοί θά ήκούοντο, άφοϋ ό άγιος Γρηγόριος, ό ευγενέστερος τών άγίων, εκφράζεται δια τας συζητήσεις αύτάς με τέτοια λόγια!

11. Βλ. σημ. 10.

12. Ή λογικά καλά θεμελιωμένη άπολογητική, άκόμη και όταν δέν ανατρέπεται, είναι πνευματικά επιζήμιος. Αφήνει τήν εντύπωση, ότι ή Χριστιανική πίστις είναι λογικό κατασκευάσμα. Ή Χριστ. Πίστις δέν είναι «έν πειθοίς ανθρωπίνης σοφίας λόγοις», άλλ' έν άποδείξει Πνεύματος και δυνάμεως. Βεβαιούται κυρίως «δια τών έπακολουθούντων σημείων» και τής έντός τών καρδιών ένεργ-

θεῖος Ἱερεμίας, «ἡ καρδιά μου σπαράζεται»¹³! (Ἄς μὲ ἀνεχθοῦν) τοῦλάχιστον τόσο, ὅσο ἀρκεῖ νὰ μὴ δεχθοῦν τὰ λόγια αὐτὰ μὲ τραχύτητα. Καὶ ἀφοῦ συγκρατήσουν λίγο τὴ γλῶσσα, ἂν θεβαίως τὸ κατορθώσουν, ἂς θέσουν στὴν διάθεσί μας τὴν ἀκοή τους! Καὶ ἀσφαλῶς δὲν θὰ ζημιωθῇτε καθόλου! Διότι ἢ θὰ ὁμιλήσωμε σὲ ὧτα ἀκουόντων, καὶ συνεπῶς ὁ λόγος μας θὰ ἔχῃ κάποιον καρπό, τὴν ὠφέλειά σας, (ἀφοῦ θέβαια ὁ σπείρων σπείρει τὸν λόγον σὲ κάθε ἀκοή, ἀλλὰ καρποφορεῖ μόνο ἡ καλὴ καὶ γόνιμη γῆ)¹⁴ ἢ, ἀφοῦ μᾶς χλευάσετε, θὰ φύγετε παίρνοντας περισσότερο ὑλικὸ ἀντιλογίας καὶ λοιδοριῶν ἐναντίον μας, ὥστε νὰ προσφέρετε πολὺ περισσότερη τροφή¹⁵ στοὺς ἑαυτοὺς σας. Καὶ μὴ ἀπορήσετε, ἂν θὰ εἰπῶ λόγια παράξενα, ἔξω ἀπὸ τὴν ἰδικήν σας συνήθεια, ποὺ πολὺ νεανικὰ καὶ παλληκαρίσια — καὶ τὸ λέγω αὐτὸ διὰ νὰ μὴ σᾶς στενοχωρήσω μὲ τὸ νὰ εἰπῶ «μὲ ἀμορφωσιὰ καὶ θρασύτητα»¹⁶, — ὑπόσχεσθε ὅτι καὶ τὰ ξέρετε ὅλα, καὶ μπορεῖτε καὶ τὰ διδάσκετε ὅλα!

Π ρ ο ὕ π ο θ έ σ ε ι ς τ ῆ ς ἀ λ η θ ι ν ῆ ς θ ε ο λ ο γ ί α ς.

3. Δὲν εἶναι «δουλειά» τοῦ καθενός, ταλαίπωροι, νὰ φιλοσοφῇ περὶ Θεοῦ! δὲν εἶναι τοῦ καθενός! Δὲν εἶναι τόσο «φθηνό» τὸ πρᾶγμα· οὔτε καὶ (κάτι ποὺ μπο-

---

γούσης χάριτος τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Χρειάζονται ταπεινώσεις, ὑπακοή, πρὸςευχή, φωτισμός, καὶ ὄχι λογικὰ ἐπιχειρήματα.

13. Ἱερεμίου 4, 19.

14. Μάρκ. 4, 14.

15. Οἱ Εὐνομιανοὶ φαίνεται πῶς εἶχαν στείλει ἐγκαθέτους, ποὺ συνεχῶς θορυβοῦσαν! Ὁ ἅγιος Γρηγόριος τοὺς εἰρωνεύεται! Τοὺς κοροϊδεύει! Κάνετε ὑπομονὴ νὰ μιλήσω καὶ ἂν δὲν δεχθῇτε μὲ ταπεινώσι τὰ λόγια μου νὰ γίνετε ὀρθόδοξοι, θὰ θρῆτε τόση δουλειά!...

16. Οἱ Εὐνομιανοὶ ἔλεγαν πῶς θὰ δώσουν ἀπάντησι σὲ ὅλα

ροῦν νὰ τὸ κάμουν) αὐτοὶ ποὺ σύρονται κατὰ γῆς¹⁷. Καὶ θὰ προσθέσω. Οὔτε πάντοτε! Οὔτε σὲ ὄλους! Οὔτε καθ' ὅλα (εἶναι αὐτὸ κατορθωτό), ἀλλὰ μερικὲς μόνον φορές! καὶ ἀπὸ μερικοὺς! καὶ σὲ ἓνα περιορισμένο μέτρο.

Κ α ἰ ὅ χ ι σ ἐ ὄ λ ο υ ς μ έ ν' διότι εἶναι κάτι ποὺ τὸ κατορθώνουν μόνον οἱ δεδοκιμασμένοι, ἐκεῖνοι ποὺ προσεπέρασαν (τὸν συνήθη τρόπο θρησκευτικῆς ζωῆς) καὶ ἔφθασαν στὴν «θεωρία»¹⁸, καὶ κυρίως, ἐκεῖνοι ποὺ καὶ ὡς πρὸς τὴν ψυχὴ καὶ ὡς πρὸς τὸ σῶμα ἢ ἔχουν ἤδη καθαρῇ ἢ τοῦλάχιστον καθαίρονται. Διότι ἴσως δὲν εἶναι καὶ ἀκίνδυνο εἰς τὸν μὴ καθαρὸ νὰ ἄπτεται τοῦ Καθαροῦ, ὅπως ἀκριβῶς καὶ εἰς τὸ μὴ ὑγιὲς μάτι (νὰ ἄπτεται) τῆς ἡλιακῆς ἀκτίνος.

Κ α ἰ π ό τ ε; "Ὅταν ἔχωμεν ἀποδεσμευθῇ ἀπὸ τὴν «λάσπην»¹⁹ καὶ τὴν ταραχήν, ποὺ μᾶς ἔρχονται ἀπ'

τὰ προβλήματα, καὶ μάλιστα λογικὰ κατωχυρωμένη. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος τοὺς ἀπαντᾷ, πῶς ἔχουν τὸν πιὸ ἀνόητο καὶ ἐπιπόλαιο ἐγωϊσμό, τὸν νεανικό! Τὰ βλέπουν ὅλα παλληκαρίσια!...

17. Ἡ φράσις εἶναι διφορούμενη. Σημαίνει καὶ ἀπλῶς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑποδουλωμένους σὲ πάθη. Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι οἱ Εὐνομιανοὶ ἦσαν χαλαροὶ στὴν «ἠθικὴ» τους ζωὴ.

18. Ἡ «θεωρία» δὲν εἶναι «στοχασμοί». Εἶναι τὸ ἀνώτερο στάδιον πνευματικῆς ζωῆς, στὸ ὁποῖο φθάνει κανεὶς μετὰ ἀπὸ τὴν κάθαρσιν ἀπὸ τὰ πάθη τῆς ἀτιμίας καὶ μὲ πολλὴ προσευχή. Ὀνομάζονται οἱ ἄξιοι νὰ θεολογήσουν «διαθεθηκότες ἐν θεωρίᾳ», ἐπεὶ διὰ νὰ φθάσουν ἐκεῖ χρειάζεται νὰ ἔχουν περάσει πολλὰ ἀλλὰ στάδια, νὰ ἔχουν πολὺν πνευματικὸν ἀγῶνα. Διὰ νὰ εἶναι κανεὶς θεολόγος πρέπει τοῦλάχιστον νὰ ἔχη ἰδῇ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ.

19. Ἡ λάσπη ποὺ μᾶς ἔρχεται ἀπὸ ἔξω εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῶν ἡδονῶν καὶ παθῶν στὴν σκέψι μας. Εἶναι δὲ τόση ἡ ἐπίδρασις αὐτῇ, ὥστε ἀκόμη καὶ τὸ ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς, δηλ. τὸ ἀνώτερον καὶ ἰθύνον μέρος της, συγχωνεύεται μὲ αὐτὰ σὲ ἓνα. Πῶς

Ξέω· καὶ ὅταν τὸ ἡγεμονικόν μας δὲν «συγχωνεύεται» σὲ ἓνα μὲ ἐκεῖνα τὰ πονηρὰ πού τοῦ ἐντυπώνονται διὰ νὰ τὸ πλανήσουν, πού εἶναι κάτι τὸ ἀνάλογο μὲ τὸ νὰ ἀναμειγνύη κανεῖς μὲ «παλιογράμματα» γράμματα καλλιγραφικὰ ἢ μὲ τὸν θόρβορο τὴν εὐωδία τῶν μύρων! Πράγματι. Πρέπει νὰ ἡρεμήσωμε διὰ νὰ γνωρίσωμε τὸν Θεό²⁰! Καὶ τὰς «εὐθύτητας» τῆς θεολογίας (τότε μόνο) θὰ μπορέσω νὰ κρίνω, «ὅταν λάθω καιρόν»²¹!

Κ α ἰ σ ἐ π ο ῖ ο υ ς; Σ' ἐκείνους πού ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ σοβαρὰ· καὶ ὅχι σ' ἐκείνους πού σὰν ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ φλυαροῦν καὶ ἐπ' αὐτοῦ διὰ νὰ διασκεδάζουν, μετὰ ἀπὸ τὸν ἱππόδρομο καὶ τὸ θέατρο καὶ τὰ τραγούδια καὶ τὴν γαστέρα καὶ ἐκεῖνα πού εὐρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴν γαστέρα²². ἓνα μέρος τῆς διασκεδάσεώς των εἶναι καὶ αὐτό: νὰ ἐρεσχελοῦν (μωρολογοῦν) γύρω ἀπὸ τὸ θέμα αὐτὸ διατυπώνοντας «χαριτωμένους» συλλογισμοὺς ἀντιθετικούς!

Κ α ἰ δ ι ἀ π ο ῖ α θ έ μ α τ α²³ πρέπει νὰ φιλοσοφοῦμε καὶ ἐπὶ πόσο διάστημα; Δι' ὅσα μᾶς εἶναι ἐφικτὰ

εἶναι δυνατὸ τότε, τὸ τυφλωμένο ἡγεμονικόν, νὰ κρίνῃ τὰς «εὐθύτητας» τῆς θεολογίας σωστά; Ἀσφαλῶς ἀνίκανον νὰ τὰς κατανοήσῃ καὶ τὰς διαστρέψῃ καὶ κακοποιήσῃ. Ὁ Ἥλιος Κρήτης εὐστοχῶτατα παρατηρεῖ: «τίς γάρ μεριμνῶν τὰ τοῦ κόσμου καὶ ἐμβατεύων τοῖς περισπασμοῖς τῆς σαρκός, δύναται τοῖς περὶ Θεοῦ λόγοις προσέχειν καὶ τῇ ἀκριθείᾳ τῶν θεωρημάτων αὐτοῦ ἐμβαθύνειν;».

20. Ψαλμ. 45, 11.

21. Ψαλμ. 74, 3.

22. Οὔτε διασκέδασις εἶναι ἡ θεολογία, οὔτε ἐπιστημονικὴ ἀπασχόλησις. Εἶναι κάθαρσις, φωτισμός, ἀγιασμός. Χωρὶς τὰς προϋποθέσεις αὐτάς ἡ «θεολογία» καταντᾷ, ἢ μᾶλλον τὴν καταντοῦν, ἐρεσχελία.

23. Ἡ ἀπάντησις τοῦ ἀγίου Γρηγορίου εἶναι: ὁ καθ' ἓνας ἀνάλογα μὲ τὴ δύναμί του, δηλ. ἀνάλογα μὲ τὴν πνευματικὴν

(κατορθωτά)! Καὶ τόσο, σὲ ὅσο ἀνταποκρίνεται ἡ δυνατότης τοῦ ἀκροατοῦ νὰ τὰ ἀφομοιώσῃ, διὰ νὰ μὴ συμβῇ, ὅπως οἱ ὑπερβολικὲς φωνές ἢ τροφές θλάπτουν τὴν ἀκοή ἢ τὰ σώματα — καὶ ἂν σοῦ ἀρέσῃ τὸ παράδειγμα, τὰ ἀνώτερα ἀπὸ τὴν ἀντοχή τους φορτία ἐκείνους ποὺ τὰ βαστάζουν ἢ οἱ πιὸ δυνατὲς βροχές (θλάπτου) τὴν γῆ, — ἔτσι καὶ αὐτοὶ συνθλιβοῦν κάτω ἀπὸ τὸ θάρος τῶν, — ἅς τοὺς χαρακτηρίσω ἔτσι— «στερεῶν» συλλογισμῶν τοὺς καὶ καταπονημένοι ἀπὸ αὐτοὺς κινδυνεύουν νὰ χάσουν ἀκόμη καὶ τὴν δύναμιν ποὺ εἶχαν προηγουμένως.

Ἄλλο μνῆμη Θεοῦ, ἄλλο θεολογικὸς στοχασμός...

4. Δὲν λέγω καθόλου ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐνθυμούμεθα πάντοτε τὸν Θεόν! Ἄς μὴ μᾶς ξετρυπώνουν πάλιν αὐτοὶ οἱ σὲ ὅλα εὐκόλοι καὶ ταχεῖς! Ἡ γνώμη μου εἶναι, ὅτι πρέπει περισσότερο νὰ μνημονεύωμεν τοῦ Θεοῦ, παρὰ νὰ ἀναπνέωμεν²⁴. Καί, ἂν αὐτὸ εἶναι δυνατόν νὰ τὸ εἰπῶ, νὰ μὴ κάνωμε τίποτε ἄλλο, εἰ μὴ μόνον αὐτό! Εἶμαι καὶ

του πρόδοον. Ἡ πνευματικὴ πρόδοος ἔχει ἄσειστο ἔρεισμά της τὴν ταπείνωσιν. Μὴ λησμονοῦμε, ὅτι οἱ ἀπόστολοι μετὰ τριετὴ ἀναστροφὴν μὲ τὸν Λόγον, δὲν ἠδύναντο νὰ βαστάσουν ὠρισμένα μυστήρια τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Πόσο χρειάζεται ἡ ταπείνωσις καὶ ἡ ὑπακοή!...

24. Μνημονεύω, δὲν σημαίνει ἐνθυμοῦμαι, ἀλλὰ φέρνω συνειδητὰ στὴ σκέψῃ μου καὶ στὸ στόμα μου. Ἡ τοποθέτησις τοῦ ἁγίου Γρηγορίου εἶναι: Ἄλλο θεολογικὴ τάχα φλυαρία, καὶ ἄλλο ἀδιάλειπτος «μνήμη» τοῦ Θεοῦ. Τὸ «ὄχι» του στὴ θεολογίζουσα φλυαρία εἶναι ἀπόλυτον καὶ κατηγορηματικόν. Ἐξ ἴσου ἀπόλυτον εἶναι τὸ «ναί» του εἰς τὴν ἀδιάλειπτον μνήμην τοῦ Θεοῦ, τὴν συνειδητὴν δηλαδή ἀδιάλειπτον νοερὰν προσευχὴν, ποὺ πρέπει νὰ

ἐγὼ ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ἐπαινοῦν τὸ λόγιον, ποὺ μᾶς προτρέπει νὰ μελετῶμεν «ἡμέρας καὶ νυκτὸς»²⁵ καὶ νὰ διηγούμεθα «ἐσπέρας καὶ πρωτὶ καὶ μεσημβρίας»²⁶, καὶ νὰ δοξολογοῦμε τὸν Κύριον «ἐν παντὶ καιρῷ»²⁷ καὶ ἂν πρέπει νὰ εἰπῶ καὶ τὸ λόγιον τοῦ Μωϋσέως: καὶ ὅταν κατακλινώμεθα, καὶ ὅταν ἐγειρώμεθα²⁸, καὶ ὅταν (ἐνῶ) ὁδοιποροῦμεν, καὶ ὅταν πράττωμεν ὅτιδήποτε ἄλλο! Καὶ μὲ τὴν «μνήμη» Του νὰ παίρνουμε τὸ σχῆμα τῆς καθαρότητος.

Κάθε πρᾶγμα στὸν καιρὸ τοῦ.

Συνεπῶς. Δὲν σᾶς ἀποτρέπω ἀπὸ τὸ νὰ ἐνθυμῆσθε συνεχῶς τὸν Θεόν, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ νὰ θεολογῆτε! Καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν θεολογίαν, σὰν νὰ ἦταν κάτι τὸ ἀσεβές, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀκαιρίαν! Καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ νὰ διδάσκετε, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄμετρη διδασκαλία! "Ὅπως ξέρετε, ὁ μέχρι κόρου χορτασμός ἀκόμη καὶ μὲ μέλι προκαλεῖ ἐμετόν²⁹, παρ' ὅτι αὐτὸ εἶναι μέλι! Καί, ὅπως λέγει ὁ Σολομών —καὶ ἐγὼ συμφωνῶ—, «καιρὸς τῷ παντὶ πράγματι»³⁰. Καὶ τὸ καλὸν δὲν εἶναι καλόν, ὅταν δὲν γίνῃ καὶ μὲ τρόπο καλόν³¹! Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὸ ἄνθος τὸν χειμῶνα εἶναι ἐντελῶς παράκαιρο! Καὶ ἐν γένει εἶναι ἀνάρμοστος ὁ ἀνδρικός στολισμός εἰς τὰς γυναῖκας

«κολληθῇ» στὴν ἀναπνοὴ τοῦ ἀνθρώπου. "Ὅπως βλέπομε στὸ τέλος τῆς παραγράφου ἡ ἀδιόλειπτος νοερά προσευχὴ ὁδηγεῖ στὴν ἀληθινὴν κάθαρσιν.

25. Ψαλμ. 1, 2.

26. Ψαλμ. 54, 18.

27. Ψαλμ. 33 2.

28. Δευτ. 6, 7.

29. Παροιμ. 25, 16.

30. Ἑκκλ. 3, 1.

31. Ἀρχαία παροιμία. Εἶναι συνήθης.

ἢ ὁ γυναικεῖος διὰ τοὺς ἄνδρας· σὲ ὥρα πένθους ἢ γεωμετρία, καὶ σὲ καιρὸ συμποσίου τὰ δάκρυα! Ἡ μήπως θὰ πρέπη νὰ παραθεωρήσωμε τὸν «καιρὸ» μόνον ἐδῶ³², πού περισσότερο ἀπὸ κάθε τι ἄλλο θὰ ἔπρεπε νὰ ληφθῇ σοβαρὰ ὑπ' ὄψιν, ἂν ὑπάρχη ἡ κατάλληλη περιστάσις;

Ἡ ἄκαιρος θεολογικὴ συζήτησις εἶναι ἀμαρτία.

5. Μή, φίλοι καὶ ἀδελφοί· (ἐγὼ σᾶς ὀνομάζω ἀκόμη ἀδελφούς, παρ' ὅτι σεῖς³³ δὲν ἔχετε πλέον ἀδελφικὴν σχέσιν μαζί μας!) μὴ σκεπτόμεθα ἔτσι^{33α}! Μὴ τρέχωμεν σὰν τὰ θερμόαιμα καὶ ἀσυγκράτητα ἄλογα ἔξω ἀπὸ τὴν νύσσαν, ἀφοῦ ἐρρίξαμεν κάτω τὴν λογικὴν πού πρέπει νὰ εἶναι ὁ καθαλλάρης μας καὶ ἀπεπτύσαμεν τὴν εὐλάβειαν³⁴ πού μᾶς κρατάει μὲν ἀπὸ τὸ λαιμό, ἀλλὰ διὰ τὸ καλὸν μας! Νὰ φιλοσοφοῦμε μέσα στὰ ἰδικά μας πλαίσια! Μὴ ὀδηγούμεθα αἰχμάλωτοι εἰς τὴν Αἴγυπτον! Μὴ συρῶμεθα δέσμιοι εἰς τοὺς Ἀσσυρίους!

---

32. Προφανῶς, ἐδῶ χρειάζεται πολὺ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο. Μὴ λησμονοῦμεν, ὅτι ἡ ἡ σ υ χ ί α θεωρεῖται ἡ πιὸ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Δι' αὐτὸ ἀλλωστε ὁλόκληρος ἡ πνευματικὴ ζωὴ τῶν ὀρθοδόξων λέγεται ἡσυχία καὶ ἡσυχασμός.

33. Οἱ Ὀρθόδοξοι ὀνομάζουν τοὺς αἵρετικούς ἀδελφούς. Τοὺς θέλουν ἀδελφούς των. Αὐτοὶ ὅμως δὲν αἰσθάνονται τὸ ἴδιον. Διὰ τὸ ἄπλουστατα, κάτι ἔχει χαλάσει μέσα τους.

33α. Πῶς πρέπει νὰ σκεπτόμεθα μᾶς τὸ λέγει διὰ μακρῶν στὸ λόγο 32, κεφ. 29 - 31.

34. Ἡ εὐλάβεια πρέπει νὰ εἶναι τὸ χαλινάρι τῆς ἐγωϊστικῆς τάσεως τοῦ ἀνθρώπου διὰ τάχα θεολογικὸν στοχασμόν. Ὅσο μᾶς πνίγει, μᾶς σώζει. Ὅταν τὴν πετάξωμε κάτω, ὅταν τὴν ξεφορτωθοῦμε, γινώμεθα αἰχμάλωτοι τῶν Ἀσσυρίων καὶ Αἰγυπτίων, δηλ. τῶν παθῶν μας (ἐγωϊσμοῦ, φιλαυτίας, κλπ.) καὶ τοῦ Διαβόλου. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα, οἱ θεολογικὲς μας συζητήσεις δὲν

Μὴ ἄδωμεν τὴν «ὠδὴν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας»³⁵, δηλ. εἰς κάθε ἀκοήν, ἰδικήν μας καὶ ξένην, ἐχθρικήν ἢ φιλικήν, καλοδιάθετη ἢ κακοδιάθετη ἀπέναντί μας, ποὺ παρακολουθεῖ μὲ πολλήν προσοχήν τὰ ἰδικά μας καὶ θὰ ἤθελε ἢ σπίθα τῶν δυστυχιῶν μας νὰ μεταβληθῇ σὲ φλόγα καὶ διὰ τοῦτο τὴν «ἐξάπτει» καὶ τὴν ἀναρριπίζει καὶ χωρὶς κανεὶς νὰ τὸ ἀντιληφθῇ μὲ τὰ φυσήματα τὴν κάνει νὰ σηκώνεται μέχρι τὸν οὐρανό, καὶ τὴν κάνει πρὸ ψηλὴ ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν θαυλωνιακὴ φλόγα³⁶ ποὺ κατέφλεγε ὅ,τι ἦταν γύρω της.

Ἐπειδὴ λοιπὸν δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν ποὺ πρέπει εἰς τὰ δόγματά τους, τὴν «κυνηγοῦν» στὰ ἰδικά μας ἀσθενῆ σημεῖα. Καὶ δι' αὐτὸ ὁρμοῦν καὶ αὐτοὶ στὰ ἰδικά μας ἀτυχήματα ἢ ἁμαρτήματα —ὅπως καὶ ἂν τὰ ὀνομάσωμε τὸ ἴδιο εἶναι— σὰν τίς μυῖγες στὰ τραύματα! Ἄλλὰ ἂς μὴ ἀδιαφοροῦμε ἡμεῖς πρὸς ἄλλο διὰ τοὺς ἑαυτοὺς μας! Χωρὶς ὅμως καὶ νὰ παραθεωρήσωμεν τὴν κοσμιότητα ποὺ πρέπει νὰ μᾶς διακρίνη στὰ ζητήματα αὐτά! Καί, ἂν δὲν ἐπιτύχωμε νὰ σταματήσωμε τὴν ἐχθρότητα, τοῦλάχιστον ἂς συμφωνήσωμε μεταξύ μας³⁷ νὰ συζητοῦμε μυστικῶς τὰ μυστικά καὶ ἀγίως τὰ ἅγια. Δη-

---

εἶναι παρὰ μία θεθῆλωσις τῆς θεολογίας, ἀφοῦ μᾶς καταντάει ἀρρώστεια, καὶ ὅπου καὶ ἂν θρεθοῦμε, εὐκαίρως - ἀκαίρως, ξεφουρνίζομε θεολογικοὺς στοχασμούς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ γελοῦν οἱ ἐχθροὶ μας.

35. Ψάλμ. 136, 4.

36. Εἶναι τρομερὸ νὰ ἀνάβῃ κανεὶς μόνος του τὴν κάμινον τῆς θαυλωῶνος, διὰ νὰ τὸν κάψῃ! Πρβλ. Δαν. 3, 23.

37. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος μᾶς διδάσκει ὅτι ὁ θεολογικὸς διάλογος πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας, δὲν γίνεται οὔτε μὲ ἀντεγκλήσεις, οὔτε ἐπὶ ἀκροατηρίῳ! Πρέπει νὰ συζητοῦνται μυστικῶς τὰ μυστικά καὶ ἀγίως τὰ ἅγια. Καὶ ἀπὸ ὑπεύθυνα πρόσωπα. Ἄλλως οὔτε διάλογος γίνεται. Οὔτε πόθος ἀναζητήσεως τῆς ἀληθείας ὑπάρχει. Οὔτε ἀποτέλεσμα θὰ προέλθῃ. Τότε τὰ κίνητρα

λαδὴ ἄς μὴ ρίχνωμε³⁸ εἰς ἀκοὰς θεοβήλους ἐκεῖνα ποῦ δὲν πρέπει νὰ «θγαίνουν ἔξω»! Ἄς μὴ γινώμεθα ἀφορμὴ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι νὰ θεωροῦνται τελικὰ πιὸ ἀξιοσέβαστοι αὐτοὶ ποῦ προσκυνοῦν τὰ δαιμόνια καὶ ὑπηρετοῦν μύθους αἰσχροὺς καὶ ἔργα αἰσχρά! [Μὴ ξεχνᾶμε, ὅτι] αὐτοὶ πιὸ εὐκόλα θὰ ἔδιδαν στοὺς ἀμύητους τὸ αἷμα τους παρὰ μερικὲς λέξεις!

Ἄς τὸ καταλάβωμε λοιπόν: Ὅπως ὑπάρχει κοσμιότης στὸ ντύσιμο, στὸ φαγητό, στὸ γέλιο, στὸ περπάτημα³⁹, ἔτσι ὑπάρχει καὶ μιὰ κοσμιότης στὴ συζήτησι, ἀλλὰ καὶ στὴ σιωπή!

Καὶ αὕτῃ εἶναι δι' ἡμᾶς τόσο πιὸ πολὺ ἀναγκαῖα, ὅσο ἡμεῖς παράλληλα πρὸς τὶς ἄλλες προσηγορίες, δηλ. δυνάμεις (ιδιότητες) τοῦ Θεοῦ, τὸν τιμᾶμε καὶ ὡς Λόγον.

Ἄς διέπωνται λοιπὸν ἀκόμη καὶ αἱ φιλονεικίαι μας ἀπὸ κανόνas [εὐπρεπείας]⁴⁰.

Ἡ ἀκαιρος θεολογικὴ συζήτησις εἶναι θεβήλωσις καὶ σκάνδαλον.

6. Διατί νὰ ἀκούῃ ὁ κακοδιάθετος ἀκροατὴς⁴¹ τῶν λόγων μας (τοὺς θεολογικοὺς μας ὅρους): γέννησις Θεοῦ, κτίσις, Θεὸς ἐξ οὐκ ὄντων, τομή, διαίρεσις, ἀνά-

---

εἶναι ἐγωϊστικά —προπαγανδιστικά—, δημαγωγικά, ἀλλὰ ὄχι θεοπρεπῆ, χριστιανικά, πνευματικά.

38. Ματθ: 7, 6.

39. Σοφία Σειράχ 19, 30.

40. Ἐν ἐκτάσει ὁμιλεῖ ὁ ἅγιος Γρηγόριος διὰ τοὺς κανόνas τῆς εὐπρεπείας στὸ διάλογο, εἰς τὸν λόγο του 32 «περὶ τῆς ἐν ταῖς διαλέξεσιν εὐταξίας».

41. Δηλ. ὁ εἰδωλολάτρης, ποῦ μισεῖ τὸν Χριστιανισμό.

λυσις; Διατί νά θάζωμεν δικαστάς⁴² μας τούς κατηγορούς μας; Διατί νά δίδωμεν εἰς τούς ἐχθρούς μας ἡμεῖς τὰ ξίφη; Πῶς, μέ τί σκέψεις, φαντάζεσαι, θά δεχθῇ τόν λόγον γύρω ἀπό τὰ θέματα αὐτά ἐκεῖνος πού ἐγκωμιάζει τίς μοιχεῖες καί παιδοφθορές (τῶν Θεῶν) καί προσκυνεῖ τὰ πάθη (τους) καί δι' αὐτό δέν μπορεῖ οὔτε νά διανοηθῇ κάτι τὸ ὑπέρ τὸ σῶμα, αὐτός πού χθές καί προχθές ἀκόμη ὥρισε (νέους) θεοὺς διὰ τὸν ἑαυτόν του καί μάλιστα γνωστοὺς διὰ τὰ αἰσχίστα; "Ὁχι ὑλιστικά; "Ὁχι αἰσχρά; "Ὁχι χωρὶς νά καταλαβαίνει τίποτε; "Ὁχι ὅπως ἔχει μέχρι τώρα συνηθίσει; Δέν θά κάμῃ τὴν ἰδικήν σου θεολογίαν συνήγορον⁴³ τῶν ἰδικῶν του θεῶν καί παθῶν;

Διότι, ἂν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι ἐπηρεαζώμεθα ἀπὸ τὰς λέξεις αὐτάς, πόσον μᾶλλον ποτέ δέν θά κατορθώσωμεν νά πείσωμεν ἐκείνους νά ἀντιμετωπίσουν· μέ φιλοσοφημένο τρόπο τὰ ἰδικά μας! Ἀφοῦ λοιπὸν ἀπὸ μόνοι τους ἐπινοοῦν πράγματα ἄσχημα γιὰ μᾶς, πῶς εἶναι δυνατόν ποτέ νά μὴ ἐκμεταλλευθοῦν αὐτά πού τοὺς προσφέρουμεν;

Αὐτὰ μᾶς κάνει ὁ μεταξὺ μας πόλεμος! Αὐτὰ μᾶς κάνουν αὐτοὶ πού μάχονται... ὑπὲρ τοῦ Λόγου περισσότερο ἀπὸ ὅσο ἄρέσει εἰς τὸν Λόγον, καί παθαίνουν τὸ ἴδιον μέ τοὺς τρελλούς, πού θάζουν φωτιά στὸ σπίτι τους, ἢ σφάζουν τὰ παιδιὰ τους, ἢ σπρώχνουν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τοὺς γονεῖς τους, ἐπειδὴ τοὺς νομίζουν ξένους.

---

42. Εἶχαν πράγματι καταντήσῃ τότε οἱ Χριστιανοὶ νά ἐρωτοῦν τοὺς εἰδωλολάτραις, ποῖοι ἔχουν δίκιο!

43. Τὸ σκάνδαλο πού προκαλεῖται ἀπὸ τίς ἄκαιρες συζητήσεις εἶναι διπλό, ἂν ὅχι πολλαπλό, α) οἱ εἰδωλολάτραι παίρνουν ὅπλα. β) κολλοῦν μιὰ γιὰ πάντα στὰ εἰδῶλα, ἀποκλείοντας κάθε σκέψιν προσχωρήσεως στὸ Χριστό, καί γ) οἱ ἴδιοι οἱ Χριστιανοὶ ἐπηρεάζονται καί γίνονται χαλαρώτεροι στὴν πίστι καὶ κατ' ἐπέκτασι στὰ ἔργα τῆς πίστεως.

Ἡ τάσις διὰ θεολογικάς συζητήσεις εἶναι ἀμαρτωλή καὶ παγίδα τοῦ Διαθόλου.

7. Καὶ ἀφοῦ πλέον ἀπαλλάξαμε τὸν λόγον ἀπὸ κάθε τι τὸ ξένον, καὶ ἐστείλαμε τὴν μεγάλην ἐκείνην λεγεῶνα στὴν ἀγέλη τῶν χοίρων⁴⁴ νὰ πέσῃ μαζί τους στὸ θυθό, ὡς προχωρήσωμε σ' ἐκεῖνο ποῦ ἔρχεται δεύτερον: ὡς στρέψωμε τὴν προσοχήν μας στοὺς ἑαυτοὺς μας καί, σὰν νὰ ἐπρόκειτο διὰ κανένα ἀνδριάντα, ὡς κάμωμε τὸν θεολόγον ὁμορφιά!

Π ὥ ς θ ᾶ ν ι κ η θ ῆ.

Ἀλλὰ πρῶτα ὡς ἀναλογισθοῦμε τὸ ἐξῆς: ποῦ ὀφείλεται ἡ τόση φιλοτιμία μας διὰ λόγια, ἢ μᾶλλον, λογοδιάρροια; Σὲ τί ὀφείλεται ἡ καινοφανὴς αὐτὴ ἄρρώστεια καὶ ἀχορταγία; Διατί ἐδέσαμε⁴⁵ τὰ χέρια καὶ ὠπλίσαμεν τὰς γλώσσας; Δὲν ἐγκωμιάζομε τὴν φιλοξενίαν; Δὲν θαυμάζομε τὴν φιλαδελφίαν, τὴν φιλανδρίαν, τὴν παρθενίαν, τὴν πτωχοτροφίαν; Δὲν θαυμάζομεν τὴν ψαλμῳδίαν, τὶς ὁλονυκτίες, τὰ δάκρυα; Δὲν ὑπωπιάζομε τὸ σῶμα μὲ τὶς νηστεῖες; Δὲν ἐκδημοῦμεν πρὸς τὸν Θεὸν μὲ τὶς προσευχές; Δὲν κάνομε τὸ «χειρόν» ὑ-

44. Πρβλ. Μάρκ. 5, 9 καὶ 14. Τὸ χωρίον αὐτὸ μᾶς διδάσκει σαφέστατα, ὅτι κατὰ τὸν ἅγιον Γρηγόριον ἡ τάχα «θεολογικὴ» τακτικὴ τῶν Εὐνομιανῶν ὠφείλετο σὲ πλάνη καὶ ἐνέργεια τοῦ Διαθόλου. Ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἀποτελεῖ νίκην, καὶ καταισχύνην τοῦ Διαθόλου. Ἡ ἀξιοπροσοχὴς ἐδῶ εἶναι ὅτι ἀγέλη χοίρων ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὀνομάζει τοὺς ἀνοήτους καὶ θεωροθροωμένους «Ἕλληνας», τοὺς εἰς πάθη ἀτιμίας ἐγκυλισμένους ('Ἡλίας Κρήτης')

45. Τὸ νόημα εἶναι: Πόσα εἶναι τὰ ἔργα εἰς τὰ ὁποῖα δύνασαι νὰ ἐπιδοθῇς κερδίζων ἁγιασμόν καὶ συνεπῶς γινόμενος

πηρέτην τοῦ «κρείττονος», δηλ. τὸ χῶμα (σῶμα) τοῦ πνεύματος, ὡς νὰ εἴμεθα οἱ δικασταὶ ποὺ ὀφείλουν νὰ δικάσουν δικαίως τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ «κράματός» μας; Δὲν κάνομε τὴν ζωὴν μας μελέτην τοῦ θανάτου; Δὲν γινόμεθα κύριοι τῶν παθῶν, ὅταν ἐνθυμούμεθα τὴν εὐγένειαν ποὺ μᾶς ἐδόθη ἄνωθεν; Δὲν χαλيناγωγοῦμε τὸν θυμόν, ποὺ φουσκώνει καὶ γίνεται ἄγριος; Δὲν (χαλيناγωγοῦμε) τὴν ἔπαρσιν ποὺ μᾶς ταπεινώνει; τὴν ἀλόγησιν τὴν λύπη; τὴν ἀπαιδαγωγήτην ἡδονή, τὰ πορνικὰ γέλια; τὰ ἄτακτα βλέμματα; τὴν ἀχόρταγην ἀκοήν; τὸν ἄμετρον λόγον; τὰς ἀτόπους σκέψεις; καὶ ἐν γένει ὅλα, ὅσα ὁ Πονηρὸς παίρνει ἀπὸ ἡμᾶς ἐναντίον μας, καὶ μᾶς εἰσάγει, —ὅπως λέγει ἡ Γραφή—, τὸν θάνατον διὰ τῶν θυρίδων⁴⁶, δηλ. τῶν αἰσθητηρίων;

Καὶ ὅμως! Ὅχι μόνον δὲν θὰ τοὺς ἐδιδάσκामε, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐδίδαμεν ἐλευθερίαν ἀκόμη καὶ εἰς τὰ πάθη τῶν ἄλλων, —ὅπως οἱ βασιλεῖς δίδουν «ἀφέσεις» μετὰ ἀπὸ τίς νίκες—, ἀρκεῖ μόνον νὰ ἔδειχναν ὅτι τάσσονται μὲ τὸ μέρος μας, ἔστω καὶ ἂν θὰ ἐξακολουθοῦσαν νὰ καταφέρωνται κατὰ τοῦ Θεοῦ μὲ περισσότερην ἀσέβεια καὶ θρασύτητα! Δηλαδή, σ' ἀνταπόδοσι τοὺς δίδομε μιὰ ὄχι καλὴ, μιὰ κακὴ ἀνταμοιβή: τὴν ἄδεια νὰ ἀσεβοῦν ἐλεύθερα!

**Αἱ Μοναί. Οἱ Δρόμοι πρὸς αὐτάς.
Ὁ Δρόμος τῶν Εὐνομιανῶν.**

8. Ἀλλὰ θὰ σὲ ἐρωτήσω κάτι πολὺ μικρὸ, διαλεκτικέ μου πολυλογᾷ «Σὺ δὲ ἀπόκριναι»⁴⁷, εἶπεν εἰς τὸν

ἄξιος καὶ νὰ θεολογήσης, ἀφοῦ ἔτσι διαθαίνεις εἰς θεωρίαν, καὶ ἀσχολεῖσαι μὲ «κενοφωνίας», κούφια λόγια, ἢ μᾶλλον λόγια ἐπιζήμια!

46. Ἱερ. 9, 20.

47. Ἰωβ 38, 3.

Ἰὼθ Ἐκεῖνος πού τοῦ ὠμίλησε «διὰ λαίλαπος καὶ νεφῶν»⁴⁸. Ποῖον ἀπὸ τὰ δύο ἀληθεύει: «π α ρ ᾱ τ ῶ Θεῶ μοναὶ πολλαὶ εἰσιν»⁴⁹, πρᾶγμα πού πληροφορεῖσαι ἀπὸ τὴν ἀγία Γραφή, ἡ μί α; Βεβαίως θὰ μοῦ ἀπαντήσης: «πολλαί. "Ὁχι μία!» Καὶ τί ἀπὸ τὰ δύο; πρέπει νὰ γεμίσουν ὅλες, ἢ ἄλλες μὲν ναὶ καὶ ἄλλες ὄχι, ὥστε νὰ μένουν κενές, καὶ συνεπῶς ἄδικα ἐτοιμασμένες; Ναὶ ὅλες· διότι ἀπὸ ὅσα ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς τίποτε δὲν ἔγινεν ἀσκόπως. Θὰ ἡμποροῦσες ὅμως νὰ μοῦ εἰπῇς, τί πάνω - κάτω θὰ ἔλεγες, ὅτι εἶναι αὕτῃ ἡ «μόνη»; Εἶναι ἀράγε ἡ μετὰ τὸν θάνατον ἀνάπαυσις καὶ ἡ δόξα πού ἀπόκειται εἰς τοὺς μακαρίους, ἢ κάτι ἄλλο; "Ὁχι ἄλλο. Αὐτό! Ἄλλ' ἀφοῦ ἐσυμφωνήσαμε σ' αὐτό, ἄς ἐξετάσωμε καὶ αὐτό: ὑπάρχει κάτι πού ὅταν τὸ κάμωμε, μᾶς παρέχει τὰς μονὰς αὐτάς, ὅπως παραδέχομαι ἐγώ, ἢ ὄχι; Ἀσφαλῶς ὑπάρχει. Καὶ τί εἶναι αὐτό; Οἱ διάφοροι τρόποι ζωῆς, οἱ διαφορὲς ἐσωτερικὲς διαθέσεις καὶ τὸ ὅτι ἡ κάθε μιὰ ἀπὸ αὐτὲς ὁδηγεῖ κάπου ἄλλοῦ, ἀνάλογα μὲ τὴν πίστιν, πρᾶγμα πού ἄλλωστε τὸ ὀνομάζομεν «ὁδοὺς».

Πρέπει ἀράγε νὰ τίς θαδίσωμεν ὅλες ἢ μόνον μερικὲς ἀπὸ τίς ὁδοὺς αὐτὲς; Βεβαίως, ἂν αὐτὸ εἶναι δυνατόν νὰ τὸ κάμῃ ὁ ἴδιος ἄνθρωπος, ὅλας πρέπει. Καὶ ἂν ὄχι ὅλες, ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ πολλές. Καὶ ἂν οὔτε αὐτό, τουλάχιστον μερικὲς! Καὶ ἂν οὔτε αὐτό,μποροῦμε νὰ κάμωμε, — εἶναι ἄλλωστε μεγάλο πρᾶγμα—, ἄς θαδίσῃ ὁ καθένας ἑστῶ καὶ μίαν μόνον, ἀλλὰ κατὰ τρόπον τέλειον, ὅπως ἐγὼ τουλάχιστον φρονῶ! Σωστὰ τὸ σκέπτεσαι αὐτό. Τώρα λοιπὸν τί θὰ κάμῃς! "Ὅταν ἀκοῦῃς ὅτι ἡ ὁδὸς εἶναι μία καὶ μάλιστα στενή, τί σοῦ φαίνεται ὅτι θέλει νὰ μᾶς εἰπῇ τὸ ρητὸν

48. Ἰὼθ 38, 1.

49. Ἰωάν. 14, 2.

αυτό; Βεβαίως μία, λόγω τῆς ἀρετῆς! Διότι ἡ ἀρετὴ εἶναι μία, ἔστω καὶ ἂν διασχίζεται εἰς πολλὰς! Καὶ στενὴ, λόγω τῶν ἰδρώτων, ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων διὰ τοὺς πολλοὺς δὲν εἶναι οὔτε κἂν θατή! Καὶ μάλιστα ἂν ἡ σύγκρισις γίνῃ μὲ τὸ πλῆθος τῶν ἀντιθέτων, καὶ ἰδίως ἐκείνων ποὺ ἀκολουθοῦν τὸν δρόμον τῆς κακίας! "Ετσι νομίζω καὶ ἐγώ! Τί ὅμως θὰ γίνῃ, ὦ βέλτιστε, ἂν ὄντως αὐτὸ εἶναι σωστό, ὅτι δηλαδή, ὡς νὰ εἶχατε ἀντιληφθῇ ὅτι ἡ διδασκαλία μας μειονεκτεῖ κάπως, ἀφήσατε ὅλους τοὺς ἄλλους δρόμους καὶ ὁδηγεῖσθε καὶ συνωστίζεσθε εἰς αὐτὴν καὶ μόνον, δηλ. τὴν ὁδὸν ποὺ κατὰ μὲν τὴν ἰδικὴν σας γνώμην εἶναι τῆς λογικῆς καὶ τῆς θεωρίας, κατὰ δὲ τὴν ἰδικὴν μου, τῆς φλυαρίας καὶ τῆς τερατολογίας⁵⁰.

"Ας σᾶς ἐπιτιμήσῃ ὁ Παῦλος, ποὺ μετὰ τὴν ἀπαρίθμησην τῶν χαρισμάτων αὐτὸ τὸ ὦ ν ε ἰ δ ι σ ε π ι κ ρ ᾶ μὲ τὰ ἐξῆς λόγια; «Μὴ πάντες ἀποστολοὶ; μὴ πάντες προφῆται;»⁵¹ καὶ τὰ ἐξῆς.

Ἡ θεολογικὴ φλυαρία εἶναι ὑποδοῦ-
λωσις σὲ πάθος, ὅχι ἀρετὴ.

---

50. Ὡραία ἡ ὁδὸς τῶν Εὐνομιανῶν! Ἡ ὁδὸς τοῦ φιλοσοφικοῦ λογοκρατικοῦ στοχασμοῦ! Οἱ Εὐνομιανοὶ πρῶτοι διεκήρυξαν ἀνερυθριάστως, ὅτι εἶναι ὀρθολογισταί! Ὅπως ὅλοι ὅμως οἱ αὐτοαποκαλούμενοι «ὀρθολογισταί» στὴν πραγματικότητα ἤσαν θιασῶται τῆς φλυαρίας καὶ τερατολογίας.

51. Α' Κορ. 12, 29. Τὰ χαρίσματα εἶναι διάφορα. Οἱ Εὐνομιανοὶ ποὺ εἶχαν ἐγκαταλείψει τὴν ἀσκησι τῶν πολλῶν χαρισμάτων καὶ ἔβλεπαν μόνον τὸ ἕνα, τὸ «διὰ λόγου καὶ θεωρίας», προφανῶς εὕρισκοντο ἔξω ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν.

9. Ἄλλ' ἔστω! Σὺ⁵² εἶσαι ὑψηλὸς καὶ κάτι πιὸ πάνω ἀπὸ τοὺς ὑψηλοὺς! Καί, ἂν σοῦ ἀρέσῃ, ἐγὼ λέγω πιὸ ἐπάνω ἀπὸ τὰ σύννεφα⁵³! Σὺ εἶσαι θεατὴς τῶν ἀθεάτων, ἀκροατὴς τῶν ἀρρήτων! Μετὰ τὸν Ἥλιον πρῶτος σὺ ὑψώθης εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ μετὰ τὸν Μωϋσῆν, ἡξιώθης νὰ ἰδῇς τὸν Θεόν, καὶ μετὰ τὸν Παῦλον νὰ ἀνεβῇς εἰς τὸν οὐρανόν!

Διατί τοὺς χρίεις ὅλους αὐτοὺς ἀγίους σὲ μία ἡμέρα, καὶ τοὺς χειροτονεῖς θεολόγους⁵⁴, καὶ τρόπον τινὰ τοὺς ἐμφυσᾷς τὴν μόρφωσιν καὶ ἔτσι ἐδημιούργησες πολλὰ συνέδρια ἀμαθῶν λογίων;! Διατί περιτυλίγεις τοὺς ἀσθενεστεροὺς μὲ τοὺς ἱστούς τῆς ἀράχνης, σὰν μὲ κάτι τὸ σοφὸ καὶ τὸ σπουδαῖον;! Διατί ξεσηκώνεις «σφηκοφωλιές» κατὰ τῆς πίστεως; Διατί μᾶς σχεδιάζεις ἕνα ξεφύτρωμα «διαλεκτικῶν», ὅπως παλαιὰ οἱ μῦθοι («ξεφύτρωναν») τοὺς γίγαντας;! Διατί ὅσους εὐρήκες κουφιοκέφαλους καὶ χωρὶς ἀνδρισμόν, τοὺς συγκέντρωσες ὡς συρφετὸν εἰς μίαν χαράδραν καί, ἀφοῦ μὲ τίς κολακεῖες σου τοὺς ἔκαμες ἀκόμη πιὸ θηλυπρεπεῖς, ἔφτιαξες ἕνα καινούργιο «ἐργαστήριον»^{54α} ἐκμεταλλευόμενος ἐξυπνα τὴν βλακεῖον⁵⁵ τους;

---

52. Εἰς τὸ «σὺ» περιλαμβάνονται ὅλοι οἱ συνειδητοὶ Εὐνομιανοί, οἱ προπαγανδισταὶ τοῦ εὐνομιανικοῦ τρόπου προσεγγίσεως καὶ κατανοήσεως τῶν δογμάτων.

53. Θεατὴς τῶν ἀθεάτων, ἀκροατὴς τῶν ἀρρήτων, θεόπτης, οὐρανοδρόμος, καὶ οὐρανοβάμων, εἶνα ὁ τέλειος, ὁ ἐπουράνιος ἄνθρωπος.

54. Εἰρωνεῖα πρὸς τὸν Εὐνόμιον ποῦ εἶχε γίνει καὶ ἐπίσκοπος. Ἐνόμισες τὴ θεολογία εὐκολή, ὅπως εὐκόλα ἐπῆρες τὴ χειροτονία! Τόσο εὐκολή, ὅσο εὐκόλο εἶναι στὸν ἱερέα νὰ «χρήῃ» μὲ τὸ ἡγιασμένον ἔλαιον!

54α. Δηλ. διδασκαλεῖον, κέντρον προπαγάνδας.

55. Βλάκες, χωρὶς ἀνδρισμὸ καὶ θηλυπρεπεῖς καὶ συρφετὸ χαρακτηρίζει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐκείνους, ποὺ ἀφήνουν τὰ ἀν-

“Έχεις καμμίαν αντίρρησην καὶ δι’ αὐτὸ τὸ τελευταῖον; Καὶ τὰ ἄλλα; δὲν τὰ ὑπολογίζεις καθόλου; Ναί. Αὐτὸ εἶναι τὸ κύριο σημεῖο! Πρέπει κανεῖς νὰ εἶναι κύριος καὶ τῆς γλώσσης του! Δὲν μπορεῖς λοιπὸν νὰ τὴν συγκρατήσης καθόλου τὴν ὠδῖνα τοῦ λόγου⁵⁶; Ἐν τούτῃ περιπτώσει ἔχεις καὶ πολλὰ ἄλλα θέματα ποὺ ἀξίζουν νὰ δείξῃ κανεῖς σ’ αὐτὰ τὴν φιλοτιμίαν του. Στρέψε ἐκεῖ τὴν ἀρρώστειαν⁵⁷ σου νὰ ἔχῃς ἔτσι καὶ κάποιαν ὠφέλεια!

Π ὥ ς θ ἄ ἡ τ ο δ υ ν α τ ὸ ν τ ὸ π ἄ θ ο ς α ὐ
τ ὸ ν ἄ «οἰ κ ο ν ο μ η θ ῆ ῖ»!

10. Κάνε μου τὴν χάριν! Κτύπα τὴν σιωπὴν τοῦ Πυθαγόρου· τοὺς κυάμους τῶν Ὀρφικῶν· καὶ τὴν παράδοξον ἐκείνην ἀλαζονείαν τοὺς γύρω ἀπὸ τὸ «Αὐτὸς ἔφα»! Κτύπα τίς ἰδέες τοῦ Πλάτωνος^{57α} καὶ τίς μετενσωματώσεις καὶ περιπλανήσεις τῶν ψυχῶν μας καὶ τίς ἀναμνήσεις τοὺς καὶ τοὺς διὰ τὴν ψυχὴ ὄχι ὠραίους (σιχαμερούς) ἔρωτας ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ τὰ ὁμορφα σώματα! Κτύπα τὴν ἀθείαν τοῦ Ἐπικούρου καὶ τὰ «ἄτομά» του καὶ τὴν ἀφιλόσοφον «ἡδονήν» του. Κτύπα τοῦ Ἀρι-

---

δροπρεπῆ ἔργα τῆς πίστεως, δηλ. τὴν ἀσκησὶ τῆς προσευχῆς καὶ τῶν θεοποιῶν καὶ θείων ἀρετῶν καὶ τὸ ρίχνουν στὴ θεολογικὴ φλυαρία, δηλ. γυναικίζονται.

56. Σκληρὸς ἐμπαιγμός. “Ὡστε, σὰν τίς γυναῖκες ποὺ εἶναι ἔτοιμες νὰ γεννήσουν, ἔτσι καὶ αὐτοὶ δὲν μποροῦν νὰ ἀποφύγουν, δηλ. νὰ ὑπερνικήσουν, τὸ πάθος τῆς φλυαρίας!

57. Μιὰ καὶ εἶσαι ἀνίκανος νὰ θεραπευθῇς αὐτοπαιδαγωγούμενος μὲ τὴν αὐτοκυριαρχία, διοχέτευσε τὴν «ἀρρώστειαν» σου σὲ ἔργα ὠφέλιμα καὶ πνευματικά.

57α. Κατὰ τὸν Ἥλιον Κρήτης ὁ Πλάτων «τὸ περὶ προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν δόγμα, προπεφλυαρημένον ἐκράτυνε».

στοτέλους τὴν μικρόλογη πρόνοιαν, τὸ «έντεχνον»⁵⁸, τὴν διδασκαλίαν του περὶ θνητότητος τῆς ψυχῆς καὶ τὸ ἐντελῶς ἀνθρώπινον τῶν δογμάτων του! Κτύπα τῆς Στοᾶς τὴν ὑπεροψία, τῶν Κυνικῶν τὴν λαιμαργία καὶ ἀλητεία (χυδαιότητα)! Κτύπα τὸ ὅτι ὅλα αὐτὰ εἶναι κούφια καὶ γεμᾶτα φλυαρία. Κτύπα τὰ ὅλα ὅσα τερατολογοῦν γύρω ἀπὸ τὰς θυσίας, τοὺς θεοὺς, τὰ εἰδῶλα, τὰ «ἀγαθὰ» καὶ κακοποιὰ δαιμόνια καὶ ὅλες ἐκεῖνες τὶς παραδοξολογίες περὶ μαντείας, «θεογωγίας», «ψυχαγωγίας», δυνάμεως τῶν ἀστέρων!

Καί, ἂν σὺ αὐτὰ δὲν τὰ θεωρῇς, ὅτι ἀξίζουν νὰ ὁμιλήσης δι' αὐτά, διότι τάχα εἶναι θέματα ἀσήμαντα καὶ ἔχουν πολλάκις ἐρευνηθῇ⁵⁹, καὶ περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὰ ἰδικά σου θέματα καὶ προσπαθεῖς νὰ τὰ παρουσιάσης, ὅτι «ἀξίζουν τὸν κόπον», ἐγὼ θὰ σοῦ ὑποδείξω καὶ ἐδῶ δρόμον πλατύν.

Ἄρχισε, σὲ παρακαλῶ, νὰ στοχάζεσαι περὶ κόσμου, ἢ κόσμων, περὶ τῆς ὕλης, περὶ τῆς ψυχῆς, περὶ τῶν λογικῶν οὐσιῶν, τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν πονηρῶν, περὶ τῆς ἀναστάσεως, περὶ τῆς κρίσεως, τῆς ἀνταποδόσεως, τῶν παθημάτων τοῦ Χριστοῦ! Διότι αὐτά, ἂν ἐπιτύχη

---

58 Τὸ «έντεχνον» τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ἡ γενικὴ ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας του, ὅτι ὅλες οἱ ἀπόψεις μας πρέπει νὰ θεμελιώνωνται (= κατασκευάζωνται) διὰ τῆς μεθόδου τῶν συλλογισμῶν καὶ δι' ἡμῶν! Πρὸβλ. Ρητορικὴ 1355 Β. Ἡ πρόνοια τοῦ Ἀριστοτέλους ὀνομάζεται μικρολόγος ἐπειδὴ κατ' αὐτὸν ἔφθανε μόνο μέχρι τῆ σελήνης! Ὅχι πιά κάτω.

59 Φαίνεται, ὅτι καὶ τοὺς Εὐνομιανοὺς τοὺς ἔτρωγε τὸ σκουληκὶ μανίας νὰ πρωτοτυπήσουν! Δι' αὐτό, ἐνῶ εἶχαν τόσα θέματα ἀπὸ τὸ εἰδωλολατρικὸ παρελθὸν ποὺ θὰ ἀπέβαιναν ὠφέλιμος καὶ κοσμοσωτήριος ἢ διαπραγματεύσι τους, ὁ ἅγιος Γρηγόριος καὶ πάλιν οἰκονομικῶς, δηλ. διὰ νὰ διοχετεύσουν τὴν ἀρρώστειαν τους, τοὺς ὑποδεικνύει θέματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐντελῶς ἀνεξερευνήτα, καὶ μάλιστα ἀκίνδυνα, ἀκόμη καὶ ἂν κανεὶς δὲν τὰ κατανοήσῃ ἀπολύτως σωστά.

κάνεις, αὐτὸ εἶναι κάτι τὸ ὄχι ἀνώφελο! Καὶ ἂν ἀποτύ-
χη, αὐτὸ εἶναι κάτι τὸ χωρὶς κίνδυνον!

Ἄς παρακαλέσωμεν λοιπὸν τὸν Θεόν, τώρα μὲν
δι' αὐτὰ τὰ ὀλίγα [νὰ ἀποβοῦν ὠφέλιμα]. Καὶ ἴσως με-
τὰ ἀπὸ ὀλίγον θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸ θέμα αὐτὸ κά-
πως πιὸ οὐσιαστικά.

Ἐν αὐτῷ Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ὡ ἡ δόξα
εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ (ΛΟΓΟΣ ΚΗ')

ΠΕΡΙ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ (Περὶ τῆς Ἀγίας Τριάδος)

Σύνδεσις μετὰ προηγούμενα.

1. Λοιπόν, εἰς τὸν προηγούμενον λόγον μας ἡσυχώθημεν νὰ ξεκαθαρίσωμε τὴν ἔννοιαν τί εἶναι Θεολόγος. Διεπραγματεύθημεν καὶ τί πρέπει νὰ εἶναι καὶ με ποιους ἀνθρώπους νὰ συζητῇ τὰ θέματα αὐτὰ καὶ πότε καὶ πόσον. Ἐτονίσσαμεν ὅτι πρέπει νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν πιὸ καθαρός, ὥστε μετὰ τὸ φῶς (του) νὰ κατανοῇται τὸ Φῶς¹ (ὁ Θεός), καὶ νὰ συζητῇ με τοὺς πιὸ ἐπιμελεῖς, διὰ νὰ μὴ καταντᾷ ὁ λόγος του ἄκαρπος, ριπτόμενος σὲ ἄγονο χωράφι, καὶ ὅτι πρέπει νὰ θεολογοῦμε μόνον τότε, ὅταν ἔχωμε μέσα μας γαλήνην ἀπὸ τὴν ἀπάτην τοῦ κόσμου, ὥστε νὰ μὴ μᾶς «κατακόπτη» τὸ ἴδιο τὸ ἰδικό μας πνεῦμα, σὰν νὰ εἴμεθα λυσσασμένοι²,

---

1. «Μόνον μετὰ τὸ φῶς κατανοεῖται τὸ Φῶς». Δηλ. ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν γίνῃ πρῶτα μέτοχος Θεοῦ, ἂν δὲν θεωθῇ, οὔτε κατανοεῖ τὸν Θεόν, οὔτε φυσικὰ γνωρίζει νὰ τὸν φανερώσῃ καὶ εἰς ἄλλους. Δι' αὐτὸ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐπιμένει ὅτι μόνον οἱ θεωμένοι, ἢ τοῦλάχιστον θεούμενοι ἅγιοι εἶναι οἱ διδάσκαλοί της. Οἱ μὴ θεωμένοι, καὶ ὅταν ἀκόμη ὁμιλοῦν διὰ τὸν Θεόν, πολλὰκις ζημιώνουν (π.χ. Λούθηρος, Καλθίνος, Ρῶσσελ κλπ.).

2. Ὁ μὴ κεκαθαρμένος ὁμοιάζει μετὰ τὸν λυσσασμένον, ποὺ τρώγεται μόνος του! Σὲ τέτοια κατάστασι, τί θεολογία μπορεῖ νὰ κάμῃ;

καὶ τόσο μόνον, ὅσον ἡμεῖς ἔχομεν κατανοήσει, ἢ ὅσο μᾶς κατανοοῦν (οἱ ἄλλοι).

Ἀρχίζομε νὰ ὁμιλοῦμε διὰ τὴν ἁγίαν Τριάδα.

Μιά λοιπόν καὶ αὐτὰ εἶναι ἔτσι καὶ ἡμεῖς ἐκαλλιέργησαμε τὴν γῆ μας³ μετὸν πιὸ θεϊκὸ τρόπο, διὰ νὰ μὴ σπείρωμε στὰ ἀγκάθια, δηλ. μιὰ καὶ ἐκαλλιέργησάμε τὸν ἀγρόν τοῦ Θεοῦ καὶ ὠμαλίσουμε τὸ πρόσωπο τῆς γῆς μας μετὸ νὰ λάθωμεν ἡμεῖς διὰ τὸν ἑαυτὸν μας, ἀλλὰ καὶ νὰ δώσωμεν εἰς ἄλλους τὴν εἰκόνα ποῦ μᾶς δίδει ἡ Γραφή, **τώρα πλέον ἄς ἀσχοληθοῦμε μετὴν διδασκαλίᾳ περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος**, ἀφοῦ προηγουμένως ὡς ὀδηγούς⁴ τοῦ λόγου μας ἐπικαλεσθοῦμε τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, διὰ τοὺς ὁποίους καὶ γίνεται ὁ λόγος, ὥστε ὁ μὲν Πατὴρ νὰ εὐδοκῇ, ὁ δὲ Υἱὸς νὰ συνεργῇ καὶ τὸ Πνεῦμα νὰ μᾶς ἐμπνέῃ, ἢ μᾶλλον διὰ νὰ λάθῃ χώραν ἢ μία ἐκ μέρους τῆς μιᾶς θεότητος

---

3. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐκαλλιέργησε πρῶτα τὸν ἀγρὸ τῆς ψυχῆς του μετὴν ἀγάπῃ τῆς προσευχῆς καὶ ἡσυχίας. Πόσον ἡγάπησε τὴν ἡσυχίαν περιγράφει στὴν ἐπιστολὴ του 49 πρὸς τὸν ἅγιον Βασίλειον: «Ἐμοί, λέγει, μεγίστη πρᾶξις ἐστὶν ἡ ἀπραξία. Καὶ ὥς εἰδῆς τι τῶν ἐμῶν καλῶν, τοσοῦτον τῇ ἀπραγμοσύνῃ φιλοτιμοῦμαι, ὥστε οἶεσθαι καὶ νόμος εἶναι πᾶσι τῆς περὶ τοῦτο μεγαλοψυχίας. Καὶ ὥς εἰ πάντες ἡμᾶς ἐμιμοῦντο, οὐδὲν ἂν ᾦν πρᾶγμα ταῖς Ἐκκλησίαις, οὐδ' ἂν ἡ πίστις παρεσύρετο, τῶν ἰδίων ἐκάστῳ φιλονεικιῶν ὅπλον τυγχάνουσα». Πόσο δίκιο ἔχει ὁ ἅγιος Γρηγόριος!

4. Ἐραστής τῆς ἡσυχίας, τῆς προσευχῆς, τῆς ταπεινώσεως, θεοφόρος καὶ θεωμένος, καὶ πάλι ὁ ἅγιος Γρηγόριος αἰσθάνεται ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ κάμῃ τίποτε χωρὶς τὸν φωτισμὸν τῆς ἁγίας Τριάδος.

ἔλλαμψις, πού, ἐνῶ εἶναι μία, διαιρεῖται, καί, παρ' ὅτι διαιρεῖται, εἶναι ἐνωμένη, εἶναι μία! πρᾶγμα παράδοξο⁵!

Παρακολουθήσατέ με, ὅσοι ἔχετε τὴν δυνατότητα!

2. Ἐγὼ λοιπὸν ἀνεβαίνω εἰς τὸ ὄρος⁶ μὲ προθυμία. Ἦ, διὰ νὰ ὁμιλήσω πρὸ σωστά, κάνω προσπάθεια⁷ νὰ ἔχω τέτοια προθυμία, διότι ταυτοχρόνως μὲ πιάνει ἀγωνία. Ἡ μία (ἡ προθυμία) προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐλπίδα, ἡ ἄλλη (ἡ ἀγωνία) ἀπὸ τὴν ἀσθενεία μου. Σκοπὸς μου εἶναι νὰ εἰσέλθω μέσα εἰς τὴν νεφέλην⁸ καὶ νὰ ἐνωθῶ μὲ τὸν Θεόν⁹, διότι αὐτὸ τὸ διατάσσει ὁ Θεός¹⁰.

---

5. Πολλὰ τὰ χαρίσματα, ἢ μᾶλλον ἀπειρα, καὶ παρὰ ταῦτα ὅλα ἐνιαῖα, ἢ, —μᾶλλον—, ἓν. Τρία τὰ πρόσωπα τῆς θεότητος, καὶ ὅμως μία ἡ ἔλλαμψις, μία ἡ ἐνέργεια! «διαιρεῖται ἐνικῶς καὶ συνάπτεται διαιρετῶς». Ὅντως θαυμάσια καὶ παράδοξα τὰ τῆς Τριάδος. Καὶ ὑπὲρ λόγον. Καὶ ἀκατάληπτα.

6. Ἐξόδ. 19, 3 ἐξ.

7. Ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου σὲ ὅ,τι τὸ ὑψηλὸν ρυθμίζεται ἀπὸ τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν ἀγωνία. Τὴν ἐλπίδα δυναμώνει ἡ ἐπαγγελία τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ βοήθειά Του. Ἡ ἀγωνία καὶ ὁ φόβος προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἡθικῆς μας ἀσθενείας, δηλ. ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Πηγὴ τῆς συναισθήσεως τῆς ἀποστάσεως ποὺ μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὸν Θεὸν εἶναι ἡ ἁμαρτία.

8. Ἐξόδ. 24, 18.

9. Τὰ λόγια τῆς Π. Διαθήκης χρησιμοποιοῦνται ἀπλῶς σάν εἰκόνες. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁμιλεῖ διὰ τὴν θέωσιν καὶ θεοπτίαν, ποὺ εἶναι ἡ μόνη πηγὴ τῆς ἀληθινῆς θεολογίας, ἀλλὰ καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου.

10. Ἡ θέωσις εἶναι θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὅχι δικό μας «μεγαλόπιασμα». Ὁ Θεός ζητεῖ ἀπὸ ἡμᾶς νὰ κάμωμε καρπὸν ἑκατονταπλάσιον, διὰ νὰ δοξάζεται (Ἰωάν. 15, 8). Θέλει νὰ γίνωμεν ΘΕΟΙ κατὰ χάριν.

“Αν λοιπὸν κάποιος ἀπὸ σᾶς εἶναι Ἰακώβ¹¹, ὅς ἀνεβῇ καὶ αὐτὸς μαζί μου καὶ ὅς σταθῇ κοντά μου! Καὶ ἂν χρειασθῇ νὰ μείνῃ ἔξω ἀπὸ τὴν νεφέλην, νὰ τὸ ἀνεχθῇ¹². Καὶ ἂν κάποιος ἄλλος εἶναι Ναθανὰ ἢ Ἀβιούδ¹³, ἢ ὑπὸ τὴν Γερουσίαν, ὅς ἀνεβῇ μὲν, ἀλλὰ ὅς σταθῇ ἀπὸ μακριά, ὁ καθένας ἀναλόγως πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς καθάρσεώς του¹⁴.

Ἄλλ’ ἂν τὸ ἴδιο θὰ ἤθελε καὶ κάποιος ἀπὸ τοὺς πολλοὺς, τοὺς μὴ ἀξιους τέτοιας ὑψώσεως καὶ θεωρίας, ἂν μὲν εἶναι ἐντελῶς ἀκάθαρτος μῆτε νὰ πλησιάσῃ, νὰ μὴ τολμήσῃ, διότι δὲν τοῦ εἶναι ἀσφαλές! ἂν ὅμως ἔχῃ τοῦλάχιστον ὀλίγον ἐξαγνισθῇ, τότε ὅς μείνῃ κάτω καὶ ὅς ἀκούῃ μόνον τὴν φωνὴν καὶ τὴν σάλπιγγα¹⁵, τὰ ψιλὰ λόγια¹⁶ (τὸ ἐξωτερικὸν περιῖθλημα)

---

11. Ἐξῶδ. 19, 24.

12. Τὰ λόγια αὐτὰ εἶναι μία ἀκόμη μαρτυρία, ὅτι τὰ παραδείγματα τῆς Π. Διαθήκης εἶναι ἀπλῆς εἰκόνες. Τὸ νόημα εἶναι «ἂν κανεὶς ἔχῃ τὴν ἀρετὴν τοῦ Ἰακώβ, πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ ταπεινοφροσύνην τόσῃν, ὥστε νὰ γνωρίζῃ σὲ ποιοῦ μέτρο θρίσκεται, καὶ τὴν ταπεινώσιν νὰ τὸ ἀνέχεται». Ὁ καθένας μπορεῖ νὰ πλησιάσῃ τὸν Θεὸν ἀναλόγως τῆς καθάρσεώς του. “Αν ὑστερῇ, δὲν τοῦ «φταίνει» ἄλλοι! “Ὡς ριχθῇ στὸ στάδιο τῶν πνευματικῶν ἀρετῶν. Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι νὰ μὴ ὑστερήσῃ κανεὶς κανενός. Νὰ γίνουσι ὅλοι **τ έ λ ε ι ο ι**.

13. Ἐξῶδ. 24, 1.

14. Βλ. σημ. 12.

15. Τρομερὰ ρεαλιστικὰ λόγια! Ὁ μὴ ἐξαγνισμένος εἶναι ἀνάξιος ἀκόμη καὶ νὰ ἀκούῃ τὰ θεῖα λόγια τῶν δογμάτων τῆς Πίστεώς μας. Ὁ ἀπλῶς ἐξαγνισμένος **γ ι ᾶ λ ί γ ο ΜΠΟΡΕΙ** νὰ τὰ ἀκούῃ **ΜΟΝΟΝ** μὲ ταπεινώσιν καὶ εὐλάβειαν. Μὴ ἐπιχειρήσῃ νὰ τὰ κατανοήσῃ. Τὸ Φῶς κατανοεῖται μόνον ἀπὸ τὸ Φῶς. Ἡ πυγολαμπίδα δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ καὶ κατανοήσῃ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Νὰ περιορίζεται νὰ ἀκούῃ μὲ ὑπακοὴ τὰ ψιλὰ λόγια, δηλ. τὸ ἐξωτερικὸ περιῖθλημα τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως. Νὰ ζητῇ νὰ ἀγιασθῇ μὲ τὴν χωρὶς κρίσεις, ἀκρόασίν του. Κρίσεις καὶ

τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως, καὶ ἄς κυττάξῃ τὸ ὄρος νὰ εἶναι γεμᾶτο καπνοῦς καὶ νὰ καταφωτίζεται ἀπὸ ἀστραπάς¹⁷, πού εἶναι δι' ὅσους δὲν ἡμποροῦν νὰ ἀνεβοῦν σ' αὐτὸ ταυτοχρόνως καὶ ἀπειλὴ καὶ λαχτάρ.

Ἄν ὅμως τυχόν, κάποιος εἶναι «θηρίον»¹⁸ πονηρὸν (ἀγρίμι) καὶ ἀνήμερον καὶ ἐντελῶς ἀνεπίδεκτος τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς θείας θεωρίας καὶ θεολογίας, ἄς μὴ μᾶς παραμονεύῃ μὲ κακοποιὸν καὶ κακοήθη διάθεσιν μέσα ἀπὸ τὰ χορτάρια, μὲ τὸν σκοπὸν, μὲ ἓνα τοῦ ἀπότομο καὶ ἀστραπιαῖον πῆδημα, νὰ «πιαστῇ» ἀπὸ κάποια γνώμη μου ἢ ἐκφρασιν καὶ νὰ «κατασπαράξῃ»

πιθανότητα κατανοήσεως θὰ ἀποκτήσῃ, ὅταν τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ θὰ ἐνοικήσῃ στὴν καρδιά του πλουσιῶς. Καὶ αὐτὸ θὰ γίνῃ ὅταν ἐξαγνισθῇ σωστά, ὅταν καθαρθῇ, μὲ τὴν ἀδιάλειπτον νοερὰν προσευχὴν καὶ τὴν νίκην κατὰ τῶν παθῶν. Στενὴ ἡ πύλη τῆς θεολογίας. Δι' αὐτῆς διέρχονται μόνο οἱ λεπτυνθέντες διὰ τῆς καθάρσεως.

16. Βλ. σημ. 15.

17. Ἴδου τὸ ἐπίτευγμα τοῦ ἔστω καὶ δι' ὀλίγον ἐξαγνισμένου. Μπορεῖ νὰ ἀκούῃ τὴν σάλπιγγα, νὰ κυττάξῃ τὸ ὄρος καὶ νὰ καταφωτίζεται ἀπὸ τὶς ἀστραπές. Δηλ. νὰ δέχεται μὲ λαχτάρ καὶ ταπεινῶσι τὴν ἀγαθοποιὸν ἐπίδρασι τῶν θεωμένων ἁγίων, πού εἶναι «τὸ Φῶς τοῦ κόσμου», καθὼς εἶπε ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, καὶ συνεπῶς ὑποδείγματα, ὁδηγοί, διδάσκαλοι μας.

Ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὴν σημείωσιν 15 παρατηροῦμεν, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ αἰτία τῆς δημιουργίας αἰρέσεων: Ἡ ἐγωϊστικὴ ἐπιθυμία τῶν μὴ ἀγνισμένων καὶ θεωμένων νὰ εἰσδύσουν εἰς τὰ ἄρρητα μυστήρια. Μὲ τὸν νοῦν σκοτισμένον ἀπὸ τὰ πάθη, μὲ ἑλλειψιν ταπεινώσεως, μὲ τὸ ἐγωϊστικὸν δαιμονικὸν φρόνημα ἐναντι τῶν θεωμένων ἁγίων — πού λέγει: «διὰτὶ ἐκεῖνοι κατάλαθον τάχα καλλίτερα τὴν Γραφὴν ἀπὸ ἐμένα; δὲν ἔχω ἐγὼ κρίσιν καὶ μυαλό;» — μὲ τὴν πλήρη ἐρεθείας πεποιθήσιν ὅτι εἶναι καὶ αὐτοὶ κάτι καὶ μποροῦν νὰ καταλάβουν τὴν Γραφὴν καλλίτερα ἀπὸ τοὺς «ἀγραμμάτους» ἁγίους, «ἐρμηνεύουν» τὰς Γραφὰς καὶ τὰ δόγματα, δηλ. τὰ διαστρέφουν.

18. Ἐξῆς. 19, 14.

τὴν ὑγιᾶ διδασκαλίαν μὲ τὰ πειράγματά του! Αὐτὸς πρέπει νὰ πάῃ ἀκόμη πιὸ μακρὺ! Αὐτὸς πρέπει νὰ φύγῃ ἀπὸ τὸ ὄρος! Διαφορετικά, (ὅπως ὥρισεν ὁ Θεός) θὰ λιθοβοληθῇ! Θὰ λειώσῃ μὲ τὶς πέτρες καὶ σὰν κακὸς ποὺ εἶναι θὰ «πάῃ» μὲ τρόπον κακόν. Καὶ πράγματι. Δι' αὐτοὺς ποὺ ὁμοιάζουν μὲ τὰ θηρία, ἢ ἀληθινὴ διδασκαλία, ἢ δυνατὴ διδασκαλία, εἶναι λιθοβολήμα! Ἔτσι λοιπόν, κάθε «λεοπάρδαλις»¹⁹, θὰ πεθάνῃ μαζὶ μὲ τὰ ποικίλματά της! Τὸ ἴδιο θὰ πάθῃ καὶ ὁποῖος εἶναι λέων ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος καὶ ζητῶν ποῖαν ὀρθόδοξον ψυχὴν ἢ λέξιν θὰ καταπίῃ²⁰! Ἡ χοῖρος, ποὺ καταπατεῖ²¹ τοὺς ὠραίους καὶ λαμπεροὺς μαργαρίτες τῆς θείας ἀληθείας! ἢ λύκος τῆς Ἀραβίας²² καὶ ἀλλόφυλος (φιλισταῖος) ἢ καὶ ὁ ἀκόμη πιὸ χειρότερος καὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς δύο²³ μὲ τὰ σοφίσματά του (εὐνομια-

---

19. Ἱερεμ. 13, 23. Πάρδαλιν ὀνομάζει ὁ ἅγιος Γρηγόριος τοὺς Εὐνομιανούς, ἐπεὶδὴ ὑπεκρίνοντο πολὺ, εἶχαν ...«ποικίλματα»! Τὸ σύνθημα τὸ εἶχε δώσει ὁ ἴδιος ὁ Εὐνόμιος. Στὸν «Ἀπολογητικὸς» του, ἔδιδε μίαν ἀπολύτως ὀρθόδοξη ὁμολογία, ποὺ τὴν ἡρμήνευε τερατωδῶς αἰρετικά. Φαίνεται, ὅτι τὰ «τέκνα» του ἐπολιτεύοντο μὲ τὸν ἴδιο τρόπο! Ἄν δηλαδὴ δὲν «ἐπῆσαν» οἱ περαιτέρω ἐρμηνεῖς τοὺς, συνέχιζαν νὰ «κάνουν» τὸν ὀρθόδοξον!

20. Α' Πέτρ. 5, 8. Ἐκφράζεται ἔτσι ἡ δαιμονιώδης μανία τῶν αἰρετικῶν κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἀνθρώπων καὶ τῶν ὀρθοδόξων δογμάτων.

21. Ματθ. 7, 6. Ὅ,τι δὲν μποροῦν νὰ καταπίουν οἱ αἰρετικοί, τὸ ποδοπατοῦν, τὸ ἐξευτελίζουν!

22. Ἀθθ. 1, 8.

23. Πίσω ἀπὸ τὴν ἀλεπού κρύβεται ὁ Εὐνομιανός. Ἡ περιγραφή εἶναι κάτι τὸ συγκλονιστικόν. Ὁ αἰρετικὸς τρέφεται μὲ τὰ ψοφίμια τῶν καταγωγῶν καὶ τριόδων καὶ τὰ παληάμπελα, δηλ. τὰ ἄκαρπα, ἐκεῖνα ποὺ ὁ οὐράνιος ἀμπελουργὸς ἀρνεῖται νὰ τρυγήσῃ, διότι ὁ καρπὸς τοὺς δὲν εἶναι ἄξιος νὰ συναχθῇ στὴν οὐρανία ἀποθήκη. Καὶ αὐτό, δηλ. ἡ ποιότης τῶν προσηλυτιζομένων στάς αἱρέσεις, δείχνει ὅτι εἶναι ἔργον ὄχι πνευματικὸν ἀλλὰ δαιμονικόν. Ἡ ἐν Χριστῷ εἰλικρίνεια, εὐθύτης, ἀγάπη, ἢ πνευματικὴ

νός), πού εἶναι ἡ ἀλεποῦ, —δηλαδή ψυχὴ δολία, χωρὶς «μπέσα», πού παρουσιάζεται διαφορετικὴ τὴν κάθε φορά καὶ πάει μὲ τοὺς καιροὺς καὶ τὰς περιστάσεις, πού τρέφεται μὲ τὰ νεκρά καὶ θρωμισμένα πιά ψοφίμια ἢ τὰ «παλιαμπελάκια», διότι εἰς τὰ μεγάλα δὲν τολμάει νὰ πλησιάσῃ²⁴! ἢ κάποιο ἄλλο σαρκοθόρο ἀγρίμι, πού ὁ Νόμος ὀρίζει ὅτι δὲν εἶναι καθαρά «πρὸς θρῶσιν καὶ ἀπόλαυσιν»²⁵.

Μόνο ν τὰ «ὀπίσθια».

3. Τί εἶναι αὐτὸ πού ἔπαθα, φίλοι καὶ μύστες μου καὶ τῆς ἀληθείας συνεργασταί; Ἔτρεχα νὰ φθάσω τὸν Θεόν! Μὲ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἀνέθηκα εἰς τὸ ὄρος! διέσχισα τὴν νεφέλην καί, ἀπὸ τὴν ὕλην καὶ τὰ ὑλικά, ἐμπῆκα μέσα της καὶ συγκεντρώθηκα, —ὅσον αὐτὸ μοῦ ἦταν δυνατόν—, εἰς τὸν ἑαυτὸν μου²⁶! Ὅταν ὁμως ἔστρεψα τὸ βλέμμα πρὸς τὸ μέρος τοῦ Θεοῦ, μόλις εἶδα τοῦ Θεοῦ τὰ ὀπίσθια²⁷, καὶ αὐτὸ λόγῳ τοῦ ὅτι ἐσκεπάσθηκα ἀπὸ τὴν Πέτραν, δηλ. ἀπὸ τὸν δι' ἡμᾶς σαρκωθέντα Λόγον. Καὶ ἀφοῦ ἐπρόλαθα ὀλίγον, (εἶδα) ὄχι τὴν Πρώτην καὶ ἀκήρατον Φύσιν, πού εἶναι γνωστὴ μό-

---

πορεία, γνωρίζει μόνον θεολογικὸν διάλογον ἐπὶ ἀνωτάτου ἐπιπέδου. ὄχι προσηλυτισμὸν.

24. Στὰ μεγάλα, καρποφόρα ἀμπέλια, ἦτοι στοὺς ἀγνισμένους ἢ καθαρμένους ἢ θεωμένους, μπορεῖ νὰ πλησιάσῃ αἰρετικός;

25. Λευιτ. 11 καὶ Δευτ. 14. Ἡ θρῶσις σαρκοθῶρων θηρίων δὲν ἔχει ἀπαγορευθῇ ρητῶς. Ὅμως ἐμμέσως ἔχει ἀπαγορευθῇ αὐστηρότατα. Ἀφοῦ ἀπαγορεύεται ἡ θρῶσις θηριαλώτου, ἐννοεῖται, ὅτι πολλῶ μᾶλλον δὲν ἐπιτρέπεται ἡ θρῶσις τοῦ θηρίου.

26. Συγκεντρώνεται κανεὶς εἰς τὸν ἑαυτὸν του, ὅταν εἰσέλθῃ εἰς τὴν νεφέλην τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς νοερᾶς προσευχῆς.

27. Κυττάζων μὲ τὸν νοῦν πρὸς τὸν Θεόν κατὰ τὴν νοερὰν προσευχὴν μπορεῖ νὰ ἰδῇ κανεὶς ὄχι τὸν Θεόν (τὴν οὐσίαν Του),

νον εις τὸν Ἑαυτὸν Της, δηλ. τὴν Τριάδα, ὅχι αὐτὴν ποὺ μένει μέσα ἀπὸ τὸ πρῶτον καταπέτασμα καὶ συγκαλύπτεται ἀπὸ τὰ Χερουβείμ, ἀλλὰ αὐτὴν ποὺ εἶναι τελευταία καὶ φθάνει σὲ μᾶς²⁸. Αὐτὴ δὲ (ἡ «τελευταία» φύσις Του), ἀπὸ ὅσα γνωρίζω ἐγώ, εἶναι ἡ μεγαλειότης Του, ἥ ὅπως τὴν ὀνομάζει ὁ θεῖος Δαυὶδ, ἡ μεγαλοπρέπειά Του, ποὺ φανερώνεται μέσα εις τὰ κτίσματά Του καὶ σ' ὅλα, ὅσα Αὐτὸς ἐδημιούργησε καὶ διοικεῖ.

Αὐτὰ λοιπὸν εἶναι τὰ ὀπίσθια τοῦ Θεοῦ. Αὐτά, ποὺ μετὰ ἀπὸ Ἐκεῖνον, εἶναι τὰ γνωρίσματα Ἐκείνου, ὅπως ἀκριβῶς αἱ σκιαὶ καὶ αἱ ἀντανακλάσεις τοῦ ἡλίου στὸ νερὸ δείχνουν ἀμυδρά στὰ ἀσθενῆ μάτια τὸν ἥλιον, ἀφοῦ δὲν εἶναι σ' αὐτὰ δυνατόν νὰ τὸν κυττάξουν κατ' εὐθείαν, διότι καὶ μόνο μὲ μία ἀκτῖνα ἀπὸ τὸ φῶς του νικᾷ τὴν (ἀσθενῆ) αἴσθησίν μας.

Τὸ περισσότερον, ἀδύνατον ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ἁγίους.

Ἔτσι ὀφείλεις νὰ θεολογῇς! Ἔστω καὶ ἂν εἶσαι Μωϋσῆς²⁹α, δηλ. Θεὸς τοῦ Φαραώ! Ἔστω καὶ ἂν, σὰν τὸν Παῦλο, φθάσης μέχρι τρίτου οὐρανοῦ καὶ ἀκούσης ρήματα ἄρρητα! Ἔστω καὶ ἂν γίνης καὶ ἀπὸ αὐτοῦς ἀνώτερος καὶ ἀξιωθῇς θέσεως καὶ τάξεως ἀγγελικῆς

ἀλλὰ μόνον τὰ ὀπίσθιά Του (δηλ. τὴν ἀκτιστον δόξαν καὶ μεγαλοπρέπειά Του).

28. Ἡ πρώτη φύσις τοῦ Θεοῦ ἡ Οὐσία Του, εἶναι ἐντελῶς ἀπρόσιτος ἀκόμη καὶ εἰς τὰ Χερουβείμ καὶ τὰ Σεραφείμ. Ἡ δευτέρα, ἡ τελευταία φύσις Του, οἱ ἀκτιστες ἐνέργειές Του, ἡ ἡ δόξα Του, ἡ μεγαλοπρέπειά Του κλπ. καὶ φθάνουν εἰς ἡμᾶς καὶ γίνονται μεθεκτὲς ἀπὸ μᾶς. Ἡ μέθεξις μας εἰς αὐτὲς μᾶς ὠφώνει, μᾶς ἀγιάζει, μᾶς καθαρίζει, μᾶς θεώνει.

28α. Μὲ θάσιν τὴν διάκρισιν οὐσίας καὶ ἀκτίστων ἐνεργειῶν.

ἡ ἀρχαγγελικῆς! Διότι, καὶ ἂν ἀκόμη κάτι εἶναι ἐντελῶς οὐράνιον καὶ ὑπερουράνιον, καὶ κατὰ τὴν φύσιν πολὺ ὑψηλότερα ἀπὸ ἡμᾶς καὶ πιὸ κοντὰ εἰς τὸν Θεόν, ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ τὴν τελείαν κατανόησίν Του, ὁ Θεὸς ἀπέχει ἀπὸ ἡμᾶς περισσότερον²⁹, ἀπὸ ὅσον ὑπερτερεῖ τοῦ «κράματός» μας, ποὺ εἶναι σύνθετον καὶ ταπεινὸν καὶ ρέπει πρὸς τὰ κάτω.

Πιὸ ἀπερινόητος παρὰ ἀνέκφραστος!

4. Πρέπει συνεπῶς νὰ ἀρχίσω πάλιν ὡς ἐξῆς: «Θεὸν νοῆσαι μὲν χαλεπὸν· φράσαι δὲ ἀδύνατον»³⁰, καθὼς ἐφιλοσόφησεν ἕνας ἀπὸ τοὺς εἰδωλολάτρες «θεολόγους», —πολὺ ἔξυπνα κατὰ τὴν γνώμην μου—, διὰ νὰ φανῇ καὶ ὅτι κατόλαθε πόσο δύσκολον εἶναι νὰ Τὸν ἐκφράσῃ κανεὶς, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀποφύγῃ κάθε τυχὸν προσπάθειαν ἄλλων, νὰ διαπιστώσουν ἂν λέγῃ τὴν ἀλήθειαν τονίζοντας τὸ ἀνέκφραστον!

Ἐγὼ ἀντιθέτως λέγω· «φράσαι μὲν ἀδύνατον, νοῆσαι δὲ ἀδυνατώτερον»! Διότι κάθε τι ποὺ «νοεῖται», ἴσως θὰ κατορθώσῃ ὁ λόγος νὰ τὸ φανερώσῃ, καὶ ἂν ὅχι εἰς βαθμὸν ἱκανοποιητικόν, τοῦλάχιστον ἀμυδρά, σὲ κάθε ἄνθρωπο, ποὺ δὲν ἔχει ἐντελῶς κατεστραμμένα τὰ αὐτιά καὶ δὲν εἶναι νωθρὸς στὴ σκέψι. Τὸ νὰ περιλάβῃ ὅμως ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν διάνοιάν του ἕνα πρᾶγμα τόσον μεγάλο, ἀσφαλῶς εἶναι ἀδύνατον, δηλ. ἐντελῶς ἀκατόρθωτον, ὅχι μόνον διὰ τοὺς ἐντελῶς ἀποχαζωμένους καὶ προσκολλημένους εἰς τὰ κάτω, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ διὰ τοὺς πολὺ ὑψιπέτεεις καὶ φιλοθέους!

29. Ὅσον καὶ ἂν ὑψωθῇ ὁ ἄνθρωπος, πάντοτε ἀπὸ τὸν Θεὸν θὰ ἀπέχῃ ὅσον ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τὴν γῆν. Πάντοτε ὁ Θεὸς θὰ εἶναι ἀπρόσιτος καὶ ἀνέφικτος ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν Του.

30. Πλάτωνος Τίμαιος 28 κ.

Εἶναι ἐξ ἴσου ἀδύνατον διὰ κάθε γεννητὴν φύσιν, δι' ὅλους ὅσους ἐμποδίζει αὐτὸς ὁ «ζόφος», δηλ. τὸ «παχὺ» αὐτὸ σαρκίον, ἀπὸ τὸ νὰ κατανοήσουν τὴν Ἀλήθειαν. Καὶ δὲν γνωρίζω, μήπως (εἶναι ἀκατόρθωτον) ἀκόμη καὶ διὰ τὰς ἀνωτάτας νοερὰς φύσεις, αἱ ὁποῖαι, ἐπειδὴ εὐρίσκονται πλησίον τοῦ Θεοῦ, καὶ καταφωτίζονται ἀπὸ ὅλον τὸ Φῶς Του, ἀσφαλῶς τότε θὰ ἐξυψώνοντο. Καί, ἂν ὅχι ὁλοκληρωτικά, τοῦλάχιστον σὲ θαυμὸ πρὸ οὐσιαστικὸ καὶ κατὰ τρόπον πρὸ ὁφθαλμοφανῆ ἀπὸ ἡμᾶς. Καὶ ἢ κάθε μία ἀπὸ αὐτὲς περισσότερο ἢ ὀλιγώτερο ἀπὸ τὴν ἄλλην, ἀνάλογα μὲ τὸ τάγμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἢ κάθε μιὰ ἀνήκει³¹.

Ἄν τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀκατανόητα, πόσο μᾶλλον ἡ Οὐσία Του.

5. Καὶ ὅσον μὲν διὰ τὸ θέμα αὐτό, ἃς περιορισθῶμεν εἰς αὐτά. Ὅσο δὲ διὰ τὰ «καθ' ἡμᾶς», ὅχι μόνον ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ὑπερέχει πάντα νοῦν^{31α} καὶ κάθε κατανόησιν, ἀλλὰ καὶ ὅλα ἐκεῖνα ποὺ «ἀπόκεινται» διὰ τοὺς δικαίους, σύμφωνα μὲ τὶς ἐπαγγελίες, καὶ τὰ ὁποῖα οὔτε ὁφθαλμὸς εἶναι δυνατόν νὰ ἰδῇ, οὔτε αὐτὶ νὰ ἀκούσῃ, οὔτε ἡ διάνοια νὰ θεωρήσῃ³², ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον! Ἀλλωστε ἀκόμη καὶ τῆς κτίσεως ἡ ἀκριβὴς κατανόησις [μᾶς διαφεύγει]! (Νὰ ἔχῃς μάλιστα τὴν βεβαιότητα ὅτι καὶ αὐτῆς μόνον τὴν σκιάν κατέ-

---

31. Οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ ἅγιοι μετέχουν τοῦ θεοῦ φωτὸς «ἀνάλογα μὲ τὸ τάγμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἢ κάθε τάξις τοὺς ἀνήκει». Ἀπὸ ὅλους ὁμως, ὅπως λέγει ὁ Διονύσιος «κατὰ πᾶσαν ὑπερούσιον ὑπεροχὴν ἀσυγκρίτως ὑπερίδρυται τὸ Θεῖον».

31α. Φιλ. 4, 7.

32. Α' Κορ. 2, 9.

χεις, ἀφοῦ ἀκούεις: «ὄψομαι τοὺς οὐρανοὺς, ἔργα τῶν δακτύλων Σου, σελήνην καὶ ἀστέρας»³³ καὶ τὴν μεταξὺ τοὺς σταθερὴ σχέσι, καθ' ὅσον δὲν βλέπω τώρα, ἀλλὰ θὰ ἴδω κάποτε!). Πάντως, πολὺ περισσότερο ἀπὸ αὐτὰ (μᾶς διαφεύγει) ἡ Οὐσία, ποὺ εἶναι ἐπάνω ἀπὸ αὐτὰ καὶ ἀπὸ τὴν ὁποῖαν αὐτὰ προέρχονται, ἡ Οὐσία ποὺ εἶναι ἀκατάληπτος καὶ ἀπερίληπτος, ὅχι μόνον ὡς πρὸς τὸ ὅτι ὑπάρχει, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ τί εἶναι!

Δὲν εἶναι «κενὸν τὸ κήρυγμα ἡμῶν», οὔτε «ματαιὰ ἡ πίστις ἡμῶν»³⁴. Καὶ αὐτὸ ὅμως δὲν τὸ ἀνάγομεν εἰς δόγμα! Μὴ κάμης πάλιν τὰ ὀρθὰ μας φρονήματα αἰτία τῆς ἀθείας σου καὶ τῆς συκοφαντικῆς (τοῦ Θεοῦ) θεολογίας σου. Μὴ μᾶς εἰρωνευθῇς μὲ ἔπαρσιν ὅτι ἐκάμαμεν μέρος τῆς ὁμολογίας (τοῦ «πιστεῦω» μας) τὴν ἄγνοια! Διότι διαφέρει πολὺ τὸ νὰ ἔχη κανεὶς γιὰ κάτι μεγάλην πιθανότητα³⁵ ὅτι ὑπάρχει, ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι σίγουρος ὅτι ὑπάρχει!

Ἐννοοῦμε μόνον, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει, ὅχι τί εἶναι.

6. Καὶ θέβαια διὰ τὸ ὅτι ὑπάρχει ὁ Θεός, ἡ αἰτία ποὺ ἐδημιούργησε καὶ συνέχει τὰ πάντα, μᾶς διδάσκουν καὶ ἡ ὄρασις³⁶ μας, ἀλλὰ καὶ ὁ νόμος τῆς φύσεως. Ἡ μὲν (ὄρασις) μὲ τὸ νὰ προσπίπτῃ εἰς τὰ ὀρατά, τὰ ὁ-

33. Ψαλμ. 8, 4.

34. Α' Κορ. 15, 17, 14.

35. Δηλ. «μεγάλῃ πιθανότητι», ἀλλὰ ὅχι βεβαιότητα.

36. Ἡ λεγομένη καταφατικὴ θεολογία δὲν ἀπορρίπτεται ἀπὸ τὸν ἅγιον Γρηγόριον ἀσυζητητέ. Οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν Θεοῦ. Ἡ αἰδὶς δόξα καὶ θεότης τοῦ Θεοῦ καθορᾶται ἐν τοῖς ποιήμασί Του. Ὅχι ὅμως κατὰ ἀνάγκην ἀδήριτον, ἀλλὰ μόνον «τοῖς

ποῖα ἢ εἶναι καλὰ στερεωμένα εἰς ἓνα τόπον, ἢ ὁδεύουν (ἀλλάσσουν κατὰ καιροὺς θέσεις) καὶ ἔτσι, οὕτως εἰπεῖν, ἀκινήτως³⁷ κινοῦνται καὶ περιφέρονται. Ὁ δὲ (νόμος), ἐπειδὴ ἀπὸ τὴν τάξιν ποὺ διέπει τὰ ὁρατὰ μᾶς ἀνάγει συλλογιστικά εἰς τὸν ἀρχηγόν τους (τὸν Αἴτιον).

Καὶ πράγματι. Πῶς θὰ ἐλάμβανεν αὐτὸ τὸ σύμπαν ὑπαρξιν ἢ πῶς θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ μὴ διαλύεται, ἂν δὲν εἶχε δώσει ὁ Θεὸς σὲ ὅλα ὑπόστασιν καὶ δὲν τὰ συγκρατοῦσε; Διότι, ὅπως κάθε ἄνθρωπος, ποὺ θὰ ἴδῃ μία κιθάρα νὰ εἶναι ἐξαιρετικά καλὰ κουρδισμένη καὶ νὰ εἶναι φτιαγμένη μὲ ὅλον τὸν κατάλληλον τρόπον καὶ τὴν τάξιν ἢ θὰ ἀκούσῃ τὴν μελωδίαν της, ποτὲ δὲν θὰ φέρῃ εἰς τὸν νοῦν του κάτι ἄλλο, παρὰ μόνον τὸν κατασκευαστὴν τῆς κιθάρας καὶ τὸν κιθαρωδόν, καί, —ἔστω καὶ ἂν συμβῇ νὰ μὴ τὸν γνωρίζῃ ἐξ ὄψεως—, μὲ τὴν σκέψιν του θὰ ἀνατρέξῃ σ' αὐτόν, ἔτσι καὶ γιὰ μᾶς εἶναι φανερὰ ἡ Αἰτία ποὺ ἐδημιούργησε, κινεῖ καὶ συντηρεῖ τὰ δημιουργήματα, ἔστω καὶ ἂν εἶναι ἀδύνατον νὰ τὴν «ἀγκυκαλιάσῃ» ἡ σκέψις μας. Καὶ ὅποιος δὲν προχωρεῖ μέχρις αὐτοῦ τοῦ σημείου ἀπὸ μόνος του καὶ δὲν συνάγει συμπεράσματα ἀπὸ τὶς φυσικὲς ἀποδείξεις^{37α}, δὲν εἶναι ἄνθρωπος μὲ ὀρθὴν κρίσιν.

Καὶ ὅμως ὁ Θεὸς δὲν εἶναι αὐτό, ποὺ τυχὸν συνελάβαμε μὲ τὴν φαντασίαν μας, ἢ ἐξωγραφήσαμε σ' αὐτήν,

---

εὐγνωμονεστέροις», δηλ. στοὺς ἀνθρώπους μὲ «ὀρθὴν κρίσιν». Οἱ ἄλλοι, οἱ «ἀγνωμονέστεροι» εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Θεοῦ δὲν βλέπουν τίποτε. Πάντως ὁ Θεὸς εἶναι κάτι τὸ ὑπεράνω.

37. Οἱ ἀρχαῖοι ὁμιλοῦντες περὶ ἀκινήτου κινήσεως μπορεῖ νὰ ἐγνώριζον ὀλιγώτερα ἀστρονομικῶς, ἀλλὰ τὰ ἀντιμετώπιζαν πιὸ σωστά καὶ πιὸ φιλοσοφημένα.

37α. Ἐνταῦθα ἔχομε μία κατάφασι τῆς λεγομένης φυσικῆς ἀποκαλύψεως.

ἢ μᾶς ἐσκιαγράφησεν ἡ λογική³⁸. Καί, ἂν κάποτε κάποιος ἡξιώθη, ἔστω καί «δι' ὀλίγον», νά Τόν περινοήσῃ, ποία θά εἶναι ἡ ἀπόδειξις;

Ἐπάρχει ἄνθρωπος, πού, ἐπειδή ἀκριβῶς περιενόησε τόν Θεόν, ἔφθασε στό ἔσχατο ὄριο τῆς σοφίας;

Ἐπῆρξε μέχρι τώρα ἄνθρωπος πού νά ἡξιώθῃ αὐτοῦ τοῦ τόσο μεγάλου χαρίσματος;

Ἐπῆρξε ποτέ ἄνθρωπος πού σάν συνέπεια τοῦ ὅτι περιενόησε τόν Θεόν «ἤνοιξε τὸ στόμα» τῆς διανοίας του καί «εἴλκυσε Πνεῦμα»³⁹ τόσο, ὥστε μέ τὸ Πνεῦμα, πού ἐρευνᾷ καί γινώσκει τὰ πάντα, ἀκόμη καί τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ⁴⁰, νά κατανοήσῃ πλήρως τόν Θεόν καί νά μὴ χρειάζεται πλέον ἄλλη πορεία πρὸς τὰ ἐμπρός, ἀφοῦ θά ἔχῃ ἤδη τὸ ὑπέρτατον, πού εἶναι δυνατόν νά ἐπιθυμήσῃ κανεῖς καί πρὸς τὸ ὁποῖον τείνει καί ἡ πολιτεία καί ἡ σκέψις κάθε ἀνθρώπου πού «τὰ ἄνω φρονεῖ»;

Εἶναι ὁ Θεὸς σῶμα;

7. Εἰπέ μου λοιπόν: τί πάνω - κάτω φαντάζεσαι ὅτι εἶναι τὸ Θεῖον, ἀφοῦ δίνεις πίστι σέ κάθε λογικὸ ἐπιχείρημα; Σέ τί εἶναι δυνατόν, ὦ σὺ πού μᾶς κάνεις τὸν βαθὺ φιλόσοφο καί θεολόγο καί καυχᾶσαι διὰ πράγματα «πού δέν σοῦ πέφτει λόγος», νά σέ ἀνεβάσουν⁴¹ οἱ στοχασμοί σου, ὅσο καί ἂν τοὺς ἐλέγχῃς;

---

38. Ἡ πιὸ μεγάλη ἀλήθεια. Εἶναι ἀτύχημα, ὅτι λησμονῶντες τὴν ἀρχὴν αὐτὴν προσπαθοῦμε νά πείσωμε ἀνθρώπους ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι κάτι πού μποροῦν νά τὸ ἐννοήσουν, ἐνῶ εἶναι εἰς ἀπόλυτον βαθμὸν ἀκατάληπτος καί ἀπερινόητος.

39. Ψαλμ. 118, 131.

40. Α' Κορ. 2, 10.

41. Δηλ. θά σέ λυτρώσουν; θά σέ καθάρουν; θά σέ ἐξαγνίσουν; θά σέ θεώσουν;

Μήπως εἶναι σῶμα (ὁ Θεός); Πῶς εἶναι κάτι τέτοιο δυνατόν, ἀφοῦ Αὐτός δὲν ἔχει οὔτε πέρας, οὔτε σχῆμα, οὔτε ὄριο, ἀφοῦ δὲν ἡμποροῦμε οὔτε νὰ Τὸν ψηλαφήσωμε οὔτε νὰ τὸν ἰδοῦμε;

Ἡ μήπως καὶ αὐτὰ ποὺ ἔχουν τέτοιες ιδιότητες (δηλ. εἶναι ἀόρατα καὶ ἀναφῇ) εἶναι σώματα;

Τί μεγάλη ποὺ εἶναι ἡ ἐξουσία σου, (ἂν σὺ δημιουργῇς σώματα ἀόρατα, ἀναφῇ, ἀπεριόριστα)! Μήπως, αὐτὰ ποὺ ἀναφέραμε, δὲν ἀποτελοῦν ιδιώματα τῶν σωμάτων; Ἡ μήπως εἶναι μὲν σῶμα (ὁ Θεός) ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἔχη αὐτὰς τὰς ιδιότητας;

Τί «χοντροκέφαλος» ποὺ εἶσαι, ὅμως, ἂν δὲν ἀφήνῃς τὸ Θεῖον νὰ ἔχη κάτι περισσότερο ἀπὸ ἡμᾶς!

Πῶς ὅμως θὰ ἦταν ἄξιον λατρείας, ἂν ἦταν περιγραπτόν; Καὶ πῶς θὰ παραμερισθῇ κάθε σκέψις, ὅτι συναποτελεῖται ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως καί, συνεπῶς, θὰ ἔλθῃ στιγμή ποὺ θὰ ἀναλυθῇ καὶ πάλι σ' αὐτά, δηλ. θὰ διαλυθῇ τελείως;

Ἡ σύνθεσις εἶναι ἡ ἀρχὴ μιᾶς μάχης. Καὶ ἡ μάχη, μιᾶς διαστάσεως. Καὶ αὐτή, μιᾶς διαλύσεως. Ἀλλὰ ἡ διάλυσις εἶναι κάτι τὸ ἐντελῶς ἀσυμβίβαστον μὲ τὸν Θεόν, ποὺ εἶναι ἡ Πρώτη Οὐσία.

Συνεπῶς. Εἰς τὸν Θεὸν δὲν ὑπάρχει διάστασις, γιὰ νὰ μὴ γίνῃ διάλυσις. Καὶ δὲν ὑπάρχει μάχη, γιὰ νὰ μὴ γίνῃ διάστασις. Οὔτε σύνθεσις, διὰ νὰ μὴ ἐπακολουθήσῃ ἡ μάχη. Μὲ τὸν ἴδιον λοιπὸν τρόπον (σοῦ ἀποδεικνύω) ὅτι ὁ Θεός δὲν εἶναι σῶμα, καὶ συνεπῶς δὲν πρέπει νὰ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι σ' αὐτὸν ἔλαβε χώραν κάποια σύνθεσις.

Βλέπομε λοιπόν, ὅτι ὁ συλλογισμός, ὅταν ἀνέρχεται ἀπὸ τὰ τελευταῖα πρὸς τὰ πρῶτα, τότε καταλήγει στὸ συμπέρασμα αὐτὸ (ποὺ εἶναι τὸ ἀντίθετον μὲ τὸ

ιδικόν σου, πού ξεκίνησες άπλως άπό την άλλην ἄκρην)⁴²!

Διατί ὁ Θεὸς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σῶμα.

8. Πῶς ὅμως θὰ φυλαχθῇ ἄθικτον, τὸ ὅτι ὁ Θεὸς διήκει ἀπὸ ὅλα, καὶ πληροῖ τὰ πάντα, —σύμφωνα μὲ τὸ Γραφικόν: «Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος»⁴³ καὶ «Πνεῦμα Κυρίου πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην»⁴⁴— ἂν ἀφ' ἐνὸς μὲν περιγράφει καὶ ἀφ' ἑτέρου περιγράφεται;

Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἀδύνατον, διότι ἢ θὰ περιπατῇ μέσα εἰς τὸ κενὸν σύμπαν, ὁπότε δὲν θὰ μᾶς ἔχη ἀπομείνει τίποτε, ἀφοῦ θὰ ἔχωμε φθάσει στὸ σημεῖο νὰ θλασφημοῦμε τὸν Θεὸ ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος σῶμα καὶ συνεπῶς δὲν εἶναι κύριος αὐτῶν πού ἐδημιούργησε, ἢ θὰ εἶναι ἓνα σῶμα, ὅπως ὅλα τὰ ἄλλα, —πρᾶγμα ἀδύνατον—, διότι τότε ἢ θὰ συγκρουσθῇ μαζὶ τοὺς καὶ συνεπῶς θὰ καταντήσῃ σὲ μιὰ ἀνάλογη κατάστασι μὲ τὰ ὑγρά, πού εὐκόλα ἀναμειγνύονται, ἢ θὰ συντρίψῃ μὲν καὶ αὐτὸς κάποιον ἄλλο σῶμα, ἀλλὰ τελικὰ θὰ κατακοπῇ καὶ ὁ ἴδιος ἀπὸ κάποιον ἄλλο σῶμα! Ἄλλὰ αὐτὸ εἶναι ἀσφαλῶς πιὸ παράλογο καὶ γραῶδες ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν περὶ ἀτόμων θεωρίαν τοῦ Ἐπικούρου.

42. Τὰ λογικὰ συμπεράσματα εἶναι πάντοτε ἐπισφαλῆ. Δι' ὅλους. Διότι δέχονται μερικὲς ἐποικοδομήσεις πέραν ἀπὸ ἐκεῖ πού θέλουν οἱ θιασῶται τοὺς νὰ σταθοῦν! Ὁ Μέγας Πατὴρ τῆς Ἐκκλησίας μας στὸ κεφάλαιο αὐτὸ κάνει ὑπομονὴν καὶ δεικνύει εἰς τοὺς Εὐνομιανούς ὅτι ἀπὸ τὰ λογικὰ τοὺς ἐπιχειρήματα δὲν συνάγονται μόνον τὰ συμπεράσματα πού αὐτοὶ θέλουν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐντελῶς ἀντίθετα.

43. Ἱερεμ. 23, 24.

44. Σοφ. Σολ. 1, 7.

“Ετσι λοιπόν, όχι μόνον θά αποδειχθῇ ἀθάσιμος ὁ συλλογισμὸς ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι σῶμα, ἀλλὰ καὶ θά φανῇ ὅτι όχι μόνο σῶμα δὲν εἶναι, ἀλλὰ καὶ οὔτε ἔχει κάποια μέρη πιὸ πηχτὰ ἢ συμπαγῇ!

Ἀλλὰ ἂν εἰποῦμε, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἄυλος, τότε θά πρέπει ἴσως νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι εἶναι —ὅπως ἐφαντάσθησαν μερικοὶ— τὸ πέμπτον στοιχεῖον, ποὺ ἀκολουθεῖ μιὰ κυκλικὴ τροχιά γύρω ἀπὸ τὰ ἄλλα, ἂν θέβαια ἔτσι —μὲ θάσι τοὺς δικoὺς τοὺς λογικοὺς νόμους καὶ τὴν συναγωγὴ τῶν ὀρθῶν συμπερασμάτων ἀπὸ αὐτοὺς— πιστεύσωμε ὅτι ὑπάρχει καὶ ἓνα ἄυλο, πέμπτο σῶμα(!), ἢ —ἂν τὸ θέλουν— ἓνα... ἀσώματο σῶμα⁴⁵!

Πάντως ἐγὼ δὲν ἔχω καθόλου ὄρεξι νὰ ἀσχολοῦμαι μὲ αὐτό! Περιορίζομαι λοιπὸν νὰ ἐρωτήσω. Μὲ θάσι τί, ὅταν Τὸν θεωρήσωμεν, θά εἶναι ὁ Θεὸς ἓνα ἀπὸ τὰ κινούμενα ἢ «περιφερόμενα» —διὰ νὰ μὴ ἐπαναλαμβάνω τὴν δι’ Αὐτὸν ὕβριν («σῶμα»)— ἂν, καὶ Αὐτός, ὁ Δημιουργός, θά κινῆται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅπως καὶ ὅλα Του τὰ δημιουργήματα, καὶ Αὐτός ποὺ θαστάζει τὰ πάντα θά εἶναι, —ἂν θέβαια συμφωνήσουν καὶ σ’ αὐτό!— ἓνα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ὁ ἴδιος θαστάζει; Καὶ τότε ποῖό θά εἶναι ἐκεῖνο ποὺ Τὸν κινεῖ; Καὶ ποῖό θά εἶναι ἐκεῖνο ποὺ κινεῖ τὸ σύμπαν (στὸ ὁποῖο συμπεριλαμβάνεται καὶ ὁ Θεός); Καὶ ποῖό αὐτό; Καὶ ποῖό ἐκεῖνο τὸ ἄλλο; Καὶ αὐτὸ τὸ ἐρώτημα ἐπ’ ἀπειρον!... Καὶ πῶς, ἀφοῦ περιφέρεται δὲν εὐρίσκεται σὲ ἓνα συγκεκριμένο τόπο⁴⁶;

Μά, ἂν εἰποῦν ὅτι εἶναι κάτι τὸ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ πέμπτο στοιχεῖο⁴⁷ καὶ τυχὸν προσδιδορίσουν ὅτι εἶναι

45. Εἰρωνεία. Καὶ εἰς ἀτοπον ἀπαγωγὴ τῶν ψευδοσυμπερασμάτων τῶν Εὐνομιανῶν.

46. Συνεχίζεται καὶ ἡ εἰρωνεία καὶ ἡ εἰς ἀτοπον ἀπαγωγὴ!

47. Πέμπτον στοιχεῖον, ἢ ἡ πέμπτη οὐσία ἢ ἡ πεμπτουσία!

ένα ἀγγελικὸ ὄν, θὰ τοὺς ἐρωτήσω: Καὶ ἀπὸ ποῦ τὸ συνεπέραναν ὅτι οἱ ἄγγελοι ἔχουν σώματα; Καὶ τί εἰδους εἶναι αὐτὰ (τὰ σώματα τῶν ἀγγέλων); Καὶ πόσο τάχα θὰ πρέπει ὁ Θεὸς νὰ εἶναι ἐπάνω ἀπὸ τὸν Ἄγγελο, ἀφοῦ ὁ ἄγγελος εἶναι ὑπηρέτης Του; Ἄν πάλι εἰποῦν, ὅτι εἶναι κάτι τὸ ἐπάνω ἀπὸ αὐτὰ (τὰ ἀγγελικὰ ὄντα), τότε εἰσάγεται ἓνα ἀσύλληπτα μεγάλο πλήθος σωμάτων, καὶ ἓνας (ἀπύθμενος) θυθὸς φλυαρίας⁴⁸, ποὺ δὲν θὰ μπορέση νὰ σταματήσει πουθενά!

Ἄ λ λ' ὅ χ ι μ ο ν ὀ π λ ε υ ρ α ἀ π ο φ α τ ι σ μ ὀ ς.

9. Συνεπῶς. Ὁ Θεὸς —καθ' ἡμᾶς— δὲν εἶναι σῶμα. Μέχρι τώρα ποτὲ κανεὶς ἀπὸ τοὺς θεοπνεύστους ἄνδρας οὔτε εἶπε οὔτε ἠνέχθη κάτι τέτοιο. Καί, μὲ λίγα λόγια, ἡ διδασκαλία αὐτὴ δὲν εἶναι τῆς δικῆς μας Αὐλῆς⁴⁹.

Δυνατὴ μὲν, ἀλλ' ἀνόητος σύλληψις τῆς στοχαστικῆς διανοίας, ποὺ πείθει τοὺς μυαλωμένους διὰ τὸ ποιὸν ὄλων τῶν στοχαστικῶν συλλήψεων ποὺ λέγονται θεωρίες (π.χ. Λαπλὰς, Λαμάρκ, Δαρβίνου, Μάρξ, Ἀϊνστάϊν κλπ.). Λάμπουν προσωρινὰ στὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων ποὺ τίς δέχονται ἐκστασιασμένοι, διὰ νὰ ἀποδειχθῇ τελικὰ ὅτι εἶναι ἀνόητες στοχαστικὲς περιπλανήσεις τῆς λογικῆς, δηλ. θυθὸς φλυαρίας! Πρῶτος περὶ πέμπτης οὐσίας ἐφίλοσόφησε ὁ Ἀριστοτέλης.

48. Ἴδου τὰ ἀποτελέσματα τῶν στοχαστικῶν συλλήψεων! Οἱ ἄγγελοι ἔχουν διαφόρου παχύτητος σώματα! Καὶ ὅλοι ἔχουν σώματα παχύτερα ἀπὸ τὸ «σῶμα» τοῦ Θεοῦ! Στοχασμοί, θεωρίες, μωρολογίες. Ὁ Μ. Βασίλειος εἰς τὸ Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἔργον του (κεφ. 38) δέχεται ὅτι οἱ ἄγγελοι ἔχουν σῶμα πύρινον, δηλ. πνευματικόν. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀπορρίπτει τὴν ἀποψὶ τοῦ Εὐνομίου ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι σῶμα, καὶ γελᾷ μὲ τὴν ἀποψὶ περὶ σωμάτων μὲ διαφόρους παχύτητες προκειμένου περὶ τῶν ἀγγέλων.

49. Αὐλή μας εἶναι ἡ Ἐκκλησία, ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία.

Ἀπομένει λοιπὸν νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἄσώματος. Ἀλλὰ, καὶ ἂν Τὸν χαρακτηρίσωμεν ὡς «ἄσωματον», οὔτε μὲ τὸν ὀρισμὸ αὐτὸν δίδομε μιᾷ ἰδέᾳ διὰ τὴν Οὐσίαν Του, δηλ. ἓνα ὀρισμὸ πού νὰ «περιέχῃ» τὴν οὐσία Του, ὅπως ἀκριβῶς κάτι τέτοιο δὲν γίνεται οὔτε μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους ὅρους πού χρησιμοποιοῦμε δι' Αὐτόν, δηλ. ἀγέννητος, ἀναρχος, ἀναλλοίωτος, ἀφθαρτος, καὶ ὅποιοσδήποτε ἄλλος ἐκλαμβάνεται, ὅτι κάτι μᾶς λέει διὰ τὸν Θεὸν ἢ τὰ περὶ τὸν Θεόν⁵⁰.

Ἴδου λοιπὸν τὸ ἐρώτημα. Τί θὰ πρέπει νὰ εἶναι ὁ Θεὸς εἰς τὴν Οὐσίαν καὶ τὴν Ὑπόστασίν Του, ὥστε νὰ ἔχῃ ὡς ὑπαρκτικὰ ἰδιώματά Του, ὅτι δὲν ἔλαβε ἀρχὴν, δὲν ἀλλοιώνεται, καὶ δὲν θὰ λάθῃ ποτὲ τέλος; Τοῦλάχιστον ὅμως δι' ἐκεῖνον, πού ἔχει «νοῦν» Χριστοῦ καὶ ἔχει ὡς ἐκ τούτου φθάσει σὲ ἀνώτερο στάδιο θεωρίας⁵¹, εἶναι ἀδύνατον νὰ κατορθώσῃ ἄνθρωπος νὰ περιλάβῃ στὴν διάνοιάν Του ὁλόκληρον τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ πολὺ περισσότερο νὰ φιλοσοφῇ κιόλας δι' Αὐτὸ καὶ νὰ Τὸ ἐξετάζῃ ἀπὸ διαφόρους σκοπιάς!

Ὅπως λοιπὸν δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρῃ κανεὶς τὴν λέξιν «σῶμα» ἢ «ἐγεννήθη», ὅταν θέλῃ νὰ μᾶς δώσῃ νὰ καταλάβωμε κάτι ἢ νὰ μᾶς ἀφήσῃ νὰ ἐννοήσωμεν κάτι, ἔστω καὶ ἂν γύρω ἀπὸ αὐτὸ στρέφονται οἱ ὅροι αὐτοί, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ μᾶς εἰπῇ καὶ τί εἶναι ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται, ἂν θέθαια θέλῃ νὰ καταλάβωμε αὐτὸ πού εἶχε εἰς τὸν νοῦν του ὁ ἴδιος, π.χ. ἂν αὐ-

---

50. Τὰ περὶ τὸν Θεὸν εἶναι τὰ ἰδιώματα, ἢ οἱ ἄκτιστες ἐnergεῖες τοῦ Θεοῦ, πού εἶναι τὰ μόνα πού μποροῦν νὰ ἐννοήσουν καὶ δεχθοῦν οἱ κεκαθαρμένοι ἄνθρωποι. Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀπρόσιτος καὶ ἀπερινόητος.

51. Τὸ ἀνώτερον στάδιον θεωρίας ἐπιτυγχάνεται μόνον ὅταν ὁ ἄνθρωπος καθαρῇ ἀπὸ τὰ πάθη, σχολάσῃ ἀπὸ τὰς ἐξωθεν ἐντυπώσεις, «ἡσυχάσῃ» καὶ ἀφιερωθῇ εἰς τὴν νοερὰν προσευχὴν μὲ ὁλὴν τὴν ψυχὴν καὶ τὴν διάνοιάν του.

τὸ τὸ ὄν, τὸ σωματικὸν ἢ γεννώμενον καὶ φθειρόμενον, εἶναι ἄνθρωπος ἢ θόϊδι ἢ ἄλογο, ἔτσι καὶ ὅποιος ἀσχολεῖται μὲ τὴν Οὐσίαν τοῦ Θεοῦ δὲν πρέπει νὰ περιορισθῇ στοὺς ὅρους αὐτοὺς χωρὶς νὰ μᾶς εἰπῇ τί δὲν εἶναι ὁ Θεός, ἀλλὰ ὀφείλει παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τί δὲν εἶναι ὁ Θεός, νὰ μᾶς εἰπῇ καὶ τί εἶναι. Καὶ μάλιστα, ἀφοῦ εἶναι πολὺ πιὸ εὐκόλο νὰ δώσῃ κανεὶς ἕνα ὄρισμὸν καταφατικόν, παρὰ νὰ ἀντικρούσῃ τὴν κάθε περίπτωσι (ἀποφατικοῦ ὁρισμοῦ) χωριστά. Ἔτσι τὸ ἀντικείμενον τοῦ νοῦ του θὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν καὶ εἰς τὸν ἄλλον ὅχι μόνον διὰ τῆς ἀνασκευῆς καὶ ἀποκλεισμοῦ ὧτων ἐκείνων ποὺ δὲν εἶναι (ὁ Θεός), ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς καταφάσεως^{51α} ὧτων ἐκείνων ποὺ εἶναι.

Αὐτὸς ὁμῶς (ὁ αἰρετικὸς) μὲ τὸ νὰ τονίζῃ συνεχῶς τί δὲν εἶναι καὶ νὰ ἀποσιωπᾷ ἐντελῶς τὸ τί εἶναι, κάνει κάτι τὸ ἀνάλογον, σὰν νὰ τὸν ἐρωτούσαμε πόσα εἶναι τὰ πέντε δυὸ φορές, καὶ νὰ μᾶς ἀπαντοῦσε ὅτι δὲν εἶναι οὔτε δύο, οὔτε τρία, οὔτε τέσσαρα, οὔτε πέντε, οὔτε εἴκοσι, οὔτε τριάντα, οὔτε, διὰ νὰ συντομεύω, κάποιος ἄλλος ἀριθμὸς μικρότερος ἀπὸ τὸ δέκα ἢ μεγαλύτερος ἀπὸ τὸ δέκα, καὶ οὔτε νὰ μᾶς λέγῃ ὅτι εἶναι δέκα, οὔτε νὰ ἀφήνῃ τὸν νοῦν αὐτοῦ ποὺ ἠρώτησε νὰ στηριχθῇ σ' αὐτὸ ποὺ ἐζήτησε!

Φυσικὰ θὰ ἦταν πολὺ πιὸ εὐκόλο καὶ συντομώτερο νὰ μᾶς δείξῃ ἀπὸ αὐτὸ ποὺ εἶναι, ὅλα ἐκεῖνα ποὺ δὲν εἶναι, παρὰ νὰ μᾶς δώσῃ «ἐνδείξεις» διὰ τὸ τί εἶναι μὲ τὸ νὰ ἀντικρούσῃ ὅλα ὅσα δὲν εἶναι! Ἀλλὰ αὐτὸ θέβαια εἶναι πασιφανές.

Π ο ὕ « ε ὕ ρ ι σ κ ε τ α ι » ὁ Θεός;

51α. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ βλέπομεν, ὅτι ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀποδέχεται καὶ καταφατικὴν μέθοδον.

10. Ἀφοῦ εἶδαμεν, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀσώματος, ἅς ἐξετάσωμε καὶ κάτι ἀκόμη.

Ποῖον εἶναι τὸ ὀρθόν: ὁ ἀσώματος εὐρίσκεται *κὰ π ο υ*, ἢ δὲν εὐρίσκεται *π ο υ θ ε ν ᾱ*;

Καὶ θεβαίως εἶναι φανερόν ὅτι, ἂν δὲν εὐρίσκεται πουθενά, τότε ἕνας ἀπὸ σᾶς τοὺς «πολὺ ἐρευνητικούς» θὰ πρέπει νὰ ἐξετάσῃ ἀκόμη καὶ ἂν θὰ εἶναι πλέον ἐνδεχόμενον νὰ ὑπάρχῃ⁵²! Καὶ μὲ τὸ δίκιο του! Διότι, ἀφοῦ τὸ μὴ ὂν δὲν εὐρίσκεται πουθενά, τότε καὶ αὐτὸ πού δὲν ὑπάρχει πουθενά, ἀσφαλῶς δὲν πρέπει καὶ νὰ ὑπάρχῃ! Καὶ πάλιν: Ἄν κάτι ὑπάρχῃ κάπου, τότε, ἀφοῦ ὑπάρχει, ἀσφαλῶς θὰ εἶναι ἢ μέσα στὸ σύμπαν, ἢ κάπου ἔξω ἀπὸ τὸ σύμπαν! Ἀλλὰ ἂν μὲν ὑπάρχῃ μέσα στὸ σύμπαν, τότε ἀσφαλῶς θὰ εἶναι ἢ μέσα σὲ «κάτι», ἢ παντοῦ (σ' ὁλόκληρο τὸ σύμπαν)! Καὶ ἂν μὲν εἶναι μέσα σὲ «κάτι», τότε ἀφοῦ θὰ ἦταν κάτι τὸ μικρότερον ἀπὸ αὐτό, θὰ περιεγράφετο ἀπὸ αὐτὸ τὸ «κάτι»! Καὶ ἂν πάλιν ἦταν παντοῦ, τότε θὰ περιεγράφετο ἀπὸ κάτι ἄλλο ἀκόμη πιὸ μεγάλο καὶ πιὸ πολὺ, ἀφοῦ θὰ ἦταν τὸ «περιεχόμενον» ἑνὸς ἄλλου «περιέχοντος», ἐκτὸς θεβαίως ἂν τὸ σύμπαν θὰ πρέπη κατὰ τὴν ἁποψίν σου νὰ περιέχεται ἀπὸ τὸ ἴδιο τό... σύμπαν καὶ συνεπῶς νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἄλλος χῶρος ἐλεύθερος πού νὰ τὸ περιέχῃ τὸ σύμπαν! Αὐτὰ ὅμως τὰ εἶπα μόνον διὰ τὴν περίπτωσιν, πού θὰ μοῦ ἐλέγατε ὅτι εὐρίσκεται «μέσα εἰς τὸ σύμπαν»!

Ἀλλὰ τότε ποῦ θὰ ἦταν ὁ Θεός, προτοῦ γίνῃ τὸ σύμπαν; Ἡ μήπως εἶναι μικρὴ ἡ ἀπορία αὕτη; Ἄν λοιπὸν ἦταν κάτι τὸ ἔξω ἀπὸ τὸ σύμπαν, ἀρά γε δὲν ὑπάρ-

52. Εἰρωνεία. Οἱ Εὐνομιανοὶ προηγήθησαν τῶν Γερμανῶν ἐρμηνευτῶν στὴν in-Frage-Stellung τους! Ἡ εἰρωνεία καὶ κοροϊδία τῶν σοφῶν «ἄγαν ἐξεταστικῶν» καὶ τῆς μεθόδου τῶν συνεχίζεται μέχρι τέλους τοῦ κεφαλαίου.

χει τίποτε πού νά Τόν ξεχωρίζη ἀπό τὸ σύμπαν; Καί ποῦ εὐρίσκεται αὐτὸ τὸ ἔξω; Καί πῶς τὸ συνέλαθε ἡ διάνοιά μας αὐτὸ τὸ ἔξω, πού ὑπέρκειται τοῦ σύμπαντος, ὥστε τὸ σύμπαν νά εἶναι ἀπλῶς κάτι, ὑπὲρ τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται κάτι ἄλλο πού «ὑπέρκειται»; Ἡ μήπως θά πρέπη, νά ἐπινοηθῇ κάτι τὸ ἐνδιάμεσον, εἰς τὸ ὁποῖον νά περατοῦται τὸ σύμπαν καί νά ἀρχίζη τὸ «ἔξω ἀπὸ τὸ σύμπαν»; Ἀλλὰ καί αὐτὸ τὸ ἐνδιάμεσον, τί ἄλλο θά ἦταν, ἂν ὄχι τόπος, πρᾶγμα ὁμῶς πού, ὅπως εἴπαμε, δὲν μπορεῖ νά εἶναι;

Πάντως ἐγὼ δὲν τολμῶ νά εἰπῶ, ὅτι τὸ Θεῖον εἶναι περιγραφτὸν καί καταληπτὸν εἰς τὴν διάνοιάν μας. Καί τοῦτο, διότι ἡ κατάληψις (ἡ κατανόησις) εἶναι ἓνα εἶδος περιγραφῆς.

Οἱ «λογικο-φιλοσοφικοὶ στοχασμοὶ»
τῶν Εὐνομιανῶν εἶναι θλακεῖαι.

11. Ἀλλὰ, θά ἐρωτήσῃ κανεὶς, διατί τὰ εἶπα ὅλα αὐτὰ καί μάλιστα μὲ τρόπον ἴσως πιὸ περίεργον ἀπὸ ὅ,τι ἀντέχει ἡ νοοτροπία τοῦ κόσμου, δηλαδὴ μὲ ἐκείνην τὴν μορφήν συλλογισμῶν, πού τώρα τελευταῖα ἔχει πιά ἐπικρατήσῃ καί πού περιφρονεῖ τὴν ἀπλότητα καί σαφήνειαν καί προωθεῖ ἓνα τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι μπερδεμένον καί γριφώδη; Ἀλλ' ἐδῶ ἐφαρμόζεται τὸ «τὸ δένδρον ἐκ τῶν καρπῶν του γινώσκεται»! Δηλ. ἀπὸ τὸν ζόφον τῶν συλλογισμῶν πού κάνουν, καταλαβαίνει κανεὶς πόσο εἶναι τὸ σκοτάδι (τῆς πίστεώς τους) πού εἶναι ἡ αἰτία, ἡ ὁποία τοὺς ἐμπνέει τέτοια δόγματα⁵³!

53. Ἡ ἴδιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς καὶ ἐξάρσεως ἀξίωμα (Maxime). «Τὸ ἐνεργοῦν τὰ τοιαῦτα δόγματα σκότος ἐκ τοῦ ζόφου τῶν λεγομένων γινώσκεται»!

‘Ο Θεός είναι ἀπερινόητος. Διὰ τί ὅμως;

Πάντως ἐγὼ δὲν τὰ εἶπα αὐτὰ τυχαίως, διὰ νὰ δώσω δηλαδή καὶ ἐγὼ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι λέγω πράγματα πρωτότυπα, καὶ νὰ φανῶ ἔτσι ὅτι ἔχω καὶ ἐγώ... «περισσὴν σοφίαν», ἀφοῦ μπορῶ νὰ κάνω ἀλλεπαλλήλους συλλογισμοὺς καὶ νὰ ἀνατρέπω τὰ μέχρι τώρα κοινῶς ἀποδεκτὰ (αὐτὴ ὅπως ξέρομε ἦταν ἡ μεγάλη καὶ θαυμασία ἱκανότης τοῦ Δανιήλ⁵⁴), ἀλλὰ διὰ νὰ σᾶς ἀποδείξω αὐτὸ ποὺ ἐξεκίνησα νὰ ἀναλύσω ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ὁμιλίας μου αὐτῆς.

Τί ὅμως ἦταν αὐτό; Ὅτι ὁ Θεός δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθῇ ἀπὸ διάνοιαν ἀνθρώπου, ποὺ δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ Τὸν φαντασθῇ ὁλόκληρον⁵⁵, πόσος εἶναι! Καὶ αὐτὸ δὲν γίνεται οὔτε ἀπὸ φθόνον (διότι ὁ φθόνος εἶναι κάτι τὸ ἐντελῶς ἀλλότριον τῆς θείας φύσεως, ποὺ εἶναι ἀπαθής, ἡ μόνη ἀγαθή, καὶ κυρίαρχος, καὶ μάλιστα στὴν σχέσι Της μὲ τὸ σπουδαιότερον ἀπὸ ὅλα τὰ λογικὰ Της δημιουργήματα. Καὶ πράγματι. Τί θὰ ἤμποροῦσε νὰ ζηλεύσῃ ὁ Λόγος ἀπὸ τὰ «λογικὰ», ἀφοῦ ἀκόμη καὶ τὸ ὅτι ἔλαβαν ὑπαρξιν εἶναι καρπὸς τῆς ἀκρας ἀγαθότητός Του; Διὰ τί τότε τὰ ἐδημιούργησε; Οὔτε διὰ νὰ ἔχῃ τιμὴν, οὔτε διὰ νὰ θεωρητῇ αὐτάρκης, δηλ. διὰ νὰ ἤμπορέσῃ νὰ θεωρηθῇ τίμιος καὶ σεβάσιμος σ’ αὐτὰ μὲ τὸ νὰ εἶναι σ’ αὐτὰ ἀνέφικτος (ἀπροσπέλαστος)!

Ὅμως μιὰ τέτοια ἐκδοχὴ εἶναι ὅπωςδῆποτε σοφι-

54. Δανιήλ 5, 12.

55. Ὁ «εὐγνώμονεστερος» ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ὀδηγηθῇ λογικὰ μόνον σὸ νὰ πιστεύσῃ ὅτι ὑπάρχει «Θεός». Λογικὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ φθάσῃ στὴν ἐπίγνωσι «τ ο υ» Θεοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Χρειάζεται τὸ ἀνωθεν Φῶς, ἵνα φωτὶ καταλαμβάνηται φῶς.

στική και παράξενη όχι μόνον διὰ τὸν Θεόν, ἀλλὰ ἀκόμη και διὰ ἓνα ἄνθρωπον σχετικῶς καλόν, ποῦ ἀναγνωρίζει στὸν ἑαυτὸν του και κάτι καλὸν μόνο με τὸ νὰ μὴ ἀφήνῃ τοὺς ἄλλους νὰ κατέχουν τὰ πρωτεῖα⁵⁶.

12. Ὅταν αὐτὸ συμβαίνει και διὰ κανένα ἄλλον λόγον, οἱ μόνοι ποῦ θὰ ἤμποροῦσαν νὰ τὸ γνωρίζουν εἶναι αὐτοὶ ποῦ ἐπλησίασαν κάπως πρὸς πολὺ τὸν Θεὸν και ἔγιναν «ἐπόπται και θεαταὶ»⁵⁷ τῶν ἀνεξιχνιάστων κριμάτων του, ἂν θέβαια ὑπάρχουν ἄνθρωποι με τέτοια ἀρετή, ποῦ ὅπως λέγει ἡ Γραφή «περιπατοῦν ἐν ἴχνεσιν αἰῶσσου»⁵⁸. Πάντως αὐτὸ τὸ ὀλίγον, ποῦ ἐγὼ κατενόησα, σὰς τὸ παρουσιάζω προσπαθώντας με ἓνα μικρὸ μέτρο (τὸν λόγον) νὰ μετρήσω τὰ δυσθεώρητα, διὰ νὰ μὴ συμβῇ καί, ἐπειδὴ ἀπεκτήθη εὐκολα, γίνῃ πολὺ πρὸς εὐκολὴ ἢ ἀπώλεια τοῦ ἀποκτηθέντος. Καὶ πράγματι. Κάθε τι ποῦ ἀπεκτήθη με κόπον, συνήθως κρατιέται πρὸς πολὺ. Καὶ ἀντιθέτως, ὅτι ἀποκτᾶται εὐκολα, και πετιέται πολὺ πρὸς εὐκολα, ἐπειδὴ ἐπικρατεῖ ἡ σκέψις, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ τὸ ἀποκτήσῃ κανεὶς πάλιν. Καὶ ἔτσι, δι'

---

56. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος μᾶς διδὲι ἐδῶ τὸ μέτρον τῆς χριστιανικῆς ταπεινώσεως και ἀγωνιστικότητος. Ἡ ταπεινότης τοῦ Χριστιανοῦ πρέπει νὰ εἶναι ἀπόλυτος. Παραμερίζεται μόνον ὅπου πληροφορεῖται, πνευματικὰ κατορθώματα. Ἐκεῖ ζηλοῖ και θέλει νὰ τὰ φθάσῃ. Δὲν ἀφήνει πρωτεῖα σὲ κανένα. Αὐτὸ εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ποῦ θέλει ἀπὸ ἡμᾶς καρπὸν πολύν.

57. Τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ, οἱ θησαυροὶ τῆς γνώσεως, εἶναι ἀπόκρυφα πλῆσιόν Του. Τὰ γνωρίζει μόνον ὁ Ἰδιος. Τὰ ἀπεκάλυψε στοὺς ἀνθρώπους μόνον ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ Χριστός. Ἐκ τῶν ἀνθρώπων καλλίτερα τὰ γνωρίζουν, ὅχι οἱ θαθεῖα φιλοσοφικοὶ και στοχαστικοὶ, ἀλλὰ μόνον οἱ «ἐπόπται και θεωροί», δηλ. ὅσοι ἔλαβαν, λόγω ἀγιότητος, μέθεξιν εἰς τὴν θεῖαν χάριν, ἐνέργειαν, δύναμιν, σοφίαν, μεγαλειότητα, δηλ. οἱ θεούμενοι ἅγιοι.

58. Ἰωβ 38, 16.

ἐκείνους θέβαια πού ἔχουν μυαλό, καταντᾷ νά εἶναι εὐεργεσία ἢ μὴ εὐκόλος ἀπόκτησις τῆς εὐεργεσίας.

Ἦσως ὁμως αὐτὸ νά συμβαίνει καὶ διὰ νά μὴ πάθωμεν καὶ ἡμεῖς τὸ ἴδιο μὲ τὸν Ἑωσφόρον, πού ἔπασσε⁵⁹, δηλ. διὰ νά μὴ τραχηλιάσωμεν⁶⁰ ἐναντίον τοῦ Κυρίου Παντοκράτορος ἀπὸ ἑπαρσιν, πού θά μᾶς ἤρχετο, ἂν ἐδεχόμεθα μέσα μας ὅλο τὸ φῶς τοῦ Θεοῦ⁶¹, καὶ συνεπῶς θά ἐπίπταμεν, λόγω τῆς ἐπάρσεως, κατὰ τὸν πιὸ ἀξιοθρήνητον τρόπον.

Ἦσως πάλιν, διὰ νά ἔχουν, ὅταν θά μεταβοῦν ἐκεῖ, κάποιο ἐπιπλέον (ἀπὸ ἐδῶ) θραυεῖον τῆς φιλοπονίας τους καὶ τοῦ λαμπροῦ θείου τους, αὐτοὶ πού ἐδῶ ἐκαθάρθσαν καὶ ἀνέμεναν μὲ ὑπομονὴν τὸ ποθοῦμενον.

Δι' αὐτὸ ἀνάμεσα εἰς ἡμᾶς καὶ τὸν Θεὸν εὐρίσκεται ὁ γνόφος αὐτός, τὸ σῶμα μας, ὅπως παλαιὰ ἀνάμεσα εἰς τοὺς Αἰγυπτίους καὶ τοὺς Ἑβραίους ἦταν ἡ νεφέλη. Καὶ Ἦσως δι' αὐτὸ νά ἐλέγχθῃ, ὅτι «ἔθετο σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ»⁶², διὰ τὴν σωματικότητά μας, λόγω τῆς ὁποίας ὀλίγοι, καὶ αὐτοὶ ὀλίγον, παρακύπτουν καὶ θιλέπουν (τὰ ὑπερκόσμια μυστήρια).

Ὅσοι λοιπὸν θά τὸ ἤθελαν, ἄς φιλοσοφοῦν γύρω ἀπὸ αὐτό, καὶ ἄς προσπαθοῦν νά ὑψωθοῦν σὲ ὅσο πιὸ πολὺ ὑψηλὰ πεδίο φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης ἡμποροῦν. Πάντως ἡμεῖς, οἱ —ὅπως λέγει ὁ θεὸς προφήτης Ἰερεμίας— «δέσμιοι τῆς γῆς»⁶³, οἱ ἐνδεδυμένοι τὸ παχὺ αὐτὸ σαρκίον, ξέρομεν, ὅτι, ὅσον «εἶναι ἀδύνατον νά προσπε-

59. Ἦσ. 14, 12, Λουκ. 10, 18.

60. Τραχηλιῶ σημαίνει ἀντιτάσσομαι μὲ ἀναίδειαν.

61. Ὅσο πιὸ μεγάλα τὰ χαρίσματα, τόσο πιὸ μέγαλον κίνδυνον πτώσεως ἐμπερικλείουν! Ἡ μὴ χορήγησις πλουσίων δωρεῶν καὶ χαρισμάτων εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας τοῦ Θεοῦ, ὅχι φθόνου του.

62. Ψαλμ. 17, 12.

63. Θρηνοὶ 3, 34.

ράση κανείς την σκιάν του», (ὅσο καὶ ἂν θιάζεται, διότι πάντοτε θὰ μᾶς προλαμβάνῃ τόσο ὅσο πιὸ πολὺ θιαζόμεθα νὰ τὴν φθάσωμεν, ἢ νὰ πλησιάσουν τὰ ὁρατὰ τὴν ὁρασίν μας χωρὶς τὴν μεσολάβησιν τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ ἀέρος ἢ νὰ γλυστρήσουν τὰ ψάρια ἔξω ἀπὸ τὸ νερό), ἄλλο τόσο εἶναι ἀδύνατον καὶ νὰ εὑρεθοῦν ὁλοκληρωτικὰ μαζὶ μὲ τὰ νοητὰ οἱ σωματικοὶ χωρὶς τὰ σωματικὰ ἐνδιάμεσα⁶⁴. Καὶ πράγματι. Πάντοτε κάτι θὰ παρεμβάλλεται ἀπὸ τὰ ἰδικὰ μας, τὰ σωματικὰ, ὅσον καὶ ἂν ὁ νοῦς μας, ἀποχωρισμένος ἀπὸ τὰ ὁρώμενα καὶ συγκεντρωμένος εἰς τὸν ἑαυτὸν του, θὰ προσπαθοῦσε νὰ προσεγγίσῃ τὰ συγγενῇ του, τὰ ἀόρατα.

Τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ Θεοῦ μᾶς δίδουν μίαν ἀτελῆ εἰκόνα δι' Αὐτόν.

13. Τὰ ὀνόματα⁶⁵ τῆς Πρώτης Φύσεως δὲν εἶναι: πνεῦμα, πῦρ, φῶς, ἀγάπη, σοφία, δικαιοσύνη, νοῦς, λόγος, καὶ ἄλλα ἀνάλογα;

Ἄλλὰ, εἶπέ μου! Θὰ ἤμπορούσες ποτὲ νὰ συλλάβῃς εἰς τὸν νοῦν σου τὸ «πνεῦμα» ἂν δὲν σκεφθῇς κάτι ποῦ πνέει, δηλ. φυσάει ὀρμητικὰ καὶ διαχύνεται τριγύρω; Ἡ τὸ «πῦρ» χωρὶς τὰ ξύλα καὶ τὴ φλόγα ποῦ πάει πρὸς τὰ ἄνω καὶ χωρὶς τὸ ἰδιότυπο ἐκείνο σχῆμα καὶ χρῶμα τῆς; Ἡ τὸ «φῶς», χωρὶς νὰ εἶναι ἀνακατεμένο μὲ τὸν ἀέρα καὶ νὰ πηγάζῃ ἀπὸ ἐκεῖνο

---

64. Ἀπὸ τοὺς λόγους αὐτοὺς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ἀντιλαμβανόμεθα τί εἶναι τὰ περὶ... ἐσωτερισμοῦ καὶ... περὶ διακρίσεως σωματῶν.

65. Δηλ. προσηγορίες, ὄχι κύρια ὀνόματα. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀνώνυμος. Ὁ ὀρισμὸς καὶ τὸ ὄνομα εἶναι μία «κατάληψις». Ὁ Θεὸς εἶναι πλήρως καὶ εἰς ἀπόλυτον βαθμὸν ἀκατάληπτος.

πού, οὕτως εἰπεῖν, τὸ γεννάει, δηλ. ἀπὸ ἐκεῖνο πὺ φωτίζει;

Τί ὁμῶς εἶναι ὁ νοῦς; Τί ἄλλο, ἂν ὄχι ἐκεῖνο, πὺ κινήσεις του εἶναι τὰ διανοήματα⁶⁶, πὺ ἡ ἡρεμοῦν μέσα του ἡ ἐξωτερικεύονται; Καὶ τί εἶναι ὁ λόγος; Τί ἄλλο, ἂν ὄχι κάτι πὺ ἡ ἡσυχάζει μέσα μας ἡ διαχέεται πρὸς τὰ ἔξω; Καὶ λέγω «διαχέεται», διότι διστάζω νὰ εἰπῶ «διαλύεται». Καὶ ἂν θυμηθοῦμε καὶ τὴν σοφίαν, τί ἄλλο θὰ εἰποῦμε ὅτι εἶναι, ἂν ὄχι ἓνα ἀπόκτημα; καὶ μάλιστα ἓνα ἀπόκτημα πὺ ἀναφέρεται εἰς τὴν θεώρησιν εἴτε τῶν θείων εἴτε τῶν ἀνθρωπίνων; Καὶ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀγάπη τί εἶναι; Ὅχι, ἀπλῶς ἐπαινετὲς ἐσωτερικὲς διαθέσεις, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ μία εἶναι τὸ ἀντίθετον τῆς ἀδικίας καὶ ἡ ἄλλη τοῦ μίσους; πὺ ἐντείνονται καὶ χαλαρώνονται, ἀποκτῶνται καὶ χάνονται, καὶ ἐν γένει μᾶς κάνουν καὶ μᾶς ἀλλοιώνουν, ὅπως τὰ χρώματα τὰ διάφορα ἀντικείμενα;

Ἡ μήπως χρειάζεται νὰ τὰ ἀφήσωμεν αὐτὰ στὴν ἄκρῃ καὶ νὰ προσπαθήσωμε νὰ ἰδοῦμε τὸ Θεῖον αὐτὸ καθ' αὐτό, τρόπον τινὰ σὰν νὰ ἐπροσπαθοῦσαμεν ἀπὸ τίς διαφορὲς εἰκασίαις μας νὰ συναποτελέσωμε μιὰ κάποια εἰκόνα; Ποία ἄράγε θὰ εἶναι ἡ ἐπινόησις πὺ θὰ προέλθῃ ἀπὸ αὐτὰ τὰ εἰκόσματα, ἂν ὄχι αὐτὰ τὰ ἴδια;

Καὶ πῶς, ἡ ὅλα αὐτὰ μαζί, ἡ τὸ καθένα τους χωριστά, εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδώσουν κατὰ τρόπον τέλειον τὸ ὄν πὺ εἶναι τὸ μόνον ἐκ φύσεως ἀσύνθετον καὶ ἀνείκαστον;

Πῶς ὡδηγήθῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν;

66. Δηλ. σκέψεις, συλλογισμοί.

Ὁ νοῦς μας κουράζεται τόσο περισσότερο στην προσπάθειά του νὰ ὑπερβῇ τὰ σωματικά καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφήν μὲ τὰ ἀσώματα αὐτὰ καθ' αὐτά, ὅσον περισσότερο ἐξετάζει ταυτοχρόνως καὶ τὴν ἀσθενειάν του καὶ τὸ ὅτι τὰ ἐξεταζόμενα εἶναι ὑπὲρ τὴν δύναμίν του, καθ' ὅσον κάθε λογικὴ φύσις ἐπιθυμεῖ μὲν τὸν Θεόν, τὴν πρώτην Αἰτίαν, ἀλλὰ ἀδυνατεῖ νὰ Τὸν καταλάβῃ, διὰ τοὺς λόγους ποὺ ἐξέθεσα. Ἀποκάμνει ἀπὸ τὴν ζωερὴ μέχρη θαumoῦ νὰ σφαδάζῃ ἐπιθυμία. Δὲν ὑποφέρει τὴν ζημίαν καὶ κάνει ἕνα δεύτερο ταξεῖδι, ἢ διὰ νὰ ρίξῃ μιὰ ματιὰ στὰ ὁρώμενα, καὶ νὰ μεταβάλῃ κάτι ἀπὸ αὐτὰ εἰς Θεὸν ἀπὸ κακὴν ἐκτίμησιν —διότι τί ἀπὸ τὰ ὁρατὰ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ὑψηλότερον καὶ θεοειδέστερον ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ τὰ βλέπει; καὶ πόσον, ὥστε αὐτὸς μὲν νὰ γίνῃ «ὁ προσκυνῶν», ἐκεῖνο δὲ «τὸ προσκυνούμενον;» — ἢ μέσῳ τῆς ὠραιότητος τῶν ὁρωμένων καὶ τῆς τάξεώς τους νὰ γνωρίσουν τὸν Θεὸν καὶ νὰ χρησιμοποιήσουν τὴν ὁρασιν ὡς ὁδηγὸν τοὺς εἰς τὰ ὑπὲρ τὴν αἴσθησιν τῆς ὁράσεως, καὶ ὅχι νὰ χάσουν τὸν Θεόν, λόγω τῆς μεγαλοπρεπείας τῶν ὁρατῶν.

Μορφαὶ εἰδωλολατρείας.

14. Κατὰ συνέπειαν ὡς Θεοὺς ἐλάτρευσαν⁶⁷: ἄλλοι τὸν ἥλιον· ἄλλοι τὴν σελήνην· ἄλλοι τὰ ἄστρα· ἄλλοι τὸν οὐρανὸν μαζί μὲ ὅλα αὐτά, εἰς τὰ ὁποῖα καὶ ἀπέδωσαν, ὅτι διέπουν τὰ πάντα ἀνάλογα μὲ τὴν ποσότητα καὶ τὴν ποιότητα τῆς κινήσεώς τους⁶⁸ τὸ καθένα·

67. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀπορρίπτει μετὰ περιφρονήσεως τὴν εἰδωλολατρείαν, ὡς ἔργον τοῦ Σατανᾶ, παρ' ὅτι γνωρίζει καὶ τονίζει τὸν εὐτελεῖ ἄνθρωπινον παράγοντα ποὺ τὴν εὐνοεῖ, δηλ. τὴν λατρείαν τοῦ ὡραίου.

68. Δηλ. τὰ ἄστρα. Ἡ ἀστρολατεία καὶ ἀστρομαντεία ἐ-

ἄλλοι τὰ στοιχεῖα, δηλ. τὸ χῶμα, τὸ νερό, τὸν ἀέρα, τὸ πῦρ, ἐπειδὴ εἶναι ἀπαραίτητα καὶ χωρὶς αὐτὰ δὲν θὰ ἦταν δυνατόν οὔτε κἂν νὰ λάβῃ ἀρχὴν καὶ ὑπαρξιν ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου· καὶ ἄλλοι ὅ,τι ἀπὸ τὰ ὁρατὰ ὁ καθέννας τους ἐπρόλαθε! Θεοὺς τους ἔκαμαν τὰ πιὸ ὁμορφα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἔβλεπαν!

Ὑπάρχουν ἀκόμη μερικοὶ ποὺ Θεοὺς ἐθεώρησαν ἀκόμη καὶ τὰς ἀπεικονίσεις ἢ διάφορα ἔργα κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον τῶν συγγενῶν τους —θέβαια ἐκεῖνοι ποὺ ἦσαν πολὺ συναισθηματικοὶ καὶ πιὸ σαρκικοὶ καὶ ἐτιμοῦσαν τοὺς πεθαμένους συγγενεῖς τους μὲ ὅ,τιδὴποτε τοὺς ὑπενθύμιζε! Παραλλήλως (ἐλάτρευσαν τὰς ἀπεικονίσεις) καὶ διαφόρων ξένων οἱ μεταγενέστεροί τους, ποὺ χρονικὰ ἔζησαν πολὺ μακριὰ ἀπὸ αὐτοὺς. Αὐτὸ ἦλθεν ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ ὅτι ἐλησμόνησαν τὴν πραγματικὴν τους φύσιν καὶ ὡς φυσικὸν ἐπακόλουθον τῆς παραδεδομένης τιμῆς πρὸς αὐτοὺς, ποὺ τοὺς ἐφαίνετο ἔννομος καὶ ἀναγκαία. Καὶ τοῦτο, διότι τὰ ἔθιμα μὲ τὸ ἡὑξημένον κύρος τῆς μακροχρονίου χρήσεώς τους, ἐθεωρήθησαν νόμοις⁶⁹.

Ἐγὼ πάντως φρονῶ, ὅτι μερικοὶ μὲ τὸ χρόνο ἐθεοποίησαν^{69α} τὰ τιμώμενα πρόσωπα, εἴτε διὰ κολακείαν πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς, εἴτε διότι ἤθελαν νὰ ἐπαινέσουν

μάστιζε τὸν ἀρχαῖον κόσμον. Κατηργήθη διὰ τῆς νίκης τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἀποστασία τοῦ συγχρόνου κόσμου φέρει τὴν ἀστρολατρείαν, μαντείαν, μαγείαν, ὥροσκόπια κλπ. στὸ προσκήνιο!

69. Σοφ. Σολ. 14, 16.

69α. Ἡ ὁξεῖα ἀντίθεσις τῶν χριστιανῶν ἐναντι τῆς θεοποιήσεως τῶν ἀνθρώπων μὲ τὸν χρόνον μέσῳ τῆς ἐξιδανικεύσεως, δεικνύει πόσον εἶναι ἐξωπραγματικὴ ἡ γνώμη τῶν μαρξιστῶν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Χριστιανισμὸς ξεκίνησε ὡς (καὶ εἶναι πάντοτε) ἄρνησις τῆς τάσεως τοῦ ἀνθρώπου νὰ θεοποιῇ τὰ εἰδωλά του (Πρβλ. καὶ Πράξ. 14, 8-18, ὅπου ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἀρνεῖται μὲ ὁδελυγμία τίς θεῖες τιμὲς καὶ το-

τὴν σωματικὴν τοὺς δύνανμιν, εἴτε διότι ἐθαύμαζαν τὴν ὁμορφίαν τοὺς, ἀφοῦ θέβαια εἰς τὴν ἀπάτην τοὺς αὐτὴν ἔπλασαν καὶ ἐπῆραν συνεπίκουρο καὶ κάποιον παραμῦθον (ποῦ ἔπλασαν)!

15. Ἐκεῖνοι ποὺ ἦσαν πιὸ πολὺ δούλοι τῶν παθῶν τοὺς ἐθεοποίησαν τὰ πάθη τοὺς· καὶ ἔτσι ἐτίμησαν ὡς Θεοὺς τὸν θυμὸν, τὴν δοξομανίαν, τὴν ἀσέλγειαν, τὴν μέθην, καὶ —ἀποφεύγω νὰ εἰπῶ τί ἄλλο πάθος⁷⁰ παραπλήσιο μ' αὐτά! Τὸ εὗρηκαν ὡς δικαιολογίαν διὰ τὰ ἁμαρτήματά τοὺς! Δικαιολογία ποὺ δὲν εἶναι οὔτε καλὴ οὔτε σωστὴ!

Καὶ ἄλλους μὲν ἀπὸ τοὺς Θεοὺς τοὺς ἄφησαν ἐπάνω στὴ γῆ, ἄλλους τοὺς ἔκρυψαν... κάτω ἀπὸ τὴν γῆ⁷¹ (αὐτὴ ἦταν ἡ μόνη τοὺς «μυαλωμένη ἐνέργεια»!) καὶ ἄλλους τοὺς ἀνέθασαν στὸν... οὐρανὸ! Τὶ γελοία κατανομὴ ἀρμοδιοτήτων!

Ἄλλὰ σὰν νὰ μὴ ἔφθαναν αὐτά, στὸ κάθε πλάσμα ἀπέδωκαν κάποια θεϊκὴ ἢ δαιμονικὴ ιδιότητα, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐξουσίαν καὶ αὐτονομίαν ποὺ τοὺς παρεῖχεν ἡ πλάνη τοὺς! Τοὺς ἀνήγειραν ἀγάλματα ποὺ ἡ πολυτέλειά τοὺς ἐσκανδάλιζε! Καὶ ἐνόμισεν ὅτι πρέπει νὰ τοὺς τιμοῦν μὲ αἵματα καὶ κνίσσες καὶ, τοῦλάχιστον λίγοι, μὲ πράξεις πολὺ αἰσχρὲς, μὲ καταστάσεις μανιακές, καὶ μὲ ἀνθρωποθυσίες! Ἀσφαλῶς ὅμως, τέτοιων θεῶν, τέτοιες ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ οἱ θυσίες!

Ἡ εἰδωλολατρεία — ἐξευτελισμὸς τοῦ ἀνθρώπου.

νίζει ὅτι δι' αὐτὸ ἦλθεν ὁ Χριστὸς διὰ νὰ μᾶς σώσῃ ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀνοησίας, «ἀπὸ τῶν ματαίων τούτων»).

70. Μοιχεῖα, πορνεία, ἀρσενοκοιτία!

71. Τὸ σύμπαν ἐξουσίαζαν οἱ Ζεὺς (οὐρανός), Ποσειδῶν (θάλασσα), καὶ Πλούτων (Ἅδης).

Καὶ ὄχι μόνον αὐτά! "Ὅπως γνωρίζομεν, ἐξευτέλισαν τοὺς ἑαυτοὺς των μπροστὰ στὰ πιὸ γελοῖα πράγματα: τὰ κινῶδαλα, τὰ τετράποδα, τὰ ἔρπετά, καὶ μάλιστα στὰ πιὸ αἰσχρὰ καὶ τὰ πιὸ γελοῖα! 'Ακόμη καὶ σ' αὐτὰ ἀπέδωκαν τὴν δοξολογίαν, πού ὀφείλεται στοῦ Θεοῦ. "Ἐτσι δὲν μᾶς εἶναι πιὰ εὐκολο νὰ ξεχωρίσωμε ποιоὺς πρέπει νὰ καταφρονοῦμε πιὸ πολὺ: τοὺς ἀνθρώπους πού τὰ προσκυνοῦν ἢ τὰ ἴδια τὰ προσκυνούμενα; Κατὰ τὴ δική μου γνώμη, πρέπει πιὸ πολὺ νὰ περιφρονοῦμε αὐτοὺς πού τὰ προσκυνοῦν. Καὶ τοῦτο διότι, παρ' ὅτι ἦσαν λογικὰ ὄντα καὶ εἶχαν λάθει χάριν Θεοῦ⁷², ἐθεώρησαν ὑπέρτερό τους κάτι τὸ κατώτερό τους, κάτι ὄχι τὸ καλλίτερό τους! 'Αλλὰ ἀνάμεσα στὰ ἄλλα αὐτὸ ἦταν καὶ μία πανουργία τοῦ Διαβόλου⁷³, πού ὠδήγησε τὸν ἄνθρωπο σὲ κακὴ χρῆσι τοῦ καλοῦ (τοῦ λογικοῦ) καὶ μάλιστα διὰ κάτι τὸ κακὸν (τὴν θεοποίησιν τῶν εἰδώλων), ὅπως ἄλλωστε εἶναι καὶ τὰ πιὸ πολλὰ ἀπὸ τὰ πονηρὰ του ἔργα.

Τὴν ἐξεμεταλλεύθη ὁ Διάβολος.

Καὶ ἰδοὺ πῶς: Τοὺς εὗρηκε νὰ περιπλανῶνται ψά-

---

72. Ἡ εἰδωλολατρικὴ πολυθεΐα εἶναι κάτι τὸ ἀνάξιον τοῦ ἀνθρώπου, ὡς λογικοῦ ὄντος.

73. Ὁ Διάβολος πάντοτε διαστρέφει τὶς ἀγαθὰς φυσικὰς προϋποθέσεις τοῦ ἀνθρώπου, μὲ τοὺς πεπλανημένους λογικοφάνεις λογισμοὺς πού ἐμβάλλει εἰς αὐτόν. Συνεπῶς ἡ μεγαλύτερα αὐτοάμυνα τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τοῦ διαβόλου εἶναι πάντοτε ὁ ἐλεγχος τῶν λογισμῶν μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ (ἀγία Γραφή — Πατέρες) καὶ τοῦ Ὁργάνου τοῦ Θεοῦ (Πνευματικοῦ Πατρός). Δι' αὐτό, ὡς λέγει στοῦ κεφάλαιον 16 ὁ ἅγιος Γρηγόριος, οἱ Χριστιανοὶ δὲν ἀνέχονται νὰ εἶναι χωρὶς «πνευματικὸ ὁδηγόν».

χνοντας με λαχτάρα νά εύρουν τὸν Θεόν. Διὰ νά ἀποκτήσῃ λοιπὸν ὁ ἴδιος ἐπάνω τους τὴν ἐξουσίαν ποὺ ἀνήκει εἰς τὸν Θεόν καὶ νά τοὺς «κλέψῃ» αὐτὸ ποὺ γύρευαν (ὥστε νά μὴ τὸ εύρουν ποτὲ) — σὰν νά εἶχε νά κάμῃ μὲ ἓνα τυφλὸν ποὺ ἔψαχνε νά εύρῃ κάποιον νά τοῦ δείξῃ ἓνα δρόμο — τοὺς ἐγκρέμισε ἄλλους στὸν ἓνα θράχο καὶ ἄλλους σὲ ἄλλους θράχους! Καὶ ἔτσι θεθαίως τοὺς «διέσπειρε», ἀλλὰ ὅλους μέσα στὸ ἓνα θάραθρο τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀπωλείας.

Χ ρ ε ι ᾶ ζ ε τ α ι Π ν ε υ μ α τ ι κ ὸ ς Ὁ δ η γ ὸ ς.

16. Καὶ αὐτοὶ μὲν τὸ ζήτημα τὸ ἔλυσαν ἔτσι! Ἐμεῖς ὅμως τὸ λογικὸ μας παρέλαθε ὅχι μόνον νά ποθοῦμε τὸν Θεό, Ἀλλὰ καὶ νά μὴ ἀνεχώμεθα νά εἴμεθα χωρὶς πνευματικὸ ὁδηγὸ καὶ κυβερνήτη. Ἔτσι λοιπὸν τὸ δικὸ μας λογικὸ, παρ' ὅτι ἤρχετο σ' ἐπαφὴ μὲ τὰ ὁρώμενα καὶ ἀντιμετώπιζε τὰ ἀπ' ἀρχῆς δημιουργήματα⁷⁴, δὲν ἐκόλλησε σ' αὐτά. Καὶ τοῦτο διότι δὲν εἶναι λογικὸν νά δίνη κανεὶς προτεραιότητα ἑναντι τοῦ ἑαυτοῦ του σὲ ὄντα ποὺ εἶναι ὁμότιμα μὲ αὐτὸν κατ' αἴσθησιν, δηλ. ἀπὸ μίαν κατωτέραν ἐν σχέσει μὲ τὴν λογικὴν του ιδιότητα ἀποψιν. Τὸ λογικὸν μας διὰ τῶν αἰσθητῶν μᾶς ὁδηγεῖ στὰ ὑπεραισθητὰ⁷⁵ καὶ μάλιστα εἰς Ἐκεῖνον, χάρις εἰς τὸν Ὅποῖον ἔλαθαν καὶ αὐτὰ ὑπαρξιν.

Αὐτόματος γένεσις:

Τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἔταξε τὰ οὐράνια καὶ τὰ ἐπί-

74. Ἀπ' ἀρχῆς δημιουργήματα πρέπει νά εἶναι ἢ οἱ ἄγγελοι, ἢ ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ τὰ ἄστρα.

75. Ἀδιάστροφον τὸ λογικὸ μας μᾶς ὁδηγεῖ σωστὰ εἰς τὸν ἓνα Θεόν. Πῶς ὅμως θὰ εἴμεθα θέθαιοι ὅτι διατηρεῖται ἀδιάστροφον; Διὰ τοῦ ἐλέγχου, ποὺ εἴπαμε.

γεια, αὐτὰ ποὺ ζοῦν στὸν ἀέρα καὶ αὐτὰ ποὺ ζοῦν στὰ νερά, καὶ μάλιστα ἐκεῖνα ποὺ ἔλαβαν ὑπαρξιν καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτά, δηλ. τὸν οὐρανόν, τὴν γῆν, τὸν ἀέρα, τὴν φύσιν τοῦ ὕδατος; Ποῖος τὰ ἀνέμειξεν; Ποῖος τὰ ἐχώρισεν; Ποία ἡ σχέσις μεταξὺ τους; Ποία ἡ συγγένεια; Ποία ἡ ἀρμονία τους;

Ἐγώ, παρ' ὅτι δὲν εἶναι «δικός» μας, τὸν ἐπαινῶ ἐκεῖνον ποὺ εἶπε: «τί τὸ ταῦτα κεκινηκὸς καὶ ἄγον τὴν ἄληκτον φορὰν καὶ ἀκώλυτον⁷⁶;». Δὲν εἶναι ὁ τεχνουργός τους, ὁ ὁποῖος καὶ ἔβαλε μέσα σὲ ὅλους τὸ λογικὸ, ἐκεῖνος, σύμφωνα μὲ τὸ θέλημα τοῦ ὁποῖου κινεῖται τὸ σύμπαν καὶ ἀκολουθεῖ τὴν πορείαν του; Ποῖος ἄράγε εἶναι ὁ τεχνουργός τους; Ὁχι ἐκεῖνος ποὺ τὰ ἐδημιούργησεν ὅλα αὐτὰ καὶ τὰ ἔφερε σὲ ὑπαρξιν; Ἀσφαλῶς δὲ ὀφείλομε νὰ συμφωνήσωμε ὅτι ἡ «αὐτόματος γενεσις» δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ κάμῃ τέτοια πράγματα.

Ἀλλὰ, ἂς παραδεχθοῦμε διὰ μίαν στιγμὴν ὅτι τάχα ἡ ὑπαρξὶς τους ὀφείλεται εἰς μίαν αὐτόματον γενεσιν! Σὲ τί ἡμπορεῖ νὰ ὀφείλεται ἡ διατήρησις καὶ περιφρούρησις τους στὴν ἴδια κατάστασι, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθησαν, ὅταν διὰ πρώτην φορὰν ἦλθαν σὲ ὑπαρξιν; Ἀράγε εἶναι δυνατόν αὐτὸ νὰ εἶναι κάτι ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Θεόν;

Ἐτσι λοιπὸν τὸ λογικὸν μας, —ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸν Θεόν, τὸ ἔχομεν ὅλοι μας ἐκ φύσεως καὶ εἶναι ὁ πρῶτος νόμος μέσα μας, σύμφυτος σὲ ὅλους μας—, μᾶς ἀνεβάζει ἀπὸ τὰ ὀρώμενα εἰς τὸν (ἀόρατον) Θεόν. Ἀλλ' ἂς ἀρχίσωμεν πάλιν ἀπὸ τὴν ἀρχήν!

Μόνον οἱ θεωμένοι κρίνουν σωστά
τὸ δυνατόν γνώσεως τοῦ Θεοῦ.

76. Πιθανῶς ὁ Πλάτων (Τίμαιος 35 αβ ἢ Νόμοι 10, 896 φ).

17. Τί είναι, ἐπάνω - κάτω, ὁ Θεὸς ὡς πρὸς τὴν φύσιν Του; Αὐτὸ μέχρι τώρα δὲν τὸ εὗρηκε κανεὶς! Οὐτε καὶ θὰ τὸ εὗρη! 'Ὅπως δὴποτε ὅμως, τὸ ἂν θὰ ἤμπορηση νὰ τὸ εὗρη κανεὶς ποτέ⁷⁷, ἤμποροῦμε νὰ τὸ ἐξετάσωμεν. Μπορεῖ αὐτὸ νὰ ἀποτελεῇ ἀντικείμενον φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, ὁποιοῦ δὴποτε ἔχει τέτοια ὄρεξι!

Πάντως κατὰ τὴν ἰδικήν μου ἄποψιν καὶ διδασκαλία θὰ τὸ εὗρη μόνον ὅταν αὐτὸ τὸ θεοειδὲς καὶ θεῖον πρᾶγμα, δηλ. ὁ νοῦς μας, τὸ λογικόν μας, ἐνωθῇ μὲ τὸ συγγενές του (τὸν Θεόν), ὅταν δηλαδή ἡ εἰκόνα θὰ ἀνυψωθῇ στὸ 'Αρχέτυπό της, σ' 'Εκείνον, τὸν ὁποῖον τώρα ποθεῖ.

Καὶ φρονῶ, ὅτι αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ ἐπιδιώκωμε κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον, μ' ἄλλα λόγια νὰ φθάσωμε σὲ τέτοια ἐπίγνωσι τοῦ Θεοῦ, ποὺ ἔχει ὁ 'Ἰδιος ὁ Θεὸς γιὰ μᾶς. Ἀντὶ ὅμως γι' αὐτό, ἡ τωρινή μας κατάστασις εἶναι, ὅτι ὅλο κι' ὅλο αὐτὸ ποὺ φθάνει εἰς ἡμᾶς ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν ἐπίγνωσιν⁷⁸ εἶναι μία ἐλαχίστη σταγόνα (ἀπορροή), ἡ μᾶλλον μία ἐλαχίστη ἀνταύγεια ἀπὸ ἓνα πολὺ μεγάλο φῶς.

---

77. 'Ἰδοὺ ἡ τοποθέτησις τοῦ ἁγίου Γρηγορίου. Εἶναι κρυσταλλίνη. Δὲν μποροῦμε νὰ ἐρευνᾶμε τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Ἐπιβάλλεται νὰ στοχαζώμεθα ἐπάνω στὴ δυνατότητα γνώσεως ἢ μὴ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ. Ὁ στοχασμὸς αὐτὸς θέλει μεγάλη δύναμι καὶ κόπο. Εἶναι ὠφέλιμος. Ἡ κατάληξις του εἶναι πάντοτε ἡ ἴδια: ἡ διαπίστωσις τῆς ἀδυναμίας ἢ ἡ πλάνη! Προϋπόθεσις ὀρθῆς λύσεως τοῦ ζητήματος εἶναι ὅχι ἡ θαθεῖα μελέτη, ἀλλὰ ἡ θέωσις τοῦ λογικοῦ, ὡς τονίζει πιὸ κάτω, δηλ. ἡ ἔνωσις του μὲ τὸν Θεόν.

78. Ἐπεξηγεῖται, διατὶ χωρὶς θέωσιν εἶναι ἀδύνατος ἡ ἀληθινὴ γνώσις. Ἡ φυσικὴ γνώσις εἶναι ψευδὴς γνώσις. Ὁ θαθμός τῆς ἀληθινῆς γνώσεως εἶναι ἀνάλογος πάντοτε πρὸς τὸν θαθμὸν τῆς θεώσεως. Καὶ ἐπειδὴ δὲν γνωρίζομε τὸ τέλειον, τὸ «λίγο περισσότερον» τὸ θεωροῦμε «τέλειον», ἐνῶ δὲν εἶναι.

Καὶ τῶν θεωμένων ἢ γνῶσις εἶναι ἀτελής.

Συνεπῶς ἀκόμη καὶ ἂν κανεὶς ἐγνώρισε πράγματι τὸν Θεόν, ἢ, ἂν λένε ἄλλοι δι' αὐτὸν ὅτι γνωρίζει τὸν Θεόν, ξέρετε, ὅτι τὸν γνωρίζει τόσο μόνο, ὅσο ἀρκεῖ νὰ τὸν κἀνῃ (ὁ Θεὸς) νὰ φαίνεται φωτοειδέστερος ἀπὸ ἓνα ἄλλον ἄνθρωπον ποὺ δὲν ἔλαθε τέτοια ἔλλαμψι στὸν ἴδιο βαθμό. Καὶ ἔτσι τὸ «ὀλίγον περισσότερον» θεωρεῖται «τέλειον», ὅχι διότι εἶναι πράγματι τέλειον, ἀλλὰ ἐπειδὴ μετράται καὶ ἀξιολογεῖται μὲ μέτρο τῇ δυνάμει καὶ δεκτικότητι τοῦ πλησίον.

Δι' ἃ κανένα ἀπὸ τοὺς ἀγίους δὲν λέγεται ὅτι ἐγνώρισε τὸν Θεὸν καὶ ἔλαθε μέθεξιν τῆς οὐσίας Του.

18. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, ποὺ ὁ Ἐνῶς⁷⁹ ἀπλῶς «ἤλπισεν» ὅτι θὰ ἐπικαλῆται τὸν Κύριον, —τὸ ἐπίτευγμά του ἦταν ἡ ἐλπίδα! Καὶ μάλιστα ἐλπίδα, ὅχι ὅτι θὰ γνωρίσῃ τὸν Θεόν, ἀλλὰ μόνον ὅτι θὰ Τὸν ἐπικαλεσθῇ—, ὁ δὲ Ἐνῶχ⁸⁰ μετετέθη μὲν, ἀλλὰ χωρὶς νὰ μᾶς εἶναι σαφές, ἂν αὐτὸ ἐγένεν ἐπειδὴ εἶχεν ἤδη ἀποκτήσει μέθεξιν τῆς θείας φύσεως, ἢ διὰ νὰ τὴν ἀποκτήσῃ τότε.

Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Νῶε⁸¹, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Θεὸς ἐνεπιστεύθη τὴν ἀποστολὴν νὰ σώσῃ ἀπὸ τὰ ὕδατα, μὲ ἓνα μικρὸ ξύλινο μέσο ποὺ διέφυγε τὸν κατακλυσμό, ὁλόκληρον τὸν κόσμον, ἢ μᾶλλον, σπέρματα

79. Γεν. 4, 26.

80. Γεν. 5, 24.

81. Γεν. 6, 9, 13 ἐξ.

τοῦ κόσμου, τὸ ἄξιον ἐπαίνου εἶναι ἡ εὐαρέστησίς Του.

Ὁ Ἀβραάμ⁸², ὁ μέγας Πατριάρχης, ἐδικαιώθη ἀπὸ τὴν πίστιν του! Τελικὰ μάλιστα ὁ Ἀβραάμ ἔκαμε καὶ τὴν πιὸ ἀσυνήθιστη θυσία⁸³, πού ἦταν ἀντίτυπον τῆς μεγάλης. Καὶ παρὰ ταῦτα τὸν Θεὸν δὲν Τὸν εἶδεν ὡς Θεόν! Καὶ τὸν ἐφιλοξένησε, σὰν νὰ ἦταν ἄνθρωπος⁸⁴! Καὶ ὁ Θεὸς τὸν ἐπήνεσε, ἐπειδὴ Τὸν ἐσεβάσθη στὸν θαυμὸ πού Τὸν κατάλαβε.

Ὁ Ἰακώβ εἶδε σὲ δράμα μίαν κλίμακα ὑψηλὴν καὶ σ' αὐτὴ νὰ ἀνεβαίνουν ἄγγελοι⁸⁵. Καὶ ἄλειψε μίαν στήλην⁸⁶ μυστικῶς —πιθανῶς διὰ νὰ μᾶς ὑποδηλώσῃ τὸν Λίθον ἐκεῖνον, πού ἀλείφθηκε (δηλ. «ἐχρίσθη») διὰ τὴν ἰδικήν μας σωτηρίαν— πού ἔδωκε σὲ ἓνα τόπο τὸ ὄνομα Οἶκος Θεοῦ διὰ νὰ τιμήσῃ ἐκεῖνον πού τοῦ ἐφανερώθη⁸⁷. Καὶ ἐπάλαψε μὲ τὸν Θεόν⁸⁸ σὰν νὰ ἦταν ἄνθρωπος! διαφορετικὰ πῶς θὰ ἦταν δυνατόν νὰ γίνῃ μιὰ πάλῃ τοῦ Θεοῦ μὲ ἓνα ἄνθρωπον, ἂν ὅχι μὲ τὸ νὰ τεθῇ ὑπὸ ἔλεγχον ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐν σχέσει καὶ μὲ μέτρο συγκρίσεως τὸν Θεόν; Καὶ ἀπὸ τότε ἔφερε στὸ σῶμα του τὰ σύμβολα τῆς πάλῃς πού μᾶς ἔδειχναν σαφῶς, ὅτι ἡ γεννητὴ φύσις εἶχε νικηθῇ. Καὶ ἔλαθε ὡς ἑπαθλὸν τῆς εὐσεβείας του τὴν ἀλλαγὴν τοῦ ὀνόματός του.

---

82. Γεν. 15, 6.

83. Γεν. 22, 13. Ἡ θυσία τοῦ ἀμνοῦ (κριοῦ), ἀντὶ Ἰσαὰκ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ. Ὁ Ἀβραάμ κατὰ πρόθεσιν προσέφερε θυσίαν τὸν μονογενῆ Υἱόν του. Τελικῶς κατ' εὐδοκίαν Θεοῦ ἐθυσιάσθη ὁ κριός. Ἡ θυσία εἶναι σύμβολον τῆς θυσίας τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ, ὅστις, ἀπαθὴς ὢν, προαιρέσει ἑπαθεν, σταυρουμένου τοῦ ἀμνοῦ τοῦ Θεοῦ, ἥτοι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεώς Του.

84. Εἰς τὴν Δρῦν Μαμβρῇ (βλ. Γεν. 18, 8).

85. Γεν. 28, 12.

86. Γεν. 28, 18.

87. Γεν. 32, 31.

88. Γεν. 32, 32.

Μετωνομάσθη από Ἰακώβ «Ἰσραήλ»⁸⁹. Αὐτό, ὅπως ξέρετε, εἶναι τὸ μεγάλο καὶ τίμιο ὄνομά του.

Πάντως, οὔτε ἐκεῖνος, οὔτε ἄλλος κανένας ἀνώτερός του ἀπὸ τὰς δώδεκα φυλὰς ἐκαυχήθη ποτὲ μέχρι σήμερα, ὅτι κατῴρθωσε νὰ ἀποκτήσῃ μέθεξιν τῆς Οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἢ ὅτι εἶδε ὁλόκληρο τὸ Πρόσωπό Του.

19. Εἰς τὸν Ἥλιαν⁹⁰, τὴν παρουσίαν τοῦ Θεοῦ —ὄχι τὴν Οὐσίαν Του— ὅπως μαθαίνομε ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ θιβλίον, ἐσκιαγράφησεν ὄχι τὸ θίαιον πνεῦμα, ὄχι τὸ πῦρ, ὄχι ὁ συσσεισμός, ἀλλὰ ἡ ἐλαφρὰ ἐκείνη αὔρα! Εἰς ποῖον Ἥλιαν; Εἰς ἐκεῖνον, πού ἄρμα πυρός τὸν ἀνέβασε στὸν Οὐρανό, διὰ νὰ μᾶς φανερώσῃ ὅτι ἡ ἀρετὴ του ἦταν ὑπεράνω τῶν μέτρων τῶν ἀρετῶν τῶν δικαίων!

Καὶ πῶς δὲν θαυμάζεις, ἂν ὄχι στὴν Παλαιὰ Διαθήκη τὸν Κριτὴ Μανωῆ⁹¹, τοῦλάχιστον ἀπὸ τὴν Καινὴν Διαθήκην τὸν μαθητὴν Πέτρον⁹²; Ὁ ἓνας δὲν ὑποφέρει οὔτε νὰ ἀτενίσῃ τὸν Θεὸν πού τοῦ ἐφανερώθη μὲ κάποιο ὄραμα καὶ δι' αὐτὸ ἐφώναξε τὸ «ἀπολώλαμεν, ὦ γύναι Θεὸν ἐωράκαμεν», ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠμπορεῖ ὄχι νὰ θαστάσῃ, ὄχι νὰ ἰδῇ, τὴν θείαν Οὐσίαν, ἀλλὰ οὔτε ἓνα ἀπλὸ θεῖον ὄραμα, ἐνῶ ὁ ἄλλος ἀκόμη καὶ πού Τὸν ἐβλεπεν ὁλοφάνερα στὸ πλοῖον του τὸν Χριστὸν δὲν Τὸν ἐδέχετο καὶ Τὸν ἔδιωχνε, παρ' ὅτι αὐτός, ὁ Πέτρος, ἦταν πιὸ θερμὸς ἀπὸ τοὺς ἄλλους στὸν πόθο του νὰ γνωρίσῃ τὸν Χριστὸν καὶ δι' αὐτό, καὶ πιὸ πολὺ τὸν ἐμακάριζεν ὁ Χριστὸς⁹³ καὶ πιὸ πολλὴ ἐμπιστοσύνη τοῦ εἶχε.

Ἀλλὰ τί θὰ ἔλεγες διὰ τὸν Ἡσαΐαν καὶ τὸν Ἰεζεκιήλ, πού εἶδαν τὰ πιὸ μεγάλα ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους

89. Γεν. 32, 29.

90. Γ' Βασιλ. 19, 12.

91. Κριτ. 13, 22.

92. Λουκ. 5, 8.

93. Ματθ. 16, 17.

προφήτας; Ὁ ἕνας εἶδε τὸν Κύριον Σαβθαῶθ νὰ κάθεται ἐπὶ θρόνου δόξης⁹⁴ καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ Τὸν περικυκλώνουν τὰ ἐξαπτέρυγα Σεραφεῖμ καὶ νὰ Τὸν αἰνοῦν, ἐνῶ κρύβουν τὰ πρόσωπά τους, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸν ἑαυτὸν του νὰ καθαρίζεται μετὰ τὸν Ἀνθρακα καὶ νὰ προκαταρτίζεται διὰ τὴν προφητείαν. Ὁ ἄλλος δὲν μᾶς περιγράφει⁹⁵ ἀκόμη καὶ τὸ ὄχημα τοῦ Θεοῦ, τὰ Χερουβεῖμ, καὶ τὸν Θρόνον τοῦ Θεοῦ, ποῦ εὕρισκετο ἐπάνω ἀπὸ αὐτὰ καὶ τὸ στερέωμα ποῦ ἦταν ἐπάνω σ' αὐτόν, καὶ Ἐκεῖνον ποῦ παρουσιάζεται στὸ στερέωμα καί, ὅπως ξέρομε, μερικές φωνές καὶ ὀρμές καὶ μερικές πράξεις; Δι' αὐτὰ ἐγὼ δὲν ἠμπορῶ νὰ σᾶς εἰπῶ ἂν ἦσαν ὄραμα ἡμέρας, ποῦ ἠμποροῦν καὶ τὸ βλέπουν μόνον οἱ Ἅγιοι ἢ μιὰ εἰκόνα ποῦ ἐσχημάτισε τὸ «ἡγεμονικόν»⁹⁶ μας, ἀφοῦ ἦλθε σὲ ἐπικοινωνία μετὰ τὰ μέλλοντα σὰν νὰ ἦσαν παρόντα ἢ κανένα ἄλλο εἶδος προφητείας, ποῦ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ περιγραφῇ, καὶ τὸ γνωρίζει μόνον ὁ Θεὸς τῶν προφητῶν καὶ ὅσοι γίνονται σ' αὐτὰ ἀντικείμενον τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ⁹⁷. Πάντως οὔτε αὐτοί, διὰ τοὺς ὁποίους ὁμιλοῦμε, οὔτε κανέναν ἄλλον ἀπὸ τοὺς ὁμοίους των σὲ ἀρετὴ, μπόρεσε ποτὲ «νὰ σταθῇ»⁹⁸ στὴν Ὑπόστασι καὶ τὴν Οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ κατὰ τὴν Γραφήν, οὔτε τὴν εἶδε ποτὲ κανεὶς τὴν

94. Ἡσ. 6, 1 ἐξ.

95. Ἰεζ. 1, 4 ἐξ.

96. Δηλ. ἡ πεφωτισμένη μας διάνοια.

97. Δηλ. οἱ θεωμένοι, ὅσοι ἀπέκτησαν μέθεξιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Δύο μόνον γνωρίζουν τὰ μυστήρια: Ὁ Θεὸς καὶ οἱ ἅγιοί Του, οἱ θεωμένοι. Οἱ ἄλλοι διὰ τῶν ἁγίων. Ἰδοὺ διατὶ ὀφείλομε νὰ μελετᾶμε τὰ ἔργα καὶ τοὺς θίους τῶν ἁγίων.

98. Οὔτε οἱ ἅγιοι καθαρώρως αὖ ποτὲ νὰ ἐπιμείνουν ἐρευνῶντας στοχαστικὰ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀπολύτως ἀπρόσιτος καὶ ἀπροσπέλαστος (Πρβλ. καὶ Ἱερ. 2, 3, 18).

Οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, οὔτε τὴν περιέγραψε μὲ λόγια.

Ἐκ μέρους γινώσκομεν...

20. "Ὅσο δὲ δι' αὐτὰ ποὺ εἶχε ὁ τρίτος οὐρανὸς καὶ τὴν ἀνάθασιν ἢ προχώρησιν ἢ ἀνάληψιν μέχρις αὐτόν, ἂν μὲν ὁ Παῦλος⁹⁹ εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ τὰ ἐκφράσῃ, ἴσως θὰ ἡξέραμεν διὰ τὸν Θεὸν κάτι περισσότερον, ἂν θέβαια αὐτὸ ἦταν τὸ μυστήριον ποὺ εἶδε ὅταν ἡρπάγῃ. Ἀφοῦ ὅμως αὐτὸ τὸ μυστήριον εἶναι ἄρρητον, πρέπει νὰ τιμᾶται, δηλ. νὰ τὸ περιβάλλωμε μὲ τὴν σιωπὴν. Καὶ ἂς περιορισθοῦμε νὰ ἀκούσωμε ἀπὸ τὸν Παῦλον μόνο τοῦτο, ὅτι τῶρα «ἐκ μέρους γινώσκομεν καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν»¹⁰⁰.

Αὐτὰ καὶ ἄλλα ἀνάλογα μᾶς λέγει ὁ Παῦλος, ποὺ δὲν ἦταν ἰδιώτης στὴ γνῶσι¹⁰¹, ποὺ ἀπειλοῦσε τοὺς (πιστοὺς τῆς Κορίνθου) ὅτι θὰ τοὺς ἔδειχνε τί εἶναι ὁ Χριστός, ὁ ὁποῖος ἐλάλει «ἐν αὐτῷ»¹⁰², ποὺ ἦταν ὁ μόνος ὑπερασπιστὴς καὶ διδάσκαλος τῆς ἀληθείας. Γι' αὐτὸ καὶ ὁλόκληρη τὴν κάτω γνῶσι δὲν τὴν θεωρεῖ καθόλου σπουδαιότερη ἀπὸ τὰ «ἔσοπτρα», τοὺς καθρέφτες¹⁰³ καὶ τὰ αἰνίγματα, ἐπειδὴ δὲν εἶναι εἰμὴ μικρὲς ἀπεικονίσεις τῆς ἄνω ἀληθείας.

Ἄν λοιπὸν σὲ μερικοὺς δίδω τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι εἶμαι πολὺ λεπτολόγος καὶ περίεργος καὶ ἐξετάζω τέ-

99. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος ἐχαρακτήρισε αὐτὰ ποὺ εἶδε, ὅταν ἡρπάγῃ εἰς τὸν Παράδεισον, ὥς «ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλήσαι», δηλ. πράγματα ποὺ οὔτε μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἐπιτρέπεται νὰ ὁμιλῇ δι' αὐτά.

100. Α' Κορ. 13, 9.

101. Β' Κορ. 11, 6.

102. Β' Κορ. 13, 3.

103. Α' Κορ. 13, 12.

τοια ἀσήμαντα πράγματα, τοὺς ὑπενθυμίζω ὅτι ὁ Λόγος ὑπεδήλωσεν, ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξε κάτι ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ ποὺ δὲν δυνάμεθα σήμερον νὰ τὰ θαστάσωμεν¹⁰⁴, ὅπως θὰ τὰ θαστάσωμεν κάποτε (εἰς τὸ μέλλον) καὶ θὰ τὰ διατρανώσωμεν καὶ ποὺ οὔτε ὁλόκληρος ὁ κόσμος δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ τὰ χωρέσῃ, ὥς ἔλεγεν ὁ Ἰωάννης, ὁ πρόδρομος¹⁰⁵ τοῦ Λόγου, ἡ φωνὴ τῆς ἀληθείας.

Ἄδύνατον μὲ θάσι τις κατ' αἰσθησιν παραστάσεις νὰ γνωρίσωμε τὰ ὄντα αὐτὰ καθ' αὐτά.

21. Βεβαίως εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ τὰ τεκμηριώσῃ κανεὶς αὐτὰ καὶ νὰ δίδῃ στοὺς ἄλλους σὲ ὅλη της τὴν ἔκτασι τὴν κάθε εἰδους ἀλήθειαν καὶ τὸν κάθε ἐπὶ μέρους συλλογισμόν! Καὶ ὅπως μὲ ἓνα μικρὸ ἐργαλεῖο φτιάχνομε μεγάλα πράγματα, ἔτσι καὶ μὲ τὴν ἀνθρώπινη σοφία μας προσπαθοῦμε νὰ ἀποκτήσωμε τὴν γνώσιν τῶν ὄντων. Ἐπιδιώκομε δὲ νὰ ἔλθωμε σὲ ἐπικοινωνία μὲ τὰ νοητὰ ἢ διὰ τῶν αἰσθήσεων μας ἢ ὅχι χωρὶς καὶ τὶς αἰσθήσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὅμως ὁδηγοῦμεθα πέρα - ἐδῶθε καὶ πλανώμεθα¹⁰⁶ καὶ δὲν ἤμποροῦμε νὰ πλησιάσωμε τὴν ἀλήθειαν κάπως πιὸ πολὺ, δηλαδὴ νὰ ἔλθωμε μέσῳ τοῦ νοῦ μας γυμνοῦ, αὐτοῦ καθ' αὐτὸν σὲ ἐπαφή μὲ τὰ πράγματα γυμνά, «αὐτὰ καθ' ἑαυτά», καὶ ἔτσι νὰ διαμορφώσωμε σωστὰ τὴ νοοτροπία μας μὲ θάσι αὐτὰ ποὺ θὰ καταλάβωμε.

104. Ἰωάν. 16, 12.

105. Πρβλ. Ἰωάν. 21, 25. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὀνομάζεται πρόδρομος τοῦ Λόγου, ἐπειδὴ θὰ προηγηθῇ τῆς Β' παρουσίας τοῦ Κυρίου.

106. Οἱ κατ' αἰσθησιν ἔννοιες καὶ παραστάσεις εἶναι ἀποπλανητικὲς καὶ ἀπατηλές, ὅχι ἐγγύησις ἀληθείας, ὅπως πιστεύουν οἱ ματεριαλισταί.

Ἄδύνατος ἡ λογικὴ τεκμηρίωσις
τῆς Ἑκκλ. διδασκαλίας.

Ἡ (ἐκκλησιαστικὴ) ὁμῶς διδασκαλία γύρω ἀπὸ τὸν Θεὸν εἶναι τόσον πιὸ πολὺ δύσκολον νὰ τεκμηριωθῇ¹⁰⁷, ὅσο πιὸ τέλειος εἶναι καὶ πιὸ πολλὴ ἀντίληψι ἐκ μέρους μας ἀπαιτεῖ καὶ πιὸ δύσλυτα εἶναι τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργεῖ. Διότι κάθε ἔνστασις, ἀκόμη καὶ ἡ πιὸ μικρὴ, συγκρατεῖ καὶ παρεμποδίζει τὴν πορείαν τῆς λογικῆς ἐρεῦνης καὶ ἀνακόπτει τὴν ὁρμὴν τῆς πρὸς τὰ ἔμπροσ. Καὶ συμβαίνει τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ποὺ γίνεται καὶ μὲ τὰ ἄλογα! Ἐνῶ δηλαδὴ τρέχουν, τραβοῦν τὰ χαλινάρια καὶ τὰ γυρίζουν ἀπότομα πρὸς τὰ πίσω, μὲ ἀποτέλεσμα, ὅτι μὲ τὸ ἀναπάντεχο αὐτὸ τίναγμα μερικὰς φορὰς τὰ ἀναποδογυρίζουν!

Καὶ πράγματι. Ὁ μὲν Σολομὼν, ποὺ ἔγινε ὑπερβολικὰ σοφός, πιὸ πολὺ ἀπὸ ὅλους καὶ τοὺς προγενεστέρους του¹⁰⁸ καὶ τοὺς συγχρόνους του, καὶ ἔλαθε ἀπὸ τὸν Θεὸν δῶρο πλατεῖα καρδιά¹⁰⁹ καὶ μιὰ πιὸ ἄφθονη ἀκόμη καὶ ἀπὸ τῆ λεπτῆ ἄμμο ἔκχυσι μέσα του τῆς θείας θεωρίας, ὅσο πιὸ πολὺ μελετοῦσε τὰ θάθη τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ, τόσο πιὸ πολὺ ἰλιγγιοῦσε καὶ ἔθετε ὡς σκοπὸν τῆς σοφίας του νὰ εὔρη ὅ,τι τῆς διέφευγεν¹¹⁰.

Ὁ δὲ Παῦλος προσπαθοῦσε νὰ φθάσῃ νὰ ἐννοήσῃ ὅχι τὴν Οὐσίαν τοῦ Θεοῦ —αὐτὸ τὸ ἤξερε ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον—, ἀλλὰ μόνον τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ.

107. Πόσο ἔξω τῆς ἀληθείας εἶναι ὅσοι προσπαθοῦν νὰ τεκμηριώσουν τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀποκάλυψιν του λογικῶς! Ἄς ἀναγνωσθῇ μετὰ πολλῆς προσοχῆς ἡ παράγραφος.

108. Γ' Βασιλ. 3, 12.

109. Γ' Βασιλ. 4, 29.

110. Ἑκκλησ. 7, 24 καὶ 8, 17.

Καὶ ἐπειδὴ δὲν εὑρίσκει διέξοδο, οὔτε σταμάτησε στὴν ἀνάθασί του, οὔτε μποροῦσε νὰ ἰδῇ σὲ ποιοῦ φανερό τέλος σταματᾷ ἢ πολυπραγμοσύνη τῆς διανοίας, διότι φαίνεται πάντοτε ἀμυδρά κάτι πού ἐλλεῖπει — τί παρὰ ξενό, ἀφοῦ ἄλλωστε καὶ ἐγὼ τὸ ἴδιο ἔπαθα! — μᾶς τὸ περιγράφει μὲ πολὺ μεγάλη ἐσωτερικὴ κατάπληξι καὶ τὸ ὀνομάζει «πλοῦτο τοῦ Θεοῦ» καὶ «θάθος τοῦ Θεοῦ»¹¹¹. Καὶ διακηρύττει, ὅτι τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀκατάληπτα¹¹². Παρὰ ταῦτα δὲν χρησιμοποιεῖ τὰς ἰδίας λέξεις μὲ τὸν Δαβὶδ, πού ἄλλοτε ὠνόμαζε τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ «ἄβυσσον πολλήν»¹¹³, πού δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συλλάβῃ κανεὶς πού εἶναι ἡ ἐστία τῆς οὔτε μὲ κανένα μέτρο οὔτε μὲ τὰς αἰσθήσεις, καὶ ἄλλοτε ἔλεγεν, ὅτι «ἐθαυμαστώθῃ ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του»¹¹⁴, δηλ. ἀπὸ τὴν σύστασιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅτι εἶναι τόσον δυνατὴ, ὥστε νὰ ξεπερνᾷ τὴν δύναμίν του νὰ τὴν περιαδράξῃ.

Ἑρωτήματα δι' αὐτοὺς πού πιστεύουν ὅτι μποροῦν νὰ γνωρίσουν τὸν Θεόν.

22. Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ ἴδιος ὁ αἵρετικὸς λέγει, «ὥς ἀφῆσω κατὰ μέρος ὅλα τὰ ἄλλα ἐπιχειρήματα καὶ "ὥς ρίξω μιὰ ματιά" εἰς τὸν ἑαυτὸν μου», δηλ. εἰς ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ σύστασιν, — ἰδοὺ (τὸν) ἐρωτῶ:

Ἑρωτήματα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον.

111. Ρωμ. 8, 39.

112. Ρωμ. 11, 33.

113. 37, 7.

114. Ψαλμ. 138, 6.

Ἀπὸ τί ἀποτελούμεθα; Πῶς κινούμεθα; Πῶς ἡ ἀθάνατος ψυχὴ ἐνώθη μὲ τὸ θνητὸ σῶμα; Πῶς καὶ βλέπω τόσον πολὺ πρὸς τὰ ἐπίγεια, καὶ ὑψώνομαι πρὸς τὰ ἄνω; Πῶς (ὡς πνεῦμα) ἡ ψυχὴ μας περιορίζεται εἰς τὸ σῶμα μας; Πῶς καὶ τοῦ δίδει ζωὴν, ἀλλὰ καὶ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὰ πάθη του; Πῶς ὁ νοῦς μας καὶ περικλείεται μέσα εἰς τὸ σῶμα μας καὶ εἶναι ἀπεριόριστος, δηλ. καὶ μένει μέσα μας, ἀλλὰ καί, χάρις εἰς τὴν ταχύτητα τῆς κινήσεως καὶ ροῆς του, κάνει ἔφοδον εἰς ὅλα; Πῶς εἶναι δυνατόν, μέσῳ τοῦ λόγου, καὶ νὰ μετέχῃ κανεὶς εἰς τὸν νοῦν ἄλλου καὶ νὰ τοῦ μεταδίδῃ τὸν ἰδικόν του; Πῶς περνάει διὰ μέσου τοῦ ἀέρος καὶ πῶς εἰσέρχεται μέσα μας μαζί μὲ τὰ τόσα ἄλλα ὕλικά ἀντικείμενα; Πῶς καὶ ἔχει κάτι τὸ κοινὸν μὲ τὰς αἰσθήσεις, ἀλλὰ καὶ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις; Καὶ πρὶν ἀκόμη πᾶμε εἰς αὐτά, ποία εἶναι ἡ πρώτη μας ἀφετηρία, καὶ σύστασις μέσα εἰς τὸ ἐργαστήριον τῆς φύσεως; Καὶ ποία θὰ εἶναι ἡ τελικὴ μας διαμόρφωσις καὶ ἡ τελειότης μας; Τί εἶναι ἡ ἐπιθυμία τροφῆς, καὶ πῶς ἡ τροφή διαδίδεται εἰς τὸ σῶμα; Ποῖος ὠδηγήθη εἰς τὴν πρῶτην πηγὴν καὶ εἰς τὴν ἀφετηρίαν τῆς ζωῆς μόνος του; Πῶς τὸ μὲν σῶμα τρέφεται μὲ τὰ φαγητά, ἡ δὲ ψυχὴ μὲ τὴν διδασκαλίαν; Ποία εἶναι αὐτὴ ἡ ἔλξις τῆς φύσεως, ἡ σχέσις πού ἔχουν μεταξὺ τους οἱ γεννῶντες μὲ τὰ γεννώμενα, ὥστε νὰ συνδέωνται μὲ αὐτὸ τὸ φίλτρον; Πῶς ἐνῶ τὰ εἶδη μένουν σταθερά, καὶ διαφέρουν ὡς πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα, καὶ εἶναι τόσα πολλὰ, οἱ ἰδιότητές τους εἶναι ἀπροσπέλαστοι; Πῶς τὸ ἴδιο ζῶον εἶναι καὶ θνητὸν καὶ ἀθάνατον, ἀφοῦ φεύγει μὲν ἓνα, ἀλλὰ γεννᾶται ἄλλο; Καὶ πράγματι, ὅταν φεύγει ἀθόρυθα τὸ ἓνα, ἔρχεται εἰς τὴν θέσιν του ἄλλο, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ροὴν τοῦ ποταμοῦ, πού καὶ δὲν στέκει καὶ μένει.

Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ εἰπῇ πολλὰ ἀκόμη γύρω

ἀπὸ τὰ μέλη καὶ μέρη τοῦ σώματος, καὶ τὴν ἁρμονίαν ποῦ ἔχουν μεταξύ τους, ποῦ, ἀνάλογα μὲ τὴν ἀνάγκην τῆς χρήσεώς τους καὶ τὰς ἀξιώσεις τῆς ὠραιότητος, εἶναι τὸ ἓνα κοντὰ εἰς τὸ ἄλλο ἢ ἀπέχουν, προεξέχει ἢ εὐρίσκεται πιὸ μέσα, ἐνώνεται ἢ σχίζεται, περιέχει ἢ περιέχεται, σύμφωνα πρὸς τὸν νόμον ἀλλὰ καὶ τὴν ἔλλογον σκοπιμότητα τῆς φύσεως.

Ἄκομη πολλὰ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ εἴπῃ διὰ τὴν φωνὴν καὶ τὴν ἀκοήν. Πῶς ἡ μία δημιουργεῖται χάρις εἰς τὰ φωνητικὰ ὄργανα, ἡ δὲ ἄλλη τὴν δέχεται; Πῶς διὰ τῶν παλμῶν τοῦ ἀέρος ποῦ εὐρίσκεται ἀνάμεσα εἰς τοὺς δύο ἀνθρώπους καὶ τῆς δι' αὐτῶν διαμορφώσεώς του, ἔρχονται εἰς μίαν ἐπικοινωνίαν μεταξύ τους!

Πολλὰ ἀκόμη, θὰ ἠμποροῦσε κανεὶς νὰ ἔλεγε διὰ τὴν ὄρασιν ποῦ κατὰ ἓνα ἀνέκφραστον τρόπον ἔρχεται εἰς σχέσιν μὲ τὰ ὁρατὰ καὶ κινεῖται μὲ μόνην τὴν θούλησιν καὶ ταυτόχρονα μὲ αὐτήν, καὶ συμβαίνει μὲ αὐτὴν ὅ,τι καὶ μὲ τὸν νοῦν. Καὶ πράγματι μὲ τὴν ἰδίαν ταχύτητα ἔρχεται εἰς ἐπικοινωνίαν ἐκεῖνος μὲ τὰ νοητὰ καὶ αὐτὴ μὲ τὰ ὁρατὰ.

Πολλὰ ἀκόμη θὰ ἔλεγα καὶ διὰ τὰς ἄλλας αἰσθήσεις, ποῦ εἶναι ὄργανα δεκτικὰ ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν, ποῦ δὲν τοὺς συλλαμβάνει τὸ λογικόν.

Τέλος πολλὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπῃ διὰ τὴν ἀνάπαυσιν μὲ τὸν ὕπνον, διὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεών μας μὲ τὰ ὄνειρα, διὰ τὴν μνήμην καὶ τὴν ἀνάμνησιν, διὰ τὸν λογισμόν καὶ τὸν θυμόν, διὰ τὴν ἐπιθυμίαν, καὶ ἐν γένει δι' ὅλα ἐκεῖνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα διέπεται αὐτός ὁ μικρόκοσμος¹¹⁵, ὁ ἄνθρωπος.

Ἐ ρ ω τ ῆ μ α τ α ἀ π ὸ τ ᾶ ζ ῶ α.

115. Συνήθης ἔννοια στοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους. Πιθανῶς ἡ ἀρχὴ τῆς εὐρίσκεται στὸ Πλάτωνος Τίμαιος 81α καὶ 88D.

23. Θέλεις νὰ σοῦ ἀπαριθμήσω καὶ τὶς διαφορὰς ποὺ ἔχουν τὰ ἄλλα ζῶα μετὰ τὸν τοῦ καὶ μετὰ τὸν, τὴν φύσιν καὶ γένεσίν τοὺς, τὴν διατροφήν τοὺς, τὴν χώραν, τὰ ἔθνη τοὺς καὶ ἐν γένει τὴν πολιτείαν τοὺς; Πῶς ἄλλα μὲν εἶναι ἀγελαῖα, καὶ ἄλλα ζοῦν μόνον τοὺς; Πῶς ἄλλα εἶναι χορτοφάγα καὶ ἄλλα σαρκοφάγα; ἄλλα ἀγρία καὶ ἄλλα ἡμερα; ἄλλα φιλόφρονες καὶ οἰκοδόμοι, καὶ ἄλλα ἀτίθασα καὶ ἐλεύθερα; καὶ ἄλλα μὲν κατὰ κάποιον τρόπον πρὸς τὴν λογικὴν καὶ τὴν μάθησιν, καὶ ἄλλα ἐντελῶς «ἄλογα» καὶ ἀνίκανα διὰ κάθε μάθησιν; καὶ ὅτι ἄλλα μὲν ἔχουν περισσότερες αἰσθήσεις καὶ ἄλλα ὀλιγώτερες; ἄλλα εἶναι ἐνδημικά καὶ ἄλλα ἀποδημητικά; ἄλλα ταχύτατα καὶ ἄλλα παχύτατα; ἄλλα ὑπερτεροῦν καὶ εἰς μέγεθος καὶ κάλλος ἢ εἰς τὸ ἓνα μόνον, καὶ ἄλλα εἶναι ἢ πολὺ μικρὰ ἢ πολὺ ἄσχημα, ἢ καὶ τὰ δύο; ἄλλα δυνατὰ καὶ ἄλλα ἀδύναμα; ἄλλα μὲ δύναμιν καὶ τόλμην ἀντιστάσεως, καὶ ἄλλα καχύποπτα καὶ κρυφοδόγκωτα; ἄλλα τέτοια, ὥστε νὰ μπορῇς νὰ προφυλαχθῇς ἀπὸ αὐτὰ καὶ ἄλλα ὥστε νὰ μὴ μπορῇς; ἄλλα ἐργατικά καὶ προνοητικά, καὶ ἄλλα ὀκνηρὰ καὶ χωρὶς προνοητικότητα; Καὶ ἐπάνω ἀπὸ ὅλα αὐτά, πῶς ἄλλα εἶναι ἐρπετὰ καὶ ἄλλα ὄρθια; ἄλλα χερσαῖα καὶ ἄλλα ἀμφίβια; ἄλλα ὠρειοπαθῆ καὶ ἄλλα ἀκαλλώπιστα; ποὺ ζοῦν κατὰ ζευγάρια καὶ ἀζευγάρια; ἐγκρατῆ καὶ ἀκόλαστα; πολύγωνα καὶ ὄχι πολύγωνα, μακρόβια καὶ ὀλιγόβια; Μὰ θὰ ἀπόκαμνε ὁ λόγος μου, ἂν διεξήρχετο ὅλες τὶς λεπτομέρειες!

Ἐρωτήματα ἀπὸ τὰ ψάρια, τὰ πτηνὰ, τὰ ἔντομα.

24. Φέρε ὅμως, παρακαλῶ, εἰς τὸν νοῦν σου καὶ τὰ νηκτικά, ποὺ πλέουν μέσα εἰς τὰ νερά καὶ τρόπον τινὰ πετοῦν μέσα εἰς τὴν ὑγρὰν φύσιν, καὶ ποὺ ἀπὸ μὲν τὸν

ἀέρα, πού εἶναι εἰς τὸ νερό, μποροῦν καὶ εἰσπνέουν, ἐνῶ εἰς τὸν ἰδικόν μας κινδυνεύουν, ὅπως ἀκριβῶς καὶ μεῖς μέσα εἰς τὸ νερό. Σκέψου τὰ ἥθη, τὰ πάθη, τὴν γονιμοποίησίν τους, τὴν γέννησιν, τὸ μέγεθος, τὸ κάλλος, τὴν προτίμησίν τους γιὰ τὸ ἴδιο μέρος καὶ τὶς περιπλανήσεις, τὶς γενικὲς τους συνελεύσεις καὶ τοὺς διασκορπισμούς τους, καὶ ὅλες τὶς ιδιότητές τους πού παρ' ὀλίγον εἶναι ὅμοιες μὲ τῶν χερσαίων, καὶ διὰ μερικά ἀπὸ αὐτὰ διαπιστώνομεν ὅτι ἔχουν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τους, ἢ ιδιότητες ἀντίθετες καὶ ὥς πρὸς τὰ εἶδη καὶ ὥς πρὸς τὰ ὀνόματα.

Σκέψου ἀκόμη, παρακαλῶ, τὰ σμήνη καὶ τὶς ποικιλίες τῶν πετεινῶν εἰς τὰ χρώματα καὶ τὰ σχήματα, τῶν ἀλάλων καὶ τῶν ὠδικῶν. Ποία εἶναι ἡ αἰτία τῆς μελωδίας τους; καὶ ἀπὸ ποῖον τοὺς ἐδόθη; Ποῖος εἶναι πού ἔδωκε εἰς τὸν τσίτζικα τὸ μουσικὸ ὄργανον¹¹⁶ πού ἔχει εἰς τὸ στήθος του καὶ τὰ τραγούδια του εἰς τὰ κλαδιά, τὰ τερτερίσματα, ὅταν εἰς τὸν ἥλιο συνεχῶς κινεῖται καὶ μουσουργοῦν τὰ μεσημεριάτικα τους τραγούδια καὶ κάνουν τὰ ἄλση νὰ κουδουνίζουν καὶ προπέμπουν τὸν ὁδοιπόρον μὲ τὶς νότες τους; Ποῖος εἶναι Ἐκεῖνος, πού τραγουδάει μαζὶ μὲ τὸν κύκνον, ὅταν ἀπλώνει εἰς τὴν αὔραν τὰ φτερά καὶ μεταβάλλει σὲ μέλος πλέον τὸ σφύριγμά του; Καὶ παραλείπω τὰς ἀτάκτους φωνάς, καὶ ὅλα ὅσα προσπαθοῦν νὰ κάμουν μὲ τέχνη πρὸς συγκάλυψιν τῆς ἀληθείας.

Ἀπὸ ποῦ τὸ παγῶνι, αὐτὸ τὸ ἀλαζονικόν, τὸ μηδικὸ πουλί, ἔγινε τόσον ὠραιοπαθὲς καὶ φιλότιμον, ὥστε (ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἔχει συναίσθησιν τῆς ὁμορφίᾳς του) κάθε φορὰ πού θὰ ἰδῇ κάποιον νὰ πλησιάζει, ἢ —ὅπως λέγουν— διὰ τὰ θηλυκά, καμαρώνει καὶ τεντώνει τὸν

---

116. Ἀκκορντεόν!

λαιμό του, καὶ ἀφοῦ κάνει εἰς σχῆμα κύκλου τὰ χρυσαυγὴ καὶ κατὰστερα φτερά του ἐπιδεικνύει εἰς τοὺς ἑραστάς του τὴν ὁμορφίαν του μὲ ἓνα παράλληλον σοβαρὸν θάδισμα;

Ἐρωτήματα ἀπὸ τὴν σοφίαν τῶν ζώων.

Καὶ ἡ μὲν θεία Γραφή θαυμάζει ἀκόμη καὶ τὴν σοφίαν τῶν γυναικῶν εἰς τὰ σχέδια διὰ ὑφάσματα, καὶ λέγει: «Τίς ἔδωκε γυναιξὶν ὑφάσματος σοφίαν καὶ πολιτικὴν ἐπιστήμην»¹¹⁷; Αὐτὸ εἶναι γνῶρισμα ἑνὸς ζώου λογικοῦ μὲ περισσὴν σοφίαν, ποὺ προχωρεῖ μέχρι καὶ αὐτὰ τὰ ἐπουράνια.

25. Σὺ ὅμως θαύμασε, παρακαλῶ, ἀκόμη καὶ τὴν φυσικὴν σύνεσιν ποὺ ἔχουν τὰ ἄλογα ζῶα, καί, ἂν μπορῇς, ἐξήγησέ μου τὸ «διατί»!

Διατί τὰ πετεινὰ φτιάχνουν φωλιὰς εἰς τοὺς θράχους καὶ τὰ δένδρα καὶ τίς στέγες, καὶ μάλιστα ἔτσι ὥστε νὰ τοὺς παρέχουν ἀσφάλειαν καὶ νὰ εἶναι ὠραῖες καὶ ἄνετες γιὰ τὰ μικρά τους;

Καὶ ἀπὸ ποῦ ἐπῆραν οἱ μέλισσες καὶ οἱ ἀράχνες τὴν ἐργατικότητα καὶ τὴν καλλιτεχνίαν, ὥστε αὐτὲς μὲν νὰ κάνουν τίς κηρῆθρες μὲ διάφορα πολύπλοκα σχήματα καὶ νὰ ἀποτελοῦνται ἀπὸ συνεχῇ ἐξαγωνικὰ συρίγγια ἀπὸ τίς δύο πλευρὲς καὶ ἀκόμη καὶ τὸ ἐσωτερικόν τους χώρισμα —ποὺ ταυτοχρόνως εἶναι καὶ σημεῖον ἀλλαγῆς τρόπου κατασκευῆς ἀφοῦ ἐκεῖ συμπλέκονται οἱ γωνίες τῶν «κελλίων» μὲ τίς εὐθεῖες— νὰ εἶναι φιλοτεχνημένον ἔτσι, ὥστε νὰ εἶναι στερεόν. (Καὶ

117. Ἰωθ 38, 36.

ὅλα αὐτὰ μέσα εἰς τὶς τόσον σκοτεινὲς κυψέλες καὶ τὰ τόσον ἀόρατα σχέδιά τους!), ἐκεῖνες δὲ μὲ τὰ τόσον λεπτὰ καὶ σχεδὸν ἀερώδη νήματά τους ποὺ τὰ ἀπλώνουν μὲ χίλιους - δυὸ τρόπους ὑφαίνουν ἱστοὺς πολυπλόκους (καὶ μάλιστα χωρὶς κανεὶς νὰ μπορῇ νὰ καταλάβῃ ἀπὸ ποῦ ἀρχισαν!), ποὺ εἶναι γι' αὐτὲς ταυτοχρόνως καὶ τὸ πολὺτιμόν τους σπίτι καὶ τὸ ἀγρευτήριον τῶν ἀσθενεστέρων ἐντόμων, ὥστε νὰ ἔχουν καὶ αὐτὲς τροφήν.

Ποῖος Εὐκλείδης¹¹⁸ κατῴρθωσε ποτέ νὰ μιμηθῇ αὐτὰ τὰ σχήματα, ἀντὶ νὰ κάθεται νὰ φιλοσοφῇ γύρω ἀπὸ φανταστικὰς γραμμάς καὶ νὰ σπάζῃ τὸ κεφάλι του νὰ τὰς ἀποδείξῃ;

Ποῖου Παλαμήδη¹¹⁹ τὰ τακτικὰ σχήματα καὶ οἱ κινήσεις, ποὺ ὅπως λέγουν, τὰ ἐδιδάχθη ἀπὸ τοὺς γεράνους ποὺ ἐκινοῦντο πάντοτε μὲ τάξιν, παρ' ὅτι μὲ ποικίλον πέταγμα;

Ποῖος Φειδίας, ἢ Ζεῦξις, ἢ Πολύγνωτος, ἢ Παρράσιος καὶ Ἀγλαοφῶν¹²⁰, ποὺ ἤξευραν νὰ πλάθουν καὶ νὰ ζωγραφίζουν τὸ κάλλος μὲ κάποιαν ὑπερβολὴν (κατῴρθωσε κάτι τέτοιο);

Ποῖος Κνώσσιος ἐναρμόνιος χορὸς τοῦ Δαιδάλου, ποὺ ἐφτιάχθη διὰ μίαν νύμφην ὡς ἕνα ἀκόμη στοιχεῖον τῆς ὁμορφιάς της;

---

118. Περίφημος ἀρχαῖος μαθηματικός. Τὰ πλεῖστα τῶν θεωρημάτων του ἰσχύουν μέχρι σήμερα. Ἐπὶ δύο περίπου χιλιάδες χρόνια ἦταν ἡ μεγαλύτερα αὐθεντία.

119. Ὁ Παλαμήδης ἦταν εἰς τῶν ἡρώων τοῦ Τρωϊκοῦ Πολέμου. Ἦτο περιθόητος διὰ τὴν σοφίαν καὶ ἐφευρετικότητά του, συνεπεία τῶν ὁποίων ἐδημιουργήθησαν καὶ οἱ φράσεις «παλαμήδους ἐξεύρημα», διὰ κάποιαν ὄντως ἐκπληκτικὴν ἐφεύρεσιν, καὶ «Παλαμήδους σοφώτερος», δι' ἄνθρωπον πολυμαθὴ καὶ ἐπινοητικόν.

120. Ἀρχαῖοι γλύπτται.

“Ἡ ποῖος λαθῦρινθος τῆς Κρήτης ποῦ δὲν μποροῦσε κανεὶς νὰ εὕρῃ διέξοδον καί, διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν ποιητικὰ ἦταν «δυσέλικτος»¹²¹ καὶ πολλές φορές ξαναερχόταν εἰς τὸ ἴδιο σημεῖον χάρις εἰς τὶς ἐπινοήσεις τῆς τέχνης;

Καὶ ἀποσιωπῶ τὰ ἀμπάρια τῶν μυρμηγκιῶν καὶ τοὺς ἀποθηκαρίους τοὺς καὶ τὴν ἀποθήκευσιν τροφῆς τόσης, ὅση τοὺς χρειάζεται διὰ τὴν χρονικὴν περίοδον, καὶ τὰ ἄλλα, ὅσα ἔχομεν μάθει, ὅτι ἀναφέρονται εἰς τὰ δρομολογία τοὺς καὶ τοὺς ὁδηγούς τοὺς καὶ εἰς τὴν τάξιν, μὲ τὴν ὁποίαν ἐργάζονται.

Ἐρωτήματα ἀπὸ τὴν ποικιλίαν καὶ τὴν ὁμορφίαν τῶν ὄντων.

26. Ἄλλ’ ἂν... συμβαίνει καὶ διὰ σέ αὐτὰ εἶναι πολὺ ἀπλᾶ πράγματα καὶ ἔχεις μάθει ὅλα τὰ μυστικὰ γύρω ἀπὸ αὐτὰ¹²², τότε ἀσχολήσου καὶ μὲ τὶς διαφορὰς τῶν φυτῶν μέχρι καὶ τῆς φιλοτεχνήσεως τῶν φύλλων τοὺς ἔτσι, ὥστε καὶ εἰς τὴν ὄρασιν νὰ εἶναι τερπνότατα, ἀλλὰ καὶ στοὺς καρποὺς χρησιμώτατα.

Σκέψου τὴν ποικιλίαν καὶ ἀφθονίαν τῶν καρπῶν καὶ ἰδιαίτερα πόσον ὠραῖα εἶναι τὰ πιὸ ἀναγκαῖα δι’ ἡμᾶς.

Ἀκόμη σκέψου, παρακαλῶ, τί δύναμι ἔχουν οἱ ρίζες, οἱ χυμοί, τὰ ἄνθη, οἱ ὁσμές, ποῦ εἶναι ὅχι μόνον πολὺ εὐχάριστες, ἀλλὰ καὶ κατὰλληλες διὰ τὴν ὑγείαν, τὴν χάριν καὶ τὴν ποιότητα τῶν χρωμάτων, καὶ ἀκόμη τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν διαύγειαν ὠρισμένων λίθων καθ’ ὅσον ἡ φύσις σοῦ τὰ ἔβαλε ἐνώπιόν σου, ὥς εἰς ἓνα ἐπίσημον γεῦμα, ὅλα δηλ. καὶ ἐκεῖνα ποῦ εἶναι ἀπα-

121. Δηλ. εἶχε τόσον πολλές καὶ ἀπιθάνους στροφάς, ὥστε κανεὶς δὲν μποροῦσε νὰ καταλάβῃ σὲ ποιοῦ σημείου τοῦ εὐρίσκετο.

122. Δηλ. γύρω ἀπὸ τὰ ζῶα καὶ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς τοὺς.

ραίτητα, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνα ποὺ ἀπλῶς δίδουν νοστιμάδα, ὥστε, ἂν ὄχι κάτι περισσότερο, τοῦλάχιστον νὰ γνωρίσης ἀπὸ αὐτά, μὲ τὰ ὁποῖα σὲ εὐεργετεῖ, τὸν Θεὸν καὶ νὰ γίνῃς λίγο πιὸ μυαλωμένος¹²³ ἀπὸ ὅ,τι ἦσουν μέχρι τώρα μὲ τὸ νὰ ἀρχίσῃς νὰ προσεύχεσαι.

Ἀπὸ τὸ σημεῖον αὐτὸ ξεκίνησε, παρακαλῶ, καὶ διάτρεξε τὰ πλάτη καὶ τὰ μήκη τῆς γῆς, τῆς κοινῆς μητέρας ὅλων μας, καὶ τοὺς κόλπους τῆς θαλάσσης, ποὺ συνδέονται καὶ μεταξύ τους καὶ μὲ τὴν ξηράν, καὶ τὶς ὠραιότητες τῶν ἀλσῶν, καὶ τοὺς ποταμούς καὶ τὶς ἀφθονες καὶ ἀείρροες πηγές μὲ ὄχι μόνον δροσερὸ καὶ πόσιμο νερὸ ποὺ ρέει ἐπάνω εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνες ποὺ ρέουν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς καὶ μέχρις ἐνὸς σημείου περνοῦν μέσα ἀπὸ σήραγγες, ἔπειτα ὅμως μὲ κάποιαν ὀρμητικὴν πίεσιν ὠθοῦμενες πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἀπωθοῦμενες καὶ ἐν συνεχείᾳ, λόγῳ τῆς σφοδρᾶς πάλης καὶ συγκρούσεως ὑπερθερμαινόμενες, ἀναθλύζουσιν εἰς ὅποιο σημεῖο ὑποχωρεῖ ὀλίγον καὶ ἔτσι μᾶς χαρίζουν, σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς γῆς, τὰ ἀναγκαῖα σὲ μᾶς θερμὰ λουτρά καὶ παραλήλως πρὸς τὴν ἐπιβλαθῇ τους ἐπίδρασιν δίδουν μίαν χωρὶς πληρωμὴν ἱατρείαν ποὺ ἐνεργεῖ αὐτόματα.

Ἐρωτήματα ἀπὸ τὸ σὺμπαν.

Εἰπέ μου. Πῶς καὶ ἀπὸ ποῦ προέρχονται αὐτά; Τί

---

123. Ἡ ἐπίγνωσις τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ μόνη ἀληθινὴ «σύνεσις», δηλ. ἀπόδειξις ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει μυαλὸ ποὺ «τοῦ κόθει». Καὶ πράγματι. Ἀφοῦ ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ὑπερτάτη πραγματικότης, ὅσο καὶ ἂν κἀνὴ τὸ σοφὸ ὁ ἄνθρωπος ποὺ τὸν ἀγνοεῖ ἢ τὸν ἀρνεῖται, ἀφοῦ ἀγνοεῖ ἢ ἀρνεῖται τὴν ὑπερτάτη πραγματικότητα, εἶναι καὶ ἀμυαλὸς καὶ ἀμαθής. Ἀμαθὴς δὲν λέγεται, ὅποιος γνωρίζει πολλὰ μὲν ἀλλὰ ὄχι τὰ οὐσιώδη;

εἶναι αὐτὸ τὸ μεγάλο, χωρὶς τέχνην (φυσικὸν) ὕφασμα; Δὲν εἶναι καθόλου ὀλιγώτερον ἄξια ἐπαίνου διὰ τὴν μεταξὺ τους σχέσιν, ἀπὸ ὅ,τι ὅταν τὰ βλέπωμεν τὸ καθένα χωριστά.

Πῶς ἡ γῆ στέκει ἀκίνητη καὶ χωρὶς νὰ γέρνη; Ἐπάνω εἰς τί βαστάζεται; Ποῖο εἶναι αὐτὸ ποὺ τὴν ὑποβαστάζει; Καὶ εἰς τί μὲ τὴν σειρὰν του στηρίζεται ἐκεῖνο; Ἦ, λοιπόν. Οὐτε ὁ συλλογισμὸς μας δὲν εὐρίσκει κατὰ ἄλλο νὰ στηριχθῇ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ θεῖον θέλημα^{123α}.

Καὶ πῶς ἓνα μέρος της ἀνεβάζεται εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων, καὶ ἓνα ἄλλο κατακάθεται εἰς τὰς πεδιάδας, καὶ μάλιστα πολυειδῶς καὶ μὲ ποικιλίαν, καὶ πῶς συμβαίνει, ὥστε νὰ γίνεται μὲ τὴν, ἀνὰ μικρὰ διαστήματα, διαφορὰν συστάσεως τοῦ ἐδάφους παραγωγικώτερη διὰ τὰς ἀνάγκας μας καὶ μὲ τὴν ποικιλίαν (ποὺ ἔχει) χαριέστερη; Καὶ ἔτσι, ὥστε ἄλλη μὲν νὰ εἶναι προωρισμένη διὰ κατοίκησιν, ἄλλη δὲ ἀκατοίκητος, ἐκεῖνη ποὺ ἀποτελοῦν οἱ ἀπόκρημνες κορυφαὶ τῶν ὀρέων, καὶ ἄλλη νὰ σχίζεται σὲ κάποιο ἄλλο ἄκρο καὶ νὰ σταματᾷ ἀπότομα, ἀποτελεῖ μίαν ἐναργεστάτην ἀπόδειξιν τῆς μεγαλοπρεπείας τῆς θείας δημιουργίας;

Ἐρωτήματα ἀπὸ τὴν θαλάσσαν.

27. Τῆς θαλάσσης, ἂν δὲν ἤμουν ὑποχρεωμένος νὰ θαυμάζω τὸ μέγεθος, θὰ ἐθαύμαζα τὴν ἡμερότητα, δηλ. τὸ πῶς, χωρὶς νὰ εἶναι δεμένη, παραμένει μέσα στὰ ὅριά της· καὶ ἂν ὄχι τὴν ἡμερότητα, ὅπωςδὴποτε τὸ μέγεθος! Καὶ ἀφοῦ τὰ θαυμάζω καὶ τὰ δύο, θὰ ἐπαινέσω τὴν δύναμιν ποὺ εἶναι κρυμμένη εἰς τὸ καθ' ἓνα!

123α. Ὁ νόμος τῆς μαγνητικῆς ἑλξεως τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἐκτὸς ἀπὸ ὅτι εἶναι ἀπλῶς θεωρία, δὲν αἶρει τὸ μυστήριον τοῦ σύμπαντος. Ἀντιθέτως τὸ τονίζει. Τὸ καθιστᾷ μεγαλύτερον.

Τί τὴν ἐμάζεψε; Τί τὴν ἔδεσε; Πῶς καὶ φουσκώνει, ἀλλὰ καὶ στέκει φρόνιμα, σὰν νὰ ἐντρέπεται τὴν γειτονά της ξηράν; Πῶς καὶ δέχεται ὅλα τὰ ποτάμια καὶ παραμένει ἡ ἴδια λόγῳ τοῦ ἀπείρου μεγέθους της ἢ — ξέρω καὶ ἐγὼ τί θὰ πρέπει νὰ εἰπῶ; Πῶς ἡ λεπτή ἄμμος εἶναι εἰς αὐτὴν (τὴν θάλασσαν), τὸ τόσο ἄγριο στοιχεῖο, σύνορο; Ἔχουν νὰ μᾶς εἰποῦν τίποτε οἱ φυσικοί, οἱ «σοφοί» γύρω ἀπὸ μάταια πράγματα, ποὺ ὄντως προσπαθοῦν νὰ μετρήσουν «τὴν θάλασσαν μὲ τὸ κανάτι», δηλ. ὅλα τὰ τόσο μεγάλα αὐτὰ πράγματα μὲ τοὺς στοχασμούς τους, ἢ νὰ τὸ ἐξιστορήσω ἐγὼ ἀπὸ τὴν Γραφὴν μὲ λίγα μὲν λόγια, ἀλλὰ πιὸ πειστικὰ καὶ πιὸ ἀληθινὰ ἀπὸ τοὺς συλλογισμούς τους ποὺ παίρνουν μάκρος; «Πρόσταγμα ἐγύρωσεν ἐπὶ πρόσωπον ὕδατος»¹²⁴! Αὐτὸ εἶναι ποὺ χαλιναγωγεῖ τὴν ὑγρὰν φύσιν!

Καὶ πῶς ἡ θάλασσα μὲ ἓνα μικρὸ ξύλο καὶ μὲ τὸν ἄνεμο κάνει τὸν χερσαῖο ναυτίλο; (τὸ βλέπεις καὶ δὲν τὸ θαυμάζεις; δὲν σοῦ φεύγει τὸ μυαλό;).

Σ τὰ Οὐράνια!

28. Ἀλλὰ ἐμπρὸς τώρα! Ἄφησε τὴ γῆ καὶ τὰ γύρω ἀπὸ τὴ γῆ. Γίνε ἀνάλαφρος καὶ πέτα στὸν ἀέρα μὲ τὰ φτερά τῆς διανοίας, ἔτσι ὥστε νὰ πηγαίνῃ μπροστὰ καὶ νὰ σοῦ δείχνῃ τὸ δρόμο ὁ λόγος μου. Ἀπὸ ἐκεῖ ἐγὼ θὰ σὲ ἀνεβάσω πρὸς τὰ οὐράνια, ἢ μᾶλλον στὸν ἴδιο τὸν οὐρανὸ καὶ στὰ ἐπάνω ἀπὸ τὸν οὐρανόν.

Εἰς τὰ ἀκόμῃ πιὸ πάνω διστάζει ὁ λόγος νὰ πλησιάσῃ. Παρὰ ταῦτα ὅμως θὰ τὰ πλησιάσῃ, ὅσο τοῦ εἶναι δυνατόν καὶ ἐπιτρεπτόν.

Ποῖος διέχυσε τὸν ἀέρα, —αὐτὸν τὸν πολὺ καὶ ἀφθο-

124. Ἰωβ 26, 10.

νον πλοῦτον ποῦ δὲν ὑπολογίζεται οὔτε μὲ χρηματικὴ ἀξία οὔτε μὲ εἰδικὰ μετρητικὰ δοχεῖα («τύχαις»), οὔτε περιορίζεται ἀπὸ τίποτε ὄρια, οὔτε κατανέμεται σὲ ἡλικίες, ἀλλὰ, ὡς συνέβαινε καὶ μὲ τὴν διανομὴν τοῦ μάννα, — ποῦ λαμβάνεται ἀπὸ τὸν καθένα μας σὲ βαθμὸ αὐταρκειᾶς καὶ ἔχει τὸ προνόμιο νὰ παίρνουν ἀπὸ αὐτὸν ὅλοι ἴσο μερίδιο; (Ποῖος διέχυσε τὸν ἀέρα) ποῦ εἶναι τὸ ὄχημα τῶν πετεινῶν, ἡ καθέδρα τῶν ἀνέμων, ὁ καλὸς καιρὸς τῶν διαφόρων ἐποχῶν, τὸ ζωντάνεμα τῶν ζώων, καὶ κυρίως ἡ διατήρησις τῆς ψυχῆς στὸ σῶμα; Πού, μέσα σ' αὐτὸν εὐρίσκονται τὰ σώματα, μαζί του κυλάει ἡ ὁμιλία μας, μέσα σ' αὐτὸν εἶναι καὶ τὸ φῶς καὶ τὸ φωτιζόμενον ἀντικείμενον καὶ ἡ δρασις, ποῦ τρέχει ἀνάμεσά του;

Πράσεξε, παρακαλῶ, καὶ τὰ ἐξῆς, διότι δὲν μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ παραχωρήσω στὸν ἀέρα ὅλη τὴν ἐξουσία ἐπάνω σ' ἐκεῖνα ποῦ θεωροῦνται ὅτι εἶναι τοῦ ἀέρος.

Ποῖα εἶναι τὰ ἀπόκρυφα ὀρμητήρια τῶν ἀνέμων; Ποῖες οἱ ἀποθήκες τοῦ χιονιοῦ; Ποῖος εἶναι ὁ «τετοκῶς»¹²⁵ τίς σταγόνες τῆς δροσιᾶς, ὅπως λέγει ἡ Γραφή; Ποῖος εἶναι Ὁ ἐκεῖνος ποῦ εἶναι τόσον ἀναντήρητα δημιουργία του τὰ κρύσταλλα, σὰν νὰ τὰ γεννάη; Ποῖος δένει τὸ νερὸ στὰ σύννεφα, καὶ ἄλλο μὲν ἀπὸ αὐτὸ τὸ κάνει νὰ στέκεται ἐπάνω στὰ σύννεφα — τί θαῦμα! — νὰ συγκρατοῦνται τὰ ρευστὰ ἐκεῖ μὲ τὴν ἐντολὴ Του, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ χύνει στὸ πρόσωπο ὅλης τῆς γῆς καὶ σπέρνει στὴν κατάλληλῃ ἐποχῇ καὶ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ἐξ ἰσοῦ ὅλα τὰ φυτὰ καὶ οὔτε ἀφήνει ὀλόκληρη τὴν ποσότητα τῶν ὑγρῶν ὑδάτων ἐλεύθερη καὶ ἀσυγκράτητη — ὅπως ξέρετε ἦταν ἀρκετὸ τὸ καθάρισμα τῆς γῆς ἐπὶ Νῶε καὶ ὁ ἀψευδέστατος Θεὸς δὲν γίνεται ἐπιλήσμων τῆς διαθήκης του¹²⁶ — οὔτε τὴν κρατᾷ δεσμευμένη στὰ

¹²⁵. Ἰωβ 38, 28.

¹²⁶. Γεν. 8, 20 - 22.

σύννεφα ἐξ ὀλοκλήρου, διὰ νὰ μὴ χρειασθοῦμε πάλι κανένα Ἥλιον νὰ σταματήσῃ τὴν περίοδο τῆς ξηρασίας; Ἡ Γραφή λέγει: «Ἐὰν κλείσῃ τὸν οὐρανόν, τίς ἀνοίξει; ἐὰν δὲ ἀνοίξῃ τοὺς καταρράκτας, τίς συνέξει»¹²⁷; Ποῖος θὰ ὑπομείνῃ μίαν τυχόν ὑπερβολὴν ἐκ μέρους ἐκείνου ποὺ ρίχνει τὴ θροχὴ εἴτε στὸ ἓνα εἴτε στὸ ἄλλο, ἂν δὲν τὰ διακυβερνήσῃ ὅλα μὲ τὰ δικά του μέτρα καὶ σταθμά; Τί θὰ μοῦ φιλοσοφήσῃς γύρω ἀπὸ τίς ἀστραπὲς καὶ τίς θροντὲς, σὺ ποὺ ρίχνεις μὲν θροντὲς ἀπὸ τὴ γῆ, ὅπου θρίσκεσαι, ἀλλὰ χωρὶς σὺ νὰ φωτίζεσαι οὔτε ἀπὸ μία ἐλαχίστη σπιθίτσα τῆς ἀληθείας;

Ποῖα τὰ ἀληθινὰ αἷτια;

Θὰ μὰς εἰπῇς ἀράγε ὅτι αἷτιον ποὺ προκαλεῖ τὰ νέφη εἶναι οἱ ὕδρατμοι ποὺ ἀνεβαίνουν ἀπὸ τὴ γῆ, ἢ κάποιου εἶδους συμπύκνωσις στὸν ἀέρα, ἢ κάποιο τσουγκρισμα τῶν νεφῶν, ποὺ εἶναι τόσο ἀραιά, ἢ κάποια σύγκρουσις, ἔτσι ὥστε τὸ μὲν τσουγκρισμα νὰ προκαλῇ κατὰ τὴ γνώμη σου τὴν ἀστραπή, ἢ δὲ σύγκρουσις τὴν θροντὴν; Ξέρεις ἐσὺ κανένα στοιχεῖον τοῦ ἀέρος ποὺ νὰ συμπιέζεται καὶ νὰ μὴ ἔχῃ διέξοδο, ὥστε νὰ παραδεχθοῦμε, ὅτι ὅταν συμπιέζεται ἀστράφτει, καὶ ὅταν συγκρούεται θροντάει;

Στὰ ὑπερουράνια μόνος ὁδηγὸς ἡ πίστις.

Καὶ ἀφοῦ λοιπὸν ἐπέρασες μὲ τὸν λογισμὸν σου τὸν ἀέρα καὶ ἐκεῖνα ποὺ εἶναι στὸν ἀέρα, ἐμπρὸς τώρα, ψηλάφησε μαζί μου τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐπουράνια. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα ὁμῶς πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγῇ πιὸ πο-

127. Πρβλ. Ἰωβ 12, 14 καὶ Γεν. 7, 11.

λὺ ἡ πίστις¹²⁸ παρὰ τὸ λογικόν, ἂν θέβαια κατάλαθες ἀπὸ αὐτὰ πὺ εἶναι πλόκοντά μας ὅτι δὲν ἔχεις τὴν δυνατότητα αὐτὴ καὶ ἀντελήφθης τὸν λόγο, μὲ τὸ νὰ μάθης ποῖα εἶναι ἐπάνω ἀπὸ κάθε λογικὴ ἐξήγησι. Λοιπὸν: νὰ παύσης νὰ εἶσαι πέρα γιὰ πέρα ἄνθρωπος τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ἢ ἐκείνων πὺ τὴν περιβάλλουν ἄμεσα, καθ' ἣν στιγμὴν ἀγνοεῖς δι' αὐτὰ ἀκόμη καὶ τί εἶναι ἡ ἄγνοια!

Θ ρ α σ ύ τ η ς · χ ω ρ ῖ ς σ α φ ῆ γ ν ὠ σ ι ν ἐ π ι γ ε ῖ ω ν, ν ᾶ ψ ᾶ χ ν ω μ ε δι ᾶ τ ᾶ ἐ π ο υ ρ ᾶ ν ι α !...

29. Ποῖος γυρίζει τὸν οὐρανὸ; Ποῖος ἔβαλε στὴ θέσι του τὸ κάθε ἀστέρι; Ἡ μᾶλλον, θὰ μπορούσες νὰ μᾶς ἔλεγες, σὺ ὁ μετάρσιος, πὺ ἀγνοεῖς τί γίνεται στὰ πόδια σου καὶ δὲν μπορεῖς νὰ μετρήσης οὔτε τὸν ἑαυτὸν σου καὶ παρὰ ταῦτα ἀσχολεῖσαι μὲ πολυπραγμοσύνη μὲ τὰ ὑπέρτερα τῆς δυνατότητος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεώς σου, καὶ ἔχεις ἀποχαζωθῇ κυνηγῶντας πράγματα ὑπέρμετρα, τί ἦσαν πρὶν ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ ὁ οὐρανὸς καὶ τὰ ἄστρα;

Ἔστω λοιπὸν ὅτι ὄντως ἔχεις κατανοήσει ὀρθὰ τί εἶναι οἱ κύκλοι, οἱ περίοδοι, οἱ πλησιασμοί, αἱ ἀποχωρήσεις, οἱ ἐπιτολές, οἱ ἀνατολές, κάτι μοῖρες καὶ λεπτότητες καὶ ὅ,τιδήποτε ἄλλο ἀπὸ ἐκεῖνα, μὲ τὰ ὁποῖα σὺ προσπαθεῖς νὰ δώσης σοβαροφάνειαν στή... «θαυ-

---

128. Χρυσὴ τομὴ ἀποτελοῦν τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου. Ὑπάρχουν πράγματα, στὰ ὁποῖα πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγῇ ἡ λογικὴ, ἴσως μόνον αὐτῇ. Καὶ ὑπάρχουν πράγματα, στὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ὀδηγούμεθα πρὸ πολὺ ἀπὸ τὴν πίστιν. Σ' αὐτὰ ἀνήκουν ὅπωςδήποτε ὅλα τὰ ὑπερκόσμια καὶ κυρίως τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς βασιλείας Του.

μάσια» αὐτὴ «ἐπιστήμη» σου! Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου κατανόησις τῶν ὄντων, ἀλλὰ ἀπλῶς μία ἐπιτήρησις κινήσεων, ποὺ ἀπὸ τὴν πολλὴν ἐξάσκησιν ἔχει πλέον ἀποκτήσει κάποια ἀσφάλεια καὶ ποὺ ἀφοῦ συνεκέντρωσε σὲ ἓνα σύστημα ὅλα, ὅσα παρετηρήθησαν μέχρι τώρα ἀπὸ πολλούς, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐφεύρε μίαν λογικὴν δομὴν, ἐχαρακτηρίσθη σὰν «ἐπιστήμη»¹²⁹. Π.χ. ἔτσι οἱ φάσεις τῆς σελήνης ἔγιναν γνωστὲς στὸν πολὺ κόσμον· κριτήριον τῆς γνώσεώς τους ἐθεωρήθη ἡ ὁράσις!

Σὺ ὅμως, ἂν αὐτὰ τὰ ξέρης πολὺ καλὰ, καὶ ἂν συνεπῶς ἐπιζητῇς μὲ τὸ δίκιο σου νὰ θαυμάζεις, εἰπέ μας ποῖα εἶναι ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς κινήσεως καὶ τάξεως; Διὰ ποῖον λόγον ὁ ἥλιος δίδει φῶς σὲ ὅλη τὴν οἰκουμένη καὶ εἰς ὅλες τὶς ὁράσεις, καὶ σὰν νὰ ἦταν ὁ κορυφαῖος ἐνὸς χοροῦ, κάνει τὰ ἄλλα ἄστρα νὰ σβήνουν μπροστά του πιὸ πολὺ ἀπὸ ὅ,τι μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ ἐπισκιάζουν ἄλλα ἄστρα; Καὶ νὰ ἡ ἀπόδειξις! Αὐτὰ μὲν ἀπλῶς ἀντιλαμπρίζουν, ἐνῶ αὐτὸς ὑπερλάμπει καὶ δὲν τὰ ἀφήνει οὔτε νὰ φανῇ ὅτι ἀνατέλλουν μαζί του, καθὼς προβάλλει «ὁμορφος σὰν γαμπρὸς»¹³⁰ καὶ «μέγας καὶ παχὺς σὰν γίγας»¹³¹ —χρησιμοποιῶ αὐτὰς τὰς παρομοιώσεις, ἐπειδὴ δὲν ἀνέχομαι στὸν ἑαυτό μου νὰ προσπαθῇ νὰ τὸν παραστήσῃ σεβάσμιον— καὶ τόσοι στὴ δύναμι, ὥστε ἀπὸ τὴ μιὰ ἄκρη τῆς γῆς μέχρι τὴν ἄλλη ἄλλα μὲν νὰ τὰ καταλαμβάνῃ μὲ τὴν θερμότητα,

129. Τὸ νόημα τῶν λόγων αὐτῶν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου εἶναι: δὲν ἔχομε τίποτε περισσότερο στὰ ἐπίγεια ἀπὸ ἀπλᾶς ἐμπειρικὰ παρατηρήσεις! "Ὅταν ἡ ἐμπειρικὴ παρατήρησις γίνεται κάπως πιὸ σοβαρὰ ἡμεῖς τὴν χαρακτηρίζομε ὡς ἐπιστήμην! Κατ' οὐσίαν ὅμως δὲν εἶναι τίποτε περισσότερον ἀπὸ μίαν ἐμπειρικὴν παρατήρησιν. Πόσον δίκαιον ἔχει.

130. Ψαλμ. 18, 6.

131. "Ε. ἁ.

καὶ τίποτε νὰ μὴ τοῦ διαφεύγῃ τὴν προσοχήν, ἀλλὰ νὰ γεμίξῃ καὶ κάθε ὄρασι μὲ φῶς καὶ κάθε σωματικὸ ὄν θερμότητα, ποὺ ζεσταίνει ἀλλὰ δὲν καίει, χάρις στὴν γλυκύτητα τῆς εὐκρασίας του καὶ τὴν τάξι μὲ τὴν ὁποίαν κινεῖται, καὶ ποὺ εἶναι σ' ὅλους παρῶν, καὶ τὰ ἀγκαλιάζει ὅλα ἐξ ἴσου.

**Τί εἶναι ὁ ἥλιος; Ποία ἡ ἐπίδρασις
τοῦ εἰς τὴν γῆν;**

30. Ἀλλὰ ἄραγε ἔχεις κατανοήσῃ πόσο μεγάλη σημασία ἔχει διὰ σέ τὸ «τοῦτο ἐν αἰσθητοῖς ἥλιος, ὅπερ ἐν νοητοῖς Θεός»¹³², ποὺ εἶπε κάποιος ἀπὸ τοὺς «ξένους»;

Καὶ πράγματι. Αὐτὸς δίδει φῶς στὴν ὄρασι, ὅπως Ἐκεῖνος στὸ νοῦ. Αὐτὸς εἶναι τὸ ὠραιότερο ἀπὸ ὅλα τὰ ὄρατὰ δημιουργήματα ὅπως Ἐκεῖνος ἀπὸ ὅλα τὰ νοητά.

Τί ὅμως εἶναι ἐκεῖνο ποὺ τὸν ἔθεσε ἀπ' ἀρχῆς σέ κίνησι; Τί ἄρα γε εἶναι ἐκεῖνο ποὺ τὸν κινεῖ συνεχῶς καὶ τὸν περιστρέφει, ἐνῶ κατὰ τὴν θεῖαν ἐντολὴν «στέκει», —«δὲν κινεῖται»—, αὐτὸς ὁ ὄντως ἀκούραστος, ζωογόνος, φυσίζωος, καὶ ὅ,τι ἄλλο εἶπαν λογικευόμενοι οἱ ποιηταὶ διὰ νὰ τὸν ὑμνήσουν, ποὺ ποτὲ δὲν σταματᾷ οὔτε τὴν περιστροφὴν του οὔτε τὶς εὐεργεσίες του; Πῶς γίνεται πρόξενος τῆς ἡμέρας ὅταν εὐρίσκεται ἐπάνω ἀπὸ τὴν γῆν καὶ τῆς νύχτας, ὅταν εἶναι ἀπὸ κάτω, ἢ —δὲν ξέρω τί πρέπει νὰ εἰπῶ ἂν λάθω ὑπ' ὅψιν μου τί εἶναι ὁ ἥλιος! Τί πρᾶγμα εἶναι ἡ θαυμαία αὔξησις καὶ ἐλάττωσίς τους καὶ ἡ παρὰ τὴν ἀνισότητά ἰσότης (τῶν ἡμερονυκτίων), γιὰ νὰ εἰπῶ ἓνα πρᾶγμα ὄντως παράδοξον!...

Πῶς γίνεται πρόξενος καὶ διανομεὺς τῶν ἐποχῶν, ποὺ ἀρχίζουν καὶ τελειώνουν μὲ τόση τάξι καὶ ἀγκαλιάζονται μεταξύ τους σὰν νὰ ἐχόρευαν, καὶ χωρίζονται —

132. Ὁ Πλάτων ἐν Πολιτείᾳ VI, 508 C.

τὸ ἓνα σύμφωνα μὲ τὸ νόμο τῆς φιλίας, τὸ ἄλλο μὲ τὸ νόμο τῆς εὐταξίας — καὶ σὲ μία μικρὴ κλίμακα ἀνακατεύονται, καὶ ἀπὸ τὴν πολλή τους προσέγγισι ἡ κάθε μιὰ διεκδικεῖ διὰ τὸν ἑαυτὸν τῆς τὸν ἴσον ἀριθμὸν ὥρων διὰ τὴν νύκτα καὶ τὴν ἡμέρα, διὰ νὰ μὴ στενοχωρῇ ἡ μία τὴν ἄλλη μὲ τὴν ὅχι εὐγενικὴ ἄνιση κατανομή τους;

Ἡ σελήνη.

Ἀλλὰ ἄς ἀφήσωμε τὸν ἥλιο νὰ συνεχίζῃ τὴν πορεία του. Γνωρίζεις ἄρα γε σὺ τῇ φύσιν τῆς σελήνης, τὰ «πάθη» τῆς¹³³, τὰ μέτρα τοῦ φωτός τῆς, τὴν τροχιά τῆς; Καὶ διατί ὁ μὲν ἥλιος ἔχει τὴν ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας, ἡ δὲ σελήνη προεδρεύει τῆς νύκτας¹³⁴; Διατί αὐτὴ μὲν δίδει θάρρος καὶ τόλμη στὰ ἄγρια θηρία, ὁ δὲ ἥλιος σηκώνει τὸν ἄνθρωπο γιὰ τὴ δουλειά του, καὶ εἴτε «σηκώνεται» εἴτε «πέφτει» («γέρνει»), πάντοτε συμβάλλει στὰ πιὸ χρήσιμα;

Τὰ ἄστρα.

Γνωρίζεις τί σύνδεσμον ἔχουν μεταξύ τους τὰ ἄστρα τῆς Πλειάδος (Πούλιας), ἢ τί εἶναι ὁ φραγμὸς τοῦ Ὁρίονος, ὅπως τὰ ξέρεи Ἐκεῖνος¹³⁵ ποὺ μετράει τὰ ἄστρα καὶ ἔχει θάλει σὲ ὅλα τὰ ὀνόματά τους καὶ ἔχει ὀρίσει τὴν διαφορὰ στὴ λάμψι τοῦ καθενὸς τους καὶ τὴν τάξι τῆς κινήσεώς τους, ὥστε νὰ μπορέσω ἐγὼ νά... σὲ ἐμπιστευθῶ, ὅταν σὲ ἀκούω νὰ προσπαθῇς μὲ θάσι αὐτὰ νὰ συναρμολογήσης σὲ σύστημα τὴν διδασκαλίαν

133. Πάθη τῆς σελήνης ὀνομάζει ἐδῶ τὰς συνήθως εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς συγχρόνου ἀστρονομίας λεγομένας «φάσεις» τῆς.

134. Γεν. 1, 16. Ψαλμ. 135, 8-9.

135. Ἰώθ 38, 31 καὶ Ψαλμ. 146, 4.

μας, ἀλλὰ διαπιστώνω ὅτι τελικὰ δὲν κατορθώνεις τίποτε ἄλλο παρὰ μόνον, ὅτι στρέφεις τὴν κτίσιν ἐναντίον τοῦ δημιουργοῦ της;

Ξεπεράσατε τὰς αἰσθήσεις, διὰ νὰ παρακύψετε εἰς τὰ νοητά.

31. Τί λέγεις; νὰ σταματήσωμε τὴν ὁμιλίαν μας στὸ σημεῖο αὐτό; μέχρι τὴν ὕλη καὶ τὰ ὁρώμενα; ἢ, μιά καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ γνωρίζει τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου ποῦ ἔφτιαξε ὁ Μωϋσῆς σὰν ἓνα ἀντίτυπο τοῦ κόσμου¹³⁶, δηλ. αὐτοῦ τοῦ συστήματος ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὁρατὰ καὶ ἀόρατα, θὰ πρέπει ἀφοῦ διανοίξωμε τὸ πρῶτο καταπέτασμα καὶ **ξ ε π ε ρ ἄ σ ω μ ε τ ῆ ν α ἰ σ θ η σ ι**, νὰ παρακύψωμε στὰ ἹΑγια, δηλ. στὰ νοητά καὶ ἐπουράνια ὄντα; Καὶ αὐτὴν ἀκόμη, παρ' ὅτι εἶναι ἀσώματη, δὲν μπορούμε νὰ τὴν ἰδοῦμε σὰν ἀσώματη, ἀφοῦ ἢ ἀπλῶς προσαγορεύεται ἢ γίνεται πράγματι μερικές φορές πῦρ καὶ πνεῦμα. Καὶ πράγματι. Ἡ Γραφή λέγει ὅτι ὁ Θεὸς ποιεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα»¹³⁷, ἐκτὸς ἂν μὲ τὸ ποιεῖ (= κάνει) ἐννοεῖται τὸ «τοὺς διατηρεῖ στὴν ἀποστολή, διὰ τὴν ὁποῖαν καὶ ἐδημιουργήθησαν.

Ὁνομάζεται δὲ ὁ ἄγγελος πνεῦμα καὶ πῦρ, ἀφ' ἐνὸς μὲν διότι εἶναι οὐσία νοερά, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι εἶναι δύνάμις καθαρτική. Αὐτὸ ἔχει ἰδιαιτέρα σημασία, ἀφοῦ γνωρίζω καλά, ὅτι καὶ ἡ Πρώτη Οὐσία ἔχει τὰς ἰδίας προσηγορίας. Πάντως νὰ μὴ ξεχνᾶμε θέβαια ὅτι ὁ ἄγγελος εἶναι ἢ ἀσώματος ἢ σχεδὸν ἀσώματος¹³⁸. Τὸ

136. Ἑβρ. 9, 24 καὶ Ἑξδδ. 25, 39.

137. Ψαλμ. 103, 4, Ἑβρ. 1, 7.

138. Ἀσώματος ἢ σχεδὸν ἀσώματος; Ἡ ἀπάντησις πολὺ δυσχερής. Πάντως ὅλοι οἱ Πατέρες συμφωνοῦν εἰς τὸ ὅτι ὡς πρὸς

διαπιστώνεις λοιπὸν τώρα ὅτι ἡ διδασκαλία αὐτὴ μᾶς κάνει καὶ μᾶς πιάνει Ὀλιγγος! Καὶ δὲν γνωρίζομεν οὐτε σ' αὐτὸ ποῦ νὰ ρίξωμε τὸ θάρος! Πόσο μᾶλλον δὲν γνωρίζομε τόσα, ὥστε νὰ μπορέσωμε νὰ ξέρωμε τί διαφορά ὑπάρχει μεταξύ ἀγγέλων, ἀρχαγγέλων, θρόνων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν, λαμπροτήτων, ἀναθάσεων, νοερῶν δυνάμεων, νόων, φύσεων καθαρῶν καὶ ἀκιδήλων, ποὺ διὰ τὸ κακὸν εἶναι ἢ ἀκίνητοι ἢ δυσκίνητοι καὶ ἀποτελοῦν μίαν παντοτεινὴν χοροστασίαν γύρω ἀπὸ τὸ Πρῶτον Αἷτιον!

Φ ὤ τ α δ ε ὑ τ ε ρ α. Μ ε σ ῖ τ α ι.

Πῶς ἄρα γε ἄλλιῶς θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἀνυμνήσῃ αὐτάς τὰς ἀγγελικὰς τάξεις, ποὺ ἐλλάμπονται ἀπὸ Αὐτὸν μὲ τὴν πιὸ καθαρά καὶ πλήρη ἑλλαμψιν, ἂν ὄχι τονίζων ὅτι ἡ κάθε μία ἀπὸ αὐτάς ἐλλάμπεται εἰς διαφορετικὸν βαθμόν, ἀνάλογα πάντοτε μὲ τὴν φύσιν καὶ τὴν τάξιν της καὶ ὅτι τόσον πολὺ διαμορφώνονται καὶ ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὸ καλόν, ὥστε νὰ γίνωνται φῶτα δεύτερα, καὶ νὰ μποροῦν νὰ φωτίζουν καὶ ἄλλους μὲ τὸ φῶς ποὺ ἔρρευσε καὶ μετεδόθη εἰς αὐτάς ἀπὸ τὸ Πρῶτον Φῶς, μὲ ἀποτέλεσμα ὅτι ἐγιναν λειτουργοὶ τοῦ Θεοῦ θελήματος, ἱκαναί, χάρις εἰς τὴν φυσικὴν καὶ ἐπίκτητον δυνάμιν τους, νὰ τρέχουν σὲ ὅλα, νὰ εἶναι στὴν κατάλληλη στιγμὴ κοντὰ σὲ ὅλους, ὅπου καὶ ἂν εὐρίσκονται, λόγῳ τῆς προθυμίας τους νὰ διακονοῦν καὶ τῆς ἐλαφρᾶς οὐσίας τους νὰ ἔχουν κατανείμει μεταξύ τους καὶ νὰ ἔχῃ ἀναλάβει ἡ κάθε μία ἓνα μέρος τῆς οἰκουμένης ἢ νὰ τοὺς ἔχῃ ἀνατεθῇ κάποιον ἄλλο μέρος ἀπὸ τὸ σύμπαν — αὐτὰ ὅμως τὰ γνωρίζει μόνον Ἐκεῖνος

μὲν τὸν Θεὸν οἱ ἄγγελοι εἶναι ὄντα σωματικά (σχεδὸν ἀσώματα), ὥς πρὸς ἡμᾶς δὲ ἐντελῶς ἀσώματοι.

πού τὰ διέταξε καὶ τὰ προσδιώρισεν! —, νὰ κατευθύνουν τὰ πάντα εἰς μίαν κοινὴν πρόθυμον ὑποταγὴν στὰ νεύματα Ἐκείνου πού ἐδημιούργησε τὰ πάντα; Ὑμνοῦν τῇ θείᾳ μεγαλειότητι. Θεωροῦν τὴν αἰδίον καὶ μάλιστα αἰδίως ὑπάρχουσαν δόξαν, ὅχι διὰ νὰ δοξασθῇ ἔτσι ὁ Θεός — διότι δὲν ὑπάρχει κάτι πού θὰ μποροῦσε νὰ ἀποκτήσῃ ὁ Πλήρης ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, πού εἶναι καὶ διὰ τοὺς ἄλλους ὅλους ὁ χορηγὸς τῶν ἀγαθῶν — ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ σταματᾷ τὸ νὰ δέχωνται ἀκόμη καὶ αἱ πρῶται μετὰ τὸν Θεὸν φύσεις ἀπὸ Αὐτὸν εὐεργεσίας.

Ἄφοῦ ἄδύνατος ἡ γνῶσις τῶν ἀγγέλων, πόσῳ μᾶλλον τοῦ Θεοῦ;

Αὐτὰ εἶχα νὰ εἰπῶ. Ἄν μὲν ἀνταποκρίνωνται στὴν ἀξία τῶν ἀγγέλων, αὐτὸ εἶναι δωρεὰ τῆς Ἀγίας Τριάδος, τῆς θεότητος πού εἰς τὰ Ἱερά Πρόσωπα εἶναι Μία καὶ ἡ Αὐτή. Ἄν ὅμως συνέβη καὶ εἶναι κατώτερα ἀπὸ ὅ,τι ἐγὼ θὰ ἤθελα, καὶ πάλιν ἐνίκησεν ἡ ὁμιλία μου! Θυμηθῆτε, ὅτι σκοπὸς τῆς ἡτταν νὰ καταδείξῃ ὅτι ὑπέρτερα τῆς δυνατότητος τοῦ νοῦ μας (νὰ κατανοήσῃ τὰ ὑπερκόσμια) εἶναι ἀκόμη καὶ ἡ φύσις τῶν δευτέρων κατὰ σειρὰν ὄντων· πόσο μᾶλλον ἡ Πρώτη καὶ Μοναδική — ἐδῶ διστάζω νὰ εἰπῶ πάλι τὴν λέξιν Φύσις — πρέπει νὰ εἶναι ὑπεράνω ὅλων ἀνεξαίρετως τῶν ὄντων.

ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΤΡΙΤΟΣ (ΛΟΓΟΣ ΚΘ')

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΥΙΟΥ

Εἰσαγωγή: Εὐκολος ἡ ἀντίρρησις.
Δύσκολος ἡ γνώμη.

1. Καὶ ἐκεῖνα μὲν ποὺ θὰ ἤμποροῦσε νὰ εἰπῇ κανεῖς, διὰ νὰ περιορίσῃ τὴν προχειρότητα καὶ ὀρμητικότητά τους διὰ συζητήσεις (θεολογικάς) καὶ συνεπῶς καὶ τὴν, λόγῳ τῆς ὀρμητικότητός τους αὐτῆς δυνατότητα πολλῶν σφαλμάτων! σὲ ὅλα θεθαίως τὰ ζητήματα, καὶ κυρίως στὶς συζητήσεις περὶ Θεοῦ, εἶναι αὐτά, (ποὺ εἴπαμεν ἀνωτέρω)!

“Ὅμως, ἐπειδὴ τὸ «νὰ τὰ θάζῃ» κανεῖς μὲ τοὺς ἄλλους δὲν εἶναι κάτι τὸ σπουδαῖον (ἀντιθέτως εἶναι εὐκολώτατον καὶ μάλιστα «στὸ χέρι» ὅποιουδήποτε τὸ θελήσει!), ἐνῶ ἡ ἱκανότης τοῦ νὰ ἀντιπροτάξῃ κανεῖς τὴν γνώμην² του εἶναι γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἔ-

---

1. “Ὅσοι ἔχουν τὴν τάσιν νὰ συζητοῦν δι’ ὅλα τὰ ζητήματα καὶ νὰ φέρουν σὲ ὅλα ἀντιρρήσεις, ἢ νὰ ἐλέγχουν τὰ πάντα, ἀποδεικνύουν περίτρανα ἓνα μόνον: ὅτι ἔχουν μεγάλην ἰδέαν διὰ τὸν ἑαυτὸν τους, ἐγωϊσμόν. Ἡ ὁδὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι νὰ ὁμολογοῦμε μὲ ταπεινῶσιν τὴν ἄγνοιάν μας σὲ ὅλα τὰ θέματα ποὺ δὲν ἔχομε ἀπόλυτον πεποίθησιν καὶ νὰ γενώμεθα σ’ αὐτὰ μαθηταὶ καὶ ὄχι προχειρο - ανοητολόγοι διδάσκαλοι. Ἡ ὁδὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι νὰ μὴ κάνωμε «εἰκασίας», ἀλλὰ νὰ ὁμολογοῦμε «οὐκ οἶδα» (Γερωντικόν).

2. Ἐδῶ λαμβάνεται μὲ τὴν ἀρχαίαν σημασίαν, ποὺ γνώμη σημαίνει σταθερὰ σκέψις, ἀπόφασις. Πρὸβλ. τὸ «γνώμη δοῦλον γενόμενον» τοῦ ἀποδείπνου.

χει καὶ εὐσέβεια ἀλλὰ καὶ μυαλό, ἅς προσπαθήσωμε μὲ ἐμπιστοσύνη στὸ "Ἁγιον Πνεῦμα, ποὺ αὐτοὶ μὲν Τὸ ἀτιμάζουν, ἐνῶ ἡμεῖς Τὸ προσκυνούμεν, νὰ φέρωμε σὲ φῶς, σὰν τὸ καλογέννητο καὶ ὠριμο, τὸ μέχρι τώρα κυοφορούμενον θρέφος, τὶς ἀπόψεις μας περὶ τῆς Θεότητος.

Καὶ θέβαια μέχρι τώρα ποτὲ δὲν ἐσιωπήσαμεν στὸ θέμα αὐτό! Εἶναι ἴσως τὸ μόνον θέμα εἰς τὸ ὁποῖον ὑπῆρξαμεν καὶ ἡμεῖς γενναῖος σὰν παλληκάρι³! Πάντως τώρα κηρύττω τὴν ἀλήθειαν μὲ περισσοτέραν παρρησίαν, διὰ νὰ μὴ καταδικασθῶ, νὰ μὴ εἶμαι εὐάρεστος εἰς τὸν Κύριον λόγῳ τῆς «ὑποστολῆς», ὡς λέγει ἡ Γραφῇ⁴.

Λοιπόν. Ἀφοῦ ἡ κάθε συζήτησις εἶναι διττή, δηλ. ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ καθ' ἑνας προσπαθεῖ νὰ κατοχυρώσῃ τὴν ἰδικήν του ἄποψιν, καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ἀνασκευάσῃ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ἀντιπάλου του, ἅς ἐπιχειρήσωμεν καὶ ἡμεῖς, ἀφοῦ πρῶτα ἐκθέσωμεν τὰς ἰδικὰς μας θέσεις, ἐν συνεχείᾳ νὰ ἀνασκευάσωμεν τὶς ἀπόψεις τῶν ἀντιθέτων. Θὰ τὰ κάμωμεν δὲ καὶ τὰ δύο ὅσον τὸ δυνατόν μὲ πιὸ λίγα λόγια, διὰ νὰ μπορῇ κανεὶς νὰ τὰ παρακολουθήσῃ εὐκόλα, —ὅπως καὶ ἐκείνον τὸν εἰσαγωγικὸν συλλογισμόν^{4α} ποὺ αὐτοὶ (οἱ Ἀρειανοὶ) ἐπενόησαν διὰ

3. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος σ' ὅλα τοῦ τὰ προσωπικὰ ζητήματα ἐφάνετο δειλός, ὄχι ἀγωνιστής. Δὲν εἶχε διάθεσιν διὰ διενέξεις. Προκειμένου ὁμως περὶ τῆς πίστεως, ὁ δειλὸς αὐτὸς ἄνθρωπος μετεβλήθη σὲ γρανίτινο θράχο, σὲ παλληκάρι.

4. Ὑποστολὴ εἶναι, ὅταν κανεὶς, ἐνῶ στὴν ἀρχὴ κάνει τὸ παλληκάρι, μετὰ «θάζει τὴν οὐρὰ στὰ σκέλη». Εἰκόνα παρμένη ἀπὸ τὰ σκυλιά. Πρὸβλ. καὶ Ἑβρ. 10, 38.

4α. Πιθανῶς ἐννοεῖ ὁ ἅγιος Γρηγόριος τὴν ἀρχὴν τοῦ «Ἀπολογητικοῦ» τοῦ Εὐνομίου. Ἐκεῖ ὁ Εὐνόμιος διακηρύττει ὅτι πιστεύει ὅτι καὶ οἱ ἀπόστολοι καὶ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, καὶ συγκεκριμένως Πατέρα, Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα! Βεβαίως οἱ ἐν συνεχείᾳ «ἐπεξηγήσεις» ἀνέτρεπαν τὸν εἰσαγωγικὸν αὐτὸν συλλογισμόν.

νὰ ἑξαπατοῦν τοὺς πιὸ ἀπλοῖκούς καὶ πιὸ «ἀγαθιάρηδες»—, καὶ νὰ μὴ χυθοῦν «πέρα - δῶθε», λόγῳ τῆς μακρηγορίας, τὰ νοήματα⁵, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ νερὸ ποὺ δὲν περιορίζεται μέσα στὸν σωλῆνα, ἀλλὰ κυλάει σὲ μιὰ ἐπίπεδη πεδιάδα καὶ ἔτσι ἀπλώνεται πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις.

Ἡ μονορχία τῆς ἐν Τριάδι μίας θεότητος.

2. Τρεῖς εἶναι οἱ βασικὲς ἀντιλήψεις γύρω ἀπὸ τὸν Θεόν, στὶς ὁποῖες συγκεφαλαιώνονται ὅλες οἱ θρησκευεῖες («αἱ ἀνωτάτω»): ἡ ἀναρχία, ἡ πολυαρχία καὶ ἡ μοναρχία⁶.

Μὲ τίς δύο πρῶτες, ὅπως ξέρετε, «ἔπαιζαν»⁷ οἱ Ἕλληνες! Καὶ ἂν θέλουν, ἄς ἐξακολουθήσουν νὰ παίζουν! Καὶ πράγματι. Ἡ ἀναρχία ἰσοδυναμεῖ μὲ ἀταξίαν. Ἡ πολυαρχία ἐξ ἄλλου εἶναι κάτι ποὺ μαστίζεται ἀπὸ «κινήματα», καὶ συνεπῶς καταντνᾷ ἀναρχία, καὶ ἄρα ἀταξία! Ἄρα καὶ οἱ δύο αὐτὲς ἀπόψεις ὁδηγοῦν στὸ ἴδιο κακὸ ἀποτέλεσμα, τὴν ἀταξίαν καὶ ἡ ἀταξία εἰς τὴν διάλυσιν. Πράγματι δέ, ἡ ἀταξία εἶναι ἓνα, τρόπον τινά,

5. Δηλ. δὲν θὰ πελαγοδρομήσω εἰς ἀσημάντους λεπτομερεῖας καὶ συνεχεῖς παρεκβολάς.

6. Δηλ. ἡ ἀθεία, ἡ πολυθεία, καὶ ἡ μονοθεία. Ἡ χρῆσις τῶν ὄρων (πολυαρχία, μοναρχία, ἀναρχία) ὑπὸ τοῦ ἀγίου Γρηγορίου εἶναι εὐνόητος ἂν λάθωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ Θεὸς θεωρεῖται ὡς ὁ μόνος πραγματικὸς Κύριος τοῦ σύμπαντος καὶ ἡ μόνη ἀρχὴ καὶ αἰτία ὄλων τῶν ὄντων.

7. Ὑπαινιγμὸς τῆς ρήσεως τοῦ Αἰγυπτίου ἱερέως «Ἕλληνες αἰεὶ παῖδες». Ὅσον ὄντως παιδιά, ἀφοῦ ἔπαιζαν μὲ τὰς νηπιακῆς καταστάσεως ἰδέας τῆς εἰδωλολατρείας.

μέ «μαθηματικὴν ἀκρίβειαν κατεστρωμένον πρόγραμμα διαλύσεως».

Ἀντιθέτως. Ἡμεῖς δεχόμεθα ὡς ὀρθὴν περὶ Θεοῦ ἀντίληψιν τὴν μοναρχίαν, καὶ μάλιστα ἐκείνην τὴν μοναρχίαν, ποὺ δὲν περιορίζεται εἰς ἓνα καὶ μόνον πρόσωπον, —διότι, ὅπως γνωρίζετε εἶναι δυνατόν καὶ τὸ ἓνα καὶ μόνον πρόσωπο⁸, ὅταν ἄλλα λέγῃ τὴν μίαν φορὰν καὶ ἄλλα τὴν ἄλλην, νὰ εἶναι τὸ ἴδιον μὲ τὰ πολλὰ — ἀλλὰ ἐκείνην, ποὺ τὴν διέπει, καὶ σύμπνοια ἀπόψεων, καὶ ταυτότης θελήσεως, καὶ **μ ῑ α ὁ μ ὁ ψ υ χ ο ς** «**σ ύ ν - ν ε υ σ ι ς**»⁹ τ ῶ ν Π ρ ο σ ῶ π ω ν ποὺ προῆλθαν ἀπὸ Αὐτόν, τέτοια, ὥστε καὶ τ ῶ ν τ ρ ι ῶ ν τ ὁ θ έ λ η μ α ν ᾱ ε ἶ ν α ι ἓ ν α, πρᾶγμα ἀδύνατον γιὰ τὴν κτιστὴν φύσιν, οὕτως ὥστε, παρ' ὅτι ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν (τῶν Προσώπων) ὁ Θεός μας διαφέρει (ἀπὸ τὴν μοναρχίαν), οὐσιαστικὰ τοῦλάχιστον νὰ μὴ εἶναι δυνατόν νὰ κατατμηθῇ (εἰς τρεῖς Θεούς). Ἔτσι λοιπόν, ἡ Μονὰς μὲ μίαν κίνησιν Της ποὺ ἔγινεν¹⁰ «ἀπ' ἀρχῆς», δηλ. ἀχρόνως, κατέστη Δυάς, καὶ προχώρησε¹⁰ μέχρι ποὺ ἔγινε Τριάς. Πρόκειται δι' αὐτὰ ποὺ ὀνομάζομεν: ὁ Πατήρ, καὶ ὁ Υἱός, καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα.

Λοιπόν, (ἀπὸ τὰ τρία αὐτὰ Πρόσωπα) ὁ **μ ε ν** (Π α τ ῆ ρ) εἶναι Ἐκεῖνος ποὺ **γ ε ν ν ᾱ μ ε ν** τὸν

---

8. Αἱ διεσπασμέναι λόγῳ τῆς ἀμαρτίας προσωπικότητες εἶναι ἀψευδεῖς μάρτυρες, ὅτι μπορεῖ ἓνα πρόσωπο νὰ ἀποτελῇ πολλοὺς κυρίους ἢ μᾶλλον δούλους. "Ορα καὶ τὴν ἥκιστα κολακευτικὴν δι' ἡμᾶς παροιμίαν «πέντε ρωμιοί, πενήντα γνώμες». Οἱ ἅγιοι ἔχουν πάντοτε μίαν γνώμην, σαφὴ καὶ καθαρὰν.

9. Ἡ λέξις «σύννευσις» δηλοῖ τέλεια τὴν ταυτότητα θελήσεως, τὴν μίαν θέλησιν τῶν Τριῶν Προσώπων, ἀφοῦ νεῶς στὴν πρώτη του ἔννοιαν σημαίνει φανερώνω τὴν γνώμην μου, ἐξ οὗ καὶ τὰ ἀνανεῶ, κατανεῶ, συννεῶ κλπ.

10. Ἐκφράσεις κατὰ συνθήκην. Ἡ ἁγία Τριάς οὔτε «ἔγινε», οὔτε «προχώρησε».

Υἱόν, π ρ ο θ ἄ λ λ ε ι δ ῆ τὸ Πνεῦμα, ἀπαθῶς, ἀχρόνως καὶ ἀσωμάτως· ἀπὸ δὲ τὰ ἄλλα δύο Πρόσωπα, τὸ μὲν ἕνα (ὁ Υἱὸς) «γεννιέται»¹¹, τὸ δὲ ἄλλο (τὸ Πνεῦμα) «ἐκπορεύεται»¹¹, ἥ — δὲν γνωρίζω, μὲ ποίους ὅρους θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποδώσῃ κανεὶς σωστά τὴν πραγματικότητα ἀποδεσμευόμενος ὁλοκληρωτικὰ ἀπὸ κάθε ἀναλογίαν πρὸς τὰ φαινόμενα.

Βεβαίως ἡμεῖς ποτὲ δὲν θὰ τολμήσωμεν νὰ χαρακτηρίσωμεν (τὴν Τριάδα) ὡς μίαν «ὑπέρχυσιν (ξεχείλισμα) ἀγαθότητος», ὅπως ἐτόλμησε νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν θεότητά του ἕνας ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνας φιλοσόφους, πού, ἐκεῖ πού φιλοσοφεῖ περὶ πρώτου καὶ δευτέρου αἰτίου, λέγει ἐντελῶς σαφῶς ὅτι, τρόπον τινά, συνέβη σάν νὰ «ἐξεχείλισε ἕνας κρατήρ» (!)¹², διὰ νὰ μὴ, ἔστω καὶ ἄθελά μας, κάνωμεν κανένα νὰ φαντασθῇ ὅτι ὁ Πατὴρ ἐγέννησε χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ, καὶ ὅτι τάχα Τοῦ συνέβη κάτι τὸ ἀνάλογον μὲ αὐτὸ πού συμβαίνει εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὅταν ἔχουν φυσικὰ περιπτώματα μέσα τους καὶ δὲν μποροῦν, ὅσο καὶ ἂν θέλουν¹³, νὰ τὰ συγκρατήσουν! Ἀσφαλῶς ὅμως αὐτὸ δὲν ταιριάζει καθόλου μὲ τὴν γνώμην πού πρέπει νὰ ἔχωμεν διὰ τὸν Θεόν!

---

11. Ἡ γέννησις καὶ ἡ ἐκπόρευσις εἶναι ἰδιώματα ὑποστατικά τοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πνεύματος. Οἱ ὅροι γέννησις καὶ ἐκπόρευσις δὲν ἐκφράζουν πλήρως τὴν θείαν πραγματικότητα· εἶναι ἀπλῶς οἱ καταλληλότεροι ὅροι πρὸς ἐκφρασιν τῆς ἀπερινοήτου καὶ ἀκαταλήπτου, ἀλλὰ καὶ ἀνεκφράστου πραγματικότητος.

12. Πιθανῶς γίνεται ἀναφορά στοὺς Πλάτωνος Τίμαιος 41D. Κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἔχει ὑπ' ὄψιν τοῦ ἀγνωστον κείμενον νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου.

13. Ἡ ἐκφρασις αὕτη τοῦ ἁγίου Γρηγορίου εἶναι τολμηροτάτη, ἀλλὰ καὶ τρομερὰ δυνατή. Ἐκφράζει μὲ ἕνα σκληρὸν τρόπον, τὸν μόνον δυνατόν εἰς τὴν περίπτωσιν, τὸ ἀσεβὲς τῆς ἀρειανικῆς - εὐνομιανῆς προβληματικῆς.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πού μᾶς ἀναγκάζει νὰ ὁμιλοῦμεν δι' ἓνα Ἀγέννητον καὶ ἓνα Γεννητὸν καὶ ἓνα, ὅπως λέγει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς Λόγος, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον¹⁴, ἐπιμένοντας εἰς τοὺς ἰδικούς μας ὅρους.

Πότε ἐγεννήθη ὁ Υἱός;

3. «Πότε» ὁμῶς συνέβησαν αὐτά; Αὐτὰ εἶναι πέραν ἀπὸ τὸ «πότε»¹⁵! Καὶ ἂν θέλετε νὰ τὸ εἰπῶ παλληκαρίσια, αὐτὰ «ἔγιναν» τότε πού «ἔγινε» καὶ ὁ Πατήρ! Καὶ πότε ἔγινεν ὁ Πατήρ; Ποτὲ δὲν ὑπῆρξε χρόνος, πού δὲν ὑπῆρχε ὁ Πατήρ! Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα.

Ἐρώτησέ με πάλιν: Πότε ἐγεννήθη ὁ Υἱός; Πάλιν ἐγὼ θὰ σοῦ ἀπαντήσω μὲ τὸν ἴδιον τρόπον: Τότε πού ὁ Πατήρ «δὲν ἐγεννήθη»! Πότε ἐξεπορεύθη τὸ Πνεῦμα; Τότε πού ὁ Υἱός, δὲν «ἐξεπορεύθη», ἀλλὰ «ἐγεννήθη»¹⁶ ἀχρόνως καὶ κατὰ τρόπον πού κανεῖς ποτὲ δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ καταλάβῃ. Παρ' ὅτι, οὔτε τὸ «ὑπὲρ χρόνον» δὲν μπορούμε νὰ τὸ κάνωμε σαφές, ὅσον καὶ ἂν θέλωμε νὰ ἀποκρούσωμε κάθε χρονικὸν περιορισμόν, καθ' ὅσον καὶ τὸ «ὅταν», καὶ τὸ «πρὶν ἀπό», καὶ τὸ «μετὰ ἀπό», καὶ τὸ «ἀπ' ἀρχῆς», δὲν εἶναι ἄχρονοι προσδιορισμοί, ὅσον καὶ ἂν ἡμεῖς προσπαθῇσωμε νὰ τοὺς ἀποδώσωμε τέτοιο νόημα. Ἐ λοιπόν, ἂν τυχὸν θεωρήσωμε

---

14. Οἱ ὅροι αὐτοὶ ἐκφράζουν τὰ ὑποστατικά ἰδιώματα τῶν Τριῶν Προσώπων.

15. Ἡ γέννησις τοῦ Υἱοῦ καὶ ἡ ἐκπόρευσις τοῦ Πνεύματος εἶναι ἄχρονοι, ὑπέρχρονοι, σύγχρονοι καὶ συνάναρχοι μὲ τὸν ἀγέννητον Πατέρα.

16. Μὲ αὐτὰ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐπιμένει ὅτι οἱ μόνες «διακρίσεις» μέσα εἰς τὴν μίαν ἐνιαίαν θεότητα εἶναι τὰ τρία ὑποστατικά ἀκοινοποίητα ἰδιώματα: ἀγέννητον, γεννητὸν, ἐκπορευτὸν.

τὸν χρόνον εἰς τὸ σύνολόν του (τὸν αἰῶνα), σὰν ἓνα διάστημα χρόνου ποὺ φθάνει μέχρις ἐκεῖνα ποὺ ὑπάρχουν ἀπὸ πρὶν ἀρχίσῃ ὁ χρόνος (τὰ αἰδία), αὐτὸ τὸ διάστημα —ποὺ οὔτε χωρίζεται σὲ μέρη, οὔτε μετριέται, οὔτε μὲ θάσιν κάποιαν κίνησιν, οὔτε μὲ θάσιν τὴν τροχίαν τοῦ ἡλίου—, αὐτὸ εἶναι ὁ χρόνος.

Σ υ ν ἄ ν α ρ χ ο ς .

Πῶς συνεπῶς, ἂν εἶναι συναΐδια, εἶναι δυνατόν νὰ μὴ εἶναι συνάναρχα; Καὶ μάλιστα ἀφοῦ προῆλθαν ἀπὸ Ἐκεῖνον, παρ' ὅτι δὲν ἔγιναν «μετὰ ἀπὸ» Ἐκεῖνον; Καὶ τὸ μὲν ἀναρχον εἶναι ὅπωςδὴποτε καὶ αἰδίων. Τὸ αἰδίων ὅμως δὲν εἶναι ὅπωςδὴποτε καὶ ἀναρχον, ἀφοῦ ἀναφέρεται σὲ μία «ἀρχή», τὸν Πατέρα. Ἄρα, τὰ Πρόσωπα (τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος) δὲν εἶναι ἀναρχα· ἀλλὰ τοῦτο μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς αἰτιότητος¹⁷! Καὶ εἶναι αὐτονόητον, ὅτι εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν τὸ Αἴτιον (ὁ Πατήρ) δὲν εἶναι καθόλου προγενέστερον ἀπὸ Ἐκεῖνα τὰ πρόσωπα, τῶν ὁποίων εἶναι Αἴτιον, ὅπως καὶ ὁ ἥλιος δὲν εἶναι χρονικῶς προγενέστερος ἀπὸ τὸ φῶς του!

Συνεπῶς: Ὡς πρὸς τὸν χρόνον εἶναι καὶ τὰ δύο αὐτὰ Πρόσωπα (ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα), —καθὼς ἐγὼ φρονῶ—, ἀναρχα, ἔστω καὶ ἂν σὺ χρησιμοποιῇς τὴν λέξιν αὐτὴν διὰ νὰ τρομάξῃς τοὺς ἀπλοϊκώτερους. Συμ-

---

17. Ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ὥς πρὸς τὴν οὐσίαν. Τους εἶναι πρόσωπα συνάναρχα, συναΐδια, σύνθρονα, ὁμότιμα, ὁμοδύναμα μὲ τὸν Πατέρα. Ὅμως καὶ διὰ τὰ δύο αὐτὰ Πρόσωπα λέγεται ὅτι δὲν εἶναι ἀναρχα, μὲ τὴν ἔννοιαν «ἀναΐτια», ἐπειδὴ αἰτία τῆς υπάρξεώς τους εἶναι ὁ Πατήρ, ποὺ γεννᾷ τὸν Υἱὸν καὶ ἐκπορεύει τὸ Πνεῦμα, ὥς αἰτίός τους, ὥς κοινὴ πηγὴ τους.

πέρασμα: Τὰ Πρόσωπα, ποὺ ἐδημιούργησαν τὸν χρόνον, δὲν εἶναι «ὑπὸ» τὸν χρόνον.

Ἡ γέννησις ἀπαθὴς καὶ ὑπὲρ λόγον.

4. Καὶ πῶς ἡ «γέννησις» εἶναι δυνατόν νὰ μὴ εἶναι ἀποτέλεσμα «πάθους»; Ἐπειδὴ εἶναι ἀσώματος! Διότι ἂν —ὅπως γνωρίζομεν— ἡ γέννησις, ὅταν πρόκειται περὶ σωμάτων, εἶναι καρπὸς πάθους, ἢ χωρὶς σώματα γέννησις ἀσφαλῶς θὰ γίνεται χωρὶς πάθος!

Ἀλλὰ θὰ σοῦ υποβάλω καὶ ἐγὼ μερικὰ ἐρωτήματα: Ἄν εἶναι κτίσμα, πῶς εἶναι Θεός; Διότι ἀσφαλῶς τὸ δ η μ ι ο ὑ ρ γ η μ α δ ἐ ν ε ἴ ν α ι δ υ ν α τ ὸ ν¹⁸ νὰ εἶναι Θεός! Καὶ περιορίζομαι σ' αὐτὸ διὰ νὰ μὴ προσθέσω, ὅτι καὶ στὴν περίπτωσι αὐτῇ μεσολαβεῖ τὸ «πάθος», ὅταν ἡ δημιουργία ἐκκληφθῇ σὰν κάτι τὸ σωματικόν, ἀφοῦ πρέπει νὰ ἔλαθε χώραν τοῦλάχιστον κάτι ἀπὸ τὰ ἐξῆς: χρόνος, ἐπιθυμία, σύλληψις τοῦ σχεδίου, φροντίδα διὰ τὴν πραγματοποίησίν του, ἐλπίδα, λύπη, κίνδυνος, ἀποτυχία, καὶ διόρθωσις τῶν ἐσφαλμένων! Καί, ὅπως ὅλοι μας τὸ γνωρίζομεν καλῶς, γύρω ἀπὸ τὴν δημιουργίαν εἶναι δυνατόν νὰ λάθουν χώραν ὅλα αὐτά, ἂν μὴ καὶ περισσότερα!

Καὶ ἀπορῶ, πῶς δὲν ἐπῆρες τὸ θάρρος νὰ ἀρχίσης νὰ θάζῃς στὸ νοῦ σου κάποιο εἶδος «συνευρέσεως» καὶ χρονικὸ διάστημα «ἐγκυμοσύνης» καὶ κανένα κίνδυνο

---

18. Βασικῆς σημασίας τοποθέτησις, ποὺ ἀποτελεῖ λίθον ἀκρογωνιαίον τῆς πατερικῆς θεολογίας. Μεταξὺ κτίσεως καὶ κτίστου ὑπάρχει χαώδης διαφορά, ἡ ὁποία δὲν αἴρεται μὲ τὴν κατὰ χάριν θέωσιν, τῆς κτιστῆς φύσεως, ἀλλὰ ἀντιθέτως τονίζεται, ἀφοῦ ἡ θέωσις εἶναι μέθεξις εἰς τὴν ἀκτιστον θεότητα. Οἱ ἀρειανοὶ καὶ οἱ χιλιασταὶ ἐξευτελίζουν τὸν Θεὸν καὶ τὴν Γραφὴν μὲ τὰς ἀπόψεις τους περὶ καταχρηστικῶς λεγομένων θεῶν!...

... «ἀποβολῆς», ἀφοῦ κατὰ τὴν γνώμην σου κανεῖς δὲν μπορεῖ νὰ γεννήσῃ, ἂν δὲν γεννήσῃ μὲ τὴν ὡς ἄνω διαδικασίαν! (Κατὰ τὴν ἀποψὶν σου ἓνα ἀπὸ τὰ δύο θὰ συμβῇ): Ἡ δηλαδή θὰ ἀρχίσῃς νὰ μᾶς ἀπαριθμῇς καὶ πάλιν μερικοὺς «τρόπους γεννήσεως» πτηνῶν καὶ χερσαίων καὶ ἐνύδρων, μὲ τὴν ἐπιδίδωξιν, νὰ ὑπαγάγῃς τὴν θείαν, καὶ συνεπῶς ἀνεκκάλητον, γέννησιν σὲ κάποια ἀπὸ τὰς γεννήσεις αὐτὰς ἢ, μὲ θάσιν τὸν καινοφανῆ σου αὐτὸν συλλογισμόν, θὰ ἀρνηθῇς καὶ τὸν Υἱόν!¹⁹

Καὶ δὲν μπορεῖς νὰ καταλάβῃς, οὔτε αὐτὸ τὸ τόσον ἀπλοῦν, ὅτι δηλαδή Αὐτός, τοῦ ὁποίου ἀκόμη καὶ ἡ κατὰ σάρκα Γέννησις ὑπῆρξε διαφοροετική (ἀπὸ τὴν γέννησιν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων), —ἀλήθεια, εἶπέ μου, ποῦ σ' αὐτά, ποῦ πᾶς νὰ μοῦ φέρῃς ὡς παραδείγματα, εὐρῆκες καμμίαν Παρθένον Θεοτόκον;— Αὐτοῦ, ἀκόμη καὶ ἡ πνευματικὴ Γέννησις εἶναι διαφοροετική· ἢ μᾶλλον, Αὐτός τοῦ ὁποίου «τὸ εἶναι» δὲν εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ ἰδικόν μας, ἀσφαλῶς καὶ θὰ γεννᾷ κατὰ διαφοροετικὸν τρόπον.

Εἶναι ὁ Υἱὸς μικρότερος στὰ χρόνια ἀπὸ τὸν Πατέρα;

5. Καὶ ὑπάρχει, ἐρωτοῦν, κανένας πατέρας, ποῦ νὰ μὴ ἔγινε πατέρας κάποια συγκεκριμένη στιγμή;²⁰ Ναί,

19. Μὲ τὰ ἀστεῖα καὶ ἀπαράδεκτα αὐτὰ παραδείγματα, ὁ ἅγιος Γρηγόριος θέλει νὰ μᾶς δείξῃ, ποῦ ὁδηγεῖ ἡ θεολογικὴ μέθοδος ποῦ σχηματίζεται μὲ τὴν λογικὴν, νοοτροπίαν, ἢ φιλοσοφίαν τῆς ἐποχῆς, καὶ ξεχνάει τὸ αἰώνιον τοῦ θεοῦ λόγον.

20. Ἀπόλυτα λογικοφανῆς ἐρώτησις, ποῦ ὁμως ἀποδεικνύει ὅτι ἀκόμη καὶ ἡ θεωρουμένη ὡς τετραγωνικὴ λογικὴ δὲν πρέπει νὰ λαμβάνεται οὔτε ὡς θάσις, οὔτε ὡς μέτρον κατανοήσεως τῶν ὑπὲρ κατάληψιν θείων μυστηρίων. Ὁ Θεὸς καὶ οἱ ἐνέργειές του ἀποτελοῦν ὑπέρβασιν ὅλων τῶν λογικῶν κατηγοριῶν τῶν ἀνθρώπων.

υπάρχει! Ἐκεῖνος, πού ποτέ δὲν ἄρχισε νὰ ὑπάρχη· μόνον ἐκεῖνος, πού ἀρχίζει νὰ ὑπάρχη ἀπὸ κάποιαν συγκεκριμένην στιγμήν, ἀρχίζει καὶ νὰ εἶναι πατέρας. Ἄρα, ὁ Πατήρ δὲν ἔγινε Πατήρ σὲ κάποιο χρονικὸν σημεῖον μεταγενέστερον (τῆς ἐνάρξεως ὑπάρξεώς Του), ἀφοῦ δὲν ἤρχισε νὰ ὑπάρχη· καὶ δι' αὐτὸ εἶναι κατὰ κυριολεξίαν Πατήρ, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ταυτοχρόνως καὶ υἱὸς κάποιου ἄλλου Θεοῦ, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ Υἱός, εἶναι κατὰ κυριολεξίαν Υἱός, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ταυτοχρόνως καὶ εἰδικὰ Πατήρ κάποιου ἄλλου Θεοῦ! Ἀντιθέτως, τὰ εἰδικὰ δὲν λέγονται κατὰ κυριολεξίαν, ἐπειδὴ εἴμεθα ταυτοχρόνως καὶ τὰ δύο, καὶ μάλιστα δὲν εἴμεθα καθόλου περισσότερον τὸ ἓνα ἀπὸ ὅ,τι τὸ ἄλλο· ἀκόμη, ἡμεῖς γεννώμεθα ἀπὸ δύο, ὅχι ἀπὸ ἓνα, καὶ συνεπῶς ἀνήκομε στὸν καθένα ἀπὸ τοὺς δύο κατὰ τὸ ἥμισυ· καὶ γινόμεθα ἄνθρωποι ὀλίγον κατ' ὀλίγον· καὶ ἴσως δὲν γινόμεθα ποτέ «ἄνθρωποι»²¹. Καὶ ἴσως γινόμεθα τέτοιοι πού οἱ γονεῖς μας ποτέ δὲν μᾶς ἤθελαν· καὶ εἴτε τοὺς ἐγκαταλείπομεν, εἴτε μᾶς ἐγκαταλείπουν· μὲ ἀποτέλεσμα, ὅτι μᾶς ἀπομένει ἡ συγγενικὴ σχέσις μόνη, (ἓνας νεκρὸς τύπος), ὀρφανή ἀπὸ οὐσίαν.

Ἀλλὰ, αὐτὸ τὸ «ἐγέννησε», ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπιμένῃ (ὁ αἰρετικὸς), καὶ ἐκεῖνο τὸ «ἐγεννήθη», τί ἄλλο μᾶς ὁδηγοῦν νὰ σκεφθῶμεν, ἂν ὅχι τὸ χρονικὸν σημεῖον πού ἔγινεν ἡ γέννησις; Ἔ, καὶ λοιπόν; Μήπως θέλεις νὰ παύσωμεν νὰ κάνωμὲ χρῆσιν αὐτῆς τῆς ἐκφράσεως καὶ περιορισθοῦμε νὰ λέγωμεν, ὅτι ἦταν γεννημένος ἀπ' ἀρχῆς, δηλ. πρὶν ἀρχίσῃ ὁ χρόνος, ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ νὰ ἀποφύγωμε τίς παράδοξες χρονολατρικὲς ἐνστάσεις σου²²;

21. Ἐν ἁλ. ὠλοκληρωμένοι, ὅπως μᾶς ἠθέλησεν ὁ δημιουργήσας ἡμᾶς Θεός.

22. Τὸ νόημα τοῦ ἁγίου Γρηγορίου εἶναι: Σιγὰ νὰ μὴ σοῦ

Καὶ δὲν φαντάζομαι νὰ μᾶς «ξεφουρνίσῃς» κανένα ἀγιογραφικὸν χωρίον, διὰ νὰ μᾶς δείξῃς, ὅτι τάχα κά-
τι καὶ ἡμεῖς «παραχαράττομεν» ἀπὸ τὴν Γραφὴν καὶ
τὴν ἀλήθειαν! Δὲν εἶναι ὀλοφάνερον, ὅτι σὲ πολλὰ ἀπὸ
ἐκεῖνα ποὺ εἶναι διατυπωμένα χρονικῶς, κατὰ τὴν ἐκ-
φορὰν τοὺς ἐναλλάσσονται οἱ χρόνοι, καὶ μάλιστα, μὲ
μίαν σταθερὰν συνήθειαν τῆς Γραφῆς, ὅχι μόνον ἐκεῖνα
ποὺ εἶναι ἢ τοῦ «παρωχημένου» χρόνου ἢ τοῦ «ἐνεστῶ-
τος», ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνα ποὺ εἶναι «μέλλοντος»; Π.χ. τὸ
«ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη;»²³, καθ' ὅσον δὲν εἶχαν ἀκόμη
τότε φρυάξει. Καὶ τὸ «ἐν ποταμῷ διελεύσονται ποδί»²⁴,
ποὺ πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ «διέβησαν». Ἀλλὰ θὰ ἦτο πο-
λὺ κουραστικόν, ἂν παρέθετα ὅλα τὰ σχετικὰ χωρία,
ποὺ ἔχουν ἐπισημάνει οἱ ἐρμηνευταί.

Ἦ θ ε λ ε ὁ Θ ε ὁ ς κ α ι ἐ γ έ ν ν η σ ε ι;

6. Καὶ περὶ αὐτοῦ μὲν ἀρκοῦν τὰ ἀνωτέρω.

Ἀλλὰ, τί σοῦ εἶναι πάλι καὶ ἐκεῖνο τοὺς —πόσον
κακότροπα ἐριστικὸν καὶ ἀδιάντροπον!— τὸ «τὸ ἠθέ-
λησε»²⁵, σοῦ λένε, καὶ ἐγέννησε τὸν Υἱόν, ἢ Τὸν ἐγέννησε

κάνουμε τὸ χατῆρι νὰ ἀλλάξωμε ὁρολογίαν καὶ τρόπον ἐκφρά-
σεως, ἐπειδὴ σὲ κάποιο σημεῖον εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ παρερμη-
νεία! Ἄς φροντίσουν ὅλοι νὰ κατανοήσουν σωστά τὴν ὁρολογίαν
τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ὁρολογία τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι «φούρνος
τοῦ Χότζα». Αἱ ἐνστάσεις κατὰ τῆς ἐπικρατούσης ἐκκλησιαστικῆς
ὁρολογίας εἶναι ἀπαράδεκτες παραδοξολογίες.

23. Ψαλμ. 2, 1.

24. Ψαλμ. 65, 6.

25. Γίνεται λόγος διὰ μίαν συνειδητὴν ἐνέργειαν θελήσεως,
μίαν ἀπόφασιν, ποὺ μόνον ἓνα αὐτοσυνειδητὸν πρόσωπον μπορεῖ
νὰ πάρῃ! Ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἐκδοχῆς ὅτι ὁ Πατὴρ «ἠθέλησε» ὁδη-
γεῖ στὸ ὅτι εἶναι χρονικῶς προγενέστερος τοῦ Υἱοῦ. Διὰ τὴν συνέ-
πειαν τοῦ «χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ» ἰδὲ σημ. 13.

χωρίς νά τό... θέλῃ;»!!!.. Καί ὅταν τό εἰποῦν αὐτό, φαντάζονται ὅτι σέ δένουν καί ἀπό τά δύο μέρη μέ σχοινιά, πού ὅμως, ὄχι μόνον δέν εἶναι γερά, ἀλλά ἀντιθέτως εἶναι πολὺ σαθρά. Καί ἰδοὺ τί λέγουν!

«Ἄν ἐγέννησε, χωρίς νά τό θέλῃ, τότε ἐξεβιάσθη νά τό κάνῃ»! Καί ποῖος, μωρέ, εἶναι ἐκεῖνος πού τὸν ἐξεβίασεν; Καί πῶς αὐτὸς πού ὑπέκυψε εἰς τὴν βίαν εἶναι δυνατὸν νά εἶναι Θεός;

«Καί ἂν ἐγέννησε, ἐπειδὴ τό ἠθέλησε, τότε ὁ Υἱὸς εἶναι υἱὸς τῆς θελήσεως (ἐπιθυμίας)»! Καί πῶς τότε εἶναι ἐκ τοῦ Πατρός; Νά πού αὐτοὶ στῇ θέσι τοῦ Πατρὸς μᾶς θάζουν μυθοπλαστικά μίαν παράξενη μητέρα²⁶, τὴν θέλῃσιν!

Καί πρῶτον μέν, θά ἤθελα νά παρατηρήσω πῶς εἶναι... πολὺ χαριτωμένο —ἂν θέβαια αὐτὸ ἐννοοῦν— νά καταδικάζουν τὴν ἐκδοχὴν πάθους, διὰ νά καταλήξουν σέ μιὰ ζωηρὴ θέλησι (ἐπιθυμία)! Λές καί ἡ ἐπιθυμία δέν εἶναι πάθος!

Ἐν συνεχείᾳ, ἅς ἰδοῦμε, ποῖον εἶναι ἐκεῖνο πού αὐτοὶ θεωροῦν σὰν τὸ πιὸ «γερό» τους ἐπιχείρημα! Διότι τὸ πιὸ καλὸ εἶναι στὴν ἀρχὴ νά συγκρουσθῇ κανεὶς μαζὶ τοὺς ἀπὸ πολὺ κοντά! Γιὰ λέγε μου, λοιπόν, σὺ πού εὐκόλα μᾶς ξεφουρνίζεις «ὅ,τι σοῦ κατέβη», ἔλαβες ἀπὸ τὸν πατέρα σου ὑπαρξιν, ἐπειδὴ τό ἠθελε, ἢ χωρίς νά τό θέλῃ; Διότι, ἂν μᾶς εἰπῇς, ὅτι ἐγεννήθης ἀπὸ τὸν πατέρα σου χωρίς νά τό θέλῃ τότε προφανῶς ὑπέκυψε σέ βία! (Τὴν ἄτιμη τὴ βία!...). Καί ποῖος ἦταν ἐκεῖνος πού τόν... ἐβίασεν; Καί ἀσφαλῶς δέν θά μοῦ εἰπῇς: ἡ φύσις! διότι ἐκεῖνη γνωρίζει καὶ τὴν ἐγκράτεια! Καί ἂν

---

26. Ἡ ἐννοια εἶναι: μέ τις περὶ θελήσεως δοξασίες τοὺς ἀντικαθιστοῦν τὸν «Πατέρα» μέ τὴν «θέλῃσιν». Ἔτσι ἐνῶ ἡ ἀγία Γραφή ὁμιλεῖ περὶ «Πατρὸς» τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, αὐτοὶ ὁμιλοῦν περὶ «μητρός» του!

πάλι μου είπηρς, ὅτι «τὸ ἤθελε», τότε προφέρων τὶς ὀλίγες αὐτὲς συλλαβές, ἔπαυσες νὰ τὸν ἔχῃς πατέρα! Σύμφωνα λοιπὸν μὲ ὅσα εἶπαμε μέχρι τώρα, **Ξ γ ι ν ε ς κ α ι σ υ ξ α φ ν ι κ ᾶ « υ ἰ ὸ ς τ ῆ ς θ ε λ ῆ σ ε ω ς »** καὶ ὅχι τοῦ πατρός σου²⁷!

“Ὁμως ξαναγυρίζω εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὰ δημιουργήματα Του, καὶ ἀποτείνω σὲ σένα τόν... σοφὸν τὸ ἴδιο... τὸ ἰδικόν σου ἐρώτημα! «Ἦθελεν ὁ Θεὸς καὶ τὰ ἐδημιούργησε τὰ πάντα, ἢ ἐβιάσθη»; Καί, ἂν μὲν ὑπέκυψεν εἰς θίαν, τότε καὶ ἐδῶ ὑπάρχει καί... τυραννία καὶ κάποιος... τύραννος! Καί, ἂν «ἠθέλησε», τότε ἔπαυσαν καὶ τὰ κτίσματα νὰ ἔχουν σχέσιν μὲ τὸν Θεόν, καὶ πιὸ πολὺ ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα οὐ^{27α}, πὺ κάθεται καὶ κάνεις τέτοιους συλλογισμοὺς καὶ σοφίζεσαι τέτοια πράγματα! “Ἔτσι λοιπὸν, ὅταν ἀνάμεσά τους ὑψώνεται ἡ θέλησις, χωρίζονται σὰν μὲ τείχος (τὰ κτίσματα) ἀπὸ τὸν Κτίστην τους!

Ἐγὼ πάντως ἔχω τὴν γνώμην²⁸, ὅτι ἄλλο εἶναι «ὁ θέλων», ἄλλο «ἡ θέλησις»· ἄλλο «ὁ γεννῶν» καὶ ἄλλο

27. Μὲ τὸν παράξενον αὐτὸν τρόπον, ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐξευτελίζει τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Εὐνομιανῶν. Αὐτοὶ ἐρωτοῦσαν: Ὁ Πατὴρ ἐγέννησε τὸν Υἱὸν κατὰ θέλημα ἰδικόν του, ἢ ἐξεβιάσθη εἰς τοῦτο; Καὶ ἐπειδὴ θέβαια ἡ ἐκδοχὴ θίας εἶναι ἀπαράδεκτος, ἀπέμεναν ὡς δυνατὴ ἀπάντησις, ὅτι «ἠθέλησεν». Ἄλλ’ ἐπειδὴ, ὡς εἶπαμεν ἤδη, ἡ ἀπόφασις λαμβάνεται ἀπὸ συνειδητὴ προσωπικότητα, ἔπεται ὅτι εἶναι μεταγενέστερος τοῦ Πατρὸς καὶ ἄρα ὑστερεῖ ἐναντι τοῦ Πατρὸς! Ἐτόνιζαν δὲ ὅτι ἡ σχέσις του δὲν εἶναι πλέον ἁμεσος μὲ τὸν Πατέρα, ἀφοῦ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς μεσολαθεῖ ἡ «θέλησις» τοῦ Πατρὸς! Ἀρα ὁ ὕψος, συνεπέρανεν, εἶναι ξένος πρὸς τὸν Πατέρα!

27α. Θέλει νὰ εἰπῇ: τόσον εὐκολὰ ἀπορρίπτεις τὴν σχέσιν σου μὲ τὸν Θεόν;

28. Ὅλα ὅσα γράφονται στὴν παράγραφο αὐτὴ εἶναι εἰρωνικά.

«ἡ γέννησις»· ἄλλο «ὁ λέγων» καὶ ἄλλο «ὁ λόγος»! Ἐκ-
τὸς ἂν εἴμεθα μεθυσμένοι! Καὶ τὰ μὲν πρῶτα εἶναι κά-
τι τὸ ἀνάλογον μὲ τὸ «ὁ κινῶν»· τὰ δὲ δεύτερα μὲ τὸ
«ἡ κίνησις»! Δὲν εἶναι λοιπὸν τέκνα «τῆς θελήσεως» τὸ
κάθε τι ποῦ «ἠθελήθη», διότι δὲν εἶναι καὶ ἀπαραίτητον
ἐπακόλουθόν της· οὔτε τὸ «γεννηθὲν» εἶναι «τῆς γεν-
νήσεως»· οὔτε τὸ «ἀκουσθὲν» τῆς «ἔκφωνήσεως»· ἀλλὰ
τοῦ «θελήσαντος», τοῦ «γεννήσαντος», τοῦ «ὀμιλήσαν-
τος»!

Ἄλλὰ τὸ κάθε τι ποῦ ἀναφέρεται εἰς τὸν Θεὸν εἶ-
ναι ἐπάνω ἀπὸ ὅλα αὐτά. Δι' Αὐτόν, ἡ Γέννησις ἴσως
ταυτίζεται μὲ τὴν ἐπιθυμίαν Του νὰ γεννήσῃ. Ὅμως,
τίποτε δὲν μεσολαθεῖ (μεταξὺ γεννήσεως καὶ θελήσε-
ως), ἔστω καὶ ἂν ἡμεῖς πολὺ μὲν εὐκόλα θὰ παρεδε-
χόμεθα, σὲ οἰονδήποτε θαθμό, κάτι τέτοιο, ἀλλὰ πολὺ
δύσκολα ὅτι ἡ «γέννησις» εἶναι κάτι τὸ ἀνώτερον ἀπὸ
τὴν θέλησιν²⁹.

**Ἄ τ ο π α καὶ πα ρ α λ ο γ ι σ μ ο ἰ — ἐ π α κ ὀ
λ ο υ θ α τ ο ὗ «ἡ θ ε λ ε »;**

7. Θέλεις νὰ σὲ εἰρωνευθῶ λίγο καὶ μὲ θάσι τὸν
Πατέρα; Ἀπὸ σένα τὸ ἐπῆρα, νὰ ξεθαρρεύω σὲ τέτοια
πράγματα! Ἄκουσε: «Θέλει καὶ εἶναι Θεὸς ὁ Πατήρ,
ἢ εἶναι χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ»;

Ἄλλὰ διὰ νὰ μὴ καταφεύγῃς ἄδικα στὴν μεγάλη
σου... εὐστροφία(!), σὲ ἐρωτῶ: «ἂν θέλῃ καὶ εἶναι Θε-
ός, πότε ἄρχισε νὰ θέλῃ»; Ἀσφαλῶς ὅχι πρὶν ὑπάρξῃ!
διότι προηγουμένως δὲν ἦτο (καὶ Αὐτός)... τίποτε!

Ἡ μήπως ἦταν τότε... δύο κομμάτια, καὶ τὸ μὲν

---

29. Δηλ. ὅλαι αἱ ἐνέργειαι τοῦ Θεοῦ ἔχουν τὴν ἴδιαν ἀξίαν
καὶ σημασίαν. Εἶναι ἀπαράδεκτος καὶ ἀσεβής ἡ κατὰτάξις τους
εἰς κατηγορίας καὶ μάλιστα ἀξιολογικάς!

ένα ήθελήσει, τὸ δὲ ἄλλο ἦταν τὸ ἀντικείμενον τῆς θελήσεώς Του; "Αρα (διὰ σᾶς) ὁ Θεὸς εἶναι μεριστός!;

Καὶ πῶς τότε δὲν εἶναι καὶ Αὐτὸς (ὁ Πατὴρ) —μέθασι τὸ σκεπτικό σου— ἓνα «πρόβλημα» (ἓνα ἀποτελεσμα ἐνεργείας);

Καὶ ἀντίθετα. "Ἄν, εἶναι Θεὸς χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ, τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ τὸν ὑπεχρέωσε νὰ γίνῃ; Καὶ πῶς θὰ εἶναι Θεός, ἂν ὑπέκυψε σὲ βία καὶ μάλιστα ὅχι σὲ κάτι ἄλλο, ἀλλὰ στὸ ὅτι εἶναι Θεός; Καὶ πῶς τότε «ἐγεννήθη»; ἢ, μᾶλλον, πῶς «ἐδημιουργήθη», ἀφοῦ τότε θὰ πρέπει σύμφωνα μὲ τὰ σοφίσματά σου νά... ἐδημιουργήθῃ!; Ἄλλὰ καὶ αὐτὸ (τὸ συμπέρασμα) δημιουργεῖ τὰ ἴδια ἐρωτήματα, (ποὺ ἐθέσαμε πιὸ ἐπάνω).

"Ἴσως θὰ μᾶς ἔλεγες, ὅτι ὁ Πατὴρ ἔγινε Θεός, ὅχι μόνον χάρις στὴ θέλησί Του, ἀλλὰ καὶ στὴν λογικὴ Του! Ἄλλὰ καὶ πάλι δὲν μᾶς τὰ λέγεις ὅλα! Πῶς ἄρα γε ἀπέκτησεν ἡ θέλησις καὶ ἡ λογικὴ Του τὴν δύναμιν νὰ γίνουν ἔργον (πραγματικότης); Κάτι ἀπομένει ἀκόμη νὰ λεχθῇ δι' αὐτό! Ἀφοῦ μάλιστα οὔτε ὁ ἄνθρωπος δὲν γίνεται ἔτσι^{29α}!

Ἡ γέννησις τοῦ Υἱοῦ εἶναι πλήρως ἀκατάληπτος. Ἀρκετὸν νὰ γνωρίζωμεν ὅτι ἐγεννήθη.

8. Πῶς λοιπὸν ἐγεννήθη; Ἄλλὰ ἡ γέννησις Του δὲν θὰ ἦταν «μεγάλη», ἂν τὴν καταλάβαινες σύ, ποὺ δὲν γνωρίζεις οὔτε τὴν ἰδικήν σου γέννησιν, ἢ, μᾶλλον, καταλαβαίνεις ἀπὸ αὐτὴν κάτι τὸ ἐλάχιστον, καὶ μάλιστα ἐκεῖνο μόνον, ποὺ εἶναι ἐντροπὴ νὰ ὁμιλῇ δι' αὐτὸ κανεὶς! Καὶ ὕστερα ἀπὸ αὐτὰ σὺ φαντάζεσαι, ὅτι γνωρί-

29α. Δηλ. μόνον μὲ τὴ θέλησιν τοῦ Πατρὸς του. Χρειάζεται καὶ μία γεννητικὴ ἐνέργεια!

ζεις τὸ πᾶν! Ἀσφαλῶς θὰ κουρασθῇς πρῶτα πολὺ, διὰ νὰ καταλήξῃς εἰς τὴν ὀρθὴν ἄποψιν³⁰ γύρω ἀπὸ τὴν σύλληψιν, τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐμβρυοῦ, τὴν φανέρωσίν του, τὴν σχέσιν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα, τοῦ νοῦ πρὸς τὴν ψυχὴν, τοῦ λογικοῦ πρὸς τὸν νοῦν, τὴν κίνησιν, τὴν αὔξησιν, τὴν ἀφομοίωσιν τῆς τροφῆς, τὴν αἴσθησιν, τὴν μνήμην, τὴν ἀνάμνησιν, καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ποὺ συνιστοῦν τὸ «ἐγώ» σου, καὶ ποῖα μὲν ἀπὸ αὐτὰ εἶναι κοινὰ καὶ στὰ δύο, καὶ τὴν ψυχὴν δηλαδὴ καὶ τὸ σῶμα, ποῖα δὲ εἶναι πλήρως διακεκριμένα, (ψυχικὰ καὶ σωματικά), καὶ ποῖα ἐκείνα, ποὺ τὸ ἕνα παίρνει ἀπὸ τὸ ἄλλο. Διότι ὅλων ἐκείνων ποὺ ἡ τελειοποίησίς των θὰ ἔλθῃ ἀργότερα, αἱ βασικαὶ τοὺς προϋποθέσεις ἀναπτύξεως τοὺς δίδονται μαζί με τὴν γέννησιν.

Ἄλλ' εἰπέ μου, ποῖες εἶναι αὐτές; Καὶ τότε ὅμως νὰ μὴ καθίσης καὶ ἀρχίσῃς νὰ φιλοσοφῇς γύρω ἀπὸ τὴν γέννησιν τοῦ Θεοῦ, διότι δὲν εἶναι κάτι τὸ ἀκίνδυνον. Διότι ἔστω καὶ ἂν γνωρίζῃς τὴν ἰδικήν σου γέννησιν, δὲν σημαίνει πῶς ἔχεις τὰς προϋποθέσεις νὰ γνωρίσης καὶ τὴν γέννησιν τοῦ Θεοῦ³¹. Καὶ ἂν, οὔτε τὴν ἰδικήν σου, πῶς θὰ γνωρίσης τοῦ Θεοῦ; ἀφοῦ μάλιστα, ὅσο πιὸ δύσκολον εἶναι νὰ ἀποδειχθῇ ἡ ὕπαρξις τοῦ Θεοῦ ἀπὸ ὅ,τι τοῦ ἀνθρώπου, τόσο καὶ ἡ ἄνω γέννησις εἶναι

---

30. Ἐὰρ γε, παρὰ τὴν τόση πρόοδο, ἔχει ἡ ἐπιστήμη μας φθάσει σήμερα στὴν ὀρθὴ ἄποψιν ἐπὶ τῶν σημείων, διὰ τὰ ὁποῖα ὁμιλεῖ ἐν συνεχείᾳ ὁ ἅγιος Γρηγόριος; Πολὺ ἀμφιβάλλομεν! Ἡ μᾶλλον εἴμεθα θέβαιοι, ὅτι ἀκόμη εὐρίσκεται στὸ ἄλφα! Παρὰ ταῦτα οἱ ἄνθρωποι φέρονται μὲ δουλοπρέπειαν ἔναντι τῆς «ἐπιστήμης» καὶ «κριτικᾶς» ἢ μᾶλλον «κυριαρχικᾶς» ἔναντι τῆς ἄνωθεν ἀναλλοιώτου θείας σοφίας!

31. Ἡ ἐπιστημονικὴ, λογικὴ, φυσικὴ, καὶ φιλοσοφικὴ ἢ καὶ οἰαδήποτε ἄλλη κατάρτισις, ὅσονδήποτε ὕψηλὴ καὶ ἂν εἶναι, δὲν ἀποτελοῦν προϋπόθεσιν ἰκανότητος γνώσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν περὶ Αὐτὸν μυστηρίων. Μόνη προϋπόθεσις εἶναι ὁ φωτισμὸς ποῦ

πιό ἀκατάληπτος ἀπὸ τὴν ἰδικὴν σου. Καὶ ἂν, ἐπειδὴ σὺ δὲν τὸ καταλαβαίνεις, νομίζεις ὅτι δι' αὐτὸ καὶ δὲν ἐγεννήθη, εἶναι καιρὸς νὰ ἀρχίσῃς νὰ μὴ δέχεσαι ὅτι ὑπάρχουν καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ ὄντα, δηλ. τούλάχιστον ὅσα σὺ δὲν τὰ καταλαβαίνεις, καὶ φυσικὰ πρὶν ἀπὸ ὅλα τὸν ἴδιον τὸν Θεόν, ἀφοῦ —ἔστω καὶ ἂν εἶσαι πολὺ τολμηρὸς καὶ «παλληκαρᾶς» ἐκεῖ πού δὲν πρέπει— δὲν μπορεῖς νὰ μᾶς περιγράψῃς τί εἶναι!

Ἄφησε λοιπὸν κατὰ μέρος τὰς «ρεύσεις» σου, καὶ τὰς διχοτομήσεις, καὶ τὰς τομὰς! Πάψε νὰ κάνῃς στοχασμοὺς γύρω ἀπὸ τὴν θείαν ἀσώματον φύσιν τέτοιους, σὰν νὰ ἐπρόκειτο διὰ σῶμα! Καὶ εἴθε τελικὰ νὰ ἀρχίσῃς νὰ σκέπτεσαι κάτι τὸ ἀντάξιον τῆς γεννήσεως τοῦ Θεοῦ!

Πῶς ἐγεννήθη; Μὲ θάρος ψυχῆς τὴν ξαναπῆρα αὐτὴν τὴν φράσιν στὸ στόμα μου! Ἡ γέννησις τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ τιμᾶται μὲ τὴν σιωπὴν μας³². Εἶναι πολὺ διὰ σὲ τὸ ὅτι ἔμαθες, ὅτι ἐγεννήθη. Τὸ «πῶς ἐγεννήθη» δὲν ἐπετράπη οὔτε στοὺς ἀγγέλους νὰ τὸ συλλογίζωνται!

ἔρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Θεόν, μετὰ τὴν κάθαρσιν, δηλ. μετὰ τὴν νίκην τῶν παθῶν τῆς ἀτιμίας. Προσπάθεια γνώσεως τοῦ Θεοῦ, χωρὶς κάθαρσιν καὶ φωτισμόν, πού εἶναι δῶρο μετὰ ἐνδελεχῆ νοερὰν προσευχὴν, εἶναι κάτι πού ὄχι μόνον δὲν θὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἐμπερικλείει τὸν κίνδυνον τῆς ἐνεργείας, σκοτισμοῦ, τοῦ διαβόλου, πού θὰ ὀδηγήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς μόνιμον ὀλεθρίαν πλάνην (πνευματισμός, μαγεία, δαιμονολατρεία κλπ.). Πρβλ. καὶ Β' Κορ. 4, 4 «ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι ἐν αὐτοῖς τὸν φωτισμόν τοῦ Εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ», διὸ καὶ τὸ Εὐαγγέλιον διὰ τοὺς ἀπολλυμένους εἶναι «κεκαλυμμένον».

32. Τὴν ἀρχὴν αὐτὴν, σὰν ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια στοιχεῖα τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας τὴν ἐπαναλαμβάνουν σταθερὰ καὶ ὁμοιοτρόπως ὅλοι οἱ ἅγιοι Πατέρες. Ἀρίστη εἶναι ἡ ἐξήγησις - ἀ-

Καί συνεπῶς δὲν εἶναι δυνατόν νά τὸ παραχωρήσωμε σέ σένα τὸ δικαίωμα νά τὸ στοχάζεσαι³³!

Θέλεις νά σοῦ τὸ ἀναπτύξω τὸ «πῶς»; "Ὅπως τὸ εὗρηκε καλὸν ὁ Πατὴρ πού ἐγέννησε, καὶ ὁ Υἱὸς πού ἐγεννήθη! Κάθε τί δέ, τὸ πέρα ἀπὸ αὐτά, εἶναι κρυμμένο μέσα εἰς τὴν (θεϊαν) νεφέλην. Καί συνεπῶς δὲν εἶναι δυνατόν νά τὸ συλλάβῃ ἡ «ἀμβλυωπία» (στραβομάρα) σου.

Κ α ἱ ἄ λ λ α ἱ ἀ ν ο η τ ο λ ο γ ί α ἱ τ ῶ ν Ε ὕ ν ο μ ι α ν ῶ ν.

9. Ἐγέννησεν ἓνα, πού ὑπῆρχε ἢ πού δὲν ὑπῆρχε; Τί ἀνοητολογίες! Αὐτὰ ἔχουν ἰσχὺν γιὰ σέ καὶ δι' ἐμέ, πού ἀφ' ἑνὸς μὲν εἴμεθα κάτι, ὅπως π.χ. ὁ Λευῖ στήν «ὁσφὺν» τοῦ Ἀθραάμ, ἀφ' ἑτέρου δέ ἐγίναμε κάτι. Καί ἄρα ἡμεῖς εἴμεθα τρόπον τινά καὶ «ἔξ ὄντων» καὶ «ἐξ οὐκ ὄντων», ἐνῶ ἡ ἀρχέγονος ὕλη ἔλαθεν ὑπαρξιν ὁλοφάνερα μόνον «ἐξ οὐκ ὄντων» (= ἐκ τοῦ μηδενός), ἔστω καὶ ἂν μερικοὶ τὴν φαντάζονται ὅτι εἶναι αἰδίδιος.

Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὸ ὅτι «κάτι ἐγεννήθη» λαμβάνεται ὡς ταυτόσημον μὲ τὸ «ὑπῆρχε πάντοτε» καὶ μάλιστα μὲ τὸ «ὑπῆρχε ἀπ' ἀρχῆς». Ἀλλὰ τότε ποῦ θὰ τὸ χρησιμοποιήσῃς τὸ ἐρώτημά σου ἐκεῖνο πού εἶναι «μπρὸς γκρεμὸς καὶ πίσω θράχος»; Γνωρίζεις κανένα σημεῖον χρονικῶς προγενέστερον ἀπὸ τὸ «ἀπ' ἀρχῆς», ὥστε νά μπορέσωμε νά τοποθετήσωμε σ' αὐτὸ τήν... ἔ-

---

πάντησις, στὸ ἐρώτημα «πῶς ἐγεννήθη ὁ Θεός» πού δίδει τὸ «κάθισμα» τοῦ ὁρθοῦ τῶν Χριστουγέννων: «ὡς οἶδεν, ὧς ἠθέλησε, καὶ ὡς ἠδῶόκησε»

33. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος θέλει νά εἰπῇ: Δὲν τὸ ἀνεχόμεθα νά σέ ἀκοῦμε νά ὁμιλῇς διὰ τὴν γέννησιν τοῦ Θεοῦ. Σοῦ πάει πολλό! Σταμάτα πιά!

ναρξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Υἱοῦ, ἢ τὴν χρονικὴν στιγμήν κατὰ τὴν ὁποίαν... δὲν ὑπῆρχε; Εἶναι φανερόν, ὅτι καὶ μὲ τοὺς δύο αὐτοὺς τρόπους τὸ «ἀπ' ἀρχῆς» αἵρεται³⁴.

Ἐκτὸς ἂν, μὲ θάσι τὶς θεμελειώδεις σου ἀρχές, (ὅταν θέβαια ἡμεῖς σοῦ ὑποβάλωμεν ἓνα ἀκόμη ἀνάλογον ἐρώτημα), κινδυνεύσῃ... καὶ ὁ Πατὴρ νὰ ἔχῃ τὴν ὑπαρξίν Του ἢ... «ἐξ ὄντων» ἢ... «ἐξ οὐκ ὄντων», ἢ νὰ ὑπάρχῃ καὶ κατὰ τοὺς... δύο τρόπους, δηλ. ἐν μέρει μὲν νά... προϋπῆρχε, καὶ ἐν μέρει νά... ἔλαθε ὑπαρξιν, ἢ νὰ πάθῃ τὸ ἴδιον μὲ τὸν Υἱόν Του, δηλ. νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἔλαθεν ὑπαρξιν ἐκ τοῦ μηδενὸς («ἐξ οὐκ ὄντων»), ἐπειδὴ ἔτσι τὸ θέλεις σὺ μὲ τὰ ἐρωτήματά σου, ποὺ στέκουν μόνον γιὰ τὶς ἀσκήσεις τῶν μικρῶν μαθητῶν³⁵, καὶ δὲν ἀποτελοῦν εἰμὴ οἰκοδομήματα μὲ ψάμμον³⁶, ποὺ δὲν ἀντέχουν οὔτε στὴν λεπτὴ αὔρα! Τοῦλάχιστον ἐγὼ δὲν δέχομαι κανένα ἀπὸ αὐτά. Κι αἱ ἐπιμένω, ὅτι τὸ ἐρώτημά σου ἔχει κάτι ποὺ δὲν στέκει λογικά, καὶ ὄχι ἢ ἀπάντησις κάτι, ποὺ τάχα δὲν θὰ μπορούσα νὰ τό... ἀποφύγω!

Π ε ζ ί λ ε μ α τ ῆ ς σ υ λ λ ο γ ι κ ῆ ς μ ε θ ό δ ο υ .

Ἀλλά, ἂν νομίζῃς ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον σὲ κάθε ζήτημα νὰ εἶναι σωστόν, —σύμφωνα μὲ τὶς δικές σου διαλεκτικές ἀπόψεις—, ἢ τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο, κάνε ὑπομο-

34. Πρὸβλ. Α' Ἰωάν. 1, 1 καὶ 2, 14, ὅπου ὁ Υἱὸς ὀνομάζεται «ὁ ἀπ' ἀρχῆς». Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀναπτύσσει θαυμάσια τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκφράσεως αὐτῆς, ποὺ συντρίβει τὰ ἐπιχειρήματα τῶν αἵρετικῶν ἐκείνων, ποὺ οὐδὲ τὸ γράμμα τῆς Γραφῆς κατενόησαν ποτέ, παρ' ὅτι κομπάζουν ὅτι εἶναι «σπουδασταὶ τῶν Γραφῶν» καὶ δίδουν... «ἐπιστημονικὴ» κατανόησι τῆς Βίβλου!

35. Τὸ ἴδιο ἰσχύει διὰ τὴν «θεολογίαν» ὄλων τῶν αἵρετικῶν. Ἀτυχῶς τὰ ἄλλα νήπια γίνονται ὁπαδοὶ τῶν μικρῶν μαθητῶν.

36. Δηλ. ἢ πολὺ λεπτὴ ἄμμος.

νήν καὶ ἄκουσε μερικὰ σύντομα ἐρωτήματά μου:

1) Ὁ χρόνος ἔλαθε ἀρχὴν «ἐν χρόνῳ» ἢ «ὄχι ἐν χρόνῳ»; Καί, ἂν μὲν (ἀπαντήσης), «ἐν χρόνῳ», ἐρωτῶ: τί εἶδους χρόνος ἦταν ἐκεῖνος; ἢ μᾶλλον, τί διαφορὰ εἶχε ἀπὸ τὸν κανονικὸν χρόνον; καὶ πῶς περιέχει τὸν κανονικὸν χρόνον; Ἄν πάλιν ἀπαντήσης, ὅτι «ὄχι ἐν χρόνῳ», τότε σὲ ἐρωτῶ, τί εἶδους σοφία εἶναι αὐτὴ ἢ... «περισσὴ» σοφία σου, ποὺ μᾶς δημιουργεῖ ἓνα χρόνον... ἄχρονον; !!

2) Ἀλλὰ ἐμπρός, εἰπέ μας: τῆς προτάσεως «Ἐγὼ τώρα λέγω ψέματα» ποῖα εἶναι ἡ ὀρθὴ ἀπάντησις; τὸ «λέγω τὴν ἀλήθειαν», ἢ τὸ «λέγω ψέματα»; διότι (σύμφωνα μὲ τις ἀπόψεις σου) δέν... μπορούμε νὰ θεωρήσωμεν ὡς ὀρθὲς καὶ τις δύο ἀπαντήσεις! Ἀλλὰ αὐτὸ δέν εἶναι σωστό. Καὶ πράγματι: Αὐτὸς ἢ ὄντως ψευδόμενος λέγει τὴν ἀλήθειαν, ἢ λέγων τότε τὴν ἀλήθειαν ὄντως ἔλεγε ψέματα! Αὐτὸ εἶναι τὸ ἀπολύτως βέβαιον! Καὶ τί τὸ ἀπορίας ἄξιον, ἂν, —ὅπως στὴν περίπτωσι αὐτῇ τὰ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα συμπορεύονται ἁρμονικὰ, ἔτσι καὶ σ' ἐκείνην τὴν περίπτωσι (περὶ τῆς Θεότητος)— εἶναι καὶ αἱ δύο αὐταὶ ἀπαντήσεις ψευδεῖς, καὶ συνεπῶς, ὀλοφάνερρον ὅτι ἢ... σοφία σου αὐτὴ στὴν πραγματικότητα εἶναι... ἡλιθιότης;

3) Ἀλλὰ λῦσε μου, σὲ παρακαλῶ, ἓνα ἀκόμη... αἰνιγμά μου: Σὺ ἦσουν «μπροστά», ὅταν ἐγεννᾶσο; Τώρα εἶσαι «μπροστά» στὸν ἑαυτὸν σου; ναὶ ἢ ὄχι; ἢ οὔτε ναί, οὔτε ὄχι; Καὶ ἂν μὲν καὶ ἦσουν καὶ εἶσαι «μπροστά» στὸν ἑαυτό σου, ἐρωτῶ, σὰν ποιός καὶ σὲ ποῖον; καὶ πῶς ὁ ἓνας ἐγίνατε δύο; καὶ ἂν, οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο, τότε πῶς ἀποκόπτεσαι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν σου; καὶ ποῖα ὑπῆρξεν ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς διχοτομήσεώς σου; Ἀλλὰ βέβαια τὸ νὰ κάθεται κανεῖς νὰ ἀσχολῆται... στὰ σοβαρά, δι' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον, ἂν εἶναι μπροστά στὸν ἑαυτόν του, εἶναι δεῖγμα τῆς πλήρους ἀμορφωσιᾶς! Ὅπως εἶναι αὐτονόητον, αὐτὸ μπορούμε νὰ τὸ

είποῦμε μόνον γιὰ κάποιον ἄλλον, ἀλλὰ ὄχι γιὰ τὸν ἑαυτὸν μας!

Καὶ νὰ εἶσαι θεόβαιος! Τὸ νὰ ἐρωτᾷ κανεὶς δι' Ἐκεῖνον ποῦ εἶχε γεννηθῇ «ἀπ' ἀρχῆς», ἂν ὑπῆρχε ἢ δέν... ὑπῆρχε πρὸ τῆς γεννήσεώς του, εἶναι ἀπόδειξις ἀκόμη πιὸ μεγάλης ἀμορφωσιᾶς! Ἡ σχέσι γιὰ τὴν ὁποία ὁμιλεῖς ἰσχύει μόνο γιὰ ἐκεῖνα, ποῦ εἶναι δυνατὸ νὰ χωρίζονται μεταξύ τους μὲ διαστήματα χρόνου.

Εἶναι τὸ ἀγέννητον ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ;

10. "Ὁμως, ἐπιμένει (ὁ αἰρετικὸς) ὅτι τὸ ἀγέννητον³⁷ δὲν εἶναι κάτι τὸ ἴδιο μὲ τὸ γεννητόν! Καὶ ἂν αὐτὸ εἶναι ὀρθόν, τότε καὶ ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι κάτι τὸ ἴδιο μὲ τὸν Πατέρα. Ἀλλὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸ τονίσω, ὅτι ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς πετάει ἔξω ἀπὸ τὴν θεότητα ἢ τὸν Υἱὸ ἢ τὸν Πατέρα; Καὶ πράγματι. Ἄν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ «ἀγέννητόν» Του, τότε τὸ «γεννητό» πρέπει νὰ μὴ εἶναι (θεία) οὐσία! Καὶ ἂν αὐτὸ εἶναι σωστό, τότε οὔτε τὸ ἄλλο³⁸ δὲν εἶναι (Θεός)! Ἀλήθεια! Ποία λο-

---

37. Οἱ Εὐνομιανοὶ δὲν ἤθελαν νὰ παραδεχθοῦν ὅτι τὸ «ἀγέννητον» καὶ τὸ «γεννητόν» εἶναι ἰδιώματα τοῦ Θεοῦ, δηλ. τὸ ἴδιον πρᾶγμα! Ἐλεγον ὅτι τὸ «ἀγέννητον» εἶναι ἡ ἰδία ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ τὸ «γεννητόν» ἓνα ἰδίωμα! Δὲν εἶχε δίκιο ὁ ἅγιος Γρηγόριος ποῦ τοὺς ἐχαρκτήριζε ὡς μαθητοῦδια τοῦ δημοτικοῦ σχολείου!!;

38. Δηλ. οὔτε τὸ ἀγέννητον! Καὶ πράγματι, ἀφοῦ τὸ «ἀγέννητον» εἶναι κάτι ποῦ ἀρνεῖται ἀπλῶς τὴν ἰδιότητα τοῦ «γεννητοῦ», καὶ τὸ «γεννητόν» δὲν εἶναι Θεός, πῶς εἶναι δυνατόν τὸ «ἀγέννητον» νὰ εἶναι «Θεός»; Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐπιτιθέμενος ἐναντίον τῶν Εὐνομιανῶν συλλογιστικὰ δὲν ἀρνεῖται τίς ἀρχές του. Ἀπλούστατα ὁμιλεῖ σὴν γλῶσσα ποῦ καταλάβαιναν οἱ ὀρθολογισταὶ λογοκρατικοὶ Εὐνομιανοί.

γική μπορεί νά... ἀντισταθῇ σ' αὐτά; Ἐμπρὸς λοιπόν, κουφιοκέφαλε «θεολόγε», διάλεξε ἀπὸ τὰς ἀσεθείας ποὺ ἀνεφέραμε, ὅποια θέλεις, ἂν θέβαια τὸ ἔχεις πάρει ἀπόφασι νὰ λέγῃς ὅπωςδὴποτε ἀσεθείας!

Ἀκόμη ὅμως. Ποῦ στηρίζεσαι καὶ ἐπιμένεις ὅτι τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ γεννητὸν δὲν εἶναι τὸ ἴδιον; Βεβαίως, ἂν ἔλεγες ὅτι ἄλλο εἶναι τὸ κτιστὸν καὶ ἄλλο τὸ ἄκτιστον, θὰ συνεφώνουν καὶ ἐγώ, διότι ὄντως τὸ ἀναρχον δὲν εἶναι ὡς πρὸς τὴν φύσιν τὸ ἴδιο μὲ τὸ κτίσμα! Ὅταν ὅμως πρόκειται δι' Ἐκεῖνο ποῦ «ἐγέννησε» καὶ Ἐκεῖνο ποῦ «ἐγεννήθη», τότε ὁ συλλογισμὸς σου δὲν ἔχει ὀρθὴ θάσι³⁹. Ναί, αὐτὰ τὰ δύο (γεννητὸν καὶ ἀγέννητον) πρέπει ὅπωςδὴποτε νὰ εἶναι κάτι τὸ ἴδιον! Καὶ πράγματι. Αὕτῃ εἶναι ἡ φύσις τοῦ γεννήματος: νὰ εἶναι ὡς πρὸς τὴν φύσιν τῆς τὸ ἴδιο μὲ τὴν οὐσίαν ἐκείνου ποῦ τὸ ἐγέννησε.

Ἀλλὰ ἅς ἐξετάσωμε τὸ θέμα καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν πλευράν: Πῶς τὸ ἐννοεῖς τὸ ἀγέννητον καὶ πῶς τὸ γεννητὸν; Ἄν θέβαια κάτω ἀπὸ τὶς λέξεις αὐτὲς ἐννοῇς (τὶς ἀφηρημένες ἔννοιες τῆς) ἀγεννησίας καὶ τῆς γεννήσεως, δὲν εἶναι τὸ ἴδιον! Ἄν ὅμως ἐννοῇς ἐκεῖνα στὰ ὁποῖα ἀποδίδονται οἱ ἔννοιες αὐτὲς, τότε πῶς δὲν εἶναι τὸ ἴδιον; Π.χ. τὸ ἄσοφον καὶ τὸ σοφὸν βεβαίως δὲν εἶναι μεταξύ τους τὸ ἴδιον· στρέφονται ὅμως γύρω ἀπὸ

---

39. Ἐδῶ τὸ νόημα εἶναι τὸ ἐξῆς: Ὅταν πρόκειται γιὰ τὶς ἔννοιες κτιστὸν - ἄκτιστον, ἢ ἀναρχον ἢ ἀγέννητον συμφωνῶ, ὅτι πρόκειται διὰ κάτι τὸ ἐντελῶς κατ' οὐσίαν διάφορον. Ὅταν ὅμως ὁ λόγος γίνεται διὰ τὸ Γεννητὸν (Πρόσωπον) καὶ τὸ Ἀγέννητον (πρόσωπον), τότε δὲν συμφωνῶ μαζί σου, διότι δὲν πρόκειται περὶ δύο διαφόρων κατ' οὐσίαν πραγμάτων, ἀλλὰ περὶ τῶν δύο ὑποστατικῶν ιδιωμάτων τῶν ὁμοουσίων, ὁμοτίμων καὶ ὁμοθρόνων προσώπων τῆς ἀγίας Τριάδος. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ ἅγιος Γρηγόριος μᾶς λέγει ὅτι οἱ Εὐνομιανοὶ συνέχεον τὰ ἀσύγχυτα! Ἡ ἐπομένη παράγραφος ἀποτελεῖ ἀρίστην ἐπεξήγησιν.

τὸ ἴδιο, τὸν ἄνθρωπον· δὲν πρόκειται λοιπὸν διὰ δύο ὄρους ποὺ δηλοῦν δύο διάφορες οὐσίες, ἀλλὰ διὰ κάτι, σχετικὰ μὲ τὸ ὁποῖον γίνεται μία διάκρισις, παρ' ὅτι ἀναφέρεται στὴν ἴδια οὐσία! Διαφορετικὰ, καὶ ἡ ἀθανασία, καὶ ἡ ἀκακία, καὶ τὸ ἀναλλοίωτον τοῦ Θεοῦ, θὰ ἦσαν ἡ οὐσία Του! Ἀλλὰ, ἂν αὐτὸ ἦταν ὀρθόν, τότε θὰ εἶχαμε πολλές οὐσίες τοῦ Θεοῦ, ὄχι μίαν! Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ Θεῖον θὰ ἦτο σύνθετον ἀπὸ τὶς οὐσίες αὐτές! Καὶ πράγματι. Ἄν ἦσαν οὐσίες ὅλα αὐτά, δὲν θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἀποτελοῦν ἓνα Θεὸν χωρὶς νὰ γίνῃ μιὰ κάποια σύνθεσις τους⁴⁰!

Τὸ ἀγέννητον εἶναι ἓνα ἰδίωμα.

11. Αὐτὰ θέβαια δὲν τὰ τονίζουν, ἐπειδὴ εἶναι σημεία ποὺ εἶναι κοινὰ καὶ σὲ ἄλλους. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ εἶναι μόνον τοῦ Θεοῦ, ἰδικόν του, εἶναι ἡ οὐσία Του.

Καὶ ἀσφαλῶς αὐτοὶ ποὺ δέχονται ὅτι ἀγέννητα εἶναι καὶ ἡ ἰδέα καὶ ἡ ὕλη —διὰ νὰ ἀφήσωμε στὴν ἄκρῃ τὸ «σκοτάδι» τῶν μανιχαίων!⁴¹— δὲν θὰ συνεφώνουν ὅτι τὸ ἀγέννητον εἶναι ἰδίωμα μόνον τοῦ Θεοῦ!

Ἀλλ' ἄς ὑποθέσωμε, ὅτι εἶναι ὄντως ἰδίωμα μόνον τοῦ Θεοῦ! — Καὶ ὁ Ἀδάμ τί ἦταν; Ὁχι ὁ μόνος πλάσμα Θεοῦ; — Ἀσφαλῶς, θὰ μοῦ ἀπαντήσης. — Μήπως δι' αὐτὸ ἦταν καὶ ὁ μοναδικὸς ἄνθρωπος; — Κάθε ἄλλο! — Μὰ τί τέλος πάντων γίνεται ἐδῶ; — Ἀπλούστα-

---

40. Μὲ ὅλα ὅσα λέγει στὴν παράγραφο αὐτὴ δεικνύει ὁλοκάθαρα ὅτι οἱ Εὐνομιανοὶ ἦσαν μαθητοῦδια τοῦ δημοτικοῦ, ποὺ ἔκαναν τὸν «καμπόσο»! Τὰ ἴδια κάνουν ὅλοι οἱ αἰρετικοί! Ὁμιλοῦν στὰ νήπια καὶ φαίνονται σπουδαῖοι στὰ νήπια ἐξ ἐπόψεως ἡλικίας πνευματικῆς.

41. Προφανῶς ἐδῶ ὑπονοοῦνται οἱ μὴ Χριστιανοί, οἱ νεοπλατωνικοὶ φιλόσοφοι, καὶ οἱ ὁπαδοὶ τῆς δυαρχίας.

τα, τὸ πλάσιμο δὲν εἶναι ἡ κυρία ιδιότης τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ καὶ ὁ κάθε γεννημένος (ἄνθρωπος), ἄνθρωπος εἶναι!

Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ τὸ ἀγέννητον, μόνον του, δὲν εἶναι Θεός, ἔστω καὶ ἂν αὐτὸ ἀποτελεῖ ἰδίωμα μόνον τοῦ Πατρός. Παραδέξου συνεπῶς ὅτι καὶ τὸ γεννητὸν εἶναι Θεός, ἀφοῦ εἶναι ἐκ Θεοῦ, ἔστω καὶ ἂν σὺ εἶσαι τόσον πολὺ θιασώτης τοῦ ἀγεννήτου.

Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου. Πῶς μᾶς παρουσιάζεις διὰ Οὐσίαν ὅχι τὴν καταφατικὴν παρουσίαν τοῦ ὄντος, ἀλλὰ τὴν ἄρνησιν, τὴν ἀντίκρουσιν ἐκείνου ποὺ δὲν εἶναι τὸ ὄν; Καὶ πράγματι. Ἡ λέξις «ἀγέννητον» δηλοῖ μὲν ὅτι δὲν ἔχει λάθῃ γέννησιν, ἀλλὰ δὲν μᾶς παρουσιάζει οὔτε τί εἶναι κατ' οὐσίαν, οὔτε τί εἶναι αὐτὸ ποὺ δὲν ἔχει γέννησιν.

Τί τότε εἶναι ἡ Οὐσία τοῦ Θεοῦ; Αὐτὸ μόνον σὺ ὁ ἀνόητος⁴² ἦταν δυνατόν νὰ τὸ ἐρωτήσης, ποὺ κάθεσαι καὶ προσπαθεῖς νὰ ἐμβυθύνῃς εἰς τὴν γέννησιν! Δι' ἡμᾶς θὰ εἶναι πολὺ σπουδαῖον, ἂν τὸ μάθωμε κάποτε καὶ μάλιστα ἀργότερα, τότε ποὺ θὰ διαλυθῇ ὁ ζόφος, καὶ ἡ παχύτης τῆς σαρκός, σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ Ἀψευδοῦς.

Αὐτὸ λοιπὸν πρέπει καὶ νὰ σκεπτώμεθα, καὶ νὰ ἐλπίζωμεν, ὅσοι γι' αὐτὸ ἀκριβῶς προσπαθοῦμε καὶ νὰ καθαρθοῦμε.

---

42. Τί εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ; Καί, κατ' ἐπέκτασιν, τί εἶναι ὁ Θεός; Ἐρωτήματα ποὺ τὰ υποβάλλουν μόνον ἀνόητοι, δίδοντες ἔτσι τεκμήρια τῆς ἀνοησίας των! Αὕτη εἶναι ἡ τοποθέτησις τοῦ ἁγίου Γρηγορίου. Ἀσφαλῶς οἱ σύγχρονοί μας, ποὺ ὁμοιάζουν πολὺ μὲ τοὺς «ἄγαν ἐξεταστικούς» Εὐνομιανούς, δηλ. ἔχουν ἐμπιστοσύνην μόνον εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ἀποδείξεις, θὰ μᾶς εἰποῦν, ὅτι ἦταν... θρησκόληπτος! Περί Θεοῦ γνωρίζομεν μόνον «ὅτι ἐστὶ καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται» ('Εβρ. 11, 6).

Ἡμεῖς θὰ ἀποτολμήσωμε νὰ εἰποῦμε μόνον αὐτό: ὅτι, ἂν καὶ εἶναι μέγα πρᾶγμα διὰ τὸν Πατέρα, ὅτι δὲν προέρχεται ἀπὸ πουθενά, δηλ. δὲν ἔχει αἰτίαν, διὰ τὸν Υἱὸν δὲν εἶναι κάτι τὸ ὀλιγώτερον μέγα τὸ ὅτι προέρχεται ἀπὸ ἓνα τόσο μεγάλο Πατέρα, ἀφοῦ καὶ τῆς δόξης τοῦ Ἀναιτίου μετέχει ἔτσι, δηλ. μὲ τὸ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἀναίτιον, καὶ ἔχει ἐπὶ πλέον καὶ τὴν ιδιότητα τῆς γεννήσεως ἐκείνης πού, δι' ὅσους δὲν εἶναι ἐντελῶς χαμαιπετεῖς καὶ ὑλόφρονες, εἶναι τόσο μεγάλη καὶ τόσο σεβάσμια!

Ἀντίκρουσις ἐνστάσεων περὶ τοῦ ἀγεννήτου.

12. Ἀλλὰ ἂν λέγουν, ὁ Υἱὸς εἶναι τὸ ἴδιον πρᾶγμα μὲ τὸν Πατέρα, ὡς πρὸς τὴν Οὐσίαν, καὶ ὁ Πατὴρ εἶναι ἀγέννητος, τότε τὸ ἴδιον, δηλ. ἀγέννητος, θὰ εἶναι καὶ ὁ Υἱός!

Μάλιστα! Ὅρθον τὸ συμπέρασμα, ἂν τὸ ἀγέννητον εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ὁπότε θὰ ἔχωμεν καὶ ἓνα παράξενον μίγμα: τὸ γεννητο - ἀγέννητον⁴³!

Ἀλλὰ ἂν ἡ διαφορὰ (γεννητοῦ καὶ ἀγεννήτου) ἀναφέρεται στὴν οὐσία, διατί μᾶς τὸ παρουσιάζεις τὸ συμπέρασμά σου αὐτὸ ὡς δυνατόν; Μήπως, διὰ νὰ μὴ ὑστερῇς σὲ τίποτε ἔναντι τοῦ Πατέρα σου, εἶσαι καὶ σὺ Πατέρας τοῦ Πατέρα σου, ἐπειδὴ εἶσαι τὸ ἴδιο μὲ αὐτὸν ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν; Μήπως εἶναι φανερόν, ὅτι — χωρὶς νὰ θίγεται καθόλου ἡ ιδιότης (τοῦ ἀγεννήτου) — θὰ πρέπει νὰ ἀσχοληθοῦμε νὰ εὕρωμε, ποία εἶναι τάχα ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἂν θέβαια πρέπει νὰ ἀσχοληθοῦ-

43. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁμιλεῖ καὶ ἐδῶ εἰρωνικά. Εἶναι σὰν νὰ λέγῃ, ὅτι σιγά - σιγά, ὅπως τὸ πᾶτε, θὰ μᾶς θγάλετε τὸ Θεὸ «τραγέλαφο»!

με μ' αυτό; Πάντως, ὅτι οἱ ἔννοιες «ἀγέννητον» καὶ «Θεός» δὲν εἶναι τὸ ἴδιον, μπορεῖς νὰ τὸ πληροφορηθῇς ἀπὸ τὸ ἐξῆς: Ἄν ἦταν τὸ ἴδιον, θὰ ἔπρεπε, μιὰ καὶ ὁ Θεὸς εἶναι Θεὸς μερικῶν ὄντων, καὶ τὸ ἀγέννητον νὰ εἶναι ἀγέννητον μερικῶν! Καὶ ἀντιστρόφως: Ἄφοῦ τὸ ἀγέννητον δὲν εἶναι κανενός, καὶ ὁ Θεὸς δὲν πρέπει νὰ εἶναι κανενός Θεός! διότι ὅσα ταυτίζονται πλήρως καὶ ἐκφέρονται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον (= ὁδηγοῦν στὰ ἴδια συμπεράσματα)⁴⁴!

Ἄλλ' ὅμως τὸ μὲν ἀγέννητον δὲν εἶναι κανενός! Ἄν σὺ ἔχῃς ἄλλην γνώμην, εἰπέ μου, «τίνος»; Καὶ ἀντιστρόφως ὁ Θεὸς ὅπωςδήποτε εἶναι Θεὸς «τινῶν», ἀφοῦ εἶναι Θεὸς τῶν πάντων! Πῶς κατόπιν τούτου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι τὸ ἴδιον «Θεός» καὶ «ἀγέννητον»;

Καὶ πάλιν, ἐπειδὴ τὸ «γεννητόν» καὶ τὸ «ἀγέννητον» εἶναι ἔννοιες ἀντίθετες, ὅπως καὶ οἱ ἔννοιες «ἔχω» καὶ «στεροῦμαι», ἐπιβάλλεται νὰ δεχθούμε καὶ δύο οὐσίας ἀντιθέτους μεταξύ τους, πράγμα ὅμως ποὺ δὲν ἐπιτρέπεται.

Καὶ ἄλλως: Ἐπειδὴ τὸ «ἔχω» προηγεῖται χρονικῶς τοῦ «στεροῦμαι» (= χάνω), πρέπει ἡ οὐσία τοῦ Υἱοῦ ὄχι μόνον νὰ εἶναι πρεσβυτέρα⁴⁵ ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ Πατρός, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔννοια «πατήρ» νὰ τὴν κάνῃ νὰ παύῃ νὰ ὑπάρχῃ!

44. Βλ. σημ. 40.

45. Τὸ νόημα εἶναι: Πρῶτα πρέπει νὰ «ἔχω» κάτι, καὶ νὰ τὸ χάσω, διὰ νὰ καταλήξω στὴν ἔννοια «στεροῦμαι», ποὺ σημαίνει δὲν ἔχω πιά κάτι ἐπειδὴ ἢ μοῦ τὸ ἐπῆραν ἢ τὸ ἔχασα. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴν μέθοδο τῶν Εὐνομιανῶν ποὺ ἦταν νομιναλιστική - συλλογιστική, θὰ πρέπει νὰ εἰποῦμε: Προηγεῖται τὸ «γεννητόν», τὸ ὁποῖον δεικνύει κάτι τὸ καταφατικόν, καὶ ἔπεται, χρονικῶς, τὸ «ἀγέννητον», ποὺ δηλοῖ ἀπλῶς στέρησιν τοῦ γεννητοῦ! Ἄρα, μὲ θάσιν τὴν μέθοδον τῶν Εὐνομιανῶν, ὁ Υἱὸς εἶναι

Αὐτὰ μὲ θάσιν τίς ἰδικές σου θασικὲς προϋποθέσεις!

Γελοιοποιήσεις ἐνστάσεων.

13. Ἐχουν κανένα ἄλλο ἀκόμη ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ «ἀναπόδραστα» (!...) ἐπιχειρήματά τους;

Ἴσως θὰ καταφύγουν σ' ἐκεῖνο τὸ τελευταῖο τους: «Ἄν ὁ Θεὸς δὲν ἐσταμάτησε νὰ γεννᾷ, ἢ γέννησις εἶναι ἀτελής, (ἀφοῦ δὲν ἔχει ὁλοκληρωθῇ)! Ἀλλὰ πότε τάχα θὰ σταματήσει; Καὶ ἂν σταματήσει, σημαίνει ὅτι καὶ θὰ ἤρχισε»!

Σωματικοὶ εἶναι, πάλι διὰ σωματικὰ ὁμιλοῦν! Ἐγὼ πάντως δὲν τολμῶ ἀκόμη νὰ εἰπῶ, ἂν ἢ γέννησις του εἶναι αἰδῖος ἢ ὄχι, μέχρις ὅτου μελετήσω μὲ περισσότερη προσοχὴ τὸ ρητὸ «πρὸ πάντων θουνῶν γεννᾷ με»⁴⁶.

Ὅμως δὲν βλέπω, ποῦ βλέπουν αὐτοὶ ὅτι εἶναι... ἀναπόδραστον (!) τὸ συμπέρασμα τοῦ συλλογισμοῦ τους! Διότι κατ' αὐτούς, «ἂν κάτι ἤρχισε, θὰ παύσῃ»· καὶ «ἂν δὲν ἤρχισε, ἀσφαλῶς καὶ δὲν θὰ παύσῃ»! Κατόπιν τούτων ὅμως, τί θὰ μᾶς ἀποφανθοῦν περὶ τῆς ψυχῆς, ἢ περὶ τῆς φύσεως τῶν ἀγγέλων; Ἄν ἤρχισε, θὰ παύσῃ νὰ ὑπάρχῃ· καὶ ἂν δὲν παύσῃ νὰ ὑπάρχῃ, φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἀποψὶ τους ποτὲ δὲν θά... ἔλαθε ἀρχὴν ὑπάρξε-

---

πρεσβύτερος καὶ προγενέστερος τοῦ Πατρός! Εἶναι προφανές ὅτι ὁ ἅγιος Γρηγόριος «τὸ γλεντάει»! Γελαίει μὲ τὴν καρδίᾳ του μὲ τὰ ἀσθενῆ σημεῖα τῆς εὐνομιανῆς θεολογικῆς μεθόδου. Τὸ ἴδιον, μεταγενεστέρως, ἔκαμεν ὁ ἅγιος Φώτιος εἰς τὸ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔργον του καὶ ὁ Κάλλιστος Ἀγγελικούδης εἰς τὸ κατὰ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου ἔργον του.

46. Παροιμ. 8, 25. Τὸ ρητὸν αὐτὸ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια ἐπιχειρήματα τῶν ἀρειανῶν - εὐνομιανῶν.

ως! Ἀλλά, ὅπως γνωρίζομεν, καὶ ἄρχισε καὶ δὲν θὰ παύσῃ⁴⁷!

Ἄρα κατ' αὐτοὺς κάτι πού θὰ παύσῃ νὰ ὑπάρχῃ, δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἔχῃ λάθει ἀρχὴν ὑπάρξεως!

Ἀντιθέτως ἡμεῖς λέγομεν: "Ὅπως δι' ὅλα τὰ ἄλογα, ὅλα τὰ θόϊδια, ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἐν γένει δι' ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους ὄντα πού ἀνήκουν στὸ ἴδιο εἶδος, ἰσχύει ἓνας καὶ μόνον ὁρισμός, καὶ κάθε τι πού ἀνταποκρίνεται σ' αὐτόν, λέγεται καὶ εἶναι πραγματικά (κατὰ κυριολεξίαν) αὐτὸ πού εἶναι, καὶ κάθε τὶ πού δὲν ἀνταποκρίνεται ἢ ἀπλῶς δὲν ὀνομάζεται ἔτσι, ἢ ὀνομάζεται μὲν, ἀλλὰ καταχρηστικῶς, ἔτσι καί, προκειμένου περὶ τοῦ Θεοῦ, μία εἶναι καὶ ἡ Οὐσία Του καὶ ἡ Φύσις καὶ τὸ ὄνομα, ἔστω καὶ ἂν, ὅπως αὐτὲς διακρίνονται μεταξύ τους, κατὰ μίαν ἐπίνοιαν, ἔτσι διακρίνονται καὶ τὰ ὀνόματα. Καὶ ὅποιο μὲν πρόσωπο ὀνομάζεται κατὰ κυριολεξίαν, αὐτὸ εἶναι καὶ Θεός. Καὶ ὅ,τι εἶναι κατὰ φύσιν αὐτὸ καὶ ὀνομάζεται καὶ τὸ ὄνομά του ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα.

Αὐτοὶ ὅμως, σὰν νὰ φοβοῦνται, μήπως... κινητοποιήσουν τὰ πάντα κατὰ τῆς... «ἀληθείας», παραδέχονται μὲν ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι Θεός, μόνον ἂν κανεῖς τοὺς

---

47. Ἄρα, ὁ συλλογισμὸς τοὺς αὐτὸς δὲν εἶναι «λογισμὸς», ἀλλὰ παραλογισμὸς. Πόσα λογικοφανῆ εἶναι ἐντελῶς ἀντίθετα πρὸς τὴν πραγματικότητα! Πόσο ὀλίγη ἐμπιστοσύνη πρέπει νὰ ἔχωμε στοὺς στοχασμοὺς τῶν ἀνθρώπων! Μὲ αὐτὰ ὁ ἅγιος Γρηγόριος θέλει νὰ εἰπῇ: Οἱ Εὐνομιανοὶ εἶναι κωμικοὶ! Θέλουν νὰ ἀρνηθοῦν ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ἴσος μὲ τὸν Πατέρα λαμβάνοντες ἀφορμὴν ἀπὸ ἐκφράσεις πού, παρερμηνευόμεναι, δίδουν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη, ἔλαθε ὑπαρξιν, ἐν χρόνῳ, μετὰ τὸν Πατέρα. Ὅμως, παραδεχόμενοι ὅτι, «ὅ,τι δὲν ἄρχισε δὲν θὰ παύσῃ» καὶ «ὅ,τι δὲν θὰ παύσῃ, δὲν ἄρχισε», ἀφοῦ δέχονται ὅτι αἱ ψυχαὶ καὶ οἱ ἄγγελοι εἶναι ὄντα ἀθάνατα, λογικῶς δηλ. κατ' ἐφαρμογὴν τῆς μεθόδου τους, πρέπει νὰ δεχθοῦν ὅτι αἱ ψυχαὶ καὶ

«στριμώξη»⁴⁸ με τὴ συζήτησι καὶ τὶς Γραφικὲς μαρτυρίες, ἀλλὰ καὶ πάλι λένε ὅτι εἶναι ἀπλῶς ὁμώνυμος μετὸν Θεὸν καὶ ἔχει κοινὸν μαζί του ὄνομα!

Εἶναι ὁ Υἱὸς ἀληθινὸς Θεός;

14. Καὶ ὅταν τοὺς ἀντιπαρατηρήσωμε: Μὰ τότε τί εἶναι; Δὲν εἶναι πραγματικὸς Θεὸς ὁ Υἱός, ὅπως δὲν εἶναι πραγματικὸ ζῶο τὸ ζωγραφισμένο; Πῶς τότε εἶναι Θεός, ἂν δὲν εἶναι πραγματικὰ Θεός;

Τί τάχα ἐμποδίζει, λένε, καὶ νὰ εἶναι αὐτὰ ὁμώνυμα καὶ νὰ ὀνομαζῶνται ἔτσι κατὰ κυριολεξίαν⁴⁹;

Καὶ μᾶς φέρνουν ὡς παράδειγμα τὸ σκύλο, τὸν χερσαῖο καὶ τὸν θαλάσσιο, ποὺ καὶ ὁμώνυμα εἶναι καὶ λέγονται κατὰ κυριολεξίαν, διότι ὑπάρχει καὶ τέτοια περὶ πτωσις στὰ ὁμώνυμα, καθ' ὅσον καὶ κάποιον ἄλλο ὃν ἔχει τὸ ἴδιο ὄνομα καὶ τὸ χρησιμοποιεῖ ἐξ ἴσου κυριολε-

---

οὶ ἄγγελοι ποτὲ δὲν ἔλαβαν ἀρχὴν ὑπάρξεως, εἶναι προαιώνια ὄντα, συνάναρχα μετὸν Πατέρα καὶ ἄρα πλεονεκτοῦν εἰς τοῦτο ἔναντι τοῦ Υἱοῦ! Βεβαίως τὸ συμπέρασμα αὐτὸ δὲν τὸ ἔβγαλαν οἱ Εὐνομιανοί, οἱ ὁποῖοι ἐδέχοντο τὸν Υἱὸν ὡς Κύριον καὶ δημιουργὸν τῶν ἀγγέλων. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος γνωρίζει τὰς ἀπόψεις τους. Οἱ ὡς ἄνω συλλογισμοὶ του εἶναι μία ἐπιτυχὴς προσπάθειά του νὰ ἀποδείξῃ στοὺς Εὐνομιανούς, διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς, ὅτι ἡ μέθοδός τους εἶναι ἀντιθεολογική. Ἡ κατάρριψις τῆς μεθόδου των, διηυκόλυνε τὴν ἐκ μέρους τῶν ἰδίων ἀπόρριψιν τῆς αἰρέσεως.

48. Οἱ Εὐνομιανοὶ δὲν παρεδέχοντο ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι Θεός. Δὲν εἶχαν ὁμῶς τὴν εὐλικρίνειαν καὶ εὐθύτητα καὶ παρρησίαν νὰ τὸ ὁμολογοῦν. Ὅταν τοὺς ἐστριμῶχαν, ἀπὸ φόβο μήπως ὁ χριστιανικὸς λαὸς ἐξεγερθῇ μετ' ἀγρίας διαθέσεις ἐναντίον τους, ἔλεγον ψευδῶς ὅτι τὸν δέχονται ὡς Θεόν! Ἐκορόδιδευαν τὸν κόσμον! Εἶχαν ἄλλα στὴν καρδιά καὶ ἄλλα στὰ χεῖλη!

49. Τὰ λόγια αὐτὰ δεικνύουν τὸ μέγεθος τῆς λογικῆς αὐθαιρεσίας τῶν Εὐνομιανῶν! Θεὸς ὁ Πατήρ, ἔλεγον, Θεὸς καὶ

κτικῶς μὲ κάποιο ἄλλο ὄν, καὶ παρὰ ταῦτα διαφέρει ἀπ' αὐτὸ οὐσιωδῶς.

Ἄλλὰ ἐκεῖ, καλὲ μου ἄνθρωπε, θάζοντας κάτω ἀπὸ τὸ ἴδιο ὄνομα δύο διαφορετικὰ ὄντα, δὲν τολμᾷς νὰ εἰπῇς ὅτι τὸ ἓνα εἶναι ἀνώτερο ἀπὸ τὸ ἄλλο σὲ τίποτε, οὔτε ὅτι τὸ ἓνα ἐπῆρε τὸ ὄνομα αὐτὸ πρωτύτερα καὶ τὸ ἄλλο ἀργότερα⁵⁰, οὔτε ὅτι τὸ ἓνα εἶναι πιὸ πολὺ αὐτὸ πού λέει τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἄλλο ὀλιγώτερο! Καὶ πράγματι, δὲν ἔχουν κανένα σημεῖο πού νὰ ἐπέβαλλε νὰ γίνῃ μία τέτοια σύγκρισις! Καθ' ὅσον δὲν εἶναι τὸ ἓνα περισσότερο σκυλὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο, π.χ. τὸ θαλάσσιο ἀπὸ τὸ χερσαῖο, ἢ τ'ἀνάπαλιν τὸ χερσαῖο ἀπὸ τὸ θαλάσσιο! Καὶ πῶς νὰ ἦσαν; Μὲ ποῖον κριτήριον; Τὸ κοινὸ ὄνομα, βλέπετε, ἀναφέρεται σὲ πράγματα διαφορετικὰ καὶ ὁμότιμα.

Ἄλλὰ σὺ ἐδῶ, ἐνῷ ἀναγνωρίζεις καὶ ἀποδίδεις στὸ Θεό, ὅτι εἶναι σεβάσμιος, καὶ πάνω ἀπὸ κάθε οὐσία καὶ φύσι, —πρᾶγμα πού ὄντως ἀνήκει μόνο στὸ Θεὸ καὶ εἶναι ἡ φύσις τὸ ἰδιάζον τῆς Θεότητος—, ἐν συνεχείᾳ στὸν Πατέρα μὲν τὸ ἀναγνωρίζεις, ἐνῷ τὸν Υἱὸν Τὸν στερεῖς τῆς ἰδιότητος αὐτῆς καὶ Τὸν θέτεις εἰς ὑποδεεστέραν θέσιν καὶ τοῦ ἀπονέμεις τὰ δευτερεῖα τιμῆς καὶ προσκυνήσεως, ἔστω καὶ ἄν, κατὰ συγκατάθεσιν, τοῦ ἀναγνωρίζῃς μὲ αὐτὰς τὰς συλλαβὰς («Θεός») κάποιαν ὁμοιό-

---

ὁ Υἱός. Ἀληθινὸς Θεὸς ὁ Πατήρ, ἀληθινὸς καὶ ὁ Υἱός. Ὅμως ἄλλος ὁ Πατήρ, ἄλλος ὁ Υἱός. Ἐντελῶς διαφορετικὴ ἡ οὐσία τοῦ Υἱοῦ ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ Πατρός! Πῶς εἶναι αὐτὸ δυνατόν; ἔρωτᾷ ὁ ἅγιος Γρηγόριος. Ἀπαντοῦν: τί ἐμποδίζει νὰ εἶναι ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ὁμώνυμα (ἀφοῦ καὶ οἱ δύο ὀνομάζονται «Θεοί») καὶ νὰ λέγονται «Θεοί» κατὰ κυριολεξίαν, καὶ ὄχι καταχρηστικῶς;

50. Ἡ ἀπάντησις στὰ ἐπιχειρήματα τῶν Εὐνομιανῶν, ὅπως τὰ παρουσιάσαμε στὴ σημείωσι 49, δίδεται στὰς δύο παραγράφους πού ἀκολουθοῦν.

τητα με τὸν Πατέρα, στὴν πραγματικότητα τοῦ περικόπτεις τὴν Θεότητα καὶ μεταπηδᾷ ἀνεπιτρέπτως ἀπὸ τὴν ὁμωνυμίαν ποὺ δείχνει ἰσότητα, σὲ μία ὁμωνυμία ποὺ συνδέει ὄχι ἴσα ὄντα. Μὲ ἄλλα λόγια, κατὰ σὲ ὁ ζωγραφισμένος καὶ ὁ ζωντανὸς ἄνθρωπος εἶναι πιὸ κοντὰ στὴν ἔννοια ποὺ ἔχει ἡ λέξις Θεὸς ἀπὸ ὅ,τι τὰ σκυλιά τοῦ παραδείγματός σου. Ἄλλως ὀφείλεις νὰ παραδεχθῆς καὶ γιὰ τὰ δύο, ὅπως δέχεσαι τὸ κοινὸ ὄνομα, ἔτσι καὶ τὴν ἰσοτιμία τῆς φύσεώς τους, ἔστω καὶ ἂν τὰς θεωρῇς διαφορετικές! "Ἐτσι σὺ μόνος σου ἀνέτρεψες τὸ ἐπιχείρημα τῶν σκυλιῶν σου, ποὺ ἐπῆγες καὶ τὰ «ἐξετρύπωνες» κατὰ^{50α} τῆς ἀνισότητος! Καὶ πράγματι. Τί ὄφελος θὰ εἶχε ἡ ὁμωνυμία ἂν δὲν ἦσαν ἰσότηματα αὐτὰ ποὺ ἀπὸ σένα διακρίνονται τόσον! Πάντως σὺ δὲν κατέφυγες στὰ σκυλιά καὶ τὴν ὁμωνυμία, μετὸν σκοπὸν νὰ μᾶς δείξης ὅτι εἶναι μεταξύ τους ἰσότημα, ἀλλὰ ἀντίθετως, ἀνισότημα⁵¹. ("Ἄρα τὴν ἔπαθες).

Θὰ ἦταν ἀρά γε ποτὲ δυνατὸ νὰ ἀποδειχθῇ γιὰ ἄνθρωπο πιὸ ἀναντίρρητα, ὅτι ἔρχεται σὲ ἀντίθεσι πρὸς τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὴ Θεότητα;

Εἶναι ὁ Πατὴρ μείζων;

15. "Ἄν ὁμῶς στὸ δικό μας ἐπιχείρημα, ὅτι «ὁ Πα-

50α. Δηλ. σὰν νὰ ἤθελες νὰ ἀνατρέψῃς τὴν θεωρίαν σου περὶ ἀνισότητος τῶν προσώπων τῆς ἁγίας Τριάδος. Τὴν «ἐξετρύπωνες» διὰ κακὸν σου!

51. Ὁμωνυμία εἶναι ὄντα ἐντελῶς μὲν διάφορα μεταξύ των, ἀλλὰ τοιαῦτα ὥστε οὐδεμία σύγκρισις νὰ χωρῇ μεταξύ τους. Π.χ. ὁ χερσαῖος κύων καὶ ὁ θαλάσσιος κύων! "Ἄρα οἱ Εὐνομιανοὶ κάνουν κατάχρησιν τῆς λογικῆς των μεθόδου, ἀφοῦ με αὐτὴν προσπαθοῦν ἀπὸ τὴν ὁμωνυμίαν νὰ ἀποδείξουν ὅτι ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι πρόσωπα ἰσότημα, ἀλλὰ ἀνισότημα. "Ἄρα οἱ Εὐνομιανοὶ ψεύδονται, πλανῶνται, πλανοῦν, ἀπατοῦν!

τῆρ εἶναι “μεῖζων” τοῦ Υἱοῦ ὡς πρὸς τὸ ὅτι εἶναι αἰτίος του», αὐτοὶ συνάψουν τὴν ἐλάσσονα πρότασι «ἀλλὰ ὁ “αἰτίος” εἶναι πάντοτε ὡς πρὸς τὴν φύσιν αἰτίος» καὶ συμπεράνουν «ἄρα τὸ μεῖζων ἀναφέρεται στὴ φύσι (= οὐσία)», δὲν μπορῶ νὰ σᾶς εἰπῶ, τί ἀπὸ τὰ δύο κάνουν, τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς κοροϊδεύουν ἢ ἐκείνους μὲ τοὺς ὁποίους συνδιαλέγονται; Δὲν εἶναι σωστό, πᾶν ὅ,τι ἀποδίδεται σὲ κάτι, νὰ ἀποδίδεται ἀνεπιφύλακτα καὶ σὲ κάτι πού τὸ προσδιορίζει. Ὅμως εἶναι σαφές τί πρέπει νὰ ἀποδίδεται καὶ σὲ τί.

Ἄλλως τί θὰ μὲ ἐμπόδιζε καὶ ἐμένα νὰ κάμω τὴν ἐξῆς μεῖζονα πρότασιν: «Ὁ Πατὴρ εἶναι “μεῖζων” ὡς πρὸς τὴν Οὐσίαν», νὰ προσθέσω ὡς ἐλάσσονα τὴν: “Ὅμως ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ εἶναι “μεῖζων” ὁ Πατὴρ» καὶ ἔτσι νὰ συμπεράνω: «ἄρα τὸ “μεῖζων” δὲν εἶναι ἀπαραιτήτως “μεῖζων”», ἢ «Ὁ Πατὴρ δὲν εἶναι ἀπαραιτήτως Πατὴρ»!

Καὶ ἂν θέλης, κάνω τὸν ἐξῆς συλλογισμό: «Ὁ Θεὸς εἶναι οὐσία». «Ὅμως ἡ κάθε οὐσία δὲν εἶναι ὅπωςδήποτε Θεός». Βγάλε μόνος πλέον τὸ συμπέρασμα: «Ὁ Θεός δὲν εἶναι... ὅπωςδήποτε Θεός»! Ἐγὼ πάντως φρονῶ, ὅτι αὐτὸς ὁ παραλογισμός⁵² ἔγκειται στὸ ὅτι συγχέονται ἐκεῖνα πού λέγονται γενικά καὶ ἀόριστα καὶ ἐκεῖνα πού λέγονται ἐνάρθρως καὶ σαφῶς (= ἀπλῶς), κατὰ τὴν συνήθη ὀρολογίαν ἐκείνων πού ἀσχολοῦνται μὲ τὴν «λογικὴν».

Ἔτσι λοιπόν, ἐνῶ ἐμεῖς ἀποδίδομε τὸ «μεῖζων» στὸ ὅτι εἶναι ὁ «α ἱ τ ι ο ς», αὐτοὶ θγάζουν συμπέρασμα

---

52. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος στὸ κεφάλαιο αὐτό, ἐπισημαίνων διαφόρους παραλογισμοὺς, πού στὴ γλῶσσα τῆς λογικῆς λέγονται «σοφίσματα», δεικνύει ὅτι ἡ αὐθαίρετος τοποθέτησις ἢ μεῖζονος ἢ ἐλάσσονος προτάσεως στοὺς «συλλογισμοὺς» δίδει ἐντελῶς παράλογα «λογικά» συμπεράσματα.

ὅτι εἶναι μεῖζον ὥς πρὸς τὴν φύσιν! Κάτι τὸ ἀνάλογον, ὥσάν ἐμεῖς νὰ ἐλέγαμε, ὅτι «ὁ τάδε ἄνθρωπος εἶναι νεκρὸς» καὶ αὐτοὶ νὰ συνεπέραιναν ὅτι ἐν γένει ὁ ἄνθρωπος εἶναι νεκρὸς»!

Τί δηλοῖ ὁ ὄρος «Πατήρ»; Οὐσίαν ἢ ἐνέργειαν;

16. Πῶς ὁμῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀφήσωμεν ἀναπάντητο καὶ ἐκεῖνο, πού δὲν εἶναι καθόλου ὀλιγώτερον «ἄξιον θαυμασμοῦ» ἀπὸ ὅλα, ὅσα εἶπαμε μέχρι τώρα;

Ὁ «Πατήρ», ἐρωτοῦν, εἶναι ὄνομα πού δηλοῖ οὐσίαν ἢ ἐνέργειαν⁵³; Νομίζουν ὅτι ἔτσι θὰ μᾶς «στριμώξουν» ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές! Ἄν δηλαδή εἰποῦμε ὅτι δηλοῖ «οὐσίαν», νὰ ἔχῃμε συμφωνήσῃ μόνοι μας ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ἀπὸ διαφορετικὴν οὐσίαν, ἀφοῦ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι μία καί... ἐπρόφθασε καὶ τὴν... ἐπῆρε ὁ Πατήρ! Καὶ ἂν εἰποῦμε ὅτι φανερώνει «ἐνέργειαν», νὰ ἔχῃμε ὁμολογήσῃ σαφῶς ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ποῖημα (κτίσμα) καὶ ὄχι γέννημα τοῦ Πατρός! Διότι ὅπου ἀνήκει ὁ ἐνεργῶν ἐκεῖ ἀσφαλῶς θὰ ἀνήκῃ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας του! Καὶ πῶς εἶναι δυνατόν, θὰ ἐρωτήσουν τάχα μὲ ἀπορίαν, νὰ εἶναι τὸ δημιουργημένο, τὸ ἴδιο πρᾶγμα μὲ τὸν δημιουργόν Του;

Καὶ ἐγὼ θὰ τὴν εἶχα πρὸ πολλοῦ λάβει σοβαρὰ ὑπ' ὄψιν μου τὴν διάκρισιν αὐτὴν, ἂν εἴμεθα ὑποχρεωμένοι ἀπὸ τὰ δύο νὰ δεχθοῦμε ὅπωςδὴποτε τὸ ἓνα, καὶ ἦταν ἀδύνατο νὰ τὰ ἀποφύγωμε καὶ τὰ δύο καὶ νὰ εἰποῦμε κάτι τρίτο πιὸ ἀληθινό, ὅτι δηλαδή τὸ ὄνομα «Πατήρ» δὲν

53. Ὁ «Πατήρ» δὲν εἶναι οὔτε οὐσία, οὔτε ἐνέργεια. Εἶναι ἀπλῶς ὑποστατικὸν ἰδίωμα. Εἶναι ἓνα Πρόσωπον τῆς ἁγίας Τριάδος. Οἱ ἀρειανοὶ καὶ εὐνομιανοὶ τὰ εἶχαν «κάνει θάλασσα» στὸ μυστήριον τῆς ἁγίας Τριάδος.

φανερώνει, ὡς σεῖς παρα-«μορφωμένοι», οὔτε οὐσίαν, οὔτε ἐνέργειαν, ἀλλὰ ἀπλῶς μία σχέσι· τὴν σχέσιν ποῦ ἔχει ὁ Πατήρ πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα.

Ὅπως λοιπόν, ἀναφορικὰ μὲ ἐμᾶς, οἱ χαρακτηρι-
σμοὶ αὐτοὶ δείχνουν τὴν συγγένεια καὶ οἰκειότητα, ἔτσι
καί, ὅταν ἀναφέρονται εἰς τὰ θεῖα πρόσωπα, δείχνουν
τὴν ταυτότητα τῆς φύσεως τοῦ Γεννήσαντος μὲ τὸν Γεν-
νηθέντα.

Ἀλλά, ἄς σᾶς κάμω τὴν χάρι νὰ παραδεχθῶ ὅτι
τὸ ὄνομα Πατήρ ἀπὸ μίαν ἄποψιν εἶναι δηλωτικὸ οὐσί-
ας! Καὶ πάλιν, μὲ θάσιν τις συνηθισμένες μας ἔννοιες
καὶ τὴν σημασία ποῦ ἔχουν τὰ δύο αὐτὰ ὀνόματα, θὰ
πάρῃ μαζί Του τὸν Υἱόν· δὲν θὰ Τὸν ἀποξενώσῃ!

Ἄς παραδεχθοῦμε, ἂν τὸ θέλετε, ὅτι δηλοῖ ἀκόμη
καὶ ἐνέργειαν! Οὔτε ἔτσι δὲν μᾶς «στριμώχνετε»! Τό-
τε, θὰ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀκριβῶς
αὐτὸ τὸ ὁμοούσιον, ἔστω καὶ ἂν ἡ ἄποψις σχετικὰ μὲ
μίαν τέτοιαν ἐνέργεια εἶναι οὕτως ἢ ἄλλως ἄτοπος.

Βλέπετε, πῶς ὅσο καὶ ἂν θέλετε σεῖς νὰ μᾶς πολε-
μήσετε ἀνέντιμα, ἐμεῖς ἀποφεύγουμε τὶς παγίδες σας;

Ἀλλά, ἀφοῦ εἶδαμε πιά τό... «ἀκαταμάχητό» σου
εἰς τούς... συλλόγισμούς καὶ τίς... παγίδες σου (στὰ
σοφίσματα), ἄς ἰδοῦμε τώρα καὶ τὴν δύναμί σου μὲ θά-
σιν τὰ θεῖα λόγια, ἂν θέθαια δεχθῆς νὰ προσπαθήσῃς
νὰ μᾶς πείσῃς... καὶ μὲ αὐτά! !...

Τί λέγει ἡ Γραφή διὰ τὸν Υἱόν.

17. Λοιπόν. Ἐμεῖς μὲν καὶ καταλάβαμε καὶ κηρύσ-
σομε, ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι Θεός, ἀπὸ κάτι μεγάλες καὶ ὑψη-
λές λέξεις! Ποῖες; Θεός, Λόγος, ἐν ἀρχῇ, ὁ μετὰ τῆς
ἀρχῆς, ἡ ἀρχή!

«Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν

Θεόν καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος»⁵⁴. Καὶ «μετὰ σοῦ ἡ ἀρχή»⁵⁵. Καὶ «Ὁ καλῶν αὐτὴν ἀπὸ γενεῶν ἀρχήν»⁵⁶.

Καί, ἐπειδὴ εἶναι Υἱὸς μονογενῆς, ἡ Γραφή λέγει: «Ὁ Μονογενὴς Υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο»⁵⁷.

Λέγεται ὁδός, ἀλήθεια, ζωή, φῶς! «Ἐγὼ εἰμὶ ἡ ὁδός καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή»⁵⁸. Καὶ «ἐγὼ εἰμὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου»⁵⁹.

Λέγεται σοφία καὶ δύναμις. «Χριστὸς Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία»⁶⁰.

Λέγεται ἀπαύγασμα, χαρακτήρ, εἰκὼν, σφραγίς. «Ὅς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ»⁶¹ καὶ «εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος»⁶². Καὶ «τοῦτον γὰρ ὁ Πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός»⁶³.

Λέγεται Κύριος, Βασιλεὺς, ὁ ὢν, ὁ Παντοκράτωρ. «Ἐθρεξε Κύριος πῦρ παρὰ Κυρίου»⁶⁴. Καὶ «ράθδος εὐθύτητος ἡ ράθδος τῆς βασιλείας σου»⁶⁵. Καὶ «ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ Παντοκράτωρ»⁶⁶.

Ὅλα αὐτὰ λέγονται σαφῶς γύρω ἀπὸ τὸν «Υἱόν», ὥς καὶ ἀπὸ κάθε ἄλλο πού ἔχει τὴν ἰδίαν σημασίαν. Ἀπὸ αὐτὰ κανένα δὲν δηλοῖ κάτι τὸ ἐπικτητο, πού ἀπέ-

54. Ἰωάν. 1, 1.

55. Ψαλμ. 109, 3.

56. Ἦσ. 41, 4.

57. Ἰωάν. 1, 18.

58. Ἰωάν. 14, 6.

59. Ἰωάν. 8, 12.

60. Α' Κορ. 1, 24.

61. Ἐβρ. 1, 3.

62. Σοφ. Σολ. 7, 26.

63. Ἰωάν. 6, 27.

64. Γεν. 19, 24.

65. Ψαλμ. 44, 7.

66. Ἀποκ. 1, 4, 4, 8.

κτησε ὁ Υἱὸς ἢ τὸ Πνεῦμα χρονικῶς ἀργότερα, ὅπως οὐ-
τε καὶ ὁ Πατήρ, διότι κανένα ἀπὸ τὰ Τρία Πρόσωπα δὲν
ἀπέκτησε τὴν τελειότητα μὲ κάποια προσθήκη σ' αὐτὰ
ποὺ προηγουμένως εἶχε.

Διότι δὲν ὑπῆρξε ποτὲ περίοδος χρόνου ποὺ ἦταν
ὁ Πατήρ... ἄ-λογος! Οὔτε ὑπῆρξε χρόνος ποὺ δὲν ἦ-
ταν ἀκόμη Πατήρ! Οὔτε ὑπῆρξε περίοδος, ποὺ δὲν ἦ-
ταν ἀληθινός! Ἡ (ἀντιθέτως), ποὺ ἦταν ἄσοφος, ἀδύ-
νατος, χωρὶς ζωὴν, ἢ λαμπρότητα ἢ ἀγαθότητα!

Ὁ Υἱὸς κατανοεῖται μόνον ὑπὸ τὸ
Φῶς τῆς Φύσεώς Του.

18. "Ελα τώρα σὺ γιὰ νὰ τὰ ἀντικρούσης αὐτὰ ἐ-
πανάλαβέ μου τὰ λόγια ποὺ δείχνουν πόσο λίγο ἐνδιε-
φέρθης νὰ καταλάβῃς τὴν Γραφή, δηλ. τά: «Θεὸς μου
καὶ Θεὸς ἡμῶν»· «μειζων»· «ἔκτισε»· «ἐποίησε»· «ἡγία-
σε». Καί, ἂν θέλῃς, τά: «δοῦλος»· «ὑπῆκουος»· «δέδω-
κε»· «ἔμαθε»· «ἔλαβε ἐντολὴν»· «ἀπεστάλη»· «δὲν μπο-
ρεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ κάμῃ τίποτε»⁶⁷, οὔτε νὰ εἰπῇ, οὔτε νὰ
κρίνῃ ἢ νὰ δώσῃ ἢ νὰ θελήσῃ!

Καὶ ἀκόμη: τὴν ἄγνοια, τὴν ὑποταγή, τὴν προσευ-
χὴν του, τὴν ἐρώτησι, τὴν προκοπή, τὴν τελειοποίησι!
Καὶ ἂν θέλῃς πρόσθεσε, καὶ αὐτὰ ποὺ εἶναι ἀκόμη πιὸ
ταπεινωτικὰ καὶ ἀπὸ αὐτά, δηλ. τὸ ὅτι ἐκοιμόταν, ἐπει-
νοῦσε, ἐκουράζετο, ἐδάκρυζε, ἀγωνιοῦσε, ἐφοροῦσε ὑ-
ποδήματα! Ἴσως καὶ θὰ Τὸν ἐμπαίξῃς διὰ τὸν Σταυρ-
ρὸ καὶ τὸν θάνατο! Τὴν Ἀνάστασι καὶ τὴν Ἀνάληψι,
φρονῶ ὅτι θὰ τὴν παραθλέψῃς, ἐπειδὴ ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ
κάτι ποὺ εὖνοεῖ τὶς ἰδικές μας ἀπόψεις.

---

67. Ἀποφεύγομεν τὰς παραπομπάς, ἐπειδὴ ἔχουν τεθῇ ἀνω-
τέρω.

Ἀκόμη θά μπορούσες ἴσως νά εὑρίσκες στή Γραφή ψάχνοντας καί ἄλλα τέτοια, ἂν θά ἤθελες νά κάμης μία σύνθεσι ἀπό αὐτά καί νά παρουσιάσης τόν Θεό ὁμώνυμο μέ τόν ἑαυτόν σου (= δηλ. Θεόν κατὰ χάριν) καί συνεπῶς... κατὰ πλαστογραφίαν⁶⁸ Θεόν(!), πού ὁμως, ἀντίθετα μέ ἐμᾶς εἶναι ἀ λ η θ ι ν ὸ ς καί ὁ μ ὁ τ ι - μ ο ς μέ τόν Πατέρα.

Λοιπόν. Δέν εἶναι καθόλου δύσκολον νά διεξέλθω τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ λεπτομερῶς προκειμένου νά σέ ὀδηγήσω εἰς τὸ ὀρθό καί εὐσεβές νόημά τους καί νά ξεκαθαρίσω τὰ σημεῖα τοῦ «γράμματος» πού σέ κάνουν νά προσκόπτης, ἂν βέβαια ὄντως προσκόπτης καί δέν παρερμηνεύης ἐνσυνειδήτως τὴν Γραφή.

Καί ἐν γένει, νά ἀποδίδης τὰ μὲν ὑψηλότερα εἰς τὴν θεότητα, εἰς τὴν Φύσιν πού εἶναι ὑπεράνω τῶν παθῶν καί τοῦ σώματος, τὰ δὲ πιὸ ταπεινωτικά εἰς τὸν Σύνθετον, δηλ. εἰς Ἐκείνον πού πρὸς χάριν σου «ἐκένωσεν Ἐαυτὸν» καί ἐσαρκώθη — πού δέν ὑπάρχει κάτι τὸ ταπεινωτικώτερον! — καί ἔγινε ἄνθρωπος, καί ἐν συνεχείᾳ ὑψώθη, γιὰ νά μάθης σὺ νά κατανικᾷς τὸ σαρκικὸ καί χαμερπές⁶⁹ τῶν δογμάτων σου καί νά πᾶς λίγο πιὸ ψηλὰ καί νά συνανεβῇς μαζί μέ τὴν θεότητα! Καί νά μὴ μέ-

---

68. Ἡ πλαστοπροσωπία γίνεται πάντοτε ὄχι διὰ καλοῦς σκοποῦς. Ἀπὸ ἰδιοτέλειαν ὑποδύεται κάποιος τὸ πρόσωπον ἀνωτέρου του. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος παρατηρεῖ, ὅτι ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ὁ Υἱὸς δέν εἶναι ὁμοούσιος μέ τόν Πατέρα ὀδηγεῖ στὴν ἀποδοχὴ πλαστοπροσωπίας ἐκ μέρους του, καί μάλιστα ὅταν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἐπιχειρήματα πού συνηγοροῦν ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων ἀπόψεων. Ἐκεῖ ὀδηγοῦν αἱ αἱρέσεις. Ἐξευτελίζουν τὸν Θεόν. Τὸν παρουσιάζουν ἀκόμη καί νά πλαστοπροσωπῇ! Σήμερα τὴν ὁμοουσιότητα τοῦ Υἱοῦ μέ τόν Πατέρα ἀρνοῦνται πολλοὶ Προτεστάνται καί οἱ Μάρτυρες τοῦ Ἰεχωθᾶ.

69. Τὰ δόγματα, εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγουν οἱ αἱρετικοί, κρίνοντας μέ θάσιν τὰς ἐπιγείους πραγματικότητος καί τὴν ἀνθρω-

νης κολλημένος στὰ ὀρώμενα, ἀλλὰ νὰ ἀνυψώνεσαι στὰ νοούμενα καὶ νὰ ξέρης τί σημαίνει φύσις⁷⁰ καὶ τί οἰκονομία⁷¹.

Δύο Φύσεις — ἓνα πρόσωπο.

19. Καὶ λοιπόν, αὐτὸς ποὺ σὺ τώρα τὸν καταφρονεῖς, ὑπῆρξε μία περίοδος ποὺ ἦταν καὶ ἐπάνω ἀπὸ σένα⁷²! Ὁ τώρα ἄνθρωπος, κάποτε ἦταν ἀσύνθετος! Αὐτὸ ποὺ ἦταν, παρέμεινε. Προσέλαθε ὅμως καὶ αὐτὸ ποὺ δὲν ἦταν! Ἐν ἀρχῇ ὑπῆρχε χωρὶς αἰτία τῆς ὑπάρξεώς του· διότι ὑπάρχει αἰτία τοῦ Θεοῦ; Ἀλλὰ καὶ ὕστερα ἔγινε (ἄνθρωπος) ἀπὸ κάποια αἰτία. Καὶ αὕτῃ ἦταν, νὰ σωθῇς σὺ ὁ ἀλαζών, πού, ἐπειδὴ κατεδέχθη νὰ ἐνδυθῇ τὸ παχὺ σῶμα σου, καταφρονεῖς τὴν θεότητα. Ἔτσι ὁ μὲν Θεὸς διὰ μέσου τοῦ Νοῦ⁷³ ἠνώθη μὲ τὴν σάρκα καὶ

πίνην λογικὴν, ποὺ ἀτυχῶς ἐπηρεάζεται τόσον πολὺ ἀπὸ τὰ πάθη μας, δικαίως χαρακτηρίζονται «χαμερπῇ καὶ σαρκικά». Ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ ἅγιος Γρηγόριος, ἂν θέλῃ νὰ εἶναι καὶ νὰ μείνῃ ἀληθινὸς χριστιανός, νὰ γνωρίζῃ καὶ νὰ λατρεύῃ ὀρθὰ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, πρέπει νὰ μάθῃ νὰ ὑπερνικᾷ τὸ σαρκικόν καὶ χαμερπὲς φρόνημα, ποὺ ὁδηγεῖ στὰ χαμερπῇ καὶ σαρκικά δόγματα, δηλ. στὴν πλάνη. Ἡ ὑπερνίκησις, συνεπῶς, τῶν χαμερπῶν σαρκικῶν δογμάτων ἀρχίζει μὲ τὴν προσευχὴν, τὴν ἐγκράτειαν, τὸν ἀγιασμόν μας.

70. «Φύσις» εἶναι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς αὐτὸς καθ' ἑαυτόν.

71. «Οἰκονομία» εἶναι ὅλα ὅσα ὁ Θεὸς ἔκαμε διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἰδιαιτέρως δὲ τὸ μέγιστον ἔργον τῆς φιλανθρωπίας Του, ἡ συγκατάθεσις Του, ἡ ἐνανθρώπησις Του ἐκ Μαρίας τῆς Παρθένου, ὁ Θάνατός του διὰ Σταυροῦ καὶ ἡ Ταφή Του.

72. Τότε ἦταν μόνον Θεός. Τότε ἦταν ἀσύνθετος. Τώρα εἶναι καὶ ὁμοιος μὲ ἡμᾶς. Τώρα εἶναι καὶ «καθ' ἡμᾶς». Τότε ἦταν μόνον «ὑπὲρ ἡμᾶς».

73. Πιθανῶς ἡ φράσις νὰ σημαίνει, μέσῳ τοῦ Νοῦ (= ἀρ-

ὁ ἄνθρωπος ὁ ἐπίγειος ἔγινε Θεός, ἐπειδὴ συνανεκράθη μετὸν Θεὸν καὶ ἔγινε μαζί Του ἕνα, ἀφοῦ ὁ Κρείτων (= ὁ Ἰσχυρὸς) ἐπέτυχε νὰ γίνω ἐγὼ τόσο θεός, ὅσο καὶ ἐκεῖνος ἄνθρωπος.

Ἐ γ ε ν ν ῆ θ η, ἀλλὰ καὶ εἶχε γεννηθῇ! Ἀπὸ μίαν γυναῖκα, ἀλλὰ Παρθένον. Τὸ ἕνα εἶναι ἀνθρώπινο· τὸ ἄλλο θεῖον. Ἀπάτωρ ἀπὸ τὴν ἐπίγειον πλευράν· ἀμήτωρ ἀπὸ τὴν ἐπουράνιον. Αὐτὸ ὅμως ὅλον εἶναι σημεῖον θεότητος.

Ἐ κ υ ο φ ο ρ ῆ θ η· ἀλλὰ τὸν κατάλαβε ὁ Προφήτης, πού καὶ αὐτὸς ἐκυφορεῖτο καὶ ἐскиρτοῦσεν ἐνώπιον τοῦ Λόγου⁷⁴, χάριν τοῦ ὁποίου καὶ ἐδημιουργήθη.

Ἐ σ π α ρ γ α ν ὡ θ η^{74α}· ἀλλὰ μόνος του ἄφησε τὰ σπάργανα τῆς ταφῆς^{74β}, ὅταν ἀνεστήθη.

Ἀ ν ε κ λ ῖ θ η σὲ φάνη, ἀλλὰ ἐδοξάσθη ἀπὸ ἀγ-

χαγγέλου), πού ἔφερε τὸν Εὐαγγελισμό στὴν Θεοτόκο Μαρία. Θεωρῶ τὴν ἐκδοχὴν αὐτὴν ὀρθότεραν, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς δὲν ἠνώθη μετὰ ἕνα προϋπάρχοντα ἄνθρωπον, ἀλλὰ «προσέλαβε σάρκα». Δὲν προϋπῆρχεν ὁ νοῦς ἢ ὁ ἄνθρωπος, ὥστε νὰ ἐνωθῇ πρῶτα μετὸν νοῦν καὶ ἔπειτα μετὸν ὑπόλοιπον ἄνθρωπον, δηλ. τὴν ψυχὴν καὶ τὴν σάρκα. Ὑπὸ τῆς θεότητος ταυτοχρόνως προσελήφθη ἡ ψυχὴ καὶ ἡ σάρκα, ἀφοῦ ὁ Λόγος προσέλαβε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μίαν τελείαν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν. Καὶ οἱ πατέρες μαρτυροῦν ὅτι ὁ ἄνθρωπος Ἰησοῦς ἦτο ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν τῆς συλλήψεως τέλειος καὶ ὁλόκληρος ἄνθρωπος. Κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν «νοῦς» εἶναι ὄχι ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἡ νοερά ψυχὴ, δηλ. ἡ ψυχὴ, πού δὲν ἐψύγη ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Ἡ δευτέρα ἐκδοχὴ ἀπαντᾷ καὶ σὲ ἄλλους λόγους τοῦ ἁγίου Γρηγορίου. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη μοῦ φαίνεται πὼς ἔχει ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, πού πρῶτα ἐνώνεται ὁ Θεὸς μετὰ τὴν νοεράν τους ψυχὴν καὶ μετὰ εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσουν καὶ στὴ θέωσιν τοῦ σώματος.

74. Λουκ. 1, 41.

74α. Λουκ. 24, 12.

74β. Λουκ. 2, 9.

γέλους^{74γ} καὶ ἐμυνήθη ὑπὸ ἀστέρος^{74δ} καὶ ἐπροσκυνήθη ἀπὸ μάγους^{74ε}.

Πῶς λοιπὸν σὺ σκοντάφτεις στὸ βλεπόμενο καὶ δὲν ἀπασχολεῖσαι μὲ τὸ νοούμενον; Ἐφυγαδεύθη στὴν Αἴγυπτο⁷⁵, ἀλλὰ ἐκεῖ ἐφυγάδευσε τὰ (εἰδῶλα - δαιμόνια) τῶν Αἰγυπτίων⁷⁶. Διὰ τοὺς Ἰουδαίους δὲν εἶχε οὔτε κάλ-λος οὔτε εἶδος⁷⁷. ἀλλὰ διὰ τὸν Δαθὶδ ἦταν «ῥαῖος κάλ-λει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων⁷⁸· καὶ ἔλαμψε σὰν ἀστραπὴ ἐπάνω στὸ ὄρος⁷⁹· καὶ ἔγινε πιὸ φωτεινὸς ἀπὸ τὸν ἥλιο, γιὰ νὰ μᾶς μυσταγωγῇ τὸ μέλλον μας.

Οἰκονομία καὶ ἐξουσία

20. Σὰν ἄνθρωπος ἐβαπτίσθη, ἀλλὰ ὡς Θεὸς ἔλυσε τὶς ἁμαρτίες⁸⁰. Ὅχι διότι ἐχρειάζετο ὁ ἴδιος κάθαρσιν, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀγιάσῃ τὰ ὕδατα.

Σὰν ἄνθρωπος ἐπειράσθη⁸¹, ἀλλὰ ὡς Θεὸς ἐνίκησε. Καὶ μᾶς παρακινεῖ νὰ ἔχωμε θάρρος, ἐπειδὴ ἔχει νική-σει τὸν κόσμον⁸².

Ἐπείνασα^{82α}, ἀλλὰ ἔθρεψε χιλιάδες⁸³. ἀλλὰ εἶναι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς, ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ⁸⁴.

74γ. Λουκ. 2, 13.

74δ. Ματθ. 2, 2.

74ε. Ματθ. 2, 1 - 12.

75. Ματθ. 2, 13 - 15.

76. Κατὰ παράδοσιν σωζομένην καὶ εἰς τὸν ἀκάθιστον ὕμνον.

77. Ἦσ. 53, 2.

78. Ψαλμ. 44, 3.

79. Ματθ. 17, 2.

80. Ματθ. 11, 26.

81. Ματθ. 4, 1 ἐξ. Ἑβρ. 2, 18.

82. Ἰωάν. 16, 33.

82α. Ματθ. 21, 18.

83. Ματθ. 14, 20.

84. Ἰωάν. 6, 41 - 51.

Ἐδίψασε⁸⁵, ἀλλὰ καὶ ἐφώναζε: «Ἐάν τις διψᾷ ἐρχέσθω πρὸς με καὶ πινέτω»⁸⁶, ἀλλὰ καὶ ὑπέσχετο ὅτι θὰ πηγάσουν ὕδωρ (ζῶν) ὅσοι πιστεύουν⁸⁷.

Ἐκοπίασε⁸⁸, ἀλλὰ καὶ εἶναι ἡ ἀνάπαυσις τῶν κοπιῶντων καὶ πεφορτισμένων⁸⁹.

Ἐνύσταξε⁹⁰, ἀλλὰ καὶ ἐπεριπάτησε στὸ πέλαγος καὶ ἐπετίμησε τοὺς ἀνέμους⁹¹, καὶ «ἐσήκωσε στὸν ἄφρὸ» τὸν Πέτρο πὺ ἐθούλιαζε⁹².

Πληρώνει φόρο⁹³, ἀλλὰ ἀπὸ ἑνα ψάρι· καὶ εἶναι ὁ βασιλεὺς ἐκείνων πὺ Τοῦ ἐζητοῦσαν τὸν φόρο.

Τὸν λένε Σαμαρείτην καὶ δαιμονισμένον⁹⁴, ἀλλὰ σώζει ἐκεῖνον πὺ κατέβαινε ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ περιέπεσε σὲ ληστές⁹⁵, ἀλλὰ ὁμολογεῖται ἀπὸ τὰ δαιμόνια⁹⁶ καὶ διώχνει δαιμόνια, καὶ πνίγει λεγεῶνες πνευμάτων (ἀκαθάρτων)⁹⁷ καὶ θέλει τὸν ἀρχηγὸν τῶν δαιμόνων νὰ «πέφτη» σὰν ἀστραπή⁹⁸.

Ἐλιθοβολήθη⁹⁹, ἀλλὰ δὲν συνελήφθη¹⁰⁰!

85. Ἰωάν. 19, 26 καὶ 4, 7.

86. Ἰωάν. 7, 57.

87. Ἰωάν. 7, 38.

88. Ἰωάν. 4, 6.

89. Ματθ. 11, 28.

90. Λουκ. 8, 24.

91. Ματθ. 14, 28.

92. Ματθ. 8, 26.

93. Ματθ. 17, 24 ἐξ.

94. Ἰωάν. 8, 48.

95. Λουκ. 10, 30.

96. Μαρκ. 1, 24.

97. Ματθ. 18, 28. Μαρκ. 5, 13.

98. Λουκ. 10, 18.

99. Ἰωάν. 10, 31.

100. Λουκ. 4, 30.

Προσηύχето¹⁰¹, ἀλλὰ αὐτὸς εἰσακούει τὶς προσευχάς¹⁰².

Δακρύζει¹⁰³, ἀλλὰ καὶ παύει τὰ δάκρυα¹⁰⁴.

Ἐρωτᾷ ποῦ ἔχει τεθῆ ὁ Λάζαρος¹⁰⁵, διότι ἦταν ἄνθρωπος, ἀλλὰ σὰν Θεὸς ἐγείρει τὸν Λάζαρον¹⁰⁶.

Πωλεῖται, καὶ μάλιστα πολὺ φθηνά, δηλ. γιὰ τριάκοντα ἀργύρια¹⁰⁷, ἀλλὰ ἐξαγοράζει τὸν κόσμον καὶ μάλιστα πολὺ ἀκριθᾶ, δηλ. μὲ τὸ αἷμα Του¹⁰⁸!

Ἐὼς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη¹⁰⁹, ἀλλὰ ποιμαίνει τὸν Ἰσραὴλ¹¹⁰ καὶ τώρα ὁλόκληρη τὴν Οἰκουμένη. Ἄφωνος¹¹¹ σὰν ἄρνι, ἀλλὰ εἶναι ὁ Λόγος, ποῦ κατηγγέλθη ἀπὸ τὴν «φωνὴν τοῦ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ»¹¹².

Ἀσθένησε καὶ ἐτραυματίσθη¹¹³, ἀλλὰ θεραπεύει «πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν»¹¹⁴.

Ἀνυψώνεται εἰς τὸ ξύλο¹¹⁵ καὶ καρφώνεται, ἀλλὰ καὶ μᾶς ἀποκαθιστᾷ εἰς τὸ ξύλο τῆς ζωῆς^{115α}. Καὶ σώζει ἀκόμη καὶ ἓνα ληστὴν ποῦ ἐσταυρώθη μαζί Του¹¹⁶ καὶ κάνει σκοτάδι σὲ κάθε τι τὸ ὁρατό¹¹⁷.

101. Ματθ. 26, 36 ἐξ. (πλείστα χωρία).

102. Μαρκ. 7, 24 - 30.

103. Ἰωάν. 11, 35.

104. Λουκ. 7, 13.

105. Ἰωάν. 11, 34.

106. Ἰωάν. 11, 43, 44.

107. Ματθ. 26, 15.

108. Α' Πέτρ. 1, 19.

109. Ἦσ. 53, 7.

110. Ψαλμ. 79, 2.

111. Ἦσ. 53, 7.

112. Α' Ἰωάν. 1, 1.

113. Ἦσ. 53, 5.

114. Ματθ. 9, 35.

115. Ἰωάν. 19, 18, 19.

115α. Ἀποκ. 22, 2.

116. Λουκ. 23, 33 - 43.

117. Ματθ. 27, 45.

Τοῦ δίδουν σάν ποτό ξύδι καὶ σάν φαγητό χολή¹¹⁸.

Ποίου; Ἐκείνου ποῦ μετέβαλε τὸ νερὸ σὲ κρασί¹¹⁹, ποῦ ἔπαυσε τὴν «πικράν γεῦσιν»¹²⁰, ποῦ εἶναι γλυκασμός καὶ ὁλος ἐπιθυμία¹²¹!

Παραδίδει τὴν ψυχὴν του, ἀλλὰ καὶ ἔχει ἐξουσία νὰ τὴν λάβῃ πάλι¹²² ἀλλὰ τὸ καταπέτασμα τοῦ Ναοῦ σχίζεται¹²³ — διότι τώρα μᾶς ἀποκαλύπτονται τὰ ἄνω—καὶ αἱ πέτραι σχίζονται¹²⁴, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγείρονται.

Ἀποθνήσκει¹²⁶, ἀλλὰ ζωοποιεῖ¹²⁷ καὶ καταλύει μὲ τὸν θάνατό Του τὸν θάνατο¹²⁸.

Θάπτεται¹²⁹, ἀλλὰ ἀνασταίνεται¹³⁰.

Κατέρχεται εἰς τὸν Ἄδη, ἀλλὰ θὰ ἔλθῃ νὰ κρίνῃ «ζῶντας καὶ νεκρούς»¹³¹. Καὶ νὰ ἐλέγξῃ τὰ λόγια σάν τὰ δικά σας!

Ἄν αὐτὰ (τὰ ταπεινὰ) σοῦ δίδουν τὴν ἀφορμὴ τῆς πλάνης σου, τὰ ἄλλα (τὰ θεῖα) πρέπει νὰ σοῦ τὴν διαλύουν τὴν πλάνην!

Συμπέρασμα: Τὸ λάθος τῶν λογικῶν ἀποδείξεων.

118. Ἰωάν. 19, 28, 29.

119. Ἰωάν. 2, 9.

120. Ἐξέδ. 15, 25.

121. Ἄσμ. Ἄσμ. 5, 16.

122. Ἰωάν. 10, 18.

123. Ματθ. 27, 51. Ἐβρ. 9, 8. 10, 19 ἐξ.

124. Ματθ. 27, 52.

125. Ματθ. 27, 52.

126. Λουκ. 23, 46.

127. Ἰωάν. 5, 21.

128. Ἐβρ. 2, 14.

129. Λουκ. 23, 50-53.

130. Ματθ. 28, 1-10.

131. Α' Πέτρ. 3, 19.

21. Αὐτὰ ἐκ μέρους μου «γι' αὐτοὺς ποὺ φοβοῦν γιὰ σοφίσματα» καὶ γρίφους! Βέβαια δὲν τὸ ἤθελα — διότι διὰ τοὺς πιστοὺς ἡ φλυαρία καὶ οἱ διαξιφισμοὶ δὲν εἶναι κάτι τὸ εὐχάριστο, ἀφοῦ τοὺς ἀρκεῖ καὶ ἔ ν α ς ἄ ν τ ῖ π α λ ο ς¹³² — ἀλλὰ ἦταν τόσο ἀπαραίτητο δι' αὐτοὺς ποῦ... ὁρμοῦν ἐπάνω μας, ὅπως εἶναι γιὰ τὶς ἀρρώστιες, τὰ φάρμακα. Τὸ ἔκαμα, νὰ τοὺς δώσω νὰ καταλάβουν ὅτι δὲν εἶναι σὲ ὅλα σοφοί, οὔτε ἀήττητοι σὲ πράγματα ἐξεζητημένα, ποὺ «κενοῦν»¹³³ τὸ Εὐαγγέλιο. Διότι, ὅταν ὑπερτονίζωμε τὴν δύναμι τῆς λογικῆς καὶ ἀφήνωμε τὴν πίστι, καὶ προσπαθοῦμε νὰ ἀποδείξωμε μὲ λογικὲς συζητήσεις ὅτι ἀξίζει νὰ πιστεῦωμε στὸ Πνεῦμα καὶ μετὰ ὁ συλλογισμὸς μας ἀποδειχθῇ κατώτερος ἀπὸ ὅ,τι ἀπαιτεῖ τὸ ὕψος τῆς θείας πραγματικότητος, — καὶ ἀσφαλῶς θὰ ἀποδειχθῇ κατώτερος, ἀφοῦ «ξεκινάει» ἀπὸ ἕνα ἀσθενὲς ἐργαλεῖο, τὴν διάνοιά μας — τότε τί γίνεται; Τότε ἡ ἀδυναμία τοῦ συλλογισμοῦ μας, ἐκλαμβάνεται σὰν ἀδυναμία τοῦ μυστηρίου! Καὶ ἔτσι ἡ «ἐξυπνάδα» τοῦ συλλογισμοῦ μεταβάλλεται ὀλοκάθαρα σὲ κένωσιν τοῦ Σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ, ὅπως εἶπε καὶ ὁ Παῦλος. Καὶ πράγματι. Πλήρωμα τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ πίστις.

Ἄλλ' εἶθε Ἐκεῖνος ποὺ γνωρίζει καὶ φανερώνει τὶς συνομοσίες καὶ λύει τοὺς κρατουμένους¹³⁴, Αὐτὸς ποὺ ὠδήγησε καὶ ἐμᾶς στὴν ἀπόφασιν νὰ διαλύσωμε «τὰς στραγγαλιάς»¹³⁵ τῶν δογμάτων ποὺ ἐπιβάλλονται μὲ τὴ θία¹³⁶, νὰ μεταβάλῃ καὶ αὐτοὺς καὶ νὰ τοὺς κἀνῃ

---

132. Ὁ Διάβολος.

133. Τὸ κάνομε νὰ φαίνεται ἄνευ σημασίας, ἄχρηστον καὶ ἄσκοπον.

134. Ψαλμ. 145, 7.

135. Ἡσ. 58, 6.

136. Ἐνθ. ἀν.

ἀπὸ Σοφιστὰς πιστοὺς, καί, ἀπὸ αὐτὸ πού τῶρα ὀνομάζονται¹³⁷, Χριστιανούς.

Καὶ αὐτὸ σᾶς παρακαλοῦμε. Σᾶς ἱκετεύομε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ: Συμφιλιωθῆτε μὲ τὸν Θεό¹³⁸. Μὴ σθένετε τὸ Πνεῦμα¹³⁹. Ἡ μᾶλλον, εἴθε νὰ καταλλαγῇ ὁ Χριστὸς μαζί σας καὶ εἴθε, ἔστω καὶ ἄργά, νὰ σᾶς φωτίσῃ τὸ Πνεῦμα.

Ἀλλά, ἂν τυχὸν ἡ διάθεσίς σας εἶναι σαφῶς ἐριστική, ἐμεῖς θέβαια θὰ περιορισθοῦμε νὰ διατηρήσωμε διὰ τοὺς ἑαυτοὺς μας τὴν Ἁγία Τριάδα¹⁴⁰. Καὶ εἴθε ἡ Ἁγία Τριάς νὰ μᾶς σώσῃ καὶ νὰ μᾶς διατηρήσῃ εὐλκρινεῖς καὶ ἀπροσκόπτους εἰς τὴν πίστιν Της, μέχρις ὅτου λάβωμε κάποια πιὸ τέλεια μαρτυρία γύρω ἀπὸ αὐτὰ πού ποθοῦμεν, ἐν Χριστῷ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

---

137. Ὡνομάζοντο «Ἀρειανοί». Ἐφεραν τὸ ὄνομα μετὰ... καυχήσεως!...

138. Β' Κορ. 5, 20.

139. Α' Θεσ. 5, 19.

140. Τὸ νόημα εἶναι: Ἄν δὲν θελήσουν, ἄς μὴ τὴν καταλάβουν τὴν ἀλήθεια ποτέ!

ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ (ΛΟΓΟΣ Α')

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΥΙΟΥ

(Ἀνατροπὴ τῶν ἀγιογραφικῶν ἐπιχειρημάτων
τῶν Εὐνομιανῶν)

Εἰσαγωγικά.

1. Ἀφοῦ (μὲ ὅσα εἶπαμε μέχρι τώρα), ἅφ' ἑνὸς μὲν σοῦ ξετινάξαμε μὲ τὴν δύναμι τοῦ Πνεύματος ὅλα τὰ πολύπλοκα καὶ πολυδαίδαλα, στριμμένα, «λογικά» ἐπιχειρήματα¹, ἅφ' ἑτέρου δέ, τοῦλάχιστον δι' ἐκείνους ποὺ εἶναι κάπως περισσότερο ἄνθρωποι καλῆς θελήσεως. διεσαφήσαμε πλέον καὶ συλλογιστικά, καὶ —ὅπως ἐγὼ πιστεύω θαθειά— ὅχι ἀμυδρά τις ἐνστάσεις καὶ ἀντιθέσεις, ποὺ μᾶς προβάλλονται μέσα ἀπὸ τὴν ἁγία Γραφή, καὶ χάρις εἰς τις ὁποῖες οἱ ἱερόσυλοι τοῦ «γράμματος», δηλ. ἐκεῖνοι ποὺ προσπαθοῦν νὰ προσοικειωθοῦν τοὺς «πολλοὺς» (τὸν λαουτζῖκο) «κλέπτοντες» (δηλ. διαστρέφοντας) τὸ νόημα τῶν λόγων τῆς Γραφῆς, καὶ τοὺς μὲν ὑψηλοτέρους καὶ θεοπρεπεστερέους χαρακτηρισμοὺς ἀπενείμαμε εἰς τὴν θείαν Του φύσιν, τοὺς δὲ πιὸ ταπεινοὺς καὶ πιὸ ἀνθρωπίνους εἰς Ἐκεῖνον ποὺ ἔ-

---

1. Ἀφοῦ εἰς τὸν Γ' Θεολογικόν του ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀνέτρεψε τὰ «λογικά» ἐπιχειρήματα τῶν Εὐνομιανῶν κατὰ τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ, εἰς τὸν Δ' Θεολογικόν ἀνασκευάζει τὰ «Γραφικά» τοὺς ἐπιχειρήματα.

γινε πρὸς χάριν μας ὁ «Νέος Ἀδάμ» καὶ «Θεὸς παθητός»², διὰ νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν ἁμαρτίαν, χωρὶς ὅμως, — παρ' ὅτι μᾶς ἐπείζε το θέμα μας— καὶ νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸ κάθε σημεῖο τοῦ χωριστά, καὶ σὺ ψάχνεις νὰ εὕρῃς σὲ ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ σύντομο χρονικὸ διάστημα τὶς λύσεις καὶ δι' αὐτά, ὥστε νὰ μὴ παρασύρῃσαι πιὰ ἀπὸ συλλογισμοὺς τάχα πειστικούς³, ἃς τὶς παρουσιάσωμε ἐμεῖς καὶ αὐτὲς περιληπτικὰ ἀφοῦ, διὰ νὰ γίνουν εὐκολώτερα κατανοητὲς τὶς χωρίσωμε εἰς ἀριθμημένα κεφάλαια.

Α'. «Κύριος ἔκτισέ με...».

2. Τὸ πρῶτο τοὺς λοιπὸν καὶ πολὺ συνηθισμένο τοὺς ἐπιχείρημα εἶναι τό: «Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδὸν Αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ»⁴. Πῶς θὰ ἀπαντήσωμε εἰς αὐτό;

---

2. Ἡ φράσις δεικνύει ὅτι ὁ Χριστὸς ἦταν παθητός. Παθητὴ θέβαια ἦταν μόνον ἡ σάρκα, ἡ ἀνθρωπίνη φύσις. Ὅμως χάρις εἰς τὴν ὑποστατικὴν ἔνωσιν τῶν δύο φύσεων καὶ τὴν ὑπὸ τῆς θεότητος ἰδιοποίησιν τῶν παθῶν καὶ ἀτελειῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, λόγῳ τῆς ἀντιδόσεως τῶν ιδιωμάτων, λέγεται ὁ Χριστὸς καὶ «Θεὸς παθητός» καὶ ὅτι, εἰς τὸ πρόσωπόν Του, ὁ Θεὸς ἔπαθε καὶ ἐτάφη.

3. Οἱ πειστικοὶ συλλογισμοὶ ἴσως θὰ μπορούσαν νὰ ἀποδώσουν ὀρθὰ μίαν ἐπίγειαν, ἐπιστημονικὴν, πραγματικότητα. Προκειμένου περὶ θείων πραγματικοτήτων οἱ συλλογισμοί, ὅσο πειστικοὶ καὶ ἂν φαίνονται, εἶναι σοφιστικοὶ παραλογισμοί, ἀφοῦ προχωροῦν μὲ ἐξ ὑπαρχῆς σφαλερὰς θέσεις: προσπαθοῦν νὰ κατανοήσουν τὴν θείαν πραγματικότητα μὲ θάσιν τὴν ἐπίγειον! Σὰν νὰ ἐλέγαμε, προσπαθοῦμε νὰ μαντεύσωμε, πῶς ὁμιλοῦν οἱ ἄνθρωποι, μὲ θάσιν τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον συνεννοοῦνται μεταξύ τους τὰ ψάρι!

4. Παροιμ. 8, 22. Τὸ χωρίον αὐτὸ ἔχει πολὺ ἀπασχολήσει ὅλους τοὺς πατέρας, ποὺ ἔγραψαν ἀντιρρητικὰ ἔργα κατὰ τῶν Ἀρειανῶν, καὶ ἰδίως τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον,

Θά κατηγορήσωμε τὸν Σολομῶντα⁵; Θά ἀδιαφορήσωμε διὰ τὶς προηγούμενες ἀρετές του, λόγω τοῦ ὅτι εἰς τὸ τέλος «παρέπεσε»; Δὲν θά παραδεχθοῦμε ὅτι τὰ λόγια αὐτὰ εἶναι λόγια τῆς ἰδίας τῆς Σοφίας⁶ ἐκείνης, ποῦ εἶναι τρόπον τινὰ ἡ Ἐπιστήμη, ἡ ἄλλως τὸ Λογικὸν - Τεχνίτης, μὲ θάσιν τὸ ὁποῖον ἔλαβαν τὰ πάντα τὴν σύστασί τους; Καὶ πράγματι· ἡ Γραφή συνηθίζει νὰ προσωποποιῇ πολλὰ ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὰ ἄψυχα, ὅπως π.χ. τὸ «Ἡ θάλασσα εἶπε αὐτὰ καὶ αὐτά» καὶ «Ἡ ἄβυσσος εἶπεν· οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοί»⁷· καὶ «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ»⁸· καὶ ἄλλη φορὰ ποῦ λέγει ὅτι κάτι διακελεύεται ἡ ρομφαία καὶ ὅτι τὰ ὄρη καὶ τὰ θουνά παρακαλοῦνται (προτρέπονται) νὰ χοροπηθήσουν⁹. Ἐμεῖς, παρ' ὅτι ἀπὸ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς προγενεστέρους μας¹⁰ θεωροῦνται αὐτὰ ὅτι ἔχουν κάποια ἀξίαν, δὲν ἀποδεχόμεθα τίποτε ἀπὸ αὐτά.

Ἄς ἀφήσωμε ὅμως νὰ ὁμιλήσῃ ὁ ἴδιος ὁ Σωτήρας μας, ἡ ἀληθινὴ Σοφία. Καὶ ἄς ἐξετάσωμε μαζί Του γιὰ λίγο: Ποῖο ἀπὸ τὰ ὄντα εἶναι «ἀναίτιο»; — Ἡ θεότης. Καὶ πράγματι, κανεὶς δὲν θά μπορέσῃ ποτὲ νὰ εἰπῇ, ποῖον εἶναι τὸ αἶτιον τοῦ Θεοῦ, ἢ ὅτι ἓνα κάτι εἶναι ἀρ-

---

5. Μερικοί, ὥς φαίνεται, ἐνόμιζαν πὼς ἀναιροῦν τοὺς ἀρειανούς, μὲ τὸ νὰ ἀρνοῦνται ὅτι ὁ Σολομῶν, ἀφοῦ «ἔπεσε» ἦτο θεόπνευστος, ἀφοῦ, ὀρθῶς ἄλλωστε, ἐταῦτιζαν θέωσιν καὶ θεοπνευστίαν. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ προβάλλεται, τόσο μάλλον, ὅσο τὰ ἔργα του δὲν τὰ ἔγραψε, ὅταν πιά εἶχε πέσει.

6. Ἄρα ὁ ἅγιος Γρηγόριος παραδέχεται ἀπροκαλύπτως τὴν θεοπνευστίαν τῶν Παροιμιῶν.

7. Ἰωβ 28, 14.

8. Ψαλμ. 18, 2.

9. Ψαλμ. 113, 6.

10. Ἐννοοῦνται κυρίως ὁ Μέγας Ἀθανάσιος καὶ ὁ ἅγιος Βασίλειος. Καὶ οἱ τρεῖς Πατέρες συμφωνοῦν μεταξύ τους ἀπολύτως.

χαιότερο, δηλ. προϋπήρχε τοῦ Θεοῦ. Καὶ πάλιν ποία εἶναι ἡ αἰτία (= ὁ σκοπός) τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὴν ὁποῖαν πρὸς χάριν μας ἀνέλαθεν ὁ Θεός; — Ἀσφαλῶς τὸ νὰ σωθοῦμε! τί ἄλλο; Ἀφοῦ λοιπὸν ἐδῶ διαπιστώνομε μὲ σαφήνεια τὴν σημασία πού ἔχουν καὶ τὸ «ἔκτισε» καὶ τὸ «γεννᾷ με»^{10α}, εἶναι πολὺ ἀπλοῦς ὁ συλλογισμὸς μας: Κάθε τι μὲν πού θὰ διαπιστώνωμε, ὅτι ἀναφέρεται σὲ κάποια αἰτία, ὥς τὸ ἀποδίδωμε εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, καὶ κάθε τι τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀνάτιον, ὥς τὸ ἀποδίδωμε εἰς τὴν θεία φύσιν¹¹.

Ἄλλ' ἄρά γε τὸ «ἔκτισε» δὲν ἔχει λεχθῆ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν αἰτίαν; Καὶ πράγματι ἡ Γραφή λέγει: «Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν Αὐτοῦ εἰς ἔργα Αὐτοῦ». Ἔργα δὲ τῶν χειρῶν Του εἶναι ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ κρίσις¹², ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων καὶ ἐχρίσθη ὑπὸ τῆς θεότητος. Διότι αὕτη εἶναι ἡ χρίσις¹³ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἀντιθέτως. Τὸ «Γεννᾷ με» χρησιμοποιεῖται χωρὶς νὰ δηλοῦται αἰτία. Ἄλλως, ἂν ἔχης διαφορετικὴν γνῶμη, δεῖξε μου κάτι πού νὰ εἶναι τὸ ἀνάλογο.

Ποῖος συλλογισμὸς, θὰ μπορέσῃ λοιπὸν ποτὲ νὰ προσβάλλῃ ἀντίρρησην, στὸ ὅτι ἡ Σοφία¹⁴ κατὰ μὲν τὴν κάτω γέννησίν Της λέγεται «κτίσμα», κατὰ δὲ τὴν

10α. Παροιμ. 8, 25.

11. Συλλογισμὸς — ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς θεολογίας. Εἶναι ἡ θάσις, ἢ μᾶλλον ὁλόκληρον τὸ περιεχόμενον τῆς ἀγίας Δ' Οἰκουμένης Συνόδου. Εἶναι τὸ μυστικὸ κλειδί τῆς κατανόησεως τῆς θείας φύσεως. Σχεδὸν ὅλοι οἱ αἱρετικοὶ ἔγιναν αἱρετικοί, ἐπειδὴ δὲν ἐστηρίχθησαν εἰς τὴν διάκρισιν αὐτήν.

12. Ψαλμ. 110, 7.

13. Ἐχρίσθη ἡ ἀνθρωπίνη φύσις Του. Χρίσμα ἦταν ἡ ἰδία θεία φύσις Του. Ὁ Χριστὸς ἔλαβε τὸ τελειότερον χρίσμα· «οὐκ ἐκ μέτρου».

14. Δηλ. ὁ Χριστὸς

Πρώτην καὶ πιὸ «ἀκατάληπτη» (γέννησίν Της) λέγεται «γέννημα»;

3. Ὡς συνέπεια δὲ αὐτοῦ ἔρχεται καὶ τὸ ὅτι χαρακτηρίζεται «δούλος εἰς δουλεύων πολλοῖς»¹⁵, καθὼς καὶ τὸ ὅτι θεωρεῖται κάτι τὸ μεγάλο γι' Αὐτὸν τὸ ὅτι ὠνομάσθη «Παῖς Θεοῦ»¹⁶. Ὅντως λοιπόν, χάριν τῆς ἐλευθερίας τῆς ἰδικῆς μας, Αὐτὸς ἐχρημάτισε δούλος ὡς πρὸς τὴν σάρκα, δηλ. ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἔλαθε ἀρχὴν καὶ ὑπέστη τὰ πάθη μας καὶ ὅλα ἐκεῖνα, μὲ τὰ ὁποῖα μᾶς ἔσωσε, ἐνῶ ἡμεθα κατακτημένοι ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας.

Ὅμως ὑπάρχει τίποτε τὸ μεγαλύτερο διὰ τὴν ταπεινότητα τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ νὰ «ἀναμειχθῇ» μὲ τὸν Θεὸ καὶ συνεπείᾳ αὐτῆς τῆς ἀναμείξεως τῆς νὰ γίνῃ Θεός¹⁷ καὶ νὰ ἀξιωθῇ νὰ τὴν ἐπισκεφθῇ σὲ τόσο μεγάλο βαθμὸ «ἢ ἐξ ὕψους ἀνατολή»¹⁸, ὥστε καὶ τὸ (ἐκ τῆς Παρθένου) «γεννώμενον ἅγιον» νὰ ὀνομασθῇ «υἱὸς ὑψίστου»¹⁹ καὶ νὰ χαρισθῇ εἰς αὐτὸ τὸ «ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα»²⁰; Καὶ τί τάχα ἄλλο εἶναι δυνατὸ νὰ εἶναι τὸ ὄνομα αὐτό, ἂν ὅχι «Θεός»; Καὶ τὸ ὅτι ἐνώπιον Αὐτοῦ, πού χάριν ἡμῶν «ἐκένωσεν ἑαυτὸν»²¹ καὶ ἀνακάτευσεν τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν «μορφὴ τοῦ δούλου», θὰ «κάμψῃ πᾶν γόνυ»²², καὶ ὅτι Αὐτὸν «ἔγνω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ, ὅτι καὶ Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς ἐποίησεν αὐ-

15. Ἦσ. 53, 11.

16. Ἦσ. 52, 13.

17. Ὑψιστος σκοπὸς καὶ ὑπερτάτη ἐπιτυχία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ «θεῶι πλακῆναι καὶ γενέσθαι Θεὸν ἐκ τῆς μίξεως», δηλ. ἡ θέωσις.

18. Λουκ. 1, 78.

19. Λουκ. 1, 32 - 35.

20. Φίλ. 2, 9.

21. Φίλ. 2, 10.

22. Φίλ. 2, 7.

τόν»²³; Καθ' ὅσον αὐτὰ ὅλα ἔγιναν κατὰ ἐνέργειαν μὲν τοῦ ἰδίου τοῦ Γεννήματος (δηλ. τοῦ Υἱοῦ), κατὰ εὐδοκίαν δὲ τοῦ Γεννήτορος (δηλ. τοῦ Πατρός).

Β'. «Δεῖ Αὐτὸν βασιλεῦειν μέχρι...».

4. Ἀλλὰ ποῖο εἶναι τὸ δεύτερο «μέγιστο» καὶ «ἀκαταμάχητο» ἐπιχείρημά τους; Ὅτι τάχα Αὐτὸς «δεῖ βασιλεῦειν»²⁴ μέχρι ἑνα ὠρισμένον σημεῖον, καὶ ὅτι πρέπει «ὑπ' οὐρανοῦ δεχθῆναι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως»²⁵ καὶ «νὰ κάθεται ἐκ δεξιῶν, ἕως ὅτου ἐπιβληθῇ εἰς τοὺς ἐχθρούς Του»²⁶. Τί ὅμως θὰ συμβῇ μετὰ ταῦτα; Θὰ παύσῃ νὰ εἶναι βασιλεὺς; ἢ θὰ ἐκδιωχθῇ ἀπὸ τὸν οὐρανόν; Ποῖος θὰ Τὸν παύσῃ; Καὶ διὰ ποῖον λόγο; Πόσο εἶσαι τολμηρὸς σὰν ἐρμηνευτὴς τῶν Γραφῶν! ἀλλὰ καὶ πόσον φοβερὰ... ἀντιβασιλικός! Καὶ ὅμως ξέρεις καλὰ, ὅτι «τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος»²⁷. Αὐτὰ ὅμως τὰ παθαίνεις, ἐπειδὴ δὲν ξέρεις ὅτι τὸ «ἕως» δὲν ἀντιδιαστέλλεται ἀπαραιτήτως πρὸς «τὸ ἐφεξῆς», ἀλλὰ ἀπλῶς καθιστᾷ μὲν σαφές αὐτὸ ποῦ (ὅπωςδὴποτε) γίνεται μέχρις ἑνὸς ὠρισμένου χρονικοῦ σημείου, χωρὶς νὰ ἀποκλείῃ ὅτι αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐξακολουθῇ νὰ γίνεται καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτό. Διαφορετικά, πῶς θὰ τὸ ἐννοήσῃς, — ἅς μὴν ἀναφέρω τὰ ἄλλα (πολλὰ σχετικὰ χωρία), — τό: θὰ εἶμαι μαζί σας «ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος»²⁸, μήπως τάχα θὰ μᾶς... εἰπῇς, ὅτι μετὰ ἀπὸ αὐτὴν... δὲν θὰ εἶναι πιά μαζί μας; καὶ πῶς τὴν δικαιολογεῖς τὴν ἀποψίν σου αὐτήν;

23. Πραξ. 2, 36.

24. Α' Κορ. 15, 25.

25. Πραξ. 3, 21.

26. Ψαλμ. 109, 1.

27. Λουκ. 1, 33.

28. Ματθ. 28, 20.

Ἄλλ' ὅχι μόνον αὐτό. Ἐνας ἀκόμη λόγος εἶναι καὶ τὸ ὅτι δὲν κάνουν διάκρισι μεταξύ τῶν διαφορόρων σημασιῶν (τῶν λέξεων)²⁹! Καὶ πράγματι. Λέγεται περὶ αὐτοῦ ὅτι «βασιλεύει»· κατὰ τὴν μία λοιπὸν τῆς λέξεως σημασία, βασιλεύει, ἐπειδὴ εἶναι ὁ «παντοκράτωρ», δηλ. εἶναι βασιλεύς, εἴτε Τὸν θέλωμε εἴτε ὅχι· κατ' ἄλλην δέ, ἐπειδὴ Αὐτὸς εἶναι «ὁ ἐνεργῶν» τὴν ὑποταγὴν μας, καὶ Αὐτὸς μᾶς θέτει ὑπὸ τὴν βασιλείαν Του, ἐφ' ὅσον ἡμεῖς δεχόμεθα ἐκουσίως νὰ Τὸν ἔχωμε βασιλέα μας. Ἔτσι λοιπὸν, μὲ τὴν πρώτην σημασίαν τῆς βασιλείας Του «οὐκ ἔσται τέλος»! Ποῖον ὅμως εἶναι τὸ νόημα τῆς δευτέρας; ὅτι θὰ μᾶς «πάρῃ» εἰς τὴν ἐξουσίαν Του καὶ μάλιστα ὡς σωζομένους! Καὶ πράγματι. Τί νόημα ἔχει νὰ ἐξακολουθῇ Αὐτὸς νὰ «ἐνεργῇ» τὴν ὑποταγὴν μας, ὅταν ἡμεῖς θὰ ἔχωμεν ἤδη ὑποταγῇ;

Μετά λοιπὸν ἀπὸ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς βασιλείας Του μὲ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν «ἀνίσταται κρίνων τὴν γῆν»³⁰, δηλ. διὰ νὰ διαχωρίσῃ αὐτοὺς ποὺ ἔχουν σωθῇ ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἔχουν ἀπολεσθῇ. Μετά, πάλιν, ἀπὸ αὐτὴν (τὴν μορφήν βασιλείας) στέκει ὡς «Θεὸς ἐν μέσῳ Θεῶν»³¹, δηλ. ἐν μέσῳ τῶν σωζομένων, κρίνει καὶ καθορίζει, ποῖας τιμῆς καὶ ποίας «μονῆς» εἶναι ὁ καθένας ἄξιος³².

---

29. Μέγας Ἀθανάσιος, Δίδυμος, Βασίλειος ὁ Μέγας, Γρηγόριος, διαμαρτύρονται κατὰ τῶν Εὐνομιανῶν καὶ Ἀρειανῶν, ὅτι συγχέουν τίς σημασίαις τῶν ὀρων τῆς Γραφῆς. Αὐτοὶ ἦσαν οἱ «λίαν ἐξεταστικοί»! Δὲν ἤξεραν νὰ διακρίνουν τίς ἐννοιαις. Ἡ σύγχυσις ὀρων, σημασιῶν, πραγμάτων καὶ πραγματικότητων μαρτυρεῖ ἀνεπιστημοσύνην. Ἄρα, παρ' ὅτι ἔκαναν τοὺς «ἄγαν ἐξεταστικούς», οἱ Ἀρειανοὶ Ἐυνομιανοὶ ἦσαν ἀγράμματοι καὶ ἀνεπιστήμονες. Τὸ ἴδιον ἰσχύει δι' ὅλους τοὺς αἵρετικούς.

30. Ψαλμ. 81, 8.

31. Ψαλμ. 81, 1.

32. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ ἅγιος Γρηγόριος μᾶς λέγει ὅτι μετὰ τὴν Κρίσιν τῶν ἀμαρτωλῶν θὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ κρίσις τῶν

5. Συσχέτισε τώρα με αυτά και την «υποταγή» εκείνη, πού αποδίδεις εις τὸν Υἱὸν ἔναντι τοῦ Πατρός. Τί εἶναι αὐτὰ πού λέγεις³³; Μήπως τώρα δὲν εἶναι υποτεταγμένος; Καὶ ἀκόμη: χρειάζεται νὰ γίνεται λόγος, με ὁποιονδήποτε ἔστω τρόπον, ὅτι θὰ ὑποταγῇ εἰς τὸν Θεόν, ἀφοῦ εἶναι Θεός; Ὁμιλεῖ δι' Αὐτὸν ὡσάν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ κανένα ληστή ἢ ἀντίθεο!

Ἄλλὰ ἰδού, νὰ συλλογίζεσαι ὡς ἐξῆς: ὅπως δηλαδὴ πρὸς χάριν μου ὠνομάσθη «κατάρρα»³⁴, αὐτὸς πού λύει τὴν κατάρρα μου, καὶ «ἀμαρτία»³⁵, ὁ αἴρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου³⁶, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο, ὡς ἡ Κεφαλὴ ὁλοκλήρου τοῦ Σώματος (τῆς Ἐκκλησίας)³⁷ παίρνει ἐπάνω Του τὴν ἰδική μου «ἀνυποταξία». Ὅσον λοιπὸν χρόνον ἐγὼ μένω ἀνυπότακτος καὶ ἐπαναστατικός, με τὴν ἀπόρριψι τοῦ Θεοῦ καὶ με τὰ πάθη μου, λέγεται ἀνυπότακτος καὶ ὁ Χριστὸς ἐξ αἰτίας μου. Ὅταν ὅμως θὰ ὑποταγοῦν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα —καὶ θὰ ὑποταγοῦν, ἐπειδὴ καὶ θὰ ἔχουν ἀποκτήσει ἐπίγνωσι ἀλλὰ καὶ θὰ ἔχουν «μεταποιηθῇ»³⁸, — τότε θὰ ἔχη καὶ Αὐτὸς ὁλοκληρώσει τὴν ὑποταγὴν Του, ἀφοῦ θὰ ἔχη προσαγάγει (εἰς τὸν Πατέρα) ἐμέ, δηλ. τὸν κάθε σεσωσμένο! Αὐτὸ —βεβαίως κατ' ἐμέ— εἶναι ἡ ὑποταγὴ τοῦ Χριστοῦ: ἡ ὁλοκλήρωσι

ἀγίων, δηλ. ἡ αὐτοπροσώπως ὑπὸ τοῦ Ἐλεήμονος Χριστοῦ ἀνταμοιβὴ τῶν κατὰ τὰ ἔργα τῶν.

33. Τί εἶναι; Ὁ ἅγιος Γρηγόριος δὲν τὸ λέγει. Ἀφήνει νὰ τὸ συμπεράνουν οἱ ἀκροατές του. Καὶ τὸ ἀβίαστο συμπέρασμα εἶναι: **θλακεῖται, ἀνοησαίαι.**

34. Γαλ. 3, 13.

35. Β' Κορ. 5, 21.

36. Ἰωάν. 1, 29.

37. Ἐφ. 1, 22.

38. Συνηθέστερα ἡ ἀλήθεια αὐτὴ ἐκφράζεται με τὸν ὅρον μεταστοιχείωσις καὶ μεταμόρφωσις. Δηλοῖ τὴν ὁλοκληρωτικὴν μεταστροφὴ τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν πλήρη ὑποταγὴν του εἰς τὸ θέλη-

τοῦ θελήματος τοῦ Πατρός. "Ομως ὑποτάσσει ὄχι μόνον ὁ Υἱὸς εἰς τὸν Πατέρα, ἀλλὰ καὶ ὁ Πατὴρ εἰς τὸν Υἱόν. Ὁ ἕνας, (ὁ Υἱὸς) ἐνεργῶν, ὁ ἄλλος (ὁ Πατὴρ) εὐδοκῶν, ὅπως εἶπαμε καὶ ἀνωτέρω. "Ετσι λοιπόν, ἰδιοποιούμενος τὴν ἰδική μας κατάστασι, Αὐτὸς ποῦ τὸ ὑπέταξε παρουσιάζει εἰς τὸν Θεὸν «τὸ ὑπήκοόν» Του.

Κάτι τὸ ἀνάλογο μοῦ φαίνεται πῶς εἶναι καὶ τό· «Ὁ Θεός μου, ὁ Θεός μου, πρόσχες μοι. Ἴνατί ἐγκατέλιπές με;»³⁹, ἀφοῦ Αὐτὸς ποτὲ δὲν ἐγκατελείφθη οὔτε ἀπὸ τὸν Πατέρα, οὔτε ἀπὸ τὴν ἰδικὴν Του θεότητα, ὅπως φρονοῦν μερικοί, σὰν τάχα ἡ θεότης νὰ ἐφοβήθη τὸ Πάθος καὶ διὰ τοῦτο νὰ ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὸν Πάσχοντα! Ποιὸς τάχα Τὸν ἠνάγκασε εἶτε —πρῶτ' ἀπὸ ὅλα— νὰ γεννηθῇ «κάτω», εἶτε νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν Σταυρό; Ἀλλὰ, ὅπως εἶπα, δίδει μὲ τὸν Ἑαυτὸν Του τύπον τῆς ἰδικῆς μας καταστάσεως. Ὡς γνωστόν, ἡμεῖς ἡμεθα μέχρι τότε καὶ ἐγκαταλελειμμένοι καὶ περιφρονημένοι, ἔπειτα ὅμως, δηλ. τώρα, χάρις εἰς τὰ Πάθη τοῦ Ἀπαθoῦς καὶ προσληφθήκαμε καὶ ἐσωθήκαμε. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἰδιοποιεῖται⁴⁰ καὶ τὴν ἀφροσύνη μας καὶ τὴν ἀμαρτωλότητά μας. Αὐτὸς εἶναι ποῦ διὰ τοῦ Ψαλμοῦ αὐτοῦ λέγει καὶ ὅλα τὰ ἐφεξῆς, ἀφοῦ, ὅπως εἶναι ὀλοφάνερο,

---

μα τοῦ Θεοῦ. Τὴν μεταβολὴν Του ἀπὸ υἱοῦ τοῦ κόσμου τούτου εἰς υἱὸν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ποῦ εἶναι μὴ μεταβολὴ οὐσιώδης καὶ ὑποστατικῇ, καὶ ὄχι ἀπλῶς συναισθηματικῇ. Τὴν ἀλήθεια τῶν λόγων αὐτῶν καταλαθαίνει ὁ ἄνθρωπος μόνον ἐξ ἐμπειρίας προσωπικῆς.

39. Ψαλμ. 21, 2 καὶ Ματθ. 27, 46.

40. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐφαρμόζων τὴν βασικὴν ἀρχὴν κλειδί ἐρμηνείας τῶν Γραφῶν τονίζει ὅτι εἶναι ἀσεβὲς νὰ δεχθούμε ὅτι ὁ Υἱὸς «ἐγκατελείφθη» ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ. Μὲ τὰ λόγια «Ἥλι, Ἥλι κλπ.» ἐκφράζεται ἡ δειλία καὶ ἀδημονία τῆς ἀνθρωπίνης φύσεώς Του πρὸ τοῦ θανάτου, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι καὶ δειλὸς καὶ φιλόζωος. Ἐδῶ τὸ «ἰδιοποιεῖται»

ὁ εἰκοστὸς πρῶτος Ψαλμὸς ἀναφέρεται ὁλόκληρος εἰς τὸν Χριστόν.

6. Μὲ τὴν αὐτὴ θεώρησι θὰ πρέπη νὰ ἀντιμετωπισθῇ καὶ τὸ ὅτι «ἔμαθε (ὁ Χριστός), ἐξ ὧν ἔπαθε, τὴν ὑπακοήν»⁴¹, καὶ ἡ «κραυγὴ» Του, καὶ τὰ «δάκρυά» Του, καὶ τὸ ὅτι «ἰκέτευσε», καὶ τὸ ὅτι «εἰσηκούσθη» καὶ «ἡ εὐλόγησίᾳ» Του⁴², πού ὅλα αὐτὰ διαδραματίζονται καὶ ἐξελίσσονται κατὰ ἓνα θαυμάσιο τρόπο «δι' ἡμᾶς». Καθ' ὅσον, τοῦλάχιστον ὡς Λόγος⁴³, (ὁ Χριστός) δὲν ἦταν οὔτε ὑπάκουος οὔτε ἀνυπάκουος. Ὡς γνωστόν, αὐτοὶ εἶναι χαρακτηρισμοὶ πού προσιδιάζουν εἰς τοὺς ὑπεξουσίους, καὶ ἀπὸ αὐτά, τὸ μὲν ἓνα προσιδιάζει εἰς ἐκείνους πού ἔχουν κάπως πιὸ καλὴ διάθεσι, τὸ δὲ ἄλλο εἰς ἐκείνους πού εἶναι ἄξιοι τιμωρίας.

Ἄλλ' ὡς «δούλου μορφῇ» (ὁ Χριστός) συγκαταβαίνει πρὸς χάριν τῶν ὁμοδούλων (μας) καὶ δούλων (Του) καὶ μορφοῦται τῷ ἀλλότρίον⁴⁴ μὲ τὸ νὰ μὲ ἀναλάβῃ εἰς τὸν Ἑαυτὸν Του ἐμένα ὁλόκληρον, μὲ ὅλα τὰ ἰδικά μου, μὲ τὸν σκοπὸ, μὲ ὄργανο τὸν Ἑαυτό Του, νὰ «δαπανή-

τοῦ ἁγίου Γρηγορίου σημαίνει: ὁ Θεὸς Λόγος, ὁ Χριστός, ἴδιον θέλημα λέγει τὸ θέλημα τῆς σαρκὸς Του. Πράγματα, πού εἰς τὴν ἰδικὴν μας περίπτωσιν συνήθως εἶναι καὶ ἀφροσύνη καὶ ἀμαρτία, ὁ Θεὸς Λόγος τὰ ἰδιοποιεῖται εἰς τὴν ἀναμάρτητον καὶ ἀδιάβλητον κατὰστασίν τους.

41. Ἐβρ. 5, 8.

42. Ἐβρ. 5, 7.

43. Δηλ. κατὰ τὴν θείαν φύσιν ὁ Λόγος δὲν ἦταν οὔτε ὑπάκουος, οὔτε ἀνυπάκουος. Ἡ παρατήρησις εἶναι ὀρθή. Πατήρ, Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα ἔχουν μίαν θέλησιν καὶ μίαν ἐνέργειαν. Ἡ ὑπακοὴ ἢ ἀνυπακοὴ εἶναι ἔννοιαι, οἱ ὁποῖες προσιδιάζουν εἰς τὰ κτίσματα (ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους), καὶ δηλοῦν τὴν τοποθέτησίν τους ἔναντι τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ.

44. Ἀλλότρίον εἰς τὸν Παμβασιλέα Θεὸν εἶναι ἡ «μορφὴ δούλου».

ση» τὸν κατώτερό μου ἑαυτόν, ὅπως ἡ φλόγα (δαπανάει) τὸ κερί ἢ ὅπως ὁ ἥλιος τὴν δροσιά τῆς γῆς, καὶ ἔτσι ἐγὼ χάρις εἰς τὴν «σύγκρασιν»⁴⁵ (δηλ. τὴν ἔνωσι τῆς ἀνθρωπίνης καὶ τῆς θείας φύσεως τοῦ Χριστοῦ) νὰ ἐλπίζω ὅτι θὰ μεθέξω εἰς τὰ ἰδικὰ Του. Δι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ τιμᾷ ἐμπρακτα τὴν ὑπακοή⁴⁶ καὶ ἀποκτᾷ ἔτσι γι' αὐτὴν ἐμπειρία, ἀπὸ τὸ ὅτι ἔπαθε. Εἶναι φανερό, ὅτι ἡ διάθεσι (μόνη της) δὲν θὰ ἦταν κάτι τὸ ἀρκετὸ (οὔτε γι' Αὐτόν), ὅπως δὲν εἶναι καὶ γιὰ μᾶς, ἂν δὲν προχωρήσωμε καὶ εἰς τὰ ἔργα! Τὸ ἔργο εἶναι ἡ ἀπόδειξις, ὅτι διάθεσις ὑπάρχει!

Πάντως δὲν θὰ ἦταν ἴσως καὶ κάτι τὸ χειρότερο νὰ νομίσῃ κανεὶς, ὅτι ἔτσι δοκιμάζει τὴν ὑπακοή μας καὶ ὅτι μετρᾷ τὰ πάντα, χάρις εἰς τοὺς κανόνες ποὺ ὑπαγορεύει ἡ φιλανθρωπία, μὲ τὰ πάθη Του, ὥστε νὰ μπορούμε, μὲ θάσι τὰ ἰδικὰ Του, νὰ γνωρίσωμεν καὶ τὰ ἰδικὰ μας καὶ μάλιστα εἰς ποῖον θαθμὸν ἀπαιτεῖται ἀπὸ ἡμᾶς καὶ εἰς ποῖον μᾶς γίνεται συγκατάθασις, ἀφοῦ (γνωρίζομεν ὅτι) μαζὶ μὲ τὸ ὅτι κάποιος ὑποφέρει συνυπολογίζεται καὶ ἡ ἀσθένειά του.

Ἄλλ' ἂν τὸ Φῶς ποὺ «φαίνει ἐν τῇ σκοτίᾳ», δηλ. ποὺ φωτίζει τὴ ζωὴ μας αὐτὴ, λόγῳ τοῦ «προπετάσματος» Του⁴⁷ ἐξεδιώχθη ἀπὸ τὴν «ἄλλην» «σκοτίαν», δηλ.

45. Ἡ σύγκρασις τῆς θείας φύσεως μὲ τὴν ἀνθρωπίνην εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐξύψωσε τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ τὴν ἔκανε «συγκάθεδρον» τῆς ἀγίας Τριάδος. Ἡ ἰδική μας προσωπικὴ σύγκρασις μὲ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, δηλ. τὰς ἀκτίστους καὶ θεοποιοὺς ἐνεργείας Του, ὁδηγεῖ τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομά μας εἰς τὴν κληρονομίαν τῆς δόξης καὶ βασιλείας τοῦ Χριστοῦ.

46. Διὰ νὰ μᾶς διδάξῃ ὅτι ἡ θέσις μας ἐναντι τῆς ἀγίας Τριάδος καὶ τοῦ θελήματός Της εἶναι μία: ἡ ὑπακοή. Καί, ὅπως τονίζει, ἡ ὑπακοή δὲν εἶναι ἐσωτερικὴ διάθεσις, ἀλλὰ ἔργα.

47. Προπέτασμα τοῦ Λόγου λέγεται ἡ σάρκα Του, ἡ ἀνθρω

ἀπὸ τὸν «Πονηρόν», τὸν «Πειραστήν», πόσο θὰ πρέπει νὰ εἶναι τῶρα τὸ σκότος τοῦ θίου μας τούτου, ἀφοῦ ἐν συγκρίσει μὲ τὸ σκότος - διάβολον εἶναι ἀσθενέστερο; ! Τί τὸ παράδοξο συνεπῶς, ἀν ἀφοῦ Ἐκεῖνο τὸ Φῶς «διέφυγεν» ἐντελῶς, θὰ συμβῇ νὰ κατακυριαρχηθοῦμε ἡμεῖς ἀπὸ αὐτὸ σὲ ἕνα κάποιο ποσοστό; Καὶ ἀσφαλῶς, δι' ἐκείνους ποὺ ἀντιμετωπίζουν τὰ θέματα αὐτὰ σωστά, εἶναι κάτι τὸ σπουδαιότερο τὸ ὅτι «ἐξεδιώχθη», ἀφοῦ πρόκειται γιὰ μᾶς! Ἀλλὰ εἰς τὰ ἀνωτέρω θὰ προσθέσω, ἀφοῦ τὸ ἐνθυμήθηκα καὶ τὸ «ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθεὶς, δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθῆσαι»⁴⁸, διότι καὶ αὐτὸ ὁδηγεῖ σαφῶς εἰς τὸ ἴδιο νόημα. Πάντως «τὰ πάντα ἐν πᾶσιν»⁴⁹ θὰ γίνῃ ὁ Θεὸς κατὰ τὸν καιρὸν τῆς «ἀποκαταστάσεως»⁵⁰. (Θεὸς ἐδῶ ἐννοεῖται) ὅχι ὁ Πατήρ, ἐπειδὴ τάχα ὁ Υἱὸς διελύθη⁵¹ μέσα Του, σὰν νὰ ἦ-ταν κάποια φλόγα ποὺ δι' ἕνα περιωρισμένο χρονικὸ διάστημα ἀπεσπάσθη, ἀλλὰ ἔπειτα ἐνώθη καὶ πάλι σὲ

πῖνη φύσις Του. Ἡ «ἄλλη σκοτία», ποὺ ἐξεδίωξε ἀπὸ τὸν τόπον της, λόγῳ τοῦ προπετάσματος Του, τὸν Λόγον, εἶναι οἱ Ναζαρηνοὶ (βλ. Λουκ. 4, 16-30) καὶ κάθε ἄνθρωπος ποὺ ἀρνεῖται τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς τὸ σκοτάδι ποὺ ἐπικρατεῖ μέσα εἰς τὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων αὐξάνει, διότι μᾶς κατακυριεύει τὸ πολὺ ἰσχυρότερο καὶ ζοφερώτερο σκοτάδι, ὁ Διάβολος. Ἀλλὰ, ὅπως ὀρθὰ τονίζει ὁ ἅγιος Γρηγόριος, εἶναι πρὸς μεγάλο μυστήριον τὸ πῶς τὸ ἰδικόν μας σκοτάδι κατορθώνει νὰ ἐκδιώκῃ τὸ Φῶς ποὺ φαίνει ἐν τῇ σκοτίᾳ, δηλ. τὸν Χριστόν, παρὰ τὸ πῶς ἡ σκοτισμένη πιά ψυχὴ μας κατακυριεύεται καὶ ὑποδουλώνεται ὀλοκληρωτικὰ στὸ ἰσχυρότερό της σκοτάδι τοῦ Διαβόλου.

48. Ἐβρ. 2, 18.

49. Α' Κορ. 15, 28.

50. Πράξ. 3, 21.

51. Τῇ ἀποψιν αὐτὴν ἐκπροσωποῦσαν ἀπλοῖκοι πιστοί. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος τῆς φέρεται μὲ συγκατάθεσιν καὶ κατανόησιν.

μία μεγάλη φωτιά — καὶ ἄς μὴ ἀνακατεύωνται, παρακαλῶ, μὲ τὸ ρητὸ αὐτὸ οἱ Σαθελλιοί⁵²! — ἀλλὰ ὁλόκληρος ὁ Θεός, τότε ποὺ δὲν θὰ εἴμεθα πλέον «πολλά», — ὅπως τώρα, ποὺ λόγῳ τῶν διαφορῶν «ὀρμῶν» καὶ «παθῶν» μας ἢ δὲν ἔχομεν μέσα μας ἀπολύτως τίποτε ἀπὸ Θεοῦ ἢ ἔχομε κάτι λίγο— ἀλλὰ θὰ εἴμεθα ὁλόκληροι θεοειδεῖς, καὶ μέσα μας θὰ ἔχωμεν ὅλον καὶ μόνον τὸν Θεό⁵³. διότι αὐτὸ εἶναι ἡ τελειότης πρὸς τὴν ὁποία τείνομε· καὶ αὐτὸ μᾶς τὸ ἀποδεικνύει κατὰ πρῶτο καὶ κύριο λόγο ὁ Παῦλος, ἀφοῦ αὐτὸ ποὺ ἐδῶ λέγει μὲ τρόπο ἀκαθόριστο περὶ τοῦ Θεοῦ, εἰς ἄλλο σημεῖο τὸ περιορίζει σαφῶς μόνο εἰς τὸν Χριστό. Τί λέγει; «Ὅπου οὐκ ἔνι Ἑλλήν, οὐδὲ Ἰουδαῖος, περιτομὴ καὶ ἀκροθυστία, θάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος, ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν παῶσι Χριστός»⁵⁴.

Γ'. «Ὁ Πατήρ μου μείζων μου ἐστι».

7. Σὰν τρίτο ἀρίθμησε τὸ «μείζων». Σὰν τέταρτο τό: «καὶ Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν».

52. Δηλ. οἱ Πατροπασχῖται, ὁπαδοὶ τοῦ Σαθελλίου, ποὺ ἐδίδασκεν ὅτι ὁ Πατήρ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι μορφαί, μὲ τὰς ὁποίας ἀπεκαλύφθη ὁ ἕνας καὶ μόνος Θεός.

53. Ἡ ἁμαρτία ὁδηγεῖ εἰς τὴν διάσπασιν. Δι' αὐτὸ τώρα εἴμεθα πολλά. Πάθη, ὀρμαί, ἀντιθέσεις κλπ. Μὲ τὴν μέθεξιν εἰς τὰς ἀκτίστους ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ὑπακοῆς γινόμεθα ὁλόκληροι θεοειδεῖς, δηλ. καὶ τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα (νοῦς). Μέσα μας ἔχομε τότε ὅχι τὴν πολλότητα τῶν ὀρμῶν, παθῶν κλπ., ἀλλὰ ὅλον καὶ μόνον τὸν Θεόν. Καὶ γινόμεθα μὲ Αὐτὸν «ταῦτόν μᾶλλον, ἢ ἀφομοίωμα»· δηλ. ὅχι ἀπλῶς κάτι ποὺ τοῦ ὁμοιάζει, ἀλλὰ τὸ ἴδιον, χωρὶς θέβαια ποτὲ νὰ ὁδηγηθοῦμε σὲ μίαν κατ' οὐσίαν ταυτότητα. Καὶ ὅπως τονίζει ὁ ἅγιος, αὐτό, ἡ θέωσις, εἶναι ἡ τελειότης, πρὸς τὴν ὁποίαν τείνομεν. Πρέπει νὰ γίνωμεν «ταῦτόν» μὲ τὸν Θεόν, διὰ τῆς ὑπακοῆς.

54. Γαλ. 3, 28.

Λοιπόν. Ἄν ἐχαρακτηρίζετο μὲν (ὁ Πατήρ) ὡς «μ ε ί ζ ω ν», ἀλλὰ ὅχι (καὶ ὁ Υἱός) ὡς «ἴ σ ο ς», πιθανὸν θὰ ἦταν δι' αὐτοὺς τὸ ἐπιχειρήμά τους αὐτὸ «κάτι»! Ἀφοῦ ὁμως εὐρίσκομε καὶ τὰ δύο ἐξ ἴσου σαφῶς, τί ἔχουν νᾶ μᾶς εἰποῦν οἱ «παλληκαράδες» μας; Ποῖο εἶναι τὸ «ἀτράνταχτο» ἐπιχειρήμα τους; Διότι, τὸ ἴδιο πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατο νὰ εἶναι ταυτοχρόνως καὶ μεγαλύτερο καὶ ἴσο μὲ ἓνα ἄλλο —τὸ ἴδιο πάντοτε— πρᾶγμα!

Ἡ μήπως εἶναι σαφές ὅτι τὸ «μεῖζον» (τοῦ Πατρὸς ἔναντι τοῦ Υἱοῦ) ἀναφέρεται εἰς τὸ ὅτι Αὐτὸς εἶναι ἡ «αἰτία», ἐνῶ τὸ «ἴσον» (τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα) ἀναφέρεται εἰς τὴν κοινὴ τους οὐσία; Καὶ αὐτὸ ὁμως ἐμείς τὸ πιστεύομε ὀρθῶς, ὅπως καὶ οἱ ἀπόστολοι, ἐπειδὴ ἔχομεν πολὺ εἰλικρινῇ ἔναντι τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ τοποθέτησι!

Πάντως κάποιος ἄλλος ἀντιτείνων εἰς τὸν συλλογισμόν μου αὐτὸ θὰ ἤμποροῦσε νὰ μᾶς εἰπῇ, ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονὸς ὅτι (ὁ Υἱός) λαμβάνει ὑπαρξιν ἀπὸ μίαν τέτοια «αἰτία» δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι «κατώτερο» ἀπὸ κάτι τὸ «Ἀναίτιο»⁵⁵. Θὰ ἤμποροῦσε ἀκόμη νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐξ ἴσου ἀναρχος, ἀφοῦ προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἄναρχο. Καὶ ὑπάρχει ἀκόμη ἡ «γέννησις», πού, τοῦλάχιστον γιὰ τοὺς μυαλωμένους, εἶναι κάτι τὸ τόσο μεγάλο καὶ τόσο σεβάσμιο!

Λοιπόν, τὸ νὰ μᾶς λέγῃ κανεὶς ὅτι ὀνομάζεται «μεγαλύτερος» ἀπὸ Ἐκεῖνον πού μπορεῖ κανεὶς πότε - πότε νὰ Τὸν σκέπτεται μόνον ὡς πρὸς τὴν ἀνθρωπίνῃ φύσιν

---

55. Αὐτὸς ὁ «ἀντιτείνων» εἶναι ὀρθόδοξος. Ὁ συλλογισμὸς του εἶναι: ἂν ὁ Πατήρ, ἡ αἰτία τοῦ Υἱοῦ, εἶναι τόσο ὕψηλός, ὁ Υἱός, ἀφοῦ παίρνει ὑπαρξιν ἀπὸ αὐτόν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι κάτι τὸ κατώτερόν του. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀποδέχεται, ὡς φαίνεται, τὴν ὀρθότητα τοῦ συμπεράσματος, χωρὶς νὰ ἐγκρίνῃ ἐξ ὁλοκλήρου τὴν νομιμότητα τοῦ συλλογισμοῦ.

Του, εἶναι μὲν ἀληθινό, ἀλλὰ δὲν ἐνέχει τίποτε τὸ σπουδαῖον! Καὶ πράγματι. Τί τὸ παράδοξο, ἂν ὁ Θεὸς ὀνομάζεται μεγαλύτερος ἀπὸ ἓνα ἄνθρωπο;

Αὐτὰ θεθαίως τὰ εἶπα δι' ἐκείνους πὺν κομπορρημονοῦν, ὅτι (τάχα... «κάτι» μᾶς «λέγουν») μὲ θάσιν τὸ «μειζων».

Δ'. «Θεὸς τοῦ Κυρίου».

8. «Θεός»⁵⁶ θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ὀνομάζεται (ὁ Πατήρ) ὅχι «τοῦ Λόγου», ἀλλὰ τοῦ «ὀρωμένου», (τοῦ ἀνθρώπου Ἰησοῦ). Διότι, πῶς θὰ ἦταν δυνατό νὰ ὑπάρχη «Θεός» τοῦ κατὰ κυριολεξίαν Θεοῦ; Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ «Πατήρ» ὀνομάζεται ὅχι τοῦ «ὀρωμένου», ἀλλὰ «τοῦ Λόγου». Διότι (ὁ Χριστὸς) ἦταν διπλοῦς.

Καὶ ἔτσι, ἄλλα μὲν ἀναφέρονται καὶ εἰς τίς δύο φύσεις, κατὰ κυριολεξίαν, ἄλλα ὅχι κατὰ κυριολεξίαν, καὶ ἄλλα μὲ τρόπον ἐντελῶς ἀντίθετον ἀπὸ ὅτι μπορεῖ νὰ ἰσχύη γιὰ μᾶς! Καὶ πράγματι. Γιὰ μᾶς εἶναι μὲν κατὰ κυριολεξίαν Θεός, ἀλλὰ ὅχι καὶ κατὰ κυριολεξίαν Πατήρ. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο πὺν προκαλεῖ εἰς τοὺς αἵρετικούς τὴν πλάνην: ἡ ποικίλη χρήσις τῶν ὀνομάτων, κατὰ τὴν ὁποία παραλλάσσει ἐκάστοτε ἡ σημασία τῶν ὀνομάτων, λόγῳ τῆς «ὑποστατικῆς ἐνώσεως»!

Καὶ ἰδοὺ ἡ ἀπόδειξις: Κάθε φορὰ πὺν αἱ δύο φύσεις διακρίνονται, εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν σχετικῶν συλλογισμῶν ξεχωρίζονται ἀντιστοίχως καὶ τὰ ὀνόματα. Καὶ ἄκουσε τί λέγει ὁ Παῦλος: «ἵνα ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡ-

56. Διὰ νὰ καταλάβωμε τὸ κεφάλαιον αὐτὸ πρέπει νὰ προσέξωμεν, ὅτι ὁ «Θεός» εἶναι ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑΣ, καὶ ὅτι ἀπὸ τὰ ὀνόματα τοῦ Κυρίου μόνον τὰ ΛΟΓΟΣ καὶ ΥἱΟΣ σημαίνουν τὴν θεῖαν Φύσιν Του.

μῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ Πατήρ τῆς Δόξης»⁵⁷. Ὀνομάζεται τοῦ μὲν Χριστοῦ «Θεός», τῆς δὲ Δόξης «Πατήρ». Διότι, παρ' ὅτι καὶ τὰ δύο εἶναι ἕνα, ὁμῶς ἕνα εἶναι ὄχι ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τους, ἀλλὰ λόγῳ τῆς ἐνώσεώς τους. Θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρξῃ κάτι τὸ πιὸ σαφές ἀπὸ αὐτό;

Ε'. «Λαμβάνει...».

9. Ὡς πέμπτον, ἄς ἀναφερθῇ τὸ ὅτι αὐτὸς λαμβάνει⁵⁸ «ζώην», ἢ «κρίσιν», ἢ «κληρονομίαν ἐθνῶν», ἢ «ἐξουσίαν πάσης σαρκός», ἢ «δόξαν», ἢ «μαθητάς», ἢ πᾶν ὅ,τι ἄλλο ἀναφέρεται εἰς τὴν Γραφήν. Ὅμως καὶ αὐτὸ (τὸ ὅτι «λαμβάνει») ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνθρώπινή Του φύσι.

Ἀλλὰ, καὶ ἂν αὐτὸ τὸ ἀποδώσῃς εἰς τὴν θείαν φύσιν, δὲν εἶναι ἄτοπο, ἂν θέβαια καὶ τότε δὲν τὰ θεωρήσῃς αὐτὰ ὡς ἐξ ὑστέρου ἀποκτήματά Του, ἀλλὰ ὅαν κάτι ποὺ τὸ εἶχε ἀπὸ τὴν ἄρχῃ, καὶ μάλιστα ὄχι κατὰ χάριν, ἀλλὰ κατὰ φύσιν.

Σ'. «Ὁ ὁ δύναται ὁ Υἱός...».

10. Ὡς ἕκτον, ἄς ἀριθμήσωμε τὸ ὅτι «οὐ δύναται ὁ Υἱὸς ποιεῖν ἄφ' ἑαυτοῦ οὐδέν, ἐὰν μὴ θλέπῃ τὸν Πατέρα ποιοῦντα» κάτι⁵⁹. Αὐτὸ θέλει νὰ μᾶς εἰπῇ περί-

---

57. Διὰ τοῦ ὀνόματος «Ἰησοῦς Χριστός» δηλοῦται καὶ ἡ ἀνθρώπινη φύσις καὶ τὸ ἕν Πρόσωπον τοῦ Θεανθρώπου. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ Πατήρ ὀνομάζεται «Θεὸς τοῦ Κ. ἢ. Ἰ. Χ.». «Πατήρ τῆς Δόξης» ὀνομάζεται ἐπειδὴ ἡ «δόξα» εἶναι ἡ ἰδίᾳ ἡ Θεότης. Δόξα τοῦ Λόγου, εἶναι ἡ ἰδίᾳ ἡ Θεότης τοῦ Λόγου.

58. Ἀποκ. 2, 28.

59. Ἰωάν. 5, 19.

που τὰ ἐξῆς: τὸ «δύναται» καὶ «δὲν δύναται» δὲν ἔχουν μίαν καὶ πάντοτε τὴν ἴδια σημασία· ἀντιθέτως ἔχουν πολλές σημασίες.

Καὶ πράγματι. Τὸ μὲν («δύναται») χρησιμοποιεῖται ἐνίοτε διὰ νὰ δηλώσῃ ἔλλειψι δυνάμεως, εἴτε γιὰ μίαν χρονικὴ περίοδο, εἴτε ὡς πρὸς κάτι, π.χ. ὅτι δὲν μπορεῖ τὸ παιδί νὰ κάνῃ ἀθλήματα, ἢ τὸ σκυλάκι νὰ βλέπῃ, ἢ νὰ διαγωνισθῇ μὲ τὸν τάδε. Καὶ ἀσφαλῶς κάποτε καὶ θὰ ἀθλήσῃ (τὸ παιδί), καὶ θὰ ἰδῇ (τὸ σκυλί) καὶ θὰ διαγωνισθῇ (ὁ μαθητὴς) πρὸς τὸν τάδε, ἔστω καὶ ἂν θὰ ἀδυνατῇ καὶ τότε νὰ διαγωνισθῇ μὲ κάποιον ἄλλο.

Ἀντιθέτως τὸ «οὐ δύναται» ἄλλοτε μὲν ἐκφράζει ἓνα γενικὸν κανόνα, ὡς π.χ. «Οὐ δύναται πόλις κρυθῆναι ἐπάνω ὅρους κειμένη»⁶⁰, διότι θεβαίως θὰ ἤμποροῦσε κάτι νὰ κρυθῇ, ἀρκεῖ νὰ ἔμπαινε μπροστά του κάτι τὸ μεγαλύτερόν του, ἄλλοτε δέ, ὅτι αὐτὸ ποὺ λέγεται δὲν εἶναι λογικό: π.χ. «Οὐ δύναται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος νηστεύειν»⁶¹, ἐφ' ὅσον θὰ εἶναι μαζί τους ὁ Νυμφίος, εἴτε ὁ σωματικῶς ὀρώμενος, διότι ἡ περίοδος τῆς ἀνάμεσά μας παρουσίας Του δὲν εἶναι καιρὸς κακοπαθείας, ἀλλὰ εὐφροσύνης, εἴτε ὁ νοούμενος ὡς Λόγος. Καὶ πράγματι. Ποῖος λόγος ὑπάρχει νὰ νηστεύουν σωματικῶς, ἐκεῖνοι ποὺ καθαρίζονται μὲ τὸν λόγον; Καὶ ἄλλοτε πάλιν ὅτι εἶναι κάτι τὸ ἀθούλητο, π.χ. τὸ ὅτι «δὲν ἡδυνήθη» νὰ κάμῃ ἐκεῖ «σημεῖα», λόγῳ τῆς ἀπιστίας ἐκείνων⁶², ποὺ θὰ τὰ ἐδέχοντο. Τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι, ἐπειδὴ διὰ τὰς ἰάσεις ἀπαιτοῦνται καὶ τὰ δύο, δηλ. καὶ ἡ πίστις τῶν θεραπευομένων καὶ ἡ δύναμις τοῦ θεραπευτοῦ, δὲν ἦταν δυνατό νὰ γίνῃ ἴασις, ἐφ' ὅσον

60. Ματθ. 23, 14.

61. Πρὸλ. Ματθ. 9, 15, Μάρκ. 2, 19.

62. Πρὸλ. Ματθ. 13, 58, Μάρκ. 6, 13.

ἔλειπε ἢ μία ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς προϋποθέσεις.

Καὶ δὲν γνωρίζω, ἂν δὲν θὰ πρέπη νὰ προστεθῇ καὶ αὐτὸ εἰς τὸ «εὐλογον»: διότι ἡ θεραπεία δι' ἐκείνους ποὺ πρόκειται λόγῳ τῆς ἀπιστίας τους νὰ ζημιωθοῦν ἀπὸ αὐτὴν δὲν εἶναι εὐλογος. Τὴν ἴδια σημασία ἔχει καὶ τό: «οὐ δύναται ὁ κόσμος μὴ μισεῖν ὑμᾶς»⁶³ καὶ τὸ «πῶς δύνασθε λαλεῖν ἀγαθὰ πονηροὶ ὄντες»⁶⁴;». Καὶ ὄντως. Πῶς εἶναι δυνατόν κάτι ἀπὸ αὐτὰ νὰ εἶναι ἀδύνατο, ἐκτὸς μόνο ἂν εἶναι ἀβούλητο; "Ομῶς ὑπάρχει σ' αὐτὰ ποὺ ἔχουν λεχθῇ καὶ κάτι, ποὺ ὡς πρὸς μὲν τὴν φύσιν τοῦ εἶναι ἀδύνατο, γιὰ τὸ Θεὸ ὅμως, ἐάν θελήσῃ, εἶναι δυνατό, π.χ. τὸ ὅτι δὲν εἶναι δυνατό ὁ ἴδιος ἄνθρωπος νὰ γεννηθῇ γιὰ δευτέρη φορά⁶⁵, καὶ τὸ ὅτι ἡ τρύπα θελόνας δὲν χωράει μιὰ γκαμήλα⁶⁶. Τί ὅμως θὰ ἦταν δυνατό νὰ ἐμποδίσῃ νὰ γίνῃ κάτι τέτοιο, ὅταν ὁ Θεὸς θελήσῃ;

11. Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ὑπάρχει καὶ τὸ ἀπολύτως ἀδύνατον, ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἐνδέχεται νὰ γίνῃ, ὅπως αὐτὸ μὲ τὸ ὁποῖο ἀσχολούμεθα τώρα. "Οπως λοιπὸν λέγομεν, ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρχῃ Θεὸς πονηρὸς —ἢ νὰ μὴ ὑπάρχῃ Θεὸς— διότι αὐτὸ θὰ ἦταν σημεῖον ἀδυναμίας τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι δυνάμεως, ἢ νὰ ὑπάρχῃ αὐτὸ ποὺ δὲν ὑπάρχει, ἢ τὰ δύο ἐπὶ δύο νὰ εἶναι ταυτοχρόνως καὶ τέσσαρα καὶ δέκα, **ἔ τ σ ι ε ἰ ν α ι ἀ δ ὕ ν α τ ο**, καὶ ἐντελῶς ἔξω τῆς πραγματικότητος, νὰ κάνῃ κάτι ὁ Υἱὸς ἀπὸ αὐτὰ ποὺ δὲν κάνει ὁ Πατήρ, ἀφοῦ «πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ»⁶⁷ εἶναι τοῦ Υἱοῦ, ὅπως καὶ ἀντιθέτως τὰ τοῦ Υἱοῦ εἶναι καὶ τοῦ Πατρός. Τίπο-

63. Ἰωάν. 15, 18 ἐξ.

64. Ματθ. 12, 34.

65. Πρβλ. Ἰωάν. 3, 4.

66. Πρβλ. Ματθ. 19, 24.

67. Ἰωάν. 16, 15.

τε λοιπόν δὲν εἶναι ἰδιαίτερο τοῦ ἐνός, ἀφοῦ ὅλα εἶναι κοινά, ἀφοῦ καὶ τὸ ἴδιο τὸ «εἶναι» τους εἶναι κοινὸ καὶ ὁμότιμο, παρ' ὅτι ὁ Υἱὸς τὸ ἔχει ἀπὸ τὸν Πατέρα. Καὶ κατὰ τοῦτο λέγεται καὶ τὸ «ἐγὼ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα»⁶⁸, ὅχι διότι ἀπὸ ἐκεῖ (τὸν Πατέρα) ἐξαρτᾶται ἡ ζωὴ του καὶ τὸ εἶναι Του, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἀπὸ ἐκεῖ ἔλαβε τὴν ὕπαρξί του, καὶ μάλιστα ἀχρόνως καὶ ἀναιτίως. Ἀλλὰ, πῶς βλέπει τὸν Πατέρα νὰ κάνῃ κάτι, καὶ τὸ κάνει καὶ Αὐτὸς ἔτσι⁶⁹; μήπως ἄρα γε, ὅπως αὐτοὶ ποὺ ζωγραφίζουν τὶς διάφορες μορφές καὶ τὰ γράμματα, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ τὰ «ἀποδώσουν» ὅπως εἶναι ἄλλως πῶς, παρὰ μόνο ὅταν κάθε τόσο κυττάζουν τὸ «ἀρχέτυπον» καὶ ὁδηγοῦνται ἀπὸ αὐτό; Καί, πῶς ἡ Σοφία ἔχει ἀνάγκη κάποιον νὰ Τὴν διδάξῃ; Ἡ πῶς δὲν κάνει κάτι, ἂν δὲν τὸ διδαχθῇ; Καί, πῶς κάνει κάτι ὁ Πατήρ; ἢ πῶς ἔχει κάμει κάτι;

Μήπως τάχα πρὶν ἀπὸ τὸν παρόντα εἶχε φτιάξει κάποιον ἄλλο κόσμον, ἢ μήπως θὰ μᾶς φτιάξῃ τώρα καὶ τὸν μέλλοντα, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν εἰς τὸν Υἱὸν κυττάζοντάς τους νὰ ἔχῃ φτιάξει τὸν ἕνα καὶ νὰ φτιάξῃ τὸν ἄλλο; Μὲ θάσιν ὁμῶς τὴν ἀποψιν αὐτὴ ἔχομε τέσσαρες κόσμους! Δύο δημιουργήματα τοῦ Πατρός, καὶ δύο τοῦ Υἱοῦ! Ὡ τί παραλογισμός! Τί ἀνοησία!

Ἀλλὰ ὅς προσθέσωμε ἀκόμη κάτι: ὁ Υἱὸς καθαρί-

---

68. Ἰωάν. 6, 57. Ἡ πρόθεσις «διὰ» δὲν δηλοῖ ἐδῶ τὸν σκοπὸν, ἀλλὰ τὴν αἰτίαν. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐξηγεῖ μὲ ποῖαν ἔννοιαν ὁ Υἱὸς «ζῇ διὰ τὸν Πατέρα».

69. Ἰωάν. 5, 19. Δικαίως τὸ ἐπίρρημα «καθώς» ἐτράθηξε τὴν προσοχὴν τῶν ἐρμηνευτῶν. Τί σημαίνει αὐτὸ τὸ «καθώς»; Αἱ ἐρωτήσεις ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι ἐρωτήσεις ποὺ προβάλλονται ἐπίτηδες, διὰ νὰ δειχθῇ ὅτι εἶναι μάταιον νὰ ἀναζητοῦμεν πίσω ἀπὸ τὸ καθὼς ἕνα «τρόπον», ποὺ ὁ Υἱὸς μιμεῖται πιστά. Τὸ νόημα εἶναι: ὁ,τιδήποτε κάνει ὁ Πατήρ, τὸ κάνει αὐτεξουσίως καὶ αὐτοδυνάμως καὶ ὁ Υἱός.

ζει από λέπρα καὶ ἀπαλλάσσει ἀπὸ δαιμόνια καὶ νόσους καὶ δίνει ζωὴν σὲ νεκροὺς καὶ περιπατεῖ ἐπάνω στὴν θάλασσα, καὶ ἐν γένει κάνει ὅλα ἐκεῖνα ποὺ ἔκαμε! Πότε καὶ σὲ ποιοῦ μέρος εἶχε κάμει παλαιότερα κάτι τὸ ἀνάλογο ὁ Πατήρ;

Μήπως τὸ ρητὸ αὐτὸ μᾶς λέγει ἀπλῶς, ὅτι γιὰ τὰ ἴδια πράγματα ὁ μὲν Πατήρ δείχνει ἕναν τύπον, ὁ δὲ Λόγος τὰ ἐκτελεῖ, ἐνεργῶν ὅχι σάν δοῦλος, οὔτε κατὰ μίαν δουλικὴν ἀπομίμησι, ὅπως συμβαίνει μὲ ἐκείνους ποὺ δὲν ξέρουν τίποτε, ἀλλὰ σάν ἐπιστήμων, σάν ἕνας ἀπόλυτος ἐξουσιαστής, ἡ —γιὰ νὰ ὁμιλήσω πρὸ πολὺ ὅπως ἀρμόζει— σάν «Πατέρα»; Αὐτὸ ἐγὼ δέχομαι ὡς ὀρθὸ νόημα τὸ ἐξῆς: ὅσα γίνονται ἀπὸ τὸν Πατέρα αὐτὰ καὶ ὁ Υἱὸς τὰ κάνει «ὁμοίως»· ὅχι μὲ τὴν ἔννοια, ὅτι τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν τους εἶναι «ὅμοια», ἀλλὰ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι καὶ οἱ δύο ἔχουν τὴν ἴδια ἐξουσία. Μόνο ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ τὸ ὅτι «ἕως ἄρτι» ἐργάζεται καὶ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός. Ἀλλὰ ὅχι μόνο αὐτό. Δηλοῖ ἀκόμη καὶ τὴν διακυβέρνησι καὶ συντήρησι ὅλων ἐκείνων ποὺ ἐδημιούργησαν. Αὐτὸ πρέπει νὰ δηλοῖ καὶ τὸ «ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα» καὶ «ὁ θεμελιῶν τὴν γῆν ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς», ἀφοῦ γνωρίζομεν, ὅτι τὰ ἐδημιούργησε καὶ τὰ ἐστερέωσε «μιά γιὰ πάντα». Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ «ὁ στερεῶν θρόνῳ καὶ κτίζων πνεῦμα», γιὰ τὴν δημιουργία τῶν ὁποίων μιά φορὰ θεθαίως ἔγινε λόγος («εἶπεν ὁ Θεός...»), ἀλλὰ ἡ ἐνέργεια τοῦ λόγου τοῦ ἐκείνου ἐξακολουθεῖ μέχρι καὶ τώρα.

Ζ'. «Καταθέθηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν...».

12. Σάν ἐθεδομοῖς θεωρηθῇ τὸ ὅτι «ὁ Υἱὸς κατέβη ἀπὸ τὸν Οὐρανόν, διὰ νὰ κἀνῃ ὅχι τὸ ἰδικόν Του

θέλημα, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρός Του, ποὺ Τὸν ἔστειλε»⁷⁰.

Λοιπὸν. Ἄν μὲν αὐτὰ δὲν τὰ εἶχε εἰπῇ ὁ ἴδιος, Αὐτὸς ποὺ κατέβη, θὰ ἐλέγαμε ὅτι τὰ λόγια αὐτά, διευπλώθησαν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, ὅχι ἀπὸ Ἐκεῖνον ποὺ πρέπει νὰ φέρωμε στὸ νοῦ μας μὲ θάσι τὸν Σωτῆρα μας — διότι ἐκείνου ἡ θέλησις δὲν ἦταν ποτὲ οὔτε εἰς τὸ ἐλάχιστον ἀντίθετος εἰς τὴν θέλησι τοῦ Πατρός, ἀφοῦ εἶχε ἐξ ὀλοκλήρου θεωθῇ⁷¹ — ἀλλὰ τοῦ ὁμοίου μας, τοῦ πεπτωκότος, διότι Αὐτοῦ τὸ ἀνθρώπινο θέλημα δὲν ἀκολουθεῖ ὅπωςδήποτε τὸ θεῖο, ἀλλὰ καὶ σὲ πολλὰ ἀντίκειται σ' αὐτὸ καὶ τὸ ἀντιπαλαίει!

Μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ἐνοήσαμε καὶ τό: «Πάτερ, ἂν εἶναι δυνατό, ἅς παρέλθῃ ἀπὸ ἐμέ τὸ ποτήριο αὐτό» ὅμως νὰ μὴ γίνῃ αὐτὸ ποὺ θέλω ἐγώ, ἀλλὰ νὰ

70. Ἰωάν. 6, 38.

71. Ποῖον ἦτο αὐτὸ τὸ «ἰδικόν Του θέλημα», ποὺ ὁ Χριστὸς μᾶς λέγει ὅτι δὲν κατέβη ἀπὸ τὸν οὐρανὸν διὰ νὰ τὸ κάνῃ; Ἡ ἀπάντησις τῶν ἁγίων Πατέρων: θέλημα ἰδικόν Του, ὠνόμαζε τὸ θέλημα τῆς σαρκὸς Του. Τὸ θέλημα τοῦ Πατρός καὶ τοῦ Λόγου· Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶναι πάντοτε ἕνα. Τὸ θέλημα τοῦ Λόγου ταυτίζεται μὲ τὸ θέλημα τοῦ Πατρός. Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶχε ἐξ ὀλοκλήρου θεωθῇ καὶ ποτὲ οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον ἦταν ἀντίθετον εἰς τὸ θέλημα τοῦ Πατρός καὶ τοῦ Λόγου. Ἡ θέωσις τοῦ θελήματος εἶναι ἡ ταύτισις τοῦ θελήματος. Ποῖον εἶναι τὸ θέλημα «τῆς σαρκὸς» τότε; Ποῖον τὸ θέλημα τοῦ ὁμοίου μας πεπτωκότος ἀνθρώπου; Ὁ νέος Ἀδὰμ ἐφόρεσε τὴν εἰκόνα τοῦ πεπτωκότος πρώτου Ἀδὰμ διὰ νὰ τὴν θεραπεύσῃ. Ὁ Χριστὸς ἐνεδύθη τὴν καταφθαρεῖσαν φύσιν, διὰ νὰ τὴν ἀνορθώσῃ. Εἰς τὴν καταφθαρεῖσαν αὐτὴν φύσιν ἔμειναν ὅλα τὰ ἀδιάβλητα πάθη, πείνα, δίψα, δειλία τοῦ θανάτου, κόπος, ἀγάπη τῆς ἀνέσεως, κλπ. Τὰ ἀδιάβλητα αὐτὰ πάθη, λόγῳ τῆς θεώσεως τόσοσιν τῆς θελήσεως ὅσον καὶ τῆς σαρκὸς τοῦ Χριστοῦ ἔμειναν οὐσιαστικῶς ἀνενέργητα. Ὅταν ἠθέληεν ὁ Σωτὴρ «ἐνεθριμᾶτο καὶ ἐτάρασεν ἑαυτὸν» (Ἰωάν. 11, 13) καὶ

νικήση τὸ δικό σου θέλημα»⁷². Διότι δὲν εἶναι λογικὸ νὰ δεχθοῦμε, οὔτε ὅτι ἀγνοοῦσε, ἂν εἶναι ἢ ὄχι δυνατό, οὔτε ἀντέτασσε εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ ἰδικό Του θέλημα!

Ἄλλὰ ἀφοῦ τὰ λόγια ἐλέχθησαν ἔτσι, ὥστε νὰ δίδεται ἡ ἐντύπωση, ὅτι προέρχονται ἀπὸ Ἐκεῖνον ποὺ προσέλαθε τῇ σάρκα, —αὐτὸ δηλοῖ τὸ «κατέβηκα»!— καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν σάρκα, ποὺ ἔγινε πρόσλημμα, θὰ ἀπαντήσωμε ὡς ἐξῆς: Τὰ λόγια αὐτὰ δὲν μᾶς τὸ παρουσιάζουν τὸ θέλημα αὐτὸ σὰν τὸ ἰδιαίτερο θέλημα τοῦ Υἱοῦ, ἀντίθετο εἰς τὸ θέλημα τοῦ Πατρός, ἀλλὰ σὰν νὰ μὴ ἦταν δικό Του! Τὰ λόγια εἶναι ἔτσι διατυπωμένα, ὥστε τὸ συμπέρασμα πρέπει νὰ εἶναι περίπου τὸ ἐξῆς: «Ὁχι γιὰ νὰ κάνω τὸ ἰδικό μου θέλημα»· ἀφοῦ τὸ δικό μου δὲν εἶναι κάτι τὸ χωριστὸ ἀπὸ τὸ δικό Σου, ἀλλὰ τὸ ἓνα καὶ κοινὸ δικό Σου καὶ ἰδικόν μου, πού, ὅπως ἔχομε μίαν θεότητα, ἔτσι ἔχομε καὶ μίαν θέλησι.

Καὶ πράγματι. Πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ποὺ εἶναι διατυπωμένα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο λέγονται ἀπὸ κοινοῦ, καὶ ὄχι θετικά, ἀλλὰ ἀρνητικά, π.χ. τὸ «Οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα»⁷³· διότι οὔτε δίδει, οὔτε φυσικὰ μὲ τὸ μέτρο· καθ' ὅσον ὁ Θεὸς δὲν μετρίεται ἀπὸ τὸν Θεό! Καὶ τὸ «Οὔτε ἡ ἁμαρτία μου, οὔτε ἡ ἀνομία μου»⁷⁴. Δὲν γίνεται γι' αὐτὴν λόγος, σὰν νὰ ὑπῆρχε, ἀλ-

---

ἐθάδιζε καὶ ἐδάκρυε, δεικνὺς τὸ ἀνθρώπινον, καὶ ἐξεδήλωνε τὴν τρομακτικὴν ἐκείνην δειλίαν θανάτου, ποὺ ἦταν μαρτυρία ἀψευδῆς, ὅτι εἶχε φορέσει τὴν εἰκόνα τοῦ παλαιοῦ καὶ παλιωμένου ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν Ἀδάμ, δηλ. τὴν καταφθαρεῖσαν φύσιν. Δόξα σοι, Κύριε. Τῷ πάθει Σου, Χριστέ, π α θ ῶ ν ἠλευθερώθημεν καὶ τῇ Ἀναστάσει Σου ἐκ φ θ ο ρ ᾱ ς ἐλυτρώθημεν.

72. Ματθ. 26, 39.

73. Ἰωάν. 3, 34.

74. Ψαλμ. 58, 4.

λά ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχε. Καὶ ἀκόμη. «Οὐ διὰ τὰς δικαιοσύνας ἡμῶν, ἀς ἐποιήσαμεν»⁷⁵· διότι δὲν ἐκάμαμε καλὰ ἔργα.

Ἄκόμη αὐτὸ εἶναι σαφές καὶ εἰς τὰ ἐξῆς χωρία: «Τί, λέγει τὸ θέλημα τοῦ Πατρός;» νὰ σωθῇ κάθε ἄνθρωπος πού πιστεύει εἰς τὸν Υἱόν, καὶ νὰ ἀξιωθῇ τῆς τελευταίας ἀναστάσεως. Μήπως τάχα αὐτὸ εἶναι μὲν θέλημα τοῦ Πατρός, ἀλλὰ ὄχι καὶ τοῦ Υἱοῦ; Μήπως Τὸν κηρύσσει τὸ Εὐαγγέλιο καὶ Τὸν πιστεύουν, χωρὶς ὁ Ὑἱος νὰ τὸ θέλῃ; Ποῖος θὰ ἦτο δυνατό νὰ δεχθῇ τέτοιο πρᾶγμα; Τὸ διετύπωσε ὁμῶς ἔτσι, ἐπειδὴ καὶ τὸ ὅτι τὰ λόγια αὐτὰ πού ἀκούσαμε δὲν ἦσαν τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ τοῦ Πατρός, δὲν τοὺς ἀλλοιώνει τὴν σημασία.

Ἐγὼ παρ' ὅτι ἐξέτασα τὸ ζήτημα ἀπὸ πολλές πλευρὲς δὲν κατῴρθωσα νὰ τὸ καταλάβω, πῶς τὸ κοινὸ θέλημα μπορεῖ νὰ εἶναι ἰδιαίτερο θέλημα κάποιου ἀπὸ τὰ Πρόσωπα, ἢ ἐνὸς καὶ μόνου. Καὶ ἔχω τὴν γνώμη, ὅτι οὔτε ἄλλος κανεὶς θὰ τὸ κατορθώσῃ αὐτὸ ποτέ⁷⁶!

Ἄν λοιπὸν καὶ σὺ ἔτσι σκέπτεσαι γύρω ἀπὸ τὸ θέλημα τοῦ Χριστοῦ, τότε, ὅπως τὸ λέγω ἐγὼ καὶ κάθε ἄνθρωπος μὲ ὑγιᾶς φρόνημα, θὰ σκέπτεσαι καὶ σωστά καὶ μὲ πολλὴ εὐσέβεια.

75. Δανιήλ 9, 18.

76. Εἰρωνεύεται τοὺς Εὐνομιανούς, πού ἐπέμεναν ὅτι ἄλλο τὸ θέλημα τοῦ Πατρός καὶ ἄλλο τοῦ Λόγου - Υἱοῦ. Αἱ τάχα ἀπλουστεύσεις τῶν αἰρετικῶν εἶναι καρπὸς θεολογικῆς καὶ ἐρμηνευτικῆς ἀγραμματουσύνης. Σήμερα ὅλοι οἱ προτεσταντογέννητοι αἰρετικοί, καὶ ἰδίως οἱ Χιλιασταὶ —Μάρτυρες τοῦ Ἰεχωβά, πού ἐρμηνεύουν τάχα τὴν Γραφὴν ἐπιστημονικῶς— διὰ τοὺς πιὸ θεολογικά ἀγραμμάτους ἀπὸ τοὺς ἑαυτοὺς τῶν— ὄχι μόνον εἶναι θεολογικά ἀγράμματοι καὶ διαστρέφουν τὴν Γραφὴν, ἀλλὰ καὶ ἐνεργοῦνται ἀπὸ ἀκάθαρτα πνεύματα.

Η'. «Ἴνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν».

13. Ὁ γ δ ο ο ἐπιχείρημά τους εἶναι τό: «Ἴνα γινώσκωσί Σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστὸν»⁷⁷ καὶ τὸ «οὐδεὶς ἀγαθός, εἰμὴ εἰς ὁ Θεός»⁷⁸.

Ἀλλὰ αὐτὸ μοῦ φαίνεται, ὅτι ἔχει πολὺ εὐκολὴ τὴν ἀπάντησι. Διότι, ἂν δεχθῆς ὅτι τὸ «τὸν μόνον ἀληθινόν» ἰσχύει διὰ τὸν Πατέρα, ποῦ θὰ τοποθετήσης τὴν Αὐτοαλήθεια; καὶ Πράγματι. Ἄν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἀντιμετωπίσης τὰ «μόνῳ σοφῷ Θεῷ»⁷⁹, «τῷ μόνῳ ἔχοντι ἀθανασίαν», «φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον»⁸⁰, «τῷ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ» καὶ «μόνῳ Θεῷ»⁸¹, τότε «θὰ σθήσῃ» γιὰ σένα ὁ Υἱός, θὰ ἔχῃ καταδικασθῇ εἰς θάνατον, ἢ εἰς τὸ σκότος, ἢ νὰ μὴ εἶναι σοφός, μήτε βασιλεύς, μήτε ἀόρατος, οὔτε κἂν Θεός, πρᾶγμα ποῦ τὰ συμπεριλαμβανεῖ ὅλα τὰ προηγούμενα! Καὶ πῶς τάχα δὲν θὰ χάσῃ μαζὶ μὲ ὅλα τὰ ἄλλα καὶ τὴν ἀγαθότητα, ποῦ εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἰδίωμα μόνον τοῦ Θεοῦ;

Πάντως ἐγὼ φρονῶ, ὅτι τὸ μὲν «ἵνα γινώσκωσι σὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν», λέγεται γιὰ νὰ ἀποκλεισθοῦν οἱ θεοί, ποῦ δὲν εἶναι θεοί, καὶ ὅμως ὀνομάζονται (θεοί)· καθ' ὅσον, ἂν αὐτὸ τὸ «μόνον ἀληθινόν» εἶχε λεχθῇ, γιὰ νὰ γίνῃ ἀντιδιαστολὴ πρὸς Αὐτόν, καὶ δὲν ἀνεφέρετο ὁ λόγος εἰς τὸ «κοινόν»⁸² τῆς Θεότητος, δὲν θὰ

77. Ἰωάν. 17, 3.

78. Λουκ. 18, 19.

79. Ρωμ. 16, 27.

80. Α' Τιμ. 6, 16.

81. Α' Τιμ. 1, 17.

82. Ὡς προσέξωμεν τὴν παρατήρησιν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου: ἡ φράσις «σὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν» δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸν Πατέρα, ἀλλὰ εἰς τὴν κοινὴν Οὐσίαν τῆς μιᾶς Θεότητος.

προσετίθετο τὸ «καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν».

Τὸ «οὐδεις ἀγαθός» ἀποτελεῖ ἀπάντησιν εἰς τὸν Νομικό, πού Τὸν ἐπείραζε! Τοῦ ἀνεγνώρισε ἀγαθότητα, ἀλλὰ σὰν νὰ ἦταν ἄνθρωπος. Λέγει δηλαδή, ὅτι τὸ ὑπέρτατο Ἀγαθὸ εἶναι μόνο τοῦ Θεοῦ, ἔστω καὶ ἂν ἐνίοτε ὀνομάζεται ἔτσι καὶ κάποιος ἄνθρωπος, ὅπως π.χ. «ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ προβάλλει τὸ ἀγαθόν»⁸³. Καὶ «θα δώσω τὴν βασιλείαν τῷ ἀγαθῷ ὑπὲρ σέ»⁸⁴, εἶναι λόγος τοῦ Θεοῦ πού τὸν εἶπε εἰς τὸν Σαοὺλ περὶ τοῦ Δαβίδ. Καὶ τὸ «ἀγάθυνον, Κύριε, τοῖς ἀγαθοῖς»⁸⁵. Καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ἀνάλογα, πού ὁμιλοῦν γι' αὐτοὺς πού ἀξιῶνονται ἐπαίνων μεταξύ μας, ἐπειδὴ ἦλθε ἐπάνω τους ἡ ἀπόρροια⁸⁶ τοῦ Πρώτου Καλοῦ, ἔστω καὶ κατὰ δεύτερον λόγον!

Βέβαια, ἂν σέ ἐπείθαμε, αὐτὸ θὰ ἦταν τὸ ἄριστο! Ἀλλ' ἂν ὄχι, τί θὰ ἀπαντήσης μὲ θάσιν τις λογικὲς σου προϋποθέσεις εἰς ἐκείνους πού θὰ σοῦ ἔλεγαν, ὅτι κάπου ἄλλου ὁ Υἱὸς ἔχει ὀνομασθῇ ὁ μόνος Θεός; Μὲ τί λόγια τὸ λέγει; Μὲ αὐτά: «Οὗτός σου Θεός· ὃν λογισθήσεται ἕτερος πρὸς Αὐτόν»· καὶ μετὰ ἀπὸ ὀλίγα· «μετὰ δὲ τοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς ὥφθη καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη»⁸⁷. Καὶ πράγματι, αὐτὰ τὰ λόγια πού προσθέσαμε μᾶς δείχνουν σαφῶς ὅτι δὲν πρόκειται διὰ τὸν Πατέρα, ἀλλὰ γιὰ τὸν Υἱό! Διότι αὐτὸς εἶναι, πού χά-

83. Ματθ. 12, 35.

84. Α' Βασ. 15, 28.

85. Ψαλμ. 124, 4.

86. Ἀπόρροια τοῦ Πρώτου Καλοῦ, δηλ. τοῦ Θεοῦ, ὀνομάζεται ἡ ἀκτιστος καὶ θεοποιὸς χάρις. Εἰς τοὺς ἁγίους τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἡ χάρις ἐδίδετο κατὰ δεύτερον λόγον, δηλ. σὲ κατώτερο μέτρο ἀπὸ ὅ,τι στοὺς ἁγίους τῆς Καινῆς Διαθήκης. Δι' αὐτὸ ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ καὶ ὅταν ἀκόμη ἐνεσκίηνωνεν εἰς αὐτοὺς πλουσίως ἦταν ἀναφορικὰ μὲ τὰ πρόσωπά τους «δόξα καταργουμένη».

ρις εις τὸ σῶμα Του ἦλθε εις ἐπικοινωνίαν μαζί μας καὶ ἔζησε μαζί με «τοὺς κάτω», αὐτοὺς ποὺ ζοῦν ἐπὶ γῆς.

.. Ἄλλ' ἂν τυχὸν θεωρηθῇ ὀρθότερο, ὅτι αὐτὸ^{87α} ἀναφέρεται εἰς τὸν Πατέρα καὶ ὄχι εἰς τοὺς θεωρουμένους θεούς, τότε μετὰ τὸν κακὸ ζῆλο μας κατὰ τοῦ Υἱοῦ ἐχάσαμε εἰς τὴν μάχην αὐτὴν τὸν Πατέρα⁸⁸.

Τί ὅμως εἶναι δυνατό νὰ εἶναι πιὸ ἄθλιο καὶ πιὸ ἐπιζήμιο ἀπὸ τὴν νίκη αὐτή;

Θ'. «Ζ ὦ ν ε ι ς τ ὸ ἐ ν τ υ γ χ ἄ ν ε ι ν ὕ π ἐ ρ ἡ μ ῶ ν».

14. Ἐνατο θὰ μᾶς εἰποῦν τό: «Πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ ἡμῶν»⁸⁹. Γιὰ καλὸ θέβαια! Καὶ με

87. Βαροῦχ 3, 36-38. Οἱ σημερινοὶ αἰρετικοὶ Προτεστάνται καὶ Χιλιασταὶ δὲν δέχονται τὸ θεῖον τοῦ Βαροῦχ ὡς θεῖον τῆς Γραφῆς. Αὐτὸ τοὺς κάνει πιὸ ἐνόχους καὶ ὑπευθύνους. Οἱ Εὐνομιανοὶ τὸ ἐδέχοντο. Ἦσαν ἐντιμότεροι καὶ συνετώτεροι τῶν σημερινῶν αἰρετικῶν, ποὺ —ἀκουσον!— ἀπέρριψαν μερικὰ θεῖα τῆς Γραφῆς, ἐπειδὴ τὰ εἶχαν ἀπορρίψει οἱ Ἑβραῖοι εἰς μίαν σύνοδόν τους, ποὺ εἶχε κατὰ κύριον λόγον στραφῇ κατὰ τῶν Χριστιανῶν (Σύνοδος Ἰαμνείας).

88. Ἄν ἡ φράσις, «ἵνα γινώσκωσί σε τὸν ΜΟΝΟΝ ἀληθινὸν Θεόν», ἀναφέρεται εἰς τὸν Πατέρα, ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἄλλα δύο πρόσωπα (Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα), καὶ ὄχι εἰς τὸ «κοινόν» τῆς Θεότητος, δηλ. εἰς ὁλόκληρον τὴν μίαν Θεότητα (Πατέρα, Υἱόν, Ἅγιον Πνεῦμα), ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τοὺς ψευδεῖς θεούς, τότε, προσπαθῶντας νὰ ἐξυψώσωμεν τὸν ΠΑΤΕΡΑ, τὸν «χάνομεν» ἐντελῶς, ἀφοῦ καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν εἶναι ἀληθινὰ ΠΑΤΗΡ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ κατὰ χάριν, ὅπως καὶ ἰδικός μας. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἀναγκαῖον ἐπακόλουθον τῆς ἀπόψεως ὅτι ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι ὁμοούσιος μετὰ τὸν Πατέρα, ἀλλὰ κατώτερος ἀπὸ Αὐτόν, κτίσμα.

89. Ἐβρ. 7, 25.

τρόπο πολύ μυστηριακό! Καί με πολλή φιλανθρωπία! Καί πράγματι. Τὸ «έντυγχάνειν» δὲν ἔχει τὸ νόημα ὅτι ζητεῖ ἐκδίκησι, ὅπως συνηθίζει ὁ κόσμος, —διότι αὐτὸ κατὰ κάποιο τρόπο φανερῶνει φρόνημα ταπεινὸ— ἀλλὰ ὅτι πρεσβεύει γιὰ μᾶς σάν μεσίτης, δηλ. μετὰ τὸ λόγον τῆς μεσιτείας. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο λέγεται ὅτι «έντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν» καὶ τὸ Πνεῦμα. Καί πράγματι ἡ Γραφή λέγει: «Εἰς Θεός, εἰς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων: ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός»⁹⁰. Καὶ τοῦτο, διότι ἀκόμη καὶ τώρα πρεσβεύει, ἀφοῦ εἶναι μετὰ τὸ σῶμα ποὺ προσέλαθε σάν ἄνθρωπος γιὰ τὴ σωτηρία μου, καὶ θὰ πρεσβεύῃ, μέχρις ὅτου μετὰ κάμῃ Θεὸ μετὰ τὴ δύναμι τῆς ἐνανθρωπήσεώς Του^{90α}, ἔστω καὶ ἂν πλέον δὲν «γινώσκεται κατὰ σάρκα»⁹¹, δηλ. μετὰ τὰ πάθη τὰ σαρκικά, δηλ. τὰ ἰδικὰ μας πάθη, χωρὶς ἁμαρτία.

Μετὰ τὴν ἴδια σημασίαν ἔχομε τὸν Ἰησοῦν καὶ «παράκλητον», ὅχι ἐπειδὴ τάχα ἐκυλίετο μπροστὰ στὰ πό-

90. Α' Τιμ. 2, 5.

90α. Ἐνηθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν, τονίζουν οἱ ἅγιοι Πατέρες. Θὰ πραγματοποιηθῇ δὲ ἡ ἐξ ὁλοκλήρου θέωσις ἡ θεοποίησις μας «μετὰ τὴν δύναμιν τῆς ἐνανθρωπήσεως» τοῦ Κυρίου, ἐπειδὴ «πᾶν τὸ ἀπρόσληπτον καὶ ἀθερᾶπτεον». Ἄρα ἡ πλήρης, τελεία, ὁλοκληρωτικὴ θέωσις μας ἔχει ὡς πηγὴν τῆς τῆν πλήρη καὶ τελείαν ἐνανθρώπησιν τοῦ Λόγου. Αἱ αἰρέσεις τοῦ Ἀπολιναρίου καὶ τοῦ Νεστορίου ἐχτυπήθησαν μόνον μετὰ αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα, ποὺ εἶναι παράδοσις ἀποστολικὴ καὶ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς σωτηριολογίας, δόγμα τῆς Ἐκκλησίας, δηλ. τῆς Πίστεώς μας «τῆς ἁπαλῆ παραδοθείσης τοῖς ἁγίοις» ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ (Ἰούδα 3).

91. Β' Κορ. 5, 16. Ἡ φράσις αὕτη σημαίνει: τώρα, δηλ. μετὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἀνάληψιν Του, ὁ Χριστός, ἐπειδὴ ἐθεοποιήθη πλέον ἐξ ὁλοκλήρου καὶ ἡ σὰρκα του (βλ. τροπάρια Ἀναλήψεως), δὲν φέρει πλέον τὴν καταφθαρεῖσαν φύσιν καὶ δὲν ὑπάρχουν πλέον σ' αὐτὸν —οὔτε σκιδῶς— ο ὅ τ ε τ ᾱ ᾱ δ ι ᾱ β λ η τ α πάθη.

δια τοῦ Πατρός, δηλ. Τὸν ἐπροσκυνοῦσε δουλικῶς — ἄφησέ Τον παράμερα αὐτὸν τὸν λογισμό, ποὺ εἶναι ὄντως δουλικὸς καὶ ἀνάξιος τοῦ Πνεύματος— διότι οὔτε ὁ Πατὴρ ζητεῖ κάτι τέτοιο, οὔτε ὁ Υἱὸς παθαίνει κάτι τὸ διαφορετικὸ ἀπὸ ὅ,τι εἶναι ἐπιτρεπτὸ νὰ σκεπτώμεθα προκειμένου γιὰ τὸ Θεό! Ἀπλούστατα, μὲ αὐτὰ ποὺ σὰν ἄνθρωπος ἔπαθε, μᾶς πείθει, σὰν Λόγος καὶ παραινέτης, νὰ ἔχωμε ὑπομονή.

Εγὼ ἔτσι τὴν βλέπω τὴν «παράκλησι».

I. «Ο Ὑ Δ Ε Ι Σ Ο Ι Δ Ε, Ο Ὑ Δ Ε Ὁ Υ Ι Ο Σ».

15. Δέκατον ἐπιχειρήμά τους εἶναι ἡ ἄγνοια, καὶ ἰδίως τὸ ὅτι τὴν τελευταία ἡμέρα καὶ ὥρα δὲν τὴν ξέρει κανεὶς, οὔτε ὁ Υἱός, εἰ μὴ μόνον ὁ Πατὴρ⁹².

Ἄλλὰ ἐγὼ θὰ ἐρωτήσω: πῶς εἶναι δυνατό νὰ ἄγνοῃ (κάτι) ἡ Σοφία⁹³, ὁ Ποιητὴς τῶν αἰώνων⁹⁴, Αὐτὸς ποὺ ὁ ἴδιος θὰ τὰ σταματήσῃ ὅλα ἀπότομα καὶ θὰ τὰ μεταποιήσῃ⁹⁵, τὸ Τέλος ὅλων ὅσα ἐδημιουργήθησαν καὶ ὑπάρχουν, Αὐτὸς ποὺ γνωρίζει τόσο καλὰ ὅ,τι ἀναφέρεται εἰς τὸν Θεόν⁹⁶, ὅπως τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου γνωρίζει τί ἔχει μέσα του⁹⁷; Ὑπάρχει κάτι τὸ πληρέστερο καὶ τελειότερο ἀπὸ αὐτὴ τὴν γνῶσι;

Πῶς, τότε, τὰ μὲν πρὸ τῆς ὥρας ἐκείνης τὰ γνωρίζει ὅλα μὲ ἀκρίβεια, ἀκόμη καὶ ἐκεῖνα ποὺ τρόπον τινὰ θὰ γίνουν εἰς τὸν χρόνον^{97α} τοῦ «τέλους», τὴν ἴδια δὲ τὴν «ὥρα» τὴν ἄγνοεῖ;

92. Μάρκ. 13, 32.

93. Παροιμ. 3, 19 καὶ 9, 1.

94. Πρβλ. Ἑβρ. 1, 2.

95. Ἑβρ. 1, 12.

96. Ματθ. 11, 27.

97. Α' Κορ. 2, 11.

97α. Κατ' ἄλλην γραφὴν «ἐν χρόνῳ», δηλ. στὸ δέσμα, στὸ δ-

Τὸ πρᾶγμα, ὅπως μᾶς τὸ παρουσιάζεις, ὁμοιάζει μὲ αἶνιγμα. Σὰν νὰ μᾶς ἔλεγε κάποιος, ὅτι γνωρίζει πολὺ καλὰ τὸ κάθε τι ποὺ εὐρίσκεται μπροστὰ ἀπὸ ἓνα τεῖχος, ἀλλὰ ὅτι τὸ ἴδιο τὸ τεῖχος τὸ ἀγνοεῖ! Ἡ ὅτι γνωρίζει πολὺ καλὰ τὸ τέλος τῆς ἡμέρας, ἀλλὰ ἀγνοεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς νύχτας! Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἡ γνῶσις τοῦ ἑνός, ὑποχρεωτικά ἐμπεριέχει καὶ τὴν γνῶσις τοῦ ἄλλου.

Μήπως λοιπὸν αὐτὸ δείχνει εἰς ὅλους μας ἀρκετὰ καλὰ, ὅτι γνωρίζει μὲν σὰν Θεός, ἀλλὰ λέγει ὅτι ἀγνοεῖ σὰν ἄνθρωπος, καὶ αὐτό, ὅταν κανεῖς *χωρὶς ἡ*⁹⁸ τὸ «φαινόμενο» (τὸν ὁρατὸν ἄνθρωπον Ἰησοῦν), ἀπὸ τὸν «Νοούμενον» (Λόγον);

Καὶ πράγματι, τὸ ὅτι τὸ ὄνομα «Υἱός» ἔχει τεθῇ ἀπολύτως, χωρὶς κάποιον σχετικὸ προσδιορισμό, τὸ ὅτι δηλαδὴ δὲν ἔχει προστεθῇ εἰς τὴν λέξιν «Υἱός» ἄλλη λέξις ποὺ νὰ δείχνῃ «ποίου» ὁ Υἱός, μᾶς δίνει τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι πρέπει νὰ βλέπωμεν αὐτὴν τὴν ἀγνοίαν μὲ ὅσο μπορούμε πιὸ πολλῇ εὐσέβειαν καὶ νὰ τὴν ἀποδίδωμε εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ ὄχι εἰς τὴν θείαν.

16. Λοιπὸν, ἂν ἡ ἐξήγησις αὐτὴ θεωρεῖται αὐτάρκης, θὰ σταθοῦμε εἰς αὐτὴν καὶ ἂς μὴ ἐπιζητῇται κάτι τὸ ἐπὶ πλεόν. Ἄλλ' ἂν ὄχι —αὐτὴ θέβαια εἶναι μία δευτέρη περίπτωσις— τότε, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ καθ' ἓνα ἀπὸ τὰ ἄλλα, ἔτσι καὶ ἡ γνῶσις τῶν μεγίστων θὰ πρέπει νὰ ἀνεφέρθῃ ὑπὸ τοῦ Κυρίου εἰς τὴν Αἰτίαν ὧν πρὸς τιμὴν τοῦ Γεννήτορός Του⁹⁹.

ρόσημο μεταξὺ τοῦ «έντεῦθεν» καὶ τοῦ «ἐπέκεινα».

98. Ἡ ἔνωσις τῶν δύο φύσεων ἔχει γίνεαι ἀσυγχύτως, ἀλλὰ καὶ ἀχωρίστως. Αὐτὸς ὁ χωρισμός, διὰ τὸν ὁποῖον ὁμιλεῖ ὁ ἅγιος Γρηγόριος, γίνεται μόνον «*κ α τ' ἐ π ἰ ν ο ι α ν*». Ἀντικειμενικά δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ποτέ.

99. Ὁ Κύριος θέλων νὰ τιμῇ τὸν Πατέρα Του, Ως Αἰτίαν

Μοῦ φαίνεται ὅμως, ὅτι αὐτὸς ποὺ μᾶς τὰ λέγει αὐτά, εἶναι ἓνας ἀπὸ ἐκείνους ποὺ δὲν ἔτυχε ποτὲ νὰ διαβάσουν αὐτὸ τὸ χωρίον, ὅπως τὸ ἐδιάβασεν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἰδικούς μας φιλολόγους, καὶ νὰ τὸ ἐννοήσῃ «λιγουλάκι» ὡς ἐξῆς, ὅτι δηλ. «οὔτε ὁ Υἱὸς εἶδε τὴν ἡμέραν ἢ τὴν ὥρα ἐκείνων ΑΛΛΩΣ, ἀπὸ ὅ,τι ὁ Πατήρ»¹⁰⁰. Καὶ ποῖον εἶναι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ συμπέρασμα; Ἰδού: Ἀφοῦ τὸ ξέρεي ὁ Πατήρ, εἶναι φανερὸ πὼς τὸ ξέρεي καὶ ὁ Υἱός, ἀφοῦ (ἔταν) λέγῃ ὅτι τὸ ξέρει μόνο ὁ Πατήρ εἶναι σὰν νὰ λέγῃ ὅτι) δὲν εἶναι σὲ κανένα γνωστὸ ἢ κατανοητὸ, παρὰ μόνον εἰς τὴν Πρώτῃ Φύσι.

Θὰ ἀπέμενε νὰ διαλάβωμε μερικὰ γύρω ἀπὸ τὰ «ὅτι ἔλαθε ἐντολή»¹⁰¹, «ὅτι ἐτήρησε τὶς ἐντολές»¹⁰², «ποιεῖ πάντοτε τὰ ἀρεστὰ εἰς Αὐτόν»¹⁰³, καὶ ἀκόμη γύρω ἀπὸ τὴν «τελείωσιν»¹⁰⁴, τὴν «ὑψωσιν»¹⁰⁵, τὸ ὅτι «ἔμα-

---

της ὑπάρξεως τῶν πάντων καὶ τοῦ Ἑαυτοῦ Του, εἶπε δι' Αὐτόν ὅτι εἶναι ὁ μόνος ποὺ γινώσκει τὰ μέγιστα μυστήρια. Ἐπ' αὐτοῦ ὁ ἅγιος Γρηγόριος παρατηρεῖ ὅτι τὰ λόγια αὐτά τοῦ Κυρίου ἐλέχθησαν πρὸς ἀνθρώπους ποὺ προσέβλεπαν εἰς αὐτόν ὡς εἰς ἓνα κεχαριτωμένον μέν, ἀλλὰ πάντως ἄνθρωπον, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὰ λόγια Του πρὸς τὸν νομικόν: «Τί μὲ λέγεις ἀγαθόν; Οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰμὶ εἰς ὁ Θεός». Ἡ ἐρμηνεία αὕτη εἶναι εὐστοχωτάτη.

100. Ματθ. 24, 36. Ὅπως τονίζει ἐν συνεχείᾳ ὁ ἅγιος Γρηγόριος, ὁ Υἱὸς ὡς Θεὸς καὶ Λόγος γνωρίζει πᾶν ὅ,τι γνωρίζει καὶ ὁ Πατήρ. Στὴν περίπτωσι αὕτη ὁ Υἱὸς «ἴδια λέγει τὰ πάθη τῆς σαρκὸς Του». Ἐνα δὲ ἀδιάβλητον πάθος τῆς καταφθαρείσης φύσεως εἶναι καὶ ἡ ἄγνοια. Τὰ λόγια του αὐτὰ ἔχουν τὴν ἴδιαν σημασίαν μὲ τὸ «οὐδεὶς ἀγαθός, εἰμὶ εἰς ὁ Θεός». Χωρίζει, κατ' ἐπίνοιαν, τὸν Θεῖον ἑαυτόν Του ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον - ἑαυτόν Του καὶ ἰδιοποιεῖται τὰ ἰδιώματα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

101. Πρὸλ. Ἰωάν. 12, 49.

102. Ἰωάν. 15, 10.

103. Ἰωάν. 8, 29.

104. Ἰωάν. 19, 30. Ἐδρ. 2, 10.

105. Ἰωάν. 3, 14.

θε, ἀφ' ὧν ἔπαθε τὴν ὑπακοήν»¹⁰⁶, τὴν «ἀρχιερωσύνην»¹⁰⁷, τὴν «προσφοράν»¹⁰⁸, τὴν «παράδοσιν»¹⁰⁹, τὴν «δέησίν του πρὸς τὸν δυνάμενον σώζειν Αὐτὸν ἐκ θανάτου»¹¹⁰, τὴν «ἀγωνίαν», τοὺς «θρόμβους», τὴν «προσευχήν»¹¹¹, καὶ κάθε ἄλλο ἀνάλογο, ἂν δὲν ἦταν πλέον πασιφανές, ὅτι τὰ ὀνόματα αὐτὰ ἀναφέρονται εἰς τὸ «πάσχον» καὶ ὄχι εἰς τὴν ἄτρεπτη φύσι, πού εἶναι ὑπεράνω κάθε πάθους.

Ὅμως ἡ ἐκ μέρους μου ἀνάπτυξις γύρω ἀπὸ τίς ἀντίθετες καταστάσεις τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἀρκετή, ἀφοῦ ἔχει φθάσει εἰς τὸ σημεῖο, νὰ γίνεται πλέον μία ρίζα, μία συνεχῆς ὑπόμνησι γι' αὐτοὺς πού θέλουν κάποια περισσότερη ἐμβάθυνσι, ὥστε νὰ ὁδηγηθοῦν μόνοι τους εἰς τὴν τελειώτερη ἐπεξεργασία (καὶ κατανόησι τῶν κειμένων).

Ἄλλ' ἐξ ἴσου ἄξιο καὶ σύμφωνο μὲ τὰ προλεχθέντα εἶναι ὄχι μόνον νὰ μὴ τίς προσπεράσωμε ἀπαρτήρητες τίς προσηγορίες τοῦ Υἱοῦ, πού εἶναι καὶ πολλές καὶ εἰς σχέσιν μὲ πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ πού νοοῦνται γύρω ἀπὸ Αὐτόν, ἀλλὰ καὶ νὰ παρουσιάσωμε, τί θέλει νὰ μᾶς εἰπῇ ἡ κάθε μία ἀπὸ αὐτές καὶ νὰ δείξωμε τὸ μυστήριον αὐτῶν τῶν ὀνομάτων.

Τὰ ὀνόματα τοῦ Θεοῦ.

17. Ὡς ἀρχίσωμε ὁμως ἀπὸ ἐδῶ: Τὸ Θεῖο δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ Τὸ ἐκφράσῃ μὲ ὀνόματα. Αὐτὸ ὄχι μόνον

106. Ἑβρ. 5, 8.

107. Ἑβρ. 2, 17.

108. Ἑβρ. 8, 3.

109. Γαλ. 2, 20.

110. Ἑβρ. 5, 7.

111. Λουκ. 22, 44.

μᾶς τὸ λένε καθαρά οἱ συλλογισμοί μας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους οἱ πιὸ σοφοὶ καὶ παλαιοὶ τὸ διετύπωσαν τόσο, ὥστε νὰ μπορῇ κανεὶς νὰ τὸ εἰκάζη. Διαφορετικά, πῶς αὐτοὶ ποὺ ἐτίμησαν τὸ Θεῖον μὲ ἐντελῶς ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά καὶ δὲν ἀνέχθησαν οὔτε μὲ τὰ ἴδια «γράμματα» νὰ γράφεται καὶ κάτι ἄλλο ἀπὸ τὰ κατώτερα ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ ὁ Θεός, ἐπειδὴ ἐνόμισαν, ὅτι τὸ Θεῖον πρέπει νὰ εἶναι κάτι τὸ ὄχι κοινὸν μὲ τὰ ἰδικὰ μας ἀκόμη καὶ εἰς αὐτό, θὰ εἶχαν δεχθῇ νὰ δηλοῦται μὲ μία φθαρτὴ λέξι ἢ ἀφθαρτὴ φύσις Του, ἢ ἐντελῶς ἰδιαίχουσα. Διότι, ὅπως ποτὲ κανεὶς δὲν ἀνέπνευσε ὅλον τὸν ἀέρα, ἔτσι, καὶ μάλιστα σὲ βαθμὸ ἀπόλυτο, καὶ τὴν Οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ οὔτε νοῦς τὴν κατάλαθε, οὔτε μία λέξις τὴν συμπεριέλαθε ποτὲ εἰς τὸ νόημά της. Ἀπλούστατα τὰ κατ' Αὐτὸν τὰ σκιαγραφούμε κάπως μὲ θάσιν «τὰ περὶ Αὐτόν»^{111α} καὶ ἔτσι σιγὰ - σιγὰ συναποτελοῦμε μίαν ἀμυδρὴ καὶ ἀσθενῇ εἰκόνα καὶ μάλιστα διαφορετικὴ τὴν κάθε φορά, ἀνάλογα μὲ ἐκεῖνο, ποὺ εἶχαμε ὑπ' ὄψιν μας.

Γιὰ μᾶς λοιπὸν, ἄριστος θεολόγος δὲν εἶναι, ὅποιος εὗρηκε τὸ πᾶν, διότι τὸ πᾶν δὲν μπορεῖ νὰ τὸ δεχθῇ ὁ πεπτωκὸς ἄνθρωπος (= «δεσμός»), ἀλλὰ ἐκεῖνος ποὺ θὰ ἐφαντάζετο τυχὸν κάτι περισσότερο ἀπὸ ἄλλους καὶ θὰ συνεκέντρωνε εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ κάπως περισσότερον μίαν εἰκόνα τῆς ἀλήθειας ἢ ἓνα ἀποσκίασμά της, ἢ —καὶ πῶς τάχα νὰ τὸ εἰποῦμε;

Ὁ Ὡν. Θεός. Κύριος.

18. Ἀπὸ ὅ,τι λοιπὸν εἶναι σὲ μᾶς ἐφικτό, κάπως πιὸ

111α. Ὑπενθυμίζομεν ὅτι «τὰ κατ' αὐτόν» εἶναι ἡ Οὐσία, «τὰ περὶ αὐτόν» εἶναι τὰ ἰδιώματα ἢ ἐνέργειες.

πολὺ ὀνόματα τῆς Οὐσίας εἶναι τὰ «ὁ Ὡν» καὶ «Θεός». Καὶ ἀπὸ αὐτὰ περισσότερον τὸ «ὁ Ὡν». Ὅχι μόνον, ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ὅταν ὠμιλοῦσε εἰς τὸν Μωϋσῆ ἐπάνω στὸ ὄρος καὶ ἐκεῖνος τοῦ ἀπαιτοῦσε νὰ τοῦ εἰπῇ τὸ ὄνομα Του, ἢ τοῦλάχιστον ποῖος εἶναι, ἐχαρακτήρισε τὸν ἑαυτοῦ Του ἔτσι καὶ τὸν διέταξε νὰ εἰπῇ εἰς τὸν λαὸν «ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με»¹¹², ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ διαπιστώνομε, ὅτι ἀνταποκρίνεται πιὸ πολὺ στὰ πράγματα.

Καὶ πράγματι. Ἡ μὲν λέξις «ὁ Θεός», ἔστω καὶ ἂν ἀπὸ τοὺς εἰδικoὺς ἐτυμολογῇται ἀπὸ τὸ «θέειν» ἢ «αἰθεῖν», ἐπειδὴ εἶναι ἀεικίνητος καὶ ἐξαφανίζει τὶς πονηρὰς ἕξεις — δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον λέγεται «πῦρ καταναλίσκον»¹¹³ — ὅμως εἶναι μία ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ λέγονται ἀναφορικὰ μὲ κάτι, καὶ ὄχι ἀνεξάρτητα. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ ἡ λέξις Κύριος θεωρεῖται καὶ αὐτὴ σὰν ἓνα ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ καὶ ἡ Γραφή λέγει: «Ἐγὼ εἰμὶ Κύριος ὁ Θεός σου· τοῦτό μου ἔστιν ὄνομα»¹¹⁴. Καὶ «Κύριος ὄνομα Αὐτοῦ»¹¹⁵.

Ἀντιθέτως ὅμως ἐμεῖς ζητοῦμε τὴν Οὐσίαν, εἰς τὴν ὁποῖαν τὸ «εἶναι» εἶναι καθ' ἑαυτό, καὶ ὄχι συνδεδεμένο μὲ κάτι ἄλλο. Τὸ «ὁ Ὡν» λοιπὸν εἶναι ὄντως τὸ ὄνομα ποὺ ταιριάζει εἰς τὸν Θεὸν καὶ μάλιστα ὁλόκληρον, ἀφοῦ οὔτε τελειώνει οὔτε περικόπτεται σὲ κάτι ἄλλο, οὔτε προγενέστερό του οὔτε μεταγενέστερό του, ἀπλούστατα διότι τέτοιο πρᾶγμα οὔτε ὑπῆρξε οὔτε θὰ ὑπάρξη ποτέ.

Ἄλλα ὀνόματα ποὺ ἐκφράζουν καὶ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν θείαν ἐξουσίαν.

112. Ἐξῶδ. 3, 14.

113. Δευτ. 4, 24, Ἐβρ. 12, 29.

114. Ἐξῶδ. 20, 2.

115. Ἐξῶδ. 15, 3.

19. Ἀπὸ τίς ἄλλες προσηγορίες, ἄλλες μὲν δηλοῦν

προφανῶς τὴν ἐξουσίαν, καὶ ἄλλες τὴν οἰκονομίαν καὶ μάλιστα τὴ διττήν: ἡ μία εἶναι «κάτι τὸ ἐπάνω ἀπὸ τοῦ σώματος· ἡ ἄλλη «μέτ' τοῦ σώματος». Π.χ. τὸ «ὁ Παντοκράτωρ»¹¹⁶, «ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης»¹¹⁷, ἡ «τῶν αἰώνων»¹¹⁸, ἡ «τῶν δυνάμεων»¹¹⁹, ἡ «τοῦ ἀγαπητοῦ»¹²⁰, ἡ «τῶν θασιλευόντων»¹²¹ καὶ τὸ «ὁ Κύριος» ἢ «Σαθθα-ώθ»¹²², δηλαδὴ «τῶν στρατιῶν», ἢ «τῶν δυνάμεων», ἢ «τῶν κυριευόντων»¹²³. Ὅλα αὐτὰ εἶναι σαφῶς δηλωτικὰ τῆς ἐξουσίας Του.

Τὰ «ὁ Θεὸς τοῦ σώζειν»¹²⁴, ἢ «τῶν ἐκδικήσεων»¹²⁵, ἢ «τῆς εἰρήνης»¹²⁶, ἢ «τῆς δικαιοσύνης»¹²⁷, ἢ «Ἀθραάμ καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ»¹²⁸ καὶ «ὁλοκλήρου τοῦ κατὰ πνεῦμα Ἰσραήλ»¹²⁹, ποῦ βλέπει τὸν Θεόν¹³⁰, εἶναι δηλωτικὰ τῆς οἰκονομίας. Καὶ ἀφοῦ ἐμεῖς διεπόμεθα ἀπὸ αὐτὰ τὰ τρία, δηλ. τὸν φόβον τιμωρίας, τὴν ἐλπίδα σωτηρίας καὶ —μαζὶ μ' αὐτὴν— δόξης, καὶ τὴν ἄσκησιν τῶν ἀρετῶν. Ἀπὸ αὐτὰ πάλι προέρχονται τὰ ἀκόλουθα: τὸ ὄνομα «Θεὸς τῶν ἐκδικήσεων» προξενεῖ τὸν φόβον· τὸ

---

116. Α' Κορ. 6, 18.

117. Ψαλμ. 23, 7.

118. Α' Τιμ. 1, 7.

119. Ψαλμ. 67, 13.

120. Ἐνθ' ἄν.

121. Α' Τιμ. 6, 15.

122. Ἦσ. 1, 9.

123. Α' Τιμ. 6, 15.

124. Ψαλμ. 67, 21.

125. Ψαλμ. 93, 1.

126. Ρωμ. 13, 35.

127. Ψαλμ. 4, 2.

128. Ἐξόδ. 3, 6.

129. Ψαλμ. 67, 9.

130. Γεν. 24, 62.

«Θεὸς τῆς σωτηρίας»¹³¹, τὴν ἐλπίδα· καὶ τὸ «Θεὸς τῶν διαφόρων ἀρετῶν», τὴν ἄσκησι πρὸς ἀπόκτησί Του, ὥστε μὲ τὴν σκέψι, ὅτι ἔτσι φέρει μέσα του τὸν Θεό, αὐτὸς ποὺ κάτι κατορθώνει ἀπὸ αὐτές, νὰ προχωρῇ ἀκόμη πιὸ πολὺ σταθερὰ καὶ ἀποφασιστικὰ πρὸς τὴν τελειότητα καὶ τὴν συνεπεία τῶν ἀρετῶν του θέωσίν του¹³².

Βεβαίως ὅλα αὐτὰ τὰ ὀνόματα εἶναι κοινὰ ὁλοκλήρου τῆς Θεότητος. Τὸ ἰδιαίτερο ὄνομα τοῦ μὲν Ἀνάρχου, εἶναι ὁ Πατήρ· τοῦ δὲ ἀνάρχως γεννηθέντος, ὁ Υἱός· καὶ τοῦ ἀγεννήτως προελθόντος ἢ προϊόντος ἀπὸ τὸν Πατέρα, τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

Καὶ τώρα ἄς ἔλθωμε εἰς τὰ ὀνόματα τοῦ Υἱοῦ, ἀφοῦ ἅλλωστε αὐτὸς ἦταν καὶ ὁ ἀρχικὸς στόχος τῆς ὁμιλίας μας

20. Λοιπόν. Ἔχω τὴν γνώμη ὅτι: «Υἱός»¹³³ λέγεται, ἐπειδὴ ὡς πρὸς τὴν Οὐσίαν εἶναι μὲν τὸ ἴδιο μὲ τὸν Πατέρα, ὅχι ὁμως μόνον ἐπειδὴ λέγεται Υἱός, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ἐγεννήθη ἀπὸ Ἐκεῖνον.

«Μονογενής»¹³⁴ λέγεται, ὅχι μόνον ἐπειδὴ ἐγεννήθη αὐτὸς μόνος ἀπὸ μόνον τὸν Πατέρα καὶ μό-

131. Ψαλμ. 27, 8.

132. Τὸ διδαγμα αὐτὸ εἶναι πολὺ μεγάλο καὶ πολὺ σημαντικὸν διὰ τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον. Ὁ Θεὸς εἶναι «Θεὸς τῶν ἀρετῶν». Τίς ἀγαπᾷ, τίς ζητεῖ, τίς διδεῖ. Ἡ πορεία πρὸς τὴν τελειότητα περνάει ἀπὸ τίς ἀρετές. Χωρὶς τίς θεῖες ἀρετές εἶναι ἀδύνατος ἡ θέωσις. Ἡ πίστις καὶ ἡ προσευχή εἶναι ἡ ἀρχή, ἡ θάσις. Ὁ ἀγὼν διὰ τίς ἀρετές εἶναι ἡ μεγαλειώδης, γεμάτη πίστι καὶ ταπείνωσι πορεία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ποὺ «θιάζεται», καὶ οἱ «θιασταὶ καταλαμβάνουν αὐτήν».

133. Ματθ. 11, 27.

134. Ἰωάν. 1, 18.

νον, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ἐγεννήθη κατὰ ἓνα τρόπο μοναδικό, καὶ ὅχι ὅπως τὰ σώματα.

«Λ ό γ ο ς»¹³⁵, ἐπειδὴ ἔχει μέ τὸν Πατέρα, τὴν σχέσι πού ἔχει τὸ λογικό μας μέ τὸν νοῦ μας· αὐτὸ δὲ ὅχι μόνον ἐπειδὴ ἐγεννήθη ἀπαθῶς, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ διατηρεῖ μαζί του τὴν σέ ἀπόλυτον βαθμὸν συνάφεια ἀλλὰ καὶ ἐξαγγέλλει τὸ θέλημά Του. Θά μπορούσες ἀκόμη νὰ ἔλεγες, ὅτι ἔχει τὴν σχέσι πού ἔχει ὁ «ὀρισμός» πρὸς τὸ ὀριζόμενο, ἀφοῦ ἡ λέξις «λόγος» ἔχει καὶ τὴν σημασία «ὀρισμός». Καὶ πράγματι λέγει: «ὁ νενοηκῶς τὸν Υἱὸν (διότι αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τοῦ «ὁ ἑωρακῶς»), νενόηκε τὸν Πατέρα»¹³⁶. Σύντομη δὲ καὶ εὐκολη ἀπόδειξις τοῦ τί εἶναι ὁ Πατήρ, εἶναι ὁ Υἱός, διότι κάθε γέννημα εἶναι μιὰ σιωπηλὴ μαρτυρία ὑπὲρ Ἐκείνου πού τὸ ἐγέννησε. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη εἰπῇ κανεὶς ὅτι «Λόγος» ὀνομάζεται, ἐπειδὴ ἐνυπάρχει εἰς ὅλα τὰ ὄντα, δὲν θὰ ἔξη κάμει λάθος εἰς τὸν συλλογισμό του· διότι ὑπάρχει τίποτε πού νὰ μὴ συγκρατῆται εἰς τὴν ὑπαρξί ἀπὸ τὸν Λόγον;

«Σ ο φ ί α»¹³⁷ ὀνομάζεται, ἐπειδὴ εἶναι ἡ γνῶσις ὅλων τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Διότι πῶς θὰ ἦταν δυνατό νὰ ἀγνοῇ ὁ Δημιουργὸς τὴν ἀληθινὴ ὑφή ἐκείνων πού ἐδημιούργησε;

«Δ ύ ν α μ ι ς»¹³⁸, ἐπειδὴ Αὐτὸς συντηρεῖ τὰ δημιουργημένα καὶ τοὺς χορηγεῖ τὴν δύναμι νὰ μὴ διαλύωνται.

«Α λ ή θ ε ι α»¹³⁹, ἐπειδὴ ὡς πρὸς τὴν Οὐσίαν εἶναι ἓνα καὶ ὅχι πολλά. Καθόσον, πράγματι, ἡ ἀλήθεια εἶναι μία, ἐνῶ τὸ ψέμα πολυσχιδές. Καὶ ἀκόμη, ἐπειδὴ

135. Ἰωάν. 1, 1.

136. Ἰωάν. 14, 9.

137. Α' Κορ. 1, 30.

138. Α' Κορ. 1, 24.

139. Ἰωάν. 14, 6.

εἶναι ἡ ἀκριβὴς σφραγίδα τοῦ Πατρὸς καὶ ὁ ἀψευδέστατος χαρακτήρας του.

«Ε ἱ κ ὦ ν»¹⁴⁰, δέ, ἐπειδὴ εἶναι ὁμοούσιος· καὶ ἐπειδὴ Αὐτὸς προέρχεται ἀπὸ Ἐκείνου καὶ ὄχι ὁ Πατὴρ ἀπὸ Αὐτόν· διότι αὐτὴ εἶναι ἡ φύσις τῆς Εἰκόνος· εἶναι μία ἀπομίμησις τοῦ ἀρχετύπου, ἐκείνου τοῦ ὁποίου ὀνομάζεται «εἰκὼν». "Ὅμως εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσι ἔχομε κάτι περισσότερο. Πράγματι· στὶς ἄλλες περιπτώσεις ἡ εἰκόνα εἶναι μία χωρὶς κίνησι ἀπομίμησις ἑνὸς πράγματος μὲ κίνησι, ἐνῶ ἐδῶ εἶναι εἰκὼν ζῶντος καὶ μάλιστα «ζῶσα» εἰκὼν, πού εἶναι πιὸ πολὺ ἀπαράλλακτη εἰκόνα τοῦ Προτύπου Του, ἀπὸ ὅ,τι ὁ Σῆθ τοῦ Ἀδὰμ καὶ κάθε ἄλλου γεννῶντος τὸ γέννημά του. Διότι τέτοια εἶναι ἡ φύσις τῶν ἀπλῶν¹⁴¹, ὅτι δὲν ὁμοιάζουν μὲν σὲ κάτι, διαφέρουν ὅμως σὲ κάτι ἄλλο, ἀλλὰ εἶναι στὸ σύνολό της ἀκριβὴς μίμησις ὁλοκλήρου τοῦ Προτύπου, ἢ μᾶλλον εἶναι τὸ ἴδιο ἀκριβῶς, καὶ ὄχι κάτι πού τοῦ ὁμοιάζει καταπληκτικᾶ.

«Φ ὦ ς»¹⁴² δέ ὀνομάζεται, ἐπειδὴ εἶναι ἡ λαμπρότης τῶν ψυχῶν πού καθαίρονται μὲ τὴν δύναμι καὶ τοῦ θείου λόγου καὶ τῆς ἀγίας ζωῆς τους. Διότι, ἂν σκότος εἶναι ἡ ἁμαρτία καὶ ἡ ἄγνοια, ἀσφαλῶς ἡ γνῶσις καὶ ὁ ἔνθεος βίος πρέπει νὰ εἶναι φῶς.

«Ζ ὦ ἡ»¹⁴³ δέ, ἐπειδὴ εἶναι φῶς καὶ ἐπειδὴ Αὐτὸς καὶ φέρει εἰς τὴν ὑπαρξί καὶ δίνει «ο ὕ σ ί α ν» σὲ κάθε λογικὴ φύσι· διότι «ἐν Αὐτῷ ζῶμεν καὶ κινούμε-

140. Β' Κορ. 4, 4.

141. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀπλοῦς. Γνώρισμα τῶν ἀπλῶν εἶναι ὅτι δὲν ἔχουν διαφορὰς οὔτε μέσα εἰς τὴν οὐσίαν τους, οὔτε εἰς τὴν ἐξωτερικὴν τους μορφήν. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀπλοῦς καὶ ἀσύνθετος.

142. Ἰωάν. 1, 9.

143. Ἰωάν. 11, 25.

θα καὶ ἐσμέν»¹⁴⁴, σύμφωνα μὲ τὸ διπλῶ ἀποτέλεσμα τοῦ ἐμφυσηματος τοῦ Θεοῦ. Καὶ μάλιστα ὅλοι μας, ὅσοι εἴμεθα δεκτικοί, δηλ. ἄξιοι, ἀπὸ τὸ ἐμφύσημα ἐκεῖνο παίρνομε καὶ πνοὴ ζωῆς¹⁴⁵ καὶ Πνεῦμα Ἅγιον, καὶ μάλιστα τόσο ὅσο ἀνοίξωμε τὸ στόμα τῆς διανοίας μας.

«Δ ι κ α ι ο σ ὺ ν η»¹⁴⁶ εἶναι ἐπειδὴ δίδει στὸν καθένα αὐτὸ ποῦ τοῦ ἀξίζει καὶ ἀσκεῖ δικαίως τὴν διαιτησίαν μεταξὺ τῶν ὑπὸ νόμον καὶ ὑπὸ χάριν, μεταξὺ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, ὥστε τὸ ἓνα μὲν νὰ ἀρχῇ, τὸ δὲ ἄλλο νὰ ἄρχεται, καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν νὰ ἔχῃ τὸ πνευματικῶς ὑψηλότερο ἡγετικὴ θέσι ἔναντι τοῦ πνευματικῶς κατωτέρου, καὶ νὰ μὴ εἶναι πλέον δυνατόν ἢ ἐπιτρεπτό νὰ ξεσηκώνεται τὸ κατώτερο κατὰ τοῦ ὑψηλότερου.

«Ἀ γ ι α σ μ ὅ ς»¹⁴⁷ δὲ ὀνομάζεται, ἐπειδὴ αὐτός εἶναι ἡ καθαρότης μας, ὥστε ὁ Καθαρὸς νὰ εὕρισκῃ θέσι στὴν καθαρότητά μας.

«Ἀ π ο λ ὺ τ ρ ω σ ι ς»¹⁴⁸, ἐπειδὴ μᾶς ἐλευθερώνει, ἐνῶ ἡμεθα δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας καὶ δίνει γιὰ μᾶς σάν λύτρο, ποῦ ἐκαθάρισε τὴν Οἰκουμένην, τὸν Ἑαυτὸν Του.

«Ἀ ν ἄ σ τ α σ ι ς»¹⁴⁹ τέλος λέγεται, ἐπειδὴ μᾶς δίνει τὴν ἀνάστασι ἀπὸ ἐδῶ, καὶ ἐνῶ μᾶς εἶχε νεκρώσει ἡ ἁμαρτία, μᾶς ἐπαναφέρει εἰς τὴν ζωὴν.

Ὁ ν ὀ μ α τ α τ ῆ ς Ο ἰ κ ο ν ο μ ί α ς.

21. Ἀλλὰ θέβαια αὐτὰ εἶναι κοινὰ εἰς τὸν «ἐπάνω

144. Πράξ. 17, 28.

145. Γεν. 2, 7.

146. Α' Κορ. 1, 30.

147. Α' Κορ. 1, 30.

148. Α' Κορ. 1, 30.

149. Ἰωάν. 11, 25.

ἀπὸ μᾶς» (τὸν Λόγον) καὶ εἰς Αὐτὸν ποὺ ἔγινε «δι' ἡμᾶς» (καθ' ἡμᾶς ἄνθρωπος). Ἐκεῖνα ὅμως ποὺ εἶναι ἀποκλειστικά ἰδικά μας, ἰδιώματα αὐτοῦ ποὺ προσέλαθεν ἀπὸ ἐδῶ (ἀπὸ τὴν γῆ), εἶναι τὰ ἑξῆς:

«Ἀ ν θ ρ ω π ο ς»¹⁵⁰ ἔγινε, ὅχι μόνο γιὰ νὰ καταστῇ δυνατό διὰ τοῦ σώματός Του νὰ εἰσέλθῃ μέσα εἰς τὰ σώματά μας, ἀφοῦ ἄλλως θὰ ἦταν ἀδύνατον νὰ εἰσέλθῃ, ἀφοῦ ἡ θεία φύσις εἶναι ἀμέθεκτος, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἀγιάσῃ μὲ τὸν Ἐαυτὸν Του τὸν ἄνθρωπο, μὲ τὸ νὰ γίνῃ γιὰ ὅλο τὸ ἀνθρώπινο φύραμα κάτι σὰν «ζύμι» (προζύμι), καί, μὲ τὸ νὰ ἐνώσῃ μὲ τὸν Ἐαυτὸν Του τὸ καταδικασμένο, νὰ τὸ ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τὰ κατάκριμα εἰς τὸ σύνολό του, ἀφοῦ γιὰ νὰ τὰ ἐλευθερώσῃ ὅλα, ἔγινε ὅλα, ὅσα εἴμεθα ἑμεῖς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἁμαρτία, δηλ. σῶμα, ψυχὴ, νοῦς, διὰ τῶν ὁποίων καὶ ἦλθε σὲ μᾶς ὁ θάνατος. Χάρις εἰς αὐτὰ ἔγινε, μὲ θάσιν μὲν τὴν συνήθη ἀντίληψι, ἄνθρωπος, μὲ θάσιν δὲ τὸ νοούμενον, Θεὸς ὁρατός.

«Υ Ἰ ὅ ς Ἀ ν θ ρ ῶ π ο υ»¹⁵¹ ἔγινε καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ Ἀδάμ, ἀλλὰ καὶ ἐξ αἰτίας τῆς Παρθένου, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐγεννήθη. Ὁ ἓνας ἐπειδὴ εἶναι ὁ Προπάτωρ· ἡ ἄλλη, ἐπειδὴ ἔγινε μητέρα Του καὶ κατὰ τοὺς νόμους, ἀλλὰ καὶ ὅχι κατὰ τοὺς νόμους τῆς γεννήσεως.

«Χ ρ ι σ τ ὸ ς»¹⁵² ἔγινε, λόγῳ τῆς θείας Του φύσεως, διότι αὐτὴ εἶναι ἡ χρίσις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ποὺ τὸν ἡγίασε ὅχι μὲ τὴν μέθεξιν μιᾶς ἐνεργείας, ὅπως τοὺς ἄλλους χριστοὺς, ἀλλὰ μὲ τὴν παρουσία εἰς Αὐτὸν ὁλοκλήρου τοῦ Χρίοντος· τὸ ἀποτέλεσμά της ἦταν ὅτι ὁ Χρίων ἄκουσε πλέον εἰς τὸ ὄνομα «ἄνθρωπος», ἀλλὰ καὶ ἔκαμε τὸν χρισθέντα θεόν.

150. Ἰωάν. 8, 40.

151. Ματθ. 24, 27.

152. Ματθ. 1, 16.

«Ὁ δὲ οὗτος»¹⁵³ ἐπειδὴ διὰ τοῦ ἑαυτοῦ Του μᾶς ὁδηγεῖ.

«Θύρα»¹⁵⁴, ἐπειδὴ Αὐτὸς μᾶς εἰσάγει.

«Ποιμὴν»¹⁵⁵ δέ, ἐπειδὴ μᾶς κατασκηνώνει «εἰς τόπον χλόης» καὶ μᾶς ἐκτρέφει «ἐπὶ ὕδατα ἀναπαύσεως»¹⁵⁶ καὶ μᾶς ὁδηγεῖ στὴ ζωὴ αὐτὴ καὶ μάχεται πρὸς χάριν μας μὲ τὰ θηρία· ἐπειδὴ ἐπιστρέφει τὸ πλανημένο, ἐπαναφέρει τὸ χαμένο, δένει τὸ σπασμένο¹⁵⁷, φυλάσσει τὸ γερὸ καὶ μὲ συμβουλές ποὺ προδίδουν ποιμαντική ἐπιστήμη, μᾶς συγκεντρώνει καὶ μᾶς ὁδηγεῖ στὴν μάνδρα Του ποῦ εἶναι «ἀπὸ ἐκεῖ», δηλ. εἰς τὴν ἄλλή ζωή.

«Πρόβατος»¹⁵⁸ ἐπειδὴ ἔγινε σφάγιον.

«Ἀμνός»¹⁵⁹, ἐπειδὴ ἦταν τέλειος.

«Ἀρχιερεὺς»¹⁶⁰, ἐπειδὴ αὐτὸς μᾶς προσήγαγε (πρὸς τὸν Πατέρα).

«Μελχισεδέκ»¹⁶¹ δέ, ἐπειδὴ ἦταν ἀμήτωρ κατὰ τὸ «ὑπεράνω ἀπὸ ἐμᾶς», καὶ ἀπάτωρ κατὰ τὸ «καθ' ἡμᾶς», καὶ ἐπειδὴ ὡς πρὸς «τὸ ἄνω» εἶναι ἀγενεαλόγητος¹⁶², ἀφοῦ λέγει· «τὴν δὲ γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται»;¹⁶³ καὶ ἐπειδὴ εἶναι βασιλεὺς Σαλήμ, δηλ. εἰρήνης, καὶ βασιλεὺς δικαιοσύνης, καὶ ἐπειδὴ ἀποδεκτῶναι ἀκόμη καὶ τοὺς Πατριάρχες¹⁶⁴ ποῦ ἀριστεύουν εἰς

153. Ἰωάν. 14, 6.

154. Ἰωάν. 10, 9.

155. Ἰωάν. 10, 11.

156. Ψαλμ. 22, 2-3.

157. Πρ6λ. Ἰεζ. 34, 16.

158. Ἦσ. 53, 7.

159. Ἰωάν. 1, 29, 36 καὶ Ἐξ68. 12, 3-10.

160. Ἐθρ. 6, 20.

161. Ἐθρ. 6, 20.

162. Ἐθρ. 17, 3.

163. Ἦσ. 53, 8.

164. Ἐθρ. 7, 2. Γεν. 14, 17-20.

τὸν πόλεμο κατὰ τῶν πονηρῶν δαιμόνων¹⁶⁵.

Συμπέρασμα — Προτροπή.

Αὐτὲς εἶναι οἱ προσηγορίαι τοῦ Υἱοῦ. Βάδιζε μὲ ὁδηγὸν σου αὐτές. "Ὅσες εἶναι ὑψηλές, νὰ τίς θαδίζης μὲ τὸν λογισμό σου θεοπρεπῇ· καὶ τίς σωματικές μὲ κατανόησι. "Ἡ μᾶλλον ἀντιμετώπισέ τα ὅλα θεοπρεπῶς, γιὰ νὰ γίνης ἕνας θεὸς ποῦ ἀπὸ κάτω (ἀπὸ τὴν γῆν), θὰ ἔχη ἀνεβῇ ἐπάνω, (στὸν οὐρανόν), χάρις εἰς Ἐκεῖνον ποῦ «δι' ἡμᾶς» κατέβη ἀπὸ ἐπάνω κάτω (εἰς τὴν γῆν).

Περισσότερον ἀπὸ ὅλα καὶ πρὶν ἀπὸ ὅλα αὐτὸ νὰ προσέχης. Καὶ τότε δὲν θὰ πέσης ποτὲ ἔξω οὔτε στὰ ὑψηλότερα οὔτε στὰ ταπεινότερα ὀνόματα.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἦταν χθές, εἶναι σήμερα καὶ θὰ εἶναι καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας¹⁶⁶ τῶν αἰώνων καὶ ὡς πρὸς τὸ σῶμα Του καὶ ὡς πρὸς τὸ Πνεῦμα ὁ ἴδιος. Ἀμήν.

---

165. Ὅλοι οἱ ἀριστεύοντες εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν πονηρῶν δαιμόνων γίνονται πατριάρχαι τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, ὅπως ἔγιναν οἱ ἅγιοι μάρτυρες καὶ ἀσκηταί.

166. Ἐβρ. 13, 8.

ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ (ΛΟΓΟΣ ΛΑ')

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

Εἰσαγωγή. Τὸ πλαίσιο τῆς ὁμιλίας.

1. "Ὅπως θὰ ἐνθυμῆσθε ὁ λόγος μου περὶ τοῦ Υἱοῦ ἦταν τέτοιος (σαφὲς κατηγορηματικός). Παρὰ ταῦτα, χωρὶς νὰ μπορῶ ἐγὼ νὰ εἰπῶ «πῶς», ὅπως βλέπετε «διέφυγε» τὴν προσοχὴ ἐκείνων, ποὺ ἐξ αἰτίας του θὰ μὲ ἐλιθοβολοῦσαν διῆλθε, χωρὶς νὰ καταλάβουν, διὰ μέσου αὐτῶν, ὅπως τότε ὁ Κύριος¹. Καὶ πράγματι. Ἡ θεία διδασκαλία δὲν λιθοβολεῖται. Ἀντιθέτως, ὅταν θέλῃ, λιθοβολεῖ. Καὶ μὲ τὴν σφενδόνη τῆς κτυπᾷ τὰ θηρία, δηλ. τοὺς συλλογισμοὺς μας ποὺ θὰ ἤθελαν νὰ πλησιάσουν εἰς τὸ ὄρος, ἔστω καὶ ἂν δὲν τοὺς ἐπετρέπετο.

Καλὰ, ἀλλὰ διὰ τὸ "Ἅγιο Πνεῦμα, λέγουν, τί θὰ μπορούσες νὰ μᾶς εἰπῇς; Ποῦ τὸν εὐρήκες καὶ μᾶς τὸν «σερβίρεις» αὐτὸν τὸν παράδοξο Θεό, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο δὲν λέγει τίποτε ἡ Γραφή;

"Ὅπως ξέρετε, τὰ ἴδια λέγουν καὶ ἐκεῖνοι ποὺ περὶ τοῦ Υἱοῦ ἔχουν ἀπόψεις, ποὺ τάχα «ἀκολουθοῦν τὸ μέ-

---

1. Πρὸλ. Λουκ. 4, 30. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος εἰρωνεύεται τοὺς Ἀρειανούς. Εἶναι σὰν νὰ τοὺς ἐρωτᾷ: πῶς σὰς ξέφυγα, τέτοια ποὺ εἶπα; δὲν τὰ προσέξατε; δὲν τὰ καταλάθατε; ἢ μήπως ἦταν «πετριές» στὸ πρόσωπό σας;

τρον», δηλ. ἀποφεύγουν τὶς ἀκρότητες²! Ἔτσι διαπιστώνει κανεὶς, ὅτι καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴ συμβαίνει ὅ,τι καὶ με τοὺς δρόμους καὶ τὰ ποτάμια, ποὺ διακλαδίζονται μέν, ἀλλὰ ἐνώνονται καὶ πάλιν, ἀφοῦ ἔχει τόσο πολὺ ἐξαπλωθῇ ἡ αἵρεσις, ὥστε ἀκόμη καὶ ἐκεῖνοι ποὺ κατὰ τὰ ἄλλα διαφωνοῦν, σὲ μερικὰ ἄλλα νὰ συμφωνοῦν μαζί μας, με ἀποτέλεσμα κανεὶς νὰ μὴ μπορῇ νὰ καταλάβῃ καλὰ, ποῖοι εἶναι οἱ φίλοι, οἱ ὁμόφρονές του, καὶ ποῖοι οἱ ἐχθροὶ του.

2. Βεβαίως ἡ ἀνάπτυξις τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος παρουσιάζει κάποια δυσκολία, ὅχι μόνο διότι οἱ ἄνθρωποι ἐκουράσθησαν ἀπὸ αὐτὰ ποὺ εἶπα περὶ τοῦ Υἱοῦ —καὶ ἴσως δι' αὐτὸ ἀντιτάσσονται με πῶς πολλὴ ὀξύτητα εἰς τὸ "Ἁγιον Πνεῦμα— ἐπειδὴ, ἀπὸ ὅ,τι καταλαβαίνω, τὸ θεωροῦν ἀπαραίτητο, νὰ δείξουν σὲ «κ α τ ι» τὴν ἀσέθειά τους³! Ἰσως νὰ πιστεύουν, ὅτι διαφορετικὰ ἡ ζωὴ τους θὰ καταντήσῃ ἀνυπόφορη! Πιθανῶς ὅμως αὐτὸ νὰ γίνεται καὶ ἐπειδὴ ἐμεῖς⁴ καταπονημένοι ἀπὸ τὰ πολλὰ ἐρωτήματα, ποὺ

---

2. Οἱ Εὐνομιανοί, ἐξεμεταλλεύοντο τὸ πάθος τῶν Ἑλλήνων διὰ τὸ «μέτρον» καὶ παρουσίαζαν ὡς ἀκρότητα τὰ ὀρθόδοξα δόγματα! Ὁ ἅγιος Γρηγόριος τοὺς ἀπαντᾷ, ὅτι χάρις εἰς τὴν μέθοδόν τους ὁμοιάζουν με τοὺς δρόμους καὶ τὰ ποτάμια, καὶ κατήντησαν τὴν Ἐκκλησίαν νὰ μὴ γνωρίζῃ κανεὶς τί πιστεύει ὁ διπλανός τους.

3. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος καυτηριάζει μίαν ἀντίδρασιν ποὺ δὲν στηρίζεται σὲ ἐπιχειρήματα, ἀλλὰ εἶναι γέννημα ἐγωΐσμοῦ καὶ ἀσεθείας. Πόσο ἄρρωστη εἶναι ἡ ἐποχὴ μας ἀπὸ τέτοια τοποθέτησι ἔναντι τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας Του! Ἑπαληθεύει τὸ ψαλμικὸν ρητόν: «Ἐψεύσατο ἡ ἀδικία ἑαυτῇ», δηλ. κοροϊδεύουν τὸν ἑαυτὸν τους με τὰ ψευτοεπιχειρήματά τους καὶ τὰς νόθους τοποθετήσεις τους.

4. Κάτω ἀπὸ τὸ «ἡμεῖς» αὐτὸ κρύβονται οἱ ἀκροαταὶ του.

ἐθεσα, ἐπάθαμε τὸ ἴδιο μὲ τοὺς «μίζερους», πού, ὅταν γιὰ κάποιο φαγητὸ αἰσθανθοῦν ἀηδία⁵, δὲν τρώγουν πλέον τίποτε μὲ ὄρεξιν, ἔτσι καὶ ἐμεῖς δυσανασχετοῦμε γιὰ ὅποιαδήποτε διδασκαλία καὶ ἂν πρόκειται!

Ποῖος ὁ κύριος στόχος τῆς ὁμιλίας.

Ἄλλ' ἄς μοῦ δώσῃ τὸ Πνεῦμα (χάριν καὶ δύναμιν), καὶ τότε, καὶ ὁ λόγος μου θὰ εἶναι σύντομος· καὶ ὁ Θεὸς θὰ δοξασθῇ.

Θὰ ἀφήσωμε εἰς «ἄλλους», δηλ. εἰς ἐκείνους πού τὰ «ἐφιλοσόφησαν» αὐτὰ ὄχι μόνον γιὰ τὸν ἑαυτὸν τους, ἀλλὰ καὶ «γιὰ μᾶς», ἀφοῦ ἄλλωστε καὶ μεῖς αὐτὰ τὰ λέγομε «καὶ γι' αὐτούς»⁶, νὰ ἐξετάσουν μὲ προσοχὴ καὶ νὰ κατατάξουν συστηματικὰ μὲ πόσες ἔννοιες (σημασίες) τυχαίνει νὰ ἀπαντᾷ στὴ Γραφὴ ὁ ὅρος τὸ «Πνεῦμα» ἢ τὸ «ἅγιον», καὶ νὰ μᾶς παραθέσουν καὶ τίς κατάλληλες γιὰ τὸ σπουδαῖο αὐτὸ θέμα μαρτυρίες, καὶ νὰ μᾶς δείξουν ὅτι τὴν πιὸ μεγάλη σημασία ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τίς μαρτυρίες ἔχει ἐκείνη, πού ἀποτελεῖται κατὰ ἓνα ἐντελῶς ἰδιαίτερο τρόπο καὶ ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς ὅρους, δηλ. «τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον»⁷!

5. Ἐννοεῖται, ἀπὸ τὸ πολὺ φαῖ.

6. Ἐννοεῖ ἐδῶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος τοὺς μεγάλους Πατέρας καὶ διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας: ἅγιον Ἀθανάσιον, ἅγιον Βασίλειον, Δίδυμον τὸν Ἀλεξανδρέα, πού ἔγραψαν μεγάλα καὶ περισπούδαστα βιβλία περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Παραπέμπομεν τὸν φιλομαθῆ εἰς τὰ ἔργα μας α) Διδύμου τοῦ Ἀλεξανδρέως, Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 214 (Εἰσαγωγή, κείμενον, ἐρμηνεία, σχόλια). β) Μεγάλου Βασιλείου, Περὶ ἁγίου Πνεύματος, ἐν «Ἀπαντα τῶν Ἀγίων Πατέρων» Μ. Β. Α. τόμος 10, καὶ γ) Μεγάλου Βασιλείου, Κατὰ Εὐνομίον, ἐ. ἀ. τόμος 9 (Εἰσαγωγή, ἐρμηνεία, σχόλια).

7. Τὸ κύριον ὄνομα τοῦ τρίτου προσώπου εἶναι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα,

Ἐμεῖς τώρα θὰ προχωρήσωμε στήν ἀνάπτυξι τῶν συνεπειῶν τῆς ἀπόψεως αὐτῆς.

3. Λοιπόν. Ἐκεῖνοι μὲν ποὺ δυσανασχετοῦν ἐναντίον μας, ὅτι τάχα «εἰσάγομε» ἓνα ἄγνωστον καὶ παρείσακτον Θεόν, τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, καὶ γίνονται αἱ ὀξεῖς ὑπέρμαχοι τοῦ «γράμματος»⁸, ἅς τὸ καταλαβουν καλὰ, ὅτι «ἐκεῖ φοβοῦνται φόβον, οὗ (ὅπου) οὐκ ἔστι φόβος»⁹! Ἄς τὸ ἀντιληφθοῦν, ὅτι ἡ ἀγότης τους γιὰ τὸ «γράμμα» εἶναι —ὅπως θὰ καταδειχθῇ μετὰ ἀπὸ ὀλίγον, ὅταν θὰ ἔχωμε κατὰ δύναμιν ἀνατρέψει τὰ ἐπιχειρήματά τους— ἓνα προκάλυμμα τῆς αἰρέσεώς τους!

Ἐμεῖς ἔχομε τόσην πεποίθησι, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, τὸ ὁποῖο λατρεύομε, εἶναι Θεός, ὥστε, ἔστω καὶ ἂν μερικοὶ τὸ θεωροῦν αὐτὸ πολὺ τολμηρό, ἔμεῖς θὰ ἀρχίσωμε ἀπὸ Αὐτοῦ ὁλόκληρη τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν μας ἐφαρμόζοντας σ' ὁλόκληρη τὴν Ἁγίαν Τριάδα τὰ ἴδια λόγια: «Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει καὶ ἀγιάζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον»¹⁰. ποῖος; ὁ Πατήρ. «Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον» ποῖος; ὁ

---

8. Οἱ Πατέρες καὶ μάλιστα οἱ Ἀλεξανδρινοί, ποὺ ἀποτελοῦσαν καὶ τὴν κυρίαρχον θεολογικὴν κατεύθυνσιν τότε, ἔκαναν εὐρεῖαν χρῆσιν τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου. Οἱ Ἀρειανοὶ καὶ Εὐνομianoί, ἀπὸ ἀντίδρασιν, ἐτόνιζαν τὸ «γράμμα», δηλ. τὴν κατὰ γράμμα ἐρμηνείαν τῆς Γραφῆς. Ἡ τοποθέτησίς τους αὐτῇ, ἐνῶ ἔχει κάτι τὸ πολὺ σωστό, δὲν ἦταν εἰλικρινῆς (βλ. σημ. 2 καὶ 3), καὶ δι' αὐτὸ ὁ ἅγιος Γρηγόριος τὴν ξεσκεπάζει καὶ τὴν χαρακτηρίζει ὡς «προκάλυμμα τῆς αἰρέσεως». Ὅπως θὰ ἴδοῦμε πιὸ κάτω, ἂν ἦσαν εἰλικρινεῖς, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχαν σωστά προσέξει τὴν σημασίαν τῆς φράσεως «τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται κλπ.» καὶ ἄλλων.

9. Ψαλμ. 13, 5.

10. Ἰωάν. 1, 9.

Υιός. «Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον»· ποῖος; ὁ «ἄλλος Παράκλητος». «Ἦν» καὶ «ἦν» καὶ «ἦν»! Ἀλλὰ τὸ «ἦν» εἶναι ἓνα! «Φῶς» καὶ «φῶς» καὶ «φῶς»¹¹! Ἀλλὰ ἓνα εἶναι τὸ «φῶς»! Ἕνας εἶναι ὁ «Θεός»! Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἐκεῖνο, ποῦ καὶ ὁ Δαβὶδ εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν τὸ εἶδεν ἀμυδρά καὶ εἶπε τὸ «ἐν τῷ Φωτί σου ὀψόμεθα Φῶς»¹², καὶ ἐμεῖς τώρα τὸ βλέπομεν καθαρά καὶ ἔτσι κηρύσσομεν, —ἐπειδὴ χάρις εἰς τὸ Φῶς, τὸ Πνεῦμα, ἔχομεν κατανοήσει ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι Φῶς ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὸ Φῶς, τὸν Πατέρα—, τὴν διδασκαλία περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, ποῦ εἶναι καὶ ἀπλή καὶ σύντομος.

“Ὅποιος θέλει νὰ «ἀθετῇ»¹³ (δηλ. νὰ ἀποστατῇ), ἅς ἀθετῇ! Καὶ ὅποιος θέλει νὰ ἀμαρτάνῃ, ἅς ἀμαρτάνῃ! Ἐμεῖς κηρύσσομε κάτι, ποῦ ἔχομε καλὰ ἐννοήσει! Καὶ γι’ αὐτό, ἂν ἀπὸ ἐδῶ κάτω δὲν μᾶς ἀκούετε, θὰ ἀνεβοῦμε εἰς τὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ¹⁴ καὶ θὰ φωνάξωμε! Τὸ Πνεῦμα θὰ Τὸ δοξολογήσωμε! Δὲν θὰ φοθηθοῦμε!

---

11. Τὰ τρία Πρόσωπα τῆς ἁγίας Τριάδος εἶναι ἐξ ἴσου ἄναρχα καὶ συνάναρχα. Ἐξ ἴσου φῶς καὶ τὰ τρία. Παρ’ ὅτι ὁμῶς καὶ τὰ τρία εἶναι μία Οὐσία καὶ ἔχουν ἓνα καὶ μόνον θέλημα, ὑποτάσσονται εἰς κανόνα ἀγάπης καὶ τιμῆς. Προηγεῖται ὁ ἄναρχος (= ἀναίτιος) Πατήρ, ποῦ γεννᾷ τὸν Υἱὸν καὶ ἐκπορεύει τὸ Πνεῦμα. Ἐπεταὶ ὁ Υἱός, ποῦ ὑπακούει μὲν εἰς τὸν Πατέρα, ἐπειδὴ εἶναι «μειζων», ἀλλὰ πέμπει τὸ Πνεῦμα. Καὶ ἀκολουθεῖ τὸ Πνεῦμα, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ χάρις καὶ ἡ σοφία τοῦ Πατρὸς καὶ ὁ δάκτυλος τοῦ Υἱοῦ, ἡ πηγὴ τοῦ ἁγιασμοῦ, ἡ ζωοποιὸς δύναμις, ὁ φωτισμός· αὐτὸ ποῦ ὁδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἐπικαλοῦνται τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ καὶ νὰ πιστεύουν στὸ Ὄνομά Του. Τὸ Πνεῦμα ὅλον συγκροτεῖ τὸν θεσμόν τῆς Ἐκκλησίας, ἀγιάζει καὶ τελειοποιεῖ τοὺς πιστοὺς, τοὺς θεώνει καὶ δοξάζει τὸν Χριστὸν καὶ τὸν Πατέρα.

12. Ψαλμ. 35, 10.

13. Ἦσ. 21, 2. Ἀπ. 22, 12.

14. Ἦσ. 40, 9.

Καί, ἂν θὰ Τὸ φοβηθοῦμε, αὐτὸ θὰ γίνη, ὅχι ὅταν Τὸ κηρύσσωμε, ἀλλὰ τὴν ὥρα τῆς προσευχῆς μας¹⁵!

Τὸ Πνεῦμα εἶναι ἄχρονον καὶ συνάναρχον.

4. Ὅσο ὑπῆρξε ποτὲ χρόνος, κατὰ τὸν ὁποῖον δὲν ὑπῆρχε ὁ Πατήρ, ἄλλο τόσο ὑπῆρξε καὶ χρόνος ποῦ δὲν ὑπῆρχε ὁ Υἱός! Καὶ ὅσο ὑπῆρξε ποτὲ χρόνος, ποῦ δὲν ὑπῆρχε ὁ Υἱός, ἄλλο τόσο ὑπῆρξε καὶ χρόνος, ποῦ δὲν ὑπῆρχε τὸ Πνεῦμα! Ὅταν τὸ Ἔνα τὸ τοποθετῆς «κάτω», —τολμῶ καὶ τὸ λέγω— τότε δὲν μπορεῖς νὰ θέσης «ἄνω»¹⁶ τὰ ἄλλα δύο!

Ποιά τάχα ἢ ὠφέλεια ἀπὸ μίαν θεότητα «ἄτελῃ»¹⁷; Ἡ μᾶλλον, τί εἰδους θεότης θὰ εἶναι αὕτη, ἂν δὲν εἶναι τέλεια; Καὶ πῶς τάχα θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ εἶναι τέλεια, ὅταν «τῆς λείπει» κάτι, ποῦ τῆς εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ νὰ γίνη τέλεια; Καὶ πῶς νὰ μὴ «τῆς ἔλειπε» κάτι, ὅταν

15. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος θέλει νὰ εἰπῇ: φοβοῦμαι τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅταν ἐν ταπεινώσει τὸ ἐπικαλοῦμαι, ἐγὼ ὁ ἁμαρτωλὸς καὶ ἀκάθαρτος.

16. «Κάτω» ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὀνομάζει τὴν γῆν, τὰ κτίσματα. «Ἄνω» ὀνομάζει τὸν οὐρανόν, τὴν θείαν φύσιν. Τὸ νόημα στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι: τὰ τρία πρόσωπα εἶναι τόσο πολὺ συνδεδεμένα μεταξύ τους, ὥστε, ὅπου τοποθετηθῇ τὸ ἕνα, συμπαρασύρει καὶ τὰ ἄλλα δύο! Εἶναι ὥς νὰ τοὺς λέγει: Διαλέξετε καὶ πάρετε: ἄνω ἢ κάτω; ποῦ τὴν τοποθετεῖτε τὴν Ἁγίαν Τριάδα;

17. Ἄν τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι Πρόσωπον τῆς ἁγίας Τριάδος, τότε ὁ Θεὸς θὰ εἶναι «ἄτελής», δηλ. πρόσωπον ποῦ τὸ ἴδιον δὲν ἔχει «τελειοποιηθῇ»! Καὶ ἔχει πολὺ δίκιο ὁ ἅγιος Γρηγόριος ποῦ τὸ τονίζει αὐτό. Διότι ἀφοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι ἡ π η γ ἡ τοῦ ἁγιασμοῦ, σημαίνει, ὅτι... πρὶν δημιουργηθῇ τὸ Πνεῦμα, ὁ Πατήρ δὲν εἶχεν... ἁγιασμόν! Καὶ συνεπῶς δὲν εἶχε τελείωσιν! Καὶ ἄρα ἦταν... Τὰ συμπεράσματα εἶναι βλάσφημα. Δὲν ἐπιτρέπεται, οὔτε νὰ τὰ διαλογίζωμεθα.

δὲν εἶχε ἀγιότητα; Ἀλλὰ καὶ πῶς θὰ τὴν εἶχε, ἂν δὲν εἶχε τὸ Πνεῦμα;

Ἄλλ' ἂν τυχὸν συμβαίνει καὶ ἡ ἀγιότης εἶναι κάτι ἄλλο, καὶ ὅχι Αὐτό, τὸ Πνεῦμα, ὡς ἔλθῃ κάποιος, (ὅποιος θέλει), νὰ μᾶς τὸ διδάξῃ, νὰ μᾶς εἰπῇ, πῶς τάχα πρέπει νὰ τὴν ἀντιλαμβανώμεθα! Διαφορετικά, δηλ. ἂν Αὐτὸ εἶναι ἡ Ἀγιότης, πῶς Αὐτὸ δὲν ἦτο ἀπ' ἀρχῆς; (Λένε κάτι πράγματα), σὰν νὰ ἦταν καλλίτερα διὰ τὸν Θεὸν νὰ ἦταν ἀτελὴς καὶ χωρὶς τὸ Πνεῦμα!

Ἄν δὲν ὑπῆρχε ἀπ' ἀρχῆς, τότε τὸ Πνεῦμα τάσσεται εἰς τὴν ἴδια κατηγορία μὲ ἐμένα, (δηλ. εἶναι κτίσμα), ἔστω καὶ ἂν ἐδημιουργήθῃ λίγο πρὶν ἀπὸ ἐμένα! Ἀπὸ τὸν Θεόν, ἄλλωστε, ἀντιδιαστελλόμεθα μὲ θάσιν τὸν χρόνον ποὺ ἀρχίσαμε νὰ ὑπάρχωμε!

Ἀλλά, ἂν τὸ Πνεῦμα ὀνῇ εἰς τὴν ἴδια κατηγορία μὲ ἐμένα, (ἂν δηλαδὴ εἶναι κτίσμα), πῶς ἐμένα μὲ θεοποιεῖ;¹⁸ ἢ, ἔστω, πῶς μὲ ἐνώνει μὲ τὴν θεότητα;

Σ α δ δ ο υ κ α ῖ ο ι, Ἑ λ λ η ν ε ς, Εὐ νο μ ι α ν ο ῖ.

5. Πρὸς χάριν σου θὰ προτιμήσω νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ πάλιν ἀπὸ τὴν ἀρχή, μὲ λίγα λόγια, ἀφοῦ

---

18. Σταθερὰ καὶ ἀποστολικὴ παράδοσις ἦταν, ὅτι ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου πραγματοποιεῖται μὲ τὴν μέθεξιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Δικαίως λοιπὸν ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐρωτᾷ: Ἄν τὸ Πνεῦμα εἶναι κτίσμα, τότε πῶς ἡ μέθεξις τοῦ θεοποιεῖ; πῶς διδῇ αὐτὸ ποῦ δὲν ἔχει τὸ ἴδιον; Πῶς μᾶς ἐνώνει μὲ τὴν θεότητα, ἀφοῦ τὸ ἴδιον δὲν εἶναι ἡνωμένον μαζί της σὲ ἕνα; Ἄτυχῶς τὴν σοβαρότητα τῶν ἐρωτημάτων αὐτῶν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ἀδυνατεῖ νὰ τὴν καταλάβῃ ὁ ἀρρωστημένος ἀπὸ τὴν δυτικὴν ἐπίδρασιν σύγχρονος ἀνθρώπου, ποὺ συνήθισε νὰ θεωρῇ τὴν θείαν χάριν «κτιστὴν» καὶ τὴν «θέωσιν» ποιητικὴς ἐξάρσεις! Χρειάζεται νὰ γίνῃ ἀποτοξίνωσις μὲ τὴν νηστείαν, τὴν νοεράν προσευχὴν καὶ τὴν ὑπακοὴν εἰς πνευματικὸν πατέρα.

γιά τὴν Ἀγίαν Τριάδα ὠμιλήσαμε καὶ εἰς τὰ προηγούμενα.

Λοιπόν. Οἱ μὲν Σαδδουκαῖοι ἐπίστευαν, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα δὲν ὑπάρχει κἄν, ὅπως ἄλλωστε (ἐπίστευαν ὅτι δὲν ὑπάρχουν) οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀνάστασις¹⁹. ἐγὼ πάντως δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω ἀπὸ τί ὠδηγήθηκαν νὰ περιφρονήσουν τίς τόσες μαρτυρίες ποῦ εὐρίσκομε εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην γύρω ἀπὸ αὐτό!

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας²⁰, οἱ κάπως πιὸ θεολογικὰ σκεπτόμενοι, ποῦ δι' αὐτὸ εὐρίσκονται κάπως περισσότερο κοντὰ μας, καθὼς μοῦ φαίνεται, τὸ συνέλαβαν μὲν μὲ τὴν φαντασία τους, ἀλλὰ ἔπεσαν σὲ διχογνωμίες μεταξύ τους γύρω ἀπὸ τὴν ὀνομασία Του. Ἄλλοι (τὸ συνέλαβαν σάν) «νοῦν τοῦ παντός», ἄλλοι ἀπλῶς σάν «νοῦν», καὶ ἄλλοι σάν κάτι ἄλλο ἀνάλογο.

Τέλος ἀπὸ τοὺς ἰδικούς μας σοφοὺς²¹ ἄλλοι μὲν τὸ ἐξέλαβαν σάν μίαν ἐνέργεια (τοῦ Θεοῦ), ἄλλοι σάν κτίσμα, ἄλλοι σάν Θεόν, καὶ ἄλλοι ἀπὸ εὐλάβειαν πρὸς τὴν Γραφὴν ποῦ, ὅπως λένε, δὲν μᾶς τὸ ἐφανέρωσε ὅσο πρέπει καθαρὰ τί ἀπὸ (ὅλα) αὐτὰ εἶναι, δὲν ἀποφασίζουν νὰ εἰποῦν μὲ θεβαιότητα κάτι ἀπὸ αὐτά, καὶ γι' αὐτὸ οὔτε Τὸ λατρεύουν, ἀλλὰ καὶ οὔτε Τοῦ ἀρνοῦνται κάθε τιμὴ! Ἀκολουθοῦν δηλαδὴ σ' αὐτὸ μιὰ «μέση» γραμμὴ, ἢ, μᾶλλον, μιὰ πολὺ ἄθλια γραμμὴ²²!

---

19. Πράξ. 23, 8. Πιθανῶς πάντως εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ νὰ μὴ πρόκειται διὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Τὸ κείμενον εἶναι ἀσαφές.

20. Πρόκειται διὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Κατὰ μίαν ἀποψιν οἱ θεολογικώτεροι Ἑλληνες εἶναι οἱ νεοπλατωνικοί.

21. Δηλ. τοὺς Χριστιανούς. Ὁ χαρακτηρισμὸς «σοφοὺς» εἶναι εἰρωνικός. Θέλει νὰ εἰπῇ: ἀπὸ ἐκείνους ποῦ ἐφαντάστησαν τὸν ἑαυτὸν τοὺς σοφὸν καὶ ἔκαναν τόσον τολμηροὺς στοχασμούς.

22. Ἡ μέση γραμμὴ δὲν εἶναι πάντοτε ἡ «βασιλική», δηλ. ἡ ἀρίστη! Εἰς μερικὰς περιπτώσεις, ὅπως εἰς τὴν παροῦσαν, εἶναι ἀθλίαι γραμμὴ. Εἶναι ἄσχημο νὰ λέγεται ὅτι ἡ

Ἀπὸ ἐκείνους πάλιν πού τὸ ἐθεώρησαν σὰν Θεόν, ἄλλοι εἶναι ὀρθόδοξοι μόνον εἰς τὰς πεποιθήσεις (ἀλλὰ ὄχι καὶ εἰς τὰ ἔργα)²³, καὶ ἄλλοι τολμοῦν καὶ δείχνουν τὴν ὀρθοδοξία τους καὶ μὲ λόγια.

Ἀκόμη ὅμως ἄκουσα ὅτι ὑπάρχουν καὶ κάτι ἄλλοι πιὸ «σοφοί»²⁴, πού... ἀξιολογοῦν τὴν θεία ιδιότητα τῶν προσώπων! Αὐτοὶ λοιπόν, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἐμεῖς, ὁμολογοῦν μὲν ὅτι τὰ θεία Πρόσωπα, πού εἶναι δυνατόν νὰ τὰ γνωρίσῃ ὁ ἄνθρωπος μόνο μὲ τὸν «νοῦν»²⁵, εἶναι τρία, ἀλλὰ φρονοῦν ὅτι ἀπέχουν τόσο πολὺ μεταξύ τους, ὥστε νὰ λένε γι' Αὐτά, ὅτι τὸ μὲν ἓνα (ὁ Πατήρ) εἶναι καὶ ὡς πρὸς τὴν οὐσία καὶ ὡς πρὸς τὴν δύναμι (τὶς ἐνέργειες) ἀπεριόριστο· τὸ ἄλλο (ὁ Υἱὸς) λέγουν, ὅτι εἶναι μὲν ἀπεριόριστον ὡς πρὸς τὴν οὐσία, ἀλλὰ ὄχι καὶ ὡς πρὸς τὴν δύναμι! Διὰ τὸ τρίτο (τὸ Πνεῦμα) λένε ὅτι εἶναι περιγραφτὸ ὡς πρὸς καὶ τὰ δύο (δηλ. καὶ ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ ὡς πρὸς τὴν δύναμιν)! Αὐτοί, ὅπως εἶναι φανερό, μὲ ἓνα διαφορετικὸ τρόπο μιμοῦνται ἐκείνους πού ὀνομάζουν τὰ πρόσωπα τῆς Τριάδος «Δημιουργόν», «Συνεργόν», καὶ «Λειτουργόν»²⁶, ἐπειδὴ τοὺς πέρασε ἡ ἰδέα ὅτι ἡ σειρά, πού τηρεῖται εἰς τὰ ὀνόματα

Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἀκολουθεῖ σὲ ὅλα τὴν «μέσῃν καὶ βασιλικῇ» ὁδόν, διότι ἀπλούστατα ἀκολουθεῖ ὄχι τὴν μέσῃν ὁδόν, ἀλλὰ τὴν ἰδικήν τῆς ὁδόν, πού εἶναι ἡ ὁδὸς τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἁγίων.

23. Δὲν ἀρκεῖ νὰ πιστεῦῃ κανεὶς ὀρθῶς. Πρέπει νὰ ἔρχεται ἡ πράξις, ἡ θίωσις, ὡς θεωρίας ἐπίθαισις.

24. Εἰρωνικά.

25. Δηλ. μόνον μὲ τὴν δύναμιν τοῦ λογικοῦ του. Πρόκειται διὰ τοὺς Εὐνομιανούς πού ἦσαν εἰς τὸ ἑπακρον ρατσιοναλισταί, δηλ. ὀρθολογισταί. (Ἰδὲ περὶ αὐτῶν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ Μ. Βασιλείου κατὰ Εὐνομίου, τόμος 9 τῆς ἰδίας σειρᾶς). Οἱ Εὐνομιανοὶ ἐπίστευαν, ὅτι μὲ τὸ λογικόν τους θὰ καταλάβουν ἀκόμη καὶ τὴν Οὐσίαν τοῦ Θεοῦ!

26. Τοὺς χαρακτηρισμοὺς αὐτοὺς ἔδιδαν οἱ Ἀρειανοί. Δη-

αὐτά καὶ εἰς τὴν χάριν, ἀντιστοιχεῖ εἰς μίαν πραγματικότητα.

Καμμία ἀπάντησις. Περιφρόνησις.

6. Ἐμεῖς εἰς ἐκείνους ποὺ ἔχουν τὴν γνώμην, ὅτι δὲν εἶναι ἰδιαίτερη ὄντοτης, καὶ εἰς ἐκείνους ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες εἰδωολάτρες ποὺ λένε ὅτι τοὺς κατέβη, δὲν ἔχομε νὰ δώσωμε καμμίαν ἀπάντησι²⁷, τόσο μᾶλλον ὅσο δὲν θὰ ἠθέλαμε καθόλου νὰ δεχθοῦμε εἰς τὸν λόγο μας, τάχα γιὰ νὰ τόν... ἐμπλουτίσωμε(!), «ἔλαιον ἀμαρτωλοῦ».

Κτίσμα, ἰδίωμα ἢ πρόσωπον;

Εἰς τοὺς ἄλλους ὅμως θὰ εἰποῦμε τὰ ἑξῆς:

Σὰν θάσιν θὰ πρέπει νὰ θέσωμε, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι ἢ ἓνα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν ἀφ' ἑαυτῶν ὑπόστασιν, ἢ ἓνα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἀποδίδονται σὲ κάτι ἄλλο, (δηλ. ἓνα ἰδίωμα)²⁸. Κάθε τι ἀπὸ αὐτά, ἂν ἀνήκη εἰς τὴν πρώτη κατηγορία οἱ σοφοὶ εἰς τὰ θέματα αὐτά τὸ ὀνομάζουν «οὐσίαν», καὶ ἂν ἀνήκη εἰς τὴν δευτέρα «συμβεβηκός» (ἰδίωμα).

Συνεπῶς, ἂν τὸ Πνεῦμα εἶναι ἰδίωμα, θὰ εἶναι μιὰ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ. Καὶ πράγματι. Τότε τί ἄλλο, ἢ τίνος ἄλλου θὰ μπορούσε νὰ εἶναι; Ἀλλωστε ἔτσι ἀποφεύγονται κά-

---

μιουργὸν ὠνόμαζαν τὸν Πατέρα, Συνεργάτην τὸν Υἱόν, καὶ Ὑπηρέτην (λειτουργὸν) τὸ Πνεῦμα.

27. Μὲ τὰ λόγια αὐτά εἶναι ὥς νὰ τοὺς λέγῃ ὁ ἅγιος Γρηγόριος: «ἀφῆστε μας ἡσυχους μὲ τὰς ἰδέας σας!»

28. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος προχωρεῖ μεθοδικὰ στὸ ξεκαθάρισμα τῶν ἀπόψεων, διὰ νὰ μὴ «ἄερα δέρῃ».

πώς περισσότερο τά... «μπερδέματα»! 'Αλλ', ἄν τὸ Πνεῦμα εἶναι ἐνέργεια, τότε εἶναι φανερόν, πῶς εἶναι κάτι πού τὸ ἴδιο «γίνεταί» καὶ ὅχι «κάνει»²⁹, καὶ ὅτι συνεπῶς ἀμέσως μόλις ἡ ἐνέργεια θὰ ὀλοκληρωθῇ, αὐτὸ θὰ παύσῃ νὰ ὑπάρχῃ! Μάλιστα, αὐτὸ εἶναι ἡ ἐνέργεια! Τότε ὅμως, πῶς λέγεται ὅτι «ἐνεργεῖ» καὶ ὅτι «λέγει τάδε» καὶ «ἀφορίζει»³⁰ καὶ «λυπεῖται»³¹ καὶ «παροξύνεται»³², καὶ ἐν γένει κάνει ὅλα ὅσα εἶναι χαρακτηριστικά ἐνὸς ὄντος πού τὸ ἴδιο κινεῖται, καὶ ὅχι χαρακτηριστικά τῆς ἐνεργείας τῆς κινήσεως;

'Αλλ', ἂν εἶναι «οὐσία», δηλ. ὄντοτης, καὶ ὅχι ἓνα ἀπὸ τὰ «περὶ τὴν οὐσίαν», ἓνα ἰδίωμα, τότε θὰ πρέπῃ νὰ εἶναι ἡ κτίσμα ἢ Θεός, διότι ἀκόμη καὶ οἱ μυθοπλάστες πού ὁμιλοῦν γιὰ τραγελάφους³³ δὲν μπόρεσαν ποτὲ νὰ φαντασθοῦν κάτι ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ δύο, δηλ. κάτι πού δὲν θὰ εἶναι οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο, ἢ θὰ εἶναι σύνθετο καὶ ἀπὸ τὰ δύο!

'Αλλ' ἂν εἶναι κτίσμα, τότε πῶς πιστεύομε εἰς Αὐτό; ἢ, τὸ ἀκόμη σοβαρότερο, πῶς Αὐτὸ μᾶς δίνει τὴν

29. 'Ορθοτάτη παρατήρησις! 'Η ἐνέργεια γίνεται. Δὲν ἐνεργεῖ. Δὲν «κάνει» κάτι ἢ ἰδίᾳ! Δὲν εἶναι καὶ ἀπὸ αὐτὸ φανερόν, ὅτι δικαίως ὁ ἅγιος Γρηγόριος κατηγοροῦσε τοὺς Εὐνομιανούς, ὅτι ἔπαιρναν τὴν δῆθεν ἐμμονὴν εἰς τὴν κατὰ γράμμα ἐρμηνείαν τῆς Γραφῆς ἀπλῶς ὡς προκάλυμμα, δηλ. ὥς προσωπεῖον διὰ νὰ κρύβουν τὸ ἀληθινόν τους πρόσωπον;

30. Πράξ. 13, 2.

31. 'Εφ. 4, 30.

32. 'Ησ. 63, 10. Τὰ τρία αὐτὰ χωρία δεικνύουν διὰ τὸ Πνεῦμα κάτι περισσότερον ἀπὸ ὅτι εἶναι ὄν ἐνυπόστατον. Δεικνύουν ὅτι εἶναι πρόσωπον, δηλ. προσωπικότης μὲ βούλησιν καὶ συναίσθηματα.

33. Τραγελαφικὴ ἰδέα χαρακτηρίζει ὁ ἅγιος Γρηγόριος τὴν ἀποψιν τῶν ἀρειανῶν - εὐνομιανῶν ὅτι τὸ Πνεῦμα ἦταν θεῖον πρόσωπον, κτιστὸν μὲν, ἀλλὰ Θεὸς κατὰ χάριν.

τελειότητα; Καὶ ἀσφαλῶς συμφωνοῦμε, ὅτι δὲν εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα τὸ «πιστεύω ΣΕ κάτι» καὶ τὸ «πιστεύω ΚΑ-ΤΙ», διότι τὸ πρῶτο λέγεται μόνον διὰ τὸν Θεόν, ἐνῶ τὸ δεύτερο δι' ὅ,τιδήποτε πρᾶγμα.

Μὰ ἂν (τὸ Πνεῦμα) εἶναι Θεός, τότε δὲν εἶναι οὔ-τε κτίσμα, οὔτε ποίημα, οὔτε ἕνας «σύνδουλός μας». Καὶ δὲν εἶναι καθόλου ἐπιτρεπτόν νά ἀποδίδεται εἰς Αὐτὸ ἕνα, ὁποιοδήποτε, ἀπὸ τὰ ὀνόματα ποὺ δηλοῦν μίαν ὁ-ποιαδήποτε ταπεινὴ κατάστασι.

Ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος τῶν Εὐνο-μικανῶν εἶναι φαυλότης. Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς.

7. Αὕτῃ ἡ φράσις - πρόγραμμα εἶναι ἰδική σου: «Ρίχνε ἀλλεπάλληλα τίς πετροβολές», «κάνε πολύπλο-κούς συλλογισμούς»³⁴. («Νά προβάλλῃς τὴν ἐρώτησι ὡς ἐξῆς»). Ἀσφαλῶς ἡ ἀγέννητο θὰ εἶναι ἡ γεννητό! Καὶ ἂν (σοῦ εἰποῦν) «ἀγέννητο», τότε νά συμπεραίνῃς «ἄρα ἔχομε δύο ἀναρχα»! Καὶ ἂν σοῦ ἀπαντήσουν «γεν-νητό», τότε προχῶρει στὸ παρα-κάτω ἐρώτημα: «ἀπὸ ποῦ; ἀπὸ τὸν Πατέρα ἢ ἀπὸ τὸν Υἱό;». Καὶ ἂν μὲν σοῦ ἀπαντήσουν «ἀπὸ τὸν Πατέρα», νά συμπεραίνῃς «ἄρα ἔχομε δύο Υἱούς, δύο ἀδελφούς»!

Τί λές, μωρέ! Πῶς δὲν σοῦ κατέβῃ νά μᾶς εἰπῇς, ὅτι εἶναι καὶ δίδυμοι, ἢ ποῖος εἶναι ὁ πρεσβύτερος καὶ

---

34. Ἡ μέθοδος αὕτῃ εἶναι ἡ μέθοδος τῆς προπαγάνδας. Προ-παγάνδα σημαίνει: πνευματικὴ ὑποδούλωσις. Ὅποιος παρασύ-ρεται ἀπὸ ὁποιαδήποτε προπαγάνδα, ἐπειδὴ ἡ τοποθέτησίς του δὲν εἶναι καρπὸς ἐλευθέρως ἀποφάσεως, τυφλῶνεται. Καὶ ὅσον πιὸ πολὺ λέγει ὅτι βλέπει καὶ προσπαθεῖ νά παρασύρῃ καὶ ἄλ-λους, τόσον ἡ τύφλωσίς του εἶναι πιὸ θαθειά καὶ ἀπελπιστική.

ποιός ό νεώτερος! άφοϋ άλλωστε είσαι τόσο πολύ σωματολάτρης³⁵!

Καί «άν, σοϋ είποϋν —λέγει— ότι έκπορεύεται τό Πνεϋμα από τόν Υίόν, τότε νά είπής³⁶: άρα έχομε και Θεόν - έγγονάκι! αλλά θά μπορούσε νά γίνη κάτι πιό παράξενο από αυτό»;

Αυτά θεβαίως τά έρωτήματα τά προβάλλουν συνεχώς αυτοί οί «σοφοί εις τό κακό», ένϋ κάθε χωρίο που λέγει κάτι τό καλό διά τό Πνεϋμα δέν θέλουν νά τό γράφουν³⁷!

Πάντως έγώ, άν διεπίστωνα ότι ή διάκρισις αυτή ήταν έπιβεβλημένο νά γίνη, θά άπεδεχόμουν την πραγματικότητα που έκφράζει, χωρίς νά έπηρεάζωμαι δυσμενώς σ' αυτό από τά όνόματα μέ τά όποια έκφράζεται. Διότι αυτό δέν σημαίνει ότι, —άφοϋ ό Υίός λέγεται Υίός διά νά δηλωθή μιá άνωτέρας μορφής σχέσις Του μέ τόν Πατέρα, λόγω του ότι έμείς δέν μπορούμε νά υποδηλώσωμε μέ κάποιον άλλο τρόπο, ότι προέρχεται από τόν Πατέρα και είναι όμοούσιος μέ Αυτόν, είμη μόνον όνομαζόντάς Τον έτσι—, έπιτρέπεται νά σχηματί-

35. Τό νόημα είναι διττόν: σημαίνει και ότι κρίνουν τά πάντα μέ θάσιν σωματικά παραδείγματα, αλλά και ότι οί ίδιοι είναι σωματολάτραι, δηλ. ύποδουλωμένοι σέ πάθη σωματικά. Καί πράγματι. Οί Εϋνομιανοί είχαν έλευθεριάζουσιν ήθικην εις τά «σωματικά».

36. "Αξιοι διάδοχοί τους είναι οί Μάρτυρες του 'Ιεχωβά. "Εχουν ξεχάσει έντελώς τά καλά έργα και την προσευχήν και έχουν κάνει μοναδικό τους μέλημα τί θά άπαντήσουν εις τάς διαφόρους πιθανάς άπαντήσεις εις τάς προσηλυτιστικές των προσπάθειάς!

37. Αυτή είναι ή αγάπη τών αίρετικών διά τόν λόγον του Θεού. "Ο,τι δέν τούς συμφέρει είναι απόβλητον! Π.χ. οί προτεστάνται χαρακτηρίζουν την επιστολήν του αγίου 'Ιακώβου ως... «άχυρένια», έπειδή όμιλεί διά την άξίαν τών έργων και οί χι-

ζωμε τὴ γνώμη, ὅτι εἶναι πλέον ἀναγκαῖο νὰ ἐφαρμόζωμε στὸν Θεό, ὅλα τὰ ἐπίγεια, καὶ μάλιστα ὅλα ἐκεῖνα τὰ ὀνόματα ποὺ δηλοῦν σχέσεις συγγενείας.

Ἡ μήπως, ἐπειδὴ ὀνομάζεται Θεὸς καὶ Πατὴρ, θὰ σχηματίσῃς τὴν γνώμη, ὅτι ὁ Θεὸς μὲν εἶναι ἀρσενικός, ἡ δὲ θεότης κάτι τὸ θηλυκόν, ἀφοῦ ἄλλωστε καὶ τὸ ὄνομα εἶναι θηλυκόν, καὶ τὸ Πνεῦμα «οὐδέτερον», ἀφοῦ ἄλλωστε δὲν φαίνεται καὶ νὰ γεννᾷ! Καὶ ἂν μᾶς εἰπῇς καὶ ἐκεῖνο τὸ κωμικόν, ὅτι τάχα ὁ Θεός, ὅπως ἔλεγαν οἱ φλύαροι ἐκεῖνοι παλαιοὶ μυθοποιοί, «συνευρέθη» μέ... τὴν θέλησί Του καὶ ἐγέννησε ἔτσι τὸν Υἱόν, τότε μᾶς ἔχεις εἰσαγάγει καὶ τὸν «ἀρρενόθηλον» Θεὸν τοῦ Μαρκίωνος καὶ τοῦ Βαλεντίνου ἐκείνου, ποὺ ἔγραψε τὶς παράξενες ἐκεῖνες φαντασιοκοπίες τοῦ «περὶ αἰώνων».

Οἱ Εὐνομιανοὶ παρατρέχουν βασι-
κέες ἔννοιες τῆς Γραφῆς, ἐπει-
δὴ δὲν τοὺς συμφέρουν!

8. Ἀφοῦ λοιπὸν δὲν δεχόμεθα τὴν πρώτην σου διάκρισιν, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποίαν δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ἐνδιάμεσο μεταξὺ ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ, αὐτομάτως θὰ «πᾶνε περίπατο», μαζί μὲ τὴν σπουδαία σου αὐτὴ διαπίστωσι, καὶ τὰ «ἀδελφία» καὶ τὰ «ἐγγόνια»! Θὰ διαλυθοῦν καὶ αὐτά, ὅπως θὰ διαλυθῇ καὶ ἡ βασικὴ ἐκείνη ἔννοιά σου, ποὺ σὺ τὴν θεωρεῖς ὡς τὸν πιὸ καλὰ

λιασταί - μάρτυρες τοῦ Ἰεχωβά διαγράφουν ἀπὸ τὴν Γραφὴν ὡς δῆθεν εἰδωλολατρικὰς ἐπιδράσεις τὴν ἱστορίαν τῆς μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου, τὴν διήγησιν περὶ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ πτωχοῦ Λαζάρου, τὴν προσκύνῃσιν τῶν μάγων κ.ά. Ὡρᾶ γε δὲν εἶναι μόνον τοῦ τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀρκετὸν νὰ πείσῃ τὸν ὅποιονδῆποτε ἀπροκατάληπτον καὶ μὴ τυφλωμένον, ὅτι αἱ αἱρέσεις αὗται εἶναι πλάναι τοῦ διαβόλου;

δεμένο κόμπο σου, καὶ θὰ παύσουν μιὰ γιὰ πάντα νὰ ἔχουν σημασία διὰ τὴν θεολογία.

Εἰπέ μου λοιπόν, ποῦ τάχα θὰ τὸ κατατάξης τὸ «ἐκπορευτόν», ἀφοῦ μᾶς κάνει τὴν ἐμφάνισί του σὰν κάτι τὸ ἐνδιάμεσον μεταξὺ τῶν δύο «κατηγοριῶν», εἰς τίς ὁποῖες σὺ διακρίνεις τὰ πάντα, καὶ μάλιστα ἀφοῦ ὁ ὁρὸς αὐτὸς εἰσήχθη ἀπὸ ἓνα θεολόγο πιό... μεγάλο ἀπὸ σένα, ἀπὸ τὸν Σωτῆρα μας; Ἐκτὸς ἂν, ἀφήρεσες³⁸ ἀπὸ τὰ Εὐαγγέλια τὰ λόγια «τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται», γιὰ νὰ δημιουργήσης ἔτσι μίαν... «τρίτην διαθήκην», τήν... **ΙΔΙΚΗΝ ΣΟΥ!**

Ἄρα. Ἀφοῦ τὸ Πνεῦμα «ἐκπορεύεται» ἀπὸ τὸν Πατέρα, δὲν εἶναι κτίσμα. Καὶ ἀφοῦ δὲν εἶναι κάτι τὸ «γεννητό», ἀλλὰ κάτι τὸ «ἐκπορευτό», δὲν εἶναι υἱός. Καὶ ἔτσι, ἀφοῦ κατῶρθωσε καὶ ξέφυγε ἀπὸ τὰ ὀχυρώματα τῶν συλλογισμῶν σου, ἀπεδείχθη περίτραπεα, ὅτι εἶναι Θεός, Θεὸς πιὸ ἰσχυρὸς ἀπὸ τίς λογικὲς σου κατατάξεις.

Ἀλλὰ ἴσως θὰ μὲ ἐρωτήσεις: «Καὶ τί εἶναι τότε ἡ ἐκπόρευσις;». Εἰπέ μου σὺ τί εἶναι ἡ ἀγεννησία τοῦ Πατρὸς καὶ τότε ἀναλαμβάνω καὶ ἐγὼ νὰ σοῦ περιγράψω μὲ τὸν πιό... ἐπιστημονικὸ καί... φυσικὸ τρόπο καὶ τὴν γέννησι τοῦ Υἱοῦ καὶ τὴν ἐκπόρευσι τοῦ Πνεύματος,

---

38. Παρ' ὅτι δὲν ἔχομεν πολλὰς τοιαύτας μαρτυρίας, φαίνεται ὅτι οἱ Εὐνομιανοὶ εἶχαν ἀρχίσει νὰ κόβουν τὴν ἁγίαν Γραφὴν εἰς τὰ μέτρα τους. Τὸ ἴδιον κάνουν σήμερα οἱ Μάρτυρες τοῦ Ἰεχωθᾶ μὲ τὴν ἐκδοσιν τῆς ἁγίας Γραφῆς... «τοῦ νέου κόσμου»(!), μέσα στὴν ὁποίαν συνήθως δὲν ἀφήνουν τίποτε εἰς τὴν θέσιν του! Τὰ κάνουν ὅλα... νέα, δηλ. ὅπως τοὺς ἀρέσει! Ἐφτιαξαν καὶ ἔχουν μίαν «τρίτην» διαθήκην, τὴν ἰδικήν τους! Φυσικὰ αὐτὴ ἡ διαθήκη δὲν ἔχε: τίποτε κοινὸν μὲ τὴν Διαθήκην τοῦ Θεοῦ.

ἀλλὰ μὲ τὸ ἀποτέλεσμα, ὅτι ἀσφαλῶς θὰ παμε καὶ οἱ δυό μας σὲ κανένα τρελλοκομεῖο³⁹, ἂν τολμήσωμε νὰ παρακύψωμε εἰς αὐτὰ τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ. Τί εἴμεθα ἡμεῖς πού θὰ μπορέσωμε νὰ κάμωμε τέτοιο πρᾶγμα; Πῶς θὰ τὰ καταλάβωμε, ἀφοῦ δὲν μπορούμε νὰ καταλάβωμε οὔτε αὐτὰ πού εὐρίσκονται στὰ πόδια μας; Καὶ ἀφοῦ δὲν μπορούμε νὰ μετρήσωμε οὔτε τὴν ψάμμο τῆς θαλάσσης, οὔτε τὶς σταγόνες τῆς βροχῆς, πόσο μᾶλλον δὲν θὰ μπορέσωμε ποτὲ νὰ εἰσδύσωμε στὰ βάθη τοῦ Θεοῦ καὶ μετὰ νὰ «δῶσωμε πληροφορίες» γιὰ τὴν Οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, πού εἶναι ἐντελῶς ἀνέκφραστη καὶ ἐπάνω ἀπὸ κάθε λογικὴ κατανόησι!

Ποία ἡ διαφορὰ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος;

9. «Καὶ τότε, λέγει ὁ πνευματομάχος, τί εἶναι ἐκεῖνο πού λείπει ἀπὸ τοῦ Πνεύμα, καὶ πού, ἂν τὸ εἶχε, θὰ ἦταν καὶ Αὐτὸ Υἱός; διότι, εἶναι αὐτονόητο, ἂν δὲν τοῦ ἔλειπε κάτι, θὰ ἦταν καὶ αὐτὸ Υἱός!».

Τὸ τονίζομεν: Δὲν τοῦ λείπει τίποτ εἰ! Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ποτὲ ἐλλιπής! Ἀπλούστατα, ἡ διαφορὰ πού ἔχουν μεταξύ τους εἰς τὸν τρόπο τῆς «ἐκφάνσεως» τους καὶ τῆς μεταξύ τους σχέσεως, ἔγινε αἰτία νὰ εἶναι διαφορετικὸ καὶ τὸ ὄνομά τους!

Καὶ πράγματι. Τίποτε δὲν τοῦ λείπει τοῦ Υἱοῦ, ὥστε νὰ μὴ ἡμπορῇ νὰ γίνῃ (κατὰ τὸν πνευματομάχον) καὶ αὐτὸς Πατήρ, ἀφοῦ ἡ υἰότης δὲν εἶναι ἔλλειψις. Καὶ ὅμως ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι Πατήρ! Ἄλ-

---

39. Ἀπροκάλυπτος εἰρωνεῖα, ἐπειδὴ οἱ Εὐνομιανοὶ προσπαθοῦσαν μὲ θάσιν τὴν διαδικασίαν τῆς γεννήσεως τῶν... ἀνθρώπων καὶ ζώων νὰ κατανοήσουν δῆθεν... ἐπιστημονικὰ καὶ... φυσικὰ τὴν Γέννησιν τοῦ Υἱοῦ!

λωστε μέ θάσιν τόν «συλλογισμό» αὐτό θά πρέπη καί τοῦ Πατρὸς νά τοῦ λείπη κάτι, πού, ἀκριβῶς ἐπειδὴ τοῦ λείπει, Τὸν κάνει καί δέν εἶναι Υἱός! Διότι ὄντως ὁ Πατήρ δέν εἶναι Υἱός!

Ἀλλά, γιά νά τελειώνωμε τὰ ἀστεῖα: Τὰ ὀνόματα αὐτά δέν δηλοῦν οὔτε ἔλλειψι, οὔτε κάποιου εἶδους ἐλάττωσι ὡς πρὸς τὴν οὐσία. Ἐκεῖνο πού ἔκαμε νά προσαγορεύεται ὁ ἕνας Πατήρ, ὁ ἄλλος Υἱός καί τὸ ἄλλο "Ἁγιο Πνεῦμα, —ὅπως πράγματι ὀνομάζεται— εἶναι τὰ «δέν ἐγεννήθη», «ἐγεννήθη», καί «ἐκπορεύεται»⁴⁰. Καί αὐτά γιά νά διατηροῦνται, ἐνῶ ἡ οὐσία τῆς θεότητος εἶναι μία καί τὸ ἀξίωμά Της ἐνιαῖον, οἱ τρεῖς Ὑποστάσεις ἀσύγχυτες.

Καί πράγματι. Ὁ Υἱός δέν εἶναι Πατήρ —ὁ Πατήρ εἶναι ἕνας—, ἀλλὰ εἶναι ὅ,τι εἶναι καί ὁ Πατήρ. Καί τὸ Πνεῦμα δέν εἶναι Υἱός, —ἀφοῦ αὐτὸ ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸν Θεὸν καί ἄλλωστε ὁ Μονογενὴς εἶναι ἕνας—, ἀλλὰ εἶναι καί Αὐτὸ ὅ,τι καί ὁ Υἱός. Καί τὰ τρία εἶναι ἕνα μέ θάσι τὴν θεότητα. Καί τὸ "Ἐνα εἶναι Τρία μέ θάσιν τίς ὑποστατικές ιδιότητες. Καί ἄρα, οὔτε τὸ "Ἐνα εἶναι σαβελλιανικό, οὔτε τὰ Τρία εἶναι αὐτὸ πού θέλουν, ἐκεῖνοι πού τώρα ἐπενόησαν τὴν διαβολικὴν⁴¹ αὐτὴ διαίρεσι, δηλ. τρεῖς ἐντελῶς χωριστοὶ Θεοί!

Τί εἶναι τὸ Πνεῦμα;

10. Καί τότε, τί εἶναι; Εἶναι τὸ Πνεῦμα Θεός;

40. Αὐτὰ τὰ «δέν ἐγεννήθη», «ἐγεννήθη», «ἐκπορεύεται», εἶναι τὰ λεγόμενα «ὑποστατικά ιδιώματα», πού εἶναι μόνον τρία, ἐνῶ τὰ κοινὰ ιδιώματα εἶναι ἄπειρα.

41. Ὁ χωρισμὸς τῶν Προσώπων τῆς μιᾶς ἐνιαῖας Θεότητος εἰς τρεῖς χωριστοὺς Θεούς, διαφορετικῆς ἀξίας ὁ καθένας τους, εἶναι διαίρεσις διαβολική.

Βεβαιότατα!

Μήπως τότε είναι και ὁμοούσιον;

Βεβαίως, ἀφοῦ εἶναι Θεός!

Πείσε με, μοῦ λέγει ὁ αἰρετικός, λογικῶς ὅτι ἐνῶ καί τὰ δύο προέρχονται ἀπὸ τὸν "Ἴδιον, τὸ ἓνα εἶναι «Υἱός» καὶ τὸ ἄλλο «ὄχι Υἱός» καὶ ὅτι παρὰ ταῦτα εἶναι μεταξύ τους ὁμοούσια, καὶ τότε ἐγὼ θὰ παραδεχθῶ ὅτι καὶ τὸ ἓνα εἶναι Θεός καὶ τὸ ἄλλο Θεός!

Ἄποδειξέ μου, ἀπαντῶ, καὶ σὺ μὲ λογικὰ ἐπιχειρήματα⁴² ὅτι ὑπάρχει καὶ ἓνας δεύτερος Θεός καὶ μία δεύτερη θεία Οὐσία, καὶ τότε καὶ ἐγὼ ἀναλαμβάνω νὰ σοῦ παρουσιάσω τὴν ἴδια Ἀγία Τριάδα μὲ τὰ ἴδια Της τὰ ὀνόματα καὶ τὴν ἴδια Της τὴν πραγματικότητα!

Ἄν ὅμως ἓνας εἶναι ὁ Θεός καὶ μία ἡ ὑπερτάτη οὐσία, τότε μὲ θάσι τί ἄλλο θὰ μπορέσω νὰ σὲ βοηθήσω νὰ καταλάβῃς ὅτι τὰ τρία πρόσωπα εἶναι ὅμοια; Ἡ μήπως θέλεις παρομοιώσεις ἀπὸ τὰ ἐπίγεια, ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἔχουν σχέσιν μὲ σένα τὸν Ἴδιον⁴³; Αὐτὸ εἶναι μεγάλη ἐντροπή! Καὶ ὄχι μόνον ἐντροπή! Εἶναι καὶ κάτι τὸ ἐντελῶς ἀνόητο νὰ προσπαθοῦμε νὰ σχηματίσωμε μίαν εἰκόνα γιὰ τὰ ἄνω μὲ θάσι τὰ κάτω, γιὰ τὰ ἀκίνητα μὲ θάσι τὰ ρευστά, καί, ὅπως λέγει ὁ Ἡσαΐας, νὰ ἀναζητῇ κανεὶς τὸν ζῶντα μεταξὺ τῶν νεκρῶν! Παρὰ ταῦτα πρὸς χάριν σου θὰ προσπαθῇσω νὰ σὲ βοηθήσω εἰς τὴν διδασκαλία αὐτὴ ἀκόμη καὶ μὲ θάσιν αὐτά.

Φρονῶ λοιπόν, ὅτι τὰ ἄλλα μὲν θὰ πρέπη νὰ τὰ παραμερίσω, παρ' ὅτι θὰ μποροῦσα νὰ ἀναφέρω πολλὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴν ζωολογία, ποὺ ἄλλα μὲν εἶναι

42. Πάσαλος πασάλω ἐκκρούεται. Τὰ δῆθεν ὀρθολογικὰ ἐπιχειρήματα τῶν Εὐνομιανῶν καταρρέουν μὲ μίαν ἀντερώτησιν.

43. Αἱ ἀναλογίαι ποὺ ἔπαιρναν οἱ Εὐνομιανοὶ ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰς μετέφεραν στὴ ζωὴ τοῦ Θεοῦ ἐφθάναν μέχρι σημείων, ποὺ εἶναι αἰσχρὸν καὶ ἐντροπή νὰ συζητοῦνται.

γνωστά εἰς ὅλους μας, ἄλλα δὲ μόνον εἰς ὀλίγους, δηλ. ἐκεῖνα ποὺ ἡ φύσις ἐφιλοτέχνησε γύρω ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ γεννοῦνται τὰ ζῶα. Καὶ πράγματι. Λέγεται ὅτι γεννῶνται ὅχι πάντοτε τὰ ἴδια ζῶα ἀπὸ τὰ ἴδια γένη, ἀλλὰ μερικές φορές καὶ διαφορετικά. Καὶ ἂν θέλετε πιστεύσατέ το: ὑπάρχει καὶ ἄλλος τρόπος γεννήσεως, κατὰ τὸν ὁποῖον ἓνα ὄν αὐτοκαταστρέφεται καὶ ξαναγεννιέται μόνον του. Ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ ἄλλα ποὺ θγαίνουν ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους καὶ ἔτσι μεταπηδοῦν καὶ μεταβάλλονται ἀπὸ τὸ ἓνα ζῶο σὲ ἄλλο, ἀπὸ κάποια φιλοτιμία τῆς φύσεως. Ἀκόμη ὁμῶς διαπιστώνομε, ὅτι ἀπὸ τὸ ἴδιο ζῶο ἓνα μὲν εἶναι «γέννημα» του, ἐνῶ ἓνα ἄλλο δὲν εἶναι, καὶ παρὰ ταῦτα εἶναι καὶ τὰ δύο μεταξύ τους ὁμοούσια, πρᾶγμα ποὺ ὁμοιάζει κάπως πρὸς πολὺ μὲ τὸ θέμα μας. Γι' αὐτὸ καὶ ἐγὼ θὰ εἰπῶ ἀπὸ τὰ ἰδικὰ μας ἓνα μόνον παράδειγμα, γνωστὸ εἰς ὅλους, καὶ θὰ προχωρήσω σὲ ἄλλο θέμα.

Μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ Πατὴρ ὁμοούσιος μὲ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα;

11. Τί ἄρα γε νὰ ἦταν ὁ Ἀδάμ⁴⁴; — Δημιούργημα τοῦ Θεοῦ!

Καὶ ἡ Εὐα; τί ἦταν; — Ἕνα κομμάτι⁴⁵ ἀπὸ αὐτὸ τὸ δημιούργημα!

Καὶ ὁ Σῆθ; — Γέννημα αὐτῶν τῶν δύο⁴⁶!

Ἔ, λοιπόν! Μπορεῖς ποτὲ νὰ φαντασθῇς, ὅτι «πλάσμα», «τμῆμα» καὶ «γέννημα» εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα;

Καὶ γιατί ὅχι;

44. Γεν. 2, 7.

45. Γεν. 2, 21 - 23.

46. Γεν. 5, 3 - 4.

Ἀκόμη. Εἶναι αὐτὰ μεταξύ τους ὁμοούσια; Καὶ ἂν ὄχι, τότε τί εἶναι μεταξύ τους;

Ὁμοούσια! Πῶς ὄχι;

Νὰ λοιπὸν ποὺ συμφωνοῦμε, ὅτι, ἀκόμη καὶ αὐτὰ ποὺ ἐδημιουργήθησαν μὲ ἐντελῶς διαφορετικὸ τρόπο, εἶναι δυνατό νὰ εἶναι τῆς ἴδιας οὐσίας.

Αὐτὰ τὰ λέγω, ὄχι γιὰ νὰ ἀποδώσω εἰς τὴν θεότητα κάποιου εἶδους «πλάσι», ἢ «τομήν», ἢ κάτι ἄλλο ἀπὸ ὅσα ἀναφέρονται στὸ σῶμα —καὶ παρακαλῶ νὰ μὴ μοῦ ξεφυτρώσῃ πάλι κανέναν ἀπὸ ἐκείνους ποὺ τρελλαίνονται γιὰ λογομαχίες—, ἀλλὰ γιὰ νὰ κατοπτεύσω, μὲ θάσι αὐτά, δηλ. τὰ νοούμενα, ὅπως ἄλλωστε κάνομε καὶ εἰς τὸ θέατρο! Ἐκεῖ μάλιστα, ἀπὸ ὅλα ὅσα διαδραματίζονται εἰκονικά, τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ ἀνταποκρίνεται σ' ὅλη τὴν ἀλήθεια, ὅπως πρέπει.

Μπα, καὶ τί εἶναι αὐτά; λέγει ὁ αἰρετικὸς. Δὲν εἶναι δυνατό, ἀπὸ ἓνα ζῶο, ἓνα νὰ εἶναι «γέννημα», καὶ ἄλλο κάτι ἄλλο!

Καὶ γιατί ὄχι; Ἡ Εὐα καὶ ὁ Σὴθ δὲν ἦσαν καὶ οἱ δύο ἀπὸ τὸν ἴδιον, τὸν Ἀδάμ; Ἀπὸ ποῖον ἄλλον θά ἦσαν; Εἶναι μήπως τότε καὶ οἱ δύο «γεννήματα»;

Καθόλου!

Ἀλλὰ τότε τί ἦσαν;

Ἡ μία ἦταν ἓνα «κομμάτι» του καὶ ὁ ἄλλος ἦταν «γέννημα», ἀλλὰ καὶ οἱ δύο μεταξύ τους ἦσαν τὸ ἴδιο πρᾶγμα, ἦσαν ἄνθρωποι! Καὶ δὲν πιστεύω νὰ ἔχη κανεὶς σ' αὐτὸ ἀντίρρηση!

Πάψε λοιπὸν νὰ ἀντιμάχεσαι τὸ Πνεῦμα καὶ νὰ λές ὅτι τάχα ἢ εἶναι «γέννημα», ἢ, ἂν δὲν εἶναι γέννημα, τότε δὲν εἶναι οὔτε ὁμοούσιον, οὔτε, συνεπῶς, Θεός! Πάψε νὰ παίρνης ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα «ἐπιχειρήματα» γιὰ τὸ ἂν εἶναι δυνατὴ ἡ χριστιανικὴ μας κοσμοθεωρία⁴⁷!

47. Εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν ἡ πολλὴ ἀμφισβήτησις τῶν δια-

Πάντως ἐγὼ μετὰ ἀπὸ αὐτὰ φρονῶ, ὅτι θὰ πρέπη ὅλα αὐτὰ νὰ σοῦ εἶναι ἀρκετά! Ἐκτὸς θέβαια, ἂν ἔχῃς πάρει ὀριστικὰ τὴν ἀπόφασιν νὰ προβάλλῃς συνεχῶς ἀντιρρήσεις καὶ νὰ κατοπολεμῇς ἀκόμη καὶ τὰ αὐταπόδεικτα⁴⁸!

Λέγει ἡ Γραφή τίποτε διὰ τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος;

12. Παρὰ ταῦτα ὁ αἵρετικός λέγει: «Ποῖος ἐπροσκύνησε ποτὲ τὸ Πνεῦμα; Ποῖος, ἐννοῶ, ἀπὸ τοὺς ἀγίους τῆς Παλαιᾶς ἢ τῆς Καινῆς Διαθήκης; Ποῖος προσευχήθηκε εἰς Αὐτό; Ποῦ ἄρα γε μᾶς διδάσκει ἡ Γραφή ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ Τὸ προσκυνούμε ἢ νὰ προσευχώμεθα εἰς Αὐτό; Καί, τέλος, ποῦ μᾶς Τὸ θρῆκες σὺ καὶ τὸ ἔκαμες πίστι σου»;

Τὴν πιὸ οὐσιαστικὴ αἰτιολογία μας γι' Αὐτὸ θὰ τὴν ἀναπτύξωμε λίγο πιὸ κάτω, ὅταν θὰ ἐκθέσωμε τίς ἀπόψεις μας γύρω ἀπὸ τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τῆς πίστεώς μας ποὺ δὲν ἀπαντοῦν εἰς τὴν Γραφή. Ἐπὶ τοῦ παρόντος θὰ περιορισθοῦμε νὰ εἰποῦμε μόνο τοῦτο: Τὸ Πνεῦμα εἶναι Ἐκεῖνο, «ἐν ᾧ» προσκυνούμε καὶ «δι' οὗ» προσ-

---

φόρων αἵρετικῶν γύρω ἀπὸ σημαντικώτατα θέματα καθιστοῦσε τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν ἀφερέγγυον. Διὰ μίαν ἀκόμη φοράν ἴσχυε τό: δι' ὑμᾶς θλασφημεῖται τὸ ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσι. Καὶ σήμερα ἡ κατὰμῃσις τοῦ Χριστιανισμοῦ σὲ πολλὰς (ἀτυχῶς) αἵρέσεις ἔχει πολὺ ζημιώσει.

48. Ὅπως ἐλέπομεν ἡ στάσις τῶν Εὐνομιανῶν εἶχε κατὰ τὸ νοσηρὸν ἐπάνω της. Ἦταν ἐγωϊστικὴ. Ἦθελαν νὰ δικαιώσουν τοὺς ἑαυτοὺς των. Δηλ. (στὴ σύγχρονη ὀρολογία) ἦσαν κομπλεκτικοί. Τὸ ἴδιον μπορεῖ νὰ εἴπῃ κανεὶς καὶ διὰ τὰς σημερινὰς αἵρέσεις (sekten). Ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅλους αὐτοὺς οἱ ὀρθόδοξοι ἦσαν πάντοτε ἡρεμοὶ. Εἶχαν πάντοτε ταπείνωσιν, πίστιν καὶ εὐρίνην.

ευχόμεθα, ἀφοῦ καὶ ἡ Γραφή λέγει: «Πνεῦμα ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν»⁴⁹ καὶ «τὸ γὰρ τί προσευξόμεθα, καθ' ὃ δεῖ, οὐκ οἶδαμεν· ἀλλὰ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὑπερεν-τυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις»⁵⁰ καὶ «προσ-εὔξομαι τῷ Πνεύματι, προσεὔξομαι δὲ καὶ τῷ νοῖ»⁵¹, δηλ. καὶ μὲ τὸ νοῦ μου, καὶ ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Καὶ συνεπῶς τὸ «προσκυνῶ τὸ Πνεῦμα» ἢ «προσεύχομαι στὸ Πνεῦμα» μοῦ φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, εἰμὴ τὸ ὅτι τὸ ἴδιο τὸ Πνεῦμα προσάγει εἰς τὸν Ἑαυτὸν Του τὴν προσκύνῃσι καὶ τὴν προσευχή μας!

Ἐρωτῶ λοιπόν: Ποῖος ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἔχουν φθάσει εἰς τὴν θέωσιν καὶ γι' αὐτὸ ξέρουν καλὰ, ὅτι ὅποιος προσκυνεῖ τὸ Ἕνα Πρόσωπο, ἀφοῦ ἓνα εἶναι τὸ ἀξίωμα τους καὶ μία καὶ ὁμότιμος ἡ θεότης καὶ εἰς τὰ Τρία Πρόσωπα, δὲν θὰ ἐπαινέσῃ τὴν ἀποψι αὐτὴ σὰν ὀρθή⁵²;

Φυσικὰ δὲν πρόκειται νὰ φοβηθῶ, οὔτε αὐτὸ ποὺ λέγει ἡ Γραφή, ὅτι δηλαδή τὰ πάντα ἐδημιουργήθησαν διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὥσάν νὰ ἦταν καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ «πάντα», ἀφοῦ ἄλλωστε καὶ ἡ Γραφή λέγει «πάντα ὅσα γέγονε»⁵³ καὶ ὅχι ἀπλῶς «πάντα», καὶ ἀπὸ αὐτὸ θγαίνει ὅτι εἰς αὐτὰ δὲν συμπεριλαμβάνεται

49. Ἰωάν. 4, 24.

50. Ρωμ. 8, 26.

51. Α' Κορ. 14, 15.

52. Ἰδοὺ ἡ ὀρθὴ καὶ ὀρθόδοξος τοποθέτησις στὰ δογματικά θέματα: Ἡ ἐμπειρία ἐκείνων ποὺ ἔχουν φθάσει εἰς τὴν θέωσιν εἶναι ἡ μεγαλυτέρα ἀσφάλεια τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία πρέπει νὰ καταφεύγῃ περισσότερον εἰς αὐτὴν παρά εἰς τὰς γνωματεύσεις τῶν εἰδικῶν καθηγητῶν, ἔστω καὶ τῆς δογματικῆς, οἱ ὅποιοι, ἂν δὲν ἔχουν τὰ ἴδια θιώματα, ὅχι μόνον δὲν καταλαβαίνουν σωστὰ τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ οὔτε ἔχουν τὰς προϋποθέσεις τῆς ὀρθῆς κατανοήσεώς τους.

53. Ἰωάν. 1, 3.

ούτε ὁ Πατήρ οὔτε ὅλα ἐκεῖνα πού ἐδημιουργήθησαν.

Ἀπόδειξε λοιπὸν πρῶτα ὅτι τὸ Πνεῦμα «γέγονε» καὶ τότε ἀπόδωσέ Το εἰς τὸν Υἱὸν καὶ συγκαταριθμῆσέ Το μεταξὺ τῶν κτισμάτων. Ἀλλὰ ὅσον αὐτὸ δὲν τὸ κατορθώνης, τὸ περιληπτικὸ ἐκεῖνο «πάντα» δὲν σὲ βοηθεῖ εἰς τὴν αἰρετικὴ σου ἄποψι. Διότι ἂν μὲν «γέγονε», τότε ἀσφαλῶς «γέγονε διὰ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐγὼ δὲν πρόκειται αὐτὸ νὰ τὸ ἀρνηθῶ. Ἀλλ', ἂν δὲν «γέγονε», πῶς θὰ μπορούμε νὰ λέγωμε ὅτι εἶναι ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ «πάντα», ἢ ὅτι ἐδημιουργήθη «διὰ Χριστοῦ»; Πάψε λοιπὸν νὰ ἀπονέμης εἰς τὸν Πατέρα αὐτὴν τὴν κακὴ τιμὴ εἰς θάρος τοῦ Μονογενοῦς Του —διότι πράγματι εἶναι κακὴ τιμὴ ἂν Τὸν θεωρῇς κτίσμα, νὰ Τοῦ ἀποστερῇς τὸ σοβαρότερο πρᾶγμα ἀπὸ ὅλα, τὸν Υἱὸν Του. Καὶ πάψε νὰ τιμᾷς τὸν Υἱὸν εἰς θάρος τοῦ Πνεύματος, ἀφοῦ εἰς τὴν σχέσιν Του μὲ τὸ Πνεῦμα δὲν εἶναι ὁ δημιουργὸς ὁμοδούλου, ἀλλὰ ὁ Θεὸς πού συνοδεύεται μὲ τὸ ὁμότιμόν Του.

Πρόσεξε! Μὴ τοποθετῇς τίποτε ἀπὸ ἐκεῖνα, πού εἶναι εἰς τὴν ἴδια κατηγορίαν μὲ σένα, στὴν ἴδια θέσιν μὲ τὴν Ἀγίαν Τριάδα, διότι ἄλλως θὰ ἐκπέσης ἀπὸ τὴν Τριάδα σὺ!

Πρόσεχε! Μὴ δέχεσαι μὲ κανένα τρόπο νὰ περικόπῃς τὴν μίαν Ὑπόστασι, διότι εἶναι ἐξ ἴσου ἅξια λατρείας (ὅσο καὶ οἱ ἄλλες). Καθ' ὅσον, ὅποιο ἀπὸ τὰ Τρία καὶ ἂν «καθαιρέσης», θὰ ἔχῃς καθαιρέσει μαζί Του τὸ σύνολον, ἢ μᾶλλον θὰ ἔχῃς ἐκπέσει σὺ ἀπὸ ὁλόκληρῃ (τὴν Τριάδα).

Εἶναι, συνεπῶς, προτιμότερο⁵⁴ νὰ σχηματίσης μίαν

54. Ὑπογραμμίζομε τὴν σοβαρωτάτην αὐτὴν ἄποψιν τοῦ ἀγίου Γρηγορίου. Καὶ τονίζομεν ὅτι ἡ ἀποψὶς τοῦ αὐτοῦ ἔχει τὸ ἀπέραντον κύρος α) τῆς θέσεώς του (Πατριάρχης Οἰκουμενικός), β) τῆς μορφώσεώς του (ἀπέραντος, θαυτάτης), γ) τῆς ἀσκητι-

άτελῇ ἰδέα διὰ τὴν ἔνωσιν (τῶν τριῶν Προσώπων) παρὰ νὰ ἀποτολμῆσης νὰ ἔχῃς μίαν ὁλοκληρωτικὰ κακὴ πίστι, δηλαδὴ νὰ περιπέσης εἰς αἵρεσιν.

Ἔχομεν Τριθεϊαν; Ἀπάντησις Α'.

13. Ἀλλὰ νά, ἡ διαπραγμάτευσις τοῦ θέματός μας ἔφθασε πιά στὸ πιὸ οὐσιαστικὸ της σημεῖο.

Καὶ θέβαια στενάζω, διότι τὸ ζήτημα ποῦ εἶχε ἀπὸ καιρὸ πεθάνει καὶ ὑποχωρήσει νικημένο ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξον πίστι, τώρα ἀναζωπυρώνεται! Ὅμως μοῦ εἶναι ἐπιβεβλημένο νὰ ἀντιταχθῶ εἰς τοὺς λογοκόπους καί, ἀφοῦ ἔχω τὴν συμπαράστασι τοῦ Λόγου καὶ συνηγορῶ ὑπὲρ τοῦ Πνεύματος, νὰ μὴ ἀφήσω νὰ θεωρηθῶ μὲ τὴν ἀπουσίαν μου (μὲ τὴν σιωπὴ μου) ὅτι εὕρισκομαι ἐν ἀδίκῳ⁵⁵.

Λέγουν λοιπὸν οἱ αἱρετικοί: Ἄν (τὰ Τρία Πρόσωπα) εἶναι «1 Θεὸς + 1 Θεὸς + 1 Θεός»⁵⁶, τότε πῶς δὲν ἔχετε 3 (τρεῖς) Θεούς; πῶς αὐτό, ποῦ σεῖς δοξολογεῖτε, δὲν εἶναι πολυαρχία (πολυθεΐα);

Ποῖοι τὰ λέγουν αὐτά; Μόνον ἐκεῖνοι ποῦ εἶναι οἱ

κῆς τοῦ πολιτείας καὶ τῆς προσευχῆς τοῦ καὶ δ) τῆς μεμαρτυμένης θεώσεώς τοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος τονίζει ὅτι ἡ «ἄγνοια» τῶν ὀρθοδόξων εἶναι προτιμότερα ἀπὸ τὴν «ἐπίγνωσιν» - ἐκτύφλωσιν τῶν αἱρετικῶν. Ἄς προσέξωμεν λοιπὸν νὰ μὴ θαυμάζωμε τὴν «ἐπίγνωσιν» τῶν ἀνθρώπων ποῦ ἔπασαν σὲ πλάνη.

55. Ἡ γνώμη αὐτὴ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου πρέπει νὰ προβληματίσῃ τοὺς ἀρμοδίους, καὶ ἰδίως τοὺς καθηγητάς, ποῦ δὲν δίδουν τὸ παρὸν στὰ σύγχρονα προβλήματα καὶ ἰδίως εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς κατ' εὐθείαν ἐπιθέσεως κατὰ τῆς ἀληθείας τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τοῦ προσώπου τοῦ Κυρίου.

56. Πολὺ «θεολογικὴ» μέθοδος ἡ πρόσθεσις! Ὁ Θεὸς στὴν ἴδια κατηγορίαν μὲ τρία «μαχαίρια» ἢ τρία μῆλα κλπ.!

πιό «τέλειοι»⁵⁷ ὡς πρὸς τὴν αἵρεσι, ἢ καὶ ἐκεῖνοι πού ἀνήκουν εἰς τὴν δευτέρη κατηγορία, δηλ. ἐκεῖνοι πού γιὰ τὸν Υἱὸν ἔχουν κάπως ὀρθὲς ἀπόψεις; Καὶ κάνω τὴν διάκρισι αὐτή, ἐπειδὴ ἡ μία μου ἀπάντησις θὰ εἶναι καὶ γιὰ τοὺς δύο μαζί, ἐνῶ ἡ ἄλλη θὰ ἀπευθυνθῇ ἀποκλειστικὰ πρὸς τοὺς δευτέρους.

Ἡ ἀπάντησις μου λοιπὸν σ' αὐτούς, τοὺς δευτέρους, εἶναι ἡ ἐξῆς: Σεῖς, ὅταν σᾶς ἐρωτήσωμε, διατί ἀποστατήσατε ἀπὸ τὸ Πνεῦμα, τί θὰ ἀπαντήσετε σ' ἐμᾶς τοὺς «τριθεῖτες», ἀφοῦ καὶ σεῖς λατρεύετε σὰν Θεὸν τὸν Υἱόν; Ἡ μήπως δὲν εἴσθε σεῖς ἔτσι διθεῖτες; Μά, ἂν ἀρνηθῆτε καὶ τοῦ Μονογενοῦς τὴν προσκύνησιν, τότε θὰ ταχθῆτε φανερά με τοὺς ἀντιπάλους μας, ὅποτε διατί νὰ σᾶς φερώμεθα με τόση καλωσύνη⁵⁸, σὰν νὰ μὴν εἴσθε ἐντελῶς νεκρωμένοι; Ἀλλά, ἂν ὄντως Τὸν λατρεύετε σὰν Θεὸν καὶ συνεπῶς καὶ δι' Αὐτὸν διαπνέεσθε ἀπὸ φρονήματα σωτηριῶδη, θὰ σᾶς ἐρωτήσωμε: τί θὰ μᾶς εἰπῆτε γιὰ τὴν διθεῖα, ἂν τυχὸν κατηγορηθῆτε γιὰ κάτι τέτοιο; Ἄν τυχὸν διαθέτετε, κάποιαν ἀπάντησι, πού νὰ ἀντέχη, εἰπέτε τὴν καὶ σ' ἐμᾶς! Δώστε καὶ σ' ἐμᾶς τὸν τρόπο νὰ ἀπαντᾶμε! Διότι με τὰ ἴδια ἐπιχειρήματα πού τυχὸν θὰ προσπαθήσετε σεῖς νὰ ἀντικρούσετε τὴν κατηγορία ἐπὶ διθεῖα, αὐτὰ τὰ ἴδια θὰ εἶναι καὶ γιὰ

---

57. Δηλ. ἐξτρεμισταί. Ἐννοοῦνται οἱ ἀκράϊοι ἀρειανοί, οἱ Εὐνομιανοί. Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν ἀνήκουν οἱ λεγόμενοι «ὁμοιουσιανοί», πού γρήγορα ἠνώθησαν με τοὺς Ὁρθοδόξους. Οἱ ὁμοιουσιανοὶ ἔλεγον ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ἀληθινὸς Θεός, ὁμοιος με τὸν Πατέρα, ἀλλὰ ὄχι ἓνα με Αὐτόν, ὄχι ὁμοούσιος. Διὰ τὸ Πνεῦμα ἔλεγον ὅτι εἶναι κτίσμα καὶ μάλιστα ἀπρόσωπον (μία ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ).

58. Οἱ Ὁρθόδοξοι ἐφέροντο πάντοτε, ὅπως φαίνεται, με πολὺ συγκατάθεσι εἰς τοὺς ὁμοιουσιανούς. Τοὺς ἐθεώρουν σχεδὸν ὀρθοδόξους.

μᾶς ἀρκετὰ πρὸς ἀντίκρουσι τῆς κατηγορίας ἐναντίον μας ἐπὶ τριθεΐα!

Καὶ τότε ἐμεῖς θὰ νικήσωμε τοὺς κατηγοροὺς μας μὲ «συνηγόρους» μας... ἔ σ ᾱ ς! Ὑπάρχει νίκη πιὸ μεγάλη ἀπὸ αὐτήν;

“Ἐχομε Τριθεΐαν; Ἀπάντησις Β’.

14. Ἀλλὰ ποιά εἶναι ἡ ἐπίθεσις μας ἐναντίον καὶ τῶν δύο; Ποιά εἶναι ἡ ἀπάντησις μας εἰς αὐτούς;

Ἰδοῦ. Ἀφοῦ γιὰ μᾶς ἡ θεότης εἶναι μία, τότε καὶ ὁ Θεὸς γιὰ μᾶς εἶναι ἕνας. Τὰ (Τρία Πρόσωπα) ποὺ προέρχονται ἀπὸ αὐτόν, παρ’ ὅτι εἶναι τρία, ἔχουν τὴν ἀναφορὰν τοὺς εἰς τὸν “Ἐνα (τὴν μίαν Οὐσίαν). Δὲν εἶναι τὸ ἕνα Θεὸς σὲ μεγαλύτερο βαθμό, καὶ τὸ ἄλλο Θεὸς σὲ μικρότερο βαθμό! Οὐτε τὸ ἕνα εἶναι χρονικὰ προγενέστερο, καὶ τὰ ἄλλα μεταγενέστερα! Οὐτε πρέπει νὰ τέμνονται ὥς πρὸς τὸ θέλημα! Οὐτε νὰ μερίζονται ὥς πρὸς τὴν δύναμι! Οὐτε ἐπιτρέπεται νὰ ἐφαρμόζη κανεὶς εἰς Αὐτὰ κάτι ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ χαρακτηρίζουν τὰ μεριστὰ ὄντα.

Ἀντιθέτως μάλιστα. Ἀφοῦ ἐπιβάλλεται νὰ δώσωμε μίαν σύντομον ἀπάντησι, (λέμε ἀπερίφραστα) ὅτι ἡ θεότης εἶναι —ἀκόμη καὶ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους τρία θεῖα πρόσωπα Της— μία καὶ ἀμέριστος, περίπου ὅπως ἀπὸ τρεῖς ἡλίους, ἐνωμένους μεταξύ τους, θὰ διεχύνετο ἕνα ἐνιαῖον κρᾶμα φωτός.

“Ὅταν λοιπὸν ἀποβλέπωμε στὴν «Θεότητα», ἢ «πρώτην αἰτίαν», ἢ «μοναρχίαν», εἰς τὴν σκέψιν μας κυριαρχεῖ τὸ “Ἐνα, ἐνῶ ὅταν ἀποβλέπωμε εἰς ἐκεῖνα, διὰ τῶν ὁποίων ἡ Θεότης ἐνεργεῖ, καὶ ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν θεότητα κατὰ τέτοιον τρόπο, ὥστε καὶ νὰ μὴ ἔχουν χρονικὴν ἀρχὴν τῆς προελεύσεώς Τους ἀπὸ Αὐτήν, ἀλλὰ καὶ νὰ εἶναι μεταξύ Τους ἴσα ἐξ ἐπόψεως τιμῆς καὶ δό-

λης, τότε εἰς τὴν σκέψι μας κυριαρχεῖ⁵⁹ τὸ ὅτι τὰ προσκυνούμενα εἶναι τρία.

Διαφορὰ μετὰ ξὺ Τριάδος καὶ ἀνθρώπου τῶτος.

15. Καὶ λοιπόν; Μήπως, ἴσως θὰ μᾶς ἔλεγαν, ἀκόμη καὶ Ἑλληνες δὲν παραδέχονται ὅτι ἡ Θεότης εἶναι μία, ὅπως διδάσκουν, ὅσοι ἀπὸ αὐτοὺς ἐφιλοσόφησαν γύρω ἀπὸ αὐτὰ τὰ οὐσιωδέστερα θέματα; Ἀλλὰ μήπως καὶ μεῖς δὲν δεχόμεθα, ὅτι ὁλόκληρο τὸ ἀνθρώπινο γένος εἶναι μία ἐνιαία ἀνθρωπότης; Μήπως τάχα θὰ πρέπει δι' αὐτὸ νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι θὰ πρέπει, ὅπως ὑπάρχουν πολλοὶ ἄνθρωποι, ἔτσι νὰ ὑπάρχουν καὶ πολλοὶ θεοί, καὶ ὄχι ἓνας μόνον; Ἐκεῖ ὁμως, πίσω ἀπὸ τὸ σύνολο (τῶν ἀνθρώπων) τὸ ἓνα μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ διίδη μόνον κατ' ἐπίνοιαν, ἐνῶ ἀντιθέτως θὰ διαπιστώνη ὅτι τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα εἶναι πολὺ διηρημένα μετὰ ξὺ τους καὶ ὥς πρὸς τὸν χρόνον καὶ ὥς πρὸς τὰ πάθη καὶ ὥς πρὸς τὴν δύναμιν τους. Καὶ τοῦτο διότι δὲν εἴμεθα μόνον σὺνθετοι, ἀλλὰ καὶ ἀντίθετοι ὄχι μόνον μετὰ ξὺ μας, ἀλλὰ καὶ μὲ τοὺς ἴδιους τοὺς ἑαυτοὺς μας! Καὶ δὲν μένομεν οἱ ἴδιοι ὄχι γιὰ ὅλην μας τὴν ζωὴ, ἀλλὰ οὔτε διὰ μίαν ἡμέραν. Καὶ σωματικὰ καὶ ψυχικὰ συνε-

---

59. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι ἡ Θεότης εἶναι ἀκατάληπτος καὶ ἀπερινόητος. Δὲν μποροῦμε νὰ τὴν «ὑπαγάγωμεν» εἰς ὠρισμένας λογικὰς κατηγορίας καὶ... νὰ ἡσυχάσωμεν. Ἡ ὀρθότης τῆς πίστεως καὶ ἡ θαθεὶὰ πίστις εὐρίσκονται ὄχι μὲ τὴν πολλὴν μελέτην, ἀλλὰ στὴ σιγῇ τῆς ἐν ταπεινώσει προσευχῆς. Στὴν ἀπόκτησι τῆς ὀρθῆς καὶ θαθειᾶς πίστεως συμβάλλει ἡ μελέτη τῶν ἔργων τῶν ἁγίων, ποὺ προσεπάθησαν νὰ πλησιάσουν τὸν ἀπρόσιτον Θεὸν μὲ ταπεινώσιν, συναίσθησιν καὶ θαθεὶὰ προσευχῇ. Οἱ ἄλλοι δρόμοι ὁδηγοῦν ἄλλου. Ὅχι στὴν ἐπίγνωσι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

χῶς κυλᾶμε! Καὶ μεταπίπτομε ἀπὸ τὴν μία κατάστασι εἰς τὴν ἄλλη. Καὶ δὲν ξέρω, μήπως τὸ ἴδιο εἶναι καὶ οἱ "Ἀγγελοι καὶ κάθε φύσις πού εἶναι μὲν "Ἀνω, ἀλλὰ μετὰ τὴν Τριάδα, ἔστω καὶ ἂν ἀπὸ τὴν ἐγγύτητά τους εἰς τὸ Ἀπόλυτο Ἀγαθό, ἔχουν γίνει τελείως ἀπλοῖ καὶ πολὺ πιὸ πάγιοι (δηλ. πιὸ ἀφωσιωμένοι) ἀπὸ μᾶς εἰς τὸ Ἀγαθό.

Διαφορὰ Ἀγίας Τριάδος ἀπὸ Ἑλληνικὴν Πολυθεΐαν.

16. Αὐτοί, πού οἱ Ἕλληνες τοὺς λατρεύουν σάν θεοὺς καὶ —καθὼς οἱ ἴδιοι τοὺς ὀνομάζουν— δαίμονες, δὲν μᾶς χρειάζονται καθόλου ἐμᾶς ὡς κατηγόρους, ἀφοῦ καταδικάζονται ἀπὸ τοὺς ἰδικούς τους θεολόγους ἄλλοι μὲν σάν ἀντάρτες, ἄλλοι σάν γεμᾶτοι πάθη, καὶ ἄλλοι σάν γεμᾶτοι ἐλαττώματα καὶ παλιμβουλίες, καὶ ὅτι ἔρχονται σ' ἀντίθεσι ὅχι μόνο μεταξύ τους, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν Πρώτη Αἰτία! Πρόκειται γι' αὐτούς, πού, ὅπως ξέρετε ὀνομάζονται Ὠκεανός, Τηθύες καὶ Φάνητες! Φαντασθῆτε δέ, ὅτι εἶχαν καὶ θεόν, πού ἀπὸ φιλαρχία, μισοῦσε τόσο πολὺ τὰ παιδιὰ του, ὥστε τὰ κατάπινε⁶⁰ ἀπὸ ἀπληστία ὅλα, γιὰ νὰ γίνη ὁ Ζεὺς «Πατὴρ ἀνδρῶν τε Θεῶν τε», διότι ἐκεῖνος τοὺς ἔφαγε μὲν, ἀλλὰ πρὸς δυστυχίαν του τοὺς ἐξέρασε.

Καὶ ἂν ὅλα αὐτὰ εἶναι παραμύθια, ἀπλές εἰκασίες ὅπως λέγουν καὶ οἱ ἴδιοι, γιὰ νὰ ξεφύγουν τὴν ἐντροπὴν νὰ ὁμολογήσουν ὅτι τὰ πιστεύουν, τί θὰ μᾶς εἰποῦν γιὰ τὸ «Τριχθὰ δὲ πάντα δέδασται»⁶¹, καὶ γιὰ τὸ ὅτι τοῦ κάθε ὄντος τὴν ἐπιστασία εἶχε καὶ ἓνας διαφορετικὸς

60. Ἐννοεῖται ὁ Κρόνος.

61. Τὸ σύμπαν ἔχει μοιρασθῆ στὰ τρία! Οἱ τρεῖς τυχεροὶ ἦσαν ὁ Ζεὺς, ὁ Πλούτων ἢ Ἄδης, καὶ ὁ Ποσειδῶν.

θεός, πού ήταν ὅλοι ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενό τους διηρημένοι, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ ἀξίωμά τους;

Δὲν συμβαίνει κάτι τὸ ἀνάλογο εἰς τὰ ἰδικά μας. «Οὐκ ἔστι τοιαύτη μερίς ἐν Ἰακώβ»⁶², λέγει ὁ ἰδικός μου θεολόγος. Τὸ κάθε Πρόσωπο ἔχει μὲ τὰ ἄλλα τὴν ἴδια σχέσι πού ἔχει καὶ μὲ τὸν Ἑαυτὸν Του, καὶ ὄχι κατώτερη, διότι ἔχουν τὴν ἴδια οὐσία καὶ δύναμι. "Ετσι ἐξηγεῖται πῶς εἶναι Ἕνα, τοῦλάχιστον μὲ θάσι ἐκεῖνα πού ἐγὼ κατενόησα!

Καὶ ἂν μὲν ἡ ἐξήγησις αὐτὴ θεωρηθῇ ἰσχυρή, ἃς εὐχαριστήσωμε τὸν Θεόν γιὰ τὴν θεωρίαν. Καὶ ἂν ὄχι, ἃς ἐπιδοθοῦμε νὰ ἀναζητήσωμε κάποιαν ἄλλη πιὸ ἰσχυρή.

Ἀ θ ἄ σ ι μ α τ ἄ ἐ π ι χ ε ι ρ ῆ μ α τ α τ ῶ ν Εὐ-
ν ο μ ι α ν ῶ ν.

17. Ὅσον γιὰ τὶς ἰδικές σου ἐξηγήσεις, μὲ τὶς ὁ ποῖες ἐπιχειρεῖς νὰ μοῦ ἀντικρούσης τὴν Ἑνότητα, δὲν ξέρω, πῶς πρέπει νὰ τὶς χαρακτηρίσω. Εἶναι λόγια ἀνθρώπου πού σοβαρολογεῖ, ἢ εἶναι ἀστειολογίες; Καὶ ποιά τάχα εἶναι αὐτὴ ἡ ἐξήγησις;

Μᾶς λέγεις: «τὰ ὁμοούσια συναριθμοῦνται» συναριθμησις δέ, μᾶς λέγεις, γίνεται, ὅταν πολλὰ πράγματα μποροῦμε νὰ τὰ πάρωμε ὅλα μαζὶ μὲ ἓνα ἀριθμό, πού προέρχεται ἀπὸ μίαν πρόσθεσι. Τὰ δὲ ὁμοούσια δὲν συναριθμοῦνται! Μὲ θάσι τὸν συλλογισμό σας αὐτὸν εἶναι γιὰ σᾶς ἀδύνατο νὰ ἀποφύγετε νὰ παραδεχθῆτε ὅτι γιὰ σᾶς ὑπάρχουν τρεῖς θεοί! Ἀντιθέτως γιὰ μᾶς δὲν ὑπάρχει τέτοιος κίνδυνος, ἀφοῦ ἐμεῖς δὲν δεχόμεθα ὅτι τὰ συναριθμούμενα πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ εἶναι ὁμοούσια!

62. Ἱερεμ. 10, 16.

Μάλιστα! Μὲ μιὰ λεξούλα⁶³ ἀπάλλαξες τὸν ἑαυτό σου ἀπὸ ζαλάδες! "Ὁμως ἐνίκησες κακὴ νίκη! "Εκα-
μες τὸ ἴδιο μὲ ἐκείνους, πού, ἐπειδὴ φοβοῦνται τὸν θά-
νατο, αὐτοαπαγχονίζονται! Γιὰ νὰ μὴ κάνης τὸν κόπο
νὰ ὑπερασπισθῇς τὴν μοναρχία (μονοθεΐα), ἡρνήθης τὸν
Θεόν! Καὶ ἐπρόδωσες⁶⁴ εἰς τοὺς ἐχθροὺς μας, αὐτὸ πού
ἀποτελοῦσε πάντοτε τὸ ἀντικείμενο τῶν συζητήσεών
μας!

Ἐγὼ ὅμως, ὅσο καὶ ἂν χρειασθῇ νὰ κουρασθῶ, δὲν
θὰ τὸ ἀπορρίψω αὐτὸ πού προσκυνῶ, διότι δὲν μπορῶ
νὰ καταλάβω τί ρόλο θὰ παίξῃ σὲ τέτοια θέματα ἢ κό-
πωσις!

Ἀστεῖες ἀπόψεις τῶν Εὐνομιανῶν
περὶ συναριθμήσεως.

18. «Συναριθμοῦνται, διατείνεσαι, μόνον τὰ ὁμοού-
σια. "Ὅσα δὲν εἶναι τέτοια (ὁμοούσια) ἀναφέρονται τὸ
καθένα χωριστά».

Ποῦ τὸ εὐρήκες αὐτό; Ἀπὸ ποίους δογματιστὰς ἢ
μυθολόγους τὸ ἐπῆρες; "Ἡ μήπως ἀγνοεῖς ὅτι ὁ ἀριθμὸς
δηλοῖ τὴν ποσότητα αὐτῶν πού τὸν ἀποτελοῦν, ἀλλὰ ὄχι

63. Ἐννοεῖται ἡ λέξις συναρίθμησις. Τὸ νόημα εἶναι: Εὐρή-
κες μιαν ἰδικῇ σου ἐπινοήσεως θεωρίαν, καὶ προσπαθεῖς τώρα
νὰ θάλλῃς στὰ καλοῦπια τῆς τὴν θεότητα καί, ἐπειδὴ νομίζεις ὅτι
«τὰ κατὰφερεις», μᾶς καμαρώνεις ὅτι ἔλυσες τὸ δύσλυτον πρό-
βλημα καὶ ἀπήλλαξες τὸν ἑαυτὸν σου ἀπὸ τὴν ἰδικὴν μας ζάλην.

64. Τὸ νόημα εἶναι: τί νὰ εἰπώμεν εἰς τοὺς εἰδωλολάτρας,
ὅταν ἡμεῖς λατρεύωμεν τρεῖς διαφορετικῆς οὐσίας καὶ ἀξίας Θε-
οὺς; Δὲν ἔχομε πλέον οὔτε ἐπιχειρήματα, οὔτε «μοῦτρα», νὰ συ-
ζητήσωμεν μαζί τους. Μὲ ἄλλα ὀνόματα λέμε τὰ ἴδια πράγμα-
τα! Καὶ διατί; «διὰ νὰ μὴ κάμῃς σὺ τὸν κόπον νὰ ὑπερασπισθῇς
τὴν Μοναρχίαν»! Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀπευθύνει ἀπροκάλυπτα
στὸν Εὐνόμιο τὴν κατηγορίαν ὅτι εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὸν ἐκ μέ-
ρους τῶν εἰδωλολατρῶν χλευασμὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τὴν
ἐποχὴν ἐκείνην.

τὴν οὐσίαν τους; Ἐγὼ πάντως ἔχω τόσο παλαιϊκὲς ἀντιλήψεις ἢ μᾶλλον τόση ἀγραμματοσύνη, ὥστε τρία λέγω ἐκεῖνα ποὺ τόσα εἶναι εἰς τὸν ἀριθμὸν ἔστω καὶ ἂν διαφέρουν εἰς τὴν οὐσίαν. Ὅταν ὁμως τὶς μονάδες αὐτὲς τὶς ἐξετάζω ἀπὸ διαφορετικὸ πρῖσμα, ἔστω καὶ ἂν εἶναι ἓνα ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν, λέγω «ἓνα + ἓνα + ἓνα», ἐπειδὴ τότε σὰν θάσι παίρνω ὅχι τὰ ἴδια τὰ πράγματα, ἀλλὰ τὴν ποσότητα τῶν πραγμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἐφαρμόζεται ἡ ἀρίθμησης.

Ἄλλ' ἐπειδὴ εἶσαι πολὺ δέσμιος τοῦ «γράμματος» ὅσο καὶ ἂν κάνης ὅτι τὸ καταπολεμεῖς, ἄκουσε τὶς ἀποδείξεις ποὺ παίρνω ἀπὸ αὐτὸ (τὸ «γράμμα»). Εἰς τὶς Παροιμίες εἶναι γραμμένο: «Τρία ἐστὶν ἃ εὐδόως πορεύεται· λέων καὶ τράγος καὶ ἀλεκτρυὼν» καὶ βασιλεὺς δημηγορῶν ἐν ἔθνει, τὸ τέταρτον⁶⁵... Διὰ νὰ μὴ σοῦ ἀπαριθμήσω καὶ ὅλες τὶς ἄλλες τετράδες ποὺ ἀπαριθμοῦνται ἐκεῖ, παρ' ὅτι ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν ἀποτελοῦνται ἀπὸ πράγματα διαφορετικά!

Ἀκόμη ὁμως, εἰς τὴν Γραφὴν βλέπω ὅτι ὁ Μωϋσῆς ἀριθμεῖ τὰ δύο Χερουβείμ τὸ καθ' ἓνα χωριστὰ εἰς ἐνὶ κὸν ἀριθμὸν⁶⁶!

Πῶς μετὰ ἀπὸ αὐτά, σύμφωνα μὲ τὶς... ἐπιστημονικὲς θεωρίες σας, εἶναι δυνατόν αὐτά, ποὺ εἰς τὴν φύσιν τους εἶναι τόσο πολὺ μακριὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, νὰ εἶναι «τρία», (δηλ. νὰ συναριθμοῦνται καὶ νὰ εἶναι «μοναδικά», δηλ. νὰ μὴ συναριθμοῦνται, ὄντα τόσο πολὺ ὁμοιο καὶ τόσο κοντὰ τοποθετημένα;

(Ἴσως θὰ μὲ χλευάζετε)! Ἀλλὰ ἀσφαλῶς θὰ ἐγινόμουν πολὺ περισσότερο ἀντικείμενο χλευασμοῦ ἐκ μέρους σας, ἂν σᾶς ἔφερνα ὡς παράδειγμα τὸν Θεὸν καὶ τὸν Μαμμωνᾶ, ποὺ εἶναι καὶ οἱ «δύο» «κύριοι», δηλ.

65. Παροιμ. 24 (Μασ. 30), 29 - 31.

66. Ἐξ66. 25, 18.

συναριθμούνται, παρ' ὅτι ἀπέχουν τόσο πολύ⁶⁷!

Ποία ἡ ἀληθινὴ ἐννοία τῆς συναριθμήσεως.

19. 'Αλλ' ἐγώ, λέγει, «συναριθμούμενα» καὶ «τῆς αὐτῆς οὐσίας» θεωρῶ ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων καὶ τὰ ὀνόματα συνεκφωνοῦνται κατὰ τρόπον ἁρμονικόν. Π.χ. «ἄνθρωποι τρεῖς», «θεοὶ τρεῖς»· ὅχι «τρία: αὐτό, αὐτό καὶ αὐτό!»

Διατί αὐτά; Γίνεται τάχα καμμιά ἀμοιβαία δοσοληψία μεταξὺ τῶν ὀνομάτων; αὐτὰ ποὺ λέγεις εἶναι ἐνέργειες ἀνθρώπου ποὺ θέτει νόμους εἰς τὰ ὀνόματα, ἀλλὰ δὲν ἐκφράζει τὴν πραγματικότητα! Ἄλλωστε γιὰ ἐμένα ὁ Πέτρος καὶ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Ἰωάννης, ἐφ' ὅσον ἐξακολουθοῦν νὰ μὴ λέγωνται «τρεῖς Πέτροι» καὶ «τρεῖς Παῦλοι» καὶ ἄλλοι τόσοι «Ἰωάννηδες», δὲν εἶναι οὔτε τρεῖς, οὔτε μεταξὺ τους ὁμοούσιοι! Καὶ ἰδού! Αὐτὸ ποὺ σὺ τὸ ἐφαρμόζεις στὰ πιὸ γενικὰ ὀνόματα, αὐτὸ ἀπαιτοῦμε καὶ μεῖς νὰ ἰσχύσῃ καὶ στὰ πιὸ εἰδικὰ σύμφωνα μὲ τὴν ἰδικὴν σου κατὰταξι σὲ κατηγορίες! Ἡ θὰ μᾶς κάνῃς τήν... ἀδικία νὰ μὴ μᾶς ἐπιτρέψῃς νὰ χρησιμοποιήσωμε καὶ μεῖς τὸ ἐπιχείρημά σου⁶⁸; Ἀλλὰ τί

---

67. Τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ εἶναι τρομακτικόν. Εἶναι δὲ διατυπωμένον μὲ τέτοιον τρόπον, ποὺ ἐνῶ ὁ ἅγιος Γρηγόριος παραπονεῖται ὅτι θὰ τὸν χλευάσουν ἴσως, τοὺς χλευάζει μὲ τὸν πιὸ χοντρὸ τρόπο. Τὸ νόημα εἶναι: Ἐφοῦ ὁ Ἰδιος ὁ Κύριος συναριθμεῖ τὸν Θεόν καὶ τὸν Μαμμωνᾶ ($1 + 1 = 2$) καὶ μᾶς λέγει σαφῶς καὶ κατηγορηματικῶς ὅτι εἶναι «Δύο Κύριοι» (= «οὐκ ἐξεστὶ σοι δυσὶ κυρίοις δουλεύειν!»), καὶ εἶναι γνωστὸν πόσον διαφέρει ὁ Θεὸς ἀπὸ τὸν Διάβολον, εἶναι σαφές ὅτι ἡ θεωρία τῆς συναριθμήσεως εἶναι ἀκατάλληλος διὰ τὴν θεολογίαν.

68. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐδῶ ὁμιλεῖ πολὺ εἰρωνικά. Τὸ «ἐπιχείρημα» τῶν Εὐνομιανῶν ἦταν, ὅτι συναριθμοῦνται μόνον τὰ ὁ-

μᾶς λέγει ὁ Ἰωάννης; Εἰς τὶς Καθολικὲς τοῦ Ἐπιστολῆς λέγει ὅτι «τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ Πνεῦμα, τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα»⁶⁹. Μήπως τάχα σοῦ φαίνεται ὅτι λέγει φλυαρίες; Καθ' ὅσον μάλιστα, πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἐτόλμησε νὰ «συναριθμήσῃ» τὰ μὴ ὁμοούσια (ἀφοῦ σὺ αὐτὸ τό... ἐπιτρέπεις μόνον γιὰ τὰ ὁμοούσια) ! Καὶ ποιὸς θὰ ἐτολμοῦσε νὰ εἰπῇ, ὅτι αὐτὰ εἶναι μιᾶς οὐσίας; Βλέπεις; Ὁ Ἰωάννης ἔδωκε μίαν ἀπάντησι πού δὲν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὰ φρονήματά σου! Ἔβαλε πρῶτα τὸ «τρεῖς» εἰς γένος ἀρσενικό, καὶ ὕστερα ὠμίλησε καὶ διὰ τὰ «τρία» (πρόσωπα) εἰς γένος οὐδέτερο («ἐν»), καὶ πάλιν ἀντίθετα σὲ ὅ,τι ὀρίζεις καὶ νομοθετεῖς σὺ καὶ ἡ ἰδικὴ σου γραμματικὴ⁷⁰!

Ἄλλ' ἐρωτῶ: τί διαφέρει, ἂν πρῶτα κάμωμε λόγο γιὰ «τρεῖς» καὶ ἔπειτα παρατηρήσωμε, ὅτι αὐτοὶ οἱ τρεῖς εἶναι «ἐνα + ἐνα + ἐνα», ἢ ἀντιστρόφως πρῶτα κάμωμε λόγο γιὰ «ἐνα + ἐνα + ἐνα» (ἀρσενικοῦ γένους) καὶ ἔπειτα τοὺς χαρακτηρίσωμε ὅχι ὡς «Τρεῖς», ἀλλὰ ὡς «Τρία», πράγμα πού σὺ δὲν θέλεις μὲ κανένα τρόπο νὰ τὸ δεχθῇς προκειμένου περὶ τῆς θεότητος;

Ἄλλὰ τί τάχα εἶναι γιὰ σένα ὁ καρκίνος; ζῶον, ἐργαλεῖον ἢ ἀστερισμός⁷¹; Καὶ τί εἶδους ὁ «κύων»; χερσαῖος, ἔνυδρος ἢ οὐράνιος; Δὲν σοῦ δίδεται ἡ ἐντύπωσις, ὅτι γίνεται λόγος γιὰ τρεῖς καρκίνους καὶ τρεῖς

μοια καὶ ἴσης τιμῆς καὶ ἀξίας. Ὁ Ἰωάννης συναριθμεῖ τρία μὴ ὅμοια: τὸ Πνεῦμα, τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἷμα! Ἄρα ἢ ὁ Ἰωάννης λέγει ἀνοήτους φλυαρίας ἢ οἱ Εὐνομιανοί! Καὶ ἐπειδὴ, εἶναι γνωστὸν πόσον ἦταν δυνατόν νὰ φλυαρῇ ὁ ἅγιος Ἰωάννης, τὸ ἐρώτημα «μήπως τάχα σοῦ φαίνεται κλπ.» εἶναι μία μεγάλη εἰρωνεία, εἶναι ὁ πλήρης ἐξευτελισμὸς τοῦ «ἐπιχειρήματος».

69. Α' Ἰωάν. 5, 8.

70. Οἱ Εὐνομιανοὶ ἔλεγαν ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συναριθμοῦνται ἀρσενικά, θηλυκά, καὶ οὐδέτερα, ἀφοῦ ἀλλωστε τὰ οὐδέτερα ἐδήλωναν κατ' αὐτοὺς μόνον... «πράγματα»

«κύνας»; Βεβαίως! Μήπως λοιπὸν συμβαίνει νὰ εἶναι γι' αὐτὸ καὶ ὁμοούσιοι; Ποιὸς ὅμως ἄνθρωπος νουνεχῆς θὰ ἰσχυρισθῇ ποτὲ κάτι τέτοιο;

Τὸ ἔχεις ἄρα γε ἀντιληφθῇ, ὅτι τὸ μὲ θάσι τὴν συναρίθμῃσιν ἐπιχείρημά σου ἔπese ἐντελῶς, ἀφοῦ ἐλέγχθη ὡς ἀθάσιμον μὲ τόσα (ἀντιεπιχειρήματα); Διότι, ἂν, ὅπως εἶδαμεν τὰ ὁμοούσια δὲν συναριθμοῦνται ὅπωςδὴποτε, καὶ τὰ μὴ ὁμοούσια συναριθμοῦνται, καὶ ἂν τὰ ὀνόματα συνεκφωνοῦνται καὶ κατὰ τὰ δύο γένη, τότε ποῖον τὸ κέρδος σου ἀπὸ αὐτὰ πού μᾶς «ἐδογματίσεις»;

20. Εἰς τὴν σκέψιν μου ὅμως μοῦ ἔρχεται, καὶ ἴσως ὅχι χωρὶς θάσιμο λόγο, καὶ τὸ ἐξῆς: «Τὸ $1 + 1$ δὲν κάνουν 2; Καὶ τὸ 2 δὲν ἀναλύεται σὲ $1 + 1$ »⁷²; Αὐτὸ εἶναι σαφές. Ἀλλά, ἂν σύμφωνα μὲ αὐτὰ πού λέγεις, ὁμοούσια εἶναι ὅσα μπορούμε νὰ τὰ προσθέσωμεν, καὶ ἑτερούσια ἐκεῖνα πού ἐκ φύσεως διακρίνονται μεταξύ τους, τότε; Ὁμοούσια καὶ ἑτερούσια εἶναι τὰ ἴδια!

Οἱ προαριθμήσεις σου καὶ οἱ ὑπαριθμήσεις σου, γιὰ τίς ὁποῖες καὶ «τὸ ἔχεις πάρει πολὺ ἐπάνω σου», ὥσάν νὰ ἐθασίζετο ἡ πραγματικότης εἰς τὸ πῶς ἐμεῖς θάζομε τὰ ὀνόματα, μὲ κάνουν καὶ γελῶ μὲ τὴν καρδιά μου!

Ἄν αὐτὸ ἦταν σωστό, τότε μὲ θάσι αὐτὰ πού λέγεις, καὶ ἀφοῦ τὰ ἴδια πράγματα εἰς τὴν Γραφή ἄλλοτε «προαριθμοῦνται» καὶ ἄλλοτε «ὑπαριθμοῦνται»⁷³, τί μᾶς ἐμ-

---

71. Τὸ παράδειγμα αὐτὸ μᾶς δείχνει πόση προσοχή πρέπει νὰ ἔχωμε εἰς τὴν ἐρμηνεία τῆς Γραφῆς. Ἀλλοίμονο, ἂν συγχέοντες τὰ ἀσύγχυτα θλέπομε τὸ ἅγιο Πνεῦμα ἐκεῖ πού γίνεται λόγος διὰ τὸ πνεῦμα (τὸν ἀνεμό) ἢ διὰ τὰ πονηρὰ πνεύματα! Χρειάζεται πολὺ σύνεσις, διὰ νὰ ἐννοήσῃ κανεὶς, ὅτι εἶναι τρομερώτατο νὰ θλέπῃ τὸ ἅγιο Πνεῦμα, ἐκεῖ ὅπου ἡ Γραφή ὁμιλεῖ γιὰ ἓνα πνεῦμα πονηρό;

72. Κάνει ὑπαινιγμὸ σὲ ὅσα πῶς πάνω εἶπε διὰ τοὺς δύο «Κυρίου», τὸν Θεὸν καὶ τὸν Μαμμωνᾶν!

73. Δηλ. ἄλλοτε τὰ ἀναφέρομε πρῶτα καὶ ἄλλοτε δεύτερα,

ποδίζει νά δεχθοῦμε ὅτι τὰ ἴδια πράγματα εἶναι... τιμιώτερα καὶ ταυτόχρονα... ἀτιμότερα ἀπὸ τόν... ἑαυτόν τους⁷⁴; Τὰ ἴδια ἰσχύουν καὶ γιὰ τὶς λέξεις «Κύριος» καὶ «Θεός». Καὶ ἀκόμη, γιὰ τὶς προθέσεις, «ἐξ οὗ», «δι' οὗ», καὶ «ἐν ᾧ», μὲ θάσι τὶς ὁποῖες προσπαθεῖς νά μᾶς κάμης μία... ἐπιστημονικὴ ἀνάλυσι(!) τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν ὁποία τὴν μίαν (πρόθεσι) ἀποδίδεις εἰς τὸν Πατέρα, τὴν ἄλλην εἰς τὸν Υἱὸν καὶ τὴν τρίτη εἰς τὸ "Ἁγίον Πνεῦμα! Ἀλλὰ ἂν ἡ κάθε μία ἀπὸ αὐτὲς ἀπεδίδοτο πάγια εἰς τὸ κάθε Πρόσωπο, τότε καὶ τί δὲν θὰ ἔλεγες! Καὶ τώρα ποὺ ὄλες τους, ὅπως γνωρίζουν καλὰ, ὅσοι μελετοῦν τὴν Γραφή, συντάσσονται μὲ ὅλα τὰ Πρόσωπα, σὺ τολμᾷς καὶ μᾶς εἰσάγεις μὲ θάσι αὐτὲς τὴν τόση δῆθεν μεταξύ Τους ἀνισότητα ὡς πρὸς τὴν οὐσία καὶ τὸ ἀξίωμα;

Ἀλλὰ γιὰ ἐκείνους ποὺ δὲν στεροῦνται ἐντελῶς κρίσεως καὶ αὐτὰ θὰ ἦσαν ὑπεραρκετά.

Ἐπειδὴ ὁμως εἶναι ἀπὸ τὰ πολὺ δύσκολα, μιά καὶ ἔκαμες τὴν κακὴ ἀρχή, νά συγκρατηθῇς σὺ ἀπὸ τὴ φόρα ποὺ σάν καὶ τὰ πιὸ τολμηρὰ ἀγριογούρουνα⁷⁵ ἐπῆρες, νά ἐπιμένῃς μέχρι τέλος καὶ νά ὁρμᾷς μόνος σου ἐπάνω στὸ ξίφος, μέχρις ὅτου δεχθῇς μέσα σου ἕνα πολὺ ἄσχημο κτύπημα, ἐμπρός, ἔλα νά ἐξετάσωμε, ποιὸ ἐπιχείρημά σου δὲν τὸ ἐχρησιμοποίησες ἀκόμη!

Ποῖοι οἱ ἀληθινοὶ ἐρευνηταὶ τῆς
Γραφῆς.

χωρὶς καθιερωμένη σειρά.

74. Παραδείγματα διὰ τὸ πόσον γελοία εἶναι ἡ θεωρία αὐτῇ εὐρίσκει κανεὶς εἰς τὸ Περί τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔργον τοῦ Μεγ. Βασιλείου.

75. Πόσῃ ἀγανάκτησιν πρέπει νά ἡσθάνετο ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐναντίον τῶν αἵρετικῶν, ὥστε νά τοὺς ὀνομάζῃ «ἀγριογούρουνα»!

21. Πάλι, ή μάλλον πολλές φορές μās τὸ στριφογυρίζεις, ὅτι, αὐτὸ ποὺ ἐμεῖς παραδεχόμεθα, δὲν στηρίζεται εἰς τὴν Γραφή!

Πάντως ὁμως δὲν εἶναι οὔτε ξένον οὔτε παρεῖσακτο! Ἀντιθέτως εἶναι κάτι ποὺ ἐφανερωνόταν, ή μάλλον «παρεγυμνοῦτο»⁷⁶, εἰς τοὺς ἀγίους καὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τῆς τωρινῆς μας! Αὐτὸ ἔχει θέβαια ἀποδειχθῇ ἀπὸ πολλοὺς ἀπὸ ἐκείνους, ποὺ ἀσχολήθηκαν σοβαρὰ μὲ τὸ θέμα αὐτό, ποὺ δὲν ἐπῆραν τῖς Γραφεὲς στὰ χέρια τους μὲ ραθυμία ή γιὰ πάρεργο, ἀλλὰ ἀνοιξαν διάπλατα τὸ «γράμμα» τους καὶ ἀφοῦ παρέκυψαν πιὸ θαθειὰ ἀξιῶθηκαν νὰ ἰδοῦν ὅλη τὴν ὁμορφιά ποὺ ἔχει θάλει μέσα τους ὁ Θεὸς καὶ καταυγάσθησαν μὲ τὸν φωτισμὸν τῆς γνώσεως⁷⁷. Παρὰ ταῦτα, θὰ προσπαθῶμε καὶ ἐμεῖς νὰ σᾶς τὸ καταστήσωμε νοητὸν εἰς ὅσον θαθμὸ μās εἶναι δυνατὸ πιὸ σύντομα, γιὰ νὰ μὴ δώσωμε τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἀσχολούμεθα μὲ τῖς ἀσήμαντες λεπτομέρειες καὶ ὅτι μās πιάνει ή φιλοτιμία πιὸ πολὺ ἀπ' ὅ,τι

---

76. Ἡ λέξις εἶναι παρμένη ἀπὸ τὴν «παραγύμνωσιν» τοῦ ξίφους. Ὅσον τὸ ξίφος εἶναι εἰς τὴν θῆκην του εἶναι κεκαλυμμένον καὶ ἀκίνδυνον. Ὅταν παραγυμνωθῇ, φανερώνεται, λάμπει, ἀλλὰ καὶ τρομάζει.

77. Κάθε ἄνθρωπος ποὺ διαβάζει τὴν Γραφὴν δὲν εἰσέρχεται εἰς τὸ νόημά της. Δὲν ἀρκεῖ νὰ τὴν ἀνοίξῃς! Δὲν πρέπει νὰ προσδοκᾷ, ὅτι θὰ τὴν καταλάβῃς, ὅταν τὴν μελετᾷς ὡς πάρεργον, ψάχνοντας γιὰ εὐκολες λύσεις (= «ραθυμία»)! Αὕτη εἶναι ή καταδίκη ὅλων τῶν αἰρετικῶν. Ξεκίνησαν διὰ νὰ εὑρουν εὐκόλους λύσεις! Ὁ ἀγὼν τους εἶχε καταστρωθῇ μὲ κριτήρια φιλοσοφικά ή ἱστορικά. Εἰς τὴν Γραφὴν ἐζήτησαν ἀπλῶς στηρίγματα διὰ τὸν ἑαυτὸν τους καὶ τοὺς ἄλλους, τοὺς ἀνοήτους. Αὐτοὶ μελετοῦν τὴν Γραφὴν σὰν «πάρεργον». Τὸ ἔργον τους τὸ ἔχουν ἔτοιμο. Ἔτσι ἐδημιουργήθησαν αἱ προτεσταντικαὶ αἱρέσεις. Δι' ὅλας ἰσχύει τό: ἐν ἀρχῇ ἦν ή αἵρεσις, ἔπειτα ή ἀγιογραφικὴ «κατοχύρωσίς» της διὰ τῆς διαστρεβλώσεως τῆς Γραφῆς.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος μās διδάσκει πῶς γίνεται ή ὀρθὴ κατα-

πρέπει, ἀφοῦ μάλιστα «ἐποικοδομοῦμεν εἰς ἀλλότριον θεμέλιον»⁷⁸.

Ἀλλά, ἂν, τὸ ὅτι ἡ Γραφή δὲν τὸ ὀνομάζει καθαρὰ Θεόν, καὶ ὄχι τόσοσιν πολλές φορές μὲ τὸ ὄνομά Του, ὅσον πρῶτα τὸν Πατέρα καὶ ἔπειτα τὸν Υἱόν, σοῦ γίνεται ἀφορμὴ ὄχι μόνο θλασφημίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀσεβοῦς αὐτῆς καὶ ὑπέρμετρῆς σου λογοδιόρροιας, θὰ σὲ ἀπαλλάξωμε ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀρρώστεια! Πρὸς τοῦτο θὰ ἀσχοληθοῦμε γιὰ λίγο καὶ μὲ τὰ «πράγματα» καὶ μὲ τὰ ὀνόματά τους καὶ μάλιστα, ὅπως σοῦ ἄρесеῖ, μὲ θάσιν τὴν ἀγιογραφικὴ (ὀρολογία καὶ) διατύπωσι!

Π α ρ α δ ε ἰ γ μ α τ α.

νόησις τῆς Γραφῆς. Χρειάζεται πρῶτα νὰ ἀνοίξῃ κανεὶς τὸ «γράμμα» διὰπλάτα. Καὶ μετὰ νὰ σκύψῃ κανεὶς θαθεῖά μέσα του νὰ ἰδῇ τὴν ὁμορφιὰ πού ἔχει ἐκεῖ ἐναποθέσει ὁ Θεός, διὰ νὰ φωτισθῇ φωτισμὸν γνώσεως. Ὅπως ἔχομε καὶ ἄλλοι τὸνίσει, τὸ σκύψιμο αὐτὸ γίνεται μὲ ταπεινώσιν, δηλ. μὲ τὴν αὐτομεμψίαν ὅτι ὁ ἴδιος δὲν εἶναι ἄξιός νὰ εἰσχωρήσῃ στὴν ὁμορφιὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος καὶ ὅτι οἱ προκάτοχοί του, οἱ ἅγιοι, δὲν ἦσαν ὅλοι «κουτοί». Ὅποιος, μελετῶν τὰς Γραφὰς κατακρίνει τοὺς παλαιότερους καὶ φαντάζεται ὅτι ἀνοίγει... δρόμους, ἢ κάνει... πρόσωδο εἰς τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς, εἶναι τὸ ἀκαταλληλότερον πρόσωπον διὰ τὴν μελέτην της, ἐπειδὴ ἐμφορεῖται ἀπὸ πνεῦμα, πού μαρτυρεῖ ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος τῆς πλάνης. Ἡ μελέτη τῆς Γραφῆς ὁδηγεῖ εἰς τὸν φωτισμὸν γνώσεως, ὅταν μελετᾶται μὲ πνεῦμα μαθητείας. Ὅποιος τὴν μελετᾷ μὲ ἔπαρσιν, ἀντὶ νὰ φωτίζεται, σκοτίζεται περισσότερο. Μποροῦμε μὲ θάρρος νὰ εἰποῦμε, ὅτι οἱ μεγάλοι αἰρετικοί, δῆθεν ἐρμηνευταὶ τῶν Γραφῶν, ὅταν ξεκίνησαν νὰ μελετήσουν τὴν Γραφὴν εἶχαν ἤδη μέσα τους τὸ σκοτάδι τῆς ἐπάρσεως καὶ δι' αὐτὸ ἀντὶ νὰ φωτίσῃ τὸ φῶς τοῦ Θεοῦ τὸ σκοτάδι τῆς καρδιᾶς τους, προσετέθη σ' αὐτὸ ἡ σκοτία τοῦ σατανικοῦ φρονήματος νὰ γίνουν διδάσκαλοι ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου, διορθώνοντας τὰ λάθη... ὅλων τῶν προγενεστέρων τους χριστιανῶν, πού κατ' αὐτοὺς ἦσαν, ὅπως εἴπαμε, ἀνόητοι καὶ ρηχοί!...

22. Ἀπὸ τὰ «πράγματα», ἄλλα δὲν ὑπάρχουν, ἀλλὰ λέγονται· ἄλλα ὑπάρχουν, ἀλλὰ δὲν λέγονται· ἄλλα οὐτε ὑπάρχουν οὐτε λέγονται· καὶ ἄλλα καὶ ὑπάρχουν καὶ λέγονται. Θὰ ἤθελες μήπως νὰ σοῦ δώσω καὶ γι' αὐτὰ ἀποδείξεις; Εὐχαρίστως!

Σύμφωνα μὲ τὴν Γραφὴν ὁ Θεὸς «ὑπνοῖ», «γρηγορεῖ», «ὀργίζεται», «θαδίζει» καὶ «ἔχει θρόνον τὰ Χερουβεὶμ». Πότε ὅμως ἀπέκτησε τὰ πάθη; Καὶ πότε ἄκουσες σύ, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι σῶμα;

Τί συμβαίνει; Ἀπλούστατα, ἐνῶ κάτι τέτοιο δὲν ὑπάρχει, τὸ ἐπλάσαμε ἐμεῖς! Δηλαδή ὁμιλοῦμε γιὰ τὰ τοῦ Θεοῦ, στὸ μέτρο πού μᾶς εἶναι δυνατὸ, μὲ θάσιν τὰ ἰδικὰ μας⁷⁹!

Ἔτσι τὸ ὅτι εἶναι ἀπέναντί μας ἡρεμος καὶ τρόπον τινὰ ἀδιαφορεῖ γιὰ μᾶς, γιὰ τοὺς λόγους πού Αὐτὸς γνωρίζει, τὸ ὀνομάζομε «ὑπνον» Του. Τὸ ὅτι μᾶς εὐεργετῇ ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὴν μετάνοιάν μας τὸ λέμε «γρηγορεῖ», διότι ὅπως ἡ ἐκδήλωσις στοργῆς εἶναι διάλυσις τῆς ἀποστροφῆς, ἔτσι καὶ τὸ ξύπνημα εἶναι ἡ λύσις τοῦ ὕπνου. Καὶ τὸ «τιμωρεῖ», τὸ εἶπαν «ὀργίζεται», ἐπειδὴ αὐτὸ συμβαίνει σὲ μᾶς; ἡ τιμωρία εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ὀργῆς. Καὶ τὸ ὅτι ἄλλοτε ἐνεργεῖ μὲ τὸν ἕνα τρόπον καὶ ἄλλοτε μὲ τὸν ἄλλον, τὸ εἶπαν «θαδίζει», ἐπειδὴ ἡ μετὰθασις ἀπὸ τὸν ἕνα τόπο εἰς τὸν ἄλλον λέγεται θάδισμα. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι ἀναπαύεται εἰς τὴς ἁγίες

---

78. Θεμέλιον εἶχαν θάλει μὲ τὰ ἔργα τους οἱ ἅγιοι Ἀθανάσιος ὁ Μέγας, Βασίλειος ὁ Μέγας, Γρηγόριος ὁ Νύσσης.

79. Εἰς τὴν θεολογικὴν γλῶσσαν αὐτὸ λέγεται «ἀνθρωπομορφισμός», καὶ αἱ σχετικαὶ ἐκφράσεις «ἀνθρωπομορφικαί». Τὸ ζήτημα πάντως δὲν εἶναι τόσον ἀπλοῦν θεολογικῶς, ὅσον ἐκ πρώτης ὀψεως φαίνεται. Ὑπάρχει καὶ ἡ πιθανὴ ὁρθὴ ἀποψις ὅτι ὅλοι οἱ ἀνθρωπομορφισμοὶ ἀναφέρονται εἰς τὸν ἐνανθρωπήσαντα Λόγον.

Δυνάμεις καὶ τρόπον τινὰ Τοῦ ἀρέσει νὰ κατοικῇ μέσα τους, ποῦ τὸ λέγομεν «κάθεται» ἢ «θρονίζεται» εἰς αὐτές, ἰδικόν μας εἶναι! Διότι πράγματι, σὲ κανένα δὲν ἀναπαύεται ὁ Θεὸς τόσο πολὺ, ὅσον εἰς τοὺς ἁγίους Του. Καὶ τὸ ὅτι εἶναι ἀσύλληπτα εὐκίνητος, τὸ λέμε «πετάει» καὶ τὸ ὅτι μᾶς παρακολουθεῖ «πρόσωπον». Καὶ τὸ ὅτι μᾶς δίδει κάτι, ἢ μᾶς τραβάει κοντὰ Του, τοῦτο τὸ λέγομε «χέρι» Του. Καὶ ἐν γένει ἡ κάθε μία ἀπὸ τὶς δυνάμεις ἢ ἐνέργειές Του ἐκφράζεται μὲ κάποια ἀπὸ τὶς ἰδικές μας σωματικές καταστάσεις.

Ἐνστάσεις καὶ ἀνατροπὴ τους. Ἀγέννητον καὶ ἀναρχον.

23. Ἀλλὰ, σὺ ποῦ τὸ εὐρήκες πάλιν αὐτὸ τὸ «ἀγέννητο» καὶ τὸ πιστεύεις; Ἡ τὸ «ἀναρχον», τὰ δυό σου κάστρα! Ἀλλὰ καὶ ἐμεῖς, ποῦ τὸ εὐρήκαμε τὸ «ἀθάνατον»; Δεῖξε μου αὐτὰ τὰ δύο ὀνόματα μέσα εἰς τὴν Γραφήν, διότι διαφορετικὰ ἐμεῖς, ἀφοῦ δὲν εἶναι «γραφικὰ» τὰ διαγράφομε⁸⁰!

Τὸ βλέπεις; Σὲ σκότωσαν τὰ ἴδια τὰ ἐπιχειρήματά σου! Γκρεμίσθηκαν τὰ «ὀνόματά» σου, τὸ τεῖχος καταφυγῆς σου, εἰς τὸ ὁποῖο τόσο πολὺ ἐστηριζόσουν!

Ἀλλὰ μήπως διδάσκονται εἰς τὴν Γραφήν ἀπὸ τὶς ἐκφράσεις ἐκεῖνες ποῦ τὰ ἔχουν ὡς ἀναγκαῖον ἐπακό-

---

80. Μὲ τὰ λόγια αὐτὰ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἐλέγχει τοὺς Εὐνομιανούς. Ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ἀρειανοί, ἀπέρριπταν τὸ «ὁμοούσιον», ἐπειδὴ δὲν ἀπαντᾷ ἡ λέξις εἰς τὴν Γραφήν! Παρὰ ταῦτα ὅλη τους τὴ «θεολογία» τὴν ἐστήριζαν στοὺς ὅρους «ἀγέννητον» καὶ «ἀναρχον». Δικαίως ὁ ἅγιος Γρηγόριος, χρησιμοποιῶντας τὸ ἰδικόν τους ἐπιχείρημα, ἀρνεῖται νὰ τοὺς δεχθῇ. Εἶναι ὥς νὰ τοὺς λέγῃ: Εἰσθε ἀσυνεπεῖς. Δάσκαλέ ποῦ ἐδίδασκες κ.ο.κ.

λουθόν τους, ἔστω καὶ ἂν συμβαίνει νὰ μὴ ἀπαντοῦν τὰ ἴδια; Καὶ ποῖες εἶναι αὐτὲς οἱ ἐκφράσεις; «Ἐγὼ εἰμὶ πρῶτος· ἐγὼ καὶ μετὰ ταῦτα». Καὶ «πρὸ ἐμοῦ οὐκ ἔστιν ἄλλος Θεὸς καὶ μετ' ἐμέ οὐκ ἔσται»⁸¹. ὅλο τὸ «ἐστὶ» εἶναι ἰδικόν μου, (λέγει ὁ Θεός). οὔτε ἄρχισε· οὔτε θὰ παύσῃ.

Ἔτσι λοιπὸν καὶ σύ⁸², ἀφοῦ σὰν θάσι ἐπῆρες τὰ χωρία αὐτά, τὸ ὅτι δηλαδὴ τίποτε δὲν ὑπῆρχε πρὶν ἀπὸ Αὐτὸν καὶ δὲν ὑπάρχει γι' αὐτὸν αἷτιο παλαιότερό Του, τὸ ἀπεκάλεσες «ἄναρχον» καὶ «ἀγέννητόν» Του, ἐνῶ τὸ ὅτι δὲν πρόκειται νὰ σταματήσει ποτὲ νὰ ὑπάρχῃ «ἀθάνατο» καὶ «ἀνώλεθρο»!

Καὶ αὐτὲς μὲν εἶναι οἱ (δύο) πρῶτες λογικὲς συζυγίες, γιὰ τίς ὁποῖες ὠμιλήσαμε πρὸ πάντων. Τί εἶναι ὁμως ἐκεῖνα πού οὔτε ὑπάρχουν οὔτε λέγονται;

Ἰδοὺ! Ὁ Θεὸς «πονηρός»· ἡ σφαῖρα «τετράγωνη»· τὸ παρελθὸν «ἐνεστώς»· ὁ ἄνθρωπος «ὄχι σύνθετος». Ἀλήθεια, ἀντελήφθης ποτὲ νὰ κατήντησε ἄνθρωπος σὲ τόση τρέλλα, ὥστε νὰ τολμήσῃ νὰ σκεφθῇ ἢ νὰ ἐκστομίσῃ κάτι τέτοιο;

Ἄρα, μᾶς ἀπομένει, οἱ «συλλογισμοί» τοῦ εἵδους αὐτοῦ, πού εἶναι ἀνατροπὴ τῆς πίστεώς μας καὶ κένωσις τοῦ μυστηρίου, νὰ ἀσχοληθοῦν νὰ μᾶς εἰποῦν τί εἶναι καὶ τί λέγεται «Θεός», «ἄνθρωπος», «ἄγγελος», «κρίσις», «ματαιότης»!

Τ ὁ « γ ρ ἄ μ μ α » τ ῆ ς Γ ρ α φ ῆ ς.

24. Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ διαφορὰ μεταξὺ πραγμάτων

81. Ἦσ. 44, 6.

: 82. Συμπερασματικά, ὅπως καὶ ἡμεῖς προκειμένου διὰ τὸ ὁμοούσιον, οἱ Εὐνομιανοὶ κατέληξαν εἰς τοὺς θεολογικῶς ὀρθοὺς ὅρους «ἀγέννητον» καὶ «ἄναρχον». Τὸ ὅτι τοὺς ἔκαναν κακὴν καὶ ἐσφαλμένην χρῆσιν, ὑπερφορτίζοντας τὸ νόημά τους, εἶναι ἄλλος λόγος.

καὶ ὀνομάτων εἶναι τόσο μεγάλη, πῶς ἐξακολουθεῖς σὺ καὶ εἶσαι τόσο δουλικά προσκολλημένος στὸ «γράμμα» καὶ καταντᾷς ἔτσι ὁπαδὸς τῆς ἰουδαϊκῆς σοφίας; Πῶς ἄφησες τὴν οὐσίαν καὶ ἀσχολεῖσαι μὲ τίς... συλλαβές⁸³; Καὶ ἂν, ὅταν λέγῃς 2 X 5 ἢ 2 X 7, ἐγὼ ἀπὸ αὐτὰ συμπεραίνω 10 ἢ 14, ἢ ἀπὸ τὰ «ζῶον, λογικόν, θνητόν» συμπεραίνω «ἄνθρωπος», μήπως θὰ ἐθεωρούμην ὅτι λέω φλυαρίες; Μὰ πῶς, ἀφοῦ λέγω τὰ ἴδια τὰ ἰδικά σου! Διότι τὰ συμπεράσματα δὲν εἶναι ἐκείνου ποὺ τὰ θγάζει, ἀλλὰ ἐκείνου ποὺ τὸν ὑποχρεώνει νὰ τὰ θγάλη.

Ὅπως λοιπὸν ποτὲ δὲν θὰ ἔρριχνα τὴν προσοχή μου στὰ λόγια, ἀλλὰ στὰ νοήματα, ἔτσι καὶ ἂν διεπίστωνα μέσα ἀπὸ τὴν ἀγίαν Γραφή ὅτι ὑπονοεῖ κάτι τὸ διαφορετικό, κάτι ποὺ δὲν ἔχει διατυπωθῇ σαφῶς μὲ λόγια, δὲν θὰ ἀπέφευγα ποτὲ νὰ τὸ εἰπῶ ἀνοιχτά, διότι δὲν θὰ ἐφοβόμουν ἐσένα, ποὺ συκοφαντεῖς τὰ ὀνόματα αὐτὰ (ὅτι εἶναι ἀντι - γραφικά) ! Αὐτὴ θὰ εἶναι πάντοτε ἡ στάσις μας ἔναντι ἐκείνων ποὺ εἶναι κατὰ τὸ ἡμισυ ὀρθόδοξοι.

Σὲ σένα ὅμως δὲν μπορῶ νὰ τὸ εἰπῶ αὐτό. Διότι, ἀφοῦ ἀρνεῖσαι τίς προσηγορίες ποὺ ἀποδίδονται εἰς τὸν Υἱόν, παρ' ὅτι εἶναι τόσοσιν πολλοὶ καὶ τόσοσιν ἐναργεῖς, εἶναι πιά προφανές ὅτι δὲν θὰ τὰς εὐλαθεῖσο οὔτε καὶ

---

83. Ἡ τάσις αὐτὴ μαστίζει σήμερα ὅλας τὰς προτεσταντικὰς αἱρέσεις. Οἱ Χριστιανοὶ εἶχαν παραλάβει ἀπὸ τὸν Κύριον καὶ τοὺς ἀποστόλους ἄλλην μέθοδον. Μὲ θάσιν τὴν νέαν, ἰδικὴν Του, μέθοδον ὁ μὲν Σωτὴρ στὰ λόγια «Ἐγὼ εἰμὶ ὁ Θεὸς Ἀβραάμ καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ» ἔβλεπεν ἀναντίρρητον σαφεστάτην μαρτυρίαν τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, σὲ ὅλα τὰ βιβλία τῆς Γραφῆς μαρτυρίας διὰ τὸ Πρόσωπόν Του (Λουκ. 24, 27), ὁ δὲ Παῦλος ἔβλεπεν εἰς τὴν Πέτραν τὸν Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἀγαρ τὴν δουλείαν τοῦ Παλαιοῦ Νόμου, ποὺ ἐπαύθη. Ὑπάρχουν προτεστάντες ποὺ ἐδὲν παίρνουν στὰ σοβαρά τὴν ἐρμηνευτικὴν μέθοδον τοῦ Κυρίου.

αυτές, ακόμη και ἂν ἦσουν θέβαιος ὅτι εἶναι πολὺ πιὸ σαφεῖς καὶ πολὺ πιὸ πολλές.

Ἄλλά, παρ' ὅτι σεῖς εἴσαπτε τόσο «σοφοί», ἦλθε ἡ ὥρα νὰ σᾶς ἀποκαλύψω καὶ τὴν αἰτίαν ὄλης αὐτῆς τῆς συγκαλύψεως. Πρὸς τοῦτο ὁμως θὰ παρατείνω λίγο τὸν λόγο.

Οἱ «μεταθέσεις» ἢ «σεισμοί».

25. Μέχρι τώρα ἔχουν πραγματοποιηθῇ δύο «μεταθέσεις» τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς μας, πού ἔμειναν περίφημοι ἀνά τοὺς αἰῶνες καὶ ὀνομάζονται «οἱ Δύο Διαθῆκες» ἢ «σεισμοὶ τῆς γῆς», ἐπειδὴ ἀποτελοῦν μία τόσο σοβαρὴ πραγματικότητα. Ἡ μία εἶναι ἡ «μετάθεσις» ἀπὸ τὰ εἰδῶλα εἰς τὸν Νόμο. Ἡ ἄλλη ἀπὸ τὸν Νόμο εἰς τὸ Εὐαγγέλιο.

Ἀκόμη ὁμως μᾶς ἔχει προμηνυθῇ καὶ ἕνας τρίτος σεισμός: ἡ μετάστασί μας ἀπὸ τὰ ἐδῶ στὰ ἐκεῖ, στὰ μὴ κινούμενα, στὰ μὴ σαλευόμενα.

Τὸ ἴδιον ἔπαθαν καὶ οἱ δύο Διαθῆκες. Τί ἔπαθαν; Δὲν κατηργήθησαν ἀμέσως· οὔτε μὲ τὴν πρώτη κίνηση, πού ἔγινε πρὸς τὸν σκοπὸ αὐτό. Καὶ γιατί; Διὰ νὰ μὴ ἐκθιασθοῦμε, ἀλλὰ νὰ πεισθοῦμε. Διότι, ὅπως ξέρεῖς τὸ ἀκούσιο δὲν εἶναι ποτὲ κάτι τὸ μόνιμο, ὅπως δὲν εἶναι καὶ τὰ ρεύματα ἢ τὰ φυτὰ πού συγκρατοῦνται μὲ θία. Ἀντιθέτως τὸ ἐκούσιο εἶναι καὶ πιὸ μόνιμο καὶ πιὸ ἀσφαλές⁸⁴. Τὸ ἕνα εἶναι ἔργο ἐκείνου πού μᾶς πειθανάγκασε· τὸ ἄλλο εἶναι τὸ δικό μας. Τὸ ἕνα εἶναι ἔνδειξι

84. Ἄς προσέξουν καλὰ τὰ λόγια αὐτὰ ἐκεῖνοι, πού διαμαρτύρονται, διατί ὁ Θεὸς δὲν μᾶς ἔδωκε πιὸ ἀπτά σημεία τῆς παρουσίας Του. Ἄς τὰ προσέξουν μὲ ταπεινώσιν. Ἡ ἀπάντησις «ὁ δὲ ν μ ε ἱ κ α ν ο π ο ι ο ὦ ν» εἶναι πολὺ εὐκολῇ. Ἀλλὰ πολὺ ἀρνητικῇ.

τῆς ἐπιεικείας τοῦ Θεοῦ· ἐνῶ τὸ ἄλλο ἐξουσίας τυραννικῆς. Καὶ ἀκριβῶς γι' αὐτὸ ἐνόμισε, ὅτι σωστὸ εἶναι νὰ μᾶς κάνη, ἔστω καὶ παρὰ τὴ θέλησή μας, τὸ καλὸ τὴν πραγματικὴ του ὁμως εὐεργεσία θὰ μᾶς τὴν δώσῃ μόνο ἂν τὸ θελήσωμε. Γι' αὐτὸ καί, παιδαγωγικὰ καὶ θεραπευτικὰ, ἄλλα μὲν ἀπὸ τὰ πατροπαράδοτα ἔθιμα τὰ καταδικάζει, καὶ ἄλλα, ὑποχωρῶντας λίγο σ' ἐκεῖνα ποὺ ἀποσκοποῦν στὴν ἡδονή, τὰ ἀνέχεται, ὅπως καὶ οἱ ἱατροὶ κάνουν στοὺς ἀρρώστους γιὰ νὰ καταστή μὲ τὰ ἔμπλαστρά τους φανερὸ στοὺς συνετοὺς ὅτι ἡ δηλητηρίασι ἀπὸ φάρμακα θεραπεύεται μὲ ἄλλα φάρμακα καλλίτερα. Καὶ πράγματι, ἡ «μετάθεσι» ἀπὸ ἐκεῖνα, ποὺ ἔχουν γίνεῖ πιὰ ἀντικείμενο μεγάλης τιμῆς λόγῳ τοῦ ἔθους καὶ τοῦ μακροῦ χρόνου, δὲν εἶναι καὶ τόσο εὐκόλῃ!

Τί ἐννοῶ; Ἡ πρώτη μετάθεσι περιέκοψε θέβαια τὰ εἰδῶλα, ἀλλὰ ἐπέτρεψε τὶς θυσίες· ἡ δεύτερη κατήργησε τὶς θυσίες, ἀλλὰ δὲν ἐμπόδισε τὴν περιτομή. Ἐπειτα, ὅταν δηλαδὴ ἐδέχθησαν ὀριστικὰ τὴν κατάργησί της, ἐδέχθησαν καὶ αὐτὰ ποὺ κατὰ συγκατάθεσι εἶχαν δεχθῇ, δηλ. τὶς θυσίες καὶ τὴν περιτομή· καὶ ἔτσι ἔγιναν ἀπὸ Ἑθνικοὶ Ἰουδαῖοι καὶ ἀπὸ Ἰουδαῖοι Χριστιανοί. Στὸ Εὐαγγέλιο μετατέθηκαν σιγὰ-σιγὰ· χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουν!

Ἐπ' αὐτοῦ θὰ σὲ πείσῃ ὁ Παῦλος, πού, ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ ἴδιος «περιέτεμνε» καὶ «ἡγνίζετο»⁸⁵, ἔφθασε στὸ σημεῖο νὰ εἰπῇ: «ἐγὼ δέ, ἀδελφοί, εἰ περιτομὴν κηρύσσω, τί ἔτι διώκομαι;»⁸⁶. Ἐκεῖνα ἦσαν δείγματα οἰκονομίας· αὐτὸ τῆς τελειότητός του.

Ἡ πορεία τῆς ἀποκαλύψεως.

26. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ μπορῶ νὰ εἰκάζω τὸ (μυστή-

85. Πράξ. 16, 6, Πράξ. 21, 24 - 26.

86. Γαλ. 5, 11.

ριο) τῆς θεολογίας· ὅμως μόνο, ὅσο αὐτὸ εἶναι δυνατό, ἀπὸ τὰ ἀντίθετα. Καὶ πράγματι. Ἐκεῖ μὲν ἀπὸ τῆς «ἀφαιρέσεις» (συμπεραίνεται) ἢ μετὰθεσις· ἐδῶ δὲ διὰ τῶν προσθηκῶν (προεικάζεται) ἢ τελειώσεις.

Καὶ πράγματι, ἔτσι εἶναι. Ἡ Παλαιὰ ἐκήρυσσε τὸν (μὲν) Πατέρα φανερά, τὸν δὲ Υἱὸ (κάπως) ἀμυδρότερα. Ἡ Καινὴ (πάλιν) ἐφάνερωσε (μὲν) τὸν Υἱόν, (ἀλλὰ ἀπλῶς) ὑπέδειξε τὴν θεότητα τοῦ Πνεύματος. Τώρα⁸⁷ τὸ Πνεῦμα ἐμπολιτεύεται (δρᾷ)· ἔτσι τὸ ἴδιο καθιστᾷ τὴν φανέρωσί Του σὲ μᾶς σαφέστερη. (Αὐτὰ ἐγίνοντο ἔτσι), διότι δὲν ἦταν γιὰ μᾶς ἀσφαλές, πρὶν ἀκόμη γίνῃ δεκτό, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ Πατήρ, νὰ κηρύττεται ὁ Υἱὸς ὀλοκάθαρα· καὶ πρὶν ἀκόμη γίνῃ ἀπὸ μᾶς παραδεκτό, ὅτι καὶ ὁ Υἱὸς εἶναι Θεός, γιὰ νὰ εἰπῶ κάτι μὲ τρόπο πολὺ πιὸ τολμηρό, νὰ μᾶς «φορτώσουν»⁸⁸ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον! Ὑπῆρχε κίνδυνος, μήπως, ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν τροφὴ ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἀντοχή μας, νὰ καταπονηθοῦμε! Καὶ μήπως, μὲ τὸ νὰ στρέφωμε ἐπίμονα τὸ «θλέμμα» μας, ἐνῶ εἶναι ἀκόμη πολὺ σαθρό, στὸ ἡλιακὸ φῶς διατρέξωμε τὸν κίνδυνο νὰ στερηθοῦμε ἀ-

---

87. Ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς καὶ ἐδῶθε, τὸ Πνεῦμα πλέον «ἐμπολιτεύεται», δηλ. κυριαρχεῖ, διέπει τὰ πάντα, εἶναι τὸ κυρίως ἐνεργοῦν πρόσωπον. Καὶ δι' αὐτὸ Αὐτὸ πλέον κάνει τὴν φανέρωσίν του σαφεστέραν εἰς τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα, διὰ τοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς ἐμπειρίας τῆς μεθέξεώς του, δηλ. τῆς θεώσεως.

88. "Ὅντως πολὺ τολμηρὰ ἔκφρασις, ποὺ ὅμως ἐρμηνεύει ἄριστα τὰ λόγια τοῦ Κυρίου: «πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε θαστάζειν ἄρτι». Πότε ἠμπόρεσαν νὰ τὰ θαστάσουν; Ἀφ' ἧς ἦλθεν ὁ Παράκλητος. Δηλ. ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς καὶ ἐδῶθε. Δὲν ὑπάρχει μυστήριον ποὺ δὲν τὸ «ἐθάστασαν» τότε οἱ ἀπόστολοι καὶ διαδοχικῶς οἱ ἅγιοι Πατέρες ΟΛΟΙ. Οὐδεὶς ἐπρόσθεσε εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Πίστιν κάτι ποὺ δὲν τὸ ἐφάνερωσε τὸ Πνεῦμα καὶ δὲν τὸ κατενόησαν οἱ ἀπόστολοι τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς.

κόμη καὶ αὐτὸ πού ἦταν ἡ φυσικὴ μας ἀντοχή!

Ἀντιθέτως. Μὲ τὶς μικρῆς κάθε φορὰ ἐκτάσεως προσθήκες, ἢ, ὅπως λέγει ὁ Δαυτῖδ, μὲ τὶς «ἀναβάσεις» καὶ τὴν «ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν» πρόοδο καὶ προκοπή, ὁπωσδήποτε τὸ φῶς τῆς Τριάδος θὰ ἐκλάμπη διὰ τῶν λαμπροτέρων (ὡς πρὸς τὴν ψυχὴ). Καί, νομίζω, ὅτι ἀκόμη καὶ στοὺς μαθητὰς ἐπεδήμησε λίγο - λίγο, ἀκριβῶς γι' αὐτὴ τὴν αἰτία, ἐπειδὴ δηλαδὴ χορηγεῖται ἀνάλογα πάντοτε μὲ τὴ δυνατότητα (δεκτικότητα) ἐκείνων πού Τὸ δέχονται: δηλ. στὴν ἔναρξι τοῦ κηρύγματος τοῦ Κυρίου, μετὰ τὸ Πάθος, μετὰ τὴν Ἀνάληψι, ὅταν δηλαδὴ ἔκανε τὶς «δυνάμεις», ὅταν «ἐνεφυσᾶτο», καὶ ὅταν ἐφανερωνόταν «ἐν πυρίναις γλώσσαις»⁸⁹!

Καί, ὅπως θὰ ἀντιληφθῆς σαφῶς, ἂν καὶ σὺ ὁ ἴδιος μελετήσης μὲ περισσότερὴ ἐπιμέλεια τὴν Γραφή, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸν Ἰησοῦν «ἐκφαίνεται» σταδιακά: Ἐρωτήσω, λέγει, τὸν Πατέρα καὶ ἄλλον Παράκλητον πέμψῃ ὑμῖν, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας»⁹⁰. καὶ τοῦτο⁹¹ γιὰ νὰ μὴ θεωρηθῇ, ὅτι εἶναι ἀντίθεος καὶ ὀμιλεῖ μὲ τὴν ἐξουσιόδοτησι κάποιου ἄλλου, (καὶ ὅχι τοῦ Πατρός)! Καὶ συνεχίζοντας λέγει, ὅτι θὰ Τὸ «πέμψῃ» (μὲν ὁ Πατήρ), ἀλλ' ὅμως «ἐν τῷ ὀνόματί Μου»⁹². Ἀφῆκε δηλαδὴ κατὰ μέρος τὸ «ἐρωτήσω», καὶ ἐτόνισε τὸ «πέμψει». Καὶ ἔπειτα εἶπε «πέμψω», (διὰ νὰ δείξῃ) καὶ τὸ ἰδικόν Του ἀξίωμα· κα ἔπειτα θὰ «ἔλθῃ»⁹³, (διὰ νὰ καταστή φανερὴ) καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ ἰδίου τοῦ Πνεύματος!

89. Τὰ λόγια τοῦ ἁγίου Γρηγορίου δὲν ἀφήνουν περιθώριον νέας, πληρεστέρας φανερώσεως τοῦ Πνεύματος, ἀπὸ τὴν φανέρωσίν Του εἰς τοὺς ἁγίους Ἀποστόλους.

90. Ἰωάν. 14, 16.

91. Δηλ. τὸ ὅτι «ἐρωτᾷ» τὸν Πατέρα.

92. Ἰωάν. 16, 26.

93. Ἰωάν. 15, 26.

Ἡ οἰκονομία τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ
μυστηρίου τῆς ἁγίας Τριάδος.

27. Τὸ θέλεις διὸ υπάρχουν πολλῶν μὲν εἰδῶν «φωτισμοί», πού μᾶς ἐλλάμπουν σιγά - σιγά, ἀλλὰ μία μόνο «τάξι»⁹⁴ γνώσεως τοῦ Θεοῦ («θεολογίας»), πού τὸ καλλίτερο εἶναι νὰ τὴν ἀκολουθοῦμε, καὶ μήτε νὰ τὸ γνωστοποιοῦμε «μιά καὶ καλή» (ὅλον τὸ μυστήριον τῆς ἁγίας Τριάδος), μήτε νὰ τὸ τηροῦμε μέχρι τέλους μυστικό. Διότι τὸ μὲν πρῶτον εἶναι μαρτυρία ὅτι στερούμεθα παιδαγωγικῆς, ἐνῶ τὸ ἄλλο εἶναι μία ἐνέργεια ἁ-
θη! Καὶ τὸ μὲν ἕνα ἐνδέχεται νὰ πλήξη τοὺς μὴ χριστιανούς, ἐνῶ τὸ ἄλλο νὰ ἀποξενώσει τοὺς ἰδικούς μας.

Πάντως στὰ ὅσα εἶπα μέχρι τώρα, θὰ προσθέσω καὶ ἐκεῖνο πού ἴσως θέβαια νὰ ἦλθε τώρα στὸ νοῦ καὶ μερικῶν ἄλλων. Ἐγὼ πάντως τὸ ἐκλαμβάνω σὰν καρπὸ μόνο τῆς ἰδικῆς μου διανοίας⁹⁵! Ὁ Σωτὴρ μας εἶχε καὶ μερικά, διὰ τὰ ὁποῖα ἔλεγεν ὅτι, ἔστω καὶ ἂν «ἐχόρταιναν» ἀπὸ τὰ πολλὰ μαθήματα, δὲν θὰ ἠμποροῦσαν τό-

---

94. Μία εἶναι ἡ μέθοδος πού ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ: ἡ ἀσκητική. Ἡ ἀσκησις εἶναι διὰ μὲν τὸν πνευματικὸν ἕνα παιδαγωγικὸν σύστημα, διὰ δὲ τὸν πιστὸν μέθοδος αὐτοδιαπαιδαγωγήσεως. Χωρὶς αὐτὴν, χωρὶς ὑπακοήν, ἡ γνώσις τοῦ Θεοῦ θὰ μείνῃ ἄκαρπος.

95. Αὐτὸ ὁ ἅγιος Γρηγόριος τὸ λέγει εἰς πρῶτον πρόσωπον, διὰ νὰ τὸ ἀκούσουν οἱ Εὐνομιανοί, πού ἐφαντάζοντο ὅτι ἡ δικὴ τους διάνοια ἔλυσε τὰ μυστήρια τῆς θεότητος! Τὸ «ἴσως» τῆς προηγουμένης προτάσεως εἶναι ὁ χειρότερος ἐλεγχος τῶν αἰρετικῶν. Ποῖος γνωρίζει πόσοι ἄλλοι εἶχαν σκεφθῇ τὰ ἴδια πράγματα, ἀλλὰ τὰ ἀντιμετώπισαν πιὸ ὀρθά; Τὸ ἴδιον ἰσχύει δι' ὅλα τὰ δῆθεν μεγάλα καὶ πρωτοπόρα πνεύματα. Ἰσως ἡ πρωτοπορεία τους νὰ ἔχη ἰσχὺν μόνον εἰς τὸ ὅτι ἦσαν οἱ πρῶτοι πού δὲν ἐστοχάσθησαν τὰς συνεπείας τῶν ἰδεῶν τους, τὰς ἔφεραν εἰς τὸ φῶς καὶ τὰς διέδωσαν μὲ πνεῦμα προμηθεϊκόν.

τε νά τὰ βαστάσουν οἱ μαθηταί, ἴσως γιά τοὺς λόγους πού ἐξέθεσα, καὶ γιά τοῦτο (σκοπίμως) ἀπεκρύπτοντο. Καὶ πάλιν ἔλεγε, ὅτι, ὅταν θὰ ἔλθῃ τὸ Πνεῦμα, θὰ μᾶς διδάξῃ τὰ πάντα. "Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ (τὰ «πάντα»), φρονῶ, ὅτι εἶναι καὶ ἡ ἴδια ἡ θεότης τοῦ Πνεύματος, ἡ ὁποία μεταγενεστερῶς διετρανώθη, καθ' ὅσον τότε⁹⁶, δηλ. μετὰ τὴν (εἰς Οὐρανοὺς) ἀποκατάστασι τοῦ Σωτῆρος, εἵχαμε πλέον καταστῆ ὠριμοὶ νά Τὸ γνωρίσωμε, ἱκανοὶ νά χωρέσῃ ἡ ἐκ μέρους μας γνῶσι Του ἐντός μας, ἀφοῦ κανεὶς πλέον δὲν ἀπιστοῦσε στὸ θαῦμα.

Καὶ πράγματι. Τί μεγαλύτερο θὰ ἦταν δυνατό νά ὑπάρξῃ ἀπὸ ὅ,τι ἡ Ἐκείνος (ὁ Χριστὸς) ὑπεσχέθη, ἡ τὸ Πνεῦμα ἐδίδασκε; "Ἄν θέβαια πρέπη νά τὸ θεωροῦμε σὰν κάτι τὸ μεγάλο καὶ ἄξιο τῆς μεγαλοπρεπείας τοῦ Θεοῦ⁹⁷, ἐκεῖνο πού Αὐτὸς ὑπόσχεται ἡ διδάσκει!

Συμπεράσματα.

28. Αὐτὲς λοιπὸν εἶναι οἱ σωστὲς ἀπόψεις στὰ θέματα αὐτά. Καὶ εἴθε αὐτὲς νά εἶναι πάντοτε καὶ δικές μου καὶ κάθε ἀγαπητοῦ μου. Νά λατρεύωμε δηλαδὴ ὡς Θεὸ τὸν Πατέρα, ὡς Θεὸ τὸν Υἱό, ὡς Θεὸ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιο. Τρεῖς εἶναι οἱ ὑποστατικὲς ἰδιότητες, ἀλλὰ μιὰ ἡ θεότης. Αὐτή⁹⁸, ὅπως παρετήρησε θαυυστόχαστα ἕνας ἀπὸ τοὺς θεοφόρους ἄνδρες πού ἔζησαν λίγο πιὸ πρὶν, σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τῇ δόξᾳ, τὴν τιμῇ, τὴν οὐσίᾳ, τῇ βασιλείᾳ, δὲν μερίζεται.

96. Ἐννοεῖται ἡ ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς.

97. Ἡ ἐρώτησις εἶναι εἰρωνική. Ἡ ἀπάντησις εἶναι, ὅχι μόνο πρέπει, ἀλλὰ ἐπιβάλλεται.

98. Δηλ. ἡ Θεότης.

99. Ἐννοεῖται, ὅπως σεῖς οἱ Εὐνομιανοί. Αὐτοὶ εἶναι πού ἔλεγαν ἄλλα τὴν μίαν φορὰν καὶ ἄλλα τὴν ἄλλην. Μὲ τὸ ἦ, ἦ, ὅ

Διαφορετικά, κάθε άνθρωπος που ή πιστεύει έτσι⁹⁹ ή παρασύρεται από τις περιστάσεις και γίνεται διαφορετικός την κάθε φορά και σκέπτεται για τὰ πιο σοβαρὰ ζητήματα με τέτοιο σαθρὸ τρόπο¹⁰⁰, ὅπως τὸ λέγει καὶ ἡ Γραφή, νὰ μὴν ἰδῇ οὔτε τὸν ἥλιο νὰ ἀνατέλλῃ! καὶ ὅχι ἀπλῶς τὴν δόξα τῆς ἐκεῖθεν λαμπρότητος!

Ἐρωτῶ λοιπόν: ἂν μὲν δὲν ἐπιτρέπεται νὰ προσκυνῇται, πῶς τότε Αὐτὸ με τὸ θάπτισμα με θεοποιεῖ; Καὶ ἂν πρέπει νὰ προσκυνῇται, πῶς δὲν πρέπει νὰ λατρεύεται; Καὶ ἂν πρέπει νὰ λατρεύεται, πῶς δὲν εἶναι Θεός; Τὸ ἓνα εἶναι ἐπακόλουθο τοῦ ἄλλου. Εἶναι μία ὄντως χρυσὴ καὶ σωτήριος ἀλυσίδα. Καὶ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ἀπὸ τὸ Πνεῦμα ἐξαρτᾶται ἡ ἀναγέννησί μας· ἀπ' τὴν ἀναγέννησί μας ἡ ἀνάπλασί μας· καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάπλασί μας ἡ ἐπίγνωσι τῆς ἀξίας γιὰ μᾶς Ἐκείνου ποὺ μᾶς ἀνέπλασε, (δηλ. τοῦ Πνεύματος).

Τ ὶ λ �έ γ ε ι ἡ Γ ρ α φ ῆ .

29. Αὐτὰ θεθαίως θὰ ἔλεγε κανεῖς, ἐφ' ὅσον σὰ θάσι θὰ ἔθετε τὸ «ἀγραφον» (ὅτι δηλαδή ἡ περὶ θεότητος τοῦ Πνεύματος διδασκαλία δὲν εἶναι τῶν ἁγίων Γραφῶν)· ἀλλ' ἄρα γε θὰ σοῦ φθάσῃ τὸ πλῆθος ἐκεῖνο τῶν (ἁγιογραφικῶν) μαρτυριῶν, ἀπὸ τίς ὁποῖες γίνεται σα-

---

ἅγιος Γρηγόριος εἶναι ὥς νὰ ἐρωτᾷ: Τὰ πιστεύετε αὐτὰ ποὺ λέτε; Πιστεύετε τίποτε;

100. Ὑπάρχει χειρότερον πρᾶγμα ἀπὸ τὸ νὰ ἀντιμετωπίζῃ κανεῖς ἐπιπολαιῶς τὰ σοβαρά, καὶ μάλιστα τὰ τόσον σοβαρά, ὅσον εἶναι ἡ πίστις καὶ ἡ ἁγία Τριάς; Ἄν αὐτός, λέγει ὁ ἅγιος, δὲν βλέπει τὴν σοβαρότητα τοῦ θέματος, καὶ δι' αὐτὸ γελάει καὶ παίζει, νὰ μὴ ἀξιωθῇ νὰ ἰδῇ, ὅχι μόνον τὴν λαμπρότητα τῆς θείας Βασιλείας, ἀλλὰ οὔτε τὸν ἥλιον! Τρομερὴ κατάρρα, ἀξία ὅμως τοῦ φρονήματος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον θέλει ὁ ἅγιος Γρηγόριος νὰ ἐλευθερώσῃ τοὺς ἀκροατάς του.

φές τουλάχιστον σ' εκείνους που δὲν εἶναι πολὺ προκατειλημμένοι καὶ ξένοι στὸ Πνεῦμα, ὅτι ἡ θεότης τοῦ Πνεύματος εἶναι πολὺ «ἐγγραφος»; Ἀλλὰ μελέτησε τὸ θέμα ὡς ἐξῆς: Γεννᾶται ὁ Χριστός; Τὸ Πνεῦμα «προτρέχει»¹⁰¹! Βαπτίζεται; Αὐτὸ «μαρτυρεῖ»¹⁰²! Πειράζεται; Αὐτὸ τὸν «ἀνάγει»¹⁰³! Δυνάμεις ἐπιτελεῖ; Αὐτὸ εἶναι μαζί Του¹⁰⁴. Ἀνέρχεται (στοὺς Οὐρανοὺς); Τὸν διαδέχεται¹⁰⁵! Ὑπάρχει κάτι ἀπὸ τὰ μεγάλα, ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἐνεργεῖ ὁ Θεός, ποὺ Αὐτὸ δὲν μπορεῖ τάχα νὰ τὸ κάμῃ; μήπως ἄρα γε δὲν προσαγορεύεται μὲ ὅ,τι καὶ ὁ Θεὸς ἐκτός ἀπὸ «ἀγέννητος» καὶ «γεννητός»; Διότι ἔπρεπε νὰ μείνουν ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸ τὰ ὑποστατικὰ τους ἰδιώματα, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρξῃ σύγχυσις στὴ θεότητα, ποὺ μάλιστα θέτει σὲ τάξι καὶ εὐκοσμία καὶ ὅλα τὰ ἄλλα.

Ἐγώ, ἀναλογίζομαι πόσο πολλὲς εἶναι οἱ ὀνομασίες Του (τοῦ Πνεύματος) καὶ ἐναντίον πόσων ὀνομάτων Του δείχνουν τὴν ἀνευλάβειάν τους αὐτοὶ ποὺ ἐναντιώνονται στὸ Πνεῦμα!

Ὀνομάζεται: «Πνεῦμα Θεοῦ¹⁰⁶· Πνεῦμα Χριστοῦ¹⁰⁷· νοῦν Χριστοῦ¹⁰⁸· Πνεῦμα Κυρίου¹⁰⁹· Κύριος¹¹⁰ τὸ ἴδιο· Πνεῦμα υἱοθεσίας¹¹¹, ἀληθείας¹¹², ἐλευθερίας¹¹³, Πνεῦ-

101. Λουκ. 1, 35.

102. Ἰωάν. 1, 32-33.

103. Λουκ. 4, 1.

104. Ματθ. 12, 28.

105. Ἰωάν. 16, 7-8.

106. Α' Κορ. 2, 11.

107. Ρωμ. 8, 9.

108. Α' Κορ. 2, 16.

109. Β' Κορ. 3, 17.

110. Ἔ. ἀ.

111. Ρωμ. 8, 15.

112. Ἰωάν. 14, 17.

113. Β' Κορ. 3, 17.

μα σοφίας¹¹⁴, συνέσεως¹¹⁵, βουλής¹¹⁶, ἰσχύος¹¹⁷, γνώσεως¹¹⁸, εὐσεβείας¹¹⁹, φόβου Θεοῦ¹²⁰. καθ' ὅσον Αὐτὸ τὰ προκάλεσε ὅλα αὐτά. Πληροῖ με τὴν Οὐσίᾳ του τὰ πάντα. Συνέχει τὰ πάντα. Ὡς πρὸς τὴν Οὐσίᾳ Του πληροῖ τὸν κόσμον ὁλόκληρο, ἐνῶ ὡς πρὸς τὴν δύναμί Του δὲν χωρεῖ τὸν κόσμον. Ὁνομάζεται ἀγαθόν¹²¹, εὐθές¹²², ἡγεμονικόν¹²³, φύσει ἅγιον¹²⁴, ὅχι θέσει· δίδει με μέτρο¹²⁵, δὲν λαμβάνει με μέτρο· μετέχεται, ὅχι μετέχει· πληροῖ¹²⁶, ὅχι πληροῦται· συνέχει¹²⁷, ὅχι συνέχεται· κληρονομεῖται¹²⁸, δοξάζεται· συναριθμεῖται¹²⁹. ἀπειλεῖ (ὀνομάζεται) δάκτυλος Θεοῦ¹³⁰. πῦρ¹³¹, ὡς Θεός, διὰ τὴν δοθῆ ἔμφασις, νομίζω, στὸ ὁμοούσιό Του· Πνεῦμα δημιουργικό¹³². μᾶς ἀνακαινίζει¹³³ με τὸ βάπτισμα καὶ τὴν ἀνάστασι· Πνεῦμα ποὺ γνωρίζει τὰ πάντα¹³⁴. διδάσκει¹³⁵.

---

114. Ἐφ. 1, 17.

115. Ἦσ. 11, 2.

116. Ἐ. ἀ.

117. Ἐ. ἀ.

118. Ἐ. ἀ.

119. Ἐ. ἀ.

120. Ἐ. ἀ.

121. Ψαλμ. 142, 10.

122. Ψαλμ. 50, 12.

123. Ψαλμ. 50, 14.

124. Ψαλμ. 50, 13.

125. Ἰωάν. 3, 34.

126. Ἐφ. 5, 18.

127. Πράξ. 18, 25, Β' Κορ. 5, 14.

128. Ἐφ. 1, 14.

129. Ματθ. 28, 18.

130. Λουκ. 11, 20.

131. Ματθ. 3, 11, Πράξ. 2, 3.

132. Γεν. 1, 2.

133. Τίτ. 3, 5.

134. Α' Κορ. 2, 10.

135. Ἰωάν. 14, 26.

πνέει¹³⁶ ὅπου θέλει καὶ ὅσο θέλει· ὁδηγεῖ¹³⁷· λαλεῖ¹³⁸· ἀποστέλλει¹³⁹· ἀφορίζει¹⁴⁰· πειράζεται¹⁴¹· κάνει ἀποκαλύψεις· δίδει ζωὴ καὶ φῶς¹⁴²· ἢ μᾶλλον, εἶναι τὸ ἴδιο φῶς· καὶ ζωὴ· μᾶς κάνει ναοὺς¹⁴³· μᾶς θεοποιεῖ¹⁴⁴· μᾶς τελειοποιεῖ¹⁴⁵· Τέτοιο, ποὺ καὶ ὅταν ἀκόμη προλαμβάνει τὸ θάπτισμα, νὰ ἐπιζητῇται καὶ μετὰ τὸ θάπτισμα¹⁴⁶· ἐνεργεῖ ὅσα καὶ ὁ Θεός· μερίζεται σὲ γλῶσσες¹⁴⁷· διαιρεῖ χαρίσματα¹⁴⁸· καθιστᾷ ἀποστόλους¹⁴⁹· προφητεῖς¹⁵⁰· εὐαγγελιστὲς¹⁵¹· ποιμένες¹⁵²· καὶ διδασκάλους¹⁵³· εἶναι νοερό¹⁵⁴· πολυμερές· σαφές· τρανό· ἀμόλυντο· ἀκώλυτο (ποὺ σημαίνει ὅ,τι καὶ τὸ σοφώτατο, ἐνεργεῖ μὲ ἀπειρους τρόπους, κάνει τὰ πάντα σαφῇ καὶ τὰ ἐξυψώνει, εἶναι αὐτεξούσιο καὶ ἀναλλοίωτο)· παντοδύναμο· παντεπίσκοπο· εἰσέρχεται σὲ ὅλα τὰ νοερά, λεπτότατα καὶ καθαρώτατα πνεύματα, δηλ. σὲ ὅλες τὶς ἀγγελικὲς δυνάμεις, καθὼς καὶ στὰ πνεύματα τῶν προφητῶν καὶ

---

136. Ἰωάν. 3, 8.

137. Ἰωάν. 16, 13.

138. Ἰωάν. 16, 13.

139. Πράξ. 10, 20.

140. Πράξ. 13, 2.

141. Πράξ. 5, 9.

142. Ρωμ. 8, 2.

143. Α' Κορ. 3, 16.

144. Α' Κορ. 6, 19.

145. Κολ. 4, 12.

146. Πράξ. 19, 2-6.

147. Πράξ. 2, 3.

148. Α' Κορ. 12, 4-11.

149. Α' Κορ. 12, 28.

150. Ἔ. ἀ.

151. Ἔ. ἀ.

152. Ἔ. ἀ.

153. Ἔ. ἀ.

154. Α' Κορ. 2, 16.

ἀποστόλων, καὶ δὴ ταυτοχρόνως καὶ ἐνῶ ὅλα αὐτὰ δὲν θρίσκονται στοὺς ἴδιους τόπους, ἀλλὰ σὲ διαφορετικὰ μέρη τὸ καθένα, γεγονὸς ποὺ μαρτυρεῖ ὅτι εἶναι ἀπερίγραπτο.

30. Αὐτοὶ λοιπὸν, ποὺ λένε καὶ διδάσκουν αὐτὰ (τὰ ἀνωτέρω) καὶ ἐπὶ πλέον Τὸ ὀνομάζουν «Ἄλλον Παράκλητον»¹⁵⁵, δηλ. «Ἄλλον Θεόν, αὐτοὶ ποὺ σὰν μόνη ἀσυγχώρητη ἁμαρτία ξέρουν τὴν θλασφημία Του»¹⁵⁶, αὐτοὶ ποὺ τόσο φοβερὰ ἐστηλίτευσαν τὸν Ἄνανία καὶ τὴ Σάπφειρα, ὅταν «ἐψεύσαντο τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον»¹⁵⁷, καὶ μάλιστα μὲ τὴν αἰτιολογία ὅτι «οὐκ ἐψεύσαντο ἀνθρώποις, ἀλλὰ Θεῷ»¹⁵⁸, αὐτοὶ σὰν τί νομίζεις ὅτι κηρύττουν τὸ Πνεῦμα; σὰν Θεὸς ἢ σὰν κάτι ἄλλο; Πόσο εἶσαι κυριολεκτικὰ χοντροκέφαλος καὶ μακρυὰ ἀπὸ τὸ Πνεῦμα, ἂν δὲν μπορῇς νὰ λύσης τὸ ζήτημα αὐτὸ μόνος σου καὶ χρειάζεσαι κάποιον νὰ σὲ διδάξη!

Αὐτὰ λοιπὸν εἶναι τὰ ὀνόματα τοῦ Πνεύματος! Καὶ πόσο ζωντανά! Μετὰ ἀπὸ αὐτὰ τί θὰ χρειάζοταν νὰ σοῦ παραθέσω αὐτούσιες καὶ τίς μαρτυρίες τῆς Γραφῆς γιὰ τίς λέξεις αὐτές;

Ἄλλὰ καὶ κάθε τί ποὺ σ' αὐτὴν εἶναι διατυπωμένο μὲ τρόπο γι' Αὐτὸ ταπεινὸ, π.χ. ὅτι δίδεται¹⁵⁹, ὅτι ἀποστέλλεται¹⁶⁰, ὅτι μερίζεται¹⁶¹, ὅτι εἶναι χάρισμα¹⁶², δώ-

155. Ἰωάν. 14, 16.

156. Ματθ. 12, 31.

157. Πράξ. 5, 3.

158. Πράξ. 5, 4.

159. Λουκ. 11, 9-13.

160. Ψαλμ. 103, 30.

161. Πράξ. 2, 3.

162. Α' Κορ. 12, 4.

ρημα¹⁶³, ἐμφύσημα¹⁶⁴, ἐπαγγελία¹⁶⁵· ὅτι ὑπερεντυγχάνει¹⁶⁶ καὶ —γιὰ νὰ μὴ ἀπασχολοῦμαι νὰ τὰ ἀριθμήσω ὅλα— ὁ,τιδήποτε ἄλλο ἀνάλογο, πρέπει νὰ τὸ ἀνάγωμε στὴν πρώτη αἰτία, γιὰ νὰ καταδειχθῇ τὸ «ἐξ οὗ», καὶ αὐτὸ γιὰ νὰ μὴ συμβῇ καὶ μερικοὶ καταντήσουν νὰ ἀποδεχθοῦν τρεῖς ἀρχές, ἀπολύτως μεταξύ τους διακεκριμένες, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταλήγωμε σὲ πολυθεΐα.

Ἀπὸ τὴν ἀποψὶ τῆς ἀσεβείας (αἰρετικῆς διδασκαλίας) εἶναι ἐξ ἰσοῦ θαρὺ ἀμάρτημα εἴτε τὰ ἐνώσωμε τὰ τρία πρόσωπα μὲ τρόπο Σαβελλιανικόν, εἴτε τὰ διακρίνωμε μὲ τρόπο Ἀρειανικόν, (διότι ἔτσι θὰ ἀμαρτήσωμε) στὴ μιὰ περίπτωσι κατὰ τοῦ Προσώπου, καὶ στὴν ἄλλη κατὰ τῆς κοινῆς Οὐσίας.

Διαφέρει ἀπὸ ὅλα τὰ ἐπίγεια·κτίσματα.

31. Ἔτσι λοιπόν, παρ' ὅτι ἀπὸ τῆ φυσικῆ πολυπραγμοσύνη τοῦ νοῦ μας τὸ ἐμελέτησα πολὺ μόνος μου καὶ προσπάθησα νὰ εὕρω τὴν ὀρθὴ τοποθέτησι τοῦ θέματος ἀπὸ κάθε πλευρά, καὶ ἔψαξα νὰ εὕρω μιὰ εἰκόνα ποὺ νὰ ἐκφράζῃ καλὰ αὐτὴ τὴν πραγματικότητα, δὲν μπόρεσα νὰ εὕρω τίποτε ἀπὸ αὐτὴ τὴ γῆ, ποὺ νὰ εἶναι ἐπιτρεπτό νὰ παραθάλωμε μὲ αὐτὸ τὴν θεία Φύσι. Διότι καὶ ἂν ἀκόμη διαπιστωθῇ κάποια μικρὴ ὁμοιότης, μοῦ διαφεύγει τὸ περισσότερο καὶ ἔτσι μένω κάτω στὴ γῆ μαζί μὲ τὸ παράδειγμά μου! Ἔφερα στὸ νοῦ μου, τὸ ποτάμι, τὸ «μάτι»¹⁶⁷, τὴν πηγὴ, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἄλ-

163. Ἰακ. 1, 17.

164. Ἰωάν. 20, 22.

165. Λουκ. 24, 29, Γαλ. 3, 14, Ἐφ. 1, 13.

166. Ρωμ. 8, 28.

167. Δηλ. τὸ σημεῖον, ὅπου ἀναθρύζει ἄφθονο νερό.

λοι, με την ἐλπίδα, ὅτι ἴσως κάποια ἀναλογία θὰ ἔχῃ ὁ Πατήρ με τὸ ἓνα, ὁ Υἱὸς με τὸ ἄλλο, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιο με τὸ ἄλλο. Καὶ τοῦτο, διότι αὐτὰ καὶ χρονικῇ ἀπόστασι δὲν παρουσιάζουν μεταξύ τους καὶ δὲν ἔχουν ἀποκυπῇ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἀφοῦ συνέχονται, ἀφοῦ τὸ ἓνα ἀρχίζει ἐκεῖ ποὺ τελειώνει τὸ ἄλλο, ἔστω καὶ ἂν φαινομενικὰ κατὰ ἓνα τρόπο ἀποκόπτονται, ἐπειδὴ ἐκπροσωποῦν τρεῖς διαφορετικὲς καταστάσεις.

Παρά ταῦτα μὲ κατέλαβε φόβος, μήπως ἔτσι παραδεχθῶ ἀφ' ἑνὸς μὲν κάποιου εἶδους ροῇ τῆς θεότητος, ποὺ δὲν θὰ ἔξη σταμάτημα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐφοβήθηκα, μήπως με τὴν εἰκόνα αὐτῇ μᾶς εἰσαχθῇ τὸ «ἓν» ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν προσώπων, ἀφοῦ καὶ τὸ «μάτι» καὶ ἡ πηγὴ καὶ ὁ ποταμός, εἶναι ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ ἓνα, ποὺ τὸ καθένα τους ἐπῆρε διαφορετικὸ σχῆμα (καὶ ὀνομα).

Κ α ἰ ἀ π ὸ τ ᾶ ἐ π ο υ ρ ᾶ ν ι α - κ τ ί σ μ α τ α .

32. Ἀκόμη, ἔφερα στὸ νοῦ μου τὸν ἥλιο, τὴν ἀκτίνα, τὸ φῶς. Ἀλλὰ καὶ με τὸ παράδειγμα αὐτὸ φοβοῦμαι, μήπως πρῶτον μὲν ἐπινοηθῇ ἀπὸ κανένα κάποιου εἶδους σύνθεσι στὴν ἀσύνθετη (ἀπλῇ) Οὐσία, ὅπως ὑπάρχει μεταξύ τοῦ ἡλίου καὶ ἐκείνων ποὺ εἶναι στοῦ ἡλίου, καὶ δεύτερον μήπως τότε θεωρήσωμε τὸν Πατέρα σὰν Οὐσία καὶ μεταβάλωμε τὰ ἄλλα πρόσωπα, ἐνῶ ἔχουν ὑπόστασι, σὲ δυνάμεις (ἐνέργειες) τοῦ Θεοῦ, ποὺ ὑπάρχουν μόνο σ' Αὐτόν ἀλλὰ δὲν ἔχουν ἰδική τους ὑπόστασι. Διότι ἡ ἀκτίνα καὶ τὸ φῶς δὲν εἶναι ἄλλοι ἥλιοι, ἀλλὰ μιὰ ἀπόρροια ἀπὸ τὸν ἥλιο, ἰδιότητες τῆς οὐσίας του.

Ἄς προσέχωμε λοιπὸν στὰ συμπεράσματα ποὺ θγαίνουν ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ, μήπως καταλήξωμε νὰ λέμε γιὰ τὸ Θεὸ ὅτι καὶ ὑπάρ-

χει καὶ δὲν ὑπάρχει, πράγμα πού εἶναι τὸ πιὸ ἄτοπο ἀπὸ ὅλα, ὅσα εἶπαμε!

Ἄκουσα ἀκόμη κάποιον νὰ τονίζῃ καὶ τὸν ἐξῆς, περίπου, συλλογισμὸ. Μιὰ ἀκτίνα τοῦ ἡλίου προσπίπτει σ' ἓνα τοῖχο· ἐκεῖ, ἐπειδὴ ρέουν νερά, φαίνεται σὰν νὰ τρέμῃ γύρω ἀπὸ ἓνα κεντρικὸ σημεῖο· τὴ μαρμαρυγὴ αὕτῃ ἡ ἀκτίνα τὴν προσελκύει στὸν ἑαυτὸ της, χάρις εἰς τὸν ἀέρα πού ὑπάρχει ἀνόμεσά τους· τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸ ἀντίτυπὸ της αὐτὸ (τὴν μαρμαρυγὴ) καὶ μεταβάλλεται ἡ ἴδια ἡ ἀκτίνα σ' ἓνα «τρεμούλιασμα» καὶ μάλιστα παράξενο. Καὶ πάλλι με τόσο πολλὰ καὶ πυκνὰ κινήσεις, ὥστε —λόγῳ τῆς ταχύτητος, με τὴν ὁποία φαίνεται πὼς ἐνώνεται σὲ ἓνα καὶ χωρίζεται σὲ πολλὰ—, πρὶν ἀκόμη νὰ κυριαρχηθῇ ἀπὸ τὴν ὄρασί μας νὰ μᾶς ξεφεύγῃ καὶ νὰ μὴ μπορῇ νὰ ξεχωρίσῃ, ἂν πρόκειται μᾶλλον γιὰ μία καὶ ὄχι γιὰ πολλές, ἢ μᾶλλον γιὰ πολλές καὶ ὄχι γιὰ μία μόνο.

33. Ὅμως δὲν μοῦ εἶναι δυνατὸ οὔτε αὐτὸ νὰ τὸ θεωρήσω σὰν δεδομένο (ὀρθό). Πρῶτον, γιατί αὐτὴν μὲν εἶναι πολὺ θέβαιο τί τὴν ἐκίνησεν, ἐνῶ ἀπὸ τὸν Θεὸ δὲ ὑπάρχει τίποτε τὸ παλαιότερο, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ κάτι πού νὰ τὸν ἐκίνησεν! Συνεπῶς. Αὐτὸς εἶναι ἡ αἰτία ὅλων! Δὲν ἔχει ἄλλῃν αἰτία παλαιότερη ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν Του! Δεύτερον, γιατί καὶ τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὑπάρχει ἡ ὑποψία ὅτι ἔχουν ἰσχύ τὰ ἴδια· δηλ. σύνθεσι, χύσι, φύσι ἄστασι καὶ ὄχι παγία, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τίποτε δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀποδοθῇ στὴν θεότητα. Ἐν γένει δὲ δὲν ὑπάρχει τίποτε, πού νὰ μὲ κἀνῃ, δταν παρατηρῶ τὸ φυσικὸ αὐτὸ φαινόμενο, νὰ προσκολλῶ τὸν νοῦ μου στὰ «ὑποδείγματα»· ἐκτὸς ἂν κανεῖς, διακατεχόμενος ἀπὸ ὀρθὰ φρονήματα, ἀπὸ τὴν «εἰκόνα» αὐτὴν χρησιμοποιήσῃ μόνον κάποια πτυχή καὶ ἀπορρίψῃ ὅλα τὰ ἄλλα.

Τὸ σὺνθημά μου.

Τέλος, κατόπιν τούτων, ἐσχημάτισα τὴν γνώμη ὅτι τὸ καλλίτερο εἶναι τὶς μὲν εἰκόνες καὶ τὶς σκιές, σὰν ἀπατηλές καὶ ἀπέχουσες φοβερὰ πολὺ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, νὰ τὶς ἀφήσω κατὰ μέρος· ἐγὼ δὲ στηριζόμενος σὲ λίγες λέξεις νὰ ἐξακολουθήσω νὰ μένω προσκολλημένος στὶς πιὸ ὀρθόδοξες ἀντιλήψεις. Καὶ μὲ ὁδηγὸν τὸ Πνεῦμα νὰ διαφυλάξω μέχρι τέλους, σὰν γνήσιο συνεργάτη καὶ συνόμιλο τὴν ἑλλαμψι, ποὺ ἔλαθα ἀπὸ Αὐτό, νὰ πορεύωμαι σ' ὁλόκληρη τὴ ζωὴ αὐτὴ διανοίγοντας δρόμους καί, ὅσο μπορῶ, νὰ πείθω καὶ τοὺς ἄλλους νὰ προσκυνοῦν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἁγίον Πνεῦμα, τὴν μία Θεότητα καὶ Δύναμι· διότι σ' Αὐτὸν χρεωστεῖται πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ
ΤΟΥ
ΘΕΟΛΟΓΟΥ

ΤΟΜΟΣ Ι

ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ	ΠΡΩΤΟΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ	ΔΕΥΤΕΡΟΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ	ΤΡΙΤΟΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ	ΤΕΤΑΡΤΟΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ	ΠΕΜΠΤΟΣ

Κείμενον: A. I. Mason

The five Theological Orations of Gregory of Nazianzus

Cambridge 1899

ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΩΤΟΣ.

ΠΡΟΣ ΕΥΝΟΜΙΑΝΟΥΣ

προδιαλέξεις.

1. Πρὸς τοὺς ἐν λόγῳ κομψοὺς ὁ λόγος. καὶ ἵνα ἀπὸ τῆς γραφῆς ἄρξωμαι· Ἴδου ἐγὼ ἐπὶ σὲ τὴν ὑβρίστριαν. εἰσὶ γάρ, εἰσὶ τινες, οἱ τὴν ἀκοὴν προσκνύμενοι καὶ τὴν γλῶσσαν, ἥδη δέ, ὡς ὀρώ, καὶ τὴν χεῖρα, τοῖς ἡμετέροις λόγοις, καὶ χαίροντες ταῖς βεβήλοις κενοφωνίαις, καὶ 5 ἀντιθέσει τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, καὶ ταῖς εἰς οὐδὲν χρήσιμον φερούσαις λογομαχίαις. οὕτω γὰρ ὁ Παῦλος

1. 2 ὑβριστριαν]+καὶ παιδευσιν καὶ ἀκοὴν καὶ διανοίαν bE | 4 om τοῖς ἡμ...χαίροντες acd

1. *Gr. complains of the verbosity and contentiousness of his opponents, unlike the brevity of St Paul. He wishes they would turn their attention to practice.*

1. πρὸς τοὺς ἐν λόγῳ κομψοὺς ὁ λόγος] The Eunomians prided themselves on their dialectical skill. Πρὸς is not 'against,' but 'addressed to'; 'My argument is addressed to those who are smart in argument.' There is a shade of sinister suggestion in the word κομψός.

id. ἀπὸ τῆς γρ.] It is not Gr.'s usual custom to take a text.

2. ἰδοὺ κτλ.] Jer. i 31 (LXX. xxvii 31). The words added in *b* and by Elias appear to be an interpretative addition. But the omission of words clearly required by the sense a little below throws some doubt on the authority of *acd* when they omit

these here. If genuine, the accusatives express the departments in which the Eunomians display their *δβρις*: 'O thou most proud—in training, and hearing, and disposition.' The ἀκοὴν anticipates the following reference to St Paul's words.

3. τ. ἀκ. προσκνύμενοι] 2 Tim. iv 3. St Paul's word is κνηθόμενοι. Gr. instinctively substitutes προσκν. to prepare more easily for τοῖς ἡμ. λόγοις, 'itching for our words.' Of course they 'itch' for them in a different sense from those of whom St P. speaks.

4. τ. χεῖρα] They are prepared to fight. Elias understands it of itching to write against Gr.

5. βεβ. κενοφ. κτλ.] 1 Tim. vi 20; 2 Tim. ii 16 cf. 1 Tim. vi 4 and 2 Tim. ii 14.

καλεῖ πᾶν τὸ ἐν λόγῳ περιττὸν καὶ περίεργον, ὁ τοῦ συντετμημένου λόγου κήρυξ καὶ βεβαιωτής, ὁ τῶν ἀλιέων μαθητῆς καὶ διδάσκαλος. οὗτοι δέ, περὶ ὧν ὁ λόγος, εἶθε μὲν, ὥσπερ τὴν γλῶσσαν εὐστροφον ἔχουσι καὶ δεινὴν
 5 ἐπιθέσθαι λόγοις εὐγενεστέροις τε καὶ δοκιμωτέροις, οὕτω τι καὶ περὶ τὰς πράξεις ἡσχολοῦντο μικρὸν γοῦν, καὶ ἴσως ἦττον ἂν ἦσαν σοφισταὶ καὶ κυβισταὶ λόγων ἄτοποι καὶ παράδοξοι, ἔν' εἴπω τι καὶ γελοῖως περὶ γελοίου πράγματος.

2. Ἐπεὶ δὲ πᾶσαν εὐσεβείας ὁδὸν καταλύσαντες πρὸς
 10 ἐν τούτῳ βλέπουσι μόνον, ὃ τι δήσουσιν ἢ λύσουσι τῶν

6 γων] οὐν d || 7 κυβισται] 'in nonnu' s κυβευται.' 2. 10 δησωσιν η λυσωσι bd

1. περιττὸν κ. περίεργον] perhaps 'excessive in volume, and over-subtle in character.' But the two words are practically synonymous; cf. 1 Ti. n. v 13 φλύαροι κ. περίεργοι.

ιδ. τοῦ συντετμ. λόγου] Rom. ix 28; cf. Is. xxviii 12 (LXX.).

2. ὁ τῶν ἀλ. μαθητῆς κ. διδάσκαλος] as distinguished from the professional training of the Eunomian disputants. It is a bold thing, in the face of Gal. i 12, to call St P. 'the fishermen's disciple': probably it is for that reason that Gr. adds 'and master.' He appears to have in view such incidents as Gal. ii 14; perhaps also the Pauline influence discernible in St Peter's Epistles.

4. δεινὴν ἐπιθ. κτλ.] 'clever at the employment of noble and choice words.' This way of using the comparative is familiar; it almost = nobilissimis quibusque verbis.

5. οὕτω τι καὶ] biting irony. Even a little attention to conduct would make a great difference. Ἀσχολεῖσθαι = 'to occupy oneself.'

6. καὶ ἴσως] The phrase means (continuing the irony) that in that case the chances would not be very remote.

7. κυβισται λόγων] 'word-tumblers.' Κυβιστής (more usually κυ-

βιστητήρ) is one who stands on his head, or turns head over heels, or (according to Elias) a diver. The reading κυβευταὶ 'dicers,' or 'sharpers' (cf. Eph. iv 14), would not suggest the 'ridiculous' image which Gr. half apologizes for using.

ιδ. ἄτοποι κ. παράδοξοι] 'strange and astonishing.' Ἄτοποι does not seem to be used here, as it often is, either in the sense of 'absurd,' i.e. unreasonable, or in that of 'monstrous,' i.e. wicked. Gr. only emphasizes the surprising nature of the feats which the Eunomians perform.

2. No part of society is free from their importunate wrangling; Christianity is in danger of becoming a matter of peltifogging logic. The opponents must give a fatherly heart leave to express its concern. If they are not moved by what he says, they will at least have the satisfaction of rejecting and deriding it. He does not intend to adopt their style.

9. καταλύσαντες] 'having destroyed' or 'broken up'; both for themselves and for their disciples. Εὐσεβεία is here practical piety.

10. ὃ τι δῆσ. ἢ λύσ. τ. προσ.] 'They care for nothing but the opportunity of tying or untying some knotty proposition.'

προβαλλομένων,—καθάπερ ἐν τοῖς θεάτροις οἱ τὰ παλαίσματα δημοσιεύοντες, καὶ τῶν παλαισμάτων οὐχ ὅσα πρὸς νίκην φέρει κατὰ νόμους ἀθλήσεως, ἀλλ' ὅσα τὴν ὄψιν κλέπτει τῶν ἀμαθῶν τὰ τοιαῦτα καὶ συναρπάζει τὸν ἐπαινέτην,—καὶ δεῖ πᾶσαν μὲν ἀγορὰν περιβομβεῖσθαι τοῖς 5 τούτων λόγοις, πᾶν δὲ συμπόσιον ἀποκναίεσθαι φλυαρία καὶ ἀηδία, πᾶσαν δὲ ἐορτὴν καὶ πένθος ἅπαν, τὴν μὲν ἀνέορτον εἶναι καὶ μεστήν κατηφείας, τὸ δὲ παραμυθεῖσθαι συμφορᾷ μείζονι τοῖς ζητήμασι, πᾶσαν δὲ διοχλεῖσθαι γυναικωνίτιν, ἀπλότητι σύντροφον, καὶ τὸ τῆς αἰδοῦς ἄνθος 10 ἀποσυλᾶσθαι τῇ περὶ λόγον ταχύτητι· ἐπειδὴ ταῦτα οὕτω, καὶ τὸ κακὸν ἄσχετον καὶ ἀφόρητον, καὶ κινδυνεύει τεχνύδριον εἶναι τὸ μέγα ἡμῶν μυστήριον· φέρε, τοσοῦτον γοῦν ἡμῶν ἀνασχέσθωσαν οἱ κατάσκοποι σπλάγχνοις πατρικοῖς κινουμένων καί, ὃ φησιν ὁ θεῖος Ἱερεμίας, σπαρασσομένων 15 τὰ αἰσθητήρια, ὅσον μὴ τραχέως τὸν περὶ τούτων δέξασθαι

2. καὶ τῶν παλ.] *'And that too, not such wrestling matches as,' etc.*

4. κλέπτει] *'takes unfair possession of the eye,'* as opposed to the legitimate skill in wrestling.

ιδ. τὰ τοιαῦτα] acc. after ἀμαθῶν, *'not versed in things of the sort.'*

ιδ. συναρπ. τ. ἐπαιν.] an extension of the metaphor of κλέπτει. *'Extorts applause,'* lit. *'the applauder.'*

5. περιβομβεῖσθαι] Βόμβος, orig. the humming of bees, comes to be used of any insistent and continuous noise.

6. ἀποκναεσθαι] *'to be disturbed,'* or *'made tedious.'* Demosthenes (564. 12) has the expression ἀποκναεῖ ἀηδία καὶ ἀναισθήσια καθ' ἐκάστην ἐκκλησίαν ταῦτα λέγων, which Gr. perhaps has in mind.

8. παραμυθεῖσθαι συμφ. μ. τοῖς ζητήμασι] De Billy and others understand παραμ. = βαρύνεσθαι, comparing Job xvi. 2 παρακλήτορας κακῶν, which they take to mean *'abettors of my afflictions.'* But this seems an unnatural sense to put upon the verb,

and it would be hard to find a parallel example. Gr. prob. means that the worse calamity of their disputations relieves the lesser calamity of sorrow. The *'comfort'* in Ezek. xiv 22, 23 is by some interpreted in this fashion.

10. ἀπλ. σύντροφον] *'associated with simplicity,' 'used to' it; a frequent use of the word.*

11. ἀποσυλ. τ. π. λόγον ταχύτητι] cf. James i 19. To rush into argument is, in Gr.'s view, a desecration of the flower of womanly modesty. It is best to take ἄνθος as the object of ἀποσυλ., γυναικ. being the subject.

12. τεχνύδριον] a diminutive of τέχνη, like λογύδριον, χερύδριον, βιβλύδριον, *'a little finickling profession.'*

13. τὸ μέγα ἡ. μυστήριον] i Tim. iii 16.

14. κατάσκοποι] usually thought to be used instead of ἐπίσκοποι. But there is no indication that Gr. was chiefly thinking of heretical bishops.

15. σπαρ. τὰ αἰσθ.] Jer. iv 19 (LXX.).

λόγον, καὶ τὴν γλῶσσαν μικρὸν ἐπισχόντες, ἂν ἄρα καὶ
 δύνωνται, τὴν ἀκοὴν ἡμῖν ὑποθέτωσαν. πάντως δὲ οὐδὲν
 ζημιωθήσεσθε. ἡ γὰρ εἰς ὧτα ἐλαλήσαμεν ἀκουόντων, καὶ
 τινα καρπὸν ἔσχεν ὁ λόγος, τὴν ὠφέλειαν τὴν ὑμέτεραν,—
 5 ἔπειδ' ὁ σπείρει μὲν ὁ σπείρων τὸν λόγον ἐπὶ πᾶσαν διάνοιαν,
 καρποφορεῖ δὲ ἡ καλὴ τε καὶ γόνιμος,—ἡ ἀπήλθετε καὶ
 τοῦτο ἡμῶν διαπτύσαντες, καὶ πλείονα λαβόντες ὕλην
 ἀντιλογίας τε καὶ τῆς καθ' ἡμῶν λοιδορίας, ἵνα καὶ μᾶλλον
 ὑμᾶς αὐτοὺς ἐστίασθε. μὴ θαυμάσητε δέ, εἰ παράδοξον
 10 ἔρῳ λόγον, καὶ παρὰ τὸν ὑμέτερον νόμον, οὐ πάντα εἰδέναι
 τε καὶ διδάσκειν ὑπισχνείσθε λίαν νεανικῶς καὶ γενναίως,
 ἵνα μὴ λυπῶ λέγων ἀμαθῶς καὶ θρασέως.

3. Οὐ παντός, ὦ οὔτοι, τὸ περὶ θεοῦ φιλοσοφεῖν, οὐ
 παντός· οὐχ οὕτω τὸ πρᾶγμα εὖνων καὶ τῶν χαμαὶ
 15 ἔρχομένων. προσθήσω δέ, οὐδὲ πάντοτε, οὐδὲ πᾶσιν, οὐδὲ
 πάντα, ἀλλ' ἔστιν ὅτε, καὶ οἷς, καὶ ἐφ' ὅσον. οὐ πάντων
 μὲν, ὅτι τῶν ἐξητασμένων καὶ διαβεβηκότων ἐν θεωρίᾳ,
 καὶ πρὸ τούτων καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα κεκαθαρμένων, ἡ
 καθαιρομένων, τὸ μετριώτατον. μὴ καθαρῶ γὰρ ἄπτεσθαι

1 ἀρα καὶ] οἱ καὶ dcd || 10 νόμον τον υμετερον c. 3. 16 καὶ οἷς] καὶ
 εφ οἷς b || εφ ὅσον] -ων b

3. ἐλαλήσαμεν...ἔσχεν] Gr. assumes that what he asks has been done, and looks back upon the result. The words are a quotation from Ecclus. xxv 9.

5. ὁ σπείρων τ. λ.] Mk iv 14.

6. καὶ τοῦτο ἡμ. διαπτύσαντες] Cp. Orat. xxv § 18 διὰπτύε μοι τὰς ἐνστάσεις. 'Pouring contempt upon this utterance as you have done upon others of ours.' If they fail to get good, Gr. ironically says they will at least have the advantage of indulging in increased contempt for their opponents.

9. παράδοξον] i.e. what the Eunomians will consider to be such.

11. νεανικῶς] 'audaciously'; cp. iii 1. On Gr.'s lips of course it has an ironical meaning.

3. To speak on theological subjects belongs only to men prepared by deep study and by moral self-purification. It should be done only in seasons of calmness, before serious hearers; and the subjects should be such as the ordinary intelligence can grasp.

14. εὖνων] 'so cheaply acquired.'

16. τ. χαμαὶ ἔρχομ.] 'nor is it the property of those who go along upon the ground'; a common expression from Homer downwards.

17. διαβεβηκότων] Διαβεβηκώς is one who stands firmly planted upon both feet. Elias paraphrases by ἡδραιωμένων, though he gives an alternative explanation.

19. τὸ μετριώτατον] 'to say the least of it.' For the thought, cp. Athan. de Inc. § 57.

καθαροῦ τυχόν οὐδὲ ἀσφαλές, ὥσπερ οὐδὲ ὄψει σαθρά ἡλιακῆς ἀκτίνος. ὅτε δέ; ἡνίκα ἂν σχολὴν ἄγωμεν ἀπὸ τῆς ἔξωθεν ἰλύος καὶ ταραχῆς, καὶ μὴ τὸ ἡγεμονικὸν ἡμῶν συγχέηται τοῖς μοχθηροῖς τύποις καὶ πλανωμένοις, οἷον γράμμασι πονηροῖς ἀναμινγνύντων κἀλλη γραμμάτων, ἡ 5 βορβορῶ μύρων εὐφδίαν. δεῖ γὰρ τῷ ὄντι σχολάσαι, καὶ γινῶναι θεόν· καὶ ὅταν λάβωμεν καιρόν, κρίνειν θεολογίας εὐθύτητα. τίσι δέ; οἷς τὸ πρᾶγμα διὰ σπουδῆς, καὶ οὐχ ὥς ἔν τι τῶν ἄλλων καὶ τοῦτο φλυαρεῖται ἡδέως, μετὰ τοὺς ἵππικούς, καὶ τὰ θέατρα, καὶ τὰ ἄσματα, καὶ τὴν 10 γαστέρα, καὶ τὰ ὑπὸ γαστέρα· οἷς καὶ τοῦτο μέρος τρυφῆς, ἡ περὶ ταῦτα ἐρεσχελία καὶ κομφεία τῶν ἀντιθέσεων. τίνα δὲ φιλοσοφητέον, καὶ ἐπὶ πόσον; ὅσα ἡμῖν ἐφικτά, καὶ ἐφ' ὅσον ἡ τοῦ ἀκούοντος ἕξις ἐφικνεῖται καὶ δύναμις·

14 ἐξικνεῖται bd 'Or. 1 etc.'

1. τυχόν] 'perhaps not even free from danger.' The words are based upon Plato *Phaed.* p. 67 μὴ καθαρῷ γὰρ καθαροῦ ἐφάπτεσθαι μὴ οὐ θεμιτὸν ᾗ.

id. σαθρά] properly = σαπρῶ 'decayed,' 'corrupt,' but used in the sense of 'weak,' 'feeble.' Cp. § 5 and iii 6, where it is contrasted with ἰσχύον, ἰσχυροῖς. Hesych. σαθρά· ἀσθενῆ, κεκλασμένα.

3. ἰλύος] lit. 'mud'; esp. in solution, the impurities which hinder a liquid from being clear. By τῆς ἕξις. l. κ. ταραχῆς Gr. seems to mean the confusions and agitations of secular life.

id. τὸ ἡγεμονικόν] 'the commanding faculty,' a technical word from philosophy, esp. Stoic philosophy, descriptive of the reason. See Plutarch *de Plac. Phil.* 898 E and 903 B; also Cic. *de Nat. Deor.* II xi 29.

4. τύποις] 'impressions,' or 'images.' Μοχθηρὸς is a word of many shades of meaning. Here it appears to mean, not 'vicious,' nor 'unhappy,' but (like πονηροῖς just below) 'poor,'

'worthless,'—'worthless and roving imaginations.'

5. κἀλλη γραμμάτων] So Plut. speaks of κἀλλη οἰκοδομημάτων = καλὰ οἰκοδομήματα.

6. σχολάσαι κ. γν. θεόν] Psalm xlv (our xlvii) 10. The καὶ γινῶναι has the force of 'and so to know,' 'in order to know.'

7. ὅταν λάβῃ καιρόν] Psalm lxxiv 3 (lxxv 2). Not at all times, but only when we 'receive the opportunity,' can we 'judge according unto right' in matters of theology.

8. διὰ σπουδῆς] sc. ἐστὶ. 'To whom it is a serious thing, and who do not make this also, like other things, a subject of light conversation.'

10. τοὺς ἵππικούς] sc. ἀγῶνας, or perh. δρόμους.

12. ἐρεσχελία] 'disputing for fun,' esp. with a view to provoking, as distinguished from 'talking in earnest.'

13. τίνα] neut. plur.; 'on what subjects?'

id. ἐφικτά] 'within our reach.'

14. ἕξις] appears to mean 'skill,' 'acquired power.'

ἵνα μὴ καθάπερ αἱ ὑπερβάλλουσai τῶν φωνῶν, ἡ τῶν τροφῶν, τὴν ἀκοὴν βλάπτουσιν ἢ τὰ σώματα,—εἰ βούλει δέ, τῶν φορτίων τὰ ὑπὲρ δύναμιν τοὺς ὑποβαίνοντας, ἢ τὴν γῆν τῶν ὑετῶν οἱ σφοδρότεροι,—οὕτω δὴ καὶ οὗτοι τοῖς
5 στερροῖς, ἔν' οὕτως εἶπω, τῶν λόγων καταπιεσθέντες καὶ βαρυνθέντες ζημιωθείεν καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν δύναμιν.

4. Καὶ οὐ λέγω τοῦτο μὴ δεῖν πάντοτε μεμνησθαι θεοῦ. μὴ πάλιν ἐπιφνέσθωσαν ἡμῖν οἱ πάντα εὐκολοὶ καὶ ταχεῖς. μνημονευτέον γὰρ θεοῦ μᾶλλον ἢ ἀναπνευστέον.
10 καί, εἰ οἶόν τε τοῦτο εἰπεῖν, μηδὲ ἄλλο τι ἢ τοῦτο πρακτέον. καὶ γὰρ τῶν ἐπαινούντων εἰμὶ τὸν λόγον, ὃς μελετᾶν ἡμέρας καὶ νυκτὸς διακελεύεται, καὶ ἐσπέρας καὶ πρωὶ καὶ μεσημβρίας διηγεῖσθαι, καὶ εὐλογεῖν τὸν κύριον ἐν παντὶ καιρῷ· εἰ δεῖ καὶ τὸ Μωυσέως εἰπεῖν, κοιταζόμενον, διανιστάμενον,
15 ὁδοιποροῦντα, ὃ τι οὖν ἄλλο πράττοντα, καὶ τῇ μνήμῃ

2 βλαπτῶσιν bc || 3 υπερβαινοντας a || 4 δη] δε cd || 6 βαρηνθεντες c

4. 7 om τούτο a || 11 λόγον] νομον bd

4. τοῖς στερροῖς τῶν λόγων] Though Gr. is fond of the partitive gen. (οἱ στερροὶ τῶν λόγων = οἱ λόγοι οἱ στερροί), it seems best here to suppose τοῖς στ. to be neut., 'the solid qualities of our discourses.' Perh. Gr. is still using the metaphor or simile of food. It would seem to suit καταπιεσθέντες κ. βαρυνθέντες as well as τοῖς στερροῖς. Cf. Heb. v 12 (στερεὰ τροφή).

6. ζημ. καὶ εἰς τ. δ. δ.] The εἰς does not denote the extent of the damage, but the quarter in which it is felt. Over-strong meat not only fails to increase the vital forces of those to whom it is administered; it even impairs those which they possessed. Cp. v 26.

4. *It is always right to think of God; but not always suitable to discourse of Him.*

8. ἐπιφνέσθωσαν] ἐπιφύειν is 'to plant upon'; hence in pass. 'to fasten upon and cling to,' like hounds upon a quarry. Plutarch frequently uses

the word in this way; e.g. Lucull. § 1 ἐπιφνομένοις, ὥσπερ θηρίοις εὐγενεῖς σκύλας. Gr. uses it again in v 11.

id. οἱ π. εὐκολοὶ] 'who are always (lit. in all points) so agile and quick.' Εὐκολος (cp. δύσκολος), from κόλον, 'diet,' means originally one whose food agrees with him. Hence it comes to be used for facility in any direction. Plato Legg. 942 D uses the substantive in the sense of bodily activity, which (metaphorically applied) is the sense here.

9. μνήμων. κτλ.] 'It is more necessary to remember God than to breathe.'

11. τῶν ἐπ. εἰμὶ] 'am one of those who breathe.'

id. μελετᾶν ἡμ. κ. νυκτός] Psalm i 2 (Josh. i 8).

12. ἐσπέρας κτλ.] Psalm liv 18 (lv 17).

13. εὐλογεῖν κτλ.] Psalm cxxiii 2 (cxxxiv 1).

14. κοιταζόμενον κτλ.] Deut. vi 7 (cp. xi 19).

τυπούσθαι πρὸς καθαρότητα. ὥστε οὐ τὸ μεμνήσθαι διη-
νεκῶς κωλύω, τὸ θεολογεῖν δέ· οὐδὲ τὴν θεολογίαν, ὥσπερ
ἀσεβές, ἀλλὰ τὴν ἀκαιρίαν· οὐδὲ τὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ
τὴν ἀμετρίαν. ἡ μέλιτος μὲν πλησμονὴ καὶ κόρος ἔμετον
ἐργάζεται, καίπερ ὄντος μέλιτος, καὶ καιρὸς τῷ παντὶ 5
πράγματι, ὡς Σολομῶντι κάμοι δοκεῖ, καὶ τὸ καλὸν οὐ
καλόν, ὅταν μὴ καλῶς γίνηται, ὥσπερ ἄνθος ἐν χειμῶνι
παντελῶς ἄωρον, καὶ γυναιξὶ κόσμος ἀνδρείος, ἡ γυναικεῖος
ἀνδράσι, καὶ πένθει γεωμετρία, καὶ πότῳ δάκρυον, ἐνταῦθα
δὲ μόνον τὸν καιρὸν ἀτιμάσομεν, οὐ μάλιστα τιμητέον τὸ 10
εὐκαιρον;

5. Μηδαμῶς, ὦ φίλοι καὶ ἀδελφοί· ἀδελφούς γὰρ
ὕμās ἔτι καλῶ, καίπερ οὐκ ἀδελφικῶς ἔχοντας· μὴ οὕτω
διανοώμεθα, μηδὲ καθάπερ ἵπποι θερμοὶ καὶ δυσκάθεκτοι,
τὸν ἐπιβάτην λογισμὸν ἀπορρίψαντες, καὶ τὴν καλῶς 15

3 εὐσεβεῖς acd 'duo Colb. Coisl. 3 Or. 1'

3. θεολογεῖν] = τὸ περὶ θεοῦ φιλο-
σοφεῖν (*supra*), 'to discuss theology.'

id. ὥσπερ ἀσεβές] 'as though it
were wrong in itself.' The reading
εὐσεβές, though well attested, appears
to be the result of misunderstanding.
It would mean, 'nor do I forbid
theology, if done in a godly manner.'

4. τὴν ἀμετρίαν] 'Nor is it the
function of a teacher that I object to,
but want of judgment in the exercise
of it.'

id. ἡ μέλιτος κτλ.] Prov. xxv 16.
καίπερ ὄντος μ., 'honey though it be',
i.e. the best of things in itself.

5. καιρὸς τῷ π. π.] Eccl. iii 1;
ὡς Σ. κάμοι δ., 'There is a time... as
Solomon and I think.'

6. τὸ καλὸν οὐ κ.] The saying is
quoted as a proverbial one (δ φασιν)
in the Clementine *Epitome* § 18.

7. ἄνθος ἐν χ.] rather a curious
instance to choose,—as if people
would object to flowers in winter.

9. πένθει γεωμ.] Geometry was,
so Maximus suggests, a recreation
and a joy. Indeed, according to
him, it formed part of the musical

curriculum, and as such is included
in the warning of Ecclus. xxii 6.
After this suggestion Max. gives up
the enquiry into Gr.'s meaning.
Perhaps it was not necessary to go
so far into it. Gr. is only taking ex-
amples of irksome incongruity.

id. ἐνταῦθα δέ] 'And shall we in
this case alone disregard "the time"?'

8. We should not discuss theology
before the heathen. They turn our
dissensions into a defence of heathen-
ism, and come down upon our weak-
nesses like flies upon a sore. They
would themselves rather die than dis-
vulge their mysteries. We must learn
the decencies of speech.

13. οὐκ ἀδελφικῶς ἐχ.] 'although
so unbrotherly disposed.' Cp. Aug.
Serm. cccviii 4, Quiduis dicas, quan-
tumlibet oderis, ut placuerit detes-
teris, frater meus es.

14. θερμὸς κ. δυσκάθεκτος] θ. is
'wild,' 'excited'; δυσκ. (from κατ-
έχειν), 'hard to hold in.' Xenophon
uses it in the same sense.

15. ἐπιβάτην] more usually signi-
fies 'a rider'; but here the metaphor

ἀγχοῦσαν εὐλάβειαν ὑποπτύσαντες, πόρρω τῆς νύσσης
 θέωμεν· ἀλλ' εἴσω τῶν ἡμετέρων ὄρων φιλοσοφώμεν, καὶ
 μὴ εἰς Αἴγυπτον ἐκφερώμεθα, μηδὲ εἰς Ἀσσυρίους κατασυ-
 ρώμεθα, μηδὲ ἄδωμεν τὴν ᾠδὴν κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας,
 5 πάσης ἀκοῆς λέγω, ξένης τε καὶ ἡμετέρας, ἐχθρᾶς καὶ
 φιλίας, εὐγνώμονος καὶ ἀγνώμονος, ἣ λῖαν ἐπιμελῶς τηρεῖ
 τὰ ἡμέτερα, καὶ βούλοιτο ἂν τὸν σπινθῆρα τῶν ἐν ἡμῖν
 κακῶν γενέσθαι φλόγα, ἐξίπτει τε καὶ ἀναρριπίζει καὶ εἰς
 οὐρανὸν αἶρει ταῖς παρ' ἑαυτῆς αὐραῖς λανθάνουσα, καὶ
 10 ποιεῖ τῆς Βαβυλωνίας φλογὸς τὰ κύκλῳ καταφλεγούσης
 ὑψηλοτέραν. ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἐν τοῖς ἑαυτῶν δόγμασιν
 ἔχουσι τὴν ἰσχύν, ἐν τοῖς ἡμετέροις σαθροῖς ταύτην θη-
 ρεύουσι, καὶ διὰ τοῦτο, ὥσπερ αἱ μυῖαι τοῖς τραύμασιν,

is probably taken from a chariot race, and ἐπιβ. will mean 'the man in the chariot,' i.e. the driver. The word is elsewhere used in a more restricted sense, of the man who *fights* in a chariot, *not* the driver; but it is evidently not so intended here.

1. ἀγχοῦσαν] lit. 'throttling,' 'strangling'; here 'restraining.'

ἰδ. ἀποπτύσαντες] lit. 'spitting out,' i.e. 'getting the bit out of our mouths.' It is used by other authors of the same action.

ἰδ. πόρρω τῆς νύσσης θέωμεν] 'dash wide of the turning-post.' Νύσσα (Lat. *meta*) is the καμπτήρ, or post, round which the chariot turns to do the second lap of the δίαυλος. Naturally, it ought to be barely *evitata rotis*.

2. εἴσω τ. ἡμ. ὄρων] The metaphor begins to change; and Gr. means, as the following words shew, 'within the Holy Land,' i.e. within the Church. The Egypt and Assyria are the heathen world,—not, as Elias and others take it, heretical Christians.

3. ἐκφερώμεθα... κατασυρῶμεθα] The metaphor of the runaway chariot seems not to have wholly disappeared. There is, of course, a reference

to such passages as Hos. ix 3.

4. τὴν ᾠδὴν κ.] Psalm cxxxvi (cxxxvii) 4.

5. πάσης ἀκοῆς λέγω] 'I mean any and every hearing.' Ἀκοῆς is grammatically in apposition to γῆς.

6. εὐγνώμονος κ. ἀγν.] 'sympathetic or unsympathetic.' This seems from the context to be the intended meaning; but it would be equally in accordance with the usage of the words to understand (as Elias does) 'sensible and senseless.'

ἰδ. ἦ] very naturally refers only to the ἀκοῇ ἀγνώμων, or the γῇ ἀλλοτρία.

7. τὰ ἡμέτερα... πῶν ἐν ἡμ. κακῶν] The heathen and unconverted keep a watch upon Christians, and make the most of anything among them that is wrong; 'would like the spark... to become a flame.'

8. ἀναρριπίζει] 'fans it up'; from ριπίς, 'a fan.'

9. λανθάνουσα] i.e. without our seeing what they are about.

10. τῆς βαβ. φλογός] Dan. iii 23 (LXX.).

11. δόγμασιν] 'received opinions'; used of heathen beliefs in general,—possibly of the doctrines of heathen philosophers in particular.

οὕτω τοῖς ἡμετέροις ἐπιτίθενται—εἴτε ἀτυχήμασι χρῆ
λέγειν, εἴτε ἀμαρτήμασιν. ἀλλ' ἡμεῖς γε μὴ ἐπὶ πλείον
ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγνοήσωμεν, μηδὲ τὸ περὶ ταῦτα κόσμιον
ἀτιμάσωμεν· ἀλλ' εἰ μὴ τὴν ἔχθραν καταλύσασθαι δυνα-
τόν, ἐκείνῳ γε συμβῶμεν ἀλλήλοις, μυστικῶς τὰ μυστικά 5
φθέγγεσθαι, καὶ ἀγίως τὰ ἅγια, καὶ μὴ ῥίπτειν εἰς βεβήλους
ἀκοὰς τὰ μὴ ἔκφορα, μηδὲ σεμνοτέρους ἡμῶν ἀποφαίνωμεν
τοὺς προσκυνοῦντας τοῖς δαιμονίοις καὶ τῶν αἰσχυρῶν
μύθων καὶ πραγμάτων θεραπευτάς, οἳ θάπτον ἂν τοῦ
αἵματος ἢ λόγων ἔστιν ὧν μεταδοῖεν τοῖς ἀμνήτοις. ἀλλ' 10
εἰδῶμεν, ὥσπερ ἐσθῆτος καὶ διαίτης καὶ γέλωτος καὶ
βαδίσματος οὐσάν τινα κοσμιότητα, οὕτω καὶ λόγου καὶ
σιωπῆς, ὅτι καὶ λόγον πρεσβεύομεν μετὰ τῶν ἄλλων τοῦ
θεοῦ προσηγοριῶν καὶ δυνάμεων. ἔστω καὶ τὸ φιλόνεικον
ἡμῶν ἔννομον.

15

5. 3 οὐκ ἡμᾶς α || 5 ἐκεῖνω ι || 14 φιλονεικεῖν β

1. οὕτω τοῖς ἡμετέροις] agrees with ἀτυχήμασι, ἀμαρτήμασι,—the sentence being interrupted for rhetorical effect: 'to our—am I to call them misfortunes or mistakes?'

2. μὴ ἐπὶ πλείον ἡμ. αὐ. ἄγν.] 'any further he ignorant of our own selves.' Our enemies know us, while we do not know ourselves, or see the consequences of what we are doing.

3. τὸ περὶ ταῦτα κ. ἀτιμ.] 'disregard what is seemly in these questions,' i.e. by disputing before the world. Cp. τὸν καιρὸν ἀτιμ. *supra*.

4. τὴν ἔχθραν] not that of the common enemy, of whom Gr. has been speaking, but that of Christians among themselves.

5. μυστικῶς τὰ μυστικά] We have unfortunately lost in English the primary meaning of a 'mystery,' so that the words can only be paraphrased;—'to utter what concerns the secrets of religion in religious secrecy.' Μυστικῶς is used in liturgical Greek for 'in a whisper.'

6. μὴ ῥίπτειν κτλ.] Cp. Matt. vii 6.

7. ἀποφαίνωμεν] 'Αποφαίνειν in late Greek often = 'to make.' But here 'to prove' would give an equally suitable meaning.

8. προσκυν. τοῖς δ.] προσκ. in the later Greek governs dat. or acc. indifferently; e.g. John iv 23 πρ. τῷ πατρὶ... τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν. Just below we have πρ. τὰ πάθη.

10. λόγων ἔστιν ὧν] = ἐνίων, 'to impart some words.'

11. ἐσθῆτος κτλ.] Cp. Eccclus. xix 30.

13. λόγον πρεσβεύομεν] 'We rank; or honour, Word among the appellations and powers of God Himself.'

14. τὸ φιλόνεικον] 'let our very contention be subject to law.' The whole of Gr.'s Or. xxxii is on Moderation in Discussion.

6. The heathen world, with its base mythology, is not in a position to understand the niceties of Christian theology. It must inevitably attach

6. Τί γέννησιν ἰκονεῖ θεοῦ καὶ κτίσιν, καὶ θεὸν ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ τομὴν καὶ διαίρεσιν καὶ ἀνάλυσιν, ὁ πικρὸς τῶν λεγομένων ἀκροατῆς; τί δικαστὰς τοὺς κατηγόρους καθίζομεν; τί τὰ ξίφη τοῖς ἐχθροῖς ἐγχειρίζομεν; πῶς, 5 οἶει, δέξεται τὸν περὶ τούτων λόγον, ἡ μεθ' οἷας τῆς διανοίας, ὁ τὰς μοιχείας ἐπαινῶν καὶ τὰς παιδοφθορίας, καὶ προσκυνῶν τὰ πάθη, καὶ μηδὲν ὑπὲρ τὸ σῶμα διανοηθῆναι δυνάμενος, ὁ χθὲς καὶ πρώην ἑαυτῷ στήσας θεούς, καὶ τούτους ἐπὶ τοῖς αἰσχίστοις γνωρίζομένους; οὐχ ὑλικῶς; 10 οὐκ αἰσchrῶς; οὐκ ἀμαθῶς; οὐχ ὡς εἴωθεν; οὐ συνήγορον τῶν οἰκείων θεῶν καὶ παθῶν τὴν σὴν θεολογίαν ποιήσεται; εἰ γὰρ αὐτοὶ ταῖς φωναῖς ταύταις ἐπηρεάζομεν, σχολῇ γ' ἂν ἐκείνους πείσαιμεν φιλοσοφεῖν ἐν τοῖς ἡμετέροις· καὶ εἰ

8. 3 ακροατης] εξεταστης b

unworthy meanings to the phraseology which it hears us use.

1. γέννησιν...κ. κτίσιν] The one is an orthodox word and the other a heretical one; but Gr. deprecates the using of both alike before a promiscuous public.

ib. θεὸν ἐξ οὐκ ὄντων] The Arians affirmed that the Son ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο, but of course denied that He was in the full sense θεός. Gr., however, is speaking of the effect produced upon the heathen by the varying language of professing Christians.

2. τομὴν κ. διαίρεσιν κ. ἀνάλυσιν] These are not to be taken (as Elias and others take them) as technical terms of theology; nor are they strictly parallel to the first three accusatives after ἀκούει. The ἀκροατῆς hears of 'begetting' and 'creation'; he hears 'dissection and division and analysis.'

4. καθίζομεν] as in 1 Cor. v 4.

6. ἐπαινῶν] inasmuch as he attributes such actions to the gods.

8. ὁ χθὲς κτλ.] Gr. does not mean that he no longer worships those gods, but rather that he has

not worshipped them very long. The heathen is accustomed to making new gods.

9. οὐχ ὑλικῶς] He cannot but put a material construction upon such language. 'Αμαθῶς will mean 'grossly.'

10. συνήγορον] He will turn what you say about God into an advocacy of his own deified passions.

12. ταῖς φωναῖς τ. ἐπηρεάζομεν] The Eunomians 'maltreated these expressions,' by maintaining that, because the Son is begotten, the Father must have existed before Him. At the same time Gr. does not acquit his own party of a similar misuse of terms, as is seen by what follows, though in their case the misuse lay in a different direction.

13. φίλ. ἐν τοῖς ἡμετέροις] τοῖς ἡμ. is prob. neuter, 'in our quarters,' 'in our school'; but it may be masc., 'among our adherents.' In either case, of course, it means, 'to adopt and use our system of thought.' The term φιλοσοφία was early applied to Christianity. See Melito ap. Eus. Hist. Eccl. iv xxvi γ' ἡ καθ' ἡμᾶς φιλοσοφία.

παρ' ἑαυτῶν εἰσὶν ἐφευρεταὶ κακῶν, πότε ἂν τῶν διδομένων ἀπόσχονται; ταῦτα ἡμῖν ὁ πρὸς ἀλλήλους πόλεμος. ταῦτα οἱ πλείον ὑπὲρ τοῦ Λόγου μαχόμενοι, ἢ ὅσον ἀρέσκει τῷ Λόγῳ, καὶ ταυτόν πάσχοντες τοῖς μαινομένοις, οἱ τοὺς ἰδίους οἴκους ἀνάπτουσιν, ἢ τοὺς παῖδας σπαράττουσιν, 5 ἢ τοὺς γονέας περιωθοῦσιν, ὡς ἀλλοτρίους νομίζοντες.

7. Ἐπεὶ δὲ ἀπεσκευασάμεθα τοῦ λόγου τὸ ἀλλότριον, καὶ εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων ἀπεπεμφάμεθα τὸν πολὺν λεγεῶνα κατὰ βυθῶν χωρήσαντα, ὃ δευτέρον ἐστὶ, πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἴδωμεν, καὶ ξέσωμεν εἰς κάλλος, ὥσπερ ἀνδρι- 10 ἄντα, τὸν θεολόγον. ἐκεῖνο δὲ πρῶτον λογισώμεθα, τίς ἡ τοσαύτη περὶ τὸν λόγον φιλοτιμία καὶ γλωσσαλγία; τίς

7. 9 βυθῶν] -θον b || χωρήσαντα] -σοντα a || ἐστὶ] + τοῦτο ποιησωμεν b || 11 πρῶτον] προτερον a

1. ἐφευρεταὶ κακῶν] Rom. i 30. 'ιδ. τῶν διδομένων] 'the evil things that we give them.' Gr. means, no doubt, disrelish for divine truth, which Christians set forth so unattractively.

2. ταῦτα] sc. ἐστίν. 'This is what our war of Christian against Christian comes to,' 'this is what comes of it.'

3. ὑπὲρ τ. Α.] Catholics were to blame, in Gr.'s estimation, as well as heretics.

4. ταυτόν πάσχοντες τ. μ.] The idiomatic use of πάσχω, 'to be in a given frame of mind'; almost = 'be-having like.'

5. ἀνάπτουσιν] like ἐξάπτει above, 'to set on fire.'

6. περιωθεῖν] 'to push about,' i.e. to treat with violence and indignity. So in Or. in Ψul. I Gr. says τοὺς ἐμμένοντας τῇ ὁμολογίᾳ περιωθῶν.

7. Why should we contend as we do? There are plenty of other things to occupy our thoughts, the exercises of philanthropy, and devotion, and self-discipline. But we not only neglect these ourselves; we give other men license to sin, if by that means

we can get their support in our party warfare.

7. τὸ ἀλλότριον] Gr. does not say τοὺς ἀλλοτρίους, i.e. the heathen. He means the false and heathenish element which had been introduced into Christian language. Τοῦ λόγου, however, depends on ἀπεσκ., not on τὸ ἀλλ.

8. εἰς τὴν ἀγ. τ. χ.] Mark v 9 foll. By the 'Legion' Gr. means the gross and unworthy spirit which had instigated the contentions which he has been deploring.

ιδ. ἀπεπ....κατὰ βυθῶν χωρήσαντα] 'We have sent it away and it has gone.' Κατὰ βυθῶν answers to the κατὰ τοῦ κρημνοῦ of the Gospels; but it appears to be influenced by the remembrance of εἰς τὴν ἀβυσσον of Luke viii 31.

9. ὃ δευτέρον ἐστὶ, πρὸς] The relative looks on to what follows: 'the next thing is, to.'

10. ὥσπερ ἀνδριάντα] Cp. Plat. Rep. II § 5 ὡς ἐρρωμένως ἑκάτερον, ὥσπερ ἀνδριάντα, ἐκκαθαίρεις.

12. γλωσσαλγία] A classical word for 'talkativeness,' much used by Gr.

ἡ καινὴ νόσος αὕτη καὶ ἀπληστία; τί τὰς χεῖρας δῆσαντες
τὰς γλώσσας ὥπλισαμεν; οὐ φιλοξενίαν ἐπαινοῦμεν; οὐ
φιλαδελφίαν, οὐ φιλανδρίαν, οὐ παρθενίαν, οὐ πτωχοτρο-
φίαν θαυμάζομεν; οὐ ψαλμωδίαν, οὐ πάννυχον στάσιν, οὐ
5 δάκρυον; οὐ τὸ σῶμα νηστεύειν ὑποπιέζομεν; οὐ δι' εὐχῆς
πρὸς θεὸν ἐκδημοῦμεν; οὐ τῷ κρείττονι τὸ χεῖρον ὑπο-
ζεύγνυμεν, τὸν χοῦν λέγω τῷ πνεύματι, ὡς ἂν οἱ τῷ κράματι
δικαίως δικάζοντες; οὐ μελέτην θανάτου τὸν βίον ποιοῦ-
μεθα; οὐ τῶν παθῶν δεσπόται καθιστάμεθα, μεμνημένοι
10 τῆς ἄνωθεν εὐγενείας; οὐ θυμὸν τιθασσεύομεν ἐξοιδούντα
καὶ ἀγριαίνοντα; οὐκ ἔπαρσιν καταβάλλουσιν, οὐ λύπην
ἀλόγιστον, οὐχ ἡδονὴν ἀπαίδευτον, οὐ γέλωτα πορνικόν,
οὐκ ὄψιν ἄτακτον, οὐκ ἀκοὴν ἀπληστον, οὐ λόγον ἄμετρον,
οὐ διάνοιαν ἔκτοπον, οὐχ ὅσα παρ' ἡμῶν ὁ πονηρὸς καθ'
15 ἡμῶν λαμβάνει, τὸν διὰ τῶν θυρίδων, ὡς ἡ γραφὴ φησιν,

5 ὑποπιέζομεν] ὑπωπιαζόμεν d

1. τὰς χ. δῆσαντες] *though our hands are tied.*

2. οὐ φιλοξ. ἐπαινοῦμεν;] The string of questions which follows is intended to shew the inconsistency of this γλωσσαλία with the occupations which it is assumed that Christians are following.

3. πτωχοτροφίαν] Gr.'s Or. xiv is περὶ φιλοπτωχίας. The zeal of his friend Basil in that direction is well known: see De Broglie *L'Eglise et l'Empire* t. v p. 186 (3rd ed.).

4. πάννυχον στάσιν] Cp. Or. xlii 26 χαίρετε, Ναζαρελιν χοροσταταί, ψαλμωδίων ἀρμονίαι, στάσεις πάννυχαι. The word στάσις appears to correspond to Lat. *statio*, in the sense of '*a service*.' It is derived from the custom of *standing* for prayer.

5. ὑποπιέζομεν] '*crush down*,' '*suppress*.'

6. πρ. θεὸν ἐκδημοῦμεν] Cp. 2 Cor. v 6 foll.,—'*leave the world behind and sojourn with God*.'

7. τὸν χοῦν] 1 Cor. xv 47; Gen. ii 7.

ιβ. οἱ τῷ κράματι δ. δικάζοντες] The κράμα is the human compound of soul and body, or 'dust' and 'spirit.' Upon this, i.e. upon the rival claims of the constituent elements, man has to pass judgment.

10. τῆς ἀνωθεν εὐγενείας] Perh. with reference to John iii 3.

ιβ. τιθασσεύομεν] '*to tame*,' from τίθασσος '*tame*'; opp. to ἄγριος '*wild*.' Ἐξοιδεῖν '*swell up*.'

11. ἔπαρσιν καταβάλλουσιν] sc. τιθασσεύομεν. Cp. Prov. xvi 18 and similar passages.

14. διάνοιαν ἔκτοπον] ἔκτ. seems to be used as practically = ἄτοπος, '*improper*,' '*unseemly*.'

ιβ. παρ' ἡμῶν... καθ' ἡμῶν] i.e. finds in us and uses against us.

15. διὰ τῶν θυρίδων] Jer. ix 21. The same interpretation is given by Greg. Nyss. *de Dom. Orat.* v, by Ambrose *de Fuga Saec.* § 3 and in *Psalm. cxxiii Expr.* vi § 20, and by Jerome *adv. Jovin.* ii p. 202 (Mart.). It became the traditional interpretation. Cp. Greg. *Moral.* xxi 2; Bern. in *Cant.* 24.

εἴτουν αἰσθητηρίων, εἰσάγων θάνατον; πᾶν μὲν οὖν τοῦναντίον, καὶ τοῖς ἄλλων πάθεσιν ἐλευθερίαν δεδώκαμεν; ὥσπερ οἱ βασιλεῖς τὰς ἐπινικίους ἀφέσεις, μόνον ἂν πρὸς ἡμᾶς νεύωσι, καὶ κατὰ θεοῦ φέρωνται θρασύτερον· καὶ κακὸν οὐ καλοῦ πράγματος μισθὸν ἀντιδίδομεν, τῆς ἀσεβείας τὴν 5 παρρησίαν.

8. Καίτοιγε, ὦ διαλεκτικὲ καὶ λάλε, ἐρωτήσω σέ τι μικρόν· Σὺ δὲ ἀπόκριναι, φησι τῷ Ἰωβ ὁ διὰ λαίλαπος καὶ νεφῶν χρηματίζων. πότερον πολλαὶ μοναὶ παρὰ τῷ Θεῷ, ὅπερ ἀκούεις, ἢ μία; πολλαί, δώσεις δηλαδή, καὶ οὐ μία. 10 πότερον δὲ πληρωθῆναι δεῖ πύσας, ἢ τὰς μέν, τὰς δὲ οὐ, ὥς εἶναι κενὰς καὶ μάτην ἡτοιμασμένας; ναὶ πύσας· οὐδὲν γὰρ εἰκῇ τῶν παρὰ θεοῦ γενομένων. ταύτην δὲ ὁ τί ποτε θήσεις τὴν μονήν, ἔχouis ἂν εἰπεῖν; ἄρα τὴν ἐκείθεν

3 βασιλεις] βασιλικοι b || 4 νευωσι] -σωσι d || θεου] του θεου b || θρασυτερον]+η ευσεβεστερον b ■. 14 ποτε]+εστι c || θησεις]-ση d

1. εἴτουν] i.e. εἴτε οὖν, in late Greek=*sive*, and is used for 'that is to say.'

ib. μὲν οὖν]=*immo*, 'nay.' So far from ruling our own passions, Gr. says, we give license to those of others.

3. ἐπινικίους ἀφέσεις] Elias understands it of the manumission of slaves; but a more usual form of celebrating a triumph was to release prisoners, and that is prob. the comparison here.

ib. μόνον ἂν] This is the sole condition of the release, that they should tend to promote our cause. Gr. is prob. referring to the way in which, in his time as in other times, the sins of powerful patrons were treated with complaisance. Of course he has the Arians chiefly in view. They laid themselves open to the charge; and it is of them esp. that Gr. uses the expression κατὰ θεοῦ φέρ., 'to rush against God.'

5. τῆς ἀσεβείας τὴν παρρησίαν] ἀσεβ., in apposition to οὐ καλοῦ πρ., τὴν παρρ. το μισθόν. In ex-

change for their serviceable impiety, they are allowed to sin unrebuked.

■. There are 'many mansions' above, and they are reached by many ways, though in one sense the many ways are the one strait and narrow way. Why should we leave all the other ways for the way of controversy?

8. σὺ δὲ ἀπόκριναι] Job xxxviii 3.

9. χρηματίζων] 'to answer' when consulted, esp. as an oracle. It is not the word used in Job xxxviii 1 (LXX.), but it occurs in the similar passage xl 3 (8).

ib. πολλαὶ μοναί] John xiv 2. 'Ἀκούεις='you are taught.'

10. δώσεις] 'you will grant.'

13. ὁ τί ποτε θήσεις] like διδωμι, used in a logical sense; 'what you will affirm this "mansion" to be.' Ταύτην τὴν μονήν is a somewhat curious use of the singular. It is a kind of attraction for τοῦτο τὸ μονήν, i.e. 'the word μονήν in this connexion.'

14. ἐκείθεν] 'on yonder side.'

ἀνάπανσίν τε καὶ δόξαν τὴν ἀποκειμένην τοῖς μακαρίοις,
ἢ ἄλλο τι; οὐκ ἄλλο ἢ τοῦτο. ἐπεὶ δὲ τοῦτο ὠμολογή-
σαμεν, κακεῖνο προσεξετάσωμεν. ἔστι τι τὸ ταύτας
προξενοῦν τὰς μονάς, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, ἢ οὐδέν; ἔστι
5 πάντως. τί τοῦτο; τὸ διαφόρους εἶναι πολιτείας καὶ
προαιρέσεις, καὶ ἄλλην ἀλλαχοῦ φέρειν κατὰ τὴν ἀναλογίαν
τῆς πίστεως, ὅπερ καὶ ὁδοὺς ὀνομάζομεν. πάσας οὖν
ὁδευτέον, ἢ τινὰς τῶν ὁδῶν τούτων; εἰ μὲν οἷόν τε τὸν
αὐτόν, ἀπάσας· εἰ δὲ μή, ὅτι πλείστας· εἰ δὲ μή, τινάς·
10 εἰ δὲ μὴδὲ τοῦτο, μέγα κἂν εἰ μίαν διαφερόντως, ὥς γέ
μοι φαίνεται. ὀρθῶς τοῦτο ὑπολαμβάνεις. τί οὖν; ὅταν
ἀκούσῃς μίαν ὁδὸν εἶναι, καὶ ταύτην στενὴν, τί σοι φαίνεται
δηλοῦν ὁ λόγος; μίαν μὲν διὰ τὴν ἀρετὴν· μία γάρ, κἂν
εἰς πολλὰ σχίζεται· στενὴν δὲ διὰ τοὺς ἰδρώτας καὶ τὸ

2 ουκ αλλο]+τι d || ἐπεὶ δὲ τοῦτο] ἐπεὶ δὲ κακεῖνο b: ἐπεὶ δὲ τοῦτο c ||
8 τον αὐτον] των αὐτων b || 9 πασας] πασας d

4. προξενοῦν] quite classical in the derived sense of 'to provide,' 'procure.' Here the plural, as the reply shews, is emphatic; 'these different mansions.'

1b. ὡς ὁ ἐμὸς λόγος] 'as I maintain.'

5. τὸ διαφόρους κτλ.] The 'mansions' vary as the lives which men live (πολιτείας) and the aims which they set before themselves (προαιρέσεις). It is somewhat tempting, in the context, to understand προαιρέσεις of 'schools of thought.' Lucian (*Demon.* § 4) speaks of αἱ ἐν φιλοσοφίᾳ προαιρέσεις. (Cp. the use of αἵρεσις.) But the other is perh. the simpler.

6. κατὰ τὴν ἀναλογίαν τ. π.] Rom. xii 6. These various types of life and pursuits are like so many roads. They do not lead to the same place. The places to which they lead differ 'according to the proportion of faith,' i.e. are suited to the various degrees and forms of religious principle by which men

come to them.

8. εἰ μὲν οὖν τε τὸν αὐτόν] The man under examination replies that, if it were possible, it would be well for the individual to follow all the roads, i.e. to combine in himself all characteristic pursuits and moral activities which lead to the various 'mansions'; failing this, to combine as many as he can; but excellence in any one of them is a great achievement.

12. μίαν ὁδὸν...στενὴν] Matt. vii 13.

13. διὰ τὴν ἀρετὴν] because it is the way of virtue; for the way of virtue is one, although it has many branches.

14. διὰ τοὺς ἰδρῶ. κτλ.] because of the effort it demands, and because few are found able to tread it, in comparison of the great number who take the contrary direction, and who walk in the way of vice. The καὶ couples the antecedent of ὅσοι to τῶν ἐναντίων.

ἀρρήτων ἀκροατής, ὁ μετὰ Ἡλίαν μετάρσιος, καὶ ὁ μετὰ Μωυσέα θεοφανείας ἡξιωμένος, καὶ μετὰ Παῦλον οὐράνιος· τί καὶ τοὺς ἄλλους αὐθήμερον πλάττει ἀγίους, καὶ χειροτονεῖς θεολόγους, καὶ οἷον ἐμπνεῖς τὴν παιδείουσιν, καὶ
 5 πεποίηκας λογίων ἀμαθῶν πολλὰ συνέδρια; τί τοῖς ἀραχνίοις ὑφάσμασιν ἐνδεσμεῖς τοὺς ἀσθενεστέρους, ὡς δὴ τι σοφὸν καὶ μέγα; τί σφηκιὰς ἐγείρεις κατὰ τῆς πίστεως; τί σχεδιάζεις ἡμῖν διαλεκτικῶν ἀνάδοσιν, ὥσπερ οἱ μῦθοι

Θ. 1 καὶ ὁ μετὰ] καὶ μετὰ c || 6 om ὑφάσμασιν ad 'duo Reg. duo Colb. Or. 1'

doubtful whether ὑψ. is neut. or masc., 'beyond the heights,' or 'beyond the high ones.'

1. ἀρρήτων] 2 Cor. xii 4. Cp. μετὰ Π. οὐράνιος below.

ib. μ. Ἡλίαν μ.] 4 (2) Kings ii 11.

ib. μ. Μωυσέα θ. ἡξ.] Ex. xxxiv 6.

3. αὐθήμερον πλ. ἀγίους] It is assumed, from their setting up as theologians, that they have passed through the moral discipline which Gr. requires before so doing (p. 4 *supra*); but the discipline must have been hurried through 'all in a day.'

ib. χειροτονεῖς θ....ἐμπνεῖς τ. ...] The same thought carried on. These men's theology has come to them, not by long study and careful training, but by a touch or a breath. Χειρ. prob. alludes to the act of laying on of hands in Ordination, though Gr. does not necessarily imply that the men had been actually ordained. The word, however, may perh. only mean 'elect,' 'appoint.' In either case the process is characterized as both arbitrary and sudden.

4. ἐμπνεῖς] Elias supposes a ref. to such passages as Gen. ii 7 or Job xxvii 3. If the allusion to ordination in χειρ. were secure, it would be natural to connect ἐμπν. with John xx 22 (ἐνεφύσησεν). There is no evidence, however, that any ceremony of breathing was used in Gr.'s time in ordaining; and it seems simpler to regard the word as denoting only a quick and miraculous

way of imparting the knowledge of divine things.

5. π. συνέδρια] So equipped, the theologians pass to those ' multitudinous councils' which were the chief feature of Church History in the fourth century. Gr., as is well known, had no high opinion of councils at the best (Stanley *Eastern Church* p. 74). Δογίων points both to the assurance with which these men spoke, and to the source of their inspiration (ἐμπνεῖς).

6. ἐνδεσμεῖς] a rare word; 'to put in bonds.' The 'spider's webs' are of course the dogmatic subtleties by which they entangle weak opponents. Cp. *Orat.* xxv § 18.

7. σφηκιὰς] He does not seem to refer again to the heathen; it is the heretics themselves who swarm out against the faith,—the same who are described in the next sentence as διαλ. ἀνάδοσιν.

8. σχεδιάζεις] The verb denotes what is hastily prepared out of the first materials that come to hand, 'to improvise.' It thus returns to the accusation that Gr.'s opponents had had no proper training.

ib. 8. ἀνάδοσιν] Ἀναδίδωμι is to 'yield,' as the earth yields a crop, or the spring a volume of water. Thuc. iii 88 uses it of Aetna, πῦρ κ. καπνὸν ἀναδ. So ἀνάδοσις is an 'outburst' or 'outburst.' Διαλεκτικῶν of course is masc., 'dialecticians.'

ib. αὐ μ....τ. γίγαντας] A con-

πάλαι τοὺς γίγαντας; τί τῶν ἀνδρῶν ὅσον κοῦφον καὶ ἀνανδρον, ὥσπερ τινὰ συρφετόν, εἰς μίαν χαράδραν συναγαγών, καὶ κολακεῖα πλέον θηλύνας, καινὸν ἀσεβείας ἐργαστήριον ἐδημιούργησας, οὐκ ἀσόφως τὴν ἄνοιαν αὐτῶν ἐκκαρπούμενος;

Ἀντιλέγεις καὶ τούτοις; καὶ οὐδαμοῦ σοι τᾶλλα; καὶ τὴν γλῶσσαν δεῖ δυναστεύειν πάντως, καὶ οὐ κατέχεις τὴν ὠδῖνα τοῦ λόγου; ἔχεις καὶ ἄλλας ὑποθέσεις πολλὰς τε καὶ φιλοτίμους. ἐκεῖ τρέψον μετὰ τοῦ χρησίμου τὴν νόσον.

10. βάλλε μοι Πυθαγόρου τὴν σιωπὴν, καὶ τοὺς κυάμους 10

1 OM TI TΩN ΑΝΔΡΩΝ...ΕΚΚΑΡΠΟΥΜΕΝΟΣ acd

tracted expression; 'as the old fables did with the giants,' meaning, 'as the old fables said that the Earth brought forth the giants.' It explains the metaphor of ἀνάδωσιν. The giants, however, are referred to not only because they sprang out of the Earth, but because they waged war upon the gods.

1. τῶν ἀνδρῶν ὅσον κ.] 'everything that is worthless in the shape of men.'

2. συρφετόν] like περίψημα, 'off-scourings,' 'sweetenings.'

ιδ. χαράδραν] may be either the 'torrent' itself, or the 'channel,' natural or artificial, down which it pours. Here perh. the former is the simplest; the 'off-scourings' form a 'torrent'; but the metaphors are somewhat entangled.

3. κολακεῖα] They were ἀνανδροὶ to begin with; and the flattery which they receive from their leaders makes them worse.

ιδ. καιν. ἀσεβ. ἐργαστ. ἐδημ.] 'you have created a strange kind of manufactory.' The heretical leaders have set up in business, as it were; their plant and factory consisting of their dupes. The stress of the sentence does not lie on the products of the ἐργ. (i.e. ἀσεβείας), but on the fact that the leaders make a living by it.

5. ἐκκαρπούμενος] 'profiting by.'

10. If you cannot be silent, turn

your argumentative powers to use by refuting the various schools of heathen philosophy, the absurdities of heathen worship and magic. Or if you prefer something more original and constructive, give us a philosophy of your own, or speak of points of Christian doctrine where there is no great harm done if a mistake is made.

6. καὶ τούτοις] i.e. as you oppose everything else that we say. Cp. the beginning of the sermon.

ιδ. οὐδαμοῦ σ. τᾶλλα] 'Do you care for nothing else?', i.e. than talking, and talking controversially.

7. δυναστεύειν] not here over others, but over the man himself. His tongue is his tyrant.

ιδ. τὴν ὠδῖνα τ. λ.] Cp. the somewhat similar image in Job xxxii 18 foll.

8. ὑποθέσεις] 'subjects,' 'themes'; Lat. *argumenta*.

9. φιλοτίμους] We too transfer the epithet 'ambitious' to the subject from the man who deals with it. But the usage does not occur commonly in Greek.

10. βάλλε] 'strike.' The unsympathetic attitude here assumed towards the schools of Greek philosophy does not represent the whole mind of Gr. and his friends. It is only assumed for a rhetorical purpose.

ιδ. τὴν σιωπὴν] 'The Pythagorean

τοὺς Ὀρφικοὺς, καὶ τὴν περὶ τὸ Αὐτὸς ἔφα καινότεραν ἀλαζονείαν. βάλλε μοι Πλάτωνος τὰς ιδέας, καὶ τὰς μετενσωματώσεις καὶ περιόδους τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, καὶ τὰς ἀναμνήσεις, καὶ τοὺς οὐ καλοὺς διὰ τῶν καλῶν σωματίων
5 ἐπὶ ψυχὴν ἔρωτας· Ἐπικούρου τὴν ἀθείαν, καὶ τὰς

school is represented to us not merely as a scientific association, but also, and principally, as a religious and political society. Entrance into it was only to be obtained by a strict probation, and on condition of several years' silence." "The duration of the silent noviciate is variously given." Zeller *Pre-Socratic Philosophy* I p. 342 (Engl. Transl.), where this ref. of Gr. may be added to those given by Zeller.

1. τοῖς κυνέμοις τ. Ὀρφικοῖς] "According to later accounts, the Pythagoreans of the higher grade [lived] in obedience to a minutely prescribed rule of life...This...enjoined...entire abstinence from... animal food, from beans and some other kinds of nourishment." Zeller *op. cit.* p. 343 f. "Whether these ordinances," he adds, "originated with the Italian Pythagoreans, or only belong to the later Orphics of Pythagorean tendencies; whether consequently they arose from Pythagoreanism or from the Orphic mysteries, we do not certainly know." Zeller speaks of "the early connexion of Pythagoreanism with the Bacchic Orphic mysteries" (p. 347, first note).

ιδ. Αὐτὸς ἔφα] "They rigorously maintained the doctrine of their master, and silenced all opposition with the famous dictum αὐτὸς ἔφα": Zeller p. 350. Gr. calls this κ. ἀλαζ. 'an extraordinary piece of swagger.'

2. τὰς ιδέας] "Plato...defines the Idea as that which is common to the Many of like name...This Universal he conceives as separate from the world of Phenomena,—as absolutely existing Substance...The Ideas stand as the eternal prototypes

of Being—all other things are copied from them"; "archetypes, according to which Divine Reason fashioned the world": Zeller *Plato and the Older Academy* pp. 239 foll., 244.

3. μετενσωματώσεις κ. περιόδους] 'his transincorporations and circulations of our souls.' See Zeller *op. cit.* ch. ix. "At their first birth, all [souls]...are implanted in human, and male, bodies; only their lots vary according to their merit. After death, all are judged, and placed for a thousand years, some as a punishment under the earth, some as a reward in heaven. This period having elapsed, they have again to choose,—the evil as well as the good,—a new kind of life; and in this choice, human souls pass into beasts, or from beasts back into human bodies" (p. 393).

4. ἀναμνήσεις] Plato taught that our souls bring with them into their earthly existence knowledge acquired in a previous state of existence. "If...concepts and cognitions [of an universal kind] are given us before any presentation has been appropriated, we cannot have acquired them in this life, but must have brought them with us from a previous life. The facts of learning and of conceptual knowledge are only to be explained by the pre-existence of the soul." Zeller p. 395.

5. ἐπὶ ψυχὴν] 'directed to,' 'reaching as far as,' and so 'concerned with the soul,' i.e. of the beloved, although it may profess to be unconcerned with the body. "Love...is realised in a graduated series of different forms. The first is the love of beautiful shapes,—of one, and then of all: a higher step is the love of beautiful

ἀτόμους, καὶ τὴν ἀφιλόσοφον ἡδονήν· Ἀριστοτέλους τὴν μικρολόγον πρόνοιαν, καὶ τὸ ἐντεχνον, καὶ τοὺς θνητοὺς περὶ ψυχῆς λόγους, καὶ τὸ ἀνθρωπικὸν τῶν δογμάτων· τῆς Στοᾶς τὴν ὀφρύν, τῶν Κυνῶν τὸ λίχνον τε καὶ ἀγοραῖον. βάλλε μοι τὸ κενόν, τὸ πλήρες τῶν ληρημάτων, ὅσα περὶ 5 θεῶν ἢ θυσιῶν, περὶ εἰδώλων, περὶ δαιμόνων ἀγαθῶν τε καὶ κακοποιῶν, ὅσα περὶ μαντείας, θαυγαγίας, ψυχαγωγίας,

10. 6 θεων η] + περι b: θεων και 'Or. 1' || αγαθων] αγαθοποιων d

souls, which operates in moral words and efforts, in works of education, art, and legislation: a third is the love of beautiful sciences," etc.: Zeller p. 194; cp. p. 507.

ib. ἀθεῖαν] = ἀθεοτητα. The atheism of Epicurus was of a practical, rather than theoretical, nature. He did not deny the existence of gods, but their interference in the affairs of men. See Zeller *Stoics, Epicureans, and Sceptics* p. 464 foll.

1. ἀτόμους] Epicurus, whose view of the universe was purely materialistic, taught the eternal existence of those "primary component parts of things" which he called 'atoms.' See Zeller *op. cit.* p. 439 foll.

ib. ἡδονήν] "The only unconditional good, according to Epicurus, is pleasure; the only unconditional evil is pain": Zeller p. 473. By ἀφιλόσοφον Gr. means 'unworthy of a philosopher.' On the character of 'pleasure' as understood by Epicurus, see Zeller p. 476 foll.

2. τ. μικρολόγον πρόνοιαν] "Aristotle's philosophy excludes the conception of God's immediate interference in the course of the universe; and it would be illegitimate to attribute to Aristotle the popular belief in Providence": Zeller *Aristotle and the Earlier Peripatetics* I p. 422 (cp. p. 403 and II p. 318). The epithet μικρολόγον would more naturally apply to a providence concerned with petty details; Gr. seems to intend it in a kind of passive sense,

'of which mean things are said.' Cp. θνητοὺς λόγους just below.

ib. ἐντεχνον] 'the artificial character of his system.' Gr., as a master of rhetoric, prob. has chiefly in view Aristotle's work on Rhetoric, at the beginning of which the word ἐντεχνος frequently occurs.

ib. θνητοὺς π. ψ. λόγους] 'his mortal language about the soul.' "It is impossible to say that Aristotle taught a doctrine of personal immortality. He taught merely the continued existence of thinking spirit, denying to it all the attributes of personality": Zeller *op. cit.* II p. 134.

3. ἀνθρωπικόν] hardly distinguishable here from ἀνθρώπινον: 'the purely human character of his determinations,' i.e. the absence of anything divine in his teaching.

4. ὀφρύν] Lat. *supercilium*, 'haughtiness.'

ib. Κυνῶν] applied to the Cynics as early as Arist. *Rhet.* III x 7.

ib. τὸ λίχνον κ. ἀγοραῖον] 'the greed and coarseness.' Zeller *Eclecticism* p. 290 speaks of the "coarse and rude behaviour" of the later Cynics, "their extortions and impositions, and, despite their beggarly life...their covetousness." Ἀγοραῖον, cf. Acts xvii 5.

5. τὸ κενόν, τὸ πλ. τ. ληρ.] oxy-moron; 'emptiness, full of absurdities.'

7. θαυγαγίας, ψυχ.] 'the calling up of gods, and of souls.'

ἄστρον δυνάμεως, τερατεύονται. εἰ δὲ σὺ ταῦτα μὲν ἀπαξιόις λόγου, ὡς μικρά τε καὶ πολλάκις ἐληλεγμένα, περὶ δὲ τὰ σὰ στρέφῃ, καὶ ζητεῖς τὸ ἐν τούτοις φιλότιμον· ἐγὼ σοι κἀνταῦθα παρέξομαι πλατείας ὁδοῦς. φιλοσόφει 5 μοι περὶ κόσμου ἢ κόσμων, περὶ ὕλης, περὶ ψυχῆς, περὶ λογικῶν φύσεων βελτιόνων τε καὶ χειρόνων, περὶ ἀναστάσεως, κρίσεως, ἀνταποδόσεως, Χριστοῦ παθημάτων. ἐν τούτοις γὰρ καὶ τὸ ἐπιτυγχάνειν οὐκ ἄχρηστον, καὶ τὸ διαμαρτάνειν ἀκίνδυνον. θεῷ δὲ ἐντευξόμεθα, νῦν μὲν 10 ὀλίγα, μικρὸν δὲ ὕστερον ἴσως τελεώτερον, ἐν αὐτῷ Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

1 ἀστρον δυνάμεως] αστρον, δυναμεων b || 3 τουτοις] λογοις 'Or. 1' || 4 κανταυθα] καντευθεν a || παρεξομαι] -ξω c

1. τερατεύονται] Cp. τερατεία above, p. 15.

2. ἀπαξιόις λ.] 'think unworthy of treatment.'

id. ἐληλεγμένα] from ἐλέγχω.

3. τὰ σὰ] It is difficult to see why the subjects which Gr. classes under this head should be so described any more than many of the foregoing. It does not seem to mean 'Christian subjects,' rather than heathen; which would more naturally have been called τὰ ἡμέτερα; and besides, such a subject as Θλῆ has nothing distinctively Christian in it. Prob. Gr. means 'stick to a line of your own,' as distinguished from being guided by the movements of an adversary.

id. τὸ ἐν τ. φιλότιμον] 'an ambitious subject in that line'; cf. above p. 17.

5. κόσμον ἢ κόσμων] 'the world or worlds.' Gr. seems to have entertained the notion of a 'plurality of worlds.'

id. Θλῆς] 'matter'; no doubt Gr. means concerning its nature, origin, and the like.

6. λογικῶν φύσεων β. τε κ. χ.] Elias rightly understands Gr. to mean good and bad angels.

8. ἐπιτυγχ...διαμαρτ.] 'to hit,'

'to miss.' It certainly seems strange that Gr. should consider it almost a matter of indifference whether a man were right or wrong upon such matters as the last four which he has mentioned. But this is evidently the sense which is required. Prob. he supposed that it was not possible to go far wrong on such subjects. Any interpretation of 'recompense,' for instance, which was not really a denial of recompense, would be harmless in comparison with the teaching upon the nature of Christ to which Gr. was accustomed from the Eunomians.

9. ἐντευξόμεθα] used with a reference to ἐπιτυγχ. just before. Even if we make a few mistakes on points of subordinate importance, 'we shall meet and converse with God.'

10. ὀλίγα] does not seem to be often used in the plur. in this adverbial sense. It appears to suggest the various occasions on which a little of such intercourse is vouchsafed. In the contrasted clause, μικρὸν qualifies ὕστερον, and ἴσως qualifies τελεώτ., 'soon after,' 'perhaps more perfectly,'—the ἴσως suggesting a modest doubt concerning our share in the great revelation.

ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

ΠΕΡΙ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ.

1. Ἐπειδὴ ἀνεκαθήραμεν τῷ λόγῳ τὸν θεολόγον, οἶόν τε εἶναι χρὴ διελθόντες, καὶ οἷσισι φιλοσοφητέον, καὶ ἡνίκα, καὶ ὅσον·—ὅτι ὡς οἶόν τε καθαροῖς, ἵνα φωτὶ καταλαμβάνηται φῶς· καὶ τοῖς ἐπιμελεστέροις, ἵνα μὴ ἄγονος ἢ εἰς ἄγονον χώραν ἐμπίπτων ὁ λόγος· καὶ ὅταν γαλήνην 5 ἔχωμεν ἔνδον ἀπὸ τῆς ἔξω περιφορᾶς, ὥστε μὴ, καθύπερ οἱ λυττῶντες, τῷ πνεύματι διακόπτεσθαι· καὶ ὅσον ἐχωρήσαμεν, ἢ χωρούμεθα·—ἐπειδὴ ταῦτα οὕτω, καὶ ἐνεώσαμεν ἑαυτοῖς θεῖα νεώματα, ὥστε μὴ σπείρειν ἐπ' ἀκάνθαις, καὶ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς ὠμαλίσαιμεν, τῇ γραφῇ τυπωθέντες 10 τε καὶ τυπώσαντες· φέρε, τοῖς τῆς θεολογίας ἤδη προσβῶμεν λόγοις, προστησάμενοι τοῦ λόγου τὸν πατέρα, καὶ

1. 1 επειδη] επει δε δε 'Or. 1' || 3 καθαροῖς] -ον d¹ || 7 λυττωντες] λυσ-
σωντες bc: λυζοντες d³ || 8 επειδη] επει δε ef || 11 τοις της θεολ.] om της d:
om της θεολ. c¹

1. *Having spoken of the conditions under which theological subjects should be treated, we proceed to our theological enquiry itself, invoking the assistance of the Trinity.*

1. ἀνεκαθήραμεν] lit. 'cleaned up'; a ref. to the passage of Plato quoted above p. 11.

3. φωτὶ καταλαμβάνηται φῶς] cf. John i 5; but Gr.'s interpretation of his text is a very doubtful one.

4. ἐπιμελεστέροις] 'among thoughtful men.' Ἄγονος = ἀκαρπός Mark iv 19.

6. περιφορᾶς] cf. *Orat. in Jul.* i § 100 πλουτων, εὐγένειαν, εὐκλείαν, δυναστείαν, αὐτῆς κάτω περιφορᾶς

ἐστὶ καὶ ὀνειρώδους τέρψεως. Hesych. renders the word by ἡ κατὰ κύκλον κίνησις—'whirl.' Cp. Plat. *Rep.* 10 p. 616; Eccl. ii 2.

7. τῷ πνεύμ. διακόπτεσθαι] 'he stopped for want of breath.'

10. ἐχωρήσαμεν, ἢ χωρούμεθα] Our limits are fixed by our own capacity and by that of those whom we address.

8. ἐνεώσαμεν... ἀκάνθαις] Jer. iv 3.

10. τὸ πρὸς τ. γ. ὠμαλίσαιμεν] Is. xxviii 25.

13. προστησάμενοι τ. λ.] 'making God the προστάτης, or patron, of the discourse';—a favourite expression of Gr.'s.

τὸν υἱόν, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, περὶ ὧν ὁ λόγος, ὥστε
τὸν μὲν εὐδοκεῖν, τὸν δὲ συνεργεῖν, τὸ δὲ ἐμπνεῖν· μᾶλλον
δὲ μίαν ἐκ τῆς μιᾶς θεότητος γενέσθαι τὴν ἔλλαμψιν
ἐνικῶς διαιρουμένην, καὶ συναπτομένην διαιρέτως, ὃ καὶ
5 παράδοξον.

2. Ἀνιόντι δέ μοι προθύμως ἐπὶ τὸ ὄρος, ἥ τό γε
ἀληθέστερον εἰπεῖν, προθυμουμένῳ τε ἅμα καὶ ἀγωνιῶντι,
τὸ μὲν διὰ τὴν ἐλπίδα, τὸ δὲ διὰ τὴν ἀσθένειαν, ἵνα τῆς
νεφέλης εἴσω γένωμαι, καὶ θεῷ συγγένωμαι (τοῦτο γὰρ
10 κελεύει θεός), εἰ μὲν τις Ἀαρών, συνανίτω καὶ στηκέτω
πλησίον, κἂν ἔξω μένειν τῆς νεφέλης δέῃ, τοῦτο δεχόμενος.
εἰ δέ τις Ναδάβ, ἡ Ἀβιούδ, ἡ τῆς γερουσίας, ἀνίτω μὲν,
ἀλλὰ στηκέτω πόρρωθεν, κατὰ τὴν ἀξίαν τῆς καθάρσεως.
εἰ δέ τις τῶν πολλῶν καὶ ἀναξίων ὕψους τοιούτου καὶ
15 θεωρίας, εἰ μὲν ἀναγνος πάντῃ, μηδὲ προσίτω, οὐ γὰρ
ἀσφαλές· εἰ δὲ πρόσκαιρα γοῦν ἡγνισμένος, κάτω μενέτω,
καὶ μόνης ἀκουέτω τῆς φωνῆς καὶ τῆς σάλπιγγος, τῶν
ψιλῶν τῆς εὐσεβείας ῥημάτων· καπνιζόμενόν τε τὸ ὄρος
βλεπέτω καὶ καταστραπτόμενον, ἀπειλήν τε ὁμοῦ καὶ
20 θαῦμα τοῖς ἀνιέναι μὴ δυναμένοις. εἰ δέ τις θηρίον ἐστὶ

3 της μιας] μιας της d 2. 8 ασθeneian] αληθειαν cd 'Or. 1' ||
15 προσιτω ου γαρ] προσιτετω ουδε γαρ 'Or. 1' || 18 καπνιζομενον τε] και
καπν. c: om τε e || 19 βλεπετω] 'in nonnullis βλεπων'

4. ἐνικῶς διαιρ. κτλ.] 'an illumination which, though one, comes in three different modes, and which, though coming in different modes, is united.'

2. Like Moses, Gr. is called up into the mountain to converse with God. He invites his hearers to join him as far as may be permitted, like Aaron or the elders. 'Beasts' are warned away.

6. ἀνιόντι] Ex. xix 3 foll.

7. ἀγωνιῶντι] 'filled with anxious fear.'

8. ὅτι] depends upon ἀνιόντι. Τῆς νεφέλης Ex. xiv 18.

10. Ἀαρών] Ex. xix 24.

11. τοῦτο] sc. ἔξω μένειν. Gr. not infrequently uses δέχεσθαι in the sense of 'accepting' a situation, i.e. not rebelling against it.

12. Ναδάβ κτλ.] Ex. xxiv 1.

13. κ. τ. ἀξίαν τ. καθάρσεως] 'according to the degree of his purification.' Cp. Ex. xix 23.

16. πρόσκαιρα γ. ἡγν.] Ex. xix 14, 15.

18. τ. ψιλῶν τ. εὐσ. ῥημάτων] Cp. Deut. iv 12 (Heb. xii 19). They are to hear τὰ ψιλὰ ῥ., as distinguished from attempting to understand the depths of their meaning.

20. θηρίον] Ex. xix 13. Cp. Greg. Moral. vi 27 'bestia montem tangit,

τονηρὸν καὶ ἀνήμερον καὶ ἰνεπίδεκτον πάντα λογῶν
θεωρίας καὶ θεολογίας, μὴ ἐμφωλευέτω ταῖς ὕλαις κακούρ-
γως καὶ κακοθῶς, ἵνα τινὸς λάβηται δόγματος ἢ ῥήματος,
ἀθρόως προσπηδῇσαν, καὶ σπαράξῃ τοὺς ὑγιαίνοντας λόγους
ταῖς ἐπηρείαις, ἀλλ' ἔτι πόρρωθεν στηκέτω, καὶ ἀποχωρείτω 5
τοῦ ὅρους, ἢ λιθοβοληθήσεται, καὶ συντριβήσεται, καὶ
ἀπολείται κακῶς κακός· λίθοι γὰρ τοῖς θηριώδεσιν οἱ
ἀληθεῖς λόγοι καὶ στερροί. εἴτε πάρδαλις εἴη, συναπο-
θνησκέτω τοῖς ποικίλμασιν· εἴτε λέων ἀρπάζων καὶ ὠρυό- 10
μενος καὶ ζητῶν ἥντινα βρῶσιν ποιήσεται τῶν ἡμετέρων
ψυχῶν ἢ λέξεων· εἴτε σὺς καταπατῶν τοὺς καλοὺς τε καὶ
διανγεῖς μαργαρίτας τῆς ἀληθείας· εἴτε λύκος Ἀραβικὸς
καὶ ἀλλόφυλος, ἢ καὶ τούτων ὀξύτερος τοῖς σοφίσμασιν·
εἴτε ἀλώπηξ, δολερά τις ψυχὴ καὶ ἄπιστος, καὶ ἄλλοτε
ἄλλη, τοῖς καιροῖς καὶ ταῖς χρείαις συμμορφουμένη, ἣν 15
νεκρὰ τρέφει καὶ ὁδωδῶτα σώματα, ἢ ἀμπελῶνες μικροί,

1 οἱμ ανημερον και ε || 3 ρηματος η δογματος ι || 7 κακος κακως c ||
10 ποιησεται] -σεται d

cum mens irrationabilibus desideriis subdita ad contemplationis alta se erigit: sed lapidibus percutitur, quia summa non sustinens ipsis superni ponderis ictibus necatur.

1. ἀνεπίδεκτον π. λόγων θ. κ. θ.] 'altogether incapable of taking in the words of contemplation and theology.'

2. μὴ ἐμφωλευέτω] from φωλεός 'a den'; 'let him not lurk in the woods,' which Gr. imagines to clothe the base of the hill.

4. ἀθρόως] 'all at once'; explained by Suid. = ταχῶς; otherwise it would be in accordance with the etymology to understand it of the animal gathering itself up for the spring. Cp. § 21.

ιδ. τ. ὑγιαίν. λόγους] 1 Tim. vi 3, 2 Tim. i 13.

5. ταῖς ἐπηρείαις] 'abuse'; cp. ἐπηρέαζομεν above i 6.

ιδ. ἔτι πόρρωθεν] a kind of com-

parative=πορρωτέρω. Cp. v 5 μικρὸν ἄνωθεν.

8. στερροί] Cp. above i 3.

9. τοῖς ποικίλμασιν] Jer. xiii 23.

ιδ. λέων...ὠρυόμενος] 1 Pet. v 8.

11. σὺς καταπατῶν] Matt. vii 6.

12. λύκος Ἀραβικός] Hab. i 8 (LXX.); cp. Zeph. iii 3. The words κ. ἀλλόφυλος (i.e. 'or Philistine') seem to be added to emphasize the mystic interpretation of Ἀραβικός.

15. τοῖς καιροῖς κ. τ. χρείαις συμμ.] 'shifting shape according to opportunities and necessities.'

16. ἀμπελῶνες μ.] Cant. ii 15 ἀλώπεκας μικροὺς ἀφανίζοντας ἀμπελῶνας. Gr. joins μικροὺς with ἀμπελῶνας. instead of ἀλώπ., understanding the sentence to denote the meanness of the 'foxes' (i.e. jackals), which did not venture to attack the large vineyards, and spoiled the small ones instead.

τῶν μεγάλων διαπεφευγόντων· εἴτε τι ἄλλο τῶν ὠμοβόρων, καὶ ἀποβλήτων τῷ νόμῳ, καὶ οὐ καθαρῶν εἰς βρώσιν τε καὶ ἀπόλαυσιν. βούλεται γὰρ τούτων ἀποχωρήσας ὁ λόγος οὕτω πλαξί στερραῖς καὶ λιθίναις ἐγγράφεσθαι, καὶ 5 ταύταις ἀμφοτέρωθεν, διὰ τε τὸ φαινόμενον τοῦ νόμου καὶ τὸ κρυπτόμενον· τὸ μὲν τοῖς πολλοῖς καὶ κάτω μένουσι, τὸ δὲ τοῖς ὀλίγοις καὶ ἄνω φθάνουσιν.

3. Τί τοῦτο ἔπαθον, ὦ φίλοι καὶ μύσται καὶ τῆς ἀληθείας συνερασταί; ἔτρεχον μὲν ὡς θεὸν καταληψόμενος, καὶ οὕτως ἀνῆλθον ἐπὶ τὸ ὄρος, καὶ τὴν νεφέλην 10 διέσχον, εἰσω γενόμενος ἀπὸ τῆς ὕλης καὶ τῶν ὑλικῶν, καὶ εἰς ἐμαυτὸν ὡς οἶόν τε συστραφεῖς. ἐπεὶ δὲ προσέβλεψα, μόλις εἶδον θεοῦ τὰ ὀπίσθια· καὶ τοῦτο τῇ πέτρᾳ σκεπασθεῖς,

3. 8 om μυσται καὶ d || 9 ετρεχον] ειχον ac 'Reg. a tres Colb. Or. 1' || 10 ανηλθον] απηλθον c

1. ὠμοβόρων] = ὠμηστής 'devouring raw flesh.' The Law does not expressly forbid the eating of such animals on that ground; but it appears to be the reason for the prohibition of most of the birds enumerated in Lev. xi, Deut. xiv.

4. οὕτω] resumes the preceding clause—like *sic demum*; 'not until it has got rid of these.'

ib. πλαξί...λιθίναις] Ex. xxiv 12. A somewhat difficult turn in the application of the narrative. Gr., or rather his λόγος as identified with him, has ascended the mountain, with a view to having impressed upon him, or upon it, the teaching of God, as the Commandments were upon the tables of stone. The epithets στερραῖς κ. θ. are intended to convey the thought of something lasting,—no transient impression.

5. ἀμφοτέρωθεν] Ex. xxxii 15. Again a somewhat fantastic application. One side of the tables is seen—one part of the λόγος is understood—by every one; but there is a reverse which only few can read, viz. those who succeed in reaching

the mountain top (φθάνουσιν). This use of φθάνειν is familiar in the N. T.

8. When he has reached the appointed spot, he can only see the 'back parts' of God.

8. μύσται] Those who are initiated into the mysteries.

9. καταληψόμενος] 'as if I were about to apprehend God.'

11. διέσχον] 'penetrated': cf. Hom. II. v 99 ἀντικρὺ δὲ διέσχε. Gr. uses it § 31 of penetrating through the veil of the Tabernacle.

ib. ὕλης] 'matter.'

12. συστραφεῖς] 'having gathered myself up': cp. Plat. Rep. I p. 336 συστρέψας ἐαυτὸν ὥστερ θηρίον ἦκεν ἐφ' ἡμᾶς.

13. τὰ ὀπίσθια] Ex. xxxiii 23.

ib. τῇ πέτρᾳ σκεπασθεῖς] Ex. xxxiii 23 σκ. τῇ χειρὶ μου. This interpretation of the 'cleft in the rock,' made familiar to Englishmen by Toplady's hymn, is very ancient. Cp. Iren. iv xx 9 'uidebit...in altitudine petrae, hoc est, in eo qui est secundum hominem eius aduentu.' The Incarnation gives an assured

τῷ σαρκωθέντι δι' ἡμᾶς θεῷ Λόγῳ· καὶ μικρὸν διακύψας. οὐ τὴν πρώτην τε καὶ ἀκήρατον φύσιν, καὶ ἑαυτῇ, λέγω δὴ τῇ τριάδι, γνωσσκομένην, καὶ ὅση τοῦ πρώτου καταπετάσματος εἶσω μένει καὶ ὑπὸ τῶν χερουβιμ συγκαλύπτεται, ἀλλ' ὅση τελευταία καὶ εἰς ἡμᾶς φθάνουσα. ἡ δὲ ἐστίν, 5 ὅσα ἐμὲ γινώσκειν, ἢ ἐν τοῖς κτίσμασι καὶ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ προβεβλημένοις καὶ διοικουμένοις μεγαλειότης, ἥ, ὡς ὁ θεὸς Δαβὶδ ὀνομάζει, μεγαλοπρέπεια. ταῦτα γὰρ θεοῦ τὰ ὀπίσθια, ὅσα μετ' ἐκείνου ἐκείνου γνωρίσματα, ὥσπερ αἱ καθ' ὑδάτων ἡλίου σκιαὶ καὶ εἰκόνες ταῖς σαθραῖς ὄψεσι 10

1 om θεω acd || 6 ὅσα] ὡς 'Reg. a'

point from which we may observe and study God, without being overwhelmed by the greatness of the revelation. The glories of the Divine Nature are tempered for us, as it were, by the Human Life which encompasses us as we look out from it to the Divine. By the Incarnation, our field of contemplation is at once restricted and made clear.

1. διακύψας] 'peering through the aperture.' Εἶδον must be supplied again before φύσιν.

2. τῇ πρώτῃ] In ref. to Ex. xxiii 20 οὐ δυνήσῃ ἰδεῖν μου τὸ πρόσωπον. 'Ἀκήρατος practically, if not etymologically, = ἀκέραιος 'pure,' 'unmixed.' Cp. Arist. *de Mundo* ii 5 στοιχεῖον ἀκ. τε καὶ θεῖον. Gr. adds λ. β. τῇ τριάδι lest he should suggest the Sabellian notion of a self-conscious Nature distinct from the Persons in whom it resides.

3. τ. πρώτου καταπ.] i.e. as reckoned from the seat of the Divine Presence, not as in Heb. ix 3 in the order of human approach.

4. ὁ τ. χερουβιμ συγκ.] It seems more natural to suppose that Gr. refers to the Cherubim covering the Mercy Seat (Ex. xxv 20 [19]), than to the decoration of the veil (Ex. xxvi. 31). Cp. Ezek. xxviii 14, 16, where, however, there is nothing in

most texts of the LXX. to represent 'covering.'

5. τελευταία] to recall τὰ ὀπίσθια, Φθάνουσα as above.

id. ἡ δέ] Gr. does not of course mean to distinguish sharply between the πρώτη and τελευταία φύσιν, as if they were separate natures. He means the expressed and unexpressed parts or aspects of the same nature. The danger of misunderstanding is not felt in Greek, where words like πρώτος, μέσος, and the like, are commonly used in a partitive sense; e.g. ὁ πρώτος ποῦς 'the front of the foot.'

6. ὅσα ἐμὲ γινώσκειν] sc. πάρεστι.

id. ὑπ' αὐτοῦ] sc. τοῦ θεοῦ, to be supplied from θεοῦ τὰ ὀπίσθια above.

8. μεγαλοπρέπεια] used of God nine times in the Pss.; μεγαλειότης is not. Prob. Gr. refers esp. to Ps. viii 2 (1), ciii (civ) 1 (in some texts), cx (cx) 3, or cxliv (cxlv) 5, 12, where the word is used in connexion with God's works. Gr. prefers the word because it expresses not the abstract quality, like μεγαλειότης, but the impression produced by its manifestation.

9. ὅσα μετ' ἐκείνου ἐκ. γνωσ.] 'all the indications of Himself which He has left behind Him.' Elias compares Wisd. xiii 5.

10. σαθραῖς ὄψεσι] Cp. i 3.

παραδεικνῦσαι τὸν ἥλιον, ἐπεὶ μὴ αὐτὸν προσβλέπειν οἶόν τε, τῷ ἀκραιφνεῖ τοῦ φωτὸς νικῶντα τὴν αἴσθησιν. οὕτως οὖν θεολογήσεις, κἂν ἥς Μωυσῆς καὶ Φαραὼ θεός, κἂν μέχρι τρίτου κατὰ τὸν Παῦλον οὐρανοῦ φθάσης, καὶ
 5 ἀκούσης ἄρρητα ῥήματα· κἂν ὑπὲρ ἐκείνου γένῃ, ἀγγελικῆς τινὸς ἢ ἀρχαγγελικῆς στάσεώς τε καὶ τάξεως ἡξιωμένος. κἂν γὰρ οὐράνιον ἴπαν, κἂν ὑπερουράνιον τι, καὶ πολὺ τὴν φύσιν ὑψηλότερον ἡμῶν ᾗ, καὶ ἐγγυτέρω θεοῦ, πλεον
 ἀπέχει θεοῦ καὶ τῆς τελείας καταλήψεως, ἢ ὅσον ἡμῶν
 10 ὑπεραίρει τοῦ συσθέτου καὶ ταπεινοῦ καὶ κάτω βρίθοντος κράματος.

4. Ἀρκτέον οὖν οὕτω πάλιν. θεὸν νοῆσαι μὲν χαλεπὸν· φράσαι δὲ ἀδύνατον, ὥς τις τῶν παρ' Ἑλλήσι θεολόγων ἐφιλοσόφησεν,—οὐκ ἀτέχνως ἐμοὶ δοκεῖν, ἵνα καὶ
 15 κατειληφέναι δόξῃ τῷ χαλεπὸν εἰπεῖν, καὶ διαφύγῃ τῷ ἀνεκφράστῳ τὸν ἔλεγχον. ἀλλὰ φράσαι μὲν ἀδύνατον, ὥς ὁ ἐμὸς λόγος, νοῆσαι δὲ ἀδυνατώτερον. τὸ μὲν γὰρ νοηθὲν

1 προσβλεπειν] βλεπειν 'Reg. a' || 3 Φαραω] του Φ. bdef || 4 ουρανου κατα τον Παυλον bef || 5 εκεινον] -νους bef || 6 om ηξιωμενος ac || 7 καν γαρ] om γαρ a || om τι e || 8 om ημων d || η και] η om και f 4. 14 ινα και] ινα το b || 15 τω χαλεπον] το χαλ. bd: τω suprascr. c || 16 om μεν c

2. ἀκραιφνεῖ] = ἀκεραίῳ 'untemperated,' 'untempered.'

3. Φαραὼ θεός] Ex. vii 1.

4. κατὰ τὸν Παῦλον] 2 Cor. xii 1. Φθάσης as above.

10. ὑπεραίρει] used intransitively from Aristotle downwards.

ib. κάτω βρίθοντος κρ.] Wisd. ix

15. For κράματος see i 7.

4. To form an adequate conception of God is even more impossible than to express it when formed. 'It is doubtful whether even angels can do it.'

12. ἀρκτέον] from ἀρχεσθαι: 'we must begin again.' The hopes with which he had begun at first (ὡς θεὸν καταληψόμενος) have proved fallacious.

13. ὥς τις τῶν παρ' Ἑ. θεολόγων]

The reference appears to be to Plato *Timaeus* 28 E τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦ παντὸς εὐρεῖν τὸ ἔργον, καὶ εὖροντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν. No approval is conveyed by the expression θεολόγων τις. Cp. v 16.

14. οὐκ ἀτέχνως] Plato thus artfully insinuates, in Gr.'s opinion, that he has himself apprehended what he says is so difficult to apprehend, and at the same time escapes exposure by saying that it is inexpressible (τῷ ἀνεκφρ.).

17. ἀδυνατώτερον] because if only the conception could be formed, expression would be comparatively easy. Cp. Novatian *de Trin.* § 4 nomen Dei edici non potest, quoniam non potest nec concipi.

τάχα ἂν λόγος δηλώσειεν, εἰ καὶ μὴ μετρίως, ἀλλ' ἀμυδρῶς γε, τῷ μὴ πάντα τὰ ὅτα διεφθαρμένῳ καὶ νωθρῷ τὴν διάνοιαν. τὸ δὲ τοσοῦτον πρᾶγμα τῇ διανοίᾳ περιλαβεῖν πάντως ἀδύνατον καὶ ἀμήχανον, μὴ ὅτι τοῖς καταβεβλα-
κευμένοις καὶ κάτω νεύουσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς λίαν ὑψηλοῖς 5
τε καὶ φιλοθέοις, καὶ ὁμοίως πάσῃ γεννητῇ φύσει, καὶ οἷς ὁ ζόφος οὗτος ἐπιπροσθεῖ καὶ τὸ παχὺ τοῦτο σαρκίον πρὸς τὴν τοῦ ἀληθοῦς κατανόησιν. οὐκ οἶδα δέ, εἰ μὴ καὶ ταῖς ἀνωτέρω καὶ νοεραῖς φύσεσιν, αἱ διὰ τὸ πλησίον εἶναι θεοῦ, καὶ ὄλφ τῷ φωτὶ καταλάμπεσθαι, τυχὸν ἂν καὶ 10
τρανοῖντο, εἰ καὶ μὴ πάντα, ἀλλ' ἡμῶν γε τελεώτερόν τε καὶ ἐκτυπώτερον, καὶ ἄλλων ἄλλαι πλείον ἢ ἔλαττον, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς τάξεως.

5. Τοῦτο μὲν οὖν ἐνταῦθα κείσθω· τὸ δὲ ἡμέτερον,

1 ταχα αν] + και ε || 4 καταβεβλακευμενοις] κατεβλ. acf 'duo Colb. Or. 1' ||
6 γεννητη] γεννητη abc || 11 om τε c

1. εἰ καὶ μὴ μ., ἀλλ' ἀμ. γε] μετρίως is here a word of approbation, 'if not satisfactorily, yet dimly at any rate.'

4. μὴ ὅτι] 'not to speak of,' cp. § 11. Καταβεβλ. from βλάξ, which is thought to be a collateral form of μαλακός, 'slack,' 'enfeebled,' 'enervated.'

6. γεννητῇ] not = γεννητῇ 'created,' for Gr. goes on to speak of the higher created intelligences as a separate class afterwards; but strictly 'begotten' or 'born,' i.e. existing under physical conditions, the effect of which is described in the following clause.

7. ἐπιπροσθεῖ] The verb is formed from the adv. ἐπιπροσθεν: 'to be in front of,' so 'set in the way of.' Wytenbach collects many instances of its use in his note on Plut. *de Recta Aud. Ratione* p. 41 C.

ib. σαρκίον] the diminutive expresses depreciation.

8. πρὸς] 'in reference to,' 'when it comes to a matter of.'

ib. οὐκ οἶδα δέ, εἰ μὴ] of course in-

dicates Gr.'s opinion that it is impossible. This was the general opinion. Cp. Chrys. *Hom. de Incomprehensibili* iii i τὸν ἀνεξιχνίαστον ἀγγέλοις, τὸν ἀνεξερεύνητον ἀρχαγγέλοις, τὸν ἀθάνατον τοῖς σαραφίμ, τὸν ἀκατανόητον τοῖς χερουβίμ, τὸν ἀόρατον ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις καὶ δυνάμεσι καὶ ἀπλῶς πάσῃ τῇ κτίσει.

10. τυχὸν ἂν καὶ τρανοῖντο] Τρανῶ, a favourite word of Gr.'s, usually = 'to make plain' (e.g. § 20). But as τρανός is sometimes used in the more active sense of 'clear,' i.e. of penetrating intelligence (e.g. *Wisd. vii 22*), it seems best to understand τρανοῖντο here in that way, 'gifted with insight and intelligence.'

12. ἐκτυπώτερον] 'more expressly,' 'distinctly.'

5. The works of God are beyond our present comprehension, much more Himself; we can only affirm for certain that He exists.

14. κείσθω] 'be dropped.' He does not wish to pursue the question with regard to the superior intelligences: τὸ δὲ ἡμ. 'but as concerning us.'

οὐχ ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ μόνον ὑπερέχει πάντα νοῦν καὶ
κατάληψιν, οὐδὲ ὅσα τοῖς δικαίοις ἐστὶν ἐν ἐπαγγελίαις
ἀποκείμενα, τὰ μήτε ὀφθαλμοῖς ὁρατά, μήτε ὠσὶν ἀκουστά,
μήτε διανοίᾳ θεωρητά, κατὰ μικρὸν γοῦν, οὐδὲ ἡ τῆς
5 κτίσεως ἀκριβὴς κατανόησις· καὶ γὰρ καὶ ταύτης πείσθητι
τὰς σκιὰς ἔχειν μόνον, ὅταν ἀκούσης· Ὁψομαι τοὺς οὐρα-
νοὺς, ἔργα τῶν δακτύλων σου, σελήνην καὶ ἀστέρας, καὶ
τὸν ἐν αὐτοῖς πάγιον λόγον· ὡς οὐχὶ νῦν ὁρῶν, ὀψόμενος
δὲ ἔστιν ὅτε· ἀλλὰ πολὺ πρὸ τούτων ἡ ὑπὲρ ταῦτα, καὶ
10 ἐξ ἧς ταῦτα, φύσις ἀληπτός τε καὶ ἀπερίληπτος· λέγω δέ,
οὐχ ὅτι ἔστιν, ἀλλ' ἥτις ἐστίν. οὐ γὰρ κενὸν τὸ κήρυγμα
ἡμῶν, οὐδὲ ματαία ἡ πίστις ἡμῶν, οὐδὲ τοῦτό ἐστιν ὃ
δογματίζομεν· μὴ πάλιν τὴν εὐγνωμοσύνην ἡμῶν ἀθείας
λάβης ἀρχὴν καὶ συκοφαντίας, καὶ κατεπαρθῆς ὡς ὁμολο-

6. 2 ἐν ἐπαγγελίαις ἐστὶν d || 8 παγιον] παναγιον e || 10 om ταυτα φυσis
...λεγω δε d

1. ὑπερέχει π. νοῦν] Phil. iv 7.

3. μήτε ὀφθ. ὁρατά κτλ.] 1 Cor.

ii 9. Gr. forgets, as most people do, that St Paul adds ἡμῶν γὰρ ἀπεκάλυψεν ὁ θ. διὰ τοῦ πνεύματος.

4. κατὰ μικρὸν γοῦν] Γοῦν corrects, but limits the concession; 'not contemplated by the mind—well, only to a small extent.'

6. τὰς σκιὰς] 'the outlines.'

ιβ. ὀψομαι κτλ.] Ps. viii 4 (3).

8. τ. ἐν αὐτ. πάγιον λόγον] πάγιος from the root of πᾶννυμ, 'firm,' 'fixed'; 'the well established order that prevails among them.' The words are a paraphrase of 'which thou hast ordained.'

ιβ. ὀψόμενος δὲ ἔστιν ὅτε] Gr. calls attention to the fact that the Ps. uses the future, not the present.

9. ἡ ὑπὲρ τ....φύσις] ὑπερέχει πάντα νοῦν. It is a little odd to say, "not only the peace of God, but God Himself, passeth understanding." We might have expected, "If the peace of God passeth understanding, much more God Himself."

10. ἀληπτός τε κ. ἀπερίλ.] 'inapprehensible as it is and incomprehensible.'

11. οὐχ ὅτι ἔστιν, ἀλλ' ἥτις ἐστίν] may be taken either with ἀληπτός κ. ἀπερίληπτος, or with the main verb ὑπερέχει π. νοῦν. Perh. the latter is the more forcible: 'I do not mean that the fact of its existence passes understanding, but the nature of it.'

ιβ. οὐ γὰρ κενόν κτλ.] 1 Cor. xv 14, 17. The γὰρ implies that it would be 'vain' if we were unable truly to apprehend the fact of God's existence.

13. ὃ δογματίζομεν] 'nor is that the doctrine which I am laying down.'

ιβ. εὐγνωμοσύνη] Cp. εὐνώμωνος above, i 5. It resembles ἐπιείκεια, 'reasonableness.' Μὴ πάλιν, cp. i 4 μὴ πάλιν ἐπιφύεσθωσαν.

14. κατεπαρθῆς] 'exalt yourself against me.' Cp. Cyr. Al. c. Jul. i p. 6.

γούντων τὴν ἄγνοιαν. πλεῖστον γὰρ διαφέρει τοῦ εἶναί τι πεπεῖσθαι τὸ τί ποτέ ἐστι τοῦτο εἰδέναι.

6. Τοῦ μὲν γὰρ εἶναι θεόν, καὶ τὴν πάντων ποιητικὴν τε καὶ συνεκτικὴν αἰτίαν, καὶ ὄψις διδάσκαλος, καὶ ὁ φυσικὸς νόμος· ἡ μὲν τοῖς ὀρωμένοις προσβάλλουσα, καὶ 5 πεπηγόσι καλῶς καὶ ὀδεύουσι, καὶ ἀκινήτως, ἵνα οὕτως εἴπω, κινουμένοις καὶ φερομένοις· ὁ δὲ διὰ τῶν ὀρωμένων καὶ τεταγμένων τὸν ἀρχηγὸν τούτων συλλογιζόμενος. πῶς γὰρ ἂν καὶ ὑπέστη τόδε τὸ πᾶν, ἡ συνέστη, μὴ θεοῦ τὰ πάντα καὶ οὐσιώσαντος καὶ συνέχοντος; οὐδὲ γὰρ 10 κιθάραν τις ὀρῶν κάλλιστα ἡσκημένην καὶ τὴν ταύτης εὐαρμοστίαν καὶ εὐταξίαν, ἡ τῆς κιθαρῳδίας αὐτῆς ἀκούων, ἄλλο τι ἢ τὸν τῆς κιθάρας δημιουργὸν καὶ τὸν κιθαρῳδὸν ἐννοήσει, καὶ πρὸς αὐτὸν ἀναδραμεῖται τῇ διανοίᾳ, καὶ ἀγνοῶν τύχῃ ταῖς ὄψεσιν. οὕτω καὶ ἡμῖν τὸ ποιητικὸν 15

6. 4 αἰτιαν] οὐσιαν f || ὁ ὀδεύουσι] -σα e

6. *Of His existence the order of nature assures us. We are forced to think of a Creator when we look upon Creation, as the sight of a lyre makes us think of the lyre-maker. But beyond that, we have no certainty.*

4. συνεκτικὴν] from συνέχειν, 'to maintain in harmony': cp. Col. i 17 τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν. So Xen. *Cyrop.* 8 p. 140 [οἱ θεοὶ] τὴν τῶν ὄλων τῆνδε τάξιν συνέχουσιν ἀκριβῆ. For the construction, τὴν π. π. αἰτίαν is strictly (with θεόν) the subject of εἶναι. The def. art. is used in the same way as in participial sentences like εἰσὶν...οἱ τ. ἀκ. προσκνύμενοι (above, p. 1); where our idiom rather puts 'a' than 'the'; 'that there is a God and a creative cause.'

5. ὁ φυσικὸς νόμος] Gr. does not here mean 'natural law' in our modern sense, although such an use might readily be paralleled. The explanatory clause below shews that he does not mean 'the law which

we observe in the natural order around us,' but the natural consequence upon ourselves of the observations which we make. Cp. below ταῖς φυσικαῖς ἀποδείξεσιν.

id. προσβάλλουσα] 'lighting upon.' 6. κ. πεπηγόσι] πέπηγα (from πήγνυμι) has the intrans. sense, 'to be fixed.' Κ. πεπ. κ. ὀδ. κ. κιν. κ. φερ. are predicates of τοῖς ὀρ.; 'seeing them fixed' etc.

8. συλλογιζόμενος] When we see the order in nature the natural result upon ourselves is to infer the existence of an ἀρχηγός i.e. 'author.'

10. οὐσιώσαντος] οὐσίωω = 'to give οὐσία,' 'bring into being.'

11. κιθάραν...κάλλιστα ἡσκημένην] Cp. Paley's famous argument about the watch. 'Ἀσκεῖν like ἐξασκεῖν, = exornate; see Hom. *Od.* i 439: 'beautifully and elaborately made.'

15. ταῖς ὄψεσιν] contrasted with τῇ διανοίᾳ: 'he will pass (ἀναβ. because higher up, further back, in the order of thought or causation) to him in thought, although he may

δῆλον, καὶ τὸ κινοῦν καὶ τηροῦν τὰ πεποιημένα, καὶ μὴ διανοία περιλαμβάνηται· καὶ λίαν ἀγνώμων ὁ μὴ μέχρι τούτων προίων ἐκουσίως καὶ ταῖς φυσικαῖς ἐπόμενος ἀποδείξεισιν. ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο εἶναι θεόν, ὅπερ ἐφαντάσθημεν, 5 ἢ ἀνετυπωσάμεθα, ἢ λόγος ὑπέγραψεν. εἰ δέ τις ἐν περινοίᾳ τούτου ποτὲ καὶ ἐπὶ ποσὸν ἐγένετο, τίς ἢ ἀποδείξει; τίς οὕτως εἰς ἔσχατον σοφίας ἀφίκετο; τίς τοσούτου χαρίσματος ἡξιώθη ποτέ; τίς οὕτω τὸ στόμα τῆς διανοίας

6 οἱ ποτε 'Or. i'

not be acquainted with him by sight.' The unusual pl. ταῖς ὄψ. might mean either 'by his (the player's) looks,' or 'by his (the hearer's) sight.' The latter makes the best parallel to διαν.; it is also used in this sense by Herodian 6 (9. 10) ὡς ἐν ὄψεσιν ἦν 'when he came in sight.'

1. τὸ ποιητ. δῆλον] 'the creating power is plain.'

2. ἀγνώμων] here 'unreasonable,' 'deficient in sense.'

3. κ. ταῖς φ. ἐπ. ἀποδ.] The καὶ joins ἐπόμενος το ἐκουσίως, not to προίων.

4. ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο] a very difficult passage. The usual interpretation makes ἀλλὰ answer to the μὴ in μὴ προίων, 'who will not go as f... as this, but (says) that not even this, which we have imagined, is God.' But it is harsh to supply the necessary φάσκων or ὁμολογῶν in order to make the clause grammatical; and a comparison with the sentence in § 12, where Gr. resumes his thread after a long digression, seems to shew that we must assign an entirely different meaning to the present sentence,—and one which will accord better with grammatical requirements. In § 12 Gr. says that the proposition from which he had started was τὸ μὴ ληπτὸν εἶναι ἀνθρωπινῇ διανοίᾳ τὸ θεῖον, μηδὲ ὅλον ὅσον ἐστὶ φαντάζεσθαι. Here, accordingly, we must suppose, that it is Gr. himself, and not the λίαν

ἀγνώμων, who denies εἶναι θεόν ὅπερ ἐφαντ. It is, he says, very unreasonable not to accept the natural proofs of God's existence, and in following them we are compelled to form certain great outlines of a conception of God (e.g. creative power, rational method, etc.), which we cannot doubt to be correct. But even this is not the same thing as to identify (εἶναι ὅπερ) God with what we have imagined, or figured to ourselves, or what our reason has delineated. Τοῦτο is the subject of ἐστὶν understood, of which εἶναι θ. κτλ. is the predicate. While we have ἀποδείξει for the one belief, we have none for the other.

5. ὑπέγραψεν] Cp. 1 Pet. ii 21 ὑπογραμμὸν 'a sketch,' 'outline.'

6. ἐν περινοίᾳ τ...ἐγένετο] Gr. uses the same expression in Or. xlv § 11: οὐ γὰρ οἷόν τε ἄλλως ἐν περινοίᾳ θεοῦ γενέσθαι σώματος ὑλικοῦ καὶ δεσμίου νοῦ πάχος μὴ βοηθούμενον. The rare word περινοία appears to denote an embracing in thought, a mental taking in of the subject. Τούτου sc. θεοῦ 'If ever anyone in any degree has attained to an understanding of Him, what proof is there of the fact?'

8. τὸ στόμα...πνεῦμα] Ps. cxviii (cxix) 131. The ἴσα almost=ὥστε, following as it does upon the οὕτως and the τοσούτου.

ἡνοιξε καὶ εἴλκυσε πνεῦμα, ἵνα τῷ τὰ πάντα ἐρευνῶντι καὶ γινώσκοντι καὶ τὰ βάθη τοῦ θεοῦ πνεύματι θεὸν καταλάβῃ, καὶ μηκέτι τοῦ πρόσω δέηται, τὸ ἔσχατον ὀρεκτὸν ἔχων ἤδη, καὶ εἰς δὲ πᾶσα σπεύδει καὶ πολιτεία τοῦ ὑψηλοῦ καὶ διάνοια;

5

7. Τί γάρ ποτε ὑπολήψῃ τὸ θεῖον, εἴπερ ὅλαις ταῖς λογικαῖς πιστεύεις ἐφόδοις; ἢ πρὸς τί σε ὁ λόγος ἀνάξει βασανιζόμενος, ὃ φιλοσοφώτατε σὺ καὶ θεολογικώτατε καὶ καυχώμενε εἰς τὰ ἄμετρα; πότερον σῶμα; καὶ πῶς τὸ ἄπειρον, καὶ ἀόριστον, καὶ ἀσχημάτιστον, καὶ ἀναφές, 10 καὶ ἀόρατον; ἢ καὶ ταῦτα σώματα; τῆς ἐξουσίας· οὐ γὰρ αὕτη φύσις σωμάτων. ἢ σῶμα μὲν, οὐχὶ ταῦτα δέ; τῆς παχύτητος· ἵνα μὴδὲν πλεόν ἡμῶν ἔχῃ τὸ θεῖον. πῶς γὰρ σεπτόν, εἰ περιγραφτόν; ἢ πῶς φεύζεται τὸ ἐκ στοιχείων συγκεῖσθαι καὶ εἰς αὐτὰ πάλιν ἀναλύεσθαι, ἢ 15

4 ορεκτον] -των e 7. 6 ολαις] ολωτ abde 'Coisl. 3 Or. 1' || 7 εφοδοις] 'Coisl. 1 ορμαις' (perperam) || 11 σωματα]+ω f || 12 αυτη] αυτη ut vid cef || ταυτα δε]+ω f || 15 οη η cdef

1. τῷ τ. π. ἐρευνῶντι κτλ.] 1 Cor. ii 10.

3. τοῦ πρόσω] 'no longer needs to advance.'

ib. τὸ ἔσχ. ὀρεκτόν] 'the ultimate object of desire.' The phrase comes originally from Arist. *Metaph.* xii 7.

4. πολιτεία τ. ὑψηλοῦ] 'all a high-minded man's life.'

7. To begin with, God cannot be corporeal; which would involve being dissoluble.

6. ὅλαις τ. λογ....ἐφόδοις] The reading ὅλαις ('if you rely at all') would not make so strong an argument against Eunomian self-confidence. Ἐφοδος practically = 'method.'

8. βασανιζόμενος] a logical parallel to ὅλαις;—'however much you rack it.'

9. καυχ. εἰς τὰ ἄμετρα] 'boasting of your command of the infinite.'

ib. σῶμα]—of course, a very unlikely alternative for the Eunomians

to choose; and it must be admitted that Gr. somewhat begs the question, as against them, in the next clause.

ib. καὶ πῶς] sc. σῶμά ἐστιν (or ἂν εἴη).

11. ἢ καὶ ταῦτα σ.] 'Are bodies to be so described?'

ib. τ. ἐξουσίας] 'a stretch of power,' to confer such properties upon a body!

12. σῶμα μὲν, οὐχὶ τ. δέ] 'Will you make Him a body and drop these attributes?' This Gr. characterizes as 'gross.' For παχύτητος cp. § 4 τὸ παχὺ τοῦτο σαρκίον.

13. ἵνα...ἔχῃ] a good example of that not 'final' use of ἵνα which is familiar in the N.T.

14. σεπτόν] from σέβεσθαι, 'an object of devotion.' Gr. does not mean that the fact of being περιγραφτόν would by itself preclude being σεπτόν, but that all that is connoted by περιγραφτόν would.

καὶ ὅλως λύεσθαι; σύνθεσις γὰρ ἀρχὴ μάχης· μάχη δὲ διαστάσεως· ἡ δὲ λύσεως· λύσις δὲ ἀλλότριον πάντη θεοῦ καὶ τῆς πρώτης φύσεως. οὐκ οὖν διάστασις, ἵνα μὴ λύσις· οὐδὲ μάχη, ἵνα μὴ διάστασις· οὐδὲ σύνθεσις, ἵνα 5 μὴ μάχη· διὰ τοῦτο οὐδὲ σῶμα, ἵνα μὴ σύνθεσις. ἐκ τῶν τελευταίων ἐπὶ τὰ πρῶτα ὁ λόγος ἀνιῶν οὕτως ἵσταται.

8. Πῶς δὲ καὶ σωθήσεται τὸ διὰ πάντων διήκειν καὶ πληροῦν τὰ πάντα θεόν, κατὰ τό· Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ; λέγει κύριος, καί· Πνεῦμα κυρίου 10 πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην, εἰ τὸ μὲν περιγράφει, τὸ δὲ περιγράφεται; ἡ γὰρ διὰ κενοῦ χωρήσει τοῦ παντός, καὶ τὰ πάντα οἰχήσεται ἡμῖν, ἵν' ὕβρισθῇ θεός, καὶ σῶμα γενόμενος, καὶ οὐκ ἔχων ὅσα πεποίηκεν· ἡ σῶμα ἐν σώμασιν ἔσται, ὅπερ ἀδύνατον· ἡ πλακῆσεται καὶ ἀντι-

8. 10 περιγραφοί] -φει 'Reg. a': μη περιγράφεται e || 13 om εχων e || 14 καί] η e

1. λύεσθαι] treated as something further than *ἀναλ.* The component elements might conceivably be separated and yet something remain; but λ. would be the complete break up of the whole thing.

id. σύνθεσις] The blending of different elements introduces a possibility of conflict, and so of division, and so of destruction; which is unthinkable in connexion with Him who, if He exists at all, must be the *πρώτη φύσις*, or primary existence, into which no earlier existence enters. Elias observes that the 'Platonic' form of the argument is particularly applicable to the heretical dialecticians whom Gr. has in view.

5. ἐκ τῶν τελ.] In other words, the contention that God is not 'a body' is proved by a *reductio ad absurdum*.

8. Besides, if God were corporeal, His corporeity must involve either the denial of all other corporeities, or His interpenetration with them. Even on the supposition of a 'fifth element' which might be identified with His

corporeity, He would be made subject to motion and to space.

8. τὸ Οὐχί] Jer. xxiii 24.

9. πνεῦμα κ.] Wisd. i. 7. The book is treated as authoritative.

10. τὸ μὲν...τὸ δέ] It seems logically best, if grammatically less obvious, to take τὸ μὲν as the direct acc. after περιγράφει and τὸ δέ as the indirect acc. after περιγράφεται; 'if God should circumscribe one thing and be circumscribed with another.' This, it is assumed, must be the case if God were 'a body.'

11. ἢ γὰρ] as often, 'for otherwise either' etc.

id. διὰ κενοῦ...τ. παντός] 'the universe which He pervades must be empty.'

12. ἵν' ὕβρισθῃ] an answer to the implied rhetorical question, 'And why must everything perish?' 'in order that God may be doubly outraged, by being made a body, and by being deprived of all that He has created.'

14. ἀδύνατον] because 'bodies' are mutually exclusive.

παρατεθήσεται, ὥσπερ ὅσα τῶν ὑγρῶν μίγνυται, καὶ τὸ μὲν τέμνει, ὑπὸ δὲ τοῦ τμηθήσεται, ὃ καὶ τῶν Ἐπικουρείων ἀτόμων ἀτοπώτερόν τε καὶ γραωδέστερον· καὶ οὕτω διαπεσεῖται ἡμῖν, καὶ σῶμα οὐχ ἔξει, οὐδὲ πῆξιν τινα, ὃ περὶ τοῦ σώματος λόγος. εἰ δὲ αὐλον φήσομεν, εἰ μὲν τὸ 5 πέμπτου, ὥς τισιν ἔδοξε, καὶ τὴν κύκλῳ φορὰν φερόμενον, ἔστω μὲν αὐλὸν τι καὶ πέμπτου σῶμα, εἰ βούλονται δέ, καὶ ἀσώματον, κατὰ τὴν αὐτόνομον αὐτῶν τοῦ λόγου φορὰν καὶ ἀνάπλασιν· οὐδὲν γὰρ νῦν περὶ τούτου διοίσομαι.

2. *τέμνει*] *τεμεῖ* c || 3. *γραωδέστερον*] + *ως* αἱ *περὶ ταῦτα ἐσχολακοτε* ελη-
ρησαν bde El || 9. *διοίσομαι*] - *μεν* 'Reg. a'

ιδ. *πλακῆσεται* κτλ.] *πλακ.* from *πλέω* 'to weave,' so 'entangle,' 'in-
volve.' It is a somewhat strange
use of the simple verb; but Gr. has
elsewhere *θεῶν πλακῆναι καὶ θεὸν
γενέσθαι ἐκ τῆς μίξεως*. 'An-
τιπ. 'bring into juxtaposition.' What
Gr. understands by the two words is
explained by the comparison with
mixing liquids.

1. *το μὲν τέμνει*] sc. ὁ θεός; the
fut. *τμηθ.* shews that Gr. is no longer
thinking of the liquids, though no
doubt it was the comparison with
them which caused the pres. *τέμνει*.
The supposed interpenetration of the
σῶμα of God with other σῶματα
necessitates constant breaches of
continuity in both.

2. Ἐπικ. ἀτόμων] Cp. p. 19,
above.

3. *γραωδέστερον*] Cp. 1 Tim.
iv 7. The words which follow in
some authorities must be an ancient
gloss. If they belonged to the text
at all, they must needs come in after
τμηθήσεται, where (apparently) no
MS. places them.

ιδ. *διαπεσεῖται*] 'full through,'
'come to nothing'; Plat. *Phaed.* 80c.
The subject of *διαπ.* is ὁ π. τ. σ.
λόγος.

4. *σῶμα οὐχ ἔξει*] It is difficult
in English to keep up the play on
the word σῶμα. Gr. means of course

that the argument for a corporeal
existence of God proves unsubstan-
tial: it has no πῆξιν, 'solidity' (cp.
πάγιος λόγος in § 5).

5. *εἰ δὲ αὐλον*] *ἀ* priv. and ὕλη.
The protasis is broken up into *εἰ μὲν
τὸ πέμπτου* and *εἰ δὲ ἄλλο τι παρὰ τὸ
πέμπτου*. Then the first apodosis is
broken up likewise into *ἔστω μὲν*
and *κατὰ τί δέ*.

ιδ. *τὸ πέμπτου*] The reference
is to the Aristotelian conception of
a "quintessence," or fifth "element,"
besides earth, air, fire and water.
Cp. *Bas. Hex.* i 11.

7. *ἔστω μὲν*] Gr. is willing to
assume for the moment that there is
such a thing as the imagined quint-
essence: οὐδὲν νῦν διοίσομαι, 'I will
not now differ.'

8. *κατὰ τὴν αὐτόνομον* κτλ.]
Almost each word here requires an-
notation. *Λόγος* is 'the word σῶμα,'
or perhaps *ἀσώματον σῶμα*. *Φορὰν*
at first sight seems to refer to *τὴν
κύκλῳ φ.* just above; but there is
prob. no such play upon the word
intended. Gr. seems to employ it
in the sense of 'usage.' Although
no other example of the subst. in
that sense is at hand, the verb is not
infrequently so used. Gr. has *διὰ
γλώσσης φέρειν* 'to speak often of,'
ἀναπλάττειν and its derivatives are
frequent in Gr. Sometimes the prep.

κατὰ τί δὲ τῶν κινουμένων ἔσται καὶ φερομένων, ἵνα μὴ
λέγω τὴν ὕβριν, εἰ τὰ αὐτὰ τοῖς πεποιημένοις ὁ πεποιηκὼς
κινηθήσεται, καὶ τοῖς φερομένοις ὁ φέρων, εἴ γε καὶ τοῦτο
δώσουσι; τί δὲ τὸ τοῦτο πάλιν κινοῦν; τί δὲ τὸ τὸ πᾶν
5 κινοῦν; καὶ κεῖνο τί; καὶ τί πάλιν ἐκεῖνο; καὶ τοῦτο εἰς
ἄπειρον. πῶς δὲ οὐκ ἐν τόπῳ πάντως, εἴ γε φερόμενον;
εἰ δὲ ἄλλο τι παρὰ τὸ πέμπτον φήσουσιν, εἰ μὲν ἀγγελικόν,
πόθεν ὅτι ἄγγελοι σώματα, καὶ τίνα ταῦτα; καὶ πόσον
ὑπὲρ ἄγγελον εἴη θεός, οὗ λειτουργὸς ἄγγελος; εἰ δὲ
10 ὑπὲρ ταῦτα, πάλιν εἰσήχθη σωμάτων ἐσμὸς ἀλόγιστος,
καὶ φλυαρίας βυθός, οὐδαμοῦ στήναι δυνάμενος.

3 και τουτο οιν και ε || 4 το το παν] τουτο το παν b: το παν aef || 8 οι
αγγελοι 'Reg. a' || ποσον]+αν ε 'duo Colb. Or. i'

has its full force, 're-construction,' 'fashioning afresh,' as for ex. in baptism; sometimes it is simply 'to fashion,' 'imagine.' Thus he speaks of matter (ὕλην) as ὑποστᾶσαν ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ τινες ἀγέννητον ἀναπλάττωσιν. So here he seems to mean the 'shaping' which the Aristotelians put upon the word, with a slight suggestion of its being a factitious and not the legitimate construction. This is further expressed by calling it αὐτόνομον, 'their independent,' i.e. arbitrary, 'use and construction of the word.'

1. κατὰ τί] Gr. seems to mean 'in what respect,' i.e. 'by virtue of what part of its being, will this πέμπτον, which is identified with the σῶμα of God, take its place among the things which move and revolve?' It is, however, he says, a ὕβρις, a wanton affront, to assign such a place to God at all, whatever may be the answer to his question.

4. δώσουσι] 'will grant': τοῦτο, sc. that God is ὁ φέρων.

ib. τί δὲ τὸ τοῦτο π. κινοῦν] τοῦτο = τὸ πέμπτον: it (viz. God) moves other things, and itself moves with them; what then moves it? The τὸ πᾶν which follows will then include

the thing which sets τὸ πέμπτον in motion.

6. ἐν τόπῳ] Motion is a change of space-relations, and therefore implies a local position.

7. εἰ δὲ ἄλλο τι] The other alternative (viz. that the σῶμα of God is not the πέμπτον) is again confronted with a dilemma; εἰ μὲν ἄγγελ, εἰ δὲ ὑπὲρ ταῦτα.

8. πόθεν ὅτι] 'whence comes the belief that,' 'how do they know that?'

ib. πόσον...εἴη] In better Greek there would of course be an ἄν: 'how far would God excel an angel?'

10. εἰσέχθη] The aor. gives a liveliness to the argument: the logical consequences are represented as having taken actual effect; as in i 2.

ib. ἐσμὸς] 'a swarm,' said to be derived from ἔημι. 'Ἀλόγιστος' = 'innumerable,' though its possible sense of 'irrational' may perh. have suggested to Gr. the 'abyss of nonsense' which follows. Στῆναι, 'to stop.' It is not clear why the notion that God's (supposed) σῶμα is superior to angelic bodies should 'again introduce a countless swarm of bodies.' Perhaps by πᾶν Gr. only means that this notion is in that respect no

9. Οὕτω μὲν οὖν οὐ σῶμα ἡμῖν ὁ θεός. οὐδὲ γὰρ ἤδη τις τοῦτο τῶν θεοπνεύστων ἢ εἶπεν ἢ παρεδέξατο, οὐδὲ τῆς ἡμετέρας αὐλῆς ὁ λόγος. λείπεται δὲ ἀσώματον ὑπολαμβάνειν. ἀλλ' εἰ ἀσώματον, οὐπω μὲν οὐδὲ τοῦτο τῆς οὐσίας παραστατικόν τε καὶ περιεκτικόν, ὥσπερ οὐδὲ 5 τὸ ἀγέννητον, καὶ τὸ ἀναρχον, καὶ τὸ ἀναλλοίωτον, καὶ τὸ ἄφθαρτον, καὶ ὅσα περὶ θεοῦ ἢ περὶ θεὸν εἶναι λέγεται. τί γὰρ ὄντι αὐτῷ κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν ὑπόστασιν ὑπάρχει τὸ μὴ ἀρχὴν ἔχειν, μηδὲ ἐξίστασθαι, μηδὲ περα- 10 τοῦσθαι; ἀλλ' ὅλον τὸ εἶναι περιλαμβάνειν λείπεται 10 προσφιλοσοφεῖν τε καὶ προσεξετάζειν τῷ γε νοῦν θεοῦ ἀληθῶς ἔχοντι καὶ τελεωτέρῳ τὴν θεωρίαν. ὥς γὰρ οὐκ ἀρκεῖ τὸ σῶμα εἰπεῖν, ἢ τὸ γεγενῆσθαι, πρὸς τὸ καὶ τό, περὶ δὲ ταῦτα, παραστήσαι τε καὶ δηλῶσαι, ἀλλὰ δεῖ καὶ

Θ. 1 om ουν ac || 3 δη] δε e || 5 περιεκτικον] 'deest in nonnullis codd.' || 6 ἀγεννητον] ἀγεννητον c¹ || 8 οντι] ον e || 11 om θεου f 'Or. 1'

better than the former one, because it also implies that the angels have bodies. Otherwise he must mean that the supposition of a body far superior to angelic bodies leaves room for the invention of swarms of intermediate bodies between the angelic bodies and it.

Θ. *We thus reach a negative truth about God, but a negative truth gives us no positive information.*

1. τ. θεοπνεύστων] i.e. it is nowhere taught in the Bible. It is, as Elias says, a heathen and esp. a Stoic speculation.

3. τῆς ἡμ. αὐλῆς] 'does not belong to our fold.'

5. παρστ. τε κ. περιεκτ.] The confession that He is incorporeal does not amount to a positive statement or description of His being.

7. περὶ θεοῦ ἢ περὶ θεόν] The construction with the acc. is the less direct, and therefore suits better the scrupulous εὐλάβεια of Gr.'s language: 'of God or in connexion with

God.'

8. τί γὰρ ὄντι αὐτῷ] The κατὰ τὴν φ. is to be taken with ὑπάρχει, not with ὄντι. The sense is, 'What substantive element is it in God's being, what light does it throw upon His nature and underlying essence, to say that He has no beginning,' etc.? Ἐξίστασις is used in its older, untechnical sense, not = 'person,' but 'substance,' as in Heb. i 3.

9. ἐξίστασθαι...περατοῦσθαι] Ἐξίστ. 'to be moved out of oneself,' so to change: Plat. *Rep.* 380 D ἐκστήναι τῆς φύσεως. Περστ. (from πέρας) 'to be limited': Arist. *de Mund.* ii 2.

10. ἀλλ' ὅλον τὸ εἶναι] 'Nay, the whole of the divine essence is left (untouched by these negative statements) to be conceived of and philosophically treated and examined.'

13. ἔπρὸς τὸ καὶ τό] 'with regard to this or that object': περὶ δὲ ταῦτα, 'to which the description applies.'

ιδ. τὸ ... παραστήσαι τε κ. δ.] coupled by ἢ το εἰπεῖν.

τὸ ὑποκείμενον τούτοις εἰπεῖν, εἰ μέλλοι τελείως καὶ ἀποχρώντως τὸ νοούμενον παραστήσεσθαι· ἡ γὰρ ἀνθρωπος ἡ βοῦς ἡ ἵππος τοῦτο τὸ ἐνσώματον καὶ γεννώμενον καὶ φθειρόμενον· οὕτως οὐδὲ ἐκεῖ στήσεται μέχρι
 5 τοῦ εἰπεῖν ἃ μὴ ἐστὶν ὁ τὴν τοῦ ὄντος πολυπραγμονῶν φύσιν, ἀλλὰ δεῖ, πρὸς τῷ εἰπεῖν ἃ μὴ ἐστι, καὶ ὃ ἐστὶν εἰπεῖν,—ὅσῳ καὶ ῥᾶον ἐν τι περιλαβεῖν, ἢ τὰ πάντα καθ' ἕκαστον ἀπειπεῖν,—ἵνα ἕκ τε τῆς ἀναιρέσεως ὧν οὐκ ἐστι, καὶ τῆς οὐ ἐστὶ θέσεως, περιληφθῇ τὸ νοούμενον. ὁ δὲ δ
 10 μὲν οὐκ ἐστὶ λέγων, σιωπῶν δὲ ὃ ἐστὶ, ποιεῖ παραπλήσιον, ὥσπερ ἂν εἰ τὰ πέντε δις ὅσα ἐστὶν ἐρωτώμενος ὅτι μὲν οὐ δύο λέγοι, οὐδὲ τρεῖς, οὐδὲ τέσσαρες, οὐδὲ πέντε, οὐδὲ εἴκοσιν, οὐδὲ τριάκοντα, οὐδέ τινα, ἵνα συνελὼν εἴπω, τῶν ἐντὸς δεκάδος ἢ δεκαδικῶν ἀριθμῶν· ὅτι δὲ εἴη δέκα μὴ
 15 λέγοι, μὴδὲ ἐρείδοι τὸν νοῦν τοῦ ἐρωτῶντος εἰς τὸ ζητούμενον. πολλῷ γὰρ ῥᾶον καὶ συντομώτερον ἐκ τοῦ ὃ ἐστὶν διὰ οὐκ ἐστὶ δηλῶσαι, ἢ ἐκ τοῦ ἀνελεῖν ἃ μὴ ἐστὶν ὃ ἐστὶν ἐνδείξασθαι.

* Ἡ τοῦτο μὲν παντὶ δῆλον. 10. ἐπεὶ δέ ἐστιν

1 μέλλοι] -λει 'Reg. a' || 6 πρὸς το εἰπ be || 8 om τε a || 11 om αν 'Or. 1' || 12 λεγοι] -ει 'Reg. a tres Colb. Or. 1' ut vid || τρεις ουδε τεσσαρες] τρια ουδε -ρα cde: τρεις ουδε -ρας b || 16 om γαρ d || ἐστιν] +εἰπεω c

1. ἀποχρώντως] 'sufficiently,' 'adequately.'

4. οὐδὲ ἐκεῖ] in the case of incorporeal existences.

ιδ. μέχρι τοῦ εἰπεῖν] In accordance with the double meaning of all such words, *μέχρι* has here the *inclusivae* sense ('so long as'), not the exclusive ('until'). It is much less common when *μ.* is used prepositionally, as here. Οὐ στήσεται μέχρι τ. el. 'will not stop short with saying.' Cp. § 16, 31.

5. πολυπραγμονῶν] 'inquiring.' The word does not necessarily imply censure, esp. in the later Greek. Cyril Jer. uses it of God (*Procat.*

§ 2). The τοῦ ὄντος does not specially refer to God (ὁ ὧν), but quite generally to any existing thing which is under discussion.

8. ἀπειπεῖν] 'to reject,' 'deny.'

ιδ. ἵνα ἕκ τε] depends on δεῖ.

ιδ. ὧν οὐκ ἐστι] by attraction for τούτων ἃ οὐκ ἐ.; so directly after, τῆς οὐ ἐστὶ θ. for τῆς τούτου ὃ ἐστι.

11. τὰ πέντε δις ὅσα ἐ.] 'how many twice five is.'

13. τῶν ἐντὸς δεκάδος ἢ δ. δ.] 'of the numbers below ten or between the multiples of ten.'

15. ἐρείδοι...εἰς] 'satisfy...with'; lit. 'plant firmly...upon.'

19. ἢ] This elliptical and idio-

ἀσώματον ἡμῖν τὸ θεῖον, μικρόν τι προσεξετάσωμεν·
 πότερον οὐδαμοῦ τοῦτο, ἢ ἔστιν ὅπου; εἰ μὲν γὰρ
 οὐδαμοῦ, ζητήσαι τις ἂν τῶν ἄγαν ἐξεταστικῶν, πῶς ἂν
 καὶ εἴη. εἰ γὰρ τὸ μὴ ὄν οὐδαμοῦ, τὸ μηδαμοῦ τυχὸν
 οὐδὲ ὄν. εἰ δέ ἐστὶ πον, πάντως ἐπεὶ περ ἐστὶν ἢ ἐν 5
 τῷ παντὶ ἢ ὑπὲρ τὸ πᾶν. ἀλλ' εἰ μὲν ἐν τῷ παντί,
 ἢ τινι, ἢ πανταχοῦ. καὶ εἰ μὲν ἐν τινι, ὑπ' ἐλάττονος
 περιγραφήσεται τοῦ τινός, εἰ δὲ πανταχοῦ, ὑπὸ πλείονος
 καὶ ἄλλον πολλοῦ, λέγω δὲ τὸ περιεχόμενον τοῦ περιέ-
 χοντος, εἰ τὸ πᾶν ὑπὸ τοῦ παντός μέλλοι περισχεθῆσθαι, 10
 καὶ μηδένα τόπον εἶναι περιγραφῆς ἐλεύθερον. ταῦτα μὲν,

10. 3 τις αν] om αν d || 7 η τινι] εν τινι e. || 10 μελλοι] -λει d

matic use of ἢ suggests the alternative, 'deny this if you can; or let us take it as self-evident and pass on.' The μὲν is strictly answered by ἐπεὶ δέ, and there ought not to be such a break between them as is indicated by the usual division of chapters.

10. Gr. makes a digression to enquire how God is related to space.

2. ἔστιν ὅπου] 'somewhere,' like ἔστιν ὧν in i 5.

3. πῶς ἂν καὶ εἴη] 'how it can exist at all.'

5. πάντως ἐπεὶ περ ἐστὶν ἢ...ἢ] 'it must of course be because it is either...or.'

7. ἢ τινι, ἢ πανταχοῦ] 'it must reside either in a section of the universe, or extending throughout the whole.' The passage which follows is characterized by Gr. himself (in § 11) as σκολιὸν καὶ γριφοειδές. Editors, therefore, and translators may be excused if they have made nonsense of it by wrong punctuation and by impossible renderings. The drift, however, is plain enough. Gr. places his opponent in a dilemma. If the Divine Being is located in a section of the universe, it is circumscribed by something relatively small (τοῦ τινός=the supposed section, ἐλάττονος in comparison with τὸ πᾶν); a notion which is manifestly

absurd. If on the other hand it is located in the universe at large, yet still (*ex hypothesi*) within the universe, then, though the thing which circumscribes it is relatively great (πλ. καὶ ἄλλου πολλοῦ='greater than other great things'), yet none the less it is as much circumscribed as in the former case. This follows from the very statement that τὸ θεῖον is 'in' the universe, which at once involves the relation of the thing containing to the thing contained (grammatically τὸ περιεχόμενον is in apposition to the subject of περιγραφήσεται, and τοῦ περιέχοντος to ἐλάττονος τοῦ τινός and to πλείονος respectively). To complete the argument, however, it is necessary to postulate (ἐλ...μέλλοι) that the universe is not positively infinite but contained within itself if within nothing else, and that as it consists of space-relations it cannot be exempt from the possibility of circumscription. (The grammar of the last clause is apparently irregular, and some word like χρῆ must be supplied from μέλλοι; but it is possible that Gr. intends μέλλοι to stand absolutely and impersonally in both clauses (= 'it is to be a fact'), making τὸ πᾶν περισχ. acc. and inf., like μ. τόπον εἶναι).

εἰ ἐν τῷ παντί. καὶ τοῦ πρὶν γενέσθαι τὸ πᾶν; οὐδὲ γὰρ
 τοῦτο μικρὸν εἰς ἀπορίαν. εἰ δὲ ὑπὲρ τὸ πᾶν, ὅρ' οὐδὲν ἢ
 τὸ διορίσει αὐτὸ τοῦ παντός, ποῦ εἰς τὸ ὑπὲρ τοῦτο, καὶ
 πῶς ἐνοήθη τὸ ὑπεραῖρον καὶ ὑπεραιρομένων οὐκ ὄντος
 5 ὅρου τινὸς τοῦ τέμνοντος ταῦτα καὶ διαρίζοντας; ἢ, ἤ
 πάντως εἶναι τὸ μέσον, καὶ ὃ περατοῖται τὸ πᾶν καὶ τὸ
 ὑπὲρ τὸ πᾶν; καὶ τί ἄλλο τοῦτο ἢ τόπος ἐστίν, ὅνπερ
 ἐφύγομεν; καὶ οὐπω λέγω τὸ περιγραφτὸν πάντως εἶναι
 τὸ θεῖον, καὶ εἰ διανοία καταληπτὸν· ἐν γὰρ περιγραφῇς
 10 εἶδος καὶ ἡ κατάληψις.

11. Τίνος οὖν ἕνεκεν ταῦτα δύλθον, καὶ περιεργότερον
 ἴσως ἢ κατὰ τὰς τῶν πολλῶν ἀκοάς, καὶ κατὰ τὸν νῦν
 κεκρατηκότα τύπον τῶν λόγων, ὃς τὸ γενναῖον καὶ ἀπλοῦν
 ἀτιμάσας τὸ σκολιὸν καὶ γριφοειδὲς ἐπεισηγάσεν· ὡς ἐκ

2 εἰ δε] οὐδ' e || 5 η] εἰ f || 9 om εἰ 'Reg. Cypri.' 11. 12 καὶ κατα]
 om κατα b

1. καὶ τοῦ] 'Ανα, still assuming
 that τὸ θεῖον is located in the uni-
 verse, *where was it*, etc.

2. οὐδὲν ἢ τὸ δ.] Gr. turns to
 the other horn of his first dilemma,
 and asks, What is there (if τὸ θεῖον
 is above the universe) to divide be-
 tween the universe and it? The
 past tense (ἦν, ἐνοήθη) in the preg-
 nant Greek idiom refers back to the
 moment when the opponent is sup-
 posed to have adopted the con-
 clusion.

3. τὸ ὑπὲρ τοῦτο] i.e. ὑπὲρ τὸ πᾶν.

4. τὸ ὑπεραῖρον κ. ὃ.] ὑπερᾶν
 'to transcend' (cp. § 3) represents the
 εἶναι ὑπὲρ τὸ πᾶν. The single art.,
 not repeated before ὑπεραιρόμενον,
 shews, of course, that the difficulty
 lies not in conceiving of the two
 things themselves, but in conceiving
 their relation to each other.

5. ἢ χρεῖ] In English we say,
 'Must there *not* be?'; in Greek '(Is
 there any alternative,) *or must there*
be?'

6. καὶ ὃ π.] Καὶ here adds

another description of τὸ μέσον, not
 a separate thing; and in τὸ μ. the
 art. is used as in τὸ διορίζον just
 above.

7. τοῦτο] sc. τὸ μέσον.

8. ἐφύγομεν] when we asked ποῦ
 τὸ ὑπὲρ [τὸ πᾶν].

10. καὶ οὐπω λέγω κτλ.] 'And
 I do not now insist upon the fact
 that (τὸ π. εἶναι).'

9. ἐν γὰρ] 'for comprehension is
 one form of circumscription.'

11. The purpose of the digression
 was to expose the barren dialectic
 of the Eunomians, as well as to shew
 that God is incomprehensible. He is
 so, not because He grudges the know-
 ledge to man, whom He loves.

14. γριφοειδές] from γρίφος, 'a
 crab-pot,' and so 'a conundrum.' It
 is a hit at the Eunomian style of
 argument.

10. ὡς] = ὥστε. The tree is known
 by its fruits (Matt. vii 20) and the
 absence of light among the Euno-
 mian theologians by the obscurity of
 their language.

τῶν καρπῶν τὸ δένδρον, ὡσκεισθαι λέγω ἐξ τὸ ἐνεργεῖν
 τὰ τοιαῦτα δόγματα σκότος ἐκ τοῦ ἡσυχίου τῶι λεγομένου.
 οὐ γὰρ ἵνα καὶ αὐτὸς παράδοξα λέγειν δόξῃ καὶ περιττὸς
 φαίνωμαι τὴν σοφίαν πλέκων συνδέσμους καὶ διαλύων
 κρατούμενα· τοῦτο δὲ τὸ μετὰ θαῦμα του Δανιήλ· ἀλλ' 5
 ἵν' ἐκεῖνο δηλώσαιμι, ὃ μοι λέγειν ὁ λόγιος ἀπ' ἀρχῆς
 ὥρμησεν. τοῦτο δὲ ἦν τίς το μὴ ληπτοί εἶναι ἀνθρωπίνη
 διανοία τὸ θεῖον, μὴ ὅλοι ὅσον ἐστὶ φαιτάζεσθαι καὶ
 τοῦτο οὔτε διὰ φθόνου.—μακρὰν γὰρ τῆς θείας φύσεως
 φθόνος, τῆς γε ἀπαθούς καὶ μόνως ἀγαθῆς καὶ κυρίας, καὶ 10
 μάλιστα τῶν ἑαυτοῦ κτισμάτων περὶ τὸ τιμιώτατον· τί
 γὰρ Λόγῳ πρὸ τῶν λογικῶν; ἐπεὶ καὶ αὐτὸ τὸ ὑποστήναι
 τῆς ἄκρας ἀγαθοτητος.—οὔτε εἰς τιμὴν ἑαυτοῦ καὶ δόξαν
 τοῦ πλήρους, ἵνα τῷ ἀνεφίκτῳ τὸ τίμιον ἔξη καὶ τὸ
 σεβάσμιον. τοῦτο γὰρ παντὸς σοφιστικὸν καὶ ἀλλότριον, 15
 μὴ ὅτι θεοῦ, ἀλλ' αὐδὲ ἀνθρώπου μετρίως ἐπιεικοῦς, καί
 τι δεξιὸν ἑαυτῷ συνειδύτος, ἐκ τοῦ κωλύειν ἑτέρους τὸ
 πρωτεῖον πορίζεσθαι.

3 παραδοξα] -ξον c 7 ην τι] τι ην c 16 μετρίως] τελειως f

3. καὶ αὐτός] like them.

4. συνδέσμις] The words are a reference to Dan. v 12, where Theodotion's version has ἀναγγέλλων κρατούμενα καὶ λύων συνδέσμους, and a little before, πνεῦμα περισσὸν ἐν αὐτῷ. While Dan., however, 'shewed hard sentences,' and 'dissolved doubts,' the Eunomians 'wove' doubts (set-ter).

6. δηλώσαιμι] 'I did it, not that I may gain credit (subj.), but that I might demonstrate (opt.) what I started with.'

8. μὴδὲ ὅλον] The ὅλον is adverbial, 'nor at all' or 'form an imagination of His greatness.'

10. ἀπαθούς] not 'incapable of suffering,' but 'free from passions,' such as jealousy.

11. τὸ τιμιώτατον] i.e. man. The

next clause (τί γὰρ Δ.) justifies τιμιώτατον.

13. τῆς ἄκρας ἀγ.] sc. ἐστὶ: 'their very existence is an outcome of.'

14. τοῦ πλήρους] agrees with ἑαυτοῦ, and = πλήρως ὄντος; cp. § 31. It is a ref. to Is. i 11. Cp. Athan. Or. ii c. Ar. § 29.

ib. τῷ ἀνεφίκτῳ] from ἐφικνέομαι 'to arrive at'; 'His inaccessibility.'

16. μὴ ὅτι] cp. § 4. θεοῦ is governed by ἀλλότριον, 'foreign to the character of God.'

ib. οὐδέ] loosely thrown in, as if instead of ἀλλ. he had said ἀν-άξιον.

17. δεξιὸν ἐ. συνειδύτος] 'has anything of a proper conscience.'

ib. ἐκ τοῦ κ. ἐ.] a clause epexegetic of τοῦτο.

12. Ἄλλ' εἰ μὲν καὶ δι' ἄλλας αἰτίας, εἰδείεν ἂν οἱ ἐγγυτέρω θεοῦ, καὶ τῶν ἀνεξιχνιάστων αὐτοῦ κριμάτων ἐπόπται καὶ θεωροί, εἴπερ εἰσὶ τινες τοσοῦτοι τὴν ἀρετὴν, καὶ ἐν ἵχνεσιν ἀβύσσου περιπατοῦντες, τὸ δὴ λεγόμενον.
- 5 ὅσον δ' οὖν ἡμεῖς κατεϊλήφαμεν, μικροῖς μέτροις μετροῦντες τὰ δυσθεώρητα, τάχα μὲν, ἵνα μὴ τῷ ῥαδίῳ τῆς κτήσεως ῥάστη γένηται καὶ ἡ τοῦ κτηθέντος ἀποβολή· φιλεῖ γὰρ τὸ μὲν πόνῳ κτηθὲν μᾶλλον κρατεῖσθαι, τὸ δὲ ῥαδίως κτηθὲν καὶ ἀποπτύεσθαι τάχιστα, ὡς πάλιν ληφθῆναι
- 10 δυνάμενον· καὶ οὕτως εὐεργεσία καθίσταται τὸ μὴ πρόχειρον τῆς εὐεργεσίας, τοῖς γε νοῦν ἔχουσι. τάχα δέ, ὡς μὴ ταῦτόν ἡμᾶς τῷ πεσόντι ἐωσφόρῳ πᾶσχειν, ἐκ τοῦ τὸ φῶς ὅλον χωρῆσαι κατέναντι κυρίου παντοκράτορος τραχηλῶν, καὶ πίπτειν ἐκ τῆς ἐπάρσεως πτώμα πάντων
- 15 ἐλεεινότατον. τυχὸν δέ, ἵν' ἢ τι πλεον ἐκείθεν ἄθλον φιλοποιίας καὶ λαμπροῦ βίου τοῖς ἐνταῦθα κεκαθαρμένοις καὶ μακροθυμοῦσι πρὸς τὸ ποθούμενον. διὰ τοῦτο μέσος ἡμῶν τε καὶ θεοῦ ὁ σωματικὸς οὗτος ἴσταται γνόφος, ὥσπερ ἡ νεφέλη τὸ πάλαι τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Ἑβραίων.
- 20 καὶ τοῦτό ἐστιν ἴσως, ὃ ἔθετο σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ,

12. 9 ἀποπτύεσθαι] -εται 'Or. 1' || 13 χωρῆσαι] +καὶ ε | 19 om το εf

12. *Perhaps one reason for the difficulty of knowing God properly is to make us value the knowledge; another, to save us from pride, or to enhance the reward of earnest search. In any case, the infirmity of our bodily nature necessarily colours all our ideas of God.*

1. δι' ἄλλας αἰ.] other than those which he is about to allege.

2. ἀνεῖχιν. ... κριμάτων] Cp. Rom. xi 33. The form of the sentence is quite general, and may include both angelic beings and (though somewhat ironically) privileged human beings also.

4. ἐν ἵχν. ἀβ. περιπ.] Job xxxviii 16 (LXX.).

6. τῷ ῥαδίῳ τῆς κτ.] 'lightly'

gotten, lightly spent.'

8. μᾶλλον κρατεῖσθαι] 'the more firmly held.'

10. τὸ μὴ πρόχειρον] The very fact that the benefit is not too easily attained is itself a benefit.

12. ἐωσφόρῳ] 13. xiv. 12.

13. χωρῆσαι, 'take in.'

15. κατέναντι κ. π. τρ.] Job xv 25. Τραχ. is to lift up the neck, like a rearing horse.

15. ἐκείθεν] 'on yonder side' of death: cp. i 8.

19 τῶν Αἰγ. κ. τ. Ἑβ.] Ex. xiv 20. That cloud was only an obstruction on the Egyptian side of it.

20. ὃ ἔθετο σκότος] 'the darkness which He made' etc. Ps. xvii (xviii)

12.

τὴν ἡμετέραν παχύτητα, δι' ἣν ὀλίγοι καὶ μικρὸν δια-
κύντουσιν. τοῦτο μὲν οὖν φιλοσοφεῖτωσαν οἷς ἐπιμελὲς,
καὶ ἀνίτωσαν ἐπὶ πλείστον τῆς διασκέψεως. ἡμῖν δ' οὖν
ἐκεῖνο γνώριμοι τοῖς δεσμίοις τῆς γῆς, ὃ φησιν ὁ θεῖος
Ἱερεμίας, καὶ τὸ παχὺ τοῦτο σαρκίον περιβεβλημένοι, ὅτι 5
ὥσπερ ἀδύνατον ὑπερβῆναι τὴν ἑαυτοῦ σκιάν, καὶ τῷ λίαν
ἐ' ευχόμεν·, —φθάνει γὰρ αἰεὶ τοσοῦτον, ὅσον καταλαμβάνε-
ται,—ἢ τοῖς ὁρατοῖς πλησιάσαι τὴν ὄψιν δίχα τοῦ ἐν μέσῳ
φωτὸς καὶ ἀέρος, ἢ τῶν ὑδάτων ἔξω τὴν νηκτὴν φύσιν
διολισθαίνειν, οὕτως ἂμ χανον τοῖς ἐν σώμασι δίχα τῶν 10
σωματικῶν πάντῃ γενέσθαι μετὰ τῶν νοουμένων. αἰεὶ γάρ
τι παρεμπεσεῖται τῶν ἡμ-τέων, κἂν ὅτι μάλιστα χωρίσας
ἑαυτὸν τῶν ὁρωμένων ὁ νοῦς, καὶ καθ' ἑαυτὸν γενόμενος,
προσβάλλειν ἐπιχειρῇ τοῖς συγγενέσι καὶ ἀοράτοις.
γνώση δὲ οὕτως. 15

13. Οὐ πνεῦμα καὶ πῦρ καὶ φῶς, ἀγάπη τε καὶ σοφία
καὶ δικαιοσύνη, καὶ νοῦς καὶ λόγος, καὶ τὰ τοιαῦτα, αἱ
προσηγορίαι τῆς πρώτης φύσεως; τί οὖν; ἢ πνεῦμα
νοήσεις δίχα φορᾶς καὶ χύσεως; ἢ πῦρ ἔξω τῆς ὕλης, καὶ
τῆς ἄνω φορᾶς, καὶ τοῦ ἰδίου χρώματός τε καὶ σχήματος; ἢ 20
φῶς οὐκ αέρι σύγκρατόν τε καὶ ἀφετὸν τοῦ οἴου γεννῶντός

4 om ο θειος c || 5 προβεβλημενοι cde || 6 υπερβηναι] εστιν υπερβαι-
νειν 'Reg. Cypr.' || 10 σωμασι]-τι c 13. 18 πρωτης] θειας df ||
19 χυσεως] συγχυσεως d

2. οἱς ἐπιμελὲς] 'who make it
their business.'

4. ἐκεῖνο] viz. what follows.

13. τοῖς δ. τῆς γῆς] Lam. iii 34.

5. τὸ π. τ. σαρκίον] Cp. § 4.

13. περιβεβλημένοι] The read-
ing προβ., though perh. less strongly
supported by the mss., has in its
favour Gr.'s characteristic use of
πρόβλημα; see iv 6.

7. φθάνει κτλ.] 'it always anti-
cipates your movement by just the
step you take to catch it.'

9. τῶν ὑδάτων ἔξω] Ἐξω comes
after its case. Νηκτὴν from νήχω

'to swim'; v. φύσις, 'the swimming
kind,' i.e. fish. Διολισθ. 'to glide
along.' Cp. § 24.

13. The most abstract conceptions
have to be conveyed in language of a
concrete nature, through which the
mind, in its longing after God, strug-
gles with difficulty.

18. τῆς πρ. φύσεως] Cp. § 3, 7, 14.

19. φορᾶς :: χύσεως] 'movement
and effusion': χύσις seems to refer
to the source, from which the breath
(wind) is emitted. Cp. χέμενον below.

21. σύγκρατόν τε] a curious use
of τε, which is here attached to the

τε καὶ φωτίζοντες; νοῦν δὲ τίνα; μὴ τὸν ἐν ἄλλῳ, καὶ οὐ κινήματα τὰ διανοήματα, ἡμερούμενα ἢ προβαλλόμενα; λόγον δὲ τίνα παρὰ τὸν ἡσυχάζοντα ἐν ἡμῖν, ἢ χεόμενον; ὁκνῶ γὰρ εἰπεῖν, λυόμενον. εἰ δὲ καὶ σοφίαν, 5 τίνα παρὰ τὴν ἔξιν, καὶ τὴν ἐν τοῖς θεωρήμασιν. εἴτε θείους, εἴτε καὶ ἀνθρωπίνους; δικαιοσύνην τε καὶ ἀγάπην, οὐ διαθέσεις ἐπαινουμένας, καὶ τὴν μὲν τῆς ἀδικίας, τὴν δὲ τοῦ μίσους ἀντίπαλον, ἐπιτεινομένας τε καὶ ἀνιμένας, προσγινομένας τε καὶ ἀπογινομένας, καὶ ὅλως τοιούσας 10 ἡμᾶς καὶ ἀλλοιούσας, ὥσπερ αἱ χροαὶ τὰ σώματα; ἢ δὲ τούτων ἀποστάντας ἡμᾶς αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ θεῖον ἐκ τούτων ἰδεῖν, ὡς οἶόν τε, μερικὴν τινα φαντασίαν ἐκ τῶν εἰκασμάτων

1 μῆ] η c: εἰ μὴ d || ἐν] ἐπ' e || 2 ὁμ τα διανοήματα f || 5 ἐν τοῖς] + νοήμασι καὶ 'Reg. a' || 8 ἀνιμένας] ἀνιμένας b 'allique' || 9 ὁμ προσγινομένας... ἀπογινομένας e: προγινομένας f || 11 ὁμ ἐκ τούτων def

whole phrase οὐκ ἄ. σύγκρατον, not merely to σύγκρ., unless we are to suppose that Gr. at first intended to say instead of ἀφετὸν τ. οἶον γ., 'detached from that which generates it, so to speak,' some word like σύνδετον, 'connected with.'

1. μὴ τὸν ἐν ἄλλῳ] Μὴ here expects the affirmative answer: 'is it not?'. We cannot think of νοῦς as existing independently, but as a faculty of something or some one.

2. οὐ κινήμ. τὰ δ.] not 'whose movements are thoughts,' but 'whose movements thoughts are.' The point is that we cannot imagine thoughts, uttered or unuttered, without some kind of movement, which involves a change, in the mind which thinks them.

4. χεόμενον] The word is often used of producing a sound. Gr. uses it here to bring out the notion of dissipation inseparable from utterance. He shrinks however from saying 'dissolved,' 'perishing' (λυόμε.), because, although the sound comes to an end, there is a sense in

which the 'word' remains. What Gr. means by λυόμενον is made clear by iv 17 λυόμενῃ φωνῇ.

5. τὴν ἔξιν. κ. τ. ἐν τ. θεωρ.] Wisdom can only be conceived of as a 'habit' (the Aristotelian word) of some personal subject, and occupied upon some object. It cannot be conceived of as isolated and self-existent.

7. διαθέσεις] In the same way 'righteousness,' 'love,' are 'dispositions' of a person, not abstract things; and for us they derive their meaning from a contrast with their opposites. They are, moreover constantly changing, and the subject in which they reside varies accordingly.

11. τούτων ἀποστ.] The ταῦτα must mean the relative notions which Gr. has shewn to be inseparable from the προσγγορία which he has discussed. He cannot mean the προσγγ. themselves, because he goes on to use them as εἰκασματα. In the next sentence τούτων = τῶν εἰκασμάτων.

συλλεγομένους; τίς οὖν ἡ μηχανὴ ἐκ τούτων τε καὶ μὴ ταῦτα; ἡ πῶς ταῦτα πάντα, καὶ τελείως ἕκαστον, τὸ ἐν τῇ φύσει ἀσύνθετον καὶ ἀνείκαστον; οὕτω κάμνει ἐκβῆναι τὰ σωματικά ὃ ἡμέτερος νοῦς, καὶ γυμνοῖς ὁμιλῆσαι τοῖς ἀσωματοῖς, ἕως σκοπεῖ μετὰ τῆς ἰδίας ἀσθενείας τὰ ὑπὲρ 5 δύναμιν. ἐπεὶ ἐφίεται μὲν πᾶσα λογικὴ φύσις θεοῦ καὶ τῆς πρώτης αἰτίας· καταλαβεῖν δὲ ἀδυνατεῖ, δι' ἧς εἰπον αἰτίας. κάμνονσα δὲ τῷ πόθῳ, καὶ οἷον σφαδάζουσα, καὶ τὴν ζημίαν οὐ φέρουσα, δευτερον ποιεῖται πλοῦν, ἡ πρὸς τὰ ὁρώμενα βλέψαι, καὶ τούτων τι ποιῆσαι θεόν, κακῶς 10 εἰδυῖα, —τί γὰρ τῶν ὁρατῶν τοῦ ὁρῶντος καὶ πόσον ἐστὶν ὑψηλότερόν τε καὶ θεοειδέστερον, ἢ ἡ τὸ μὲν προσκυνοῦν, τὸ δὲ προσκυνούμενον;—ἡ διὰ τοῦ κάλλους τῶν ὁρωμένων καὶ τῆς εὐταξίας θεὸν γνωρίσαι, καὶ ὁδηγῶ τῇ ὄψει τῶν ὑπὲρ τὴν ὄψιν χρήσασθαι, ἀλλὰ μὴ ζημιωθῆναι θεὸν διὰ 15 τῆς μεγαλοπρεπείας τῶν ὁρωμένων.

14. Ἐντεῦθεν οἱ μὲν ἥλιον, οἱ δὲ σελήνην, οἱ δὲ

3 φυσεῖ] + καὶ ε || 10 ποιῆσαι] -σασθαι ε || 11 οὐ ἐστιν ε

1. τίς οὖν ἡ μ. κτλ.] By what contrivance, he asks, can we construct an imagination of God out of these materials and yet not identified with them? How can we use words like 'light' and 'love' to help in representing Him to our minds, and yet eliminate from the representation notions which are of the very essence of 'light' and 'love' as known to us?—The sentence is elliptical: ἡ μηχανή is not the φαντασία which we attempt to form ἐκ τούτων: in full it would be something like τίς ἡ μηχανή ἐκ τούτων τε συλλέγεσθαι φ. κ. μ. τ.

2. ἡ πῶς τ. π.] Supposing the difficulty last stated to be surmounted, how can we reconcile the thought of God's absolute unity with that of a combination of separate images, even when these images are carried to their perfection?

3. κάμνει] 'wears itself...so long as it investigates.'

8. σφαδάζουσα] 'to plunge,' like a restive horse.

9. δεῦτερον π. πλοῦν] a well-known proverb, like 'trying the second string.' The mind finds itself unable to comprehend God, but it cannot give up trying. Two alternatives lie before it; either to fall into idolatry, or to use nature as a suggestion of what is above nature.

10. κακῶς εἰδυῖα] 'and it makes a great mistake.'

15. ζημιωθῆναι θ.] It was the fear of this ζημία, as Gr. has said, which led to idolatry (in the wide sense of the word); and by idolatry they incurred it.

14. Some, impatient of the struggle, sink into worship of natural objects, or of images.

17. ἐντεῦθεν] sc. διὰ τῆς μεγαλοπρεπείας. Cp. Wisd. xiii 3.

ἀστέρων πλήθος, οἱ δὲ οὐρανὸν αὐτὸν ἅμα τούτοις, οἷς καὶ
 τὸ πᾶν ἄγειν δεδώκασιν κατὰ τὸ ποιοῦν ἢ ποσὸν τῆς κινήσεως·
 οἱ δὲ τὰ στοιχεῖα, γῆν, ὕδωρ, ἀέρα, πῦρ, διὰ τὸ χρειώδες,
 ὧν ἄνευ οὐδὲ συστήναι δυνατόν τὸν ἀνθρώπινον βίον· οἱ
 5 δὲ ὅ τι τύχοιεν ἕκαστος τῶν ὁρατῶν ἐσεβάσθησαν, ὧν
 ἐώρων τὰ κάλλιστα θεοὺς προστησάμενοι. εἰσὶ δὲ οἱ καὶ
 εἰκόνας καὶ πλάσματα, πρῶτα μὲν τῶν οἰκείων, οἳ γε
 περιπαθέστεροι καὶ σωματικώτεροι, καὶ τιμῶντες τοὺς
 ἀπελθόντας τοῖς ὑπομνήμασιν· ἔπειτα καὶ τῶν ξένων, οἱ
 10 μετ' ἐκείνους καὶ μακρὰν ἀπ' ἐκείνων, ἀγνοοῖα τῆς πρώτης
 φύσεως, καὶ ἀκολουθία τῆς παραδοθείσης τιμῆς, ὡς ἐννόμου
 καὶ ἀναγκαίας, ἐπειδὴ χρόνῳ τὸ ἔθος βεβαιωθὲν ἐνομίσθη
 νόμος. οἶμαι δὲ καὶ δυναστείαν τινὲς θεραπεύοντες, καὶ
 ῥώμην ἐπαινέσαντες, καὶ κάλλος θαυμάσαντες, θεὸν ἐποίη-
 15 σαν τῷ χρόνῳ τὸν τιμώμενον, προσλαβόμενοί τινα καὶ
 μῦθον τῆς ἐξαπάτης ἐπικούρου.

15. Οἱ ἐμπαθέστεροι δὲ αὐτῶν καὶ τὰ πάθη θεοὺς
 ἐνόμισαν, ἢ θεοὺς ἐτίμησαν, θυμόν, καὶ μαιφονίαν, καὶ
 ἀσέλγειαν, καὶ μέθην, καὶ οὐκ οἶδ' ὅ τι ἄλλο τῶν τούτοις
 20 παραπλησίων, οὐ καλὴν οὐδὲ δικαίαν ταύτην ἀπολογίαν

14. 16 εξαπατης] -τησεως he
 λογίαν ταυτην ce

15. (8 θεοις] θεους de || 10 απο-

2. κατὰ τὸ ποιοῦν ἢ ποσὸν τ. κ.]
 It is hard to see what Gr. means by
 this phrase. Elias gives an elabo-
 rate double explanation which only
 shews how much it puzzled him.
 Prob. by τὸ ποσὸν Gr. means 'the
 rate' of motion,—the planets e.g.
 moving at a different 'rate' from
 the fixed stars; while τὸ ποιοῦν would
 include their conjunctions.

5. ὅ τι τύχοιεν ἐκ. τ. ὁρ.] Τῶν
 ὁρ. depends on ὅ τι; ἐκ. is in app.
 to the subj. of τύχ.; 'any visible ob-
 ject which they happened individu-
 ally' to select.

6. προστησ.] Cp. § 1.

8. περιπαθέστεροι] 'more emo-

tional.'

id. τοὺς ἀπελθόντας] Cp. Wisd.
 xiv 15 f. The καὶ couples τιμῶντες
 κτλ. to τῶν οἰκ., not to σωματικ.

10. τῆς πρ. φύσεως] Cp. § 13.

12. χρόνῳ τὸ ἔθος κτλ.] Wisd.
 xiv 16 εἰτα ἐν χρόνῳ κρατυθὲν τὸ
 ἀσεβὲς ἔθος ὡς νόμος ἐφυλάχθη.

15. προσλαβ. τ. κ. μῦθον] Gr.
 adopts the Euemerist view of my-
 thology.

16. Some deify their own pas-
 sions, and end in utter degradation.
 The Evil One deceives them into
 worshipping himself as God.

17. καὶ τὰ πάθη] Cp. i 6.

18. θεοὺς ἐτ.] set gods over them.

εὐράμενοι τῶν οἰκείων ἀμαρτημάτων. καὶ τοὺς μὲν ἀφήκαν
 κάτω, τοὺς δὲ ὑπὸ γῆν ἔκρυψαν,—τοῦτο συνετῶς μόνον,—
 τοὺς δὲ ἀνήγαγον εἰς τὸν οὐρανόν. ὦ τῆς γελοίας κληρο-
 δοσίας. εἶτα ἐκάστω τῶν πλασμάτων ὄνομά τι θεῶν ἢ
 δαιμόνων ἐπιφημίσαντες, κατὰ τὴν ἐξουσίαν καὶ αὐτονομίαν 5
 τῆς πλάνης, καὶ ἀγάλματα ἰδρυσάμενοι, ὧν καὶ τὸ πολυτελὲς
 δέλεαρ, αἵμασί τε καὶ κνίσσαις, ἔστι δὲ οἷ γε καὶ πράξισι
 λίαν αἰσχυραῖς, μανίαις τε καὶ ἀνθρωποκτονίαις, τιμᾶν
 τοῦτο ἐνόμισαν. τοιαύτας γὰρ ἔπρεπεν εἶναι θεῶν τοιού-
 των καὶ τὰς τιμάς. ἤδη δὲ καὶ κνωδάλοις, καὶ τετρα- 10
 πόδοις, καὶ ἔρπετοῖς, καὶ τούτων τοῖς αἰσχίστοις τε καὶ
 γελοιοτάτοις, ἑαυτοὺς καθύβρισαν, καὶ τούτοις φέροντες
 τὴν τοῦ θεοῦ δόξαν προσέθηκαν· ὥς μὴ ῥάδιον εἶναι κρίναι,
 ποτέρον δεῖ καταφρονεῖν μᾶλλον τῶν προσκυνούντων ἢ
 τῶν προσκυνουμένων. τάχα δὲ καὶ πολὺ πλεόν τῶν λα- 15
 τρευνόντων, ὅτι λογικῆς ὄντες φύσεως, καὶ χάριν θεοῦ
 δεξάμενοι, τὸ χειρόν ὥς ἄμεινον προεστήσαντο. καὶ τοῦτο
 τοῦ πονηροῦ τὸ σόφισμα, τῷ καλῷ καταχρησαμένου πρὸς
 τὸ κακόν, οἷα τὰ πολλὰ τῶν ἐκείνου κακουργημάτων.
 παραλαβὼν γὰρ αὐτῶν τὸν πόθον πλανώμενον κυτὰ θεοῦ 20
 ζήτησιν, ἔν' εἰς ἑαυτὸν περισπάσῃ τὸ κράτος, καὶ κλέψῃ

2 ἐκρυψαν] ἀπερριψαν 'Reg. Cyr.' || 3 om τον 'Or. 1' || 7 οι γε] οτε be ||
 8 τιμαν τουτο] τουτο τιμαν d: τιμαν τουτους 'Reg. Cyr.' || 14 ποτερον] -ρων
 d 'tres Colb.' || 17 προεστησαντο] προετιμησαντο 'Reg. Cyr.' || 20 πλανωμενον]
 -ων b || 21 περισπαση] επισπαση b

2. τοῦτο συνετῶς μόνον] A grimly humorous parenthesis: to bury them under ground was the only sensible part of the arrange-
 ment.

4. τῶν πλασμάτων] 'these counterfeits.' Gr. means the personifications of the passions, not (as in § 14) the image of them; of the images he has yet to speak.

5. ἐξουσίαν κ. αὐτονομίαν] Cp. for ἐξ. § 7; for αὐτον. § 8: 'arbitrary license.'

10. ἤδη δέ] like iam for ποx. Κνωδάλα, 'monsters.'

id. τ. τετραπ. κ. ἔρπ.] Cp. Rom. i 23; Wisd. xi 15 (16) ἄλογα ἔρπετά κ. κνωδάλα εὐτελῆ.

15. τῶν λατρ.] sc. δεῖ καταφρονεῖν.

16. χάριν θ. δεξ.] Gr. is using the word in a free and untechnical sense.

19. οἷα τ. π.] predicate. The constr. is τοῦτο τ. σοφ. [ἦν τοιοῦτο] οἷα τ. π.

20. παραλαβὼν] Cp. i 7 παρ' ἡμῶν... λαμβάνειν.

τὴν ἐφῄσιν, ὥσπερ· ὑψλόν· χειραγωγῶν ὁδοῦ τινὸς ἐφίεμενον.
ἄλλους ἰλλαχοῦ κατεκρήμνισε, καὶ διέυπειρει εἰς ἓν τι
θανάτου καὶ ἀπωλείας βάραθρον

16. Οὗτοι μὲν δὴ ταῦτα· ἡμᾶς δὲ ὁ λόγος δεξιόμενος
5 ἐφιεμένους θεοῦ, καὶ μὴ ἀνεχομένους τὸ ἀνηγεμόνευτόν τε
καὶ ἀκυβέρνητον, εἴτα τοῖς ὀρωμένοις προσβάλλων καὶ
τοῖς ἀπαρχῆς ἐντυγχανων, οὔτε μέχρι τούτων ἔστησαν.—
οὐ γὰρ ἦν λόγου δοῦναι τὴν ἡγεμονίαν τοῖς ὁμοτίμοις κατὰ
τὴν αἴσθησιν,—καὶ διὰ τούτων ἄγει πρὸς τὸ ὑπὲρ ταῦτα,
10 καὶ δι' οὗ τούτοις τὸ εἶναι περίεστιν. τί γὰρ τὸ τάξαν τὰ
οὐράνια καὶ τὰ ἐπίγεια. ὅσα τε δι' αἴρος καὶ ὅσα καθ' ὕδατος,
μᾶλλον δὲ τὰ πρὸ τούτων, οὐρανόν, καὶ γῆν, καὶ αέρα,
καὶ φύσιν ὕδατος; τίς ταῦτα ἔμιξε καὶ ἐμέρισεν; τίς ἡ
κοινωνία τούτων πρὸς ἀλλήλα, καὶ συμφυία, καὶ σύμπνοια;
15 ἐπαινῶ γὰρ τὸν εἰρηκότα, κἂν ἀλλότριος ᾗ. τί τὸ ταῦτα

1 ἐφῄσιν] αἰσθῆσιν c 16. ὁ προσβάλλων] προβαλὼν 'Reg. a, Or. i' ||
8 ἡγεμονίαν] ὁμοτιμίαν b || 13 τις ἡ κοινωνία] om. η c

1. ἐφῄσιν] 'desire,' from ἐφίεσθαι (§ 13).

16. *We, on the other hand, are led by reason to worship, not nature, but the Author of nature and its wonderful order.*

4. ὁ λόγος] 'reason.' When Reason is said to have taken us in hand, Gr. means both the reasonable instruction given by the Church, and our own reasonable reflexion upon it. It is, of course, contrasted with ὁ πονηρός of the previous section.

6. προσβάλλων] intrans., as in § 6.

ιδ. κ. τοῖς ἀπαρχῆς ἐντ.] Passing over the more ephemeral objects, its attention was arrested by those which are coeval with creation, like sun and moon; but it did not allow us to stop (ἐστησεν) there. Μέχρι as in § 9. We should have expected οὐδὲ μ.; if οὔτε is right, Gr. must intend to connect the clause closely with καὶ διὰ τούτων.

8. κατὰ τὴν αἴσθ.] things as much subject to the senses as we are.

10. περίεστιν] 'they still exist'; or perhaps, 'they have existence in abundance'; cp. § 25.

11. δι' αἴρος] sc. φέρεται. Καθ' ὕδατος sc. ἐστίν, 'under the water'; like κατὰ γῆς 'underground': cp. § 24.

13. τίς ἡ κοινωνία] If this is the right reading, of course it is 'what is this partnership?' i.e. whence came it? If we read τίς κ., κοιν. κ. συμφ. κ. συμπν. must be in apposition to the τίς before ἔμιξε, 'who combined and distributed them? what partnership and union and concord between them?'

15. τὸν εἰρηκότα] 'him who said it.' There is no reason to think that the words which follow are a direct quotation. Nor indeed are the foregoing, but they seem more likely to have had their origin in a reminiscence of something that Gr. had read than the comparatively colourless words which follow. It is harder, however, to say, whom Gr.

κεκωληκός καὶ ἄγον τὴν ἄληκτον φορεῖν καὶ ἀκώλυτον; ἄρ' οὐχ ὁ τεχνίτης τούτων, καὶ πᾶσι λόγον ἐνθείς, καθ' ὃν τὸ πᾶν φέρεται τε καὶ διεξάγεται; τίς δὲ ὁ τεχνίτης τούτων; ἄρ' οὐχ ὁ πεποιθώς ταῦτα καὶ εἰς τὸ εἶναι παραγαγών; οὐ γὰρ δὴ τὰ αὐτομάτῳ δοτέον τοσαύτην δύναμιν. ἔστω 5 γὰρ τὸ γενέσθαι τοῦ αὐτομάτου. τίος τὸ τάξαι; καὶ τοῦτο, εἰ δοκεῖ, δώμεν. τίος τὸ τηρῆσαι καὶ φυλάξαι καθ' οὓς πρῶτον ὑπέστη λόγους; ἑτέρου τινός, ἢ τοῦ αὐτομάτου; ἑτέρου δηλαδὴ παρὰ τὸ αὐτόματον. τοῦτο δὲ τί ποτε ἄλλο πλὴν θεός; οὕτως ὁ ἐκ θεοῦ λόγος, καὶ πᾶσι σύμ- 10 φυτος, καὶ πρῶτος ἐν ἡμῖν νόμος, καὶ πᾶσι συνημμένος, ἐπὶ θεὸν ἡμᾶς ἀνήγαγεν ἐκ τῶν ὀρωμένων. καὶ δὴ λέγωμεν ἀρξάμενοι πάλιν.

17. Θεόν, ὃ τί ποτε μὲν ἐστὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν, οὔτε τις εὗρεν ἀνθρώπων πώποτε, οὔτε μὴ εὗρη. ἀλλ' εἰ 15 μὲν εὐρήσει ποτέ, ζητείσθω τοῦτο καὶ φιλοσοφείσθω παρὰ τῶν βουλευμένων. εὐρήσει δέ ὡς ἐμὸς λόγος, ἐπειδὴν τὸ θεοειδὲς τοῦτο καὶ θεῖον, λέγω δὲ τὸν ἡμέτερον νοῦν τε καὶ λόγον, τῷ οἰκείῳ προσμίξῃ, καὶ ἡ εἰκὼν ἀνέλθῃ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον, οὐ νῦν ἔχει τὴν ἑφεσιν. καὶ τοῦτο 20

1 αγον...ακωλυτον] υπο την αληκτον φοραει κα. ακωλυτον αγαγον 'Reg. Cypri.' || 10 om συμφυτος...και πασι h || 12 λεγωμεν] -ομεν be

means by τὸν εἰρ. Elias refers to Orpian *Hætiænt.* i 412 οἷα σὺν φιλό-τητι διακρίνας ἐκέδασσας αἰθέρα τε, κτλ. Jahn prefers Plato *Tim.* 35 A foll. The resemblance is not very close; but in *Tim.* 32 C occur words which come somewhat nearer. The 'body of the world,' Plato there says, was formed of the various elements δι' ἀναλογίας ὁμολογήσαν, φιλίαν τε ἔσχεν...εἰς ταῦτ' αὐτῷ ἐνωθέν. Perh. Opp. comes the nearer to Gr.'s language.

2. λόγον ἐνθεῖς] Gr. does not mean (like Plato) that the universe is conscious of the law by which it acts.

3. διεξάγεται] seems simply to

mean 'is conducted.' Cp. in *Julian.* i 12 διὰ κύκλου τινὸς εὐθύων καὶ διεξάγων τὸν ἅπαντα κόσμον.

5. τῷ αὐτομάτῳ] 'to chance.'

10. πᾶσι σύμφυτος] not exactly = ἐμφυτος, but 'naturally bound up with'; like συνημμένος (from συνάπτειν) just after.

17. Hereafter we shall know as we are known; here, the most privileged attain to a knowledge which is only relatively great.

15. ἀλλ' εἰ μὲν] 'but whether man will ever find.'

19. τῷ οἰκείῳ] 'with that to which it belongs': Vaughan's 'spirits their fair kindred catch.' Cp. § 12 sub fin.

εἶναι μοι δοκεῖ τὸ πᾶν φιλοσοφούμενον. ἐπιγνώσεσθαι ποτε ἡμᾶς, ὅσον ἐγνώσμεθα. τὸ δὲ νῦν εἶναι βραχεῖά τις ἀπορροή πᾶν τὸ εἰς ἡμᾶς φθάνον, καὶ οἶον μεγάλου φωτὸς μικρὸν ἀπαύγασμα. ὥστε καὶ εἰ τις ἐγνω θεόν, ἢ ἐγνω
 5 κένοι μεμαρτύρηται, τοσοῦτον ἐγνω, ὅσον ἄλλου μὴ τὸ ἴσον ἐλλαμφθέντος φανῇσι φωτοειδέστερος. καὶ τὸ ὑπερβάλλον τέλειον ἐνομίσθη, οὐ τῇ ἀληθείᾳ, τῇ δὲ τοῦ πλησίον δυνάμει παραμετρούμενον.

18. Διὰ τοῦτο Ἐνὼς μὲν ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸν
 10 κύριον· ἐλπὶς τὸ κατορθούμενον ἦν, καὶ τοῦτο οὐ γνώσεως, ἀλλ' ἐπικλήσεως. Ἐνὼχ δὲ μετετέθη μὲν, οὐπω δὲ δῆλον, εἰ θεοῦ φύσιν περιλαβών, ἢ περιληψόμενος. τοῦ δὲ Νῶε καλὸν ἢ εὐαρέστησις, τοῦ καὶ κόσμον ὅλον ἐξ ὑδάτων διασώσασθαι πιστευθέντος, ἢ κόσμον σπέρματα, ξύλφ
 15 μικρῷ φεύγοντι τὴν ἐπίκλυσιν. Ἀβραὰμ δὲ ἐδικαιώθη μὲν ἐκ πίστεως, ὁ μέγας πατριάρχης, καὶ θύει θυσίαν ξένην καὶ τῆς μεγάλης ἀντίτυπον· θεὸν δὲ οὐχ ὡς θεὸν εἶδεν, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπον ἔθρεψε, καὶ ἐπηνέθη, σεβασθεὶς

17. 2 εἶναι] γυναι 'Coisl. 3 tres Colb.' 18. 15 φευγοντι] φυγοντι b || 18 ω] ὡπερ d f

1. τὸ πᾶν φιλοσ.] 'the great dictum.' 1 Cor. xiii 12.

2. τὸ δὲ νῦν εἶναι] 'for the time being.' Elias comments on the 'Attic idiom,' and compares the way in which εἶναι is used with ἐκόν.

3. φθάνον εἰς, 'reaches.'

18. Enos, Enoch, Noe, Abraham, Jacob, though so highly favoured, never saw God as God.

9. ἤλπισεν] Gen. iv 26 (LXX.) ὁδτος ἤλπισεν ἐπικ. τὸ ὄνομα κυρίου τοῦ θεοῦ. Even to call upon His name was beyond the present powers of Enos: he only succeeded (τὸ κατορθ.) in hoping to do it. Ἐπικ. is of course active in meaning.

11. μετετέθη] Gen. v 24; cp. Wisd. iv 10. This implied high favour with God (μέν), but it did not of itself prove (οὐπω) that E.

had either attained, or would ever attain, an adequate knowledge of the divine nature.

13. εὐαρέστησις] Gen. vi 9 (LXX.) Καλόν, constr. like *triste lupus stabulis*.

14. διασ. πιστευθέντος] 'entrusted with the duty of saving.'

15. ἐδικαιώθη] Gen. xv 6.

16. θυσίαν ξένην] Gen. xlii 13. 'Strange,' because miraculously supplied. It is prob. that Gr. means the ram, rather than Isaac; for Basil also makes the ram a type of Christ (*de Spir. S.* 14, p. 319 D).

18. ἔθρεψε] Gen. xviii 8. Although the detail is taken only from Abr.'s history, the restriction is intended to apply also to Noe.
 19. ἐπηνέθη] Perh. Gen. xviii 17 foll.

ὅσον κατέλαβεν. Ἰακώβ δὲ κλίμακα μὲν ὑψηλὴν ἔφαν
τάσθη τινά, καὶ ἀγγέλων ἀνοδον, καὶ στήλην ἀλείφει
μυστικῶς, ἵσως ἵνα τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀλειφθέντα λίθον παρα-
δηλώσῃ, καὶ Εἰδος Θεοῦ τόπῳ τινὶ προσηγορίαν δίδωσιν
εἰς τιμὴν τοῦ ὀφθέντος, καὶ ὡς ἀνθρώπῳ τῷ θεῷ προσ-
παλαίει, ἥτις ποτὲ ἐστὶν ἡ πάλη θεοῦ πρὸς ἄνθρωπον,
ἡ τάχα τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς πρὸς θεὸν ἀντεξέτασις,
καὶ σύμβολα τῆς πάλης ἐπὶ τοῦ σώματος φέρει, τὴν ἥτταν
παραδεικνύοντα τῆς γεννητῆς φύσεως, καὶ ἀθλον εὐσεβείας
τὴν μεταβολὴν τῆς προσηγορίας λαμβάνει, μετονομασθεῖς ¹⁰
ἀντὶ Ἰακώβ Ἰσραὴλ, τοῦτο δὴ τὸ μέγα καὶ τίμιον ὄνομα·
ἐκεῖνο δὲ οὔτε αὐτὸς οὔτε τις ὑπὲρ αὐτὸν μέχρι σήμερον
ἐκαυχήσατο τῶν δώδεκα φυλῶν, ὧν πατὴρ ἦν, ὅτι θεοῦ
φύσιν ἢ ὄψιν ὅλην ἐχώρησεν.

19. Ἦλια δὲ οὔτε πνεῦμα βίαιον, οὔτε πῦρ, οὔτε ¹⁵
συσσεισμός, ὡς τῆς ἱστορίας ἀκούεις, ἀλλ' ἡ αὔρα τις

3 ἀλειφθέντα] ἀλειφέντα acdf. ἀλειφέντα e || 4 Εἰδος] οἶκος El: ἰσω f ||
9 γεννητῆς] γεννητης def || 14 ἡ οψιν ὅλην] ὅλην οψις (om η) e: om ὅλην df

1. κλίμακα] Gen. xxviii 12.

ιδ. ἐφαντάσθη] 'saw in a vision.'

3. λίθον] Is. xxviii 16 etc.;
ἀλειφθ. Is. lxi 1 (ἐχρίσεν) etc.

4. Εἶδος Θ.] Gen. xxxii 30 (31).
This reading has better authority than οἶκος θ., i.e. Bethel. On the other hand τοῦ ὀφθ. seems more like a reminiscence of Gen. xxxv 1, 9 (in v. 7 the word is ἐπεφάνη); and perh. it might have been more natural to mention the name of Pennel after the mention of the wrestling.

6. ἥτις π. ε.] The whole clause forms a cogn. acc. after προσπαλ., 'wrestles whatever wrestling that of God with man may be.'

7. ἡ τάχα] 'or perhaps' (it would be best to say) *the trial*, etc. He prefers this turn, because God was not 'wrestling' for the mastery, but to try the ἀρετή of Jacob.

8. σύμβολα] Gen. xxxii 31 (32).

12. ἐκεῖνο δέ] refers to what follows, ὅτι θ. φύσιν κτλ. The δέ marks the apodosis to κλίμακα μέν.

ιδ. ὑπὲρ αὐτόν] Jacob was excelled by some of his descendants, but none of them could 'make room for' (χωρεῖν), 'take in,' or perh. 'bear,' the whole of God.

10. Ἐλίας, Ἐσαίας, Ἐζεκιήλ, and others, were unable to receive the revelation of the Divine nature in itself.

16. ἡ αὔρα τις ὁ.] 1 Kings xix 12 φωνὴ αἵρας λεπτῆς. The τις hints that there was something more than usual in 'that breeze.' Gr.'s argument implies that if the presence had been discerned in the mightier movements of nature, God might have been thought to manifest Himself wholly in them, but that it was impossible to imagine this in connexion with the 'small breeze.'

ὀλίγη τὴν τοῦ θεοῦ παρουσίαν, καὶ ταῦτα οὐ φύσει,
 ἐσκιαγράφησεν· Ἠλία τίνι; ὃν καὶ ἄρα πρὸς ἀνάγει
 πρὸς οὐρανόν, δηλοῦν τοῦ δικαίου τοῦ ὑπὲρ ἀνθρώπων.
 Μανῶ δὲ τοὶ κριτὴν προτεροῦ, καὶ Πέτρον τὸν μαθητὴν
 5 ὕστερον, πῶς οὐ τεθαύμακον· τὸν μὲν εἶδε ὄψιν φέροντα
 τοῦ φαντασθέντος θεοῦ, καὶ διὰ τοῦτο· Ἀπολώλαμεν, ὡ
 γύναι, λέγοντα, θεὸν ἐωράκαμεν· ὥς οὐ χωρητῆς οὔσης
 ἀνθρώποις οὐδὲ φαντασίας θείας, μὴ ἵτι γε φύσεως· τὸν
 δὲ καὶ τὸν φαινόμενον Χριστὸν τῷ πλοῖῳ μὴ προσιέμενον,
 10 καὶ διὰ τοῦτο ἀποπετνόμενον. καί τοιγε θερμότερος τῶν
 ἄλλων εἰς ἐπίγνωσιν Χριστοῦ Πέτρος, καὶ διὰ τοῦτο μακα-
 ριζόμενος, καὶ τὰ μέγιστα πιστευόμενος. τί δ' ἂν εἴποις
 περὶ Ἠσαίου, καὶ Ἰεζεχὴλ τοῦ τῶν μεγίστων ἐπόπτου, καὶ
 τῶν λοιπῶν προφητῶν, ὧν ὁ μὲν τὸν Κύριον Σαβαῶθ
 15 εἶδε καθημένον ἐπὶ θρόνου δόξης, καὶ τοῦτον ὑπὸ τῶν
 ἑξαπτερίγων σεραφὶμ κυκλούμενον καὶ αἰνούμενον καὶ
 ἀποκρυπτόμενον, ἑαυτὸν τε τῷ ἀνθρακι καθαιρόμενον, καὶ
 πρὸς τὴν προφητείαν καταρτιζόμενον· ὁ δὲ καὶ τὸ ὄχημα
 τοῦ θεοῦ τὰ χερουβὶμ διαγράφει, καὶ τὸν ὑπὲρ αὐτῶν
 20 θρόνον, καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ στερέωμα, καὶ τὸν ἐν τῷ

19. 1 ἐσκιαγράφησεν] ἐσκιογράφ. 2 | 6 om καὶ f | 10 καίτοιγε] καίτοι c ||
 16 om ἑξαπτερίγων d || 17 ἀποκρυπτόμενος] κρυπτομένων c: ἀκρυπτόμενον f
 'Colb. 1 Or. 1' || 19 αὐτῶν] αὐτοῦ 'Reg. Cypr.'

1. καὶ ταῦτα] used like καὶ τοῦτο, 'and that without shadowing forth His nature.' If Gr. had meant ταῦτα = τὴν παρουσίαν, he must have said ταύτην.

2. Ἠλ. τίνι:] 'and what Elias?' i.e. what was he?

4. τὸν κριτὴν] M. is not so styled in the book itself

6. ἀπολώλαμεν] Judg. xiii 22—a free version. But as Gr. quotes the words in precisely the same form in Or. ix 1, it is possible that he may have found them so in some text.

8. μὴ ὅτι] Cp. § 11.

9. τῷ πλοῖῳ μὴ προσι.] Luke vi 8.

Gr. seems to have forgotten that Christ was *in* the boat.

11. μακαριζόμενος] Matt. xvi 17 foll.

15. καθημένον ἐπὶ θ. δ.] Is. vi 1 (δόξης seems to come from Matt. xxv 31).

17. ἀποκρυπτόμενον] This is Gr.'s addition to the narrative, unless he means 'hidden from themselves' by the Seraphim. It is indeed possible that he understood πρόσωπον, πρόδας, in Isaiah, to be those of the Lord.

19. ἑαυτὸν τε] 'and saw himself.'

18. τὸ ὄχημα] Ezek. i 4. It is not actually described by that name.

στερεώματι φανταζόμενον, καὶ φωνὰς ἢ τινας, καὶ ἡρμάς, καὶ πρᾶξεις, καὶ ταῦτα εἴτε φαντασία τις ἦν ἡμερινή, μόνοις θεωρητῇ τοῖς ἀγίοις. εἴτε νυκτός ἀφ' ὧδ' ὄψις, εἴτε τοῦ ἡγεμονικοῦ τύποις συγγεγομένη τοῖς μελλοῦσιν ὡς παροῦσιν, εἴτε τι ἄλλο προφητείας εἶδος ἀπόρητον, οὐκ ἔχω λέγειν· ἀλλ' οἶδεν ὁ τῶν προφητῶν θεός, καὶ αἱ τὰ τοιαῦτα ἐνεργούμενοι. πλὴν οὔτε οὗτοι περὶ ὧν ὁ λόγος, οὔτε τις ἄλλος τῶν κατ' αὐτούς, ἔσται ἐν ὑποστήματι καὶ οὐσίᾳ κυρίου, κατὰ τὸ γεγραμμένον, οὐδὲ θεοῦ φύσιν ἢ εἶδεν ἢ ἐξηγόρευσει.

10

20. Παῦλος δὲ εἰ μὲν ἔκφορα ἦν ἃ παρέσχεν ὁ τρίτος οὐρανός, καὶ ἡ μέχρις ἐκείνου, πρόσδος ἢ ἀνάβασις ἢ ἀνάληψις, τάχα ἂν τι περὶ θεοῦ πλέον ἔγνωμεν, εἴπερ τοῦτο ἦν τὸ τῆς ἀρπαγῆς μυστήριον. ἐπεὶ δὲ ἄρρητα ἦν, καὶ ἡμῖν σιωπῇ τιμάσθω. τοσοῦτοι δὲ ἀκούσωμεν αὐτοῦ 15 Παύλου λέγοντος, ὅτι ἐκ μέρους γινώσκουμεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύουμεν. ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ὁμολογεῖ ὁ μὴ ιδιώτης τὴν γνῶσιν, ὁ δοκιμὴν ἀπειλῶν τοῦ ἐν αὐτῷ

4 συγγεγομένη] συγγεγομένη def: συγγεγομένου 'Οι. 1' 8 κατ' αὐτούς] κατὰ τοὺς ac 'duo Reg. Οι. 1' 20. 11 α' παρέσχεν] ἀπερῆσεν c' 15 ἀκούσωμεν] -σομεν f

1. φωνὰς] Ezek. i 24, 28; ὁρμάς, i 19 foll.; πρᾶξεις, ii 9.

3. τοῦ ἡγ. τύποις] 'an impression upon the rational mind' 'H. Jew. i 3. Συγγεγομένη by a very natural hyperbaton for -νο.

6. οἱ δὲ τ' ἐπερ] 'these upon whom such effects are wrought.'

8. τῶν κατ' αὐτούς] 'those of their sort.'

ib. ἔσται ἐν ὑποστ.] Jer. xxiii 18. Ὑπόστ. is 'an establishment' of some kind; in 2 Sam. xxii 14 of 'a garrison'; in Jer. prob. 'a circle, or 'familiar circle.' Gr. however curiously misunderstood the word to=ὑπόστασις in the sense of οὐσία (cp. § 9).

20. St Paul only saw through a glass in a riddle.

11. ἔκφορα] 'capable of being divulged'; cf. Plat. *Lech.* 201 A. Ὁ τρ. οὐρ., 2 Cor. xii 2.

12. πρόσδος] nom. to ἦν, not to παρῆεν. He att. it a πρόσδος to signify that it represented a progress in St Paul's spiritual experience, and not merely in incidental privilege. Cp. v 26.

13. εἴπερ τοῦτο] Gr. will not even admit that we can be sure that St Paul thereby became acquainted with the Divine nature. The ἀρπαγή was in the strictest sense a μυστήριον.

16. ἐκ μέρους] 1 Cor. xiii 9.

17. μὴ ἰδ. τὴν γνῶσιν] 2 Cor. xi 6.

18. δοκιμὴν ἀπ.] 2 Cor. xiii 3.

λαλοῦντος Χριστοῦ, ὁ μέγας τῆς ἀληθείας προαγωνιστῆς
καὶ διδάσκαλος· καὶ πᾶσαν τὴν κάτω γνῶσιν οὐδὲν ὑπὲρ
τὰ ἔσοπτρα καὶ τὰ αἰνίγματα τίθεται, ὡς ἐν μικροῖς τῆς
ἀληθείας ἵσταμεν ἰνδάλμασιν. εἰ δὲ μὴ λίαν δοκῶ
5 τισὶ περιττὸς καὶ περίεργος τὰ τοιαῦτα ἐξετάζων, οὐδὲ
ἄλλα τινὰ τυχεῖν τὰυτα ἦν, ἃ μὴ δύναται νῦν βασταχ-
θῆναι, ἀπερ ὁ Λόγος αὐτὸς ὑπηγίσσετο, ὥς ποτε βασταχθ-
σόμενα καὶ τρανωθίσόμενα· καὶ ἃ μὴδ' ἂν αὐτὸν δυνηθῆναι
χωρῆσαι τὸν κατὰ κόσμον Ἰωάννης ὁ τοῦ Λόγου πρόδρομος,
10 ἡ μεγάλη τῆς ἀληθείας φωνή, διωρίζετο.

21. Πᾶσα μὲν οὖν ἀλήθεια καὶ πᾶς λόγος δυστέκ-
μαρτὸς τε καὶ δυσθεώρητος· καὶ οἷον ὀργάνῳ μικρῷ μεγάλη
δημιουργοῦμεν, τῇ ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν
θηρεῖοντες, καὶ τοῖς νοητοῖς προσβάλλοντες μετὰ τῶν
15 αἰσθήσεων, ἡ οὐκ ἄνευ αἰσθήσεων, ὑφ' ὧν περιφερόμεθα
καὶ πλανώμεθα, καὶ οὐκ ἔχομεν γυμνῷ τῷ νοὶ γυμνοῖς τοῖς
πράγμασιν ἐντυγχάνοντες μᾶλλον τι προσίεναι τῇ ἀληθείᾳ,
καὶ τὸν νοῦν τυποῦσθαι ταῖς καταλήψεσιν. ὁ δὲ περὶ
θεοῦ λόγος, ὅσῳ τελεώτερος, τοσοῦτ' δυσεφικτότερος, καὶ
20 πλείους τὰς ἀντιλήψεις ἔχων καὶ τὰς λύσεις ἐργωδεστέρας.

2 καὶ πᾶσαν] διο καὶ πᾶσαν e: ο καὶ 'Reg. a duo Colb.' | 4 ἵσταμεν]-νης
e || 7 om ἀπερ d' | ὡς] ἰσως 'Reg. Cyp.' || 8 a] ἀπερ d || 9 om κατὰ def

21. 14 προσβάλλοντες] προβ. c² | 15 περιφερόμεθα καὶ πλανώμεθα] περιπλα-
νωμέθα καὶ περιφερομέθα f

3. ἔσοπτρα κ. τ. αὐν.] i Cor.
xiii 12.

4. ἰνδάλμασιν] 'figures,' 'repre-
sentations.'

5. περιττὸς κ. περίεργ.] Cp. i 1.

7. ὑπηγίσσετο] 'darkly inti-
mated'; in John xvi 12.

8. τρανωθίσόμενα] Cp. § 4.

9. χωρῆσαι τὸν κ.] John xxi 25.
By a strange oversight, Gr. con-
founds the Forerunner with the
Divine. Φωνή, perh. with ref. to
John i 23.

10. διωρίζετο] 'to define'; 20 'to
affirm.'

21. All abstract truth is hard
to attain with such instruments as
we possess, but above all the truth
about God. So Solomon and St Paul
confessed; and David, who despaired
of knowing even himself.

14. προσβάλλοντες] Cp. § 16.
Μετὰ τῶν al., cp. §§ 12, 13; also § 26.

18. τὸν νοῦν τυπ. τ. κατ.] 'to have
our minds fashioned by what we
perceive.'

19. δυσεφικτ.] 'harder to come at'
(ἐφικνεῖσθαι).

20. ἀντιλήψεις] From the general
notion of 'catching hold' of a thing

τῶν γὰρ τὸ ἐνιστάμενον, κἂν βραχύτατον ᾗ, τὸν τοῦ λόγου δρόμον ἐπέσχε καὶ διεκώλυσε, καὶ τὴν εἰς τὸ πρόσω φοράν διέκοψεν· ὥσπερ οἱ τοὺς ἵππους τοῖς ῥυτῆρσιν ἀθρόως μεθέλκοντες φερομένους, καὶ τῷ ἀδοκῆτῳ τοῦ τιναγμοῦ περιτρέποντες. οὕτω Σολομών μὲν, ὁ σοφισάμενος περιστὰς 5 ὑπὲρ πάντας τοὺς γενομένους ἔμπροσθεν καὶ καθ' ἑαυτόν, φ' τὸ τῆς καρδίας πλάτος δῶρον θεοῦ, καὶ ἡ ψάμμου δαψιλεστέρα χύσις τῆς θεωρίας, ὅσῳ πλέον ἐμβατεῖει τοῖς βάθεσι, τοσούτῳ πλέον ἰλιγγιᾷ, καὶ τέλος τι ποιεῖται σοφίας εὐρεῖν ὅσον διέφυγεν. Παῦλος δὲ πειράται μὲν 10 ἐφικέσθαι, οὐπω λέγω τῆς τοῦ θεοῦ φύσεως, τοῦτο γὰρ ἥδει παντελῶς ἀδύνατον ὄν, ἀλλὰ μόνον τῶν τοῦ θεοῦ κριμάτων· ἐπεὶ δὲ οὐχ εὐρίσκει διέξοδον οὐδὲ στάσιν τῆς ἀναβάσεως, οὐδὲ εἰς τι φανερὸν τελευτᾷ πέρας ἢ πολυπραγμοσύνη τῆς διανοίας, αἰετίνος ὑποφαινόμενον τοῦ 15 λείποντος· ὃ τοῦ θαύματος (ἵνα καὶ αὐτὸς πάθῃ τὸ ἶσον)· ἐκπλήξει περιγράφει τὸν λόγον, καὶ πλούτον θεοῦ καὶ

11 ουπω]+δε e || 12 om on c | μονον] μονων c2c 14 πολυπραγμοσυνη]+τη e

come the opposite meanings of 'helping' (e.g. 1 Cor. xii 28), and (as here) of 'objections,' 'difficulties.' Plut. *de Def. Orac.* (II 438 D) has the expression ὡς ἔχοντα πολλὰς ἀντιλήψεις καὶ ὑπονοίας πρὸς τοῦναντίον.

1. ἐνιστάμενον] 'obstruction.'

2. ἐπέσχε κτλ.] 'gnomic' aorists: 'it lets and hinders.'

3. ῥυτῆρσιν] 'reins': ἀθρόως, 'suddenly,' cp. § 2.

5. σοφισάμενος] 1 Kings iv 31 (LXX. III Kings iv 27 Swete) ἐσοφίσατο ὑπὲρ π.

6. τοὺς γεν. ἔμπροσθεν] 1 Kings iii 12. Καθ' ἑαυτὸν might be (as in § 19) 'after his pattern'; but the temporal connexion is in favour of 'in his time.'

7. καρδίας πλάτος] 1 Kings iv 29 (iv 25 Swete). Sw. reads χόμα καρδίας; and Gr.'s χύσις directly

after seems to show that he read the same, πλάτος being his interpretation. Χόσις, 'spread,' 'expanse.'

9. ἰλιγγιᾷ] 'reels.'

10. τέλος τι π. σοφίας] 'makes it as it were the end (perfection) of wisdom to find how far it (ὁ περὶ θ. λόγος) has escaped him.' Gr. refers to such passages as Eccl. vii 23 foll., viii 17, and perh. xii 12 foll.

13. κριμάτων] Rom. xi 33.

14. στάσις τῆς ἀν.] 'that the ascent never stops,' i.e. is endless.

15. δὲ τις ὑποφ. τ. λ.] lit. 'something remaining ever dimly disclosing itself.'

16. ἵνα κ. αὐτός] By his exclamation, Gr. has dramatically put himself beside St P.

17. περιγράφει τὸν λ.] 'He concludes his discourse with astonishment.'

βάθος τὸ τοιοῦτο καλεῖ, καὶ ὁμολογεῖ τῶν τοῦ θεοῦ
κριμάτων τὸ ἀκατάληπτον. μονονουχὶ τὰ αὐτὰ τῷ Δαβιδ
φθεγγόμενος, ποτὲ μὲν ἄβυσσον πολλὴν ὀνομάζοντι τὰ τοῦ
θεοῦ κρίματα, ἧς οὐκ ἔστι τὴν ἔδραν ἢ μέτρῳ ἢ αἰσθήσει
5 λαβεῖν, ποτὲ δὲ τεθραυστῶσθαι τὴν γνώσιν ἐξ ἑαυτοῦ
καὶ τῆς ἑαυτοῦ συστάσεως λέγοντι. κεκραταιῶσθαί τε
πλέον ἢ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν καὶ περιδραξιν.

22. "Ἵνα γὰρ τᾶλλα εἰσας, φησί, πρὸς ἑμαυτὸν βλέψω,
καὶ πᾶσαν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ σύμπληξιν, τίς ἢ
10 μίξις ἡμῶν; τίς ἢ κίνησις; πῶς τὸ ἀθάνατον τῷ θνητῷ
συνεκράθη; πῶς κάτω ῥέω, καὶ ἄνω φέρομαι; πῶς ψυχὴ
περιγράφεται; πῶς ζῶν δίδωσι, καὶ πάθους μεταλαμ-
βάνει; πῶς ὁ νοῦς καὶ περιγραπτὸς καὶ ἀόριστος, ἐν ἡμῖν
μένων, καὶ πάντα ἐφοδεύων τάχει φορᾶς καὶ ρεύσεως; πῶς
15 μεταλαμβάνεται λόγῳ καὶ μεταδίδεται, καὶ δι' ἀέρος χωρεῖ.
καὶ μετὰ τῶν πραγμάτων εἰσέρχεται; πῶς αἰσθήσει

6 εαυτου] αυτου ce 22. 8 γαρ] δε e || 12 περιγραφεται] περιφερεται ac

1. τὸ τοιοῦτο] 'such a thing,'
i.e. the field which his mind sur-
veys.

3. ἄβυσσον π.] Ps. cxlvi 6
(cxlv 7). By ἔδρα Gr. seems to
mean the 'bottom.'

5. τεθραυμ.] Ps. cxlvi (cxlv)
6. 'That the knowledge even of his
own constitution was too wonderful
for him.' It is possible, however,
that Gr. misunderstood the ἐξ
to mean that it was the contemplation
of himself and of his constitution which
made the knowledge of God seem
overwhelming.

6. κεκρατ.] *ibid.* ἐκραταιώθη, οὐ
μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν. Περίδρ.,
'grasp.'

22. Well might David despair;
for how marvellous is man's consti-
tution.—his birth, his sustenance,
his instincts, his continuity, his very
organs and the media in which they
act, a microcosm in himself.

8. φησί] sc. David.

11. κάτω ῥέω] by decay and death;
ἄνω φ., prob. Gr. means by contem-
plation.

12. ψυχῇ] without the art., points
the contrast between the nature of
the soul and its limitations. Περι-
γράφεται, because confined in the
body.

12. ζῶν δίδω.] sc. to the body;
and yet it receives from the body a
share in its πάθη.

13. ἀόριστος] Though our intelli-
gence works within limits, those
limits are themselves capable of in-
definite extension.

14. ἐφοδεύων] 'visiting.'

15. δι' ἀέρος χ.] Perh. by means
of speech.

16. μετὰ τῶν πρ.] Intelligence
'enters in with the things' around
us, because we learn by them. This
is further expressed by ἀσθ. κοιν.;
it is 'in partnership with sense,
though capable of withdrawing itself
from the senses.

κοινωνεῖ, καὶ συστέλλεται ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων; καὶ ἔτι
 πρὸ τούτων, τίς ἢ πρώτη πλάσις ἡμῶν καὶ σύστασις ἐν
 τῷ τῆς φύσεως ἐργαστηρίῳ; καὶ τίς ἢ τελευταία μόρφωσις
 καὶ τελείωσις; τίς ἢ τῆς τροφῆς ἔφεσις καὶ διάδοσις; καὶ
 τίς ἡγαγεν ἐπὶ τὰς πρώτας πηγὰς καὶ τοῦ ζῆν ἀφορμὰς 5
 αὐτομάτως; πῶς σιτίοις μιν σῶμα. λόγῳ δὲ ψυχὴ τρέ-
 φεται; τίς ἢ τῆς φύσεως ὁλκὴ καὶ πρὸς ἄλληλα σχέσις
 τοῖς γεννῶσι καὶ τοῖς γεννωμένοις, ἵνα τῷ φίλτρῳ συνέ-
 χηται; πῶς ἐστηκότα τε τὰ εἶδη καὶ τοῖς χαρακτήρσι
 διεστηκότα, ὧν τοσούτων ὄντων αἱ ιδιότητες ἀνέφικτοι; 10
 πῶς τὸ αὐτὸ ζῶον θυητὸν καὶ ἀθάνατον, τὸ μὲν τῇ μετα-
 στάσει, τὸ δὲ τῇ γεννησει; τὸ μὲν γὰρ ὑπεξῆλθε, τὸ δὲ
 ἀντεισῆλθεν, ὥσπερ ἐν ὁλκῷ ποταμοῦ μὴ ἐστῶτος καὶ
 μένοντος. πολλὰ δ' ἂν ἔτι φιλοσοφήσαις περὶ μελῶν καὶ
 μερῶν, καὶ τῆς πρὸς ἄλληλα τούτων εὐαρμοστίας, πρὸς 15

2 πλάσις ἡμῶν καὶ σύστασις] συστασις ἡμῶν df 11. 9 χαρακτηρσι] + τα f 11
 10 διεστηκότα] + καὶ e 11 μεταστασει] μεταποιήσει Reg. Cypr. 11 14 φιλοσο-
 φησαις] σπερμιολογησαις b 'Coisl. 2'

2. ἐν τῷ τῆς φ. ἐργ.] 'in nature's laboratory,' the mother's womb.

3. τελευτάα μ.] 'the finishing touch,' sc. before birth.

4. ἔφεσις κ. διάδοσις] the instinct which impels the babe to seek its nourishment, and the provision (lit. 'distribution') which supplies the need.

5. ἀφορμὰς] 'means': of course the breast is meant. Αὐτομάτως, 'instinctively.'

7. ὁλκῇ] 'attraction,' from ἔλκεν. 'In' is not used here in a 'final' sense. Cp. § 7.

8. συνέχεται] sc. τὰ γεννῶντα κ. τὰ γεννώμενα.

9. εἶδη] 'forms.' How, Gr. asks, is the common form so constant while appearing with such a variety of distinguishing features; and in all that variety the peculiarities of each individual remain untouched,

so that no two men are exactly alike?

11. τὸ αὐτὸ ζῶον] 'animal' for 'kind of animal'; as we talk of 'the lion,' 'the ox.' Gr. is speaking of the deathless persistence of the species, not of the restored existence of the specimen. His wonder is that the type endures. It never passes into another ζῶον. Μεταστάσει, 'removal' by death.

12. ὑπεξῆλθε] gnomic aor.

13. ὁλκῷ] There seems to be no instance of ὁλκός = ὁλκή, which might mean the flow or current of the river. Suidas gives an interpretation ὁδὸς ἢ ἀγωγὸς ρεύματος, and quotes the phrase τὸν ὁλκὸν τοῦ ὕδατος ἔκρυεν. Here then it would mean 'as in the channel of a river, which (river) never stands still, yet is ever there.' This is in accordance with the common meaning of ὁ = sulcus.

χρείαν τε ὁμοῦ καὶ κάλλος συνεστῶτων τε καὶ διεστῶτων, προεχόντων τε καὶ προεχομένων, ἐνουμένων τε καὶ σχιζομένων, περιεχόντων τε καὶ περιεχομένων, νόμῳ καὶ λόγῳ φύσεως. πολλὰ περὶ φωνῶν καὶ ἀκοῶν· πῶς αἱ μὲν
 5 φέρονται διὰ τῶν φωνητικῶν ὀργάνων, αἱ δὲ ὑποδέχονται, διὰ τῆς ἐν μέσῳ τοῦ ἀέρος πληγῆς καὶ τυπώσεως ἀλλήλαις ἐπιμιγνυμέναι. πολλὰ περὶ ὄψεως ἀρρήτως κοινωνούσης τοῖς ὁρατοῖς, καὶ μόνῳ τῷ βούλεσθαι καὶ ὁμοῦ κινουμένης, καὶ ταῦτόν τῳ νοὶ πασχούσης· μετὰ γὰρ τοῦ ἴσου τάχους
 10 ἐκεῖνός τε μίγνυται τοῖς νοουμένοις καὶ αὕτη τοῖς ὁραμένοις. πολλὰ περὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων, αἱ παραδοχαὶ τινὲς εἰσι τῶν ἔξωθεν, λόγῳ μὴ θεωρούμεναι. πολλὰ περὶ τῆς ἐν ὕπνοις ἀναπαύσεως, καὶ τῆς δι' ὀνειράτων ἀναπλάσεως, μνήμης τε καὶ ἀναμνήσεως, λογισμοῦ τε καὶ θυμοῦ καὶ
 15 ἐφέσεως, καὶ συντομῶς εἰπεῖν, ὅσοις ὁ μικρὸς οὗτος κόσμος διοικεῖται, ὁ ἄνθρωπος.

§ ὑποδεχονται] ἐπι-οιονται b * 12 λογῳ] λογῶν 'Reg. Cyr.' * πολλα] + δε c * 15 οὗτος κόσμος διοικεῖται] κόσμος οὗτος διοικ. c : οὗτος διοικ. κόσμος f

1. συνεστ. τε κ. διεστ.] 'coordinated and differentiated with a view alike to use and beauty.'

2. προεχόντων τε κ. πρ.] 'projecting and protruding,' lit. 'projecting and projected beyond'

ih. ἐν. τε κ. σχιζ.] 'united and divided,' as e.g. the two eyes. Περιεχ. τε κ. περιεχ., the latter, of course, would be the internal organs, the former the part of the body which encloses them.

3. λόγῳ φ.] Cp. § 16 λόγον ἐνθεῖς. For νόμ. cp. Greg. Nyss. in *Diem Nat. Chr.* οὐ δουλεύει φύσεως νόμοις ὁ δεσπότης τῆς φύσεως.

5. ὑποδέχονται] *exciipiunt*; αἱ ἀκοαὶ=τὰ ὦτα.

8. μόνῳ τῷ βούλ. κτλ.] 'moved by the will alone, and along with it, and enjoying the same privilege as the intelligence.' Sight acts, in Gr.'s opinion, as swiftly as will and thought.

11. παραδοχαί] From the addition of τινὲς, we see that the word bore some half-technical sense, of which the *Lexica* do not speak. Prob. it = δοχαί, ἱποδοχαί, 'receptacles'

12. λόγῳ μὴ θεωρ.] Gr. seems to mean that the senses, which are so hospitable to the things external to ourselves, are yet a mystery impenetrable to the reason which resides within us.

14. μνήμης... ἀναμνήσεως] μν. is the faculty, ἀνάμν. the act of remembering. There is a treatise of Aristotle bearing the title *περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως*, which doubtless Gr. has in mind.

15. ὁ μικρὸς οὗτος κ.] On man as a microcosm, see Plat. *Tim.* 81 A and 88 D. These passages have been kindly pointed out to me by Mr Archer-Hind, who adds, "Nothing like the phrase occurs, but the

23. Βούλει σοι καὶ τὰς τῶν ἄλλων ζώων διαφορὰς πρὸς τε ἡμᾶς καὶ πρὸς ἄλληλα, φύσεις τε καὶ γενέσεις καὶ ἀνατροφάς, καὶ χώρας, καὶ ἥθη, καὶ οἶον πολιτείας καταριθμῆσθαι; πῶς τὰ μὲν ἀγελαῖα, τὰ δὲ μοναδικά; τὰ μὲν ποηφάγα, τὰ δὲ σαρκοβόρα; τὰ μὲν θυμοειδῆ, τὰ δὲ ἥμερα; 5 τὰ μὲν φιλάνθρωπα καὶ σύντροφα, τὰ δὲ ἀτίθασσα καὶ ἐλεύθερα; καὶ τὰ μὲν οἶον ἐγγύτερα λόγου τε καὶ μαθήσεως, τὰ δὲ παντελῶς ἄλογα καὶ ἀμαθέστατα; τὰ μὲν πλειόνων αἰσθήσεων, τὰ δὲ ἐλαττόνων; τὰ μὲν ἀκίνητα, τὰ δὲ μεταβατικά; τὰ μὲν ταχύτατα, τὰ δὲ παχύτατα; 10 τὰ μὲν ὑπερβάλλοντα μεγέθει καὶ κάλλει ἢ τῷ ἑτέρῳ τούτων, τὰ δὲ βραχύτατα ἢ δυσειδέστατα ἢ καὶ ἀμφότερα; τὰ μὲν ἄλκιμα, τὰ δὲ ἀσθενῆ; τὰ μὲν ἀμυντικά, τὰ δὲ ὑποπτα καὶ ἐπίβουλα; τὰ μὲν φυλακτά, τὰ δὲ ἀφύλακτα; τὰ μὲν φίλεργα καὶ οἰκονομικά, τὰ δὲ παντάπασιν ἀργά 15 καὶ ἀπρονόητα; καὶ ἔτι πρὸ τούτων, πῶς τὰ μὲν ἐρπυστικά, τὰ δὲ ὄρθια; τὰ μὲν φιλόχωρα, τὰ δὲ ἀμφίβια; τὰ μὲν φιλόκαλα, τὰ δὲ ἀκαλλώπιστα; συζυγῇ τε καὶ ἄζυγῇ;

23. 1 διαφορὰς] ἀναστροφὰς 'Reg. a' || 3 καταριθμῆσθαι] -σθαι df: -σμεν e || 10 τὰ μὲν ταχύτατα τὰ δὲ παχύτατα] τὰ μὲν ταχύτατα tantum a: τὰ μὲν παχύτατα tantum b: τὰ δὲ ταχύτατα tantum cdef || 11 καὶ] η e || 13 τὰ μὲν ἄλκιμα] τὰ δὲ ἀλκ. e || τὰ μὲν ἀμυντικά] τὰ δὲ ἀμ. a || 14 οἶον τὰ μὲν φυλακτά bcf || 16 ἐρπιστικά ab: ἐρπητικά def || 17 τὰ μὲν φιλόχωρα] τὰ δὲ φιλ. c

conception is plainly there." He thinks it far from improbable that Proclus, whose commentary on this part of the *Tim.* has not been preserved, may have applied the term *μικρὸς κόσμος* to the human body; or that some Stoic writer so applied it.

23. *How wonderful the variety of the beasts!*

6. ἀτίθασσα] or ἀτίθασα, 'not disposed to be tamed'; ἐλεύθερα, cp. Job xxxix 5.

17. φιλόχωρα] 'attached to a place'; it seems an imperfect antithesis to

ἀμφίβια, but prob. Gr. means that the latter class are so little attached to a place that they are indifferent even to an element.

18. φιλόκαλα] Gr. seems to be anticipating what he says in § 24 about the peacock; it would not be easy to point to a quadruped which is markedly φιλόκαλον unless Gr. refers to such things as the way in which a cat washes itself. Isocrates advises a man to be φιλόκαλος in regard to his dress, but not καλλωπιστής, which he says would be περιεργον. 'Ἀκαλλώπτ.' cannot mean 'undorned,'

σώφρονά τε καὶ ἀκόλαστα; πολύγονά τε καὶ οὐ πολύ-
γονα; μακρόβιά τε καὶ ὀλιγόβια; κύμνοι ἂν ἡμῖν ὁ λόγος
τοῖς κατὰ μέρος ἐπεξιῶν.

24. Σκέψαι μοι καὶ νηκτὴν φύσιν τῶν ὑδάτων διο-
5 λισθαίνουσιν, καὶ οἷον ἵπταμένην κατὰ τῆς ὑγρᾶς φύσεως,
καὶ τοῦ μὲν ἰδίου σπῶσαν ἄερος, τῷ ἡμετέρῳ δὲ κινδυ-
νεύουσιν, ὥσπερ καὶ ἡμεῖς ἐν τοῖς ὕδασιν· ἦθη τε καὶ
πάθη, καὶ μίξεις καὶ γονάς, καὶ μεγέθη καὶ κάλλη, φιλο-
χωρίας τε καὶ πλάνας, συνόδους τε καὶ ἀποχωρήσεις, καὶ
10 ἰδιότητος μικροῦ τοῖς ἐπιγείοις παραπλησίας, ἔστι δὲ ὧν
καὶ κοινωνίας καὶ ἰδιότητος ἀντιθέτους, ἐν τε εἶδεσι καὶ
ὀνόμασιν. σκέψαι μοι καὶ ὀρνέων ἀγέλας, καὶ ποικιλίας
ἐν τε σχήμασι καὶ χρώμασι, τῶν τε ἄλλων καὶ τῶν
ᾠδικῶν· καὶ τίς τῆς τούτων μελῳδίας ὁ λόγος, καὶ παρὰ
15 τίνος; τίς ὁ δούς τέττιγι τὴν ἐπὶ στήθους μαγάδα, καὶ τὰ
ἐπὶ τῶν κλάδων ἄσματά τε καὶ τερετίσματα, ὅταν ἡλίφ
κινῶνται τὰ μεσημβρινὰ μουσουργούντες, καὶ καταφωνῶσι
τὰ ἄλση, καὶ ὁδοιπόρον ταῖς φωναῖς παραπέμπωσι; τίς ὁ
κύκνῳ συνυφαίνων τὴν ᾠδὴν, ὅταν ἐκπετάσῃ τὸ πτερόν
20 ταῖς αὔραις, καὶ ποιῇ μέλος τὸ σύριγμα; ἐῷ γὰρ λέγειν
τὰς βιαίους φωνάς, καὶ ὅσα τέχνη σοφίζονται κατὰ τῆς

24. 9 om αποχωρήσεις και ce || 10 om μικρου usque ad ιδιοτητας f ||
12 ορνιθων be 'Or. 1' || 13 αλλων] αλαλων df || 17 μουσουργουντος e || 18 οδοι-
πορον] τον οδ. c || παραπεμπουσι e || 19 om την cf

which would be no antithesis to φιλόκ., but 'not given to adorning themselves.'

24. The fish; the fowl.

4. νηκτὴν φ...διολ.] Cp. § 12. 'ἵπταμένην' *'flying under the liquid element'*; cp. § 16 καθ' ὕδατος.

6. τοῦ ἰδίου d.] Gr. seems to mean the water (ὥσπερ ἡμ. ἐν τοῖς ὕδασι). The gen. is partitive.

10. μικροῦ] 'nearly'; παραπλ. 'resembling in number,' 'as numerous as,'—a signification sometimes found in class. authors; τοῖς ἐπ. for ταῖς τῶν ἐπ.

11 κοινωνίας κ. ἰδ. ἀντ.] 'common features, and peculiarities of an opposing kind.' Elias is prob. right in referring to the differences between scaly and scaleless, crustaceous and otherwise.

15. μαγάδα] the 'bridge' of a κιθάρα. Gr. treats the τέττιξ as if it were a bird.

16. τερετίσματα] 'chirping.' Τὰ μεσημβρ. sc. μουσουργήματα.

18. παραπέμπωσι] 'escort.'

20. τὸ σύριγμα] 'turns his hissing into a melody.'

21. τὰς βιαίους φ.] 'forced notes';

ίληθείας. πόθεν ταῶς, ὁ ἀλαζὼν ὄρνις καὶ Μηδικός, οὔτω φιλόκαλος καὶ φιλότιμος, ὥστε (καὶ γὰρ αἰσθάνεται τοῦ οἰκείου κάλλους), ὅταν ἴδῃ τινὰ πλησιάζοντα. ἢ ταῖς θηλείαις, ὡς φασι, καλλωπίζεται, τὸν αὐχένα διάρας, καὶ τὸ πτερόν κυκλοτερώς περιστήσας τὸ χρυσαυγὲς καὶ κατὰ 5 στερὸν, θεατρίζει τὸ κάλλος τοῖς ἐρασταῖς μετὰ σοβαροῦ τοῦ βαδίσματος;

Ἡ μὲν οὖν θεία γραφὴ καὶ γυναικῶν θαυμάζει σοφίαν τὴν ἐν ὑφάσμασι, Τίς ἔδωκε, λέγουσα, γυναιξὶν ὑφάσματος σοφίαν καὶ ποικιλικὴν ἐπιστήμην; ζώου λογικοῦ τοῦτο, 10 καὶ περιττοῦ τὴν σοφίαν, καὶ μέχρι τῶν οὐρανίων ὁδεύοντος. 25. Σὺ δέ μοι θαύμασον καὶ ἀλόγων φυσικὴν σύνεσιν, καὶ τοὺς λόγους παράστησον. πῶς μὲν ὄρνισι καλιαὶ πέτραι τε καὶ δένδρα καὶ ὄροφοι, εἰς ἀσφάλειάν τε ὁμοῦ καὶ κάλλος ἐξησκημένοι, καὶ τοῖς τρεφομένοις ἐπιτη- 15 δείως; πόθεν δὲ μελίσσαις τε καὶ ἀράχλαις τὸ φιλεργὸν καὶ φιλότεχνον, ἵνα ταῖς μὲν τὰ κηρία πλέκῃται καὶ συνέχῃται δι' ἐξαγώνων συρίγγων καὶ ἀντιστροφῶν, καὶ τὸ ἐδραῖον αὐταῖς διὰ τοῦ μέσου διατειχίσματος καὶ ἀλλαγῆς ἐπιπλεκομένων ταῖς εὐθείαις τῶν γωνιῶν πραγματεύηται, 20

1 ποθεν + δεε || 2 ωστε] os c || 3 om η bc || 4 καλλωπιζεται] -ζεται bcd f || 6 θεατρίζει] -ζη b: -ζειν f || 11 ουρανιων] ουρανων 'in quibusd.' 25. 12 φυσικην] φυσιν και f || συνεσιν] κινησιν b 'tres Colb.' || 13 λογους] + ει δυνασαι df

i.e. the unnatural sounds made by birds which are taught to speak and to whistle.

4. τὸ πτερόν] seems to mean 'his plumage,' not 'wing,' as above. So Philostratus says of the peacock, τοῖς ὀφθαλμοῖς τοῦ πτεροῦ τὴν τῶν ἀστῶν διακόσμησιν ἀναπλάττεται. Κατάστρον from κατὰ and ἀστήρ.

6. θεατρίζει] a favourite word of Gr.'s, but not very common elsewhere, 'to show off,' as upon the stage; cp. Heb. x 33. Σοβαρός, 'pomposus.'

8. καὶ γυναικῶν] Job xxxviii 36

(LXX.). If such skill is wonderful in women, much more in creatures without reason, like the fowl.

25. The sagacity of animals; the bee, the spider, the crane, the ant.

13. καλιαὶ] 'bowers'; a poetical word for 'nests.' It is a somewhat bold phrase to say that they make rocks and trees their nests. Ἐξησκ., cp. § 6 ἦσκ.

18. ἐξ. συρ. κ. ἀντιστρ.] 'by means of hexagonal pipes complementary to each other, and the fabric is secured (lit. the firmness is effected) by means of the dividing wall and the combi-

καὶ ταῦτα ἐν ζοφεροῖς οὕτω τοῖς σίμβλοις καὶ ἀοράτοις
 τοῖς πλάσμασιν· αἱ δὲ διὰ λεπτῶν οὕτω καὶ ἀερίων σχεδὸν
 τῶν νημάτων πολυειδῶς διατεταμένων πολυπλόκους τοὺς
 ἰστοὺς ἐξυφαίνωσι, καὶ ταῦτα ἐξ ἀφανῶν τῶν ἀρχῶν,
 5 οἰκησὶν τε ὁμοῦ τιμίαν, καὶ θήραν τῶν ἀσθενεστέρων εἰς
 τροφῆς ἀπόλαυσιν; ποῖος Εὐκλείδης ἐμιμήσατο ταῦτα,
 γραμμαῖς ἐμφιλοσοφῶν ταῖς οὐκ οὔσαις, καὶ κάμνων ἐν ταῖς
 ἀποδείξεσι; τίνας Παλαμίδους τακτικὰ κινήματά τε καὶ
 σχήματα γεράνων, ὥς φασι, καὶ ταῦτα παιδεύματα κινου-
 10 μένων ἐν τάξει, καὶ μετὰ ποικίλης τῆς πτήσεως; ποῖοι
 Φειδίαι καὶ Ζεῦξιδες καὶ Πολύγνωτοι, Παρράσιοί τε τινες
 καὶ Ἀγλαοφῶντες, κάλλη μεθ' ὑπερβολῆς γράφειν καὶ
 πλάττειν εἰδότες; τίς Κνώσσιος Δαιδάλου χορὸς ἐναρμόνιος,
 νύμφη πονηθεὶς εἰς κάλλους περιουσίαν, ἥ λαβύρινθος
 15 Κρητικὸς δυσδιέξοδος καὶ δυσέλικτος, ποιητικῶς εἰπεῖν,
 καὶ πολλάκις ἀπαντῶν ἑαυτῷ τοῖς τῆς τέχνης σοφί-
 σμασι; καὶ σιωπῷ μυρμήκων ταμιεῖά τε καὶ ταμίας, καὶ

2 α.] οἱ b 'Or. 1' || 4 ἐξυφαίνουσι abf || 5 ἀσθενων bdef || 6 τροφης] *τροφης* 'in quibusd.' || 7 om ef c

nation of the angles with the straight lines. The 'dividing wall' is perh. the horizontal one between the upper and lower set of cells. But cp. Bas. Hex. viii p. 88 (Paris 1638).

1. σίμβλοις] 'hives'; translate, 'when the hives in which it is done are so dark and the structure itself is invisible.'

4. ἰστούς] 'webs'; ἀρχῶν, 'ends,' as in Acts x 11.

5. τῶν ἀσθενεστέρων] Cp. i 9.

7. γρ. ταῖς οὐκ οὔσαις] 'with his imaginary lines.'

8. τίνος Παλ. κτλ.] Παλ. depends upon τακτικά; τακτικά is nom. to ἐμιμήσατο understood, and κιν. κ., σχ. acc. after it. The same verb must be supplied for ποῖοι Φειδαί etc. Ὡς φασι implies (as in § 24) that Gr. himself had not had opportunities of observing the crane and the peacock.

The usual reading ταῦτα παιδ. can only make sense, if at all, if κ. ταῦτα be taken as in § 19, 'and that, when they move': ταῦτά makes good sense, and the καὶ before it points on to καὶ μετὰ τοῦκ. 'What Pal. drew up tactics to rival the movements and groupings of the cranes, which, so they tell us, without breaking rank go through the same drill-like movements, in ever so many figures of flight?'

12. γράφειν κ. πλάττειν] Phidias πλάττειν, the rest γράφειν ἵδεναι.

13. Κνώσσιος] at Cnossus, or Gnosus, in Crete; νύμφη, Ariadne, see Homer II. xviii 592 foll.

15. δυσέλικτος] 'hard to unwind.' Gr. apologizes for using so poetical a word.

16. ἀπαντῶν] 'meeting.'

θησαυρισμὸν τροφῆς τῷ καιρῷ σύμμετρον, τᾶλλα τε ὅσα περὶ ὁδῶν καὶ περὶ ἡγουμένων καὶ τῆς ἐν τοῖς ἔργοις εὐταξίας ἔγνωμεν ἱστοροῦμενα.

26. Εἰ τούτων ἐφικτὸς ὁ λόγος σοι, καὶ τὴν περὶ ταῦτα σύνεσιν ἔγνως, σκέψαι καὶ φυτῶν διαφοράς, μέχρι 5 καὶ τῆς ἐν φύλλοις φιλοτεχνίας πρὸς τὸ ἡδιστόν τε ἅμα ταῖς ὄψεσι καὶ τοῖς καρποῖς χρησιμώτατον. σκέψαι μοι καὶ καρπῶν ποικιλίαν καὶ ἀφθονίαν, καὶ μάλιστα τῶν ἀναγκαιοτάτων τὸ κάλλιστον. καὶ σκέψαι μοι καὶ δυνάμεις 10 ῥιζῶν καὶ χυμῶν καὶ ἀνθέων καὶ ὀσμῶν, οὐχ ἡδίστων μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὑγίειαν ἐπιτηδείων, καὶ χρωμάτων χάριτας καὶ ποιότητας. ἔτι δὲ λίθων πολυτελείας καὶ διαυγείας· ἐπειδὴ σοι πάντα προϋθῆκεν, ὥσπερ ἐν πανδαισίᾳ κοινῇ, ὅσα τε ἀναγκαῖα, καὶ ὅσα πρὸς ἀπόλαυσιν, 15 ἢ φύσις· ἴν', εἰ μὴ τι ἄλλο, ἐξ ὧν εὐεργετῇ, γνωρίσης θεόν, καὶ τῷ δεῖσθαι γένῃ σεαυτοῦ συνετώτερος. ἐντεῦθεν ἔπελθέ μοι γῆς πλάτη καὶ μήκη, τῆς κοινῆς πάντων μητρός, καὶ κόλπους θαλαττίους ἀλλήλοισι τε καὶ τῇ γῇ

2 περὶ ἡγουμ.] om περὶ ed 'tres Collb. Or. i' 26. 8 καὶ καρπων] omi καὶ c || ποικιλίαν] + τε e || 9 καὶ σκεψαι] om καὶ cdef || 10 χυμων] χυλων def

1. τῷ καιρῷ σύμμετρον] 'proportioned to the time' for which the food is required.

26. *Plants, stones, earth, and its springs—its medicinal waters—are full of wonders; the stability of the earth, its adaptation of mountain and plain to the convenience of its inhabitants.*

6. τῆς ἐν φύλλοις φιλ.] 'the artistic skill displayed in the leaves.' They are 'profitable to the fruits' by shading them, as Elias says. Cp. Bas. Hex. v κατέσχιται τὸ τῆς ἀμπελου φύλλον, ἵνα καὶ πρὸς τὰς ἐκ τοῦ ἀέρος βλάβας ὁ βότρυς ἀντέχη καὶ τὴν ἀκτῖνα τοῦ ἡλίου διὰ τῆς ἀραιότητος θαψιλῶς ὑποδέχεται.

9. δυνάμεις ῥιζῶν] Wiscl. vii 20,—

a passage which Gr. has had in view for some time.

12. ποιότητας] rather a curious word to join with χάριτας. The point perh. lies in the plur.; 'the charms of the colours and their varieties of quality.'

13. πανδαισία] 'a perfect feast,' from δαῖσι.

15. εὐεργετῇ] 2nd per. sing. pres. ind. pass.

18. ἄλλα. κ. τῇ γῇ συνδ.] It is hard to see what Gr. means by this expression. The bays may be said to be connected with the land by the way they run up into it and affect its whole character. Gr. is no doubt thinking of the deeply indented coast of the Aegean. They are con-

συνδεσμένους, καὶ ἁλσῶν καλλι, καὶ ποταμούς, καὶ πηγὰς,
 δαψιλεῖς τε καὶ ἀενάους, οὐ μόνον ψυχρῶν καὶ ποτίμων
 ὑδάτων, καὶ τῶν ὑπὲρ γῆς, ἀλλὰ καὶ ὅσαι ὑπὸ γῆν ῥέουσai,
 καὶ σήραγγάς τινας ὑποτρέχουσai, εἴτ' ἐξωθούμεναι βιαίῳ
 5 τῷ πνεύματι καὶ ἀντιτυπούμεναι, εἴτ' ἐκπυρούμεναι τῷ
 σφοδρῷ τῆς πάλης καὶ τῆς ἀντιθέσεως, ὅπη παρείκοι κατὰ
 μικρὸν ἀναρρήγνυνται, καὶ τὴν τῶν θερμῶν λουτρῶν χρεῖαν
 ἐντεῦθεν ἡμῖν χαρίζονται πολλαχοῦ τῆς γῆς, καὶ μετὰ τῆς
 ἐναντίας δυνάμεως ἰατρείαν ἄμισθον καὶ αὐτόματον. εἰπέ
 10 πῶς καὶ πόθεν ταῦτα—τί τὸ μέγα τοῦτο καὶ ἄτεχνον
 ὕφασμα—οὐχ ἦττον ἐπαινετὰ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως,
 ἢ καθ' ἕκαστον θεωρούμενα; πῶς γῆ μὲν ἔστηκε παγία
 καὶ ἀκλινής; ἐπὶ τίνος ὀχουμένη, καὶ τίνος ὄντος τοῦ
 ὑπερείδοντος; καὶ τίνος ἐκείνο πάλιν; οὐδὲ γὰρ ὁ λόγος
 15 ἔχει, ἐφ' ὃ ἐρεισθῇ, πλὴν τοῦ θείου θελήματος. καὶ πῶς

1 συνδεσμενους de || 2 μονων a || 5 om και αντιτυπουμεναι e || 7 ανα-
 ρρηγνυνται b: -ννηται e || 15 ο] ψ d

nected with each other, apparently, because the coasting vessels pass along from bay to bay, rounding the headlands, and plying between the towns that lie in the gulfs. Cp. § 27.

3. ὑπὸ γῆς] a special feature of Asia Minor. Σήραγγες are 'holes,' 'passages.' Gr.'s theory of hot springs is that the water is heated by the violence with which it is forced out of its underground passages, by blasts of air which it encounters. These dash it from side to side and drive it with intense pressure through narrow apertures, until it assumes a very high temperature (ἐκπυρούμεναι). Ὅπη παρείκοι, 'wherever possible.' I do not know whence Gr. obtained this theory. It is not in Arist. *Meteor.* or *de Mundo*, although Arist. has much to say about underground currents of wind, as well as of underground streams. Arist. rightly connects hot springs with volcanic action. But cp. Bas. *Hex.* iv ἐκ τῆς αὐτῆς

τοῦ κινουμένου αἰτίας ζέουσα γίνεται... καὶ πυρώθῃ.

8. μ. τ. ἐναντίας δ.] generally understood to mean 'along with the cold.' This is of course an impossible interp. of the words. The *μετὰ* is, as frequently in Gr., used in that general sense which includes the instrumental,—like its modern representative μέ: cp. § 13 σκοπεῖ μετὰ τῆς ἰδ. ἀσθενείας, § 21 προσβ. μετὰ τῶν αἰσθήσεων, § 28 μεθ' οὗ λόγος. So here it will mean 'with their contrary' (i.e. corrective) force.

10. ἀτεχνον ὕφ.] a kind of oxymoron. Gr. uses, ὀφάινειν in a wide way, without any notion of 'weaving'; e.g. § 24 συνυφαίνων τὴν ψῆφν.

11. ἐπαινετὰ] agrees with ταῦτα, the question τί τὸ μέγα κτλ. being parenthetical. Τῆς σχέσος depends on ἐπαιν., 'to be praised for, in reference to, their correlation to each other.'

14. οὐδὲ γὰρ ὁ λόγος κτλ.] 'reason knows of nothing for it (the earth) to rest upon.'

ἡ μὲν εἰς ὄρων κορυφὰς ἀνηγμένη, ἡ δὲ εἰς πεδία καθεζομένη, καὶ τοῦτο πολυειδῶς καὶ ποικίλως, καὶ ταῖς κατ' ὀλίγον ἐναλλαγαῖς μεθισταμένη, πρὸς τε τὴν χρεῖαν ἐστὶν ἀφθονωτέρα, καὶ τῷ ποικίλῳ χαριεστέρα; καὶ ἡ μὲν εἰς οἰκῆσεις νενεμημένη, ἡ δὲ ἀοίκητος, ὅσῃ αἱ ὑπερβολαὶ τῶν ὄρων; ἀποτέμνονται, καὶ ἄλλη πρὸς ἄλλο τι πέρασ σχιζομένη καὶ ἀποβαίνουσα, τῆς τοῦ θεοῦ μεγαλουργίας ἐναργέστατόν ἐστι γνώρισμα;

27. Θαλάττης δέ, εἰ μὲν μὴ τὸ μέγεθος εἶχον θαυμάζειν. ἐθαύμασα ἂν τὸ ἡμερον, καὶ πῶς ἴσταται λελυμένη τῶν 10 ἰδίων ὄρων ἐντός· εἰ δὲ μὴ τὸ ἡμερον, πάντως τὸ μέγεθος. ἐπεὶ δὲ ἀμφοτέρα, τὴν ἐν ἀμφοτέροις δύναμιν ἐπαινέσομαι. τί τὸ συναγαγόν; τί τὸ δῆσαν; πῶς ἐπαίρεται τε καὶ ἴσταται, ὥσπερ αἰδουμένη τὴν γείτονα γῆν; πῶς καὶ δέχεται ποταμούς ἅπαντας, καὶ ἡ αὐτὴ διαμένει διὰ πλήθους 15 περιουσίαν, ἣ οὐκ οἶδ' ὅτι χρὴ λέγειν; πῶς ψάμμος ὄριον αὐτῇ, τηλικούτῳ στοιχείῳ; ἔχουσί τι λέγειν οἱ φυσικοὶ καὶ σοφοὶ τὰ μάταια, καὶ κυάθῳ μετροῦντες ὄντως τὴν θάλασσαν, τὰ τηλικαῦτα ταῖς ἐαυτῶν ἐπεινοίαις; ἡ συντόμως ἐγὼ παρὰ τῆς γραφῆς τοῦτο φιλοσοφήσω καὶ τῶν μακρῶν 20 λόγων πιθανώτερόν τε καὶ ἀληθέστερον; Πρόσταγμα

27. 15 ἅπαντας] παντας bdef || om η ε

2. τ. κατ' ὁ. ἐναλλ. μεθ.] Mountain passes into plain by degrees.

4. εἰς οἰκ. νενεμ.] 'occupied for habitations.'

5. ὅσῃ] rel. to antec. ἡ δὲ δολκ., 'where the too great height of the mountains cuts it off'; the mountains are regarded as appropriating the space (mid.).

6. καὶ ἄλλη κτλ.] 'and one part is severed from another and comes to a different bound,' such as the Atlantic or the Indian Ocean. Cp. Acts xxvi 27.

27. The sea, the rivers.

10. ἴσταται λελ.] 'it lies at ease,' opp. to being gathered up in stormy

waves. It almost looks as if by μέγεθος Gr. meant the sea in storm (? 'height').

15. ποταμούς ἅπ.] Cp. Eccl. i 7; but Gr. prob. draws the thought from Aristotle.

16. περιουσίαν] Cp. § 25. If that be not the reason, Gr. knows no other (ἡ οὐκ οἶδ.). Cp. § 30.

ιδ. ὄριον] Jer. v 22.

19. τὰ τηλ.] in app. to τὴν θάλ., ταῖς ἐ. ἐπ. to κυάθῳ. The proverb has been embodied in a pretty legend about St Austin.

20. παρὰ τῆς γρ.] 'from Scripture,' 'by borrowing the words of Scr.' Job xxvi 10. Γυρῷ, 'to round.'

ἐγύρωσεν ἐπὶ πρόσωπον ὕδατος. τοῦτο τῆς ὑγρᾶς φύσεως
 ὁ δεσμός. πῶς δὲ τὸν χερσαῖον ναυτίλον ἄγει ξύλφ μικρῷ
 καὶ πνεύματι,—τοῦτο οὐ θαυμάζεις ὀρών; οὐδ' ἐξίσταται
 σου ἡ διάνοια;—ἵνα γῇ καὶ θάλασσα δεθῶσι ταῖς χρεαίαις
 5 καὶ ταῖς ἐπιμιξίαις, καὶ εἰς ἓν ἔλθῃ τῷ ἀνθρώπῳ τὰ
 τοσοῦτον ἀλλήλων διεστηκότα κατὰ τὴν φύσιν; τίνες δὲ
 πηγῶν αἱ πρῶται πηγαί, ζήτησον, ἄνθρωπε, εἰ τί σοι
 τούτων ἐξιχνεῦσαι ἢ εὑρεῖν δυνατόν. καὶ τίς ὁ ποταμοῖς
 σχίσας καὶ πεδία καὶ ὄρη, καὶ δὸν τὸν δρόμον ἀκώλυτον;
 10 καὶ πῶς ἐκ τῶν ἐναντίων τὸ θαῦμα, μήτε θαλάσσης ἐπεξ-
 ιούσης, μήτε ποταμῶν ἱσταμένων; τίς δὲ ἡ τῶν ὑδάτων
 τροφή, καὶ τί τὸ ταύτης διάφορον, τῶν μὲν ἄνωθεν ἀρδο-
 μένων, τῶν δὲ ταῖς ῥίζαις ποτιζομένων, ἵνα τι καὶ αὐτὸς
 κατατρυφήσω τοῦ λόγου, θεοῦ τὴν τρυφὴν ἐξηγούμενος;
 15 28. Ἄγε δὴ γῇν ἀφείς καὶ τὰ περὶ γῆν, πρὸς τὸν
 ἀέρα κουφίσθητι τοῖς τῆς διανοίας πτεροῖς, ἵνα σοι καθ'
 ὁδὸν ὁ λόγος προῖη· κάκειθεν ἀνάξω σε πρὸς τὰ οὐράνια,
 καὶ τὸν οὐρανὸν αὐτόν, καὶ τὰ ὑπὲρ οὐρανόν. καὶ τοῖς
 ἐξῆς ὁκνεῖ μὲν προσβῆναι ὁ λόγος, προσβήσεται δὲ ὁμως
 20 ὁπόσον ἔξεστι. τίς ὁ χέας ἀέρα, τὸν πολὺν τοῦτον πλοῦτον

8 ποταμοῖς] -μοις abcef || 14 om την cdf. 28. 17 προῖη] προῖει e
 20 πλοῦτον τουτον e

1. τοῦτο] sc. τὸ πρόσταγμα.

2. τὸν χερσ. ναυτ.] There is prob. no direct ref. to the shell-fish called a nautilus, which only bears that name because of its similarity to a man in a sailing boat. By 'the land mariner' Gr. means the land animal which nevertheless finds a home on the sea. At the same time the word ναυτίλος had become so exclusively poetical as applied to men and ships, and so recognised a name for the shell-fish, that the addition of χ. was necessary to prevent a moment's mistake. Ἄγει sc. ἡ θάλασσα.

4. δεθῶσι] Cp. § 26. Χρεαίαι x. ἐπ. almost 'demand and supply.'

8. ποταμοῖς] 'for the rivers,' not

'with,' in spite of Hab. iii 9.

10. ἐπεξιούσης] 'break out.'

11. ἡ τῶν ὑδ. τροφή] 'how are the waters fed?' The metaphor was more 'luxuriant' in Greek than in English, and Gr. proceeds, with an apology, to develop it. Some of them, he says, are 'watered from above,' i.e. are fed by rain-water, others (and this is the climax of the 'luxuriance') 'drink with their roots,' i.e. are fed by springs from underground. These last Gr. had learned from Arist. to be connected with the sea.

28. The air, and all the phenomena of meteorology.

16. καθ' ὁδόν] 'in due order,' 'methodically'; Plat. Rep. 435 A.

καὶ ἄφθονον, οὐκ ἀξίαις, οὐ τύχαις μετρούμενον, οὐχ ὄροις κρατούμενον, οὐχ ἡλικίαις μεριζόμενον, ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ μάννα διανομὴν ἀνταρκείᾳ περιλαμβανόμενον καὶ ἰσομοιρίᾳ τιμώμενον· τὸ τῆς πτηνῆς φύσεως ὄχημα, τῇ ἀνέμων ἔδραν, τὴν ὥρων εὐκαιρίαν, τὴν ζώων ψύχωσιν, 5 μᾶλλον δὲ τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα συντήρησιν, ἐν ᾧ σώματα, καὶ μεθ' οὗ λόγος, ἐν ᾧ φῶς καὶ τὸ φωτιζόμενον, καὶ ἡ ὄψις ἡ δι' αὐτοῦ ρέουσα; σκόπει δέ μοι καὶ τὰ ἐξῆς· οὐ γὰρ συγχωροῦμαι τῷ ἀέρι δοῦναι τὴν ἅπασαν δυνα- 10 στείαν τῶν τοῦ ἀέρος εἶναι νομιζομένων. τίνα μὲν ἀνέμων ταμειᾶ· τίνες δὲ θησαυροὶ χιόνος; τίς δὲ ὁ τετοκῶς βώλους δρόσου, κατὰ τὸ γεγραμμένον· ἐκ γαστρὸς δὲ τίνος ἐκπορεύεται κρύσταλλος; τίς ὁ δεσμεύων ὕδωρ ἐν νεφέλαις, καὶ τὸ μὲν ἰστὰς ἐπὶ τῶν νεφελῶν—ὧ τοῦ θαύματος—λόγῳ 15 κρατουμένην φύσιν τὴν ρέουσαν, τὸ δὲ ἐκχέων ἐπὶ πρόσ- 15 ωπον πάσης τῆς γῆς, καὶ σπείρων καιρίως καὶ ὁμοτίμως, καὶ οὔτε ἀφιεὶς ἅπασαν τὴν ὑγρὰν οὐσίαν ἐλευθέραν καὶ ἄσχετον,—ἀρκεῖ γὰρ ἡ ἐπὶ Νῶε κάθαρσις, καὶ τῆς ἑαυτοῦ διαθήκης οὐκ ἐπιλήσμων ὁ ἀψευδέστατος,—οὔτε ἀνέχων

11 τινες δε] om δε ef | 13 τις] + δε e || 15 κρατουμένην] + την 'Reg. Cypr.' || 17 οὔτε] ουδε abef || ἀπασαν] απασι 'Reg. Cypr.'

1. οὐκ ἀξίαις] 'by deserts'; Matt. v 45; or perh. 'by differences of rank.' Τύχαις, 'by fortunes.' Ἡλ., coming after ὄροις, may mean 'ages' in the sense of a measurement of time, 'to certain generations.'

2. τοῦ μάννα] Ex. xvi 18.

3. ἀνταρκείᾳ π.] 'freely taken in'; no leave has to be asked, and ἰσομ. τιμῶμ. 'each man's share is of equal value'; lit. 'assessed at an equality of partition.'

5. εὐκαιρίαν] The air is said to be the 'suitableness of seasons' because the suitableness of seasons depends upon atmospheric conditions.

7. μεθ' οὗ λόγος] 'with which (cp. § 26) we speak.'

9. οὐ γὰρ συγχωρ.] acc. to Elias, directed against Arist. (presumably *de Mund.* 4).

11. θησαυροὶ χιόνος] Job xxxviii 22.

12. τίς ὁ τετοκῶς κτλ.] Job xxxviii 28, 29.

13. δεσμεύων ὕδ.] Job xxvi 8.

14. τὸ μὲν ἰστὰς] τὸ μὲν and τὸ δὲ appear to be 'part' and 'part' of the water thus 'bound up.' In that case φύσιν is in app. to τὸ μὲν.

15. ἐπὶ πρόσωπον π. τ. γ.] Scriptural language, but not a definite quotation.

16. ὁμοτίμως] Elias rightly refers to Matt. v 45.

19. διαθήκης] Gen. ix 12.

- παντάπασιν, ἵνα μὴ πάλιν Ἡλίου τινὸς δεσθῶμεν, τὴν
 ξηρότητα λύοντος; Ἐὰν κλείσῃ, φησί, τὸν οὐρανόν, τίς
 ἀνοίξει; ἐὰν δὲ ἀνοίξῃ τοὺς καταράκτας, τίς συνέξει; τίς
 οἴσει τὴν ἐπ' ἀμφοτέρα τοῦ ὑετίζοντος ἀμετρίαν, ἐὰν μὴ
 5 τοῖς ἑαυτοῦ μέτροις καὶ σταθμοῖς διεξαγάγῃ τὰ σύμπαντα;
 τί μοι φιλοσοφήσεις περὶ ἀστραπῶν καὶ βροντῶν, ὧ
 βροντῶν ἀπὸ γῆς σὺ καὶ οὐδὲ μικροῖς σπινθήρσι τῆς
 ἀληθείας λαμπόμενε; τίνας ἀτμοὺς ἀπὸ γῆς αἰτιάσῃ νέφους
 δημιουργοὺς, ἢ ἀέρος πύκνωσίν τινα, ἢ νεφῶν τῶν mano-
 10 τάτων θλίψιν ἢ σύρρηξιν, ἵνα ἡ μὲν θλίψις σοὶ τὴν
 ἀστραπὴν, ἡ δὲ ῥῆξις τὴν βροντὴν ἀπεργάσῃται; ποῖον
 δὲ πνεῦμα στενοχωρούμενον, εἴτα οὐκ ἔχον διέξοδον, ἵνα
 ἀστράψῃ θλιβόμενον, καὶ βροντήσῃ ῥηγνύμενον; εἰ τὸν
 ἀέρα διήλθες τῷ λογισμῷ, καὶ ὅσα περὶ ἀέρα, ψαῦσον ἤδη
 15 σὺν ἐμοὶ καὶ οὐρανοῦ καὶ τῶν οὐρανίων. πίστις δὲ ἀγέτω
 πλέον ἡμᾶς ἢ λόγος, εἴπερ ἔμαθες τὸ ἀσθενὲς ἐν τοῖς
 ἐγγυτέρω, καὶ λόγον ἔγνως τὸ γινῶναι τὰ ὑπὲρ λόγον, ἵνα
 μὴ παντελῶς ἐπίγειος ᾖς ἢ περίγειος, ἀγνοῶν καὶ αὐτὸ
 τοῦτο, τὴν ἀγνοίαν.
- 20 29. Τίς περιήγαγεν οὐρανόν, ἔταξεν ἀστέρας; μᾶλλον
 δὲ τί πρὸ τούτων οὐρανόσ καὶ ἀστέρες ἔχοις ἂν εἰπεῖν

5 διεξαγῇ ce 'Reg. a Or. 1' || 8 λαμπόμενοι def || απο] ἐπὶ 'Or. 1' ||
 9 μανωτάτων cdf || 17 το] τω ef

1. Ἡλίου τ.] 1 Kings xviii 45.
 2. κλείσῃ] Job xii 14. Gr. adds
 τὸν οὐρ.
 3. ἀνοίξῃ τοὺς κ.] Gen. vii 11;
 cp. Mal. iii 10. Συνέξει, Gen. viii 2.
 4. οἴσει] 'shall bear'; τὴν ἐπ' α.
 ἀμετρίαν means of course excess in
 giving too much or too little.
 5. μέτροις κ. σταθμ.] Job xxviii
 25.
 8. τίνας ἀτμοὺς] directed against
 Arist. Meteor. i 4.
 9. μανωτάτων] μανός (the quan-
 tity of the α is variable) = 'rare,' as
 opp. to 'dense.' The interjection

of τῶν μ. is, of course, Gr.'s form of
 counter argument. The clouds are
 too 'rare' to produce such effects.

17. λόγον ἔγνως κτλ.] 'know
 that it is reason to know the things
 above reason.' Something like St
 Austin's Credo ut intellegam.

18. ἐπὶ γ. ἢ περὶ γ.] 'on the earth or
 concerned with the earth, ignorant
 even of your ignorance.' Cp. Plat.
 Leg. ix 863 c.

29. The heavens, the sun.

20. περιήγαγεν] 'made it revolve';
 cp. § 30.

ὁ μετέωρος, ὁ τὰ ἐν ποσιν ἀγνοῶν, καὶ οὐδὲ σεαυτὸν μετρήσαι δυνάμενος, τὰ δὲ ὑπὲρ τὴν σὴν φύσιν παλαιπραγμονῶν, καὶ κεχηνῶς εἰς τὰ ἄμετρα; ἔστω γάρ σε κύκλους καὶ περιόδους καὶ πλησιασμούς καὶ ἀποχωρήσεις καταλαμβάνειν, ἐπιτολὰς καὶ ἀνατολὰς, καὶ μοίρας τινὰς καὶ 5 λεπτότητας, καὶ ὅσοις σὺ τὴν θαυμασίαν σου ταύτην ἐπιστήμην ἀποσεμνύνεις· οὐπω τοῦτο κατάληψις τῶν ὄντων ἐστίν, ἀλλὰ κινήσεώς τινος ἐπιτήρησις, ἢ πλείονι γυμνασίᾳ βεβαιωθείσα καὶ εἰς ἓν ἀγαγούσα τὰ τηρηθέντα πλείοσιν εἴτα λόγον ἐπινοήσασα, ἐπιστήμη προσηγορεύθη· 10 ὥσπερ τὰ περὶ σελήνην παθήματα γνώριμα γέγονε τοῖς πολλοῖς τὴν ὄψιν ἀρχὴν λαβόντα τῆς γνώσεως. σὺ δὲ εἰ λίαν ἐπιστήμων εἶ τούτων, καὶ δικαίως ζητεῖς θαυμάζεσθαι, εἰπὲ τίς ἢ τῆς τάξεως αἰτία καὶ τῆς κινήσεως; πόθεν ἥλιος φρυκτωρεῖ πάσῃ τῇ οἰκουμένη καὶ πάσαις ὄψεσιν, 15 ὥσπερ χοροῦ τινὸς κορυφαῖος, πλεόν τοὺς ἄλλους ἀστέρας ἀποκρύπτων φαιδρότητι ἢ τινες ἐκείνων ἑτέρους; ἀπόδειξις δέ, οἱ μὲν ἀντιλάμπουσιν, ὁ δὲ ὑπερλάμπει, καὶ οὐδὲ ὅτι συνανίσχουσιν ἑᾷ γνωρίζεσθαι, καλὸς ὡς νυμφίος, ταχύς ὡς γίγας καὶ μέγας· οὐδὲ γὰρ ἀνέχομαι ἄλλοθεν ἢ τοῖς 20

29. 16 κορυφαίου ε

3 κύκλος κτλ.] *revolutions, and arcs, and conjunctions* (i.e. approaches), and *separations* (departures), and *times* (there seems to be no difference between ἐπιτ. and ἀνατ.), and *degrees* (in the astronomical sense) as they call them (τινάς), and *altitudes*. Perh. the last word has ref. to the speculations about the 'aether.' But as λεπτόν appears to be used in the astronomical sense of a 'minute,' it is possible that Gr. may intend λ. here in that sense.

8. ἐπιτήρησις] There could hardly be a better description of inductive science.

11. ὥσπερ τὰ περὶ σ. π.] 'as, for

instance, what happens to the moon has become a piece of general knowledge, a knowledge arising in the first instance from direct observation.'

Παθῆμ., cp. § 30 πάθη.

15. φρυκτωρεῖ] 'gives the fiery signification.'

18. οἱ μὲν ἀντιλάμπ.] 'they shine against him, but he outshines them, and he does not suffer even their shining with him to be perceived'; when his light might be thought not to have gained its full strength.

19. ὡς νυμφίος...γίγας] Ps. xviii 6 (xix 5).

20. ἄλλοθεν ἢ τοῖς ἐμοῖς] i.e. from pagan sources; cp. ἀλλότριος §§ 16, 30. 'Ἀποσεμν. 'to glorify.'

ἐμοῖς τούτου ἀποσπνύειν· τοσοῦτος τὴν δύναμιν, ὥστε
 ἀπ' ἄλλων ἄκρων ἄλλα τῇ θερμότητι καταλαμβάνειν, καὶ
 μηδὲν διαφεύγειν αὐτοῦ τῇ μισθῆσιν, ἀλλὰ πᾶσαν πλη-
 ροῦσθαι καὶ ὅψιν φωτὸς καὶ σωματικὴν φύσιν θερμότητος·
 5 ἔρροντος, ἀλλ' οὐ φλέγοντος, εὐκрасίας ἡμερότητι καὶ
 τάξει κινήσεως, ὡς πᾶσι παρόντος, καὶ πάντα ἐπίσης
 περιλαμβάνοντος.

30. Ἐκεῖνος δέ σοι πηλίκον, εἰ κατενόησας· Τοῦτο ἐν
 αἰσθητοῖς ἥλιος, ὅπερ ἐν νοητοῖς θεός, ἔφη τις τῶν ἄλλο-
 10 τρίων. αὐτὸς γὰρ ὅψιν φωτίζειν, ὥσπερ ἐκεῖνος νοῦν·
 αὐτὸς καὶ τῶν ὀρωμένων ἐστὶ τὸ κάλλιστον, ὥσπερ ἐκεῖνος
 τῶν νοουμένων. ἀλλὰ τί τὸ κινήσαν αὐτὸν ἀπ' ἀρχῆς; τί
 δὲ τὸ αἰεὶ κινεῖν καὶ περιάγον ἐστῶτα λόγῳ καὶ μὴ
 κινούμενον, ὅντως ἀκάμαντα, καὶ φερέσβιον, καὶ φυσιζῶν,
 15 καὶ ὅσα ποιηταῖς υμνῆται κατὰ λόγον, καὶ μήτε τῆς ἑαυτοῦ
 φορᾶς ποτὲ μήτε τῶν εὐεργεσιῶν ἰστάμενον; πῶς ἡμέρας
 δημιουργὸς ὑπὲρ γῆς καὶ νυκτὸς ὑπὸ γῆν; ἢ οὐκ οἶδ' ὃ τι
 χρὴ λέγειν ἡλίῳ προσβλέψαντα. τίς ἢ τούτων πρόσλη-
 ψίς τε καὶ ἀνθυφαίρεσις, καὶ ἡ τῆς ἀνισότητος ἰσότης, ἴν'
 20 εἴπω τι καὶ παραδοξον; πῶς δὲ ὥρων ποιητὴς τε καὶ

5 ἔρροντος] θερμαινόντος: c: θαλποντος 'El.' || 7 περιλαμβάνοντος] περι-
 λαμπόντος 'tres Colb.' 30. 11 om και f || 13 δε] δαι df || 15 υμνεῖται e ||
 μῆτε] μῆποτε 'in quibusd.'

2. ἀπ' ἄλλων ἄκρων] 'from one
 end he reaches another with his
 heat.' Ἄκρον is the LXX. word in
 Ps. xviii 7 (xix 6). The following
 words are not a quotation, but only
 an allusion to those of the Ps.

5. ἔρροντος] 'warming.'

30. *The sun; day and night, the
 seasons; the moon and stars.*

8. ἐκεῖνος] the thought expressed
 in the following words.

ib. τοῦτο ἐν αἰσθ.] Plato *Rep.* vi
 508 c.

13. ἐστῶτα λόγῳ] while fixed in
 the law which governs him; λόγῳ

as e.g. in § 16 πᾶσι λόγον ἐνθεῖς.

14. ἀκάμαντα] Hom. *Il.* xviii 139,
 'untiring'; φερέσβιον, 'drinking the
 means of life'; φυσιζῶν 'life-beget-
 ting.' It has not yet been ascer-
 tained what poet applies the last
 two epithets to the sun.

15. κατὰ λόγον] 'reasonably,'
 'rightly.' Φορᾶς, 'movement.'

17. ἢ οὐκ οἶδ'] Cp. § 27.

18. πρόσλ. τε κ. ἀνθυφ.] 'the in-
 crease and corresponding diminution'
 of day and night. Ἀνισ. ἰσότης; at
 the end of the year neither has
 gained upon the other.

μεριστής, εὐτάκτως ἐπιγινομένων τε καὶ ἀπογινομένων, καὶ ὥσπερ ἐν χορῷ συμπλεκομένων ἀλλήλαις καὶ διισταμένων, τὸ μὲν φιλίας νόμῳ, τὸ δὲ εὐταξίας, καὶ κατὰ μικρὸν κιρναμένων, καὶ ταῖς ἐγγύτησι κλεπτομένων ταῦτὸν ἡμέραις τε καὶ νυξίν, ἵνα μὴ τῇ ἀηθείᾳ λυπήσωσιν; ἀλλ' 5 ἴτω μὲν ἡμῖν ἥλιος· σὺ δὲ ἔγνως σελήνης φύσιν, καὶ πάθη, καὶ μέτρα φωτός, καὶ δρόμους, καὶ πῶς ὁ μὲν ἡμέρας ἔχει τὴν δυναστείαν, ἡ δὲ νυκτὸς προκαθέξεται, καὶ ἡ μὲν θηρίοις δίδωσι παρρησίαν, ὁ δὲ ἄνθρωπον ἐπὶ τὸ ἔργον ἀνίστησιν, ἡ ὑψούμενος ἡ ταπεινούμενος πρὸς τὸ χρησιμώτατον; 10 συνήκας δὲ δεσμὸν Πλειάδος ἡ φραγμὸν Ὀρίωνος, ὡς ὁ ἀριθμῶν πλήθη ἄστρων καὶ πᾶσιν αὐτοῖς ὀνόματα καλῶν, καὶ δόξης ἐκάστου διαφοράν, καὶ τάξιν κινήσεως, ἵνα σοι πιστεύσω διὰ τούτων πλέκοντι τὰ ἡμέτερα καὶ κατὰ τοῦ κτίστου τὴν κτίσιν ὀπλίζοντι;

15

31. Τί λέγεις; ἐνταῦθα στησόμεθα τοῦ λόγου μέχρι τῆς ὕλης καὶ τῶν ὀρωμένων; ἡ ἐπειδὴ τοῦ κόσμου παντὸς ἀντίτυπον τὴν Μωυσέως σκηνὴν οἶδεν ὁ λόγος, τοῦ ἐξ ὀρατῶν τε καὶ ἀορατῶν λέγω συστήματος, τὸ πρῶτον

5 αἰθερία] αἰθερία de 'El.' || 6 om ἡμιν bf || φύσιν] λυσιν 'Reg. Cyrp.'

31. 17 om η be || 19 συστήματος] + η be

3. συμπλεκ. κ. διστ.] The seasons lock one another in embrace, because there is no sharp line of demarcation between them, and then part. The poetical preacher sees in the first action a law of love, in the second, of order.

4. ταῖς ἐγγύτησι] 'by their close approach to each other (the pl. indicates the nearness of each to the next) filching from each other (mid.) as much and as little as day and night do, in order not to distress us by anything startling (lit. by the unaccustomedness, which would mark a different kind of transition).'

6. πάθη] Cp. § 29 παθήματα.

7. ἡμέρας...δυν.] a ref. to Gen. i 16, 18 (Ps. cxxxvi 7); but δυν.

does not occur in the LXX. there.

8. θηρίοις κτλ.] a ref. to Ps. ciii (civ) 20—23.

11. συνήκας κτλ.] Job xxxviii 31.

12. ὁ ἀριθμῶν κτλ.] Ps. cxlvi (cxlvii) 4.

13. δόξης...διαφ.] 1 Cor. xv 41.

14. διὰ τούτων πλ. τ. ἡμ.] the astrologer.

31. The spiritual beings who people heaven.

16. μέχρι] Cp. § 9.

17. τ. κόσμου π. ἀντ.] The παντὸς is placed emphatically; the type includes the unseen as well as the seen. 'Ο λόγος, 'our reason.' Gr. does not refer to any passage of Scripture; it was the traditional interp. of his time. See how

- καταπέτασμα διασχόντες, καὶ ὑπερβάντες τὴν αἴσθησι.
εἰς τὰ ἅγια παρακύψωμεν, τὴν νοητὴν φύσιν καὶ ἐποι-
ράνιον; οὐκ ἔχομεν οὐδὲ ταύτην ἀσωμάτως ἰδεῖν, εἰ καὶ
ἀσώματος, πῦρ καὶ πνεῦμα προσαγορευομένην ἢ γινομένην.
5 ποιεῖν γὰρ λέγεται τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ
τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα· εἰ μὴ ποιεῖν μέν
ἐστὶ τὸ συντηρεῖν τῷ λόγῳ, καθ' ὃν ἐγένοντο. πνεῦμα δὲ
ἀκούει καὶ πῦρ· τὸ μὲν ὡς νοητὴ φύσις, τὸ δὲ ὡς καθάρ-
σιος· ἐπεὶ καὶ τῆς πρώτης οὐσίας τὰς αὐτὰς οἶδα κλήσεις.
10 πλὴν ἡμῖν γε ἀσώματος ἔστω, ἢ ὅτι ἐγγύτατα. ὁρᾷς
ὅπως ἰλιγγιῶμεν περὶ τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἔχομεν οἱ προέλ-
θωμεν, ἢ τοσοῦτον ὅσον εἰδέναι ἀγγέλους τινὰς καὶ ἀρχαγ-
γέλους, θρόνους, κυριότητας, ἀρχάς, ἐξουσίας, λαμπρότητας,
ἀναβάσεις, νοερὰς δυνάμεις, ἢ νόας, καθαρὰς φύσεις καὶ
15 ἀκιβδηλοὺς, ἀκινήτους πρὸς τὸ χεῖρον ἢ δυσκινήτους, περὶ
τὸ πρῶτον αἷτιον ἀεὶ χορευούσας· ἢ πῶς ἂν τις αὐτὰς
ἀνυμνήσειεν, ἐκείθεν ἐλλαμπομένης τὴν καθαρωτάτην

2 παρακυφόμεν ?cd || 8 το δε] τω δε a | καθαρσιος] καθαρσις 'in qui-
busd.' || 9 επει] επειδη 'Reg. a' || om τας e || 11 προσελθωμεν f

Wisd. ix 8 (xviii 24) and cp. Westcott *Hebrews* p. 237 foll.

1. διασχόντες] Cp. § 3.

3. εἰ καὶ ἀσώματος] sc. εἴη. Gr. will not pronounce upon the question whether the heavenly φύσις, i.e. the angels, are incorporeal or not (cp. § 8); but, even if they are, we cannot conceive of them except through corporeal images (cp. §§ 12, 13), such as are suggested by the language of Scripture.

4. προσαγ. ἢ γιν.] 'is called, or is made.'

5. ποιεῖν γ. λέγεται] Ps. ciii (civ) 4, Heb. i 7.

6. εἰ μὴ ποιεῖν] 'unless by "making" is meant keeping them to the law of their original creation.' To 'make' the angels winds suggests a change in their mode of existence;

but Gr. thinks that it may denote what is contained in the original act of creation, and not something subsequent.

8. ἀκούει] *audire*, 'it is called.'

9. τῆς π. οὐσίας] sc. θεοῦ; cp. § 7.

11. ἰλιγγιῶμεν] Cp. § 21.

13. λαμπρότητας, ἀναβάσεις] It seems as if these, like the foregoing, were recognised titles for spiritual beings; but they do not appear to be used by any other of the Fathers. 'Ἀνάβασις' is a strange designation for a personal being, and, if it were not for the ν. δυν. which follows, it might have been thought that Gr. had turned from the angelic beings to their actions, and that ἀναβ. referred (as perh. it does in any case) to Jacob's dream.

14. νόας] acc. pl. of νοῦς.

ἐλλαμψιν, ἢ ἄλλως ἄλλην κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς φύσεως καὶ τῆς τιξέως· τοσοῦτον τῷ καλῷ μορφούμενας καὶ τυπούμενας, ὥστε ἄλλα γίνεσθαι φῶτα καὶ ἄλλους φωτίζειν δύνασθαι ταῖς τοῦ πρώτου φωτὸς ἐπιρροαῖς τε καὶ διαδόσεσι· λειτουργοὺς θείου θελήματος, δυνατὰς ἰσχύι 5 φυσικῇ τε καὶ ἐπικτήτῳ, πάντα ἐπιπορευομένας, πᾶσι πανταχοῦ παρούσας ἐτοίμως, προθυμία τε λειτουργίας καὶ κουφότητι φύσεως· ἄλλας ἄλλο τι τῆς οἰκουμένης μέρος διειληφύας, ἢ ἄλλῃ τινὶ τοῦ παντὸς ἐπιτεταγμένας, ὡς οἶδεν ὁ ταῦτα τάξας καὶ διορίσας· πάντα εἰς ἓν ἀγούσας, 10 πρὸς μίαν σύννευσιν τοῦ τὰ πάντα δημιουργήσαντος· ὕμνωδους θείας μεγαλειότητος, θεωροὺς δόξης αἰδίου καὶ αἰδίως, οὐχ ἵνα δοξασθῇ θεός,—οὐ γὰρ ἔστιν ὃ προστεθήσεται τῷ πλήρει, τῷ καὶ τοῖς ἄλλοις χορηγῶ τῶν καλῶν,—ἀλλ' ἵνα μὴ λείπη τὸ εὐεργετεῖσθαι καὶ ταῖς πρώταις μετὰ 15 θεὸν φύσει; ταῦτα εἰ μὲν πρὸς ἀξίαν ὕμνηται, τῆς τριάδος ἢ χάρις, καὶ τῆς μιᾶς ἐν τοῖς τρισὶ θεότητος· εἰ δὲ τῆς ἐπιθυμίας ἐνδεέστερον, ἔχει τὸ νικᾶν καὶ οὕτως ὁ λόγος. τοῦτο γὰρ ἡγωνίζετο παραστήσαι, ὅτι νοῦ κρείττων

4 του πρωτου usque ad fin. desunt in a „ 14 om τοις c

1. ἢ ἄλλως d.] The ἢ offers an alternative or correction to the sup. τὴν καθ. Cp. § 4.

3. ἄλλα γ. φῶτα] 'become in their turn lights,'—ἄλλα in respect of the πρώτων φῶς.

5. δυνατὰς ἰσχύι] Ps. cii (ciii) 20.

6. πᾶσι πανταχοῦ] Gr. does not of course mean at the same time; ἐτοίμως shews it.

8. ἄλλας ἄλλο τι] Cp. Deut. xxxii 8 (LXX.), Dan. x 13, 20, 21. Διειλ. 'having severally received.'

9. ἢ ἄλλῃ τινί] 'or (if not a portion of the inhabited globe) set over some other part of the universe,' e.g. a star.

10. εἰς ἓν] 'bringing all into unity,

with reference to the approval, for which alone they care (μίαν),' etc.

13. οὐχ ἵνα δ. θ.] In scriptural language the reverse might as truly have been said.

14. τῷ πλήρει] Cp. § 11.

15. ἵνα μὴ λείπη κτλ.] 'but that even these first beings after God may never fail to be the recipients of benefits.' They might have seemed too great to receive anything.

18. καὶ οὕτως] Even if he does not speak as well as he wished, Gr. has gained his point, viz. to shew that even the angels are beyond our understanding; much more (μῆ ὅτι, cp. § 11) God Himself.

καὶ ἡ τῶν δευτέρων φύσις, μὴ ὅτι τῆς πρώτης καὶ μόνης.
οὐκὼ γὰρ εἰπεῖν, ὑπὲρ ἅπαντα.

1 ἅπαντα] ἁπαντας 'Reg. Cypri.'

1. τῆς πρ. κ. μ.] Unless we are to suppose that there is some irregularity in the grammar, we must supply φύσεως, so that the clause, if written out in full, would run μὴ εἰπεῖν ὅτι ἡ τῆς πρώτης κ. μ. φύσεως φύσις.

2. οὐκὼ γὰρ εἰπεῖν] Cp. § 13. The formula implies that the state-

ment would be not incorrect, but capable of misconception. To say that the divine nature is 'above all' might appear to coordinate it with other things, as one, though the highest, of a series: so Gr. prefers to say μόνης, to bring out its absolute uniqueness.

ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΤΡΙΤΟΣ.

ΠΕΡΙ ΥΙΟΥ.

1. Ἄ μὲν οὖν εἴποι τις ἂν ἐπικόπτων τὴν περὶ τὸν λόγον αὐτῶν ἐτοιμότητα καὶ ταχύτητα, καὶ τὸ τοῦ τάχους ἐπισφαλὲς ἐν πᾶσι μὲν πράγμασι, μάλιστα δὲ ἐν τοῖς περὶ θεοῦ λόγοις, ταῦτά ἐστιν. ἐπεὶ δὲ τὸ μὲν ἐπιτιμᾶν οὐ μέγα· ῥᾶστον γὰρ καὶ τοῦ βουλομένου παντός· τὸ δὲ 5 ἀντεισάγειν τὴν ἑαυτοῦ γνώμην ἀνδρὸς εὐσεβοῦς καὶ νοῦν ἔχοντος· φέρε, τῷ ἁγίῳ θαρρήσαντες πνεύματι, τῷ παρ' αὐτῶν μὲν ἀτιμαζομένῳ, παρ' ἡμῶν δὲ προσκυνουμένῳ, τὰς ἡμετέρας περὶ τῆς θεότητος ὑπολήψεις, αἱ τινὲς ποτέ εἰσιν, ὥσπερ τινὰ τόκον εὐγενῇ τε καὶ ὥριμον εἰς φῶς προενέγ- 10 κωμεν· οὐδὲ ἄλλοτε μὲν σιωπήσαντες, τοῦτο γὰρ μόνον ἡμεῖς νεανικοὶ τε καὶ μεγαλόφρονες, νῦν δὲ καὶ μᾶλλον

1. 1 ἐπικόπτων] ἐπισκωπτων b || τον λογον] των λογων b || 3 εν τοις] om εν c || 7 πνευματι θαρρησαντες cde || 8 ημων] ημιν b || 10 προσενεγκω-μεν f

1. *We have stated our objections to the hasty theology of the Eunomians; but it is a harder task to set forth our own. I will endeavour to do so with the aid of the Holy Spirit,—as indeed I have done before, but it is more necessary now than ever,—as briefly as I can.*

1. ἐπικόπτων] 'by way of checking.' Αὐτῶν, the Eunomians.

2. τὸ...ἐπισφαλές] 'the danger.'

4. τὸ μὲν ἐπιτιμᾶν κτλ.] taken from Demosth. *Olynth.* i 7.

6. ἀντεισάγειν] not merely 'to

state in opposition,' but to 'instigate,' to 'substitute.'

8. προσκυνουμένῳ] This does not compel us to suppose that Gr. used or was acquainted with the last part of our present 'Nicene' Creed. See the quotations in Hort *Two Diss.* p. 88.

11. τοῦτο γὰρ μόνον] The verb omitted would prob. have to be expressed by perf. and pres. together; 'have been and are.' Gr. refers to former outspoken sermons of his such as Orat. xx. For νεαν. cp. i 2.

παρρησιαζόμενοι τὴν ἀλήθειαν· ἵνα μὴ τῇ ὑποστολῇ, καθὼς γέγραπται, τὸ μὴ εὐδοκεῖσθαι κατακριθῶμεν. διττοῦ δὲ ὄντος λόγου παντός, τοῦ μὲν τὸ οἰκεῖον κατασκευάζοντος, τοῦ δὲ τὸ ἀντίπαλον ἀνατρέποντος, καὶ ἡμεῖς τον οἰκεῖον
 5 ἐκθέμενοι πρότερον, οὕτω τὰ τῶν ἐναντίων ἀνατρέψαι πειρασόμεθα· καὶ ἀμφοτέρα ὡς οἶόν τε διὰ βραχέων, ἵν' εὐσύνοπτα γένηται τὰ λεγόμενα, ὥσπερ ὃν αὐτοὶ λόγον εἰσαγωγικὸν ἐπενόησαν πρὸς ἐξαπάτην τῶν ἀπλουστέρων ἢ εὐθεστέρων, καὶ μὴ τῷ μήκει τοῦ λόγου διαχεθῇ τὰ
 10 νοούμενα, καθάπερ ὕδωρ οὐ σωλῆνι σφιγγόμενον, ἀλλὰ κατὰ πεδίου χεόμενον καὶ λυόμενον.

2. Τρεῖς αἱ ἀνωτάτω δόξαι περὶ θεοῦ, ἀναρχία, καὶ πολυαρχία, καὶ μοναρχία. αἱ μὲν οὖν δύο παισὶν Ἑλλήνων ἐπαίχθησαν, καὶ παιζέσθωσαν. τό τε γὰρ ἀναρχον
 15 ἄτακτον· τό τε πολύαρχον στασιῶδες, καὶ οὕτως ἀναρχον, καὶ οὕτως ἄτακτον. εἰς ταῦτόν γὰρ ἀμφοτέρα φέρει, τὴν ἀταξίαν, ἣ δὲ εἰς λύσιν· ἀταξία γὰρ μελέτη λύσεως.

2 εὐδοκίμεισθαι b || 6 om ωs f || 7 γενηται] γενωνται b 'Reg. Cyr.' ||
 9 διαχυθη bd 'Reg. Cyr.' || 10 νοούμενα] λεγόμενα 'Reg. Cyr.'

1. τῇ ὑποστολῇ] Heb. x 38, 39 (Hab. ii 4). The word, as the context here shews, implies a disingenuous reticence; cp. Gal. ii 12, 13.

3. διττοῦ δὲ ὄντος] The Benedictine editors compare Athenagoras *de Resurr.* 1.

7. αὐτοί] the Eunomians. Gr. incidentally shews how systematically they went to work.

10. σωλῆνι σφιγγ.] 'compressed in a pipe.'

11. χεόμ. κ. λυόμ.] Cp. ii 13.

2. *Atheism, Polytheism, Monotheism, are the three ancient opinions about God. The second ends in the same anarchy as the first, and we leave it to the Gentiles. Our Monotheism, however, is one where Three Persons are joined in equality of*

nature and in identity of will,—two of the three being derived from the first by what Scripture describes as generation and emission respectively.

12. αἱ ἀνωτάτω δόξαι] 'the most ancient opinions.'

13. παισὶν Ἑλλήνων] a phrase formed on the fashion of υἱοὶ Ἰσραὴλ; but the word *παῖδες* seems to be chosen with a view to the verb *ἐπαίχθησαν*. 'With the first two the children of Greece amused themselves.'

14. τό τε γάρ] The γάρ gives the reason why Gr. leaves those theories to the children of Greece (imperative).

17. ἀταξία γὰρ μ. λ.] 'Disorder is the prelude to disintegration.' For μελέτη (lit. 'practice,' 'rehearsal') cp. i 7.

ἡμῖν δὲ μοναρχία τὸ τιμώμενον· μοναρχία δέ, οὐχ ἣν ἐν περιγράφει πρόσωπον· ἔστι γὰρ καὶ τὸ ἐν στασιάζον πρὸς ἑαυτὸ πολλὰ καθίστασθαι· ἀλλ' ἦν φύσεως ὁμοτιμία συνίστησι, καὶ γνώμης σύμπνοια, καὶ ταυτότης κινήσεως, καὶ πρὸς τὸ ἐν τῶν ἐξ αὐτοῦ σύννευσις, ὅπερ ἀμήχανον 5 ἐπὶ τῆς γεννητῆς φύσεως, ὥστε καὶ ἀριθμῶ διαφέρει, τῇ γε οὐσίᾳ μὴ τέμνεσθαι. διὰ τοῦτο μονὰς ἀπ' ἀρχῆς, εἰς δυάδα κινήθεισα, μέχρι τριάδος ἔστη. καὶ τοῦτό ἐστιν ἡμῖν ὁ πατήρ, καὶ ὁ υἱός, καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα· ὁ μὲν γεννῆτωρ καὶ προβολεύς, λέγω δὲ ἀπαθῶς, καὶ ἀχρόνως, καὶ ἄσω- 10 μάτως· τῶν δέ, τὸ μὲν γέννημα, τὸ δὲ πρόβλημα, ἣ οὐκ οἶδ' ὅπως ἂν τις ταῦτα καλέσειεν, ἀφελὼν πάντῃ τῶν

2. 6 γεννητῆς] γεννητῆς def || τη γε ουσία] τη εξουσία ac (sed τη γε ουσία in marg.) g: τη γε ουσία e in rasura

1. μ. δέ, οὐχ ἣν ἐν] 'Not a sovereignty contained in a single person.'

2. ἔστι γάρ] Such a sovereignty, of a single person, does not necessarily exclude the thought of discord and confusion. It is possible to conceive of a single entity being divided against itself, and so becoming many. The divine unity, which we believe, is the result of 'equality of nature, unanimity of judgment, and identity of action' or 'of will.'

5. πρὸς τὸ ἐν κτλ.] This complete harmony of mind and will in the Godhead is itself based upon the concurrence of the other Blessed Persons with that One of Their number from whom They are derived, viz. the Father. Gr. does not as yet name the Father, nor indeed any of the Persons, because he is speaking in the abstract of the divine unity and its conditions, and so says τὸ ἐν and not τὸν ἐνα. A comparison of v 14 shews that τῶν ἐξ αὐτοῦ depends on σύννευσις, not on τὸ ἐν. The 'antecedent' of ἐξ αὐτοῦ (neut.) is τὸ ἐν.

ιβ. ὅπερ] refers to the whole fourfold description. It is perhaps not

impossible that such an unity should exist among creaturely beings, but our experience suggests no instance of it,—only imperfect images of it. The clause is of course parenthetical.

6. ὥστε] again refers to the whole description. It will be seen that οὐσία to Gr. means more than φύσις. There is a moral element in it, and not only a metaphysical; ὁμοτιμία φύσεως is one of the things which secure οὐς. μὴ τ. The reading τῇ ἐξουσίᾳ gives no satisfactory sense.

7. μονὰς ἀπ' ἀρχῆς] The language comes perilously near the Sabellian conception of πλατυσμός (see Dorner *Person of Christ* div. 1, vol. 2, p. 156); but of course Gr.'s tenses (κινήθεισα, ἔστη) are not to be understood in a temporal sense. There was no time before the κίνησις of which he speaks. For μέχρι see ii 9.

9. γενν. κ. προβ.] the γεννῆτωρ, of course, of the Son; προβολεύς, of the Spirit.

12. ἀφελὼν κτλ.] Gr. knows no other way of expressing the relation of the Son and Spirit to the Father, such as might get rid of material suggestions.

ὄρωνμένων. οὐ γὰρ δὴ ὑπέρχουσιν ἀγαθότητος εἰπεῖν θαρρή-
 σομεν, ὃ τῶν παρ' Ἑλλήσι φιλοσοφησάντων εἰπεῖν τις
 ἐτόλμησεν, οἷον κρατὴρ τις ὑπερέρρη, σαφῶς οὕτως
 5 μὴ ποτε ἀκούσιον τὴν γέννησιν εἰσαγάγωμεν, καὶ οἷον
 περίττωμά τι φυσικὸν καὶ δυσκάθεκτον, ἥκιστα ταῖς περὶ
 θεότητος ὑπονοίαις πρέπον. διὰ τοῦτο ἐπὶ τῶν ἡμετέρων
 ὄρων ἰστάμενοι τὸ ἀγέννητον εἰσάγομεν, καὶ τὸ γεννητόν,
 καὶ τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον, ὥς πού φησιν αὐτὸς
 10 ὁ θεὸς καὶ λόγος.

3. Πότε οὖν ταῦτα; ὑπὲρ τὸ πότε ταῦτα. εἰ δὲ δεῖ
 τι καὶ νεανικῶς εἰπεῖν, ὅτε ὁ πατήρ. πότε δὲ ὁ πατήρ;
 οὐκ ἦν ὅτε οὐκ ἦν. τοῦτο οὖν καὶ ὁ υἱός, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ
 ἅγιον. πάλιν ἐρώτα με, καὶ πάλιν ἀποκρινοῦμαί σοι.
 15 πότε ὁ υἱὸς γεγέννηται; ὅτε ὁ πατήρ οὐ γεγέννηται. πότε
 δὲ τὸ πνεῦμα ἐκπεπόρευται; ὅτε ὁ υἱὸς οὐκ ἐκπεπόρευται,
 ἀλλὰ γεγέννηται ἀχρόνως καὶ ὑπὲρ λόγον· εἰ καὶ μὴ
 δυνάμεθα τὸ ὑπὲρ χρόνον παραστήσαι, θέλοντες χρονικὴν
 ἐκφυγεῖν ἔμφασιν· τὸ γὰρ ὅτε, καὶ πρὸ τοῦδε, καὶ μετὰ

1 θαρρησωμεν ab | 3 υπερερρη] υπερρη dfg || 4 περι] + της f || 10 om
 και f 3. 13 πνευμα] + το αγιον c 'Collb. 1' || 17 ει] + μη 'Coisl. 3'

3. οἷον κρατὴρ τις] The simile is used by Plato *Tim.* 41 D; but, as Jahn points out in his annotations on Elias, in a different connexion. Gr. prob. refers to some Neoplatonic author.

7. ἐπὶ τῶν ἡμ. ὄρων] keeping to language consecrated by Christian usage; cp. i 5.

9. ὡς πού φησιν] John xv 26.

3. The acts thus described are above and before time, although it is impossible to divest ourselves of temporal notions in attempting to illustrate them. The Second and Third Persons are not posterior to the First in point of time, though Their being springs out of His.

11. ταῦτα] sc. τὸ γεννητόν and τὸ

ἐκπορευόμενον. This is shewn by ὅτε ὁ πατήρ in the next line.

16. ὑπὲρ τὸ πότε] above and beyond a 'when.'

13. οὐκ ἦν ὅτε οὐκ ἦν] He replies with the phrase so well known at the beginning of the Arian controversy.

16. τοῦτο] sc. what is implied in οὐκ ἦν ὅτε οὐκ ἦν, eternal.

19. ἐμφασιν] 'an image.' In order to convey any notion of what is above time, it is impossible to avoid the employment of temporal imagery. Ἐμφασιν is, however, used in rhetoric for an innuendo, a suggestion of something beyond what the words express; and this may be Gr.'s meaning here.

ταῦτα, καὶ ἀπ' ἀρχῆς, οὐκ ἄχρονα, κἂν ὅτι μάλιστα βιαζώ-
μεθα· πλὴν εἰ τὸ παρεκτεινόμενον τοῖς αἰδίοις διάστημα
τὸν αἰῶνα λαμβάνοιμεν, τὸ μὴ κινήσει' τινὶ μηδὲ ἡλίου
φορᾷ μεριζόμενον καὶ μετρούμενον, ὅπερ ὁ χρόνος. πῶς
οὖν οὐ συνάναρχα, εἰ συναΐδια; ὅτι ἐκείθεν, εἰ καὶ μὴ μετ' 5
ἐκείνο. τὸ μὲν γὰρ ἄναρχον, καὶ αἰδιον· τὸ αἰδιον δέ, οὐ
πάντως ἄναρχον, ἕως ἂν εἰς ἀρχὴν ἀναφέρηται τὸν πατέρα.
οὐκ ἄναρχα οὖν τῷ αἰτίῳ· δῆλον δὲ τὸ αἷτιον ὡς οὐ
πάντως πρεσβύτερον τῶν ὧν αἷτιον· οὐδὲ γὰρ τοῦ
φωτὸς ἡλίου. καὶ ἄναρχά πως τῷ χρόνῳ, κἂν σὺ μορ- 10
μολύττῃ τοὺς ἀπλουστέρους· οὐ γὰρ ὑπὸ χρόνον τὰ ἐξ
ὧν ὁ χρόνος.

4. Πῶς οὖν οὐκ ἐμπαθὴς ἡ γέννησις; ὅτι ἀσώματος.
εἰ γὰρ ἡ ἐνσώματος ἐμπαθὴς, ἀπαθὴς ἡ ἀσώματος. ἐγὼ δέ
σε ἀντερήσομαι· πῶς θεός, εἰ κτίσμα; οὐ γὰρ θεὸς τὸ κτιζό- 15
μενον· ἵνα μὴ λέγω, ὅτι κἀνταῦθα πάθος, ἂν σωματικῶς

2 συμπαρεκτεινόμενον c 'Reg. Cyrp.' || 3 λαμβανόμεν b || 6 ἐκεῖνον def ||
το δε αἰδιον def || 9 ων] + ἐστιν bdf

3. πλὴν εἰ κτλ.] The only way, Gr. says, is to adopt the standard of Eternity. Eternity does indeed suggest a kind of temporal duration; that cannot be helped; but we use it to denote 'an interval or period' commensurate with things of a supra-temporal order, not measured by any measurement known to time. It seems best to connect the πλὴν with εἰ καὶ μὴ δυνάμεθα, and to treat the intervening sentence (in accordance with Gr.'s manner) as parenthetical.

5. ἐκείθεν] sc. ἐκ τοῦ πατρός.

9. τοῦ φωτὸς ἡλίου] The simile is, of course, unscientific; but it serves its purpose.

10. ἀναρχά πως τῷ χρ.] In a sense, so far as time is concerned, that which is Begotten and that which Proceeds are without a beginning, as no date can be assigned, prior to which They had not begun.

ιβ. μορμολύττῃ] 'to scare' with a μορμῷ, or bugbear.

κ. If difficulty is felt about the 'generation' of the Son by the Father, the difficulty is not got rid of by making the Son a 'creature' instead. It only arises from a carnal notion of what is meant by generation, as if there could be no higher kind of generation.

15. πῶς θεός] which the Euno- mians acknowledged, though with an interpretation of their own.

ιβ. κἀνταῦθα] i.e. ἐν τῷ κτίσειν. A work of creation (lit. 'founding') as known to man involves time in which to work it out, desire for the accomplishment, the formation of a mental ideal, thought as to the mode of execution, etc. Gr.'s object is to shew that the thought of creation on God's part involves as many difficulties as that of generation.

λαμβάνεται, ὅλον χρόνος, ἔφεσις, ἀνατύπωσις, φροντις, ἐλπὶς, λύπη, κίνδυνος, ἀποτυχία, διόρθωσις· ἃ πάντα καὶ πλείω τούτων περὶ τὴν κτίσιν, ὡς πῦσιν εὐδηλον. θαυμάζω δέ, ὅτι μὴ καὶ τοῦτο τολμᾷς, συνδυασμούς τινας ἐννοεῖν,
 5 καὶ χρόνους κινήσεως, καὶ κινδύνους ἀμβλώσεως, ὡς οὐδε γεννᾶν ἐγχεωροῦν, εἰ μὴ οὕτω γεγέννηκεν· ἢ πάλιν πτηνῶν τινὰς καὶ χερσαίων καὶ ἐνύδρων γεννήσεις ἀπαριθμούμενος, τούτων τινὲ τῶν γεννήσεων ὑπάγειν τὴν θεῖαν καὶ ἀνεκκλή-
 10 καὶ οὐδ' ἐκεῖνο δύνασαι συνιδεῖν, ὅτι ᾧ διάφορος ἢ κατὰ σάρκα γέννησις,—ποῦ γὰρ ἐν τοῖς σοῖς ἔγνως θεοτόκον παρθένον;—τούτῳ καὶ ἡ πνευματικὴ γέννησις ἐξαλλάττουσα· μᾶλλον δέ, ᾧ τὸ εἶναι μὴ ταυτόν, τούτῳ καὶ τὸ γεννᾶν διάφορον.

15 5. Τίς οὖν ἐστὶ πατὴρ οὐκ ἡργμένος; ὅς τις οὐδὲ τοῦ εἶναι ἡρξατο· ᾧ δὲ τὸ εἶναι ἡρξατο, τούτῳ καὶ τὸ εἶναι πατρί. οὐκ οὖν πατὴρ ὕστερον, οὐ γὰρ ἡρξατο· καὶ πατὴρ κυρίως, ὅτι μὴ καὶ υἱός· ὥσπερ καὶ υἱὸς κυρίως, ὅτι μὴ καὶ πατὴρ. τὰ γὰρ ἡμέτερα οὐ κυρίως, ὅτι καὶ ἄμφω· οὐ γὰρ

4. 1 εφεσις χρόνος ac | 4 ἐννοεῖν] ἐπινοεῖν b 'Reg. Cyp. || 5 κινήσεως] κινήσεως c | 8 τούτων] + ὅη 'Or. 1' | 9 ἐναιρεῖν 'Reg. Cyp.' καὶ κινήσεως] κινήσεως be 'Reg. Cyp.' : + σου beg 5. 15 τοῖ] το b: του f in rasura || 17 πατρι] πατρη b 'Reg. a'

4. συνδυασμούς] 'copulation.'

5. ἀμβλώσεως] 'miscarriage.'

6. οὕτω] by such ways as συνδυασμός and so on.

9. ἢ καὶ] 'or else,' if the generation of the Son does not fit in with your select example, 'get rid of Him altogether as a result of your novel scheme.'

12. ἡ πνευμ. γέννησις] i.e. His generation acc. to His divine nature. Ἐξαλλάττειν is freq. used intrans.

3. The Father never was anything else but Father. While we human beings are sons, as well as fathers, He is absolutely Father, and that alone. If we say that He

'has begotten' a Son, we do not mean to imply a moment or date. Scripture often uses tenses in a way which differs from that of ordinary life.

15. τίς οὖν] It is the adversary's question: 'What father is there who never began to be a father?'

17. οὐκ οὖν π. ὅστ.] 'He did not become Father at some subsequent point, because (acc. to the foregoing argument) He never began to be.'

18. κυρίως] 'properly, because He is not at the same time Son.' We, on the other hand, Gr. goes on to say, are not 'properly' fathers, because we are ἄμφω, sons as much

τύδε μᾶλλον ἢ τόδε· καὶ ἐξ ἀμφοῖν ἡμεῖς, οὐχ ἑνός, ὥστε μερίζεσθαι, καὶ κατ' ὀλίγον ἄνθρωποι, καὶ ἴσως οὐδὲ ἄνθρωποι, καὶ οἱ μὴ τετελέμεθα, καὶ ἀφιέντες καὶ ἀφιέμενοι, ὡς μόνας τὰς σχέσεις λείπεσθαι ὀρφανὰς τῶν πραγμάτων. ἀλλὰ τὸ ἐγέννησε, φησὶν, αὐτό, καὶ τὸ γεγεννηται, 5 τί ἄλλο. ἢ ἀρχὴν εἰσάγει γεννήσεως; τί οὖν ἂν μὴδὲ τοῦτο λέγωμεν, ἀλλ' ἦν ἀπ' ἀρχῆς γεγεννημένος, ἵνα σου ῥαδίως φύγωμεν τὰς περιέργους ἐνστάσεις καὶ φιλοχρόνους; ἄρα γραφὴν ἀποίσεις καθ' ἡμῶν, ὡς παραχαραττόντων τι τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀληθείας; ἢ πᾶσιν εὐδηλον, ὅτι πολλὰ 10 τῶν χρονικῶς λεγομένων ἐνηλλαγμένως τοῖς χρόνοις προφέρεται, καὶ μάλιστα παρὰ τῇ συνηθείᾳ τῆς γραφῆς, οὐχ ὅσα τοῦ παρεληλυθότος χρόνου μόνον ἐστίν, ἢ τοῦ παρόντος, ἀλλὰ καὶ ὅσα τοῦ μέλλοντος; ὡς τό· Ἴνα τί

5 ἐγεννησεν αὐτο φησιν [|| 12 τῆς] + θειας b

as fathers. The variety of our relationships makes it impossible to consider any one of them an exhaustive description of a human being; but fatherhood expresses all that the person of God the Father is.

1. ἐξ ἀμφοῖν] not the same ἀμφω as above, but here as if = ἐκ δυοῖν. Gr. is thinking chiefly how our sonship differs from that of the Eternal Son, and leaves the difference of the fatherhood. Each of us has two parents, not one, so that we are in a way divided between them.

2. κατ' ὀλ. ἀνθρ.] another difference; we only gradually attain the position of human beings by a long fashioning in the womb, and some hardly attain it at all. In the last clause no doubt Gr. means idiots and persons otherwise deficient. The wishes of human parents for their offspring are often far from being realised (οἱ μὴ τεθ.).

3. ἀφιέντες] The children in many cases go their way, and the parents theirs, and nothing is left of

the sacred relationship except the name.

5. ἐγέννησε] We have been using expressions like 'begat' and 'is begotten,' which necessarily contain, besides the notion of begetting, the tense-notion of a moment when. To evade the difficulty, Gr. proposes to use a formula, which puts the 'moment' back before the beginning of time, and to say that the Son 'was' already 'begotten from the beginning.'

9. γραφὴν ἀποίσεις καθ' ἡμ.] a legal term, which has only an accidental relation to the use of γραφή immediately after in the sense of 'Scripture.' It means 'to file an accusation.'

id. παραχαρτόντων] 'putting a false mark upon,' i.e. 'falsifying'; chiefly used of coin that has been tampered with.

11. ἐνηλλαγμ. τ. χρόν.] Much of our language which denotes time is used in an inverse manner to the time intended.

14. ἵνα τί ἐφρ.] Psalm ii 1.

ἐφρούαξαν ἔθνη; οὐπω γὰρ ἐφρούαξαντο· καί, Ἐν ποταμῷ διελεύσονται ποδί· ὅπερ ἐστί, διαβεβήκασιν. καὶ μακρὸν ἂν εἴη πάσας ἀπαριθμεῖν τὰς τοιαύτας φωνάς, αἱ τοῖς φιλοπόνοις τετήρηται.

- 5 Ἔ. Τοῦτο μὲν δὴ τοιοῦτον. οἶον δὲ αὐτῶν κάκεινο, ὡς λίαν δύσερι καὶ ἀναισχυντον· βουλευθεῖς, φασιν, γεγέννηκε τὸν υἱόν, ἢ μὴ βουλόμενος. εἶτα δεσμοῦσιν, ὡς οἷονται, ἀμφοτέρωθεν ἄμμασιν, οὐκ ἰσχυροῖς, ἀλλὰ καὶ λίαν σαθροῖς. εἰ μὲν γὰρ οὐ θέλων, φασί, τετυράννηται. καὶ τίς
10 ὁ τυραννήσας; καὶ πῶς ὁ τυραννηθεὶς θεός; εἰ δὲ θέλων, θελήσεως υἱὸς ὁ υἱός· πῶς οὖν ἐκ τοῦ πατρός; καὶ καινὴν τινα μητέρα τὴν θέλῃσιν ἀντὶ τοῦ πατρὸς ἀναπλάττουσιν. ἐν μὲν οὖν τοῦτο χαρίεν αὐτῶν, ἂν τοῦτο λέγωσιν, ὅτι τοῦ πάθους ἀποστάντες ἐπὶ τὴν βούλῃσιν καταφεύγουσιν· οὐ
15 γὰρ πάθος ἢ βούλῃσις. δεύτερον δὲ ἴδωμεν τὸ ἰσχυρὸν

3 ειη] ην ε Ἔ. ὁ φασ:] φησι df || 7 οιονται] οιον τε 'duo Colb.' ||
11 καινην] κενην 'Reg. Cypri.'

1. ἐν ποταμῷ] Psalm lxx (lxxvi)
6.

4. τετήρηται] 'have been observed.'

6. 'Did the Father beget the Son,' asks the opponent, 'by an act of will, or not? If not, He was under constraint, which is impossible; if so, then the Son owes His being not to the Father only, but also to the Father's will, which thus becomes a kind of motherhood.' This dilemma is met by a similar one with regard to the objector's own birth, and by another with regard to creation. Gr. then shews that as a word is not the result of speaking, considered as a separate and substantive thing, but springs direct from the speaker, so the thing willed springs not from will in the abstract, but direct from him who wills.

8. σαθροῖς] Cp. i 3.

11. πῶς οὖν ἐκ τοῦ π.] It certainly seems a strangely captious argument. If it was ever seriously

urged by the Eunomians, we must suppose that θέλων is not merely = ἐκών, but 'by willing'; i.e. it was the act of will which produced the Son. Then, as other faculties of the divine being are represented to us as hypostatic—notably the Λόγος—we are driven to suppose that this primary faculty, antecedent and necessary to the production of the Son, is hypostatic also. If that is the case, He does not owe His being solely to the Father, but partly also to the Father's Will, which is thus constituted a kind of mother in the Godhead. But Gr.'s subsequent words ἂν τοῦτο λέγωσιν suggest the doubt whether he did not himself invent this part of the argument for the Eunomians.

13. αὐτῶν] depends upon χαρίεν (ἀν εἴη) by an idiom well known in colloquial English as well as in Greek; 'it will be delightful of them.'

14. οὐ γὰρ πάθος ἢ β.] This is

αὐτῶν, ὃ τι λέγουσιν. ἄριστον δὲ αὐτοῖς συμπλακῆναι πρότερον ἐγγυτέρω. σὺ δὲ αὐτὸς ὁ λέγων εὐχερῶς ὃ τι ἂν ἐθέλης, ἐκ θέλοντος ὑπέστης τοῦ σου πατρός, ἢ μὴ θέλοντος; εἰ μὲν γὰρ ἐξ οὐ θέλοντος, τετυράννηται. τῆς βίας· καὶ τίς ὁ τυραννήσας αὐτόν; οὐ γὰρ δὴ τὴν φύσιν ἐρεῖς· 5 ἐκείνη γὰρ ἔχει καὶ τὸ σωφρονεῖν. εἰ δὲ θέλοντος, ἀπόλῳλέ σοι δι' ὀλίγας συλλαβὰς ὁ πατήρ. θελήματος γὰρ υἱός, ἀλλ' οὐ πατὴρ ἀναπέφνηας. ἀλλ' ἐπὶ τὸν θεὸν μέτειμι καὶ τὰ κτίσματα, καὶ τὸ σὸν ἐρώτημα προσάγω τῇ σῇ σοφίᾳ. θέλων ὑπέστησε τὰ πάντα, ἢ βιασθεῖς; εἰ μὲν 10 βιασθεῖς, κἀνταῦθα ἢ τυραννίς, καὶ ὁ τυραννήσας. εἰ δὲ βουλόμενος, ἐστέρηται τοῦ θεοῦ καὶ τὰ κτίσματα, καὶ σὺ πρὸ τῶν ἄλλων, ὁ τοιούτους ἀνευρίσκων λογισμούς καὶ τοιαῦτα σοφίζόμενος. θελήσει γὰρ μέση τοῦ κτίστου διατειχίζεται. ἀλλ' ἕτερον, οἶμαι, θέλων ἐστὶ καὶ θέλησις, 15

2 αν] εαν b || 3 εθελης] θελης def || 7 θεληματος] θελησεως def || 10 υπε-
στησε] + θεος bcd : + ο θεος ef || 14 θελησει] θελησις b || om γαρ b || 15 εστιν
οιμαι θελων bdf

true; nevertheless it is difficult for the human mind to imagine an act of will which is not caused by something which would come under the description of a *πάθος*.

1. τὸ ἰσχυ. αὐτ. ὃ τι λ.] 'what they consider their strong point.' Δεύτερον δὲ corresponds to *ἐν μέν*. Before, however, entering upon this δεύτερον, which he does at ἀλλ' ἐπὶ τ. θ., Gr. thinks it best (πρότερον) to grapple with his adversaries at closer quarters. This he does in the question σὺ δὲ αὐτός κτλ., which brings the argument home to them personally (ἐγγυτέρω).

5. οὐ γὰρ δὴ τὴν φύσιν ἐρεῖς] 'You will not say that he was compelled by nature. Nature admits equally of self-restraint.'

10. ὑπέστησε] 'gave them existence,' i.e. by creation.

12. ἐστέρηται τοῦ θ. κ. τὰ κτ.] As, acc. to their supposed argument,

the Son is deprived of the Father by the interposition of the Will from which He sprang, so is creation deprived of its Creator. His Will runs like a wall between it and Him. The Eunomian is the first to suffer the loss, because he invented it; that is poetical justice.

15. ἕτερον οἶμαι] Gr.'s argument is not very clear; because the Eunomians also had distinguished very sharply between the will and the person who wills,—so sharply that they said that the Son could not be the Son of one who willed to beget Him, but only of that will itself. But in so arguing they set up a new, though fictitious, identity. They converted the will itself into a personal agency. This is what Gr. combats. Will is one thing, and the person who wills is another. You might as well say that the

γεννῶν καὶ γέννησις, λέγων καὶ λόγος. εἰ μὴ μεθύομεν. τὸ μὲν ὁ κινούμενος, τὰ δὲ οἶον ἢ κίνησις. εὐκουν θελήσεως τὸ θεληθέν· οὐδὲ γὰρ ἔπεται πάντως· οὐδὲ τὸ γεννηθέν· γεννησεως, οὐδὲ τὸ ἀκουσθέν ἐκφωνήσεως, ἀλλὰ τοῦ θέλοντος, καὶ τοῦ γεννήσαντος, καὶ τοῦ λέγοντος. τὰ τοῦ θεοῦ δὲ καὶ ὑπὲρ πάντα ταῦτα, ᾧ γέννησις ἐστὶν ἴσως ἢ τοῦ γεννᾶν θέλησις, ἀλλ' οὐδὲν μέσον, εἰ γε καὶ τοῦτο δεξώμεθα ὅλως, ἀλλὰ μὴ καὶ θελήσεως κρείττων ἢ γέννησις.

7. Βούλει τι προσπαίξω καὶ τοὶ πατέρα; παρὰ σοῦ
 10 γὰρ ἔχω τὰ τοιαῦτα τολμᾶν. θέλων θεὸς ὁ πατήρ, ἢ μὴ θέλων. καὶ ὅπως ἀποφεύξῃ τὸ εἶναι περιδῆξιον, εἰ μὲν δὴ θέλων, πότε τοῦ θέλειν ἡργμένος· οὐ γὰρ πρὶν εἶναι· οὐδὲ γὰρ ἦν τι πρότερον. ἢ τὸ μὲν αὐτοῦ θελήσαν, τὸ δὲ

1 μεθυόμεν b | 5 γεννῶντος cdefg | 7 δεξώμεθα deg 'Οι. 1'

thing begotten is the son of begetting, or trace the thing spoken to speaking instead of the speaker, as thus erect will into a substantive and independent force.

1. τὰ μὲν] i.e. the series θέλων, γεννῶν, λέγων; τὰ δέ, i.e. the series θέλησις, γέννησις, λόγος.

3. οὐδὲ γὰρ ἔπεται πάντως] Gr. is using ἔπεται in its logical sense. He does not mean that in the order of facts the act of will sometimes fails of its effect; he means that it does not 'follow' that, because a thing has been willed, that thing is the result of will. It is the result of the personal force lying behind the will.

5. τὰ τοῦ θεοῦ δέ] All this holds true even in the experience of our limited personalities; much more may we suppose it to be so in regard to the divine nature. With God, so far as we know (shows), will and action are identical, and there is no medium whatever.

7. καὶ τοῦτο] i.e. the proposition that γέννησις = ἡ τοῦ γ. θ. Gr. evidently inclines rather to the view that 'the generation of the Son of

God is even above and beyond will.'

7. Gr. retaliates by asking how God comes to be God. If by His will, when did He first will it? is one portion of His being the result of the will of another portion? is He not in this case as much a child of will as the Son? If He is God without willing to be so, then He is under compulsion.

'How, then, is the Son begotten?' asks the Eunomian. 'How is He created?' Gr. replies. Men do not create in the way which it is necessary to assume was God's way.

9. βούλει τι κτλ.] 'Do you wish me to make sport awhile with the Father also?' Hitherto the 'sport' has been with the Son. Gr. intentionally uses a shocking expression.

11. καὶ ὅπως ἀποφ.] 'and in order that you may escape.' The main verb is the imperative implied in the question πότε, ἡργμένος—'tell me when.'

12. πρὶν εἶναι] sc. θεός; 'not before He was so; for He was never anything before.'

13. τὸ μὲν αὐτοῦ] 'or did one par'

ἐληθέν; μεριστὸς οὖν. πῶς ἡ οὐ θελήσεως καὶ οὗτος κατὰ σέ, πρόβλημα; εἰ δὲ οὐ θέλων, τί τὸ βιασάμενον εἰς τὸ εἶναι; καὶ πῶς θεός, εἰ βεβίασται, καὶ ταῦτα οὐκ ἄλλο τι ἢ αὐτὸ τὸ εἶναι θεός; πῶς οὖν γεγέννηται; πῶς ἔκτισται, εἴπερ ἔκτισται κατὰ σέ; καὶ γὰρ καὶ τοῦτο τῆς αὐτῆς ἀπορίας. τάχα ἂν εἴποις, βουλήσει καὶ λόγῳ. ἀλλ' οὐπω λέγεις τὸ πᾶν. πῶς γὰρ ἔργου δύναμιν ἔσχεν ἢ βούλησις καὶ ὁ λόγος; ἔτι λείπεται λέγειν. οὐ γὰρ οὕτως ἄνθρωπος.

8. Πῶς οὖν γεγέννηται; οὐκ ἂν ἦν μεγάλη ἡ γέννησις, 10 εἰ σοὶ κατελαμβάνετο, ὅς οὐδὲ τὴν ἰδίαν ἐπίστη γέννησιν, ἢ μικρόν τι ταύτης κατείληφας, καὶ ὅσον αἰσχύνη λέγειν. ἔπειτα οἷε τὸ πᾶν γινώσκειν; πολλὰ ἂν κάμοις πρότερον, ἢ εὖροις λόγους συμπήξεως, μορφώσεως, φανερώσεως, ψυχῆς πρὸς σῶμα δεσμόν, νοῦ πρὸς ψυχὴν, λόγου πρὸς 15 νοῦν, κίνησιν, αὔξησιν, τροφῆς ἐξομοίωσιν, αἴσθησιν, μνήμην, ἀνάμνησιν, τᾶλλα ἐξ ὧν συνέστηκας· καὶ τίνα μὲν τοῦ συναμφοτέρου ψυχῆς καὶ σώματος, τίνα δὲ τὰ μεμερισμένα, τίνα δὲ ἂ παρ' ἀλλήλων λαμβάνουσιν.

7. 1 οὖν]+φῃσι bcdf || 6 εἰποις]+σι b 8. 13 οἱ] αἱ e || 19 om τα ce

of Him will it, while the other part was the result of that will?'

2. εἰς τὸ εἶναι] again 'to be so,' i.e. θεός.

3. καὶ ταῦτα κτλ.] 'and compelled to that very thing, namely to be God.'

4. πῶς οὖν] Gr. returns rapidly to the original question, and again parries it by the counter question as to the creation of the Son. The difficulty of imagining the creation is as great as that of imagining the generation.

7. ἔργου δύν. ἔσχεν] 'how came it to have that effective force?'

9. οὕτως] sc. βούλεται καὶ λέγει.

8. You do not understand your own generation, or the law of your own development; how can you expect to understand that of God?

That, however, is no proof that God does not beget. If nothing is to be true but what you understand, you must reduce the list of existences, beginning with that of God Himself. The mode of the divine generation is evidently beyond us.

14. λόγους συμπ.] 'the formulae,' or 'laws.'

16. τροφῆς ἐξομ.] 'assimilation of food.'

17. μνήμην, ἀνάμν.] Cp. ii 22. *ib.* τίνα μὲν] 'what things belong to the united compound of soul and body.'

19. τὰ μεμερ.] We might have expected μεμερισμένων, 'belong to soul and body apart'; but it is 'to which are the things distributable' to soul and body respectively.

ὧν γὰρ ὕστερον ἢ τελείωσις, τούτων οἱ λόγοι μετὰ τῇ
 γεννήσεως. εἰπέ τίνες· καὶ μηδὲ τότε φιλοσοφήσης θεοῦ
 γέννησιν· οὐ γὰρ ἀσφαλές. εἰ μὲν γὰρ τὴν σὴν γινώσκεις,
 οὐ πᾶντως καὶ τὴν τοῦ θεοῦ· εἰ δὲ μηδὲ τὴν σὴν, πῶς τὴν
 5 τοῦ θεοῦ; ὅσῳ γὰρ θεὸς ἀνθρώπου δυστεκμαρτότερος,
 τοσοῦτῳ καὶ τῆς σῆς γεννήσεως ἀληπτοτέρα ἢ ἄνω γέν-
 νησις. εἰ δὲ ὅτι μὴ σοι κατείληπται, διὰ τοῦτο οὐδὲ
 γεγέννηται, ὥρα σοι πολλὰ διαγράφειν τῶν ὄντων, ἃ μὴ
 κατείληφας, καὶ πρό γε ἀπάντων τὸν θεὸν αὐτόν· οὐδὲ γὰρ
 10 ὃ τι ποτὲ ἐστὶν εἰπεῖν ἔχεις, καὶ εἰ λίαν τολμηρὸς εἶ, καὶ τὰ
 περιττὰ μεγαλόψυχος. κατάβαλέ σου τὰς ρεύσεις, καὶ
 τὰς διαιρέσεις, καὶ τὰς τομάς, καὶ τὸ ὥς περὶ σώματος
 διανοεῖσθαι τῆς ἀσωμάτου φύσεως· καὶ τάχα ἂν ἄξιόν τι
 διανοηθείης θεοῦ γεννήσεως. πῶς γεγέννηται; πάλιν γὰρ
 15 τὸ αὐτὸ φθέγξομαι δυσχεραίνων. θεοῦ γέννησις σιωπῇ
 τιμάσθω. μέγα σοι τὸ μαθεῖν, ὅτι γεγέννηται. τὸ δὲ πῶς,
 οὐδὲ ἀγγέλοις ἐννοεῖν, μὴ ὅτι γέ σοι νοεῖν συγχωρήσομεν.
 βούλει παραστήσω τὸ πῶς; ὥς οἶδεν ὁ γεννήσας πατήρ,
 καὶ ὁ γεννηθεὶς υἱός. τὸ δὲ ὑπὲρ ταῦτα νέφει κρύπτεται,
 20 τὴν σὴν διαφεύγον ἀμβλυωπίαν.

2 φιλοσοφησεις af: -σοις 'Οτ. 1' || 9 απαντων] παντων ef || ουδε] ου bf ||
 14 διανοηθείης] + περι b || 17 αγγέλοις μη οτι γε σοι εννοειν b || ομι νοειν
 df || συγχωρησωμεν aefg || 20 αποφευγον a

1. ὧν γὰρ ὕστ. ἢ τελ.] Although some parts and faculties of our nature only reach their perfection at a later time, the law of their development is present in the very moment of generation.

2. μηδὲ τότε] not even when you have stated the laws of human development.

8. διαγράφειν] 'to cancel,' 'strike off the list.' Cp. v 23.

11. κατάβαλέ σου τὰς ρ.] 'drop your dissipations.' The Eunomians conceived of the orthodox theology in a materialistic way, and proceeded to apply to it language of this

kind. For ρεύσεις cp. v 31; for διαίρ. and τομάς cp. i 6.

15. δυσχεραίνων] 'with loathing.'

20. ἀμβλυωπία] 'the dulness of' your 'blinded sight.'

9. A fresh puzzle is proposed by the Eunomian. Does the Son exist prior to generation, or not? The answer is that there is no such thing as a time prior to that generation. It is from all eternity. There is no more need to ask whether the Son is ἐξ ὄντων or ἐξ οὐκ ὄντων than there is to ask the same question concerning the Father. We are not compelled

9. Ὅντα οὖν γεγέννηκεν, ἢ οὐκ ὄντα; τῶν ληρημάτων· περὶ ἐμὲ καὶ σὲ ταῦτα, οἷ τὸ μὲν τι ἤμεν, ὥσπερ ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ Ἀβραάμ ὁ Λευί, τὸ δὲ γεγόναμεν· ὥστε ἐξ ὄντων τρόπον τινὰ τὸ ἡμέτερον, καὶ οὐκ ὄντων· ἐναντίως περὶ τὴν ἀρχέγονον ὕλην ὑποστᾶσαν σαφῶς ἐξ οὐκ ὄντων, 5 καὶν τινες ἀγέννητον ἀναπλάττωσιν. ἐνταῦθα δὲ σύνδρομον τῷ εἶναι τὸ γεγεννησθαι, καὶ ἀπ' ἀρχῆς· ὥστε ποῦ θήσεις τὸ ἀμφίκρημνον τοῦτο ἐρώτημα; τί γὰρ τοῦ ἀπ' ἀρχῆς πρεσβύτερον, ἢ ἐκεῖ θῶμεν τὸ εἶναι ποτε τοῦ υἱοῦ, ἢ τὸ μὴ εἶναι; ἀμφοτέρως γὰρ τὸ ἀπ' ἀρχῆς λυθήσεται. εἰ μὴ 10 σοι καὶ ὁ πατήρ, πάλιν ἐρωτώντων ἡμῶν, ἐξ ὄντων, ἢ ἐξ

9. 1 των] ω των e || 6 αγεννητον] αγεννητον def || αναπλαττουσιν e || 7 τω ειναι το] το ειναι τω 'Reg. a' || 9 η το μη] om το cd

to believe that either one or the other of two alternatives is true. Take instances. Is time in time or outside of time? A man says, 'I am lying': is he speaking the truth or not? Were you present at your own conception or not? Both alternatives may be false. The question is absurd.

2. ὄντα] A fresh difficulty: was the Son already in existence when He was begotten, or not? Gr. admits that the question might have some meaning in regard to human generation. In one sense we already existed (τὸ μὲν τι); in another, we then began to be (γεγόναμεν practically = ἐγενήθημεν).

3. ὁ Λευί] Heb. vii 10.

4. τὸ ἡμέτερον] = ἡμεῖς.

6. καὶν τινες ἀγ. ἀνατλ.] The reference is to Plato's *Timaeus*.

10. σύνδρομον τῷ εἶναι τὸ γ.] 'In this case,' of the Eternal Son, 'generation is coincident with existence, and is from all eternity.'

7. ποῦ θήσεις] Where will you find a place, a date, for your question to apply to? 'Already in existence when He was begotten' implies a time before the begetting;

but there was no such time. He was begotten from the beginning. What was there before 'the beginning,' that we may say whether the Son then existed or not? In either case, whether we affirm or deny His existence, it is clear that that subsequent moment at which we suppose Him to have been begotten cannot really have been the beginning.

10. εἰ μὴ σοι κ. ὁ π.] If you still press your question, we will once more ask you about the Father, whether His existence is derived from elements that were beforehand or from elements that were not. Perhaps then you will make out that both propositions are true, and that He has two modes or stages of existence, one before and the other after the absorption of those elements. Or you will choose the latter alternative, and say of Him, as you say of the Son, that He comes into being from nothingness. If you are ready to admit this of the Father (such is the force of the εἰ μὴ), there is some consistency in what you affirm of the Son.

οὐκ οὕτων, κινδυνεύσειεν ἢ δις εἶναι, ὃ μὲν προῶν, ὃ δὲ ὦν.
 ἢ ταυτόν τῷ νύ παθεῖν, ἐξ οὐκ ὄντων εἶναι, διὰ τὰ σὰ τῶν
 ἐρωτημάτων παίγνια, καὶ τὰς ἐκ ψάμμων οἰκοδομάς, αἱ
 μηδὲ αὖραις ἴστανται. ἐγὼ μὲν οὖν οὐδέτερον τούτων
 5 δέχομαι, καὶ τὴν ἐρώτησίν φημι τὸ ἄτοπον ἔχειν, οὐχὶ τὸ
 ἄπορον τὴν ἀπάντησιν. εἰ δέ σοι φαίνεται ἀναγκαῖον
 εἶναι τὸ ἕτερον ἀληθεύειν ἐπὶ παντός, κατὰ τὰς σὰς δια-
 λεκτικὰς ὑπολήψεις, δέξαι μού τι μικρὸν ἐρώτημα. ὁ
 χρόνος ἐν χρόνῳ, ἢ οὐκ ἐν χρόνῳ; εἰ μὲν οὖν ἐν χρόνῳ,
 10 τίτιν τούτῳ; καὶ τί παρὰ τοῦτον ὄντι; καὶ πῶς περιέχοντι;
 εἰ δὲ οὐκ ἐν χρόνῳ, τίς ἢ περιττὴ σοφία χρόνον εἰσάγειν
 ἄχρονον; τοῦ δέ, Νῦν ἐγὼ ψεύδομαι, δὲ τὸ ἕτερον, ἢ
 ἀληθεύεσθαι μόνον, ἢ ψεύδεσθαι. οὐ γὰρ ἀμφοτέρα δώ-
 σομεν. ἀλλ' οὐκ ἐνδέχεται. ἢ γὰρ ψευδόμενος ἀληθεύσει,
 15 ἢ ἀληθεύων ψεύσεται· πᾶσα ἀνάγκη. τί οὖν θαυμαστόν,
 ὥσπερ ἐνταῦθα συμβαίνει τὰ ἐναντία, οὕτως ἐκεῖσε ἀμφο-
 τερα ψεύδεσθαι, καὶ οὕτω σοι τὸ σοφὸν ἡλίθιον ἀναφα-
 νήσεται; ἐν ἔτι μοι λύσον τῶν αἰνιγμάτων· σεαυτῷ δὲ
 γεννωμένῳ παρῆς; πάρει δὲ νῦν; ἢ οὐδέτερον; εἰ μὲν γὰρ
 20 καὶ παρῆς, καὶ πάρει, ὥς τίς, καὶ τίτιν; καὶ πῶς ὁ εἰς
 ἄμφω γεγόνατε; εἰ δὲ μηδέτερον τῶν εἰρημένων, πῶς

3 ἐκ ψάμμων] ἐξ αμμων a | οἰκοδομίας ac ' 12 om η 'duo Reg.'

1. ὃ μὲν πρ., ὃ δὲ ὦν] For this use of ὃ (here accus.) cp. Matt. xiii 8.

4. μ. αἰραις ἴστανται] 'cannot even stand a puff of wind'; a natural use of ἴστ. but difficult to parallel.

10. τούτων] of the two alternatives, ὅντα ἢ οὐκ ὄντα γεγέννηκεν.

5. τὸ ἄπορον τὴν ἀπ.] A chiasm: ἀπάντ. corresponds to ἐρώτ., as τὸ ἄπορον to τὸ ἄτοπον. It is not that the encounter presents a difficulty, but the question presents an absurdity.

10. τί παρὰ τοῦτον ὄντι] 'what is it besides the time which is in it? and how does it contain that time?'

12. τοῦ δέ, Νῦν ἐγὼ ψ.] A well-known puzzle. "I am now telling a lie." One thing or the other; is the statement true or false? We will not admit that it is both. Nay, you answer, it is impossible to adopt the one alternative to the exclusion of the other, for if he is lying, he speaks the truth, and if he speaks the truth, he is lying.

15. τί οὖν θαυμαστόν] As, in the case of the ψευδόμενος, contradictions are reconciled, so we need not be surprised if, in the proposed dilemma of ὄντα ἢ οὐκ ὄντα, both alternatives are false.

17. ἡλίθιον] 'silly.'

σεαυτοῦ χωρίζη; καὶ τίς ἡ αἰτία τῆς διαζεύξεως; ἀλλ' ἀπαιδεύτον περὶ τοῦ ἐνός, εἰ ἑαυτῷ πάρεστιν, ἢ μὴ, πολυπραγμονεῖν. ταῦτα γὰρ ἐπ' ἄλλων, οὐχ ἑαυτοῦ λέγεται. ἀπαιδευτότερον, εὖ ἴσθι, τὸ ἀπ' ἀρχῆς γεγεννημένον, εἰ ἦν πρὸ τῆς γεννήσεως, ἢ οὐκ ἦν, διευθύνεσθαι. οὗτος 5 γὰρ περὶ τῶν χροόνῳ διαιρετῶν ὁ λόγος.

10. 'Αλλ' οὐ ταῦτόν, φησι, τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ γεννητόν. εἰ δὲ τοῦτο, οὐδε ὁ υἱὸς τῷ πατρὶ ταῦτόν. ὅτι μὲν φανερώς ὁ λόγος οὗτος ἐκβάλλει τὸν υἱὸν τῆς θειότητος, ἢ τὸν πατέρα, τί χρὴ λέγειν; εἰ γὰρ τὸ ἀγέννητον οὐσία 10 θεοῦ, τὸ γεννητόν οὐκ οὐσία· εἰ δὲ τοῦτο, οὐκ ἐκεῖνο. τίς ἀντερεῖ λόγος; ἐλοῦ τοίνυν τῶν ἀσεβειῶν ὅποτέραν βούλει, ὃ κενὸ θεολόγε, εἴπερ ἀσεβεῖν πάντως ἐσπούδακας. ἔπειτα πῶς οὐ ταῦτόν λέγεις τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ γεννητόν; εἰ μὲν τὸ μὴ ἐκτισμένον καὶ ἐκτισμένον, κἀγὼ δέχομαι. οὐ γὰρ 15 ταῦτόν τῇ φύσει τὸ ἀναρχον καὶ τὸ κτιζόμενον. εἰ δὲ τὸ

1 σεαυτοῦ] εαυτου 'in nonnull.' || 2 ἀπαιδεύτον]+το bdf 10. 7 φασὶ ἡ || 10 χρῆ]+καὶ cef || 13 κενε] κανε c

1. ἀλλ' ἀπαιδεύτον] 'Ἀλλὰ=at; as above, ἀλλ' οὐκ ἐνδέχεται. 'Nay, you will answer it is stupid to enquire about a single individual, whether he is present with himself, or not. Those things apply to other people, not to oneself.'

5. διευθύνεσθαι] 'to be setting people to rights about the question whether,' etc.

6. περὶ τῶν χρ. διαρ.] 'about things which are divided by an interval of time.'

10. 'Begotten and Unbegotten are not the same; therefore if the Son is begotten and the Father unbegotten, the Son differs from the Father.' The statement is false; for it is the very meaning of generation to transmit the nature of the parent. The contrast of begotten and unbegotten is only like that of wise and unwise, which can be predicated of

different individuals without involving a difference of nature or essence. To erect Unbegottenness into constituting the very essence of God brings you into difficulties with other attributes, like Immortal, Unchangeable, which have as good a right to be considered as constituting that essence.

7. οὐ ταῦτόν] 'not the same thing': i.e. a difference of nature itself is involved.

14. πῶς οὐ ταῦτόν] not 'in what sense do you mean,' for Gr. is not prepared to admit that it is true in any sense; but simply challenging the statement altogether: 'how can you say so? if you had said that created and uncreated are not the same, I should agree with you, but the transmission of the parent's nature is of the very essence of generation.'

γεγεννηκὸς καὶ τὸ γεγεννημένον, οὐκ ὀρθῶς λέγεται. ταῦτὸν γὰρ εἶναι πᾶσα ἀνάγκη. αὕτη γὰρ φύσις γεννήματος, ταῦτὸν εἶναι τῷ γεγεννηκότι κατὰ τὴν φύσιν. ἢ οὕτω πάλιν· πῶς λέγεις τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ γεννητόν; εἰ μὲν 5 τὴν ἀγεννησίαν αὐτὴν καὶ τὴν γέννησιν, οὐ ταυτόν· εἰ δὲ οἷς ὑπάρχει ταῦτα, πῶς οὐ ταυτόν; ἐπεὶ καὶ τὸ ἄσοφον καὶ τὸ σοφὸν ἀλλήλοις μὲν οὐ ταῦτά, περὶ ταυτὸν δέ, τὸν ἄνθρωπον· καὶ οὐκ οὐσίας τέμνει, περὶ δὲ τὴν αὐτὴν οὐσίαν τέμνεται. ἢ καὶ τὸ ἀθάνατον, καὶ τὸ ἄκακον, καὶ 10 τὸ ἀναλλοίωτον οὐσία θεοῦ. ἀλλ' εἰ τοῦτο, πολλὰ οὐσία θεοῦ, καὶ οὐ μία. ἢ σύνθετον ἐκ τούτων τὸ θεῖον. οὐ γὰρ ἀσυνθέτως ταῦτα, εἶπερ οὐσίαι.

11. Ταῦτα μὲν οὐ φασι, κοινὰ γὰρ καὶ ἄλλων. δ δὲ μόνου θεοῦ καὶ ἴδιον, τοῦτο οὐσία. οὐκ ἂν μὲν συγχωρή- 15 σαιεν εἶναι μόνου θεοῦ τὸ ἀγέννητον οἱ καὶ τὴν ὕλην καὶ

1 γεγεννημενον]+ου ταυτον λεγεις dg || 2 φυσις]+γεννητορος και be || 3 φνισιν]+το γεννημα b || 4 ει μεν]+γαρ e || 5 την αγεν.] om την e

5. τὴν ἀγενν. αὐτὴν] 'unbegottenness itself,' the very character of not being begotten.

7. περὶ ταῦτὸν δέ] not, of course, περὶ τὸν αὐτόν. They are opposite characteristics, but both are found in man without any difference of nature being involved. The wise man and the foolish man are alike man.

8. οὐκ οὐσίας τ.] 'they do not divide the essences; they are divisions (lit. divided) within (in connexion with) the same essence.'

9. ἢ καὶ τὸ δθ.] A fresh argument. If τὸ ἀγέννητον constitutes the divine nature, so that it and τὸ θεῖον are convertible terms, a similar case can be made out for these other predicates. Then, since the divine nature is absolutely identified with τὸ ἀγέννητον, and yet at the same time with τὸ ἀθάνατον, we are driven to suppose that these

are separate natures, or essences, or that they compose the divine nature by their aggregation.

11. Assume for the sake of argument that to be unbegotten belongs to God alone, though the assertion would by some be denied. It does not follow that unbegottenness is a necessary part of the divine essence. Adam alone was directly fashioned by God; yet Seth is as truly man as Adam. The divine essence is a positive, not a negative thing. If you ask me what it is, I can only answer that I hope we may know some day, but not here. Meanwhile, whatever glory there is in the undervived existence belongs to the Son who is begotten of the Undervived.

13. κοινὰ γὰρ] Angels e.g. are δθῶνatoi; doves and lambs are called ἄκακα.

15. οἱ καὶ τὴν δ.] The Platonists. Gr. does not adopt their opinion.

τὴν ιδέαυ συνεισάγοντες ὡς ἀγέννητα. τὸ γὰρ Μανιχαίων πορρωτέρω ρίψωμεν σκότος. πλὴν ἔστω μόνου θεοῦ. τί δὲ ὁ Ἀδάμ; οὐ μόνος πλάσμα θεοῦ; καὶ πάνυ, φήσεις. ἀρ' οὖν καὶ μόνος ἄνθρωπος; οὐδαμῶς. τί δὴ ποτε; ὅτι μὴ ἀνθρωπότης ἢ πλάσις· καὶ γὰρ τὸ γεννηθὲν ἄνθρωπος. 5 οὕτως οὐδὲ τὸ ἀγέννητον μόνον θεός, εἰ καὶ μόνου πατρός, ἀλλὰ δέξαι καὶ τὸ γεννητὸν εἶναι θεόν. ἐκ θεοῦ γάρ, εἰ καὶ λίαν εἰ φιλαγέννητος. ἔπειτα πῶς οὐσίαν θεοῦ λέγεις, οὐ τὴν τοῦ ὄντος θέσιν, ἀλλὰ τὴν τοῦ μὴ ὄντος ἀναίρεσιν; τὸ γὰρ μὴ ὑπάρχειν αὐτῷ γέννησιν ὁ λόγος δηλοῖ, οὐχ 10 ὁ τὴν φύσιν ἔστι παρίστησιν, οὐδ' ὁ ὑπάρχει τὸ μὴ ἔχον γέννησιν. τίς οὖν οὐσία θεοῦ; τῆς σῆς ἀπονοίας τοῦτο λέγειν, ὅς πολυπραγμονεῖς καὶ τὴν γέννησιν. ἡμῖν δὲ μέγα, κὰν εἴποτε καὶ εἰς ὕστερον τοῦτο μάθοιμεν, λυθέντος ἡμῖν τοῦ ζόφου καὶ τῆς παχύτητος, ὡς ἡ τοῦ ἀψευδοῦς 15 ὑπόσχεσις. τοῦτο μὲν οὖν καὶ νοείσθω καὶ ἐλπίζεσθω τοῖς ἐπὶ τούτῳ καθαιρομένοις. ἡμεῖς δὲ τοσοῦτον εἰπεῖν θαρρήσομεν, ὅτι εἰ καὶ μέγα τῷ πατρὶ τὸ μηδαμόθεν

22. 1 ἀγεννητα de || 2 ρίψωμεν] -ομεν b || 5 γαρ]+και d || 6 μονον] μονος c || 11 om εστι df || ο] ω e² || 14 om εις 'Reg. a' || 15 ως]+ φησιν b || 17 τούτω] τουτο g || 18 θαρρησομεν]-ωμεν adef

He only uses it to embarrass the Eunomian. He might have cited in like manner the 'darkness,' which the Manichees made to be coeternal with light; but he disdains to do so.

2. *ἔστω* for argument's sake, he will assume that none but God is unbegotten. That does not preclude the possibility of One who is begotten being God likewise, any more than the fact that Adam alone was directly formed by God precludes others who are not so formed from having the same nature as Adam.

6. οὐδὲ τὸ ἀγ. μόνου θεός] It would not be true to say that only what is unbegotten can be God—though nothing can be God which

is not begotten of the Father; you must admit that what is begotten of Him is God likewise.

8. πῶς οὐσίαν θ. λ.] How can a merely negative attribute be spoken of as constituting the essence of God? Cp. ii 9.

11. ὁ τὴν φύσιν ἔστι] 'what He is by nature; nor what it is that has no generation.'

12. τοῦτο λέγειν] 'to ask the question.' Πολυπρ., cp. ii. 9.

15. ὡς ἡ τοῦ ἀψ. ὑπ.] Prob. Gr. refers to 1 Cor. xiii 12; cp. ii 17. Ὁ ἀψευδής, Tit. i 2.

17. τοῖς ἐπὶ τ. καθαιρ.] Cp. ii 12 τοῖς ἐσταῦθα κεκ....πρὸς τὸ ποθοῦμενον.

18. εἰ καὶ μέγα κτλ.] If it is a

ὡρμησθαι, οὐκ ἔλαττον τῷ νύ τὸ ἐκ τοιούτου πατρός.
τῆς τε γὰρ τοῦ ἀναιτίου δόξης μετέχοι ἄν, ὅτι ἐκ τοῦ
ἀναιτίου, καὶ πρόσσεσι τὸ τῆς γεννήσεως, πρᾶγμα τοσοῦτον
καὶ οὕτω σεβάσμιον τοῖς μὴ πάντα χαμαιπετέσι καὶ
5 ὑλικοῖς τὴν διάνοιαν.

12. Ἄλλ' εἰ ταῦτὸν τῷ πατρί, φασιν, ὁ υἱὸς κατ'
οὐσίαν, ἀγέννητον δὲ ὁ πατήρ, ἔσται τοῦτο καὶ ὁ υἱός.
καλῶς, εἴπερ οὐσία θεοῦ τὸ ἀγέννητον, ἵν' ἡ τις καινὴ
μίξις, γεννητοαγέννητον. εἰ δὲ περὶ οὐσίαν ἡ διαφορά,
10 τί τοῦτο ὡς ἰσχυρὸν λέγεις; ἡ καὶ σὺ πατήρ τοῦ πατρός,
ἵνα μηδενὶ λείπῃ τοῦ σοῦ πατρός, ἐπειδὴ ταῦτὸν εἰ κατ'
οὐσίαν; ἡ δῆλον ὅτι, τῆς ιδιότητος ἀκινήτου μενούσης,
ζητήσομεν οὐσίαν θεοῦ, ἡ τις ποτὲ ἔστιν, εἴπερ ζητήσομεν;
ὅτι δὲ οὐ ταῦτὸν ἀγέννητον καὶ θεός, ὧδε ἂν μάθοις. εἰ

+ σεβασμιον] σεμνον 'Reg. a' || χαμαιπετέσι] χαμερπεσι b 12. 6 ταυ-
τον φασι τω πατρι ο υιος b: ταυτον φ. ο υιος τω πατρι df || 7 αγεννητος bde ||
9 om δε c || 10 om η c

great thing to be altogether unde-
rived, as the Father is, it is no
less a thing to be derived from Him
in the way the Son is. He shares
the nature and glory of the Self-
existent, and has the additional
glory of being begotten of Him.
Cp. iv 7.

12. 'If the Father is unbegotten,'
they urge, 'and the Son is what the
Father is, then the Son too is un-
begotten.' That would be true if
unbegottenness were the actual essence
of God; but it is not. If 'un-
begotten' and 'God' were equivalent
terms, then we should be able to put
the one for the other, and say not
only 'the God of Israel' but 'the
Unbegotten of Israel.' On this theory,
the nature of the begotten Son is not
only different from that of the un-
begotten Father, but is its exact
opposite; and indeed it might be
argued that since the positive is prior
to the negative, the begotten Son is

prior to the unbegotten Father.

7. ἔσται τοῦτο] sc. ἀγέννητον.
Quite true, Gr. replies, on the as-
sumption that unbegottenness is the
essence of God; the Son in that
case will be begotten-unbegotten!

9. περὶ οὐσίαν] The prep. is
emphatic. It is used as in § 10
sub fin. 'If the difference between
begotten and unbegotten is (not one
of nature but only) one affecting the
modes of that nature.'

10. πατήρ τοῦ π.] 'Are you your
father's father?' If not, acc. to
your argument, you cannot have the
same essence as your father.

12. ιδιότητος] not 'personality,'
but the special distinguishing pecu-
liarities which differentiate one per-
son from another; the 'property,'
as Hooker calls it (*E. P.* v 51). If
we enquire at all what the nature
of God is, we will do so without
touching these individual proper-
ties.

ταυτόν ἦν, ἔδει πάντως, ἐπειδὴ τινῶν θεὸς ὁ θεός, τινῶν εἶναι καὶ τὸ ἀγέννητον· ἢ ἐπεὶ μηδενὸς τὸ ἀγέννητον, μηδὲ τὸν θεὸν εἶναι τινῶν. τὰ γὰρ πάντα ταῦτα καὶ ὁμοίως ἐκφέρεται. ἀλλὰ μὴν οὐ τινῶν τὸ ἀγέννητον, τίνων γάρ; καὶ τινῶν θεὸς ὁ θεός, πάντων γάρ. πῶς οὖν ἂν εἴη ταυτόν 5 θεὸς καὶ ἀγέννητον; καὶ πάλιν, ἐπειδὴ τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ γεννητὸν ἀντίκειται ἀλλήλοις, ὡς ἕξις καὶ στέρησις, ἀνάγκη καὶ οὐσίας εἰσαχθῆναι ἀντικειμένας ἀλλήλαις, ὅπερ οὐ δέδοται· ἢ ἐπειδὴ πάλιν αἱ ἕξεις τῶν στερήσεων πρότεραι, καὶ ἀναιρετικαὶ τῶν ἕξεων αἱ στερήσεις, μὴ 10 μόνον πρεσβυτέραν εἶναι τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας τὴν τοῦ υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀναιρουμένην ὑπὸ τοῦ πατρὸς, ὅσον ἐπὶ ταῖς σαῖς ὑποθέσεσι.

8 εἰσαχθῆναι] ἀντεἰσαχθῆναι b

1. τινῶν ὁ θεός] 'God,' acc. to Gr., is a relative term; a 'God' must be 'God of' some one. If then unbegottenness is the very essence of God, and 'unbegotten' and 'God' are convertible terms, then we must be able to say with equal correctness, 'the God of all' and 'the unbegotten of all'; or conversely, as the unbegotten is 'no one's unbegotten,' so God must be 'no one's God.' The argument does not seem a very valuable one, because, to begin with, it never questioned whether 'God' is really a term of relationship. If it be so, then apart from creation God would not be God. But the main purpose of the argument is sound, inasmuch as it shews the absurdity of identifying absolutely the positive existence of God with a merely negative description. On Gr.'s interpretation of the word θεός, see iv 18.

3. ὁμοίως ἐκφέρεται] True synonyms are used interchangeably (lit. 'are produced, employed, in a similar manner'); cp. προφέρεται in § 5.

8. ἀνάγκη] If ἀγέννητον is the

very nature of God, and yet God begets a Son (which the Eunomians in a sense allow), it follows that the nature of the Son is not only different from that of the Father, but is diametrically opposite to it. This is not allowed by any one (οὐ δέδοται).

9. αἱ ἕξεις τῶν στ. πρότεραι] You cannot take away a thing which is not there to begin with. But ἀγέννητον implies a taking away of γέννητον. Therefore γέννητον is prior to ἀγέννητον,—the Son to the Father,—and when the Father comes, and His ἀγέννητον is alone recognised as divine, He does away with the Son who occupied the ground before Him. Of course this argument is one of mere mockery (ἐρεσχελία, i 3).

13. 'If the begetting of the Son is not a thing finished and done with, it is as yet incomplete, and will one day be completed: if it is finished, it must have begun.' That does not follow. The soul had a beginning, but will never have an end.

No; our belief is, that whatever possesses the essential notes of a class

13. *ὡς ἔτι λόγος αὐτοῖς τῶν ἀφύκτων; τάχα ἂν ἐπ' ἐκεῖνο καταφύγοιεν τελευταῖον· ὡς εἰ μὲν οὐ πέπνυται τοῦ γεννᾶν ὁ θεός, ἀτελὴς ἡ γέννησις, καὶ ποτε παύσεται· εἰ πέπνυται δέ, πάντως καὶ ἤρξατο. πάλιν οἱ σωματικοὶ*
5 τὰ σωματικά. ἐγὼ δὲ εἰ μὲν αἰδίου αὐτῷ τὸ γεννᾶσθαι, ἢ μὴ, οὐπω λέγω, ἕως ἂν τὸ Πρὸ πάντων βουνῶν γεννᾶ με ἀκριβῶς ἐπισκέψωμαι. οὐχ ὁρῶ δὲ τίς ἡ ἀνάγκη τοῦ λόγου. εἰ γὰρ ἤρκεται κατ' αὐτοὺς τὸ παυσόμενον, οὐκ ἤρκεται πάντως τὸ μὴ παυσόμενον. τί τοίνυν ἀποφανοῦνται
10 περὶ ψυχῆς, ἢ τῆς ἀγγελικῆς φύσεως; εἰ μὲν ἤρκεται, καὶ παύσεται· εἰ δὲ οὐ παύσεται, δῆλον ὅτι κατ' αὐτοὺς οὐδὲ ἤρκεται. ἀλλὰ μὴν καὶ ἤρκεται, καὶ οὐ παύσεται. οὐκ ἄρα ἤρκεται κατ' αὐτοὺς τὸ παυσόμενον. ὁ μὲν οὖν ἡμέτερος λόγος· ὥσπερ ἵππου, καὶ βοός, καὶ ἀνθρώπου, καὶ ἐκάστου
15 τῶν ὑπὸ τὸ αὐτὸ εἶδος, εἰς λόγος ἐστί, καὶ ὁ μὲν ἂν μετέχῃ τοῦ λόγου, τοῦτο καὶ κυρίως λέγεσθαι, ὁ δ' ἂν μὴ μετέχῃ, τοῦτο ἢ μὴ λέγεσθαι, ἢ μὴ κυρίως λέγεσθαι, οὕτω δὲ καὶ θεοῦ μίαν οὐσίαν εἶναι, καὶ φύσιν, καὶ κλήσιν, καὶ

13. 4 *εἰ δε πεπνυται* df || 15 *λογος]* *oros* 'tres Colb.' || 16 *om* *και c* || 17 *μη λεγεσθαι]* *μηδε λ.* df

of beings—say of a horse or an ox—is rightly called by that name, whatever distinctive properties it may have which mark it off from others of the class. So it is with God; the nature is one, although there are differences of designation, corresponding to differences in fact, between the Persons who share that nature.

1. *τῶν ἀφύκτων]* i.e. which they consider to *be so*.

3. *καὶ ποτε παύσεται]* 'and some day He will stop,' viz. when *telos* ἡ γέννησις. This is more pointed than to make *ποτε* interrogative.

6. *πρὸ πάντων β.]* Prov. viii 25.

9. *ἀποφανοῦνται]* 'will they shew to be the case.'

12. *οὐκ ἄρα ἤρκεται κ. αὐτοὺς τὸ π.]* 'Therefore the thing which will one day stop can never according to them

have had a beginning.' So Gr. turns their logic against them.

13. *ὁ μὲν οὖν ἡμ. λ.]* sc. λέγει.

15. *εἰς λόγος ἐστί]* 'one law,' or 'principle of existence'; and so, from the observer's point of view, 'definition.' What is implied may be seen by the corresponding words in the apodosis, *οὐσίαν κ. φύσιν κ. κλήσιν*. The meaning is not the same as in *ὁ ἡμέτερος λ.* just before, nor has it any relation to λέγεσθαι directly after.

16. *ὁ μὲν ἂν μετέχῃ τ. λ.]* 'whatever shares that characteristic principle, is rightly called by that name.' Τοῦτο, however, is grammatically the subject of λέγ., not the predicate.

17. *οὕτω δέ]* The 'apodotic' force of *δέ* is well known. It recurs again in the next section.

ἐπινοίαις τισὶ διαιρουμέναις συνδιαίρηται καὶ τὰ ὀνόματα· καὶ ὃ μὲν ἂν κυρίως λέγεται, τοῦτο καὶ εἶναι θεόν· ὃ δ' ἂν ἢ κατὰ φύσιν, τοῦτο καὶ ἀληθῶς ὀνομάζεσθαι· εἴπερ μὴ ἐν ὀνόμασιν, ἀλλ' ἐν πράγμασιν ἐστὶν ἡμῖν ἡ ἀλήθεια. οἱ δέ, ὥσπερ δεδοικότες μὴ πάντα κινεῖν κατὰ τῆς ἀληθείας, 5 θεὸν μὲν εἶναι τὸν υἱὸν ὁμολογοῦσιν, ὅταν βιασθῶσι τῷ λόγῳ καὶ ταῖς μαρτυρίαις, ὁμώνυμον δὲ καὶ μόνης κοινω-
νοῦντα τῆς κλήσεως.

14. "Ὅταν δὲ ἀνθυποφέρωμεν αὐτοῖς· τί οὖν; οὐ κυρίως θεὸς ὁ υἱός, ὥσπερ οὐδὲ ζῶον τὸ γεγραμμένον; πῶς 10 οὖν θεός, εἰ μὴ κυρίως θεός; τί γὰρ κωλύει, φασί, καὶ ὁμώνυμα ταῦτα εἶναι, καὶ κυρίως ἀμφοτέρω λέγεσθαι; καὶ προοίσουσιν ἡμῖν τὸν κύνα, τὸν χερσαῖον, καὶ τὸν θαλάτ-
τιον, ὁμώνυμά τε ὄντα, καὶ κυρίως λεγόμενα,—ἔστι γὰρ τι καὶ τοιοῦτον εἶδος ἐν τοῖς ὁμωνύμοις,—καὶ εἴτε τι ἄλλο τῇ 15

4 ἡμιν ἐστὶν f 14. 13 προοίσουσιν bcdcf

1. *κἄν ἐπινοίαις τισί*] The distinctive 'notions' which Gr. has in view are, of course, those of giving and of receiving life, of 'proceeding' and its correlative. They are not, however, to be considered as merely subjective distinctions drawn by us, any more than the distinctions which we draw between one man and another. *Τὰ ὀνόματα*, sc. *πατήρ, υἱός, πνεῦμα*.

2. *ὃ μὲν ἂν κ. λέγεται*] sc. *θεός*. This seems hardly necessary to say; but it lends a kind of fulness to the following statement, *ὃ δ' ἂν ἢ κατὰ φύσιν (θεός), τοῦτο κ. ἀλ. ὀνομάζεσθαι (θεόν)*. The *ὀνομάζεσθαι* = *λέγεσθαι*, and has nothing to do with the *ὀνόματα* above.

4. *οἱ δέ*] While names are not of much importance, so long as we get the facts right, they, the Eunomians, when pressed, will use the name of *θεός* to describe the Son, but explain it to have no foundation in fact.

7. *ταῖς μαρτυρίαις*] '*testimonies of Scripture*.' Cp v 3, 29.

ιδ. ὁμώνυμον] '*in an equivocal sense*.' Ὁμώνυμα are in logic things which bear the same name but in different senses.

14. '*The word God*,' they reply, '*is an aequivocum; it is used to denote two things which are essentially different, as dog, for example, denotes both a beast and a fish*.' Ah, but in the one case there is no difference in dignity between the two things which bear the same name; in the other, if your theory were true, two beings would bear the same name which could not be even distantly compared.

12. *ὁμ. ταῦτα εἶναι*] The neut. used, as in the preceding section, to avoid the irreverence of a direct reference to the Divine Persons.

13. *τὸν κύνα*] the name of a fish, as well as of the beast. Both fish and beast are quite properly called 'dog,' but not in the same sense.

15. *τοιοῦτον εἶδος*] '*such a class*'; namely, ὁμώνυμα both of which 'properly' bear the common name.

- αὐτῇ προσχρῆται προσηγορία, καὶ μετέχει ταύτης ἐπ' ἴση, τῇ φύσει διεστηκός. ἀλλ' ἐκεῖ μὲν, ὡ βέλτιστε, δύο φύσεις τιθεῖς ὑπὸ τὴν αὐτὴν προσηγορίαν, οὐδὲν ἁμείνω τὴν ἑτέραν τῆς ἑτέρας εἰσάγεις, οὐδὲ τὴν μὲν πρότερον, τὴν δὲ ὕστερον, 5 οὐδὲ τὴν μὲν μᾶλλον, τὴν δὲ ἥττον οὖσαν τοῦθ' ὅπερ λέγεται. οὐδὲ γάρ τι συνέζευκται τὸ ταύτην παρέχον αὐταῖς τὴν ἀνάγκην. οὐ γὰρ ὁ μὲν μᾶλλον κύων, ὁ δὲ ἥττον τοῦ ἑτέρου κυνός, οἷον ὁ θαλάττιος τοῦ χερσαίου, ἢ ὁ χερσαῖος ἔμπαλιν τοῦ θαλαττίου· διὰ τί γάρ, ἢ κατὰ 10 τίνα λόγον; ἀλλ' ἐν ὁμοτίμοις πράγμασι καὶ διαφόροις ἢ κοινωνία τῆς κλήσεως. ἐνταῦθα δὲ τῷ θεῷ παραζευγνύς τὸ σεβάσμιον, καὶ τὸ ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν εἶναι καὶ φύσιν, ὃ μόνου θεοῦ καὶ οἰονεῖ φύσις θεότητος, εἴτα τῷ πατρὶ μὲν τοῦτο διδούς, τὸν υἱὸν δὲ ἀποστερῶν καὶ ὑποτιθεῖς, καὶ τὰ 15 δεύτερα νέμων αὐτῷ τῆς τιμῆς καὶ τῆς προσκυνήσεως, κἂν ταῖς συλλαβαῖς χαρίζῃ τὸ ὅμοιον, τῷ πράγματι τὴν θεότητα περικόπτεις, καὶ μεταβαίνεις κακούργως ἀπὸ τῆς τὸ ἴσον ἐχούσης ὁμωνυμίας ἐπὶ τὴν τὰ μὴ ἴσα συνδέουσαν· ὥστε ὁ γραπτὸς σοι καὶ ὁ ζῶν ἄνθρωπος μᾶλλον ἢ οἱ τοῦ

13 οἰονεῖ] οἶον α | 17 μεταβαίνεις] -ης (non -ης) α: -ει δ¹

2. δύο φύσεις] perh. 'two kinds of animals.'

4. πρότερον...ὕστερον] as well as μᾶλλον and ἥττον, qualify οὖσαν τοῦθ' ὅπ. λέγ.

6. οὐδὲ γάρ τι σ.] 'for there is nothing attached to the name which forces such distinctions upon them.' There is nothing in the name 'dog' to make you care to enquire whether the beast or the fish was the first to bear it, or whether the beast is more of a dog than the fish: the one kind of 'dog' is for all practical purposes as good as the other. The common name is borne by creatures which, though different from each other, are equals.

11. ἐνταῦθα δέ] 'But when we come to the case in point, you attach

to God an awful solemnity, and say that He is too high to be described as having any essence or nature,—a thing which belongs to none but God and constitutes as it were the nature of the Godhead; and you give this to the Father, but take it away from the Son, and make a subject of Him.'

17. περικόπτεις] 'mutilate.'

18. τῆς τὸ ἴ. ἐχ. ὁμων.] such as that of the different 'dogs.'

19. ὁ γραπτὸς σ. κ. ὁ ζῶν δ.] The real man and the picture of a man (either of which is spoken of as 'a man') illustrate more nearly such a Godhead as the Eunomians speak of than the two kinds of 'dogs.' The picture is not further from being a real man than the Son is from being really God, if the Eunomian

ὑποδείγματος κύνες τῇ θεότητι πλησιάζουσιν. ἡ δὲ ἀμφοτέροις, ὥσπερ τὴν κοινωνίαν τῆς κλήσεως, οὕτω δὲ καὶ τὴν ὁμοτιμίαν τῶν φύσεων, εἰ καὶ διαφόρους ταύτας εἰσάγεις· καὶ καταλέλυκας σου τοὺς κύνας, οὓς ἐξηῦρες κατὰ τῆς ἀνισότητος. τί γὰρ ὄφελος τῆς ὁμωνυμίας, εἰ τὸ 5 ἰσότημον ἔχοιεν οἱ παρά σου διαιρούμενοι; οὐ γὰρ ἵνα ἰσότημα δείξης, ἀλλ' ἵνα ἀνισότημα, πρὸς τὴν ὁμωνυμίαν καὶ τοὺς κύνας κατέφυγες. πῶς ἂν τις ἐλεγχθεῖη μᾶλλον καὶ ἑαυτῷ μαχόμενος καὶ θεότητι;

15. Ἐὰν δὲ λεγόντων ἡμῶν, ὅτι τῷ αἰτίῳ μείζων ὁ 10 πατὴρ τοῦ υἱοῦ, προσλαβόντες τὴν Τὸ δὲ αἷτιον φύσει

3 των φυσεων] της φυσεως 'nonnul.' || 6 ισοτιμον] + μη hede f

15. 11 om δε b 'nonnul.'

account is correct; and at the same time it bears externally a greater resemblance to its original.

1. ἡ δὲ] Otherwise,—if the chasm between the two Persons bearing the name of God is not, on your theory, as vast as I have indicated, suppose you admit that the equivocal name is in this instance applied to two natures of equal splendour. You shall call them different natures, if you like; but admit that they are equal. What is the result? You are no longer satisfied with your illustration of the dogs. You invented it to justify an insinuation of inequality. The κατὰ in κατὰ τῆς ἀνω. appears to be used as in the phrase τοῦτερον κατὰ σκοποῦ, of the point aimed at.

5. εἰ τὸ ἴσ. ἔχοιεν] It requires great ingenuity to extract any meaning from the sentence, in relation to the context, if the reading μὴ ἔχ. is adopted. The μὴ was evidently introduced by copyists who thought that Gr. was making a statement of his own belief, which was that the name θεός is applied in precisely the same sense to Father and Son. But this ignores Gr.'s argument,—and, it may be added,

the meaning of ὁμωνυμία. Gr.'s immediate purpose is to shew that the Eunomian illustration is, from their own point of view, ill-chosen. To be of any service to them, their instance of 'equivocation' should have been one where the same name is applied to two objects of very different value.

15. 'You admit,' they say, 'that the Father is greater than the Son, inasmuch as He is the author of the Son's being; but since He is by nature author of the Son's being, it follows that He is by nature greater than the Son.' The fallacy of the argument, Gr. answers, lies in this,—that they attribute to the underlying essence what is predicated of the particular possessor of that essence. It is like arguing that because so and so is a dead man, therefore man is dead.

10. τῷ αἰτίῳ μ.] 'by virtue of being the cause of His existence.'

11. προσλαβόντες τὴν...πρότασιν] 'taking for their minor premiss.' Πρότασις is the technical word for a 'premiss'; the πρὸς in προσλ. denotes that this is a second (or minor) premiss.

πρότασιν, ἔπειτα τὸ Μείζον τῇ φύσει συνάγωγσιν· οὐκ οἶδα πότερον ἑαυτοὺς παραλογίζονται, ἢ τοὺς πρὸς οὓς ὁ λόγος. οὐ γὰρ ἀπλῶς ὅσα κατὰ τινος λέγεται, ταῦτα καὶ κατὰ τοῦ ὑποκειμένου τούτῳ ῥηθήσεται· ἀλλὰ δῆλον κατὰ
 5 τίνος, καὶ τίνα. ἐπεὶ τί κωλύει καὶ ταύτην πρότασιν ποιησάμενον τήν, ὅτι ὁ πατὴρ μείζων τῇ φύσει, ἔπειτα προσλαβόντα τὸ Φύσει δὲ οὐ πάντως μείζων οὐδὲ πατὴρ, ἐντεῦθεν συναγαγεῖν τὸ Μείζον οὐ πάντως μείζων· ἢ, 'Ο

1. συνάγωγσιν] 'conclude.' The Eunomian syllogism is this: 'The Father is greater than the Son inasmuch as the Son owes His existence to Him. But the giving of existence to the Son belongs to the Father by nature. Therefore the Father is greater than the Son by nature.'

3. οὐ γὰρ ἀπλῶς κτλ.] The reply is that not everything which is predicated of a particular thing (e.g. of Socrates) is predicated of the nature which underlies that thing (in the example chosen, human nature). Everyone recognises what the statements are intended to apply to, and how they apply. So, what we say of the Father does not necessarily apply to the Divine Essence which belongs to Him; some things apply to Him as Father, not as God.

4. κατὰ τινος, καὶ τίνα] The words are interrogative; if Gr. had intended the indef. pron., he must have said ὁ ὅτι κ. τ. It seems necessary to understand κατὰ again before τίνα, 'in regard to what points'—i.e. in regard to nature, or to individuality, or what. To take the example given by Gr. at the end of the section, if I say that Socrates is a dead man, it is plain that I am speaking of Socrates in particular and of no one else, and that I am speaking of Socrates in relation to the bodily life, not about his soul, nor about his influence.

5. τί κωλύει καὶ] Two can play at that game, Gr. says. He too can

draw that kind of conclusion, and they shall see whether it will hold. He makes a major premiss of that conclusion of theirs, 'The father is by nature greater than the son.' (We need not suppose that Gr. is for the moment speaking of God: the words would suit any father and son.) The minor premiss is, 'But he is not by nature necessarily greater, or necessarily father.' So far there is no absurdity. He need never have had a son; there might have been nothing else to compare him with. (Gr., I repeat, is not speaking of God.) The right conclusion would be that the father's 'natural' superiority over his son consists solely in his fatherhood, and not in his nature,—in his relationship, and not in that which he is when considered apart by himself. But the false conclusion which Gr. draws, to illustrate the false conclusions of the Eunomians, is this: 'Therefore the greater is not necessarily greater,' or 'The father is not necessarily father.' It will be observed that Gr. says μείζων, not ὁ μείζων, which makes it clearer that the proposition is intended to be quite general: 'A thing which is greater than another need not be greater, but might be at the same time equal or less; a father need not be his son's father, but might be his brother or his son.' The second paralogism (ὁ θεὸς οὐ πάντως θεός) helps to shew that this is Gr.'s meaning.

πατήρ οὐ πάντως πατήρ. εἰ βούλει δὲ οὕτως· ὁ θεός οὐσία· ἡ οὐσία δέ, οὐ πάντως θεός· τὸ ἐξῆς αὐτὸς συνάγαγε· ὁ θεός, οὐ πάντως θεός. ἀλλ' οἶμαι, παρὰ τὸ πῆ καὶ ἀπλῶς ὁ παραλογισμὸς οὗτος, ὡς τοῖς περὶ ταῦτα τεχνολογεῖν σύνηθες. ἡμῶν γὰρ τὸ μείζον τῇ τοῦ αἰτίου φύσει 5 διδόντων, αὐτοὶ τὸ τῇ φύσει μείζον ἐπάγουσιν· ὥσπερ ἂν εἰ καὶ λεγόντων ἡμῶν, ὅτι ὁ δεῖνα νεκρὸς ἄνθρωπος, ἀπλῶς ἐπήγον αὐτοὶ τὸν ἄνθρωπον.

16. Ἐκείνο δὲ πῶς παραδράμωμεν, οὐδενὸς ἦττον τῶν εἰρημένων ὄν ἀξιόγαστον; Ὁ πατήρ, φησιν, οὐσίας, ἡ 10 ἐνεργείας ὄνομα; ὡς ἀμφοτέρωθεν ἡμᾶς δήσουντες,—εἰ μὲν οὐσίας φήσομεν, συνθησομένους ἑτεροούσιον εἶναι τὸν υἱόν, ἐπειδὴ μία μὲν οὐσία θεοῦ, ταύτην δέ, ὡς οὗτοι, προκατείληφεν ὁ πατήρ· εἰ δὲ ἐνεργείας, ποίημα σαφῶς ὁμολογή-

2 συναγε cdefg 'duo Reg. Or. 1' || 3 παρὰ το πη] παρατροπήν (om και) b: παρατροπή 'Reg. a'

3. παρὰ τὸ πῆ κ. ἀπλῶς] 'The fallacy lies in arguing from the conditioned to the absolute' (lit. 'is on account of that which is so for special reasons and that which is so absolutely').

4. τοῖς περὶ ταῦτα] 'to use the technical language of logicians' (lit. 'as it is customary to speak technically for those who concern themselves with these things').

5. ἡμῶν γὰρ κτλ.] 'For when we allow that it is in the nature of a cause to be greater than the thing caused, they infer that it is greater by nature; which is like arguing that because we say, "Such and such a man is dead," therefore man, in the abstract, is dead.' The emphasis, of course, is on ὁ δεῖνα, and it seems simplest to take ἄνθρ. along with it as subject, understanding νεκρὸς alone to be predicate—an arrangement of words like ὁ μέγας τέθηκε Βασιλεῖος. But the sense is the same either way. In the apodosis, τὸν ἄνθρ. is subject, the predi-

cate being supplied from the previous clause, sc. νεκρὸν εἶναι. The commentators from Elias onwards have totally failed to catch the argument, or even to understand the grammar of the passage. If Gr. had intended to say anything so pointless as Petavius (*de Trin.* II v 12) makes out, viz. that because ὁ δεῖνα is a dead man, therefore he is a man, he must have said τὸ ἄνθρωπον, not τὸν. So far Elias, whom Petavius quotes, knew better.

10. 'Well,' they say, 'the word Father must denote either nature or operation; which is it to be?' Neither, is the answer; it denotes a relation, and a relation which implies community of nature between the Father and the Son.

10. ἀξιόγαστον] 'astounding,' from ἄγαμαι 'to wonder.'

ib. οὐσίας, ἡ ἐνεργ. ὄν.] 'is it a name denoting essence, or operation?'

12. ἑτεροούσιον] A word modelled on the false analogy of ὁμοούσιος. It should be ἑτεροόσιος.

- σοντας, ἀλλ' οὐ γέννημα. οὐ γὰρ ὁ ἐνεργῶν, ἐκεῖ πάντως
καὶ τὸ ἐνεργούμενον. καὶ πῶς τῷ πεποιηκότι ταυτὸν το
πεποιημένον, θαυμάζειν φήσουσι. σφόδρα ἂν ᾔδέσθην
ὑμῶν καὶ αὐτὸς τὴν διαίρεσιν, εἰ τῶν δύο τὸ ἕτερον δέξασθαι
5 ἦν ἀναγκαῖον, ἀλλὰ μὴ τὰ δύο διαφυγόντα τρίτον· εἰπεῖν
ἀληθέστερον· ὅτι οὗτε οὐσίας ὄνομα ὁ πατήρ, ὃ σοφώτατοι,
οὔτε ἐνεργείας, σχέσεως δὲ καὶ τοῦ πῶς ἔχει πρὸς τὸν
υἱὸν ὁ πατήρ, ἢ ὁ υἱὸς πρὸς τὸν πατέρα. ὥς γὰρ παρ'
ἡμῖν αἱ κλήσεις αὐται τὸ γνήσιον καὶ οἰκεῖον γνωρίζουσιν,
10 οὕτω καὶ ἐκεῖ τὴν τοῦ γεγεννημένου πρὸς τὸ γεγεννηκὸς
ὁμοφυίαν σημαίνουν. ἔστω δέ, ὑμῶν χάριν, καὶ οὐσία
τις ὁ πατήρ· συνεισάξει τὸν υἱόν, οὐκ ἀλλοτριώσει, κατὰ
τὰς κοινὰς ἐννοίας καὶ τὴν τῶν κλήσεων τούτων δύναμιν.
ἔστω καὶ ἐνεργείας, εἰ τοῦτο δοκεῖ· οὐδὲ οὕτως ἡμᾶς αἰρήσετε.
15 αὐτὸ δὲ τοῦτο ἐνηργηκῶς ἂν εἴη τὸ ὁμοούσιον, εἰ καὶ ἄτοπος
ἄλλως ἢ τῆς περὶ τοῦτο ἐνεργείας ὑπόληψις. ὁρᾷς ὅπως
ὑμῶν, καὶ κακομαχεῖν ἐθελόντων, τὰς στροφὰς διαφεύγομεν;
ἐπεὶ δέ σου τὸ ἐν τοῖς λογισμοῖς καὶ ταῖς στροφαῖς ἄμαχον

16. 5 διαφυγοντα] φυγοντα b || 11 ουσια] ουσιας e 'Reg. Cyr.' ||
14 αιρησετε] -σητε b: -σεται d || 15 δε] γαρ 'Reg. Cyr. aliiq. Reg. et
Colb.' || 16 αλλως] + πως df | περι] προς b || 17 om και bc

1. οὐ γὰρ ὁ ἐνεργῶν] lit. 'where there is one performing an operation, there is also the result of the operation.' It is not very obvious why γέννησις should not be included under the head of ἐνέργεια, and Gr. does not much object to it. But evidently Gr.'s opponent made ἐνεργεῖν = ποιεῖν.

3. ᾔδέσθην] iron. 'I should have stood in great awe.'

7. σχέσεως] 'relation'; explained by τοῦ πῶς ἔχει πρὸς κτλ.

10. κακεῖ] when used in ref. to the Godhead.

12. συνεισάξει] 'will at the same moment imply the Son.'

15. αὐτὸ δὲ τοῦτο] 'His operation will still have produced that very result consubstantial with Himself.'

id. εἰ καὶ ἄτοπος] The καὶ must be taken closely with ἄτοπος and disjoined from εἰ, which has here the force of 'since.' The reading ἢ, adopted by the Benedictines, makes ἄλλως superfluous. The notion of such an operation as results in a 'Son' would be absurd if it did not imply a real (i.e. a consubstantial) Son.

17. κακομαχεῖν] 'to fight unscrupulously.' The word στροφάς, 'twists,' shews that the μάχη is a wrestling-match, not a battle.

ἐγνωμεν, ἰδωμέν σου καὶ τὴν ἐκ τῶν θείων λογίων ἰσχύν, ἂν ἄρα δέξῃ κἀντεῦθεν πείθειν ἡμᾶς.

17. Ἡμεῖς μὲν γὰρ ἐκ μεγάλων καὶ ὑψηλῶν τῶν φωνῶν τοῦ υἱοῦ τὴν θεότητα καὶ κατειλήφαμεν, καὶ κηρύσσομεν. τίνων τούτων; τῆς θεός, τῆς λόγος, ὁ ἐν ἀρχῇ, 5 ὁ μετὰ τῆς ἀρχῆς, ἡ ἀρχή. Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος· καί, Μετά σου ἡ ἀρχή· καί, Ὁ καλῶν αὐτὴν ἀπὸ γενεῶν ἀρχήν. ἐπειδὴ υἱὸς μονογενής· Ὁ μονογενὴς υἱός, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρός, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο. ὁδός, ἀλήθεια, ζωή, φῶς· Ἐγώ 10 εἰμι ἡ ὁδός, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή· καί, Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου. σοφία, δύνამις· Χριστὸς θεοῦ δύνამις, καὶ θεοῦ σοφία. ἀπαύγασμα, χαρακτήρ, εἰκὼν, σφραγίς· Ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ· καί, Εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος· καί, Τοῦτον 15 γὰρ ὁ πατὴρ ἐσφράγισεν· ὁ θεός. κύριος, βασιλεὺς, ὁ ὢν, ὁ παντοκράτωρ· Ἐβρεξε κύριος πῦρ παρὰ κυρίου· καί,

17. 4 καὶ κατεῖλ.] om καὶ e || 16 om ο πατηρ ce

2. δέξῃ κἀντ. πείθειν] 'if from that quarter you can find means to persuade us.'

17. The titles given to the Son in Scripture clearly shew His Godhead.

5. τῆς θεός] sc. φωνῆς.

6. ἐν ἀρχῇ ἦν] John i 1.

7. μετὰ σοῦ ἡ ἀρχή] Ps. cix (cx) 3 where Swete reads μ. σοῦ ἀρχή. As the Ps. addresses Christ, the statement agrees with Gr.'s allusion to the passage just above; for if the ἀρχή (sc. the Father) is with Him, He is with the ἀρχή. In the Ps. the word ἀρχή was prob. intended to mean 'rule,' 'authority,' not (as Gr. seems to think) 'beginning.'

8. ὁ καλῶν αὐτὴν] Is. xli 4 where the true text is ἀπὸ γενεῶν ἀρχῆς, the αὐτὴν prob. being repeated from the δικαιούνην of the previous vs. I cannot find that any other father uses the text in the same manner as

Gr.

ιδ. ἐπειδὴ υἱὸς μ.] gives a justification for the text just used,—or perhaps for the orig. statement τὴν θεότητα...κηρύσσομεν. The verb ἵστίν, or καλεῖται, must be supplied: 'for He is the only begotten Son.'

9. ὁ μονογ. υἱός] John i 18. Hort *Two Dissertations* p. 20 mentions that the phrase μονογενὴς θεός is once used by Gr. (*Ep.* 202 p. 168 c). It seems, however, from our present passage that Gr. considered υἱός to be the right reading in St John.

10. ἐγώ εἰμι ἡ ὁδ.] John xiv 6.

11. τὸ φῶς τ. κόσμου] John viii

12.

12. Χ. θεοῦ δύν.] 1 Cor. i 24.

14. ὁς ὢν ἀπαύγασμα] Heb. i 3.

15. εἰκὼν τῆς ἀγ.] Wisd. vii 26.

ιδ. τοῦτον γὰρ ὁ π. ἐσφρ.] John

vi 27.

17. ἔβρεξε κύριος] Gen. xix 24.

- Ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· καί, Ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, καὶ ὁ παντοκράτωρ. σαφῶς περὶ τοῦ υἱοῦ λεγόμενα, καὶ ὅσα τῆς αὐτῆς τούτοις ἐστὶ δυνάμει, ὧν οὐδὲν ἐπίκτητον, οὐδὲ ὕστερον τῷ νῦν προσ-
 5 γεινόμενον, ἢ τῷ πνεύματι, ὥσπερ οὐδὲ αὐτῷ τῷ πατρί. οὐ γὰρ ἐκ προσθήκης τὸ τέλειον. οὐ γὰρ ἦν ὅτε ἄλογος ἦν, οὐδὲ ἦν ὅτε οὐ πατήρ, οὐδὲ ἦν ὅτε οὐκ ἀληθής, ἢ ἄσοφος, ἢ ἀδύνατος, ἢ ζωῆς ἐνδεής, ἢ λαμπρότητος, ἢ ἀγαθότητος.
- 10 18. Σὺ δέ μοι καταρίθμει πρὸς ταῦτα τὰ τῆς ἀγνωμοσύνης ῥήματα, τὸ θεός μου καὶ θεός ὑμῶν, τὸ μεῖζων, τὸ ἔκτισε, τὸ ἐποίησε, τὸ ἡγίασεν. εἰ βούλει δέ, καὶ τὸ δοῦλον, καὶ τὸ ὑπήκουον· τὸ δέδωκε, τὸ ἔμαθε, τὸ ἐντέταλται, τὸ ἀπέσταλται, τὸ μὴ δύνασθαι ἀφ' ἑαυτοῦ τι ποιεῖν, ἢ λέγειν,
 15 ἢ κρίνειν, ἢ δωρεῖσθαι, ἢ βούλεσθαι. ἔτι δέ καὶ ταῦτα, τὴν ἄγνοϊαν, τὴν ὑποταγὴν, τὴν εὐχὴν, τὴν ἐρώτησιν, τὴν

18. 13 ἐντέταλται] ἐντέταλκεν b

1. ῥάβδος εὐθ.] Ps. xlv 7 (xlv 6); Heb. i 8.

ιδ. ὁ ὢν κ. ὁ ἦν] Rev. i 4, 8; iv 8; xi 17; xvi 5. In all these places St J. seems to use the expression to mean the Father.

6. οὐ γὰρ ἐκ προσθήκης] The Father's perfection would be the consequence of an addition, if He had at one time been without the Son. The words which follow, *ἄλογος κτλ.*, are all chosen with ref. to one or other of the titles of the Son above cited.

18. *The humbler language used concerning Him belongs to the human nature which He assumed.*

10. τὰ τῆς ἀγν. ῥήματα] The shade of meaning which Gr. intended ἀγν. here to bear may be gathered from ὁ νῦν σοι καταφρονούμενος in § 19; 'the words which you scornfully misunderstand.'

11. θεός μου] John xx 17.

ιδ. μεῖζων] John xiv 28.

12. ἔκτισε] Prov. viii 22.

12. ἐποίησε] Acts ii 36, Heb. iii 2.

ιδ. ἡγίασεν] John x 36.

ιδ. δοῦλον] Phil. ii 7.

13. ὑπήκουον] Phil. ii 8.

ιδ. δέδωκε] The passage in Ath. Or. iii c. Ar. § 35 suggests John iii 35, but the context here may point to John xviii 11.

ιδ. ἔμαθε] Heb. v 8.

ιδ. ἐντέταλται] There seems to be no passage where the actual word occurs in relation to Christ, nor ἐντέταλκεν either. The ref. is prob. to John xv 10 and similar passages.

14. ἀπέσταλται] John v 36, xx 21.

ιδ. μὴ δύνασθαι...ποιεῖν] John v 19.

ιδ. λέγειν] John viii 28, xii 49.

15. κρίνειν] John viii 15, xii 47.

ιδ. δωρεῖσθαι] Matt. xx 23.

ιδ. βούλεσθαι] John v 30.

16. ἄγνοϊαν] Mark xiii 32.

ιδ. ὑποταγὴν] Luke ii 51, 1 Cor. xv 28.

ιδ. εὐχὴν] Luke iii 21 etc.

ιδ. ἐρώτησιν] From the example given in § 20, it seems that G1.

ροκοπήν, τὴν τελείωσιν. πρόσθες, εἰ βούλει, καὶ ὅσα
 οὐτῶν ταπεινότερα, τὸ ὑπνοῦν, τὸ πεινῆν, τὸ κοπιᾶν, τὸ
 δακρύειν, τὸ ἀγωνιᾶν, τὸ ὑποδύεσθαι. τάχα δ' ἂν ὀνειδίσαις
 καὶ τὸν σταυρόν, καὶ τὸν θάνατον. τὴν γὰρ ἔγερσιν καὶ
 τὴν ἀνάληψιν παρήσειν μοι δοκεῖς, ἐπειδὴ τι καὶ πρὸς 5
 ἡμῶν ἐν τούτοις εὐρίσκεται. πολλὰ δ' ἂν ἔτι πρὸς τούτοις
 σπερμολογήσαις, εἰ βούλοιο συντιθέναι τὸν ὁμώνυμόν σου
 θεὸν καὶ παρέγγραπτον, ἡμῖν δὲ ἀληθινὸν καὶ ὁμότιμον.
 τούτων γὰρ ἕκαστον οὐ χαλεπὸν μὲν καὶ κατὰ μέρος
 ἐπεξιόντα ἐξηγεῖσθαι σοι πρὸς τὸ εὐσεβέστατον, καὶ 10
 ἀνακαθαίρειν τὸ ἐν τοῖς γράμμασι πρόσκομμα, εἴ γε
 προσπταίεις ὧντως, ἀλλὰ μὴ ἐκὼν κακουργεῖς. ἐνὶ δὲ
 κεφαλαίῳ, τὰ μὲν ὑψηλότερα πρόσαγε τῇ θεότητι καὶ τῇ
 κρείττονι φύσει παθῶν καὶ σώματος· τὰ δὲ ταπεινότερα
 τῷ συνθέτῳ, καὶ τῷ διὰ σὲ κενωθέντι καὶ σαρκωθέντι, 15

7 σου] σοι cdf || 8 ὁμοτιμον] + τω πατρι bdf || 9 ὁμ ου ε || 15 τω δια
 σε] ὁμ τω c

refers to occasions like John xi 34, not to John xiv 16, which would be little more than a repetition of *εὐχῇ*.

1. *ροκοπήν*] Luke ii 52.

ib. *τελείωσιν*] Luke xiii 33, Heb. ii 10 etc.

2. *ὑπνοῦν*] Matt. viii 24.

ib. *πεινῆν*] Matt. xxi 18 etc.

ib. *κοπιᾶν*] John iv 6.

3. *δακρύειν*] John xi 35.

ib. *ἀγωνιᾶν*] Luke xxii 44.

ib. *ὑποδύεσθαι*] 'to slip away,' 'withdraw';—a quite classical sense of the word. The ref. is prob. to John x 39.

7. *σπερμολογήσαις*] 'pick up,' like a bird gathering up seed: cp. Acts xvii 18.

ib. *συντιθέναι*] 'to put together your equivocal God'; with ref. to the argument of § 14.

8. *παρέγγραπτον*] one whose name has been fraudulently put on the list.

ib. *ὁμότιμον*] The words τῷ πατρὶ are prob. only a gloss, though a correct one.

9. *κατὰ μέρος ἐπεξ. ἐξηγ.*] 'to go through them in detail and give you a very religious interpretation of each, and to clear away the offence which you find in the letter of Scripture.'

14. *παθῶν κ. σώμ.*] governed by *κρείττονι*. The Benedictine editors compare with this whole passage Leo *Serm.* 45 *de Quadr.* p. 228. See also his letter to Flavian § 4.

15. *τῷ συνθέτῳ*] The words which follow—τῷ κενωθέντι κτλ.—as well as *ἀσύνθετος* in § 19, shew that Gr. does not mean 'to the composite nature,' sc. the human nature composed of body and soul, but 'to Him who is composite, made up of two natures.' Or possibly, as the τῷ is repeated, Gr. may have intended τῷ συνθέτῳ to be the dat. of τὸ σύνθετον, in the sense of 'the composite whole,' consisting of Godhead and

οὐδὲν δὲ χεῖρον εἰπεῖν, καὶ ἀνθρωπισθέντι, εἴτα καὶ ὑψω-
θέντι, ἵνα σὺ τὸ τῶν δογμάτων σου σαρκικὸν καὶ χαμαι-
πετὲς καταλύσας μάθῃς ὑψηλότερος εἶναι, καὶ συνανιέναι
θεότητι, καὶ μὴ τοῖς ὀρωμένοις ἐναπομένοις, ἀλλὰ συν-
5 ἐπαίρῃ τοῖς νοουμένοις, καὶ γινώσκῃς, τίς μὲν φύσεως
λόγος, τίς δὲ λόγος οἰκονομίας.

19. Οὗτος γὰρ ὁ νῦν σοι καταφρονούμενος, ἦν ὅτε καὶ
ὑπὲρ σέ ἦν· ὁ νῦν ἀνθρωπος καὶ ἀσύνθετος ἦν. ὁ μὲν ἦν,
διέμεινεν· ὁ δὲ οὐκ ἦν, προσέλαβεν. ἐν ἀρχῇ ἦν ἀναιτίως·
10 τίς γὰρ αἰτία θεοῦ; ἀλλὰ καὶ ὕστερον γέγονε δι' αἰτίαν
(ἡ δὲ ἦν τὸ σέ σωθῆναι τὸν ὑβριστήν, ὃς διὰ τοῦτο περι-
φρονεῖς θεότητα, ὅτι τὴν σὴν παχύτητα κατεδέξατο) διὰ

2 χαμαιπετες] χαμερpes bef || 4 ἐναπομενης c

manhood. It would, of course, have been more exact to have said τῇ διὰ σέ κενώσει, or something of that kind; but it would have been less vivid; and there was no fear of any one supposing that Gr. meant by τῷ κενωθέντι a different person from Him who had the κρείττω φύσιν.

3. συνανιέναι θ.] 'to move upwards—or perh. to grow up—with Godhead.' The words do not necessarily imply that θεότης ἄνεισι, and there is no ref. to the Ascension.

4. ἐναπομένοις] 'Ἐναπομένειν is 'to remain on, to remain to the end, in.'

5. φύσεως λόγος] 'what is the law of His (true, Divine) Nature.'

6. οἰκονομίας] of accommodation to our circumstances. The word is very freq. used by the fathers in ref. to the Incarnation: see Suicer s. v., and Sophocles' *Lexicon*.

19. *He was not always, what He became for our sakes; and He ever retained the nature which was originally His. The words which indicate His self-emptying are always balanced by others which indicate His divine glory.*

7. καὶ ὑπὲρ σέ] 'even above you.'

8. ὁ μὲν ἦν, διέμεινεν] Cp. Zeno Ver. Serm. ii de Nat. *salvo quod erat, meditatatur esse quod non erat*. St Austin plays upon the same formula in many of his Christmas sermons. See also Leo Serm. xxi de Nat. Dei § 2.

9. ἀναιτίως] It appears like a contradiction of what Gr. has said in §§ 3, 15. But the sentences which follow shew that Gr. is thinking here of *aitia* in the sense of a final cause.

10. γέγονε] as in the N.T. = ἐγένετο.

12. διὰ μέσου νοός] Cp. Or. ii 23 θεὸς σαρκὶ διὰ μέσης ψυχῆς ἀνεκράθη, καὶ συνεδέθη τὰ διεστώτα τῇ πρὸς ἡμῶν τοῦ μεσιτεύοντος οἰκείῳ. In Or. xxxviii, after shewing in § 10 how creatures endowed with mind have an affinity with God which other creatures have not, Gr. says in § 13 that the Eternal Word was incarnate διὰ μέσης ψυχῆς νοερᾶς μεσιτενοῦσῃς θεότητι καὶ σαρκὶς παχύτητι. We cannot imagine an 'incarnation' of the Word in an irrational thing.

μέσου νοὸς ὁμιλήσας σαρκί, καὶ γενόμενος ἄνθρωπος, ὁ κάτω θεός· ἐπειδὴ συνανεκράθη θεῷ, καὶ γέγονεν εἷς, τοῦ κρείττονος ἐκνικήσαντος, ἵνα γένωμαι τοσοῦτον θεός, ὅσον ἐκεῖνος ἄνθρωπος. ἐγεννήθη μὲν, ἀλλὰ καὶ ἐγεγέννητο· ἐκ γυναικὸς μὲν, ἀλλὰ καὶ παρθένου. τοῦτο ἀνθρώπινον, 5 ἐκεῖνο θεῖον. ἀπάτωρ ἐντεῦθεν, ἀλλὰ καὶ ἀμήτωρ ἐκεῖθεν. ὅλον τοῦτο θεότητος. ἐκυφορήθη μὲν, ἀλλ' ἐγνώσθη προφήτῃ καὶ αὐτῷ κυφορουμένῳ, καὶ προσκιρτῶντι τοῦ λόγου, δι' ὃν ἐγένετο. ἐσπαργανώθη μὲν, ἀλλ' ἀποσπαργανοῦται τὰ τῆς ταφῆς ἀνιστάμενος. ἐν φάτνῃ μὲν ἀνεκλίθη, 10 ἀλλ' ὑπ' ἀγγέλων ἐδοξάσθη, καὶ ὑπ' ἀστέρος ἐμηνύθη, καὶ ὑπὸ μάγων προσεκυνήθη. πῶς σὺ προσπταίεις τῷ βλεπομένῳ, μὴ σκοπῶν τὸ νοούμενον; ἐφυγαδεύθη μὲν εἰς

19. 2 συνανεκράθη] συνεκράθη b || 4 γεγεννητο c || 9 ἐγένετο e || 10 ἀνεκλιθη] ἀνεκλήθη a: ἐτεθη b

1. γενόμενος &, ὁ κάτω θεός] 'was made man, the earthly God.' Gr. is fond of dwelling upon the intrinsic divinity of man. Cp. Or. xxxviii 7 ἵνα...ὡς οἰκείοις ἤδη προσομιλῇ...θεὸς θεοὺς ἐνοούμενος τε καὶ γνωριζόμενος. Here, the description of man as ὁ κάτω θεός is prepared for by the words διὰ μέσου νοὸς.

2. συνανεκράθη θεῷ] Cp. iv 2 ἐχρίσθη θεότητι; iv 3 θεῷ πλακῆναι καὶ γενέσθαι θεὸν ἐκ τῆς μίξεως. The language, if pressed, would imply that Christ was a human person, taken into union with a divine one. This would, of course, be erroneous, and Gr.'s own words immediately before shew that he perfectly understood the Person of our Lord to be divine first, and then by condescension human. Prob. the nom. to συνανεκράθη is strictly supplied from ἄνθρωπος, ὁ κ. θεός, not from ὁ νῦν σοι καταφρονούμενος. The humanity of Christ undoubtedly συνανεκρ. θεῷ. But the humanity of Christ, impersonal except by virtue of His assumption of it, is not exactly de-

scribed by the term ἄνθρωπος. The rise of Nestorianism, which was after Gr.'s time, would have suggested more careful phraseology; and it may be added that a fear of the still later Eutychianism might have made Gr. modify the words συνανεκράθη and τοῦ κρείττονος ἐκνικήσαντος.

3. ἵνα γένωμαι] It is perh. somewhat νεανικόν to speak of our becoming Gods 'to the same extent' as Christ is man; but doubtless Gr. would explain that he spoke of men in proportion to their capacity; or perh., in view of what follows, τοσοῦτον means 'as truly.' He uses the same phrase in Or. xl 45.

4. ἐγεγέννητο] 'He had been begotten before,' i.e. eternally.

7. ὅλον τοῦτο] both the ἀπάτωρ ἐντ. and the ἀμήτωρ ἐκ.

id. ἐγνώσθη προφ.] Luke i 41.

9. ἀποσπαργανοῦται τὰ τῆς τ.] Luke xxiv 12, John xx 6 f.

11. ὑπ' ἀγγ. ἐδοξάσθη] Luke ii 9 f.

Αἴγυπτον, ἀλλὰ φυγαδεύει τὰ Αἰγυπτίων. οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος παρὰ Ἰουδαίοις, ἀλλὰ τῷ Δαβὶδ ὡραίος ἦν κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ὅρους ἀστράπτει, καὶ ἡλίου φωτοειδέστερος γίνεται, τὸ 5 μέλλον μυσταγωγῶν.

20. Ἐβαπτίσθη μὲν ὡς ἄνθρωπος, ἀλλ' ἁμαρτίας ἔλυσεν ὡς θεός· οὐ καθαρσίῳν αὐτὸς δεόμενος, ἀλλ' ἵνα ἀγιάσῃ τὰ ὕδατα. ἐπειράσθη ὡς ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐνίκησεν ὡς θεός· ἀλλὰ θαρρεῖν διακελεύεται, ὡς κόσμον νενικηκώς. 10 ἐπείνησεν, ἀλλ' ἔθρεψε χιλιάδας, ἀλλ' ἄρτος ἐστὶ ζωτικὸς καὶ οὐράνιος. ἐδίψησεν, ἀλλ' ἐβόησεν· Ἐάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρὸς με, καὶ πινέτω· ἀλλὰ καὶ πηγάζειν ὑπέσχετο τοὺς πιστεύοντας. ἐκοπίασεν, ἀλλὰ τῶν κοπιούντων καὶ πεφορτισμένων ἐστὶν ἀνάπαυσις. ἐβαρῆθη μὲν ὕπνῳ, 15 ἀλλ' ἐπὶ πελάγους κουφίζεται, ἀλλ' ἐπιτιμᾷ πνεύμασιν, ἀλλὰ Πέτρον κουφίζει βαπτιζόμενον. δίδωσι τέλος, ἀλλ' ἐξ ἰχθύος, ἀλλὰ βασιλεύει τῶν ἀπαιτούντων. Σαμαρείτης ἀκούει καὶ δαιμονῶν, πλὴν σώζει τὸν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καταβαίνοντα καὶ λησταῖς περιπεσόντα, πλὴν ὑπὸ δαι-

1 εφυγαδενσε be: φυγαδενσε g
μνος ce || 14 εβαρηθη] εβαρυνθη cef

1. φυγαδεύει τὰ Αἴγ.] The ref. is to the legend that the idols of Egypt were broken at His entrance into the land; which legend connected itself with such passages as Is. xix 16 f., Jer. xlv 25.

ib. οὐκ εἶχεν εἶδ.] Is. liii 2.

2. ὡραίος] Ps. xlv 3 (xlv 2).

3. ἐπὶ τοῦ ὅρους] Matt. xvii 2, Luke ix 29.

4. τὸ μέλλον μυστ.] 'revealing the secret of the future.' Prob. to the three Apostles,—the future being His own future.

6. ἁμαρτίας ἔλυσεν] Matt. ix 2 etc. It is, of course, not ὡς θεός that our Lord there claims to forgive sins.

7. ἵνα ἀγιάσῃ τὰ ὕ.] Cp. the first prayer in the Baptismal Office.

20. 7 οτι ου καθαρσιων αυτος δεο-

9. κόσμον νενικ.] John xvi 33.

10. ἄρτος ἐστὶ] John vi 51.

11. ἐάν τις διψᾷ] John vii 37.

12. πηγάζειν] 'give forth water like a fountain,' John vii 38.

14. ἀνάπαυσις] Matt. xi 28.

15. ἐπὶ π. κουφίζεται] Matt. xiv 25 f.

ib. ἐπιτ. πνεύμασιν] Matt. viii 26.

16. βαπτιζόμενον] a classical sense of the word.

17. ἐξ ἰχθύος] Matt. xvii 27.

ib. Σαμαρείτης] John viii 48.

18. τὸν ἀπὸ Ἱ. καταβ.] Luke x 30; 'the Good Samaritan.'

19. ὑπὸ δαιμ. ἐπιγνώσκειται] Mark i 24, 34 etc.

μόνων ἐπιγινώσκεται, καὶ ἀπελαύνει δαίμονας, καὶ λεγεῶνα πνευμάτων βυθίζει, καὶ ὡς ἀστραπὴν ὁρᾷ πίπτοντα τὸν ἀρχηγὸν τῶν δαιμόνων. λιθάζεται, ἀλλ' οὐχ ἀλίσκεται. προσεύχεται, ἀλλ' ἐπακούει. δακρύει, ἀλλὰ παύει δάκρυον. ἐρωτᾷ τοῦ Λάζαρος, ἄνθρωπος γὰρ ἦν· ἀλλ' ἐγείρει 5 Λάζαρον, θεὸς γὰρ ἦν. πωλεῖται, καὶ λίαν εὐώνως, τριάκοντα γὰρ ἀργυρίων, ἀλλ' ἐξαγοράζει κόσμον, καὶ μεγάλης τιμῆς, τοῦ ἰδίου γὰρ αἵματος. ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἄγεται, ἀλλὰ ποιμαίνει τὸν Ἰσραὴλ, νῦν δὲ καὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. ὡς ἄμυνος ἄφωνος, ἀλλὰ λόγος 10 ἐστί, φωνῇ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ καταγγελλόμενος. μεμαλάκισται, τετραυμάτισται, ἀλλὰ θεραπεύει πᾶσαν νόσον, καὶ πᾶσαν μαλακίαν. ἐπὶ τὸ ξύλον ἀνάγεται, προσπήγνυται, ἀλλὰ τῷ ξύλῳ τῆς ζωῆς ἀποκαθίστησιν, ἀλλὰ σώζει καὶ ληστὴν συσταυρούμενον, ἀλλὰ σκοτίζει 15 πᾶν τὸ ὀρώμενον. ὄξος ποτίζεται, χολὴν βρωματίζεται· τίς; ὁ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μεταβαλὼν, ὁ τῆς πικρᾶς γεύσεως καταλυτής, ὁ γλυκασμὸς καὶ ὁλος ἐπιθυμία. παραδίδωσι τὴν ψυχὴν, ἀλλ' ἐξουσίαν ἔχει πάλιν λαβεῖν αὐτήν, ἀλλὰ

1 λεγεωνας df || 5 που]+τεθεται hdfg || 7 κοσμον] τον κ. eg || 12 μεμα-
λακισται]+και hdefg

1. λεγεῶνα] Mark v 9 etc.
2. ὡς ἀστραπὴν] Luke x 18.
3. λιθάζεται, ἀλλ' οὐχ ἀ.] John . (lxxx 1).
viii 59.
4. ἐπακούει] Matt. viii 3 etc.
- ιδ. παύει δάκρυον] Luke vii 13.
5. ἐρωτᾷ τοῦ] John xi 34. Cp. the discussion in Ath. Or. iii c. Ar. §37, 38. See also *de Decr. Nic.* §14. Ath. decides in favour of supposing that our Lord knew the answer before asking the question; but he admits the possibility of the view adopted by Gr. "Ἄν δὲ φιλοεικῶσιν ἔτι διὰ τὸ ἐπερωτᾶν, ἀκούετωσαν ὅτι ἐν μὲν τῇ θεότητι οὐκ ἔστιν ἄγνοια, τῆς δὲ σαρκὸς ἰδιὸν ἔστι τὸ ἀγνοεῖν.
7. ἐξαγοράζει] 1 Cor. vi 20, vii 23; cp. 1 Pet. i 19.
8. πρόβατον] Is. liii 7.
9. ποιμαίνει τ. Ἰ.] Ps. lxxix 2
- ιδ. νῦν δὲ] Ps. ii 9, Rev. xii 5.
10. ἄμυνος ἄφ.] Is. liii 7.
- ιδ. λόγος κτλ.] John i 1, 23.
12. μεμαλάκισται] Is. liii 5.
- ιδ. θεραπεύει] Matt. ix 35.
14. τῷ ξύλῳ τῆς ζ.] Rev. xxii 2, Gen. ii 9.
15. ληστὴν] Luke xxiii 43.
- ιδ. σκοτίζει] Matt. xxvii 45.
17. τὸ ὕδωρ] John ii 9.
- ιδ. τῆς πικρᾶς γ. κατ.] Ex. xv 25.
18. γλυκασμὸς] Cant. v 16.
19. ἐξουσίαν ἔχ.] John x 18.

καταπέτασμα ῥήγνυται, τὰ γὰρ ἄνω παραδείκνυται, ἀλλὰ πέτραι σχίζονται, ἀλλὰ νεκροὶ προεγείρονται. ἀποθνήσκει, ζωοποιεῖ δέ, καὶ καταλύει τῷ θανάτῳ τὸν θάνατον. θάπτεται, ἀλλ' ἀνίσταται. εἰς ἄδου κάτεισιν, ἀλλ' ἀνάγει
 5 ψυχάς, ἀλλ' εἰς οὐρανοὺς ἀνεισιν, ἀλλ' ἤξει κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς, καὶ τοὺς τοιούτους βασανίσαι λόγους. εἰ ταῦτα ἐμποιεῖ σοι τῆς πλάνης τὴν ἀφορμὴν, ἐκεῖνά σου λύει τὴν πλάνην.

21. Ταῦτα τοῖς αἰνιγματισταῖς παρ' ἡμῶν, οὐχ ἐκόντων
 10 μὲν· οὐ γὰρ ἡδὺ τοῖς πιστοῖς ἀδολεσχία καὶ λόγων ἀντίθεσις, ἀρκεῖ γὰρ καὶ εἰς ἀντικείμενος· πλὴν ἀναγκαίως διὰ τοὺς ἐμπύπτοντας, ἐπεὶ καὶ διὰ τὰς νόσους τὰ φάρμακα, ἵν' εἰδῶσι μὴ πάντα ὄντες σοφοὶ μηδὲ ἀήττητοι τὰ περιττὰ καὶ κενοῦντα τὸ εὐαγγέλιον. ὅταν γὰρ τὸ τοῦ λόγου
 15 δυνατὸν προβαλλώμεθα, τὸ πιστεύειν ἀφέντες, καὶ τὸ τοῦ πνεύματος ἀξιόπιστον ταῖς ζητήσεσι λύσωμεν, εἴτα ἡττηθῇ τοῦ μεγέθους τῶν πραγμάτων ὁ λόγος,—ἡττηθήσεται δὲ πάντως, ἀπὸ ἀσθενοῦς ὀργάνου τῆς ἡμετέρας διανοίας

2 προεγείροντο. | εγείρονται 'Reg. Cypri.' || 8 λυεῖ] λυετω f

21. 15 προβαλωμεθα c

1. καταπ. ῥήγνυτο.] Matt. xxvii 51; cp. Heb. ix 8, x 19 f

2. προεγείρονται] Mat. xxvii 52. The reading εγ. is manifestly a correction, to bring Gr. into conformity with St M.

3. ζωοποιεῖ] John v 21.

4. καταλύει] Heb. ii 14; cp. 2 Tim. i 10.

4. ἀνάγει ψυχάς] A ref. to the traditional belief of the "harrowing of hell." Cp. Ign. Magn. 9 παρὼν ἡγείρεν αὐτοὺς (τοὺς προφῆτας) ἐκ νεκρῶν, where see Lightfoot's note. The doctrine was naturally a favourite one among the speculative sects; see *Anaph. Pilati* B 8 (Tisch. p. 447).

21. It has been a disagreeable task to examine these objections; believers are not fond of arguing; but

it is important to shew that the arguments are not all on the side of heresy. To rely upon logic, however, is the abandonment of faith, the evacuation of the Gospel, and its betrayal. God bring the opponents to a better mind, and grant us a saving hold upon the Trinity.

9. ταῦτα] sc. εἰρήκαμεν or εἰρήσθω.

11. εἰς ἀντικείμενος] Satan.

12. τοὺς ἐμπύπτοντας] 'our assailants.'

13. ἀήττητοι τ. π. κτλ.] 'invincible in those fine arguments, which make void the Gospel.'

15. προβαλλώμεθα] 'advance' as a sword or shield.

16. τὸ τοῦ πνεύματος ἀξ.] 'defeat the credentials of the Spirit by our contentions.'

ορμώμενος, — τί γίνεται; τὸ ἀσθενὲς τοῦ λόγου τοῦ μυστηρίου φαίνεται· καὶ οὕτω κένωσις τοῦ σταυροῦ τὸ τοῦ λόγου κομψὸν ἀναδείκνυται, ὡς καὶ Παύλῳ δοκεῖ. ἡ γὰρ πίστις τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου πλήρωσις. ὁ δὲ ἀναγγέλλων συνδέσμους, καὶ λύων κρατούμενα, ὁ καὶ ἡμῖν ἐπὶ νοῦν ἀγαγὼν 5 διαλυῖσαι στραγγαλίας βιαίων δογμάτων, μάλιστα μὲν καὶ τούτους μεταβαλὼν ποιήσκει πιστοὺς ἀντὶ τεχνολόγων, καὶ Χριστιανούς ἀνθ' ὧν νῦν ὀνομάζονται. τοῦτο δὴ καὶ παρακαλοῦμεν· δεόμεθα ὑπὲρ Χριστοῦ· καταλλάγητε τῷ θεῷ, καὶ τὸ πνεῦμα μὴ σβέννυτε· μᾶλλον δέ, καταλλαγήη 10 Χριστὸς ὑμῖν, καὶ τὸ πνεῦμα ὅψε γοῦν ἀναλάμψειεν. εἰ δὲ λίαν ἔχοιτε φιλονεικῶς, ἀλλ' ἡμεῖς γε σώζοιμεν ἡμῖν αὐτοῖς τὴν τριάδα, καὶ ὑπὸ τῆς τριάδος σωζοίμεθα, μένοντες εἰλικρινεῖς καὶ ἀπρόσκοποι, μέχρις ἀναδείξεως τελειώτερας τῶν ποθουμένων, ἐν αὐτῷ Χριστῷ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ 15 δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· Ἀμήν.

6 στραγγαλίας]+των a || δογμάτων] συναλλαγματων b || 7 ποιήσειε] ποιήσει a || 9 παρακαλοῦμεν]+και g || 10 σβεννυται a || 12 ἐχοιτε] εχετε 'in nonnull.' || 16 δοξα]+και το κρατος νυν και αι αιαι f

1. τὸ ἀ. τοῦ λ. τοῦ μ. φ.] 'the weakness of the argument is held to be the weakness of our creed.'

2. κένωσις τοῦ στ.] 1 Cor. i 17.

4. πλήρωσις] the opposite of κένωσις. It is the 'fulfilling of the word' even when the λόγος is feeble.

ιβ. ἀναγγέλλων ... κρατούμενα] Dan. v 16. See ii 11.

6. στραγγαλίδς] 'tightly twisted knots'; a quotation from Is. lviii 6, with δογμάτων substituted for συναλλαγματων.

8. ὀνομάζονται] sc. Εὐνομανοί.

9. δεόμεθα ὑ. Χ.] 2 Cor. v 20.

10. τὸ πνεῦμα μὴ σβ.] 1 Thess. v 19.

14. εἰλικρ. κ. ἀπρόσκ.] Phil. i 10.

ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ.

ΠΕΡΙ ΥΙΟΥ.

1. Ἐπειδὴ σοι τὰς μὲν ἐκ τῶν λογισμῶν στροφὰς καὶ
 πλοκάς ἱκανῶς διεσείσαμεν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος, τὰς
 δὲ παρὰ τῶν θείων γραφῶν ἐνστάσεις τε καὶ ἀντιθέσεις,
 αἷς οἱ τοῦ γράμματος ἱερόσυλοι καὶ τὸν νοῦν τῶν γεγραμ-
 5 μένων κλέπτοντες τοὺς πολλοὺς σφετερίζονται, καὶ τὴν
 ὁδὸν τῆς ἀληθείας ταράσσουσι, συλλήβδην μὲν ἤδη λελύ-
 καμεν, καὶ οὐκ ἀμυδρῶς, ὡς ἐμαυτὸν πείθω, τοῖς εὐγνωμονε-
 στέροις· τὰς μὲν ὑψηλοτέρας καὶ θεοπρεπεστέρας φωνὰς
 προσνείμαντες τῇ θεότητι, τὰς δὲ ταπεινοτέρας καὶ ἀνθρω-
 10 πικωτέρας τῷ νέῳ δι' ἡμᾶς Ἀδὰμ καὶ θεῷ παθητῷ κατὰ

1. 1 ἐπειδὴ] ἐπει δε be || σοι] σου b || 2 τη] εν τη bce 'Reg. a' ||
 3 παρα] απο b || 6 om μεν b

1. *We have gone rapidly through the Eunomian objections, especially those taken from Scripture, and have laid down a general canon for the interpretation of the texts. We will now take the texts seriatim.*

1. στροφὰς] Cp. iii 16. Πλοκάς is likewise a wrestling metaphor.

2. διεσείσαμεν] Διασελεῖν is to 'shake to pieces,' used of a searching examination. Plut. *de Gen. Socr.* 580 D διερωτῶν καὶ διασελῶν τὸν Εὐθύφωνα. There seems to be no connexion with the preceding metaphors.

4. τοῦ γρ. ἱερόσυλοι] explained in the next clause, τὸν νοῦν...κλέπτ.

The 'letter' is like a temple, which the sacrilegious heretic robs of its 'meaning.'

5. σφετερίζονται] 'take possession of.'

10. τῷ νέῳ...Ἀδὰμ] The phrase is not free from danger. An ἱερόσυλος τοῦ γράμματος might make out that the νέος 'A. was, in Gr.'s view, a different person from the Divine Person implied in τῇ θεότητι. Cp. iii 18, 19. It must be remembered that the Nestorian heresy had not yet been formulated.

12. θεῷ παθητῷ] a daring oxymoron. Gr. would of course deny that the *Godhead* of Christ was subject

τῆς ἀμαρτίας· τοῖς δὲ καθ' ἕκαστον οὐκ ἐπεξεληλύθαμεν, ἐπειγομένου τοῦ λόγου· σὺ δὲ καὶ τούτων ἐπιζητεῖς ἐν βραχεὶ τὰς λύσεις, τοῦ μὴ παρασύρεσθαι λόγοις πιθανότητος, ἡμεῖς καὶ ταύτας κεφαλαιώσομεν εἰς ἀριθμοὺς διελόντες διὰ τὸ εὐμνημόνευτον.

5

2. Ἔστι γὰρ ἐν μὲν αὐτοῖς ἐκείνο καὶ λίαν πρόχειρον τό· Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ. πρὸς ὃ πῶς ἀπαντησόμεθα; οὐ Σολομῶντος κατηγορήσομεν; οὐ τὰ πρὶν ἀθετήσομεν διὰ τὴν τελευταίαν παράπτωσιν; οὐχὶ τῆς σοφίας αὐτῆς ἐροῦμεν εἶναι τὸν λόγον, τῆς οἴου ἐπιστήμης καὶ τοῦ τεχνίτου λόγου, καθ' ὃν τὰ πάντα συνέστη; πολλὰ γὰρ ἡ γραφὴ προσωποποιεῖν οἶδε καὶ τῶν ἀψύχων, ὡς τό· Ἡ θάλασσα εἶπε τάδε καὶ τάδε· καί, Ἡ ἄβυσσος εἶπεν, οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοί· καί, Οἱ οὐρανοὶ

3 βραχει] βραχεσι cdg 'duo Reg.' || 4 ημεῖς] + δε 'in nonnull.' || ταυτας] ταυτα aceg 2. 6 ἐν] ἐν cdeg || 11 τεχνιτου] τεχνικου eg

to suffering, though the Divine Person was so subjected, in virtue of the nature which He assumed.

1. π. κατὰ τῆς ἀμ.] a compact expression; 'suffering against sin,' i.e. overcoming sin by means of suffering.

2. No. 1.—The Lord created Me ...with a view to His works. *We will not shirk the difficulty by making the words a mere personification. It is our Lord who speaks. But the cause which He alleges to have been in view at His creation shews that He is speaking of the creation of His manhood, which was created with a view to the works of verity and judgment in our salvation. When afterwards He speaks of His Godhead, He uses very different language; He begetteth Me—there is no cause there.*

6. καὶ λίαν πρόχ.] 'exceedingly handy.' The μὲν is answered by πρὸς ὃ πῶς ἀπ.

7. Κ. ἔκτισέ με] Prov. viii 22. The Heb. word is *kanah*, not *bara* which is the word used in Gen. i 1.

It signifies *comparare*; and prob. *κτᾶσθαι* (which is the rendering of Aquila, Symmachus, and Theodotion) is nearer to it than the LXX. *κτίζω*. Cp. Bas. adv. Eun. ii 20. Into that question, however, Gr. does not enter.

9. τὴν τελ. παράπτωσιν] sc. Solomon's.

10. τῆς σοφίας αὐτῆς] 'of Wisdom itself,' as distinct from that Blessed Person in whom all wisdom is gathered up and displayed. Delitzsch, commenting on the passage in Prov., says, "Wisdom is not God, but God's; she has personal existence in the Logos of the N.T., but is not herself the Logos." Gr. further explains this Wisdom, to be 'the science, so to speak, and the artistic principle on which the universe is composed.' Gr. intends to distinguish carefully the *τεχν.* λόγος from the person of 'the Word.'

13. ἡ θάλασσα...ἡ ἄβυσσος] Job xxviii 14; cp. Is. xxiii 4.

14. οἱ οὐρανοὶ] Ps. xviii 2 (xix 1)

διηγούμενοι δόξαν θεοῦ· καὶ πάλιν ῥομφαία τι διακι-
 λεύεται, καὶ ὄρη καὶ βουνοὶ λόγους ἐρωτῶνται σκιρτήσεως.
 τούτων οὐδέν φαμεν, εἰ καὶ τισι τῶν πρὸ ἡμῶν ὡς ἰσχυρὰ
 τέθειται. ἀλλ' ἔστω τοῦ σωτήρος αὐτοῦ, τῆς ἀληθινῆς
 5 σοφίας, ὁ λόγος. μικρὸν δὲ συνδιασκεψώμεθα. τί τῶν
 ὄντων ἀναίτιον; θεότης. οὐδεὶς γὰρ αἵτλιαν εἰπεῖν ἔχει
 θεοῦ· ἢ τοῦτο ἂν εἴη θεοῦ πρεσβύτερον. τίς δὲ τῆς
 ἀνθρωπότητος, ἣν δι' ἡμᾶς ὑπέστη θεός, αἰτία; τὸ σωθῆναι
 πάντως ἡμᾶς. τί γὰρ ἕτερον; ἐπειδὴ τοίνυν ἐνταῦθα καὶ
 10 τὸ Ἐκτισε καὶ τὸ Γενῆ με σαφῶς εὐρίσκομεν, ἀπλοῦς ὁ
 λόγος. ὁ μὲν ἂν μετὰ τῆς αἰτίας εὐρίσκωμεν, προσθῶμεν
 τῇ ἀνθρωπότητι· ὁ δὲ ἀπλοῦν καὶ ἀναίτιον, τῇ θεότητι
 λογισώμεθα. ἀρ' οὖν οὐ τὸ μὲν Ἐκτισεν εἴρηται μετὰ τῆς
 αἰτίας; Ἐκτισε γάρ μέ, φησιν, ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα
 15 αὐτοῦ. ἔργα δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀλήθεια καὶ κρίσις, ὧν

1 διηγούνται b || 5 δε] και e || 6 εχει] εχει df || 9 παντω] παντας
 g || 11 ευρισκωμεν] -ομεν a

1. ῥομφαία] Zech. xiii 7; cp. Jer. xlvii 6 (μάχαιρα).

2. ὄρη κ. βουνοί] Ps. cxiii (cxiv) 6.

3. εἰ καὶ τισι τῶν πρὸ ἡμ. He prob. refers to Basil, who, in the *Hom. in Princ. Proverb.* § 3, where he has no controversial animus, expounds very strikingly the 'personification' of that wisdom which speaks to us out of nature. Very likely other Catholic authors adopted the same view. Bas. himself, however, when in controversy with the Eunomians, gives the same account as Gr. does here (*adv. Eun.* iv p. 293 *Ληπτέον οὖν... ἐπὶ τοῦ τὴν μορφὴν δούλου λαβόντος*). That account, it may be added, is derived from Athanasius, who says (*de Decr. Nic. Syn.* p. 220 B), Τὸ δὲ πρόσωπον τοῦ μὲν σωτήρος ἐστὶ, τότε δὲ λέγεται ὅτε λοιπὸν λαβὼν τὸ σῶμα λέγει κτλ. Cp. the fuller passage in *Ath. Or.* ii c. *Ar.* § 44 f.; also *Eus. adv. Marcell.* ii 3. Among other expositors whom Gr. knew, Origen (*de Princ.* i 2)

identifies Wisdom with the eternal Son, and, though he does not admit any imaginable period before the generation of Wisdom, thinks that Wisdom speaks of herself as having been created, inasmuch as she contains in herself from the outset the beginnings and outlines of the creation that was to be. Denys of Rome on the other hand (in *Ath. de Decr. Nic. Syn.* p. 232) dwells upon the various significations of the word *κτίσειν* in the Bible, and understands it here to mean 'appointing,' 'setting over the works which were made through Him.' For another explanation, with which, however, Gr. was hardly likely to be acquainted, see *Hil. de Trin.* xii 35 foll.

7. ἢ τοῦτο] 'otherwise this,' which is the 'cause' of God, 'would be prior to God.'

10. τὸ γενῆ με] Prov. viii 25.

11. μετὰ τῆς αἰτίας] 'coupled with a mention of its cause.'

15. ἀλήθεια κ. κρίσις] Ps. cx (cx'

ἔνεκεν ἐχρίσθη θεότητι. χρίσις γὰρ αὕτη τῆς ἀνθρωπότητος. τὸ δὲ Γεννᾶ με χωρὶς αἰτίας· ἡ δεῖξόν τι τοῦτω προσκείμενον. τί, οὖν ἀντερεῖ λόγος, κτίσμα μὲν λέγεσθαι τὴν σοφίαν κατὰ τὴν κάτω γέννησιν, γέννημα δὲ κατὰ τὴν πρώτην καὶ πλέον ἄληπτον;

5

3. Τούτῳ δὲ ἔπεται καὶ τὸ δοῦλον ἀκούειν εὖ δουλεύοντα πολλοῖς, καὶ τὸ μέγα εἶναι αὐτῷ κληθῆναι παῖδα θεοῦ. τῷ ὄντι γὰρ ἐδούλευσε σαρκί, καὶ γενέσει, καὶ πάθεσι τοῖς ἡμετέροις, διὰ τὴν ἡμετέραν ἐλευθερίαν, καὶ πᾶσιν οἷς σέσωκεν ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας κατεχομένους. 10

3. 10 κατεχομένους] -οις {

7. These, which are the works of our salvation (τοῦ σωθῆναι π. ἡμᾶς), are identified as 'the works' with a view to which Wisdom was 'created.'

1. ἐχρίσθη θεότητι] Gr. falls again into the danger of Nestorian language, and speaks as if there were a created person (identified with the created 'Wisdom') who was 'anointed with Godhead.' The mention of unction is so abrupt that I cannot help suspecting that in some version accessible to Gr. the word *nissachts* in Prov. viii 23 ('I was set up') was translated 'I was anointed.' So the Heb. word is understood by Fürst, Bertheau, and others; but I know no other indication of such a rendering in any ancient version.

4. τὴν κάτω γ.] 'His birth upon earth.'

5. πλέον ἄληπτον] used instead of ἄληπτοτέρην bec. it implies more decidedly that ἡ κάτω γ. was itself ἄληπτος.

3. Under the same head come the texts which speak of Him as a Servant, and make it a great thing for Him to be called a child of God. His Incarnation did indeed put Him in a state of servitude; and it was indeed a great thing for His manhood to be

so united to God.

6. εὖ δουλ. πολλοῖς] Is. liii 11.

7. μέγα...παῖδα θ.] Is. xlix 6. From what follows, it seems that Gr. (and his opponents) understood παῖδα = τέκνον or υἱόν.

8. ἐδούλ. σαρκί] Gr. seems to be undecided whether to take πολλοῖς as neut., including σὰρξ, γένεσις, πάθη, or as masc., viz. πᾶσιν οἷς κτλ. The 'Attic attraction' in οἷς misled De Billy into supposing that πᾶσιν likewise was neut. (*omnibus illis per quae*). It is difficult to determine whether the same mistake caused the copyists to write κατεχομένους, or whether Gr. himself neglected to complete the attraction by saying (as he should have done) κατεχομένους. That De Billy's translation is wrong is shewn by the absence of the article before κατεχομένους; if Gr. had meant 'and all those things whereby He hath saved those who were enslaved,' he must have said τοὺς κατεχ. In view of the preponderating authority for κατεχομένους, it seems best to retain it in the text, understanding it to be a construction *ad sensum*, agreeing with the οὗς which lies hidden in the attracted οἷς.

τί δὲ μείζον ἀνθρώπου ταπεινότητι ἢ θεῷ πλακῆναι, καὶ γενέσθαι θεὸν ἐκ τῆς μίξεως, καὶ τοσοῦτον ἐπισκεφθῆναι ἀνατολῇ ἐξ ὕψους, ὥστε καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον υἱὸν ὑψίστου κληθῆναι, καὶ χαρισθῆναι αὐτῷ τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ
 5 πᾶν ὄνομα; τοῦτο δὲ τί ποτε ἄλλο ἐστὶν ἢ θεός; καὶ τὸ πᾶν γόνυ κάμψαι τῷ κενωθέντι δι' ἡμᾶς, καὶ τὴν θείαν εἰκόνα δουλικῇ μορφῇ συγκεράσαντι, καὶ γνῶναι πάντα οἶκον Ἰσραὴλ, ὅτι καὶ κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ὁ θεὸς ἐποίησεν; γέγονε γὰρ ταῦτα ἐνεργείᾳ μὲν τοῦ γεννήματος,
 10 εὐδοκίᾳ δὲ τοῦ γεννήτορος.

4. Δεύτερον δὲ τί τῶν μεγίστων αὐτοῖς καὶ ἀμάχων; δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεῦειν ἄχρι τοῦδε, καὶ ὑπ' οὐρανοῦ δεχθῆναι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως, καὶ τὴν ἐκ δεξιῶν καθέδραν ἔχειν, ἕως τῆς τῶν ἐχθρῶν ἐπικρατήσεως. τὸ
 15 μετὰ τοῦτο δὲ τί; λῆξαι τῆς βασιλείας, ἢ τῶν οὐρανῶν ἀπωσθῆναι; τίνος παύσοντος; ἢ δι' ἣν τινα τὴν αἰτίαν; ὡς τολμηρὸς ἐξηγητὴς σύ, καὶ λίαν ἀβασίλευτος. καὶ μὴν

4 το ὄνομα] om το cef || 8 ὅτι καὶ] om καὶ f 4. 16 ἀπωσθῆναι] ἀποσθῆναι ac: ἀποσθῆναι e || om την ag

1. μείζον] in ref. to μέγα above.
 id. θεῷ πλακῆναι] again has a Nestorian sound.

2. μίξεως] On this and similar words as applied to the Incarnation see Petavius *de Inc.* iii 2.

id. ἐπισκ. ἀνατολῇ] Luke i 78. Gr. prob. forgot the context of the words, and thought that they were used in the address of Gabriel to the B.V.M. or some such place. His meaning here is plainly that the human nature assumed by the Son of God was thus 'visited.'

3. τὸ γεννώμενον δγ.] Luke i 35.

4. χαρισθῆναι αὐτῷ τδδ.] Phil. ii 9.

6. πᾶν γόνυ...τῷ κενωθέντι] Phil. ii 10, 7.

7. γνῶναι π. οἶκον Ἰ.] Acts ii 36. The point, of course, lies in the ἐποίησεν.

9. ἐνεργ. τοῦ γεννήματος] 'by the active operation of that which was Begotten,' as distinct from the κτίσμα. Ταῦτα refers to the whole series from τί δὲ μείζον onwards.

4. No. 2.—He must reign until. The word until does not always negative the extension of the alleged action beyond the time mentioned. And besides, Christ's reign is twofold. It is absolute, even over the refractory; and it is progressive, over those who are made willing to submit. In the first sense it never ends, in the second it ends with the completion of the submission.

12. δεῖ γὰρ αὐτὸν β.] i Cor. xv 15. Τοῦδε, 'such and such a time.'

id. ὑπ' οὐρανοῦ δ.] Acts iii 21.

13. τὴν ἐκ δεξιῶν κ.] Ps. cix (cx) 1.

ἀκούεις τῆς βασιλείας αὐτοῦ μὴ εἶναι πέρας. ἀλλὰ τοῦτο πᾶσχεις παρὰ τὸ μὴ γινώσκειν, ὅτι τὸ ἕως οὐ πάντως ἀντιδιαίρεται τῷ μέλλοντι, ἀλλὰ τὸ μέχρι τοῦδε μὲν τίθησι, τὸ ὑπὲρ τοῦτο δὲ οὐκ ἀναίνεται. ἡ πῶς νοήσεις, ἵνα μὴ τᾶλλα λέγω, τό· Ἔσομαι μεθ' ὑμῶν ἕως τῆς 5 συντελείας τοῦ αἰῶνος; ἄρ' ὡς μετὰ τοῦτο οὐκ ἔσομένου; καὶ τίς ὁ λόγος; οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὸ μὴ διαίρειν τὰ σημαινόμενα. βασιλεύειν γὰρ λέγεται καθ' ἓν μὲν, ὡς παντοκράτωρ, καὶ θελόντων, καὶ μή, βασιλεύς· καθ' ἕτερον δέ, ὡς ἐνεργῶν τὴν ὑποταγὴν, καὶ ὑπὸ τὴν 10 ἑαυτοῦ βασιλείαν τιθεὶς ἡμᾶς, ἐκόντας δεχομένους τὸ βασιλεύεσθαι. τῆς μὲν οὖν ἐκείνως νοουμένης βασιλείας οὐκ ἔσται πέρας. τῆς δευτέρας δὲ τί; τὸ λαβεῖν ἡμᾶς ὑπὸ χεῖρα καὶ σωζομένους. τί γὰρ δεῖ τὴν ὑποταγὴν ἐνεργεῖν ὑποτεταγμένων; μεθ' ἣν ἀνίσταται κρίνων τὴν γῆν, καὶ 15 διαιρῶν τὸ σωζόμενον καὶ τὸ ἀπολλύμενον· μεθ' ἣν ἵσταται θεὸς ἐν μέσῳ θεῶν, τῶν σωζομένων, διακρίνων καὶ διαστέλλων, τίνος ἕκαστος τιμῆς καὶ μονῆς ἄξιος.

3 ἀντιδιαίρει de || μὲν τουδε ef 'tres Reg.' || 4 ὑπερ] μετα cdeg 'plures Reg. et Colb.' || 6 οὐκ]+ετι bdf || 7 om παρα f || 13 δε τι] om δε d: om τι 'quat. Colb.' || 14 χεῖρα και] om και e || 17 om τῶν σωζομένων c

1. τῆς βασ. αὐτοῦ] Luke i 33.
ib. τοῦτο πᾶσχεις παρὰ κτλ.] You find yourself in that plight because you do not observe that the word 'until' does not necessarily draw a contrast between the time before and after the point specified; lit. 'is not necessarily distinguished from (or opposed to) the future.'

5. ἔσομαι μ. ὅ.] Matt. xxviii 20.

7. καὶ τίς ὁ λ.] 'and what is the reason' for His ceasing to be with us?

ib. οὐ μόνον δέ] resumes the sentence from παρὰ τὸ μὴ γινώσκειν: 'and not only so.'

ib. τὸ μὴ δ. τὰ σημ.] 'through not distinguishing between different senses of the words.'

9. καὶ θελ. καὶ μή] sc. θελόντων.

10. ἐνεργῶν τὴν ὑποταγὴν] 'producing submission' i.e. working upon us by grace until we submit to Him.

12. ἐκείνως v.] 'in the former sense.'

13. τὸ λ. ἡμ. ὑπὸ χ. κ. σωζ.] Christ's kingdom in the second sense will end in our being saved and passing under His complete dominion. There will then be no further submission to produce in us.

15. μεθ' ἣν] sc. βασιλείαν.

ib. ἀνίστ. κρ. τὴν γῆν] Ps. lxxxi (lxxxii) 8.

16. ἵσταται θ. ἐν μ. θεῶν... διακρίνων] Ps. lxxxii (lxxxiii) 1.

5. Τούτῳ σύναπτε καὶ τὴν ὑποταγὴν, ἣν ὑποτάσσεις
 τῷ πατρὶ τὸν υἱόν. τί, λέγεις, ὥς νῦν οὐχ ὑποτεταγμένοι;
 δεῖται δὲ ὅλως ὑποταγῆναι θεῷ θεὸς ὦν; ὥς περὶ ληστοῦ
 τινός, ἡ ἀντιθέου, ποιῇ τὸν λόγον. ἀλλ' οὕτω σκόπει· ὅτι
 5 ὥσπερ κατὰρα ἤκουσε δι' ἐμέ ὁ τὴν ἐμὴν λύων κατάραν·
 καὶ ἁμαρτία ὁ αἵρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· καὶ Ἀδὰμ
 ἀντὶ τοῦ παλαιοῦ γίνεται νέος· οὕτω καὶ τὸ ἐμὸν ἀνυπό-
 τακτον ἑαυτοῦ ποιεῖται, ὥς κεφαλὴ τοῦ παντὸς σώματος.
 ἕως μὲν οὖν ἀνυπότακτος ἐγὼ καὶ στασιώδης, τῇ τε ἀρνήσει
 10 τοῦ θεοῦ καὶ τοῖς πάθεσιν, ἀνυπότακτος τὸ κατ' ἐμέ καὶ
 Χριστὸς λέγεται. ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα,—
 ὑποταγῆσεται δὲ καὶ τῇ ἐπιγνώσει καὶ τῇ μεταποιήσει,—
 τότε καὶ αὐτὶς τὴν ὑποταγὴν πεπλήρωκε, προσάγων ἐμέ
 τὸν σεσωσμένον. τοῦτο γὰρ ἡ ὑποταγὴ Χριστοῦ, κατὰ γε
 15 τὸν ἐμὸν λόγον, ἡ τοῦ πατρικοῦ θελήματος πλήρωσις.
 ὑποτάσσει δὲ καὶ υἱὸς πατρί, καὶ υἱῷ πατὴρ· ὁ μὲν ἐνεργῶν,
 ὁ δὲ εὐδοκῶν, ὃ καὶ πρότερον εἶπομεν. καὶ οὕτω τὸ
 ὑποτεταγμένον ὁ ὑποτάξας θεῷ παρίστησιν, ἑαυτοῦ ποιού-
 μενος τὸ ἡμέτερον. τοιοῦτον εἶναί μοι φαίνεται καὶ τό·

5. 3 om θεω e || 11 Χριστος] ο χρ. bdf

5. *The text speaks of the subjection of the Son. It speaks of Him in us, or of us in Him. When we are wholly subject, then Christ, our Head, becomes subject, and not before. And so far from our language implying that the Son is at present in a state of rebellion, it is He who brings about our subjection. So also when He cries Why hast Thou forsaken Me? it is we who speak in His person.*

1. σύναπτε] 'Connect with this.'

2. τί, λέγεις, ὥς] The words are those of the Eunomian, from τί to τὸν λόγον; unless perh. the first question, τί λέγεις, is addressed to the Eunomian, in the sense, 'Why do you speak as if we made out that' etc. The Catholic, of course, following St Paul, spoke of a future

'subjection' of the Son to the Father. The Eunomian, who wished to make out that the Son's position is always and necessarily a subordinate one, as being that of a creature, retorted, 'What? is He not subject now, but requires to be reduced to subjection,—although you make Him out to be God? Such language is only suitable to a robber, or to a rival claimant of the Godhead.'

5. κατὰρα ἤκουσε] 'bore the designation of a curse.' Gal. iii 13.

6. ἁμαρτία] 2 Cor. v 21. 'Ο αἵρων, John i 29.

ib. Ἀδὰμ... νέος] 1 Cor. xv 45; cp. Col. iii 9, 10.

8. κεφαλῇ] Eph. i 22 etc.

17. ὁ κ. πρ. εἰπομεν] § 3 sub fin.

(1) θεός, ὁ θεός μου, πρόσχες μοι, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; οὐ γὰρ αὐτὸς ἐγκαταλέλειπται, ἢ ὑπὸ τοῦ πατρός, ἢ ὑπὸ τῆς ἑαυτοῦ θεότητος, ὃ δοκεῖ τισίν, ὡς ἂν φοβουμένης τὸ πάθος, καὶ διὰ τοῦτο συστελλομένης ἀπὸ τοῦ πάσχοντος. τίς γὰρ ἢ γεννηθῆναι κάτω τὴν ἀρχήν, ἢ ἐπὶ τὸν σταυρὸν 5 ἀνελθεῖν ἠνάγκασεν; ἐν ἑαυτῷ δέ, ὅπερ εἶπον, τυποῖ τὸ ἡμέτερον. ἡμεῖς γὰρ ἦμεν οἱ ἐγκαταλελειμμένοι καὶ παρεωραμένοι πρότερον, εἴτα νῦν προσειλημμένοι καὶ σεσωσμένοι τοῖς τοῦ ἀπαθοῦς πάθεσιν· ὥσπερ καὶ τὴν ἀφροσύνην ἡμῶν καὶ τὸ πλημμελὲς οἰκειούμενος τὰ ἐξῆς διὰ τοῦ 10 ψαλμοῦ φησίν· ἐπειδὴ προδήλως εἰς Χριστὸν ὁ εἰκοστός πρῶτος ψαλμὸς ἀναφέρεται.

6. Τῆς δὲ αὐτῆς ἔχεται θεωρίας καὶ τὸ μαθεῖν αὐτὸν τὴν ὑπακοὴν ἐξ ὧν ἔπαθεν, ἢ τε κραυγή, καὶ τὰ δάκρυα, καὶ τὸ ἱκετεῦσαι, καὶ τὸ εἰσακουσθῆναι, καὶ τὸ εὐλαβέσθαι 15 ἃ δραματουργεῖται καὶ πλέκεται θαυμασίως ὑπὲρ ἡμῶν. ὡς μὲν γὰρ λόγος, οὔτε ὑπήκοος ἦν, οὔτε ἀνήκοος. τῶν γὰρ ὑπὸ χεῖρα ταῦτα, καὶ τῶν δευτέρων, τὸ μὲν τῶν

1 ἐγκατελείπεις α || 3 εαυτου] αυτου ac

1. ὁ θεός, ὁ θεός μου] Ps. xxi 2 (xxii 1); cp. Matt. xxvii 46.

3. ὃ δοκεῖ τισίν] to some of the Docetic sects. See *Evang. Petri* § 5 ἡ δύναμις μου, ἡ δύναμις, κατέλειψάς με.

5. τὴν ἀρχήν] 'to begin with,' 'at all.'

6. τυποῖ τὸ ἡμ.] 'represents us.'

9. ἀφροσύνην...πλημμελές] vs. 3 καὶ οὐκ εἰς ἀνοίαν ἐμοί; vs. 2 οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου.

11. εἰκοστός πρ.] The numbering of the Pss. in the LXX. differs from that in the Hebrew.

6. *His learning obedience, His strong crying and tears, are a sacred drama, in which He represents us, entering into a full realisation of our circumstances. He learns by personal experience to be lenient to*

our falls. When the text in question proceeds to say that God will be all in all, it does not mean the Father as distinguished from the Son, but the Godhead as a whole.

13. μαθεῖν] Heb. v 8; cp. vs. 7.

16. δραματουργεῖται] 'It is a drama, wonderfully constructed for our advantage.' 'The saint,' says Elias, 'applies the name of a *drama* to that which our Saviour endured as representing mankind. He does not mean that it was unreal and fictitious, like other dramas; but only that Christ impersonates and plays the part of the human race,' i.e. not the part which belongs properly to His eternal and divine self.

17. τῶν γ. ὁ χεῖρα τ.] The Word, apart from the Incarnation, was neither obedient nor disobedient.

εὐγνωμονεστέρων, τὸ δὲ τῶν ἀξίων κολάσεως. ὡς δὲ
 δούλου μορφῇ, συγκαταβαίνει τοῖς ὁμοδούλοις καὶ δούλοις,
 καὶ μορφοῦται τὸ ἀλλότριον, ὅλον ἐν ἑαυτῷ ἐμὲ φέρων
 μετὰ τῶν ἐμῶν, ἵνα ἐν ἑαυτῷ δαπανήσῃ τὸ χεῖρον, ὡς κηρὸν
 5 πῦρ, ἢ ὡς ἀτμίδα γῆς ἥλιος, καὶ γὰρ μεταλάβω τῶν ἐκείνου
 διὰ τὴν σύγκρασιν. διὰ τοῦτο ἔργῳ τιμᾷ τὴν ὑπακοήν, καὶ
 πειράται ταύτης ἐκ τοῦ παθεῖν. οὐ γὰρ ἱκανὸν ἢ διάθεσις,
 ὥσπερ οὐδὲ ἡμῖν, εἰ μὴ καὶ διὰ τῶν πραγμάτων χωρήσαιμεν.
 ἔργον γὰρ ἀπόδειξις διαθέσεως. οὐ χεῖρον δὲ ἴσως κάκεῖνο
 10 ὑπολαβεῖν, ὅτι δοκιμάζει τὴν ἡμετέραν ὑπακοήν, καὶ πάντα
 μετρεῖ τοῖς ἑαυτοῦ πάθεσι τέχνη φιλανθρωπίας, ὥστε
 ἔχειν εἰδέναι τοῖς ἑαυτοῦ τὰ ἡμέτερα, καὶ ποσὸν μὲν
 ἀπαιτούμεθα, ποσὸν δὲ συγχωρούμεθα, λογιζομένης μετὰ
 τοῦ πάσχειν καὶ τῆς ἀσθενείας. εἰ γὰρ τὸ φῶς ἐδιώχθη

Θ. 2 om και δουλοις c || 11 εαυτου] οικειοις b

Such language applies only to subjects and inferiors. Τὸ μὲν, sc. ὑπήκοος; τὸ δέ, ἀνῆκ.

2. δούλου μορφῇ] Phil. ii 7.

3. μορφ. τὸ ἀλλότριον] 'assumes a form which is not His own.'

4. δαπανήσῃ] 'consume,' and so 'destroy.' Cp. § 18 δαπανητικὸν τῶν μοχθηρῶν ἔξεων; v 10 δαπανώμενον.

6. ἔργῳ] not merely by precept.

8. διὰ τ. πρ. χωρ.] 'give it practical effect'; lit. 'proceed by way of action.'

10. δοκιμάζει] 'is applying a test to'; not in the usual sense, by temptation of us, but by Himself experiencing what temptation must be to us. So He takes a measure of all that we go through, by means of His own sufferings. It may seem as if κάκεῖνο were but a repetition of what had already been said in ἔργῳ τιμᾷ τ. ὑπακ. κ. πειράται ταύτης. The difference is that in the earlier sentences Gr. speaks of us as represented by Christ; we suffer, as it were, and obey in Him. Here he states the converse truth, that Christ

identifies His lot with ours; He enters into our experiences in order to know at first hand what obedience on our part costs.

11. τέχνη φιλανθρ.] by a device which His love of man (Tit. iii 4) suggested.

12. ποσὸν μὲν ἀπαιτ.] De Billy translates *quantumque et a nobis exigi et condonari debeat*, which gives the required sense, but is grammatically impossible. If πόσον be read, the only possible meaning is that Christ learns by practical experience what is demanded of us and what allowance is made for us. This, however, is unsatisfactory, so far as συγχωρ. is concerned. It is best to read ποσόν, and to make ἀπαιτ., συγχωρ., independent verbs coordinate with δοκιμ., μετρεῖ. They thus express the result of Christ's gracious experiment; 'and a certain demand is still made upon us, and a certain allowance is now made for us, our infirmity being taken into account along with what we have to bear.'

14. τὸ φῶς...σκοτία] John i 5.

διὰ τὸ πρόβλημα, φαῖνον ἐν τῇ σκοτίᾳ, τῷ βίῳ τούτῳ, ὑπὸ τῆς ἄλλης σκοτίας, τοῦ πονηροῦ λέγω καὶ τοῦ πειραστοῦ, τὸ σκότος πόσον, ὡς ἀσθενέστερον; καὶ τί θαυμαστόν, εἰ ἐκείνου διαφυγόντος παντάπασιν ἡμεῖς ποσῶς καὶ καταληφθήμεν; μείζον γὰρ ἐκείνῳ τὸ διωχθῆναι, ἥπερ ἡμῖν τὸ καταληφθῆναι, παρὰ τοῖς ὀρθῶς ταῦτα λογιζομένοις. ἔτι δὲ προσθήσω τοῖς εἰρημένοις ἐκεῖνο, ἐνθυμηθεῖς τό· Ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθείς, δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθῆσαι, σαφῶς πρὸς τὴν αὐτὴν φέρον διάνοιαν. ἔσται δὲ ὁ θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀποκατα- 10 στάσεως· οὐχ ὁ πατήρ, πάντως εἰς αὐτὸν ἀναλυθέντος τοῦ υἱοῦ, ὥσπερ εἰς πυρὰν μεγάλην λαμπάδος πρὸς καιρὸν

4 ἐκεῖνου διαφυγ.] κακεινου φυγοντος b || και] γε df

1. διὰ τὸ πρόβλημα] 'because of the screen (or shade)' which partly concealed Him. The πρόβλημα was the fleshly nature which Christ assumed. If it had not been for that, the Evil One would not have ventured to 'persecute' Him. The thought is a favourite one with Gr. Cp. *Or.* xxiv 9 πῆραν προσάγει τῷ ἀπειράστῳ, ἐπειδὴ δεύτερον Ἀδὰμ εἶδε τοῦ θεοῦ τὸ φαινόμενον, ὡς καὶ τοῦτον καταπαλάσων· ἡγνδε γὰρ ὅτι περιπεσεῖται θεότητι, προσδραμὼν ἀνθρωπότητι. *Or.* xxix 13 ἐπειδὴ γὰρ ᾤετο ἀήττητος εἶναι τῆς κακίας ὁ σοφιστής, θεότητος ἐλπίδι. δελεάσας ἡμᾶς, σαρκὸς προβλήματι δελεάζεται, ἔ· ὡς τῷ Ἀδὰμ προσβαλὼν, τῷ θεῷ περιπέσῃ. *Or.* xl 10 ἐάν σοι προσβάλῃ...ὁ τοῦ φωτὸς διώκτης καὶ πειραστής,—προσβαλεῖ δέ, καὶ γὰρ καὶ τῷ Ἀβρᾶμ καὶ θεῷ μου προσέβαλε διὰ τὸ κάλυμμα, τῷ κρυπτῷ φωτὶ διὰ τὸ φαινόμενον,—ἔχῃς ᾧ νικήσεις. Cp. *Greg. Nyss. Or. Cat.* § 26 ἀπατάται γὰρ καὶ αὐτὸς τῷ τοῦ ἀνθρώπου προβλήματι ὁ προκατήσας τὸν ἀνθρώπον τῷ τῆς ἡδονῆς δελεάσματι. See Lightfoot on *Ign. Eph.* § 19, and Petavius *de Inc.* ii 5.

3. τὸ σκότος πόσον] διωχθήσεται.

Τὸ σκ.=ἡμεῖς, cp. *Eph.* v 8. It is difficult to draw any distinction between σκότος and σκοτία; but σκότος is more concrete, so to speak, and possibly in the preceding clause τοῦ πονηροῦ is intended for a gen. dependent upon σκοτίας, not in app. to it.

4. ποσῶς καὶ καταλ.] The word is chosen with ref. to *John* i 5. Although Christ escaped uninjured from the temptation, it is not wonderful, Gr. says, that we should (not only be 'persecuted' by the tempter but) even to some extent be 'overtaken.' The wonder is that He should even have been subject to assault, not that we should fail under it.

7. ἐν ᾧ γὰρ π.] *Heb.* ii 18.

9. ἔσται δὲ ὁ θ. τὰ π.] *1 Cor.* xv 28. Gr. resumes the discussion from § 4. Τῆς ἀποκ., *Acts* iii 21.

11. αὐχ ὁ π.] Gr. will not allow that ὁ θεὸς here=ὁ πατήρ, as otherwise it would suggest that the Son is 'resolved' again into Him, in Sabellian fashion,—like a brand snatched for a time out of a great burning pile and then joined to it again.

ὑποσπασθείσης, εἴτα συναφθείσης,—μηδὲ γὰρ Σαβέλλιοι τῷ ῥητῷ τούτῳ παραφθειρέσθωσαν,—ἀλλ' ὅλος θεός, ὅταν μηκέτι πολλὰ ὤμεν, ὥσπερ νῦν τοῖς κινήμασι καὶ τοῖς πάθεσιν, οὐδὲν ὅλως θεοῦ, ἢ ὀλίγον, ἐν ἡμῖν αὐτοῖς φέροντες, 5 ἀλλ' ὅλοι θεοειδεῖς, ὅλου θεοῦ χωρητικοὶ καὶ μόνου. τοῦτο γὰρ ἡ τελείωσις, πρὸς ἣν σπεύδομεν· τεκμηριοῖ δὲ μάλιστα Παῦλος αὐτός. ὁ γὰρ ἐνταῦθα περὶ θεοῦ φησὶν ἀορίστως, ἀλλαχοῦ σαφῶς περιορίζει Χριστῷ. τί λέγων; "Οπου οὐκ ἐνι Ἑλλην, οὐδὲ Ἰουδαίος, περιτομὴ καὶ ἀκροβυστία, βάρ- 10 βαρος, Σκύθης, δούλος, ἐλεύθερος· ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός.

7. Τρίτον ἀρίθμει τό· μείζον· τέταρτον τό· θεόν μου καὶ θεὸν ὑμῶν. εἰ μὲν οὖν μείζων μὲν ἐλέγετο, μὴ ἴσος δέ, τάχα ἂν ἦν τι τοῦτο αὐτοῖς· εἰ δὲ ἀμφοτέρα 15 σαφῶς εὐρίσκομεν, τί φήσουσιν οἱ γεννάδαι; τί τὸ ἰσχυρὸν αὐτοῖς; πῶς συμβήσεται τὰ ἀσύμβατα; τὸ γὰρ αὐτὸ τοῦ

1 ἀποσπασθείσης a || 10 om τα af 7. 12 μείζον] ω suprascripto c || 13 μείζων] -ον ac (ω suprascr.) g 'tres Reg. tres Colb.' || 14 ἴσος] -ον ac? g 'tres Reg. tres Colb.' || om τι b

1. μηδὲ γὰρ Σαβ.] Gr. does not wish the Sabellians either (μηδέ), i.e. any more than the Eunomians, to wrest this text to their own destruction. Elias seems to take παραφθ. in a deponent sense, but without authority.

2. ὅλος θεός] God in the most unrestricted sense. Exegetically Gr. is no doubt wrong; ὁ θεός, as usual, means the Father, to whom the Son Himself has just been said to be made subject. But his suggestion of the way in which the great result will be brought about is full of beauty.

3. κινήμασι] motions of will, like κινήσεις in iii 2.

5. ὅλοι θεοειδεῖς] not=πάντες θ. He means that we shall be *entirely* Godlike, Godlike through and through, capable of taking in all God and nothing but God.

6. ἡ τελ. πρὸς ἣν στ.] Perh. a ref. to Heb. vi 1.

8. περιορίζεται Χ.] 'definitely assigns to Christ.'

ib. ὅπου οὐκ ἐνι] Col. iii 11. St P. is not here speaking of the future, but of the present.

7. No. 3 and 4.—The Father is greater; My God and your God. *He is greater inasmuch as the Son springs from Him,—the Son who elsewhere is called His equal; it implies no superiority of nature.*

12. μείζον] John xiv 28. The use of the neut. does not imply that Gr. found it in his text of St John, where it would convey a wholly false impression. It is used in an abstract way, as it is used six lines below, τὸ μείζον μὲν ἐστὶ κτλ.

ib. θεόν μου] John xx 17.

15. γεννάδαι] iron. 'these fine gentlemen.'

αὐτοῦ ὁμοίως μείζον καὶ ἴσον εἶναι τῶν ἀδυνάτων· ἡ δὲ ὁμολογία ὅτι τὸ μείζον μὲν ἐστὶ τῆς αἰτίας, τὸ δὲ ἴσον τῆς φύσεως; καὶ τοῦτο ὑπὸ πολλῆς εὐγνωμοσύνης ὁμολογοῦμεν ἡμεῖς. τάχα δ' ἂν εἴποι τις ἄλλος τῷ ἡμετέρῳ λόγῳ προσφιλο-
νικῶν, μὴ ἔλαττον εἶναι τὸ ἐκ τοιαύτης αἰτίας εἶναι τοῦ 5
ἀναιτίου. τῆς τε γὰρ τοῦ ἀνάρχου δόξης μετέχει ἂν, ὅτι ἐκ
τοῦ ἀνάρχου· καὶ πρόσσεστιν ἡ γέννησις, πρᾶγμα τοσοῦτον,
τοῖς γε νοῦν ἔχουσι, καὶ οὕτω σεβάσμιον. τὸ γὰρ δὴ
λέγειν, ὅτι τοῦ κατὰ τὸν ἄνθρωπον νοουμένου μείζων,
ἀληθὲς μὲν, οὐ μέγα δέ. τί γὰρ τὸ θαυμαστόν, εἰ μείζων 10
ἀνθρώπου θεός; ταῦτα μὲν οὖν ἡμῖν εἰρήσθω πρὸς τοὺς
τὸ μείζον κομπάζοντας.

8. Θεὸς δὲ λέγοιτο ἂν, οὐ τοῦ Λόγου, τοῦ ὀρωμένου δέ·
πῶς γὰρ ἂν εἴη τοῦ κυρίως θεοῦ θεός; ὥσπερ καὶ πατήρ,

4 αλλος] αλλο d 'unus Reg.' || υμετερω acdeg || προσφιλονικων] φιλο-
νικων d || 9 του] το b || μειζων] -ον abg 'duo Reg.': -ων c cum e
suprascr. || 10 om το defg || μειζων] -ον a 'duo Reg.' || 11 om ημιν de

1. τῶν ἀδυν.] sc. ἐστί; 'is an impossibility.'

ib. 7] If it is not an impossibility, we must suppose that the word 'greater' refers to causation, and 'equal' to nature.

3. ὑπὸ π. εὐγν.] an idiomatic use of the prep., similar to that after a pass. verb. Cf v 33.

ib. ἡμεῖς] 'we ourselves,' as distinguished from the ἄλλος τις.

4. ἡμετέρῳ] Although most of the best MSS. read ὁμ., that reading seems due to a misunderstanding. Gr. has just admitted (ὁμολογ. ἡμεῖς) that the Father is greater than the Son by reason of being His *αἰτία*. Some one else, he says, of course on the orthodox side, might find fault with me for the admission, and urge that in this case no manner of inferiority attaches to being 'caused' and not 'cause.' As Gr. has already (iii 11) made the remark in his own person, it is only a rhetorical device to put it here in the mouth of another.

The rendering of De Billy, *sermonem nostrum acriori animi contentione prosequens*, not only misunderstands the argument, but does violence to the meaning of προσφιλ.

9. τοῦ κατὰ τὸν δ. νοουμ.] 'than our Lord regarded as man,' lit. 'than Him who is considered according to the man' i.e. the man that is in Him. It is another instance of that inexact language by which some fathers speak of 'the God' and 'the Man' in Christ, meaning the Godhead and the Manhood. Cp. just below the contrast between ὁ Λόγος and ὁ ὀρωμένος.

10. τί γὰρ τὸ θαυμαστόν] See Westcott's note *in loc.*

6. He is our Saviour's God, because of our Saviour's humanity. That is where heretics go wrong, by not distinguishing the two natures.

13. οὐ τοῦ Δ.] i.e. not of the Word as Word, but as Word Incarnate. Τοῦ ὀρωμ. is masc.

14. τοῦ κ. θεοῦ θεός] He is τοῦ

οὐ τοῦ ὀρωμένου, τοῦ λόγου δέ. καὶ γὰρ ἦν διπλοῦς· ὥστε
 τὸ μὲν κυρίως ἐπ' ἀμφοῖν, τὸ δὲ οὐ κυρίως, ἐναντίως ἢ
 ἐφ' ἡμῶν ἔχει. ἡμῶν γὰρ κυρίως μὲν θεός, οὐ κυρίως
 δὲ πατήρ. καὶ τοῦτό ἐστιν ὃ ποιεῖ τοῖς αἰρετικοῖς τὴν
 5 πλάνην, ἢ τῶν ὀνομάτων ἐπίζευξις, ἐπαλλαττομένων τῶν
 ὀνομάτων διὰ τὴν σύγκρασιν. σημεῖον δέ· ἡνίκα αἱ φύσεις
 δίστανται, ταῖς ἐπινοίαις συνδιαίρεῖται καὶ τὰ ὀνόματα.
 Παύλου λέγοντος ἄκουσον· "Ἰνα ὁ θεὸς τοῦ κυρίου ἡμῶν
 Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατήρ τῆς δόξης. Χριστοῦ μὲν θεός,
 10 τῆς δὲ δόξης πατήρ. εἰ γὰρ καὶ τὸ συναμφότερον ἔν, ἀλλ'
 οὐ τῇ φύσει, τῇ δὲ συνόδῳ τούτων. τί ἂν γένοιτο γνωρι-
 μώτερον;

9. Πέμπτον λεγέσθω τὸ λαμβάνειν αὐτὸν ζωὴν, ἢ

8. 3 εχει] εχον c || θεος] + o θεος e² || ὁ ηνικα] + an b

κυρίως θεοῦ θεός: not however in virtue of the Son's Godhead, but because ὁ κυρίως θεός is also man.

3. ἐπ' ἀμφοῖν] In regard to both natures in Christ a term is properly applied and a term improperly. The same is true with regard to us; one term is properly applied in regard to us and the other improperly: but the term properly applied in regard to Christ is applied improperly in regard to us, and *vice versa*. The term God (in θεός μου καὶ θ. ὑμῶν) is improperly applied in regard to Christ as God, and properly in regard to Christ as man and to us. The term Father is properly applied to Christ as God, and improperly to Christ as man and to us.

5. ἢ τῶν ὀν. ἐπίζευξις] The *communicatio idiomatum*. Gr. is not thinking only of the particular text, or of the words 'God' and 'Father.'

7. ταῖς ἐπινοίαις] Cp. iii 13, which shews that ταῖς ἐν. is to be taken with συνδ., not with διωστ. 'When the natures are mentioned separately, the nomenclature follows the distinction of the sense.'

8. Ἰνα ὁ θεός] Eph. i 17.

9. Χ. μὲν θεός, τῆς δὲ δ. π.] An interpretation as uncritical as it is doctrinally precarious. It rests upon the assumption that δόξα is the offspring in respect of which the Father is Father, and not (as in 1 Cor. ii 8, Jam. ii 1, 1 Pet. iv 14) an epithet; and the contrast which it draws between the personal name of the Incarnate Lord, and the 'glory' which is assumed to be His Divine Nature, is unsound.

11. οὐ τῇ φύσει] So Gr. rejects the yet unborn heresy of Eutyches. It might, however, have been still better if he had said τὸ συναμφ. εἶς. The ἐν, of course, means 'a single whole.'

9. No. 3.—Life, power, etc. are given to Him. This too is because He is Man. But it would be equally true of Him as God; it does not imply that these are given Him at some point subsequent to His eternal generation.

13. λεγέσθω] 'be counted' = ἀριθμεῖ in § 7.

ιδ. λαμβάνειν] ζωὴν John v 26; κτίσιν ιδ. 22, 27; κληρ. ἐθνῶν Ps. ii

κρίσιν, ἡ κληρονομίαν ἐθνῶν, ἡ ἐξουσίαν πάσης σαρκός, ἡ δόξαν, ἡ μαθητάς, ἡ ὅσα λέγεται. καὶ τοῦτο τῆς ἀνθρωπότητος. εἰ δὲ καὶ τῷ θεῷ δοίης, οὐκ ἄτοπον. οὐ γὰρ ὡς ἐπίκτητα δώσεις, ἀλλ' ὡς ἀπ' ἀρχῆς συνυπάρχοντα, καὶ λόγῳ φύσεως, ἀλλ' οὐ χάριτος.

5

10. Ἐκτον τιθέσθω τὸ μὴ δύνασθαι τὸν υἱὸν ἀφ' ἑαυτοῦ ποιεῖν μηδέν, ἐὰν μὴ τι βλέπη τὸν πατέρα ποιῶντα. τοῦτο δὲ τοιοῦτόν ἐστιν· οὐ τῶν καθ' ἓνα τρόπον λεγομένων τὸ δύνασθαι ἢ μὴ δύνασθαι· πολύσημον δέ. τὸ μὲν γάρ τι λέγεται κατὰ δυνάμεως ἔλλειψιν, καὶ ποτε, καὶ 10 πρὸς τι, ὡς τὸ μὴ δύνασθαι τὸ παιδίον ἀθλεῖν, ἢ τὸ σκυλάκιον βλέπειν, ἢ πρὸς τόνδε διαγωνίζεσθαι. ἀθλήσει γὰρ ἴσως ποτέ, καὶ ὀψεται, καὶ διαγωνιέται πρὸς τόνδε, καὶ πρὸς ἕτερον ἀδυνάτως ἔχη. τὸ δέ, ὡς ἐπὶ πλείστον, ὡς τό· Οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπ' ἄνω ὄρους κειμένη. 15 τάχα γὰρ ἂν καὶ κρυφθεῖη τις, ἐπιπροσθούντος μείζονος. τὸ δέ, ὡς οὐκ εὐλογον· Οὐ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ

9. 2 τουτο] ταυτα b || 3 δαιης] δωης 'Reg. b' 10. 7 μηδεν] ουδεν 'Reg. a' || 14 ως επι πλειστον ως το ου] ως επι το πλειστον ου b || 17 ευλογον]+ως το f || om oi b

8; ἐξ. π. σαρκός John xvii 2; δόξαν in the context seems to point to John xvii 1, 5, but cp. 1 Pet. i 21, 2 Pet. i 17; μαθητάς John xvii 6.

3. τῷ θεῷ] See note on § 7 τοῦ κατὰ τὸν ἀνθρ. νοουμ.

4. ἐπίκτητα] Cp. ii 31.

10. No. 6.—The Son cannot do, except He see the Father doing. 'Cannot' is a word of many meanings; cannot now, cannot as a rule, cannot reasonably, cannot because will not, cannot naturally though miracle might do it.

6. μὴ δύνασθαι] John v 19.

8. οὐ τῶν καθ' ἓνα τρ. λ.] The gen. is due to the technical language of logic, like ἀδυνάτων in § 7. 'Can' and 'cannot' do not belong to that logical class of words which can only

be used in one sense. They have many shades of signification (πολύσ.). Gr. uses the sing. (πολύσημον) because he is only going to consider the negative, 'cannot.'

9. τὸ μὲν γάρ τι] 'for sometimes,' lit. 'partly.' Sometimes it denotes lack of power—not always absolutely predicated, but with reference to time and circumstances (ποτέ, πρὸς τι).

14. τὸ δέ, ὡς ἐπὶ πλείστον] Sometimes it denotes a general rule, which does not invariably hold good.

15. οὐ δ. πόλις κρ.] Matt. v 14.

16. ἐπιπροσθούντος] Cp. ii 4. Μετάνοια, 'sunkinking digger'; not ὄρουι understood.

17. οἱ υἱοὶ τοῦ υ.] Mark ii 19.

νυμφῶνος νηστεύειν, ἐφ' ὅσον ἔνδημος ὁ νυμφίος· εἴτε ὁ
 σωματικῶς ὀρώμενος· οὐ γὰρ κακοπαθείας, ἀλλ' εὐφροσύνης
 καιρὸς ὁ τῆς ἐπιδημίας· εἴτε ὁ ὡς λόγος νοούμενος. τί
 γὰρ δεῖ νηστεύειν σωματικῶς τοὺς λόγῳ καθαιρομένους;
 5 τὸ δέ, ὡς ἀβούλητον, ὡς τὸ μὴ δύνασθαι ἐκεῖ σημεῖα
 ποιῆσαι, διὰ τὴν ἀπιστίαν τῶν δεχομένων. ἐπειδὴ γὰρ
 τοῦ συναμφοτέρου χρεῖα πρὸς τὰς ἰάσεις, καὶ τῆς τῶν
 θεραπευομένων πίστεως, καὶ τῆς τοῦ θεραπευτοῦ δυνάμεως,
 οὐκ ἐνεδέχετο τὸ ἕτερον τοῦ συζύγου ἐλλείποντος. οὐκ
 10 οἶδα δέ, εἰ μὴ καὶ τοῦτο τῷ εὐλόγῳ προσθετέον· οὐ γὰρ
 εὐλογος ἴασις τοῖς βλαβησομένοις ἐξ ἀπιστίας. τοῦ δέ
 αὐτοῦ λόγου καὶ τό· Οὐ δύναται ὁ κόσμος μὴ μισεῖν ὑμᾶς·
 καί, Πῶς δύνασθε ἀγαθὰ λαλεῖν, πονηροὶ ὄντες; πῶς γὰρ
 ἀδύνατόν τι τούτων, ἢ ὅτι ἀβούλητον; ἔστι δέ τι καὶ
 15 τοιοῦτον ἐν τοῖς λεγομένοις, ὃ τῇ φύσει μὲν ἀδύνατον, θεῷ
 δέ δυνατὸν βουληθέντι, ὡς τὸ μὴ δύνασθαι τὸν αὐτὸν
 γεννηθῆναι δεύτερον· καὶ ῥαφὶς οὐκ εἰσδεχομένη κάμηλον.
 τί γὰρ ἂν καὶ κωλύσειε γενέσθαι ταῦτα θεοῦ θελήσαντος;

3 ο ως λογος] om o b || 5 σημεια εκει ac || 14 τι και] om και c

1. ὁ σωμα. ὀρώμενος] It would have been more strictly accurate to have omitted ὁ. Gr. does not mean to suggest that ὁ ὄρ. is one and ὁ Λόγος another.

4. τοῖς λόγῳ καθ.] The ref. to John xv 3, the absence of the art., and the contrast of λόγῳ with σωματικῶς, shew that 'the word' is intended, and not 'the Word.' At the same time the argument would fail if the spoken word by which we are cleansed were not identified with the Eternal Word who by means of it ἐνδημεῖ with us.

5. μὴ δ. ἐκεῖ σ. ποιῆσαι] Mark vi 5, Matt. xiii 58.

9. οὐκ ἐνεδέχετο κτλ.] 'it was impossible,' sc. θεραπεύειν, or ἰᾶσθαι, 'when one of the two failed its fellow,' lit. 'when the fellow failed the other.' 'Ἐλλείπειν is a trans. verb. Gr. probably means that it was a case

of ἀβούλητον on both sides; the people 'would' not take the means to be healed, and the Lord 'would' not heal in spite of them.

10. τῷ εὐλόγῳ] added to the examples of ἀδύνατον = οὐκ εὐλογον above.

11. τοῦ αὐτοῦ] sc. τοῦ ἀβουλήτου.

12. μὴ μισεῖν ὑ.] John vii 7. Gr. no doubt was confusing this passage with John xv 18 f. I know of no authority for omitting the μὴ in our text of Gr.

13. πῶς δύνασθε ἀγ. λ.] Matt. xii 34.

14. ἔστι δέ τι] 'There is also a class of the following kind among things spoken,' i.e. a class of passages which speak of things impossible by nature, but possible to God, if so He chose.

17. γεννηθῆναι δ.] John iii 4.

18. ῥαφίς] Matt. xix 24, 26.

11. Τούτων δὲ πάντων ἐκτὸς τὸ παντελῶς ἀδύνατον καὶ ἀνεπίδεκτον, ὡς ὁ νῦν ἐξετάζομεν. ὡς γὰρ ἀδύνατον εἶναι λέγομεν πονηρὸν εἶναι θεόν, ἢ μὴ εἶναι· τοῦτο γὰρ ἀδυναμίας ἂν εἴη μᾶλλον θεοῦ, ἢ περ δυνάμεως· ἢ τὸ μὴ ὂν εἶναι, ἢ τὰ δις δύο καὶ τέσσαρα εἶναι καὶ δέκα· οὕτως 5 ἀδύνατον καὶ ἀνεγχώρητον ποιεῖν τι τὸν υἱόν, ὃν οὐ ποιεῖ ὁ πατήρ. πάντα γὰρ ὅσα ἔχει ὁ πατήρ, τοῦ υἱοῦ ἐστίν· ὡς ἔμπαλιν τὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ πατρός. οὐδὲν οὖν ἴδιον, ὅτι κοινά. ἐπεὶ καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι κοινὸν καὶ ὁμότιμον, εἰ καὶ τῷ υἱῷ παρὰ τοῦ πατρός. καθ' ὃ καὶ λέγεται καὶ τό· 'Εγὼ 10 ζῶ διὰ τὸν πατέρα· οὐχ ὡς ἐκείθεν αὐτῷ τοῦ ζῆν καὶ τοῦ εἶναι συνεχόμενου, ἀλλ' ὡς ἐκείθεν ὑπάρχοντος ἀχρόνως καὶ ἀναιτίως. βλέπει δὲ τὸν πατέρα ποιῶντα πῶς, καὶ

11. 5 δυο και] om και df || τεσσαρα ειναι] τεσσαρις b (om ειναι) || 7 om εστιν f || 10 καθ ο και] om και c^ee

11. And sometimes 'cannot' denotes what is unthinkable, a logical absurdity. It denotes no limitation of power to say that God cannot be evil. This is what the text means. He does not see the Father act and then imitate His action, making for example a world apiece. His action is not similar, but identical, to that of the Father, only the initiative rests with the Father. The sustaining of what is already created is a part of this common action of Father and Son.

1. ἀνεπίδεκτον] 'inadmissible' or 'unthinkable'; almost 'impossible in the sense of unthinkable.'

3. ἢ μὴ εἶναι] 'or not to exist.'

16. τοῦτο γὰρ ἀδυναμίας ἂν εἴη] See Petavius de Deo Deique Propr. v 7, and the passages there cited.

7. πάντα γὰρ ὅσα] John xvi 15.

8. ὡς ἔμπαλιν κτλ.] John xvii 10.

9. αὐτὸ τὸ εἶναι κοινόν] 'Their very being is common and equal, although the Son has it from the Father.'

10. ἐγὼ ζῶ δ. τ. π.] John vi 57.

13. συνεχόμενου] 'kept from dissolution.' It seems a slight difficulty

that in John vi 57 our Lord seems to refer not so much to the origination of His being as to something which may be compared to the continual sustenance of life (καὶ ὁ τρώγων με κακέινος ἔσται δι' ἐμέ). But on the other hand, so far as we know, the distinction between the original gift and the maintenance of life does not exist in the case of the Eternal Son, but belongs only to temporal existence. With Him nasci and pasci are the same. On the whole this interpretation is better than to translate συνεχ. 'restricted,' 'confined.'

12. ὑπάρχ. ἀχρόνως] instead of being sustained by a succession of temporal acts.

13. καὶ ἀναιτίως] It is difficult to assign a meaning to the word in this connexion. Gr. has frequently affirmed that the Father is the αἰτία of the Son. It must therefore mean 'without any intermediate or secondary cause.'

16. βλέπει δὲ...πῶς κτλ.] 'In what sense does He see the Father doing, and do likewise?'

οὕτω ποιεῖ; ἄρα ὡς οἱ τὰς μορφὰς γράφοντες καὶ τὰ
 γράμματα, διὰ τὸ μὴ εἶναι τῆς ἀληθείας ἄλλως ἐπιτυχεῖν,
 εἰ μὴ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον βλέποντας, κάκειθεν χειραγω-
 γουμένους; καὶ πῶς ἡ σοφία δεῖται τοῦ διδάζοντος, ἡ οὐ
 5 ποιήσει τι μὴ διδασκομένη; ποιεῖ δὲ πῶς ὁ πατήρ, ἡ
 πεποίηκεν; ἄρα ἄλλον προυπέστησε κόσμον ἀντὶ τοῦ
 παρόντος, καὶ ὑποστήσει τὸν μέλλοντα, καὶ πρὸς ἐκεῖνα
 βλέπων ὁ υἱός, τὸν μὲν ὑπέστησε, τὸν δὲ ὑποστήσει;
 τέσσαρες οὖν κόσμοι κατὰ τὸν λόγον τοῦτον, οἱ μὲν πατρός,
 10 οἱ δὲ υἱοῦ ποιήματα. τῆς ἀλογίας. καθαίρει δὲ λέπρας,
 καὶ δαιμόνων καὶ νόσων ἀπαλλάττει, καὶ ζωοποιεῖ νεκρούς,
 καὶ ὑπὲρ θαλάσσης ὁδεύει, καὶ τᾶλλα ποιεῖ ὅσα πεποίηκεν,
 ἐπὶ τίνος ἡ πότε τοῦ πατρὸς ταῦτα προεነργήσαντος; ἡ
 δῆλον ὅτι τῶν αὐτῶν πραγμάτων τοὺς τύπους ἐνσημαίνεται
 15 μὲν ὁ πατήρ, ἐπιτελεῖ δὲ ὁ λόγος, οὐ δουλικῶς, οὐδὲ
 ἀμαθῶς, ἀλλ' ἐπιστημονικῶς τε καὶ δεσποτικῶς, καὶ οἰκειό-
 τερον εἰπεῖν, πατρικῶς; οὕτω γὰρ ἐγὼ δέχομαι τὸ ἅπερ
 ὑπὸ τοῦ πατρὸς γίνεται, ταῦτα καὶ τὸν υἱὸν ὁμοίως ποιεῖν·
 οὐ κατὰ τὴν τῶν γινομένων ὁμοίωσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς
 20 ἐξουσίας ὁμοτιμίαν. καὶ τοῦτο ἂν εἴη τὸ ἕως ἄρτι καὶ
 τὸν πατέρα ἐργάζεσθαι, καὶ τὸν υἱόν· οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ

3 εἰ μὴ] om εἰ df || βλέποντας] -τες 'Reg. Cyr.' et χειραγωγούμενοι ||
 9 οὖν] +οι be 'Reg. a' || 10 τῆς] ω τῆς bf || 11 om ἀπαλλάττει aceg 'Reg. a' ||
 13 προσεነργήσαντος a || 19 ἀλλα κατὰ] om κατὰ e 'Reg. a'

3. κάκειθεν χειρ.] 'guided by it from moment to moment.'

4. ἡ σοφία] The Eunomian has already allowed the identification of Wisdom with Christ, § 2.

6. ἀντὶ τοῦ παρόντος] 'corresponding to the present one.'

13. ἐπὶ τίνος] like ἐπὶ πάντων, ἐφ' ἐκάστων; 'on what occasion, and at what time?'

14. τῶν αὐτ. πραγμάτων] There are not two sets of things; they are the selfsame things which are done

or made by the Father and the Son, the Father indicating the form and the Son giving it expression.

16. ἀμαθῶς] 'unintelligently,' like one who copies a pattern mechanically. The adverbs are arranged in a chiasm.

ib. εἰπεῖν, πατρ.] 'to speak with more exact appropriateness, in the same manner as the Father.'

18. ὁμοίως ποιεῖν] John v 19.

20. ἕως ἄρτι] John v 17.

καὶ τὴν ὧν πεποιήκασιν οἰκονομίαν τε καὶ συντήρησιν, ὡς
 δηλοῖ τὸ ποιεῖσθαι τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα· καὶ
 θεμελιούσθαι τὴν γῆν ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς· ἅπαξ
 ἡδρασμένα τε καὶ γενόμενα· καὶ στερεοῦσθαι βροντὴν,
 καὶ κτίζεσθαι πνεῦμα, ὧν ἅπαξ μὲν ὁ λόγος ὑπέστη, 5
 συνεχῆς δὲ καὶ νῦν ἡ ἐνέργεια.

12. Ἐβδομον λεγέσθω τὸ καταβεβηκέναι ἐκ τοῦ
 οὐρανοῦ τὸν υἱόν, οὐχ ἵνα ποιῇ τὸ θέλημα τὸ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ
 τὸ τοῦ πέμψαντος. εἰ μὲν οὖν μὴ παρὰ τοῦ κατεληλυθότος
 αὐτοῦ ταῦτα ἐλέγετο, εἶπομεν ἂν ὡς παρὰ τοῦ ἀνθρώπου 10
 τυποῦσθαι τὸν λόγον, οὐ τοῦ κατὰ τὸν σωτῆρα νοουμένου,—

1 τὴν ὧν] τῶν ὧν b || πεποιήκεν bdf || 6 συνεχῆς a

1. τὴν...οἰκονομίαν] The only grammatical construction for these words is to attach them to κατὰ τὴν τ. ε. ὁρασίαν, treating καὶ τοῦτο ἂν εἴη κτλ. as parenthetical. Τῆς ἐξουσίας will then be not merely 'of power,' but 'of the power' displayed in the making of τὰ γινόμενα:—for it is clear that Gr. understands ποιεῖν here chiefly of 'making' rather than 'doing.' He then adds that it is not only in respect of equality of power in creating that the Son is said to make or do 'likewise' whatever the Father makes or does, but in respect also of ordering and sustaining what He has made or done.

2. ποιεῖσθαι τοὺς ἀ....ων.] Ps. ciii (civ) 4. Cp. what he has said on this text ii 31. The point is that the present is used, where the past would have been expected. The power which first made the angels spirits is still said to make them so.

3. θεμελιούσθαι] Ps. ciii (civ) 5, where Gr. evidently read the present, ὁ θεμελιῶν. Ἡδρασμένα in ref. to the earth, γινόμενα in ref. to the angels.

4. στ. βροντῆν] Am. iv 13. Here the point seems to lie not

only in the tense, but in the using, with regard to transient things like thunder and wind, such words as στερεοῦν, κτίζειν (to found). The explanation is that the 'law' or 'principle' of them (λόγος) was laid down once for all, though the activity which produces them continues.

12. No. 7.—I came down not to do Mine own will, but the will of Him that sent Me. *At first it looks as if this were said of the Manhood; for the human will does not always find it easy to conform to the divine. The cry in Gethsemane is a proof of it. But as it was only the divine nature which came down, the will cannot be the human will. Well, sentences of this kind do not always imply the existence of the thing whose activity is denied, but quite the opposite. The Son has no will of His own to do, apart from the Father's.*

7. καταβεβηκέναι] John vi 38.

9. τοῦ κατεληλ. αὐτοῦ] neut.; see below, τὸ κατεληλυθός.

10. ὡς παρὰ τοῦ ἀ.] 'that the expression took this form as proceeding from the Man (see note on § 7), not from the Saviour regarded as such.'

τὸ γὰρ ἐκείνου θέλειν οὐδὲ ὑπεναντίον θεῷ, θεωθὲν ὅλον,—
 ἀλλὰ τοῦ καθ' ἡμᾶς· ὡς τοῦ ἀνθρωπίνου θελήματος οὐ
 πάντως ἐπομένον τῷ θεῷ, ἀλλ' ἀντιπίπτοντος, ὡς τὰ
 πολλά, καὶ ἀντιπαλαίουτος. καὶ γὰρ ἐκείνο οὕτως ἐνόη-
 5 σαμεν τό· Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ
 ποτήριον τοῦτο· πλὴν οὐχ ὃ ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τὸ σὸν
 ἰσχυέτω θέλημα. οὔτε γάρ, εἰ δυνατόν ἦ μή, τοῦτο
 ἀγνοεῖν ἐκείνου εἰκός, οὔτε τῷ θελήματι ἀντεισφάειν τὸ
 θέλημα. ἐπεὶ δὲ ὡς παρὰ τοῦ προσλαβόντος ὁ λόγος,
 10 τοῦτο γὰρ τὸ κατεληλυθός, οὐ τοῦ προσλήμματος, οὕτως
 ἀπαντησόμεθα. οὐχ ὡς ὄντος ἰδίου τῷ υἱῷ θελήματος
 παρὰ τὸ τοῦ πατρός, ἀλλ' ὡς οὐκ ὄντος ὁ λόγος· ἢ ἢ
 τοιοῦτον τὸ συναγόμενον· Οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ
 ἐμὸν, οὐδὲ γάρ ἐστι τὸ ἐμὸν τοῦ σοῦ κεχωρισμένον, ἀλλὰ
 15 τὸ κοινὸν ἐμοῦ τε καὶ σοῦ, ὦν ὡς μία θεότης, οὕτω καὶ
 βούλησις. πολλά γὰρ τῶν οὕτω λεγομένων ἀπὸ κοινοῦ

12. 2 ἀνθρωπίνου] -κου b || 11 του υιου abf || 13 τοιοτου συναγομενον b

1. ἐκείνου] sc. τοῦ κατὰ τὸν σ. νοουμένου.

ιδ. οὐδὲ ὑπεν.] 'not opposed to God, however faintly.' The ὑπὸ has its full significance.

ιδ. θεωθὲν ὅλον] It is strange that Gr. should allow himself to speak of the will of the Divine Son as having been 'deified' (or 'taken possession of by God'), which might imply that except for some action of God upon it, the Son's will was not divine. It does not wholly remove the difficulty to say that the 'time' when that action took place is, like the 'generation' of which it is one aspect, before and above time.

2. τοῦ καθ' ἡμᾶς] sc. νοουμένου; 'considered according to us' means 'considered as man.'

3. ἀντιπίπτοντος] The human will of Christ, acc. to Gr., was no exception to the rule; though, as his next quotation shews, it ceased

to struggle when it was assured what God's will was.

5. πάτερ, εἰ δυν.] Matt. xxvi 39; Luke xxii 42.

8. ἐκείνου] i.e. τὸν κατὰ τὸν σωτήρα νοούμενον.

9. παρὰ τοῦ προσλαβόντος] the Divine Son, as opp. to τὸ πρόσλημμα, the nature which He assumed. 'Ο λόγος is John vi 38, not the cry in the Garden.

11. οὐχ ὡς ὄντος] 'it does not imply that the Son has a will of His own, distinct from the Father's, but that He has *not*.'

13. τὸ συναγόμενον] the meaning gathered from the words.

16. ἀπὸ κοινοῦ λέγ.] From the illustrations which Gr. proceeds to give, it seems clear that the phrase ἀπὸ κ. is used without any ref. to τὸ κοινόν immediately before. With the possible exception of the first, they have nothing to do with the peculiar 'community' which exists

λέγεται, καὶ οὐ θετικῶς, ἀρνητικῶς δέ, ὡς τό· Οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ θεὸς τὸ πνεῦμα· οὔτε γὰρ δίδωσιν, οὔτε μεμετρημένον, οὐ γὰρ μετρεῖται παρὰ θεοῦ θεός· καὶ τό· Οὔτε ἡ ἁμαρτία μου, οὔτε ἡ ἀνομία μου· οὐ γὰρ ὡς οὔσης ὁ λόγος, ἀλλ' ὡς οὐκ οὔσης· καὶ πάλιν τό· Οὐ διὰ τὰς 5 δικαιοσύνας ἡμῶν, ὥς ἐποιήσαμεν· οὐ γὰρ ἐποιήσαμεν. δῆλον δὲ τοῦτο καὶ τοῖς ἐξῆς· τί γάρ, φησι, τὸ θέλημα τοῦ πατρός; ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν σώζηται, καὶ τυγχάνῃ τῆς τελευταίας ἀναστάσεως, εἴτουν ἀποκαταστάσεως. ἄρ' οὖν τοῦ πατρὸς μὲν τοῦτο θέλημα, τοῦ 10 υἱοῦ δὲ οὐδαμῶς; ἢ ἅκων εὐαγγελίζεται καὶ πιστεύεται;

1 λέγονται b || 3 παρὰ θεοῦ θεω ab || 9 om εἴτουν ἀποκαταστάσεως cfg

between the Father and the Son. We must therefore suppose that ἀπὸ κοινοῦ is an adverbial expression with a wider meaning. It is, however, difficult to seize the exact force of it. Elias appears to have thought that it meant 'in a way that common intelligence discerns.' It prob. means 'in a general way,' as distinguished from a pedantic adaptation to special situations. Cp. κατὰ κοινῶ § 13.

1. καὶ οὐ θετικῶς] This is added to bear out the assertion οὐχ ὡς ὄντος, ἀλλ' ὡς οὐκ ὄντος. The point lies in this, that while the sentence, rigidly analysed, implies the existence of a fact, though it rejects an inference drawn from the fact, the speaker's intention is to deny the fact as well as the inference. Thus οὐ γὰρ ἐκ μέτρου κτλ. implies that the Spirit is 'given,' though not 'by measure'; but in reality it does not affirm the giving, any more than the measuring. Again, οὔτε ἡ ἁμαρτία μου κτλ. implies that the Psalmist was guilty of sin, though that guilt was not the cause of the opposition which he encountered; but the Psalmist has no intention of affirming his own sin.

Again, οὐ διὰ τὰς δικ. ἡμ. implies that we have righteousnesses, though we claim nothing on the ground of them; but St Paul would never admit that we have any. Similarly, 'not Mine own will, but Thine' implies the existence of a will of the Son, apart from the Father's; but if we consider the expression ἀπὸ κοινοῦ, in a broad way, in view of the common use of language, we see that no assertion of the kind is intended.

ιβ. οὐ γὰρ ἐκ μέτρου] John iii 34. In the explanatory sentence θεός and θεῶ make equally good sense. Gr. prob. understood the text as the A.V. does, supplying 'unto Him.' But perh. the very fact that this was the common interpretation caused θεός to be changed into θεῶ.

4. οὔτε ἡ ἁμαρτία] Ps. lviii 4 (lix 3).

5. οὐ διὰ τὰς δικ. ἡμ.] A combination of Dan. ix 18 with Tit. iii 5.

7. δῆλον δὲ τοῦτο] Gr. returns to the discussion of John vi 38 foll.

9. εἴτουν ἀποκατ.] Gr. adds this gloss, because in one sense unbelievers also have an ἀνάστασις.

καὶ τίς ἂν τοῦτο πιστεύσειεν; ἐπεὶ καὶ τὸ τὸν λόγον τὸν ἀκουόμενον μὴ εἶναι τοῦ υἱοῦ, τοῦ πατρὸς δέ, τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν. πῶς γὰρ ἰδιὸν τινος τὸ κοινόν, ἢ μόνου, τοῦτο συνιδεῖν οὐκ ἔχω, πολλὰ σκοπῶν· οἶμαι δέ, οὐδὲ 5 ἄλλος τις. ἂν οὕτω νοῆς περὶ τοῦ θέλειν, ὀρθῶς νοήσεις καὶ λίαν εὐσεβῶς, ὥς ὁ ἐμὸς λόγος, καὶ παντὸς τοῦ εὐγνώμονος.

13. Ὅγδοόν ἐστιν αὐτοῖς τό· Ἵνα γινώσκωσι σέ τὸν μόνον ἀληθινὸν θεόν, καὶ δι' ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν· 10 καὶ τό· Οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ θεός. τοῦτο δὲ καὶ πάντῃ ῥάστην ἔχειν τὴν λύσιν μοι φαίνεται. εἰ γὰρ τὸ μόνον ἀληθινὸν ἐπὶ τοῦ πατρὸς θήσεις, ποῦ θήσεις τὴν αὐτοαλήθειαν; καὶ γὰρ εἰ τῷ μόνῳ σοφῷ θεῷ, ἢ τῷ μόνῳ ἔχοντι ἀθανασίαν, φῶς οἰκοῦντι ἀπρόσιτον, ἢ Βασιλεῖ 15 τῶν αἰώνων ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ θεῷ νοήσεις οὕτως, οἰχήσεται σοὶ θάνατον κατακριθεὶς ὁ υἱός, ἢ σκότος, ἢ τὸ μὴ σοφὸς εἶναι, μηδὲ βασιλεύς, μηδὲ ἀόρατος, μηδὲ ὅλως θεός, ὃ τῶν εἰρημένων κεφάλαιον. πῶς δὲ οὐκ

1 am to α || 5 νοῆς] διανοῆς cf: νοεῖς d || νοήσεις] νοεῖς d 'Or. 1'

10. 15 ἀοράτῳ] + καὶ f || 18 πῶς δαί d

1. τὸν λόγον τὸν ἀκ.] John xiv 24. The ἐπεὶ carries us somewhat abruptly back to the main thesis of the section, οὕς ὡς ὄντος κτλ.

6. καὶ παντὸς τοῦ εὐγν.] sc. ὁ λόγος. This is the usual interpretation of the fathers.

10. No. 8.—There the only true God and Jesus Christ, and There is none good but one, that is, God. There are other instances where similar language does not exclude the Son. Here, it is used to exclude the false gods, and it is the common Godhead of the Father and of the Son which is addressed as the only true God. The other text is an answer to one who, thinking Him to be only a man, called Him 'good'; whereas the goodness was that of the Godhead. If this argument does not satisfy them, we can find them a

text which, on their principles, would prove the Son alone to be God.

8. Ἵνα γινώσκωσι σέ] John xvii 3.

10. οὐδεὶς ἀγαθός] Mark x 18.

12. τὴν αὐτοαλήθειαν] viz. Christ, who says, "I am the Truth."

13. τῷ μόνῳ σοφῷ θεῷ] Rom. xvi 27.

15. τῷ μόνῳ ἔχ. ἀθ.] 1 Tim. vi 16. Gr. turns the words into the ascriptive form.

14. βασιλεῖ τῶν αἰ.] 1 Tim. i 17.

15. νοήσεις] The foregoing quotations form the object, or accusative, to the verb: 'If you so understand τῷ μόνῳ σ. θ.' Usually in such cases we have τὸ τῷ μόνῳ κτλ.

16. οἰχήσεται σοὶ] 'you condemn the Son to death, to darkness etc. and He must go.'

18. οὐκ ἀπολεῖ] 'How can He help losing?'

ἀπολεῖ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὴν ἀγαθότητα, ἥ μάλιστα
μόνου θεοῦ; ἀλλ' οἶμαι τὸ μέν· ἵνα γινώσκωσι σὲ τὸν
μόνον ἀληθινὸν θεόν, ἐπ' ἀναιρέσει λέγεσθαι τῶν οὐκ ὄντων
μὲν θεῶν, λεγομένων δέ. οὐ γὰρ ἂν προσέκειτο· Καὶ ὃν
ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν, εἰ πρὸς ἐκείνον ἀντιδιήρητο 5
τὸ μόνον ἀληθινόν, ἀλλὰ μὴ κατὰ κοινου τῆς θεότητος ἦν
ὁ λόγος. τὸ δέ, Οὐδεὶς ἀγαθός, ἀπάντησιν ἔχει πρὸς τὸν
πειράζοντα νομικόν, ὡς ἀνθρώπῳ τὴν ἀγαθότητα μαρτυρή-
σαντα. τὸ γὰρ ἄκρως ἀγαθόν, φησι, μόνου θεοῦ, καὶ τοῦτο
καὶ ἄνθρωπος ὀνομάζεται, ὡς τό· Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ 10
τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ προβάλλει τὸ ἀγαθόν· καί, Δώσω
τὴν βασιλείαν τῷ ἀγαθῷ ὑπὲρ σέ, τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν
Σαοὺλ περὶ τοῦ Δαβὶδ λέγοντος· καὶ τό· Ἀγάθυνον,
κύριε, τοῖς ἀγαθοῖς· καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα λέγεται περὶ
τῶν ἐν ἡμῖν ἐπαινουμένων, ἐφ' οὓς ἡ ἀπόρροια τοῦ πρώτου 15
καλοῦ καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ἔφθασεν. εἰ μὲν οὖν
πείθομεν τοῦτο, ἄριστον· εἰ δὲ μή, τί φήσεις πρὸς τοὺς
λέγοντας ἐτέρωθι, τὸν υἱὸν μόνον εἰρῆσθαι θεὸν κατὰ τὰς
σὰς ὑποθέσεις; ἐν τίσι τοῖς ῥήμασιν; ἐν ἐκείνοις· Οὗτός
σου θεός, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· καὶ μετ' 20
ὀλίγα· Μετὰ τοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις

5 ἐκεῖνον] τούτον b || 6 om το g || 12 θεου]+λογος df || 17 πειθομεν a ||
19 ουτος ο θεος bcf² 'duo Reg.' || 20 θεος]+και cdf

5. εἰ πρὸς ἐκ. ἀντιδιήρητο] *'If the words "only true" were used to distinguish God from Him, 'to exclude Him.' Cp. § 4.*

6. κατὰ κοινου] Something like ἀπὸ κοινου in § 12, *'in general.'* Of course τῆς θεότη. depends upon ἦν, not upon κατὰ κ. Gr. does not perceive what difficulties he is landed in, if he makes 'Jesus Christ' address the Godhead in general as His sender. Both Nestorianism and Sabellianism are near at hand.

7. ἀπάντησιν ἔχει πρὸς] *'is intended as an answer to.'* Gr. has

confused the Rich Young Ruler with the Lawyer who tempted Christ.

9. καὶ τοῦτο] sc. ἀγαθός.

10. ὁ ἀγ. ἄνθρωπος] Matt. xii 35.

11. δώσω τῷ β.] 1 Sam. xv 28.

13. ἀγάθυνον] Ps. cxxiv (cxxv) 4.

15. ἐφ' οὓς ἡ ἀπόρρ.] *'upon whom the outflow of the First Fair has come, even in a secondary sense.'*

17. πείθομεν τοῦτο] *'persuade you of this.'*

19. οὗτός σου θεός] Baruch iii 35 foll.

συνανεστράφη. ὅτι μὲν γὰρ οὐ περὶ τοῦ πατρὸς ἀλλὰ τοῦ υἱοῦ τὸ λεγόμενον, ἢ προσθήκη. σαφῶς παρίστησιν. οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ σωματικῶς ὁμιλήσας ἡμῖν, καὶ μετὰ τῶν κάτω γενόμενος. εἰ δὲ νικήσειε κατὰ τοῦ πατρὸς λέγεσθαι 5 τοῦτο, μὴ τῶν νομιζομένων θεῶν, ἡττήμεθα τὸν πατέρα, δι' ὧν τοῦ υἱοῦ κατεσπουδάσαμεν. τί ἂν τῆς νίκης ταύτης γένοιτο ἀθλιώτερον ἢ ζημιωδέστερον;

14. Ἐννατον ἐκεῖνο φήσουσι τό· Πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ ἡμῶν. εὖ γε καὶ λίαν μυστικῶς τε καὶ 10 φιλανθρώπως. τὸ γὰρ ἐντυγχάνειν οὐχ, ὡς ἡ τῶν πολλῶν συνήθεια, τὸ ζητεῖν ἐκδίκησιν ἔχει· τοῦτο γὰρ πῶς καὶ ταπεινότητος· ἀλλὰ τὸ πρεσβεῦειν ὑπὲρ ἡμῶν τῷ λόγῳ τῆς μεσιτείας· ὡς καὶ τὸ πνεῦμα ὑπὲρ ἡμῶν ἐντυγχάνειν λέγεται. Εἰς γὰρ θεός, εἰς καὶ μεσίτης θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, 15 ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός. πρεσβεῦει γὰρ ἔτι καὶ νῦν, ὡς ἄνθρωπος, ὑπὲρ τῆς ἐμῆς σωτηρίας, ὅτι μετὰ τοῦ

1 ἀλλα] περι e² 'in nonnull.' || 6 κατεσπουδασαμεν]+και bdef || 7 γε-
νοιτ' an ac

4. νικήσειε] The subject of the verb is λέγεσθαι τοῦτο; 'if the contention that this is said in opposition to the Father should prevail'; or perhaps more strictly νικήσειε is impersonal, and λέγεσθαι in app. to its imaginary subject, 'if it should prevail that,' etc.

5. ἡττήμεθα] The weapons that were forged against the Son, when the text from John xvii 3 was under discussion, beat the Father off the field (Gr. purposely uses an outrageous word), when we treat other texts on the same principle. The 1st pers. is used because *ex hypothesi* Gr. has been converted (νικήσειε) to the view which he opposes.

14. No. 9.—To make intercession for us. *It does not mean that He appeals on our behalf to a higher power than His own, but He acts as our Representative and Mediator. In His capacity of our*

Paraclete, He encourages us to perseverance.

8. πάντοτε ζῶν] Heb. vii 25.

9. μυστικῶς] 'in a way that is full of significance for us.'

10. τὸ γὰρ ἐντ.] 'for that intercession (Gr. does not mean intercession in general) does not contain (cp. ἔχει ἀπάντησιν § 13) any seeking of redress.' It is not the vindictive element in ἐκδίκησιν ζητεῖν which Gr. puts away, but the thought of appealing to a supreme power against a foe too strong for the appellant. 'There would,' he says, 'be something even of abasement in that.'

12. πρεσβεῦειν ὑπ. ἡμ.] 'to act as our Representative.'

14. εἰς γὰρ θεός] 1 Tim. ii 5.

16. μετὰ τοῦ σώματος] Gr. seems to mean 'with the Church.' Μετὰ would not be a very natural prep. to use of the other 'body.'

σώματός ἐστιν, οὐ προσέλαβεν, ἕως ἂν ἐμὲ ποιήσῃ θεὸν τῇ δυνάμει τῆς ἐνανθρωπήσεως, καὶν μηκέτι κατὰ σάρκα γινώσκηται, τὰ σαρκικὰ λέγω πάθη καί, χωρὶς τῆς ἁμαρτίας, ἡμέτερα. οὕτω δὲ καὶ παράκλητον ἔχομεν Ἰησοῦν οὐχ ὥς ὑπὲρ ἡμῶν προκαλινδούμενον τοῦ πατρὸς, καὶ 5 προσπίπτοντα δουλικῶς. ἅπαγε τὴν δούλην ὄντως ὑπόνοιαν, καὶ ἀναξίαν τοῦ πνεύματος. οὔτε γὰρ τοῦ πατρὸς τοῦτο ἐπιζητεῖν, οὔτε τοῦ υἱοῦ πάσχειν, ἢ ὥς περὶ θεοῦ διανοεῖσθαι δίκαιον· ἀλλ' οἷς πέπονθεν, ὥς ἄνθρωπος, πείθει καρτερεῖν, ὥς λόγος καὶ παραινέτης. τοῦτο νοεῖται 10 μοι ἡ παράκλησις.

15. Δέκατον αὐτοῖς ἐστιν ἡ ἄγνοια, καὶ τὸ μηδὲνα γινώσκειν τὴν τελευταίαν ἡμέραν ἢ ὥραν, μηδὲ τὸν υἱὸν αὐτόν, εἰ μὴ τὸν πατέρα. καίτοι πῶς ἀγνοεῖ τι τῶν ὄντων ἡ σοφία, ὁ ποιητὴς τῶν αἰώνων, ὁ συντελεστής καὶ 15

14. 4 ιησουν]+χριστον ef || 8 η] ei acef²g 'duo Reg. quattuor Colb.'

15. 12 ἐστι αυτοις c || 15 σοφια]+η b

1. ἐως δὲ] Remembering what Gr. has said in § 4, we must not suppose him here to be fixing a *terminus ad quem*.

2. κατὰ σάρκα γιν.] 2 Cor. v 16. The explanatory clause, τὰ σαρκ. λέγω π., shews that Gr. is not here concerned with our knowledge, but only with Christ's condition: γινώσκηται, but for the text of 2 Cor., might as well be ἦ.

3. χ. τῆς ἁμαρτίας] Heb. iv 15.

4. καὶ παράκλητον] 1 John ii 1. The καὶ does not indicate a new thought, only a new text.

5. προκαλινδούμενον] 'falling prostrate before.'

7. τοῦ πνεύματος] whose inspired words these are.

8. ἡ...δικαίον] The ἡ grammatically joins δίκαιον to the adjectival notion in τοῦ πατρὸς, τοῦ υἱοῦ.

9. ἀλλ' οἷς πέπονθεν] 'But on the strength of what He has suffered in His character of Man, He prevails

upon us to endure in His character of the Word and the Encourager.' Thus Gr. seems to recognise only the manifold aspect of the work of the Advocate.

15. No. 10.—The Son knoweth not the last day or hour. Obviously the Wisdom through whom the worlds, or ages, were made cannot be ignorant of the length of their duration; and our Saviour's prophecies concerning the last things shew that He knew. You cannot know how the day ends without knowing how the night begins. He knew therefore as God, and knew not as man. The title of the Son, standing by itself, lends itself to this supposition.

12. μηδὲνα γινώσκειν] Mark xiii 31.

15. ὁ π. τῶν αἰώνων] Heb. i 2. In συντελεστής Gr. perh. refers to such passages as Eph. i 10, or iv 13; in μεταπ., to Rev. xxi 5

μεταποιητής, τὸ πέρας τῶν γενομένων; ὁ οὕτω τὰ τοῦ
 θεοῦ γινώσκων, ὡς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἐν αὐτῷ;
 τί γὰρ ταύτης τῆς γνώσεως τελεώτερον; πῶς δὲ τὰ μὲν πρὸ
 τῆς ὥρας ἀκριβῶς ἐπίσταται, καὶ τὰ οἷον ἐν χρῶ τοῦ
 5 τέλους, αὐτὴν δὲ ἀγνοεῖ τὴν ὥραν; αἰνίγματι γὰρ τὸ
 πρᾶγμα ὁμοιον, ὥσπερ ἂν εἴ τις τὰ μὲν πρὸ τοῦ τείχους
 ἀκριβῶς ἐπίστασθαι λέγοι, αὐτὸ δὲ ἀγνοεῖν τὸ τείχος· ἢ τὸ
 τῆς ἡμέρας τέλος εὖ ἐπιστάμενος, τὴν ἀρχὴν τῆς νυκτὸς
 μὴ γινώσκειν· ἔνθα ἡ τοῦ ἐτέρου γνώσις ἀναγκαίως συνεισ-
 10 ἄγει τὸ ἕτερον. ἡ πᾶσιν εὐδηλον, ὅτι γινώσκει μὲν, ὡς
 θεός, ἀγνοεῖν δὲ φησιν, ὡς ἄνθρωπος, ἂν τις τὸ φαινόμενον
 χωρίση τοῦ νοουμένου; τὸ γὰρ ἀπόλυτον εἶναι τὴν τοῦ

1 τα] μετα b || 2 τα εν αυτω] το εν αυτω be 'Or. 1' || 3 δε] δαι d ||
 4 χρω] χρων abcdef¹g || 5 αγνοει] αγνοειν b 'Cois. 3' || 11 αγνοειν]
 αγνοει f || 12 του υιου την προσηγ. bdf: om την g

(although the Speaker there is the Father) or *Wisd.* vii 27; in τὸ πέρας, to *Rev.* i 17 etc., or *Col.* i 16 (*eis αὐτόν*). The question only asks how such an one could be ignorant of *anything*; but the titles by which He is here spoken of have ref. to this *particular* thing.

3. ὡς τὸ πν. τοῦ δ.] 1 *Cor.* ii 11. St Paul is speaking of the Spirit, not of the Son.

4. ἀκριβῶς ἐπίσταται] as shewn, no doubt, by His prophecies.

10. ἐν χρῶ] This seems to have been the reading of Elias; and it is found in the second hand of the Lincoln College MS. The expression is both idiomatic and forcible, to denote what happens right up to the very moment of the end; and, as Jahn points out, in his notes on Elias, the word *εἰς* would go more naturally with it than with the tamer ἐν χρόνῳ. The reading ἐν χρόνῳ may easily be attributed to an early copyist unfamiliar with the phrase ἐν χρῶ, who thought it an abbreviation for ἐν χρόνῳ.

9. συνεισάγει] 'implies,' 'involves'; cp. iii 16.

11. τὸ φαν. χωρίση τοῦ ν.] τὸ νοούμενον may so naturally be used in contrast with τὸ φαν., as 'the unseen' to 'the seen,' that probably Gr. must be understood to mean by the first the Lord's human nature, and by τὸ νοούμε. the divine. So Elias takes it. But it might be possible to take τὸ φ.= 'the look' of the saying, and τὸ νοούμε.= 'the meaning.' A casual reader, looking only at τὸ φ., would think that an absolute ignorance was predicated; but attentive examination would shew that that is not τὸ νοούμενον.

12. τὸ γὰρ ἀπόλυτον κτλ.] The γὰρ justifies the assertion εὐδηλον. 'For the fact that the title of "the Son" stands absolutely and without conditions, nothing being added to say whose Son, suggests to us this interpretation; so that we put the more reverent construction upon the ignorance, and attribute it to the human nature, not to the divine.' Ἀσχετῶν is used in a remarkable

υιού προσηγορίαν καὶ ἄσχετον, οὐ προσκειμένου τῷ υἱῷ τοῦ τίνος, ταύτην ἡμῖν δίδωσι τὴν ὑπόνοιαν, ὥστε τὴν ἄγνοιαν ὑπολαμβάνειν ἐπὶ τὸ εὐσεβεστέρον, τῷ ἀνθρωπίνῳ, μὴ τῷ θείῳ, ταύτην λογιζομένους.

16. Εἰ μὲν οὖν οὗτος αὐτάρκης ὁ λόγος, ἐνταῦθα 5 στησόμεθα, καὶ μηδὲν πλέον ἐπιζητείσθω· εἰ δὲ μή, τό γε δεύτερον, ὥσπερ τῶν ἄλλων ἕκαστον, οὕτω δὲ καὶ ἡ γνῶσις τῶν μεγίστων ἐπὶ τὴν αἰτίαν ἀναφερέσθω τιμῇ τοῦ γεννήτορος. δοκεῖ δέ μοι τις, μηδ' ἂν ἐκείνως ἀναγνοῦς, ὡς τῶν καθ' ἡμᾶς φιλολόγων τις, μικρὸν ἐννοῆσαι, ὅτι οὐδὲ 10 ὁ υἱὸς ἄλλως οἶδε τὴν ἡμέραν ἢ τὴν ὥραν, ἢ ὡς ὅτι ὁ πατήρ. τὸ γὰρ συναγόμενον ὁποῖον; ἐπειδὴ ὁ πατήρ γινώσκει, διὰ τοῦτο καὶ ὁ υἱός, ὡς δῆλον, ὅτι μηδενὶ

2 om του τινος 'Or. 1' 16. 6 στησόμεθα c² || 7 δε] δε de²f || 10 om οτι cd f g

way, as if from σχέσις, 'relation.' In the light of later criticism, the fact which Gr. notices may be thought to tell in the opp. direction: the absolute title seems to denote the eternal relation, not the temporary condition. See Swete's note in his *St Mark* p. 297. Gr. takes the argument, as well as the illustrations of *τεῖχος*, *νύξ*, from *Ath. Or.* iii c. *Ar.* § 43, who says that if it had stood ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, it would have implied that the Godhead did not know, but that ὁ υἱὸς allows us to suppose that the ignorance is that τοῦ ἐξ ἀνθρώπων γενομένου υἱοῦ.

16. *Or perhaps He only means to refer this knowledge, like everything else which the Son possesses, to its absolute source in the Father. All expressions about His obedience and the cost of it evidently apply only to the nature which He assumed. We pass to the consideration of His many titles.*

8. ἐνὶ τὴν αἰτίαν] 'referred back to the primary Cause,' i.e. the Father. This has already been done in the case of the Son's power; it holds good of 'everything else' which the Son possesses; they are

not His, but the Father's, inasmuch as the Father alone is the source of them. So it may be, Gr. says, with our Lord's knowledge of great matters.

10. τῶν καθ' ἡμᾶς φ. τις] He means Basil, who tells Amphilochius (*Epist.* ccxxvi) that this was the interpretation which he had heard ἐκ παλαιοῦ παρὰ τῶν πατέρων. The same is found in the *Disp. c. Arium* printed with the works of Athanasius (§ 27).

ιδ. μικρὸν ἐννοῆσαι] 'would see to some extent.' The observation holds true, even if we do not accept Basil's account of the particular passage (μηδὲ ἐκείνως ἀναγνοῦς).

11. ἢ ὡς ὅτι ὁ π.] 'except in so far as He does so because the Father does.'

12. τὸ συναγόμενον] Cp. § 12. The argument is not very clear; but the ὡς δῆλον appears to give the reason, not for the Son's knowing, but for the Son's knowing it from the Father. Nothing but the *πρώτη φύσις* can know, therefore the incarnate Son could not obtain the knowledge in any other way than from the Father. .

γνωστον τοῦτο μηδὲ ληπτόν, πλὴν τῆς πρώτης φύσεως. ἐλείπετο περὶ τοῦ ἐντετάλθαι, καὶ τετηρηκέναι τὰς ἐντολάς, καὶ τὰ ἀρεστά αὐτῷ πάντοτε πεποιηκέναι, διαλαβεῖν ἡμᾶς· ἔτι δὲ τελειώσεως, καὶ ὑψώσεως, καὶ τοῦ μαθεῖν ἐξ
 5 ὧν ἔπαθε τὴν ὑπακοήν, ἀρχιερωσύνης τε καὶ προσφορᾶς, καὶ παραδόσεως, καὶ δεήσεως τῆς πρὸς τὸν δυνάμενον σώζειν αὐτὸν ἐκ θανάτου, καὶ ἀγωνίας, καὶ θρόμβων, καὶ προσευχῆς, καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτον· εἰ μὴ πᾶσι πρόδηλον ἦν, ὅτι περὶ τὸ πάσχον τὰ τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων, οὐ
 10 τὴν ἄτρεπτον φύσιν καὶ τοῦ πάσχειν ὑψηλοτέραν. ὁ μὲν οὖν περὶ τῶν ἀντιθέτων λόγος τοσούτον, ὅσον ῥίζα τις εἶναι καὶ ὑπόμνημα τοῖς ἐξεταστικωτέροις τῆς τελεωτέρας ἐξεργασίας. ἄξιον δὲ ἴσως, καὶ τοῖς προειρημένοις ἀκόλουθον, μηδὲ τὰς προσηγορίας τοῦ υἱοῦ παρελθεῖν ἀθεω-
 15 ρήτους, πολλὰς τε οὔσας, καὶ κατὰ πολλῶν κειμένας τῶν περὶ αὐτὸν νοουμένων, ἀλλ' ἐκάστην αὐτῶν ὃ τί ποτε βούλεται παραστήσαι, καὶ δεῖξαι τὸ τῶν ὀνομάτων μυστήριον.

17. Ἀρκτέον δὲ ἡμῖν ἐντεῦθεν. τὸ θεῖον ἀκατονό-
 20 μαστον· καὶ τοῦτο δηλοῦσιν, οὐχ οἱ λογισμοὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ Ἑβραίων οἱ σοφώτατοι καὶ παλαιότατοι, ὅσον εἰκάζειν

5 υπακοην]+και cdg || 9 ου]+περι dfg || 11 τοσουτον] τοσουτος d || 16 περι αυτον] περι αυτων a

2. ἐλείπετο] supply *an*.

ἐδ. ἐντετάλθαι] e.g. John xii 49; τετηρ. τὰς ἐντ. xv 10; τὰ ἀρεστά viii 29.

3. διαλαβεῖν] 'to consider,' 'discuss.' Cp. v 5.

4. τελειώσεως] e.g. Heb. ii 10; ὑψώσεως Acts ii 33; μαθεῖν Heb. v 8; ἀρχιερωσ. Heb. ii 17; προσφορᾶς Heb. viii 3; παραδός. Gal. ii 20; δεήσεως Heb. v 7; ἀγωνίας κτλ. Luke xxii 44.

9. τὸ πάσχον] the part, or nature, that is subject to suffering.

11. τοσούτον] used with a backward glance; not to be taken too closely with ὅσον.

11. ὅσον ῥίζα τις] 'Brief as it is, it will serve as a basis and a rough draft for a more complete treatment.'

15. κατὰ πολλῶν κ.] 'and applying to many different aspects of His person.'

17. We must premise that God cannot be named. The reticence of the Hebrews testifies to this. No name that we can give can express all that God is.

19. ἀκατονόμαστον] 'can have no name.'

21. ὅσον εἰκ. (ἐδοξα)] We are not directly informed what was the original purpose of the custom to which

ἔδοσαν. οἱ γὰρ χαρακτῆρσιν ἰδίους τὸ θεῖον τιμήσαντες, καὶ οὐδὲ γράμμασιν ἀνασχόμενοι τοῖς αὐτοῖς ἄλλο τι γρίφεσθαι τῶν μετὰ θεὸν καὶ θεόν, ὡς δέον ἀκοινώνητον εἶναι καὶ μέχρι τούτου τὸ θεῖον τοῖς ἡμετέροις, πότε ἂν δέξαιτο λυομένη φωνῇ δηλοῦσθαι τὴν ἄλυτον φύσιν καὶ 5 ἰδιάζουσιν; οὔτε γὰρ ἀέρα τις ἔπνευσεν ὅλον πῶποτε, οὔτε οὐσίαν θεοῦ παντελῶς ἢ νοῦς κεχώρηκεν, ἢ φωνὴ περιέλαβεν. ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν σκιαγραφοῦντες τὰ κατ' αὐτόν, ἀμυδράν τινα καὶ ἀσθενῆ καὶ ἄλλην ἀπ' ἄλλου φαντασίαν συλλέγομεν. καὶ οὗτος ἄριστος ἡμῖν θεολόγος, 10 οὐχ ὅς εὔρε τὸ πᾶν, οὐδὲ γὰρ δέχεται τὸ πᾶν ὁ δεσμός, ἀλλ' ὅς ἐὰν ἄλλου φαντασθῇ πλέον, καὶ πλείον ἐν ἑαυτῷ συναγάγῃ τὸ τῆς ἀληθείας ἵνδαλμα, ἢ ἀποσκίασμα, ἢ ὃ τι καὶ ὀνομάσομεν.

18. "Ὅσον δ' οὖν ἐκ τῶν ἡμῖν ἐφικτῶν, ὁ μὲν ὢν, καὶ 15

17. 1 εδοσαν] εδωκαν f || 6 πωποτε ολον f || 7 παντελως θεου eg || 9 αλλου] αλλης b || 12 εαν] αν def || 14 ονομασωμεν ag 'tres Reg.'

Gr. is about to refer; we can only conjecture.

1. χαρακτῆρσιν ἰδίους] 'with special and peculiar characters.' Gr.'s account of the matter is somewhat confused. While it is well known that the Jews never pronounced the name, there seems to be no ground for saying that it was written in a peculiar script.

3. ἀκοινώνητον] 'not right that God should be put on a level with us.'

5. λυομένη] Cp. ii 13. The sound is uttered and melts away and perishes; it is therefore unsuitable for expressing the indissoluble, imperishable nature of God.

6. ἰδιάζουσιν] This epithet is added in a not strictly logical position. The fact that God's nature is *unique* is no reason why it should not be expressed in fleeting sounds. The word is added in ref. to the custom mentioned, of using a special character.

8. περὶ αὐτόν] contrasted with κατ' αὐτόν. For Gr.'s use of περὶ with acc. see iii 10, 12. Certain facts in connexion with God are known to us, and from these we dimly and tentatively draw for ourselves pictures of what He actually is.

9. ἄλλην ἀπ' ἄλλου] We put our mental image together, deriving part of it from one quarter, part from another.

11. ὁ δεσμός] Elias is, no doubt, right in understanding the bond which binds the soul to the body. Cp. iii 8.

12. φαντασθῇ πλέον] Cp. ii 17.

13. ἵνδαλμα] Cp. ii 20.

14. Two names come nearest to expressing His nature, I AM, and GOD. Of these, however, God, and Lord also, is after all a relative term. I AM is a less inadequate name, because it is positive and absolute.

15. ἐκ τῶν ἡμ. ἐφικτῶν] sc. ὀνομάτων.

ὁ θεός, μᾶλλον πως τῆς οὐσίας ὀνόματα· καὶ τούτων
 μᾶλλον ὁ ὢν· οὐ μόνον ὅτι τῷ Μωυσεῖ χρηματίζων ἐπὶ
 τοῦ ὄρους, καὶ τὴν κλήσιν ἀπαιτούμενος, ἢ τίς ποτε εἶη,
 τοῦτο προσεῖπεν ἑαυτόν, 'Ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με, τῷ λαῷ
 5 κελεύσας εἰπεῖν· ἀλλ' ὅτι καὶ κυριωτέραν ταύτην εὐρί-
 σκομεν. ἡ μὲν γὰρ τοῦ θεοῦ, κἂν ἀπὸ τοῦ θέειν, ἢ αἶθειν,
 ἡτυμολόγηται τοῖς περὶ ταῦτα κομψοῖς, διὰ τὸ ἀεικίνητον
 καὶ δαπανητικὸν τῶν μοχθηρῶν ἔξεων,—καὶ γὰρ πῦρ κατα-
 αλίσκον ἐντεῦθεν λέγεται,—ἀλλ' οὖν τῶν πρὸς τι λεγομένων
 10 ἐστί, καὶ οὐκ ἄφетος· ὥσπερ καὶ ἡ Κύριος φωνή, ὄνομα
 εἶναι θεοῦ καὶ αὐτὴ λεγομένη· 'Εγὼ γάρ, φησι, κύριος ὁ
 θεός σου· τοῦτό μου ἐστιν ὄνομα. καί, Κύριος ὄνομα
 αὐτῷ. ἡμεῖς δὲ φύσιν ἐπιζητούμεν, ἢ τὸ εἶναι καθ' ἑαυτό,
 καὶ οὐκ ἄλλῳ συνδεδεμένον· τὸ δὲ ὄν ἴδιον ὄντως θεοῦ,

28. 3 ἡ εἰ 'unus Reg.' || 11 αὐτῇ] αἰτῇ ac || 12 μου] μοι b 'Reg.
 Cyp.' || 13 ἡ ἴ || 14 ἀλλῷ] ἀλλο af || οὐ] ὡν b

1. τῆς οὐσίας] as contrasted with
 τῆς ἐξουσίας etc. § 19.

2. χρηματίζων] 'dealing with';
 or perh. 'delivering His oracles to.'
 Cp. Or. xxxviii 7.

4. ὁ ὢν ἀπέστ. με] Ex. iii 14.

5. κυριωτέραν] The word is used
 in the sense of 'proper,' 'literally
 correct,' as distinguished from τρο-
 πικός. Cp. κυρίως in iii 14.

6. ἀπὸ τοῦ θ. ἢ αἰθ.] The first
 is Plato's etymology (*Crat.* 397 C).
 It is not known whence Gr. took
 the second. The tract *de Defini-
 tionibus*, printed among the works
 of Athanasius from which it is
 quoted by Suicer, is of later date.

8. δαπανητικόν] Cp. § 6.

10. πῦρ κατααλ.] Heb. xii 29;
 Deut. iv 24.

9. ἀλλ' ὅν τῶν πρὸς τι λ. εἰ] 'is
 nevertheless a relative word, not an
 absolute one.' Cp. iii 12.

11. ἐγὼ γάρ... ὄνομα] A combina-
 tion of Ex. xx 2 and Is. xlii 8.

13. κύριος ὄν. αὐτῷ] Ex. xv 3.

13. φύσιν ἐπιζ. κτλ.] 'are in

quest of a nature (i.e. of a name
 which will properly denote a nature);
 and a nature is a thing apart, not
 dependent upon connexion with some-
 thing else.' Gr. does not in these
 words mean to describe a property
 which distinguishes the divine na-
 ture from others. It is a common
 property of all natures. 'Man,' for
 ex., is not the name of a relation-
 ship, but of a substantive thing;
 while 'husband,' 'slave,' 'Cappa-
 docian,' which express a relation-
 ship, are not the names of a nature.

14. ἴδιον ὄντως θεοῦ] sc. ἐστίν.
 What we are in quest of, we find in
 the name ὁ ὢν; for τὸ ὄν is the
 special property of God, and belongs
 to Him in its entirety, not partially,
 as it does to other beings, who only
 have a share in existence. It is a
 little surprising that Gr. does not
 say τὸ δὲ εἶναι, instead of τὸ δὲ ὄν.
 Perhaps it is because he has used τὸ
 εἶναι immediately before in a some-
 what different sense (viz. of *what* a
 thing is, rather than *that* it is); and

καὶ ὅλον, μήτε τῷ πρὸ αὐτοῦ, μήτε τῷ μετ' αὐτόν, οὐ γὰρ ἦν, ἢ ἔσται, περατούμενον ἢ περικοπτόμενον.

19. Τῶν δ' ἄλλων προσηγοριῶν αἱ μὲν τῆς ἐξουσίας εἰσὶ προφανῶς, αἱ δὲ τῆς οἰκονομίας, καὶ ταύτης διττῆς· τῆς μὲν ὑπὲρ τὸ σῶμα, τῆς δὲ ἐν σώματι· οἶον ὁ μὲν 5 παντοκράτωρ, καὶ ὁ βασιλεὺς, ἢ τῆς δόξης, ἢ τῶν αἰώνων, ἢ τῶν δυνάμεων τοῦ ἀγαπητοῦ, ἢ τῶν βασιλευόντων· καὶ ὁ κύριος, ἢ σαβαώθ, ὅπερ ἐστὶ στρατιῶν, ἢ τῶν δυνάμεων, ἢ τῶν κυριευόντων. ταῦτα μὲν σαφῶς τῆς ἐξουσίας· ὁ δὲ θεός, ἢ τοῦ σώζειν, ἢ ἐκδικήσεων, ἢ εἰρήνης, 10 ἢ δικαιοσύνης, ἢ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, καὶ

1 τω προ] το προ f 19. 7 των δυναμεων] + η ag || 8 η σαβαωθ] om η df

whereas τὸ εἶναι represents existence as a purely conceptual thing, τὸ ὄν represents it as actually existing, and so is better suited to denote the fulness of the divine nature.

1. οὐ γὰρ ἦν, ἢ ἔσται] 'for there never was or will be such a thing.'

2. περικοπτόμενον] The meaning of the verb is illustrated by the subst. *περικοπή*, a passage in a book with its beginning and ending marked.

10. Other titles signify His power, like Almighty, King, Lord; others belong to His revelation of Himself in history, such as God of vengeance, of salvation, of righteousness. All these are common to the Three Persons, each of whom has His special appellation. Those of the Son are as follows.

4. οἰκονομίας] Cp. iii 18. They are 'dispensational' names, whether proper to the 'dispensation' of the Incarnation, or independent of it.

5. ὅλον ὁ μὲν π.] Titles of ἐξουσία: 'the Almighty, and King,—whether of Glory, or of' etc. Παντοκράτωρ, as is evident from the context, is correctly used as= 'Master of all.'

6. τῆς δόξης] Ps. xliii (xliv) 7. *ib.* τῶν αἰώνων] 1 Tim. i 17 (cp. Tobit xiii 6, 10).

7. τῶν δυν. τοῦ ἀγαπ.] Ps. lxxvii 13 (lxxviii 12) ὁ βασιλεὺς τῶν δυνάμεων τοῦ ἀγαπητοῦ, τοῦ ἀγαπητοῦ. The reading ἢ τοῦ ἀγαπητοῦ in the mss. of Gr. may be a trace of a longer reading τῶν δυνάμεων τοῦ ἀγαπητοῦ, ἢ τοῦ ἀγαπητοῦ, which would treat the second τοῦ ἀγ. in the Ps. as parallel to τῶν δυν., not to the first τοῦ ἀγ.

ib. τῶν βασιλ.] 1 Tim. vi 15.

8. ὁ κύριος, ἢ σαβαώθ] 'and the Lord, of Sabaoth, i.e. of Hosts, or of' etc. Σαβαώθ is used about fifty times in Isaiah (LXX.), four times in 1 Kings (1 Sam.), and once in Zech.; cp. Rom. ix 29, James v 4.

ib. ἢ τῶν δυν.] Ps. xxiii (xxiv) 10. The art. shows that Gr. is not offering δυν. as an alternative translation of σαβαώθ, but as a fresh title, depending directly upon κύριος. Needless to say that κ. τ. δυν. (and παντοκράτωρ) represent the same Heb. as κ. σαβαώθ.

9. τῶν κυρ.] 1 Tim. vi 15.

10. ὁ δὲ θεός, ἢ τοῦ σ.] Ps. lxxvii 21 (lxxviii 20). These are titles of 'dispensation.'

ib. ἐκδικήσεων] Ps. xciii (xciv) 1.

ib. εἰρήνης] Rom. xv 33 etc.

11. δικαιοσύνης] Mal. ii 17, cp. Ps. iv 1.

ib. ἢ Ἀβραὰμ κτλ.] Ex. iii 6.

παντὸς Ἰσραὴλ τοῦ πνευματικοῦ καὶ ὁρῶντος θεόν· ταῦτα δὲ τῆς οἰκονομίας. ἐπειδὴ γὰρ τρισὶ τούτοις διοικούμεθα, δέει τε τιμωρίας, καὶ σωτηρίας ἐλπίδι, πρὸς δὲ καὶ δόξης, καὶ ἀσκήσει τῶν ἀρετῶν, ἐξ ὧν ταῦτα· τὸ μὲν τῶν ἐκδική-
 5 σεων ὄνομα οἰκονομεῖ τὸν φόβον· τὸ δὲ τῶν σωτηρίων τὴν ἐλπίδα· τὸ δὲ τῶν ἀρετῶν τὴν ἀσκησιν· ἵν' ὡς τὸν θεὸν ἐν ἑαυτῷ φέρων ὁ τούτων τι κατορθῶν μᾶλλον ἐπείγῃται πρὸς τὸ τέλειον, καὶ τὴν ἐξ ἀρετῶν οἰκείωσιν. ταῦτα μὲν οὖν ἔτι κοινὰ θεότητος τὰ ὀνόματα. ἴδιον δὲ τοῦ μὲν
 10 ἀνάρχου, πατὴρ· τοῦ δὲ ἀνάρχως γεννηθέντος, υἱός· τοῦ δὲ ἀγεννήτως προελθόντος, ἡ προιόντος, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. ἀλλ' ἐπὶ τὰς τοῦ υἱοῦ κλήσεις ἔλθωμεν, ὅπερ ὠρμήθη λέγειν ὁ λόγος.

20. Δοκεῖ γάρ μοι λέγεσθαι υἱὸς μὲν, ὅτι ταυτόν ἐστι

1 θεον]+και b || 2 επειδη] επει b || 9 ομ ουν b

1. παντὸς Ἰσραὴλ] Ps. lxvii 9, 36 (lxviii 8, 35). The epithets are Gr.'s own addition, intended to interpret the phrase. Ὁρῶντος θεόν seems to be introduced in ref. to the circumstances in which Jacob's name was changed (Gen. xxxii 30).

2. τρισὶ τούτοις] The three things are (1) fear of punishment, (2) hope of salvation and of glory, (3) practice of virtues. It might seem a more logical classification to make the third the 'hope of glory,' the 'practice of virtues' being added to shew how the motives which Gr. has mentioned act. But this is forbidden by the τὸ δὲ τῶν ἀρετῶν below. Διοικούμεθα therefore is used in a somewhat different sense with ἀσκήσει from what it is with δέει καὶ ἐλπίδι. We are governed by two great prevailing motives, and on one great moral principle.

4. ἀσκ. τῶν ἀρ. ἐξ ὧν τ.] 'the practice of the virtues which result in these.' Ταῦτα sc. σωτηρία καὶ δόξα.

5. τῶν σωτηρίων] Ps. xxvii

(xxviii) 8, lxvii 20 (lxviii 19), lxxviii 5 (lxxv 4). It is prob. the plur. of σωτήριον, and not to be written σωτηριῶν.

6. τῶν ἀρετῶν] sc. δικαιοσύνης, εἰρήνης.

ιβ. ἵν' ὡς τὸν θεόν κτλ.] A comparison of what is said of Enos in ii 18 would suggest that τούτων τι means the φόβος and the ἐλπίς. A man who carries within him the presence of the God of vengeance and of salvation, and thus attains to some measure of fear and hope, is spurred on to seek moral perfection and the kinship with God which comes of it. This gives more point to the sentence than if ἀσκήσις itself is included in τούτων τι.

8. οἰκείωσιν] Cp. ii 17 τῷ οἰκείῳ.

9. ἔτι] 'so far.'

13. ὠρμήθη λέγειν] 'meant at the outset to say.' Cp. ii 11.

20. He is the Son, Only begotten, Word, Wisdom, Power, Truth, Image, Light, Life, Righteousness, Sanctification, Redemption, Resurrection.

τῷ πατρὶ κατ' οὐσίαν· καὶ οὐκ ἐκεῖνο μόνον, ἀλλὰ καὶ κεῖθεν. μονογενὴς δέ, οὐχ ὅτι μόνος ἐκ μόνου καὶ μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ μονοτρόπως, οὐχ ὡς τὰ σώματα. λόγος δέ, ὅτι οὕτως ἔχει πρὸς τὸν πατέρα, ὡς πρὸς νοῦν λόγος· οὐ μόνον διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφές, καὶ τὸ 5 ἐξαγγελτικόν. τάχα δ' ἂν εἴποι τις, ὅτι καὶ ὡς ὅρος πρὸς τὸ ὀριζόμενον, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο λέγεται λόγος. ὁ γὰρ νενοηκώς, φησι, τὸν υἱόν, τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ ἑωρακώς, νενόηκε τὸν πατέρα· καὶ σύντομος ἀπόδειξις καὶ ῥαδία τῆς τοῦ πατρὸς φύσεως ὁ υἱός. γέννημα γὰρ ἅπαν τοῦ 10 γεγεννηκότος σιωπῶν λόγος. εἰ δὲ καὶ διὰ τὸ ἐνυπάρχειν τοῖς οὐσι λέγοι τις, οὐχ ἁμαρτήσεται τοῦ λόγου. τί γὰρ ἐστίν, ὃ μὴ λόγῳ συνέστηκεν; σοφία δέ, ὡς ἐπιστήμη θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. πῶς γὰρ οἷόν τε τὸν πεποιηκότα τοὺς λόγους ἀγνοεῖν ὃν πεποίηκεν; δύνα- 15 μιν δέ, ὡς συντηρητικὸς τῶν γενομένων, καὶ τὴν τοῦ συνέχεσθαι ταῦτα χορηγῶν δύναμιν. ἀλήθεια δέ, ὡς ἔν, οὐ πολλὰ τῇ φύσει· τὸ μὲν γὰρ ἀληθὲς ἔν, τὸ δὲ ψεύδος πολυσχιδές· καὶ ὡς καθαρὰ τοῦ πατρὸς σφραγίς, καὶ χαρακτήρ ἀψευδέστατος. εἰκὼν δέ, ὡς ὁμοούσιον, καὶ 20

20. 2 μωνον] μωνος c² || 13 συνεστηκεν] συνεστη και c

1. ἐκεῖνο] sc. ὅπερ ὁ πατήρ. Κά-
κειθεν, sc. ἐκ τοῦ πατρὸς.

ib. μόνον] 'nothing but a Son.'
Cp. iii 5.

3. μονοτρόπως] 'by a single pro-
cess,' as distinguished from corporeal
births, to which various processes
contribute through a long space of
time. Cp. iii 4.

4. πρὸς νοῦν λόγος] 'His rela-
tion to the Father is that of word to
mind.'

ib. διὰ τὸ ἀπαθὲς] i.e. to indicate
that when He is called Son, there
is nothing of 'passion' in His gene-
ration. The title of 'Word' does
more than this; it indicates the
abiding connexion between the
Word and God,—for mind and

word are inseparable,—and also the
fact that He gives expression to the
mind of God.

6. ὅρος] 'definition, for λόγος is
used in this sense also.' Cp. Or.
xxviii 13 ὁ τοῦ πατρὸς ὅρος καὶ
λόγος.

7. ὁ γὰρ νεν...ἑωρακώς] John xiv
9.

13. λόγῳ συνέστηκεν] Here λόγος
takes a fresh shade of meaning, that
of 'law' or principle; as in τοῦ
λόγου ἀγνοεῖν immediately below.

15. δύναμις] 1 Cor. i 24, where
it occurs in conjunction with σοφία.

17. ἀλήθεια] John xiv 6.

19. σφραγίς] Cp. iii 17.

20. χαρακτήρ] Heb. i 3.

ib. εἰκὼν] 2 Cor. iv 4, Col. i 15.

ὅτι τοῦτο ἐκείθεν, ἀλλ' οὐκ ἐκ τούτου πατήρ. αὕτη γὰρ
 εἰκόνας φύσις, μίμημα εἶναι τοῦ ἀρχετύπου, καὶ οὐ λέγεται·
 πλὴν ὅτι καὶ πλείον ἐνταῦθα. ἐκεῖ μὲν γὰρ ἀκίνητος
 κινουμένον· ἐνταῦθα δὲ ζώντος καὶ ζῶσα, καὶ πλείον
 5 ἔχουσα τὸ ἀπαράλλακτον, ἢ τοῦ Ἀδὰμ ὁ Σῆθ, καὶ τοῦ
 γεννῶντος παντὸς τὸ γεννώμενον. τοιαύτη γὰρ ἡ τῶν
 ἀπλῶν φύσις, μὴ τῷ μὲν εἰκέναι, τῷ δὲ ἀπεικέναι, ἀλλ'
 ὅλον ὅλου τύπον εἶναι, καὶ ταῦτόν μᾶλλον, ἢ ἀφομοίωμα.
 φῶς δέ, ὡς λαμπρότης ψυχῶν καὶ λόγῳ καὶ βίῳ καθαίρο-
 10 μένων. εἰ γὰρ σκότος ἡ ἄγνοια καὶ ἡ ἁμαρτία, φῶς ἂν εἴη
 ἡ γνῶσις, καὶ βίος ὁ ἔνθεος. ζωὴ δέ, ὅτι φῶς, καὶ πάσης
 λογικῆς φύσεως σύστασις καὶ οὐσίωσις. ἐν αὐτῷ γὰρ
 ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμέν, κατὰ τὴν διπλὴν τοῦ
 ἐμφυσήματος δύναμιν, καὶ πνοὴν ἐκείθεν ἐμφυσώμενοι
 15 πάντες, καὶ πνεῦμα ἅγιον ὅσοι χωρητικοί, καὶ τοσοῦτον,

3 ἀκίνητος κινουμένον ἐνταῦθα] ἀκίνητως νοουμένου ἐκεῖ b || 7 τῷ μὲν...τῷ
 δε] το μὲν...το δε c || 11 βίος] ο βίος f 'plures Reg. et Colb.' || οτι] + και c ||
 14 om ἐκείθεν aceg

1. τοῦτο] instead of οὗτος.

2. καὶ οὐ λέγεται] 'and of the thing whose image it is called'; or perh. by 'Attic attraction,' 'and of the thing which it is called.'

3. ἐκεῖ] in the case of the material image; ἐνταῦθα, in the case of the Son. Κινουμένου suggests that Gr. understood εἰκῶν to apply only to pictures or effigies of persons.

5. τὸ ἀπαράλλακτον] Παράλλαγή would express the slight variations that occur in all cases of human copying, or in the course of generations. There is 'less' of such variation in the Son's representation of His Father, than there was when Adam begat Seth κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ (Gen. v 3). By 'less' Gr. of course means that there is none.

6. τῶν ἀπλῶν] such as God's.

7. τῷ μὲν...τῷ δε] not here the dative of comparison, but 'in this

particular, and in that.'

8. ταῦτόν μ. ἢ ἀφομ.] 'identical rather than like.'

9. φῶς] John i 9 etc.

ib. λόγῳ] Gr. seems to mean rather the reasoning mind, which takes account of truth, than speech; 'cleansed in mind and life.' This is shewn by the parallels ἄγνοια, γνῶσις, which follow.

11. ζωὴ] John xi 25 etc. He is Life, just because, as has been shewn, He is Light.

12. οὐσίῳσις] 'the giving of being.' He is that by virtue of which all reasonable creatures have permanence and substantive existence.

ib. ἐν αὐτῷ γάρ] Acts xvii 28. The words are not said of the Son.

14. καὶ πνοήν...καὶ πν. ἀγ.] Gen. ii 7, John xx 22. Ἐκείθεν in the same way as at the beginning of the §. All of us have received from Him the 'breath of life'; as many

καθ' ὅσον ἂν τὸ στόμα τῆς διανοίας ἀνοίξωμεν. δικαιοσύνη δέ, ὅτι τοῦ πρὸς ἀξίαν διαιρέτης, καὶ διαιτῶν δικαίως τοῖς ὑπὸ νόμον καὶ τοῖς ὑπὸ χάριν, ψυχῇ καὶ σώματι, ὥστε τὸ μὲν ἄρχειν, τὸ δὲ ἄρχεσθαι, καὶ τὴν ἡγεμονίαν ἔχειν τὸ κρεῖττον κατὰ τοῦ χείρονος, ὡς μὴ τὸ χεῖρον 5 ἐπανίστασθαι τῷ βελτίονι. ἁγιασμός δέ, ὡς καθαρότης, ἵνα χωρήται τὸ καθαρὸν καθαρότητι. ἀπολύτρωσις δέ, ὡς ἐλευθερών ἡμᾶς ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας κατεχομέους, καὶ λύτρον ἑαυτὸν ἀντιδιδόνς ἡμῶν τῆς οἰκουμένης καθάρσιον. ἀνίστασις δέ, ὡς ἐντεῦθεν ἡμᾶς ἀπαισιτίας, καὶ πρὸς τὴν 10 ζωὴν ἐπανάγων νεκρωμένους ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας.

21. Ταῦτα μὲν οὖν ἔτι κοινὰ τοῦ τε ὑπὲρ ἡμᾶς καὶ

4 το μεν...το δε] τω μεν...τω δε f || 10 ἀπαισιτίας ἡμᾶς ace || ἀπαισιτίας] ἀπαισιτων bf 'tres Reg.' || 11 ἀμαρτίας] γενεως b

as are capable of it have received the Holy Spirit, in measure proportioned to our receptivity.

1. τὸ στόμα] Ps. cxviii (cxix) 131. Cp. ii 6.

ιδ. δικαιοσύνη] 1 Cor. i 30. Gr. does not see in the passage any ref. to justification. Christ is 'righteousness' inasmuch as He awards in all cases what is meet and right. As examples of such award, He mentions the judging justly between those under the law and those under grace, and between soul and body. Διαιτῶν with the dat. is 'to arbitrate for or between.' By arbitrating between those under law and grace respectively, Gr. prob. meant that in the final settlement of rewards and punishments account will be taken of the opportunities which each man has enjoyed in life.

3. ψυχῇ κ. σώματι] Cp. i 7.

6. ἁγιασμός] 1 Cor. i 30. As being Himself all purity, He cannot but sanctify those to whom He comes, in order that that which is pure, i.e. the revelation of God, may be received by purity, i.e. by souls which are characterized by it.

7. ἀπολύτρωσις] 1 Cor. i 30.

9. λύτρον] Mark x 45; cp. 1 Tim. ii 6.

ιδ. τῆς οἰκ. καθ.] 'sufficient to cleanse the world.'

10. ἀνίστασις] John xi 25. 'Ἐντεῦθεν' = 'from this world.' Gr. does not seem to intend ἐντ. ἡμ. ἀπαισιτίας to refer to the bodily resurrection, but to the spiritual and moral resurrection of which the next clause speaks.

21. The foregoing belong to Him both as God and as Man; the following belong to Him as incarnate:—Man, Son of Man, Christ, Way, Door, Shepherd, Sheep, Lamb, High Priest, Melchizedek. He must be thought of as God and Man.—as God unchanged in assuming the manhood.

12. ἔτι] as in § 19; 'thus far.'

ιδ. τοῦ τε ὑπὲρ ἡμ.] It would be quite in keeping with Gr.'s usage to make the τοῦ masc., 'Him who is above us and Him who came to be what He is for our sakes'; cp. § 7. But perhaps we may give Gr. the benefit of the doubt and take the word as neut., as it is below.

τοῦ οἱ ἡμᾶς. ἃ δὲ ἰδίως ἡμέτερα καὶ τῆς ἐντεῦθεν προσ-
λήψεως· ἄνθρωπος μὲν, οὐχ ἵνα χωρηθῇ μόνον διὰ
σώματος σώμασιν, ἀλλως οὐκ ἂν χωρηθεῖς διὰ τὸ τῆς
φύσεως ἁληπτον· ἀλλ' ἵνα καὶ ἀγιασῇ δι' ἑαυτοῦ τὸν
5 ἄνθρωπον, ὥσπερ ζύμη γενόμενος τῷ παντὶ φυράματι, καὶ
πρὸς ἑαυτὸν ἐνώσας τὸ κατακριθὲν ὅλον λύση τοῦ κατα-
κρίματος, πάντα ὑπὲρ πάντων γενόμενος, ὅσα ἡμεῖς, πλήν
τῆς ἁμαρτίας, σῶμα, ψυχὴ, νοῦς, δι' ὅσων ὁ θάνατος· τὸ
κοινὸν ἐκ τούτων, ἄνθρωπος, θεὸς ὁρώμενος, διὰ τὸ νοοῦ-
10 μενον. υἱὸς δὲ ἀνθρώπου, καὶ διὰ τὸν Ἀδάμ, καὶ διὰ τὴν
παρθένον, ἐξ ὧν ἐγένετο· τοῦ μὲν, ὡς προπάτορος, τῆς δέ.
ὡς μητρός, νόμῳ καὶ οὐ νόμῳ γεννήσεως. Χριστὸς δέ, διὰ
τὴν θεότητα· χρίσις γὰρ αὕτη τῆς ἀνθρωπότητος, οὐκ
ἐνεργεία κατὰ τοὺς ἄλλους χριστοὺς ἀγιαζουσα, παρουσία
15 δὲ ὅλου τοῦ χρίουτος· ἧς ἔργον ἄνθρωπον ἀκοῦσαι τὸ
χρίον, καὶ ποιῆσαι θεὸν τὸ χριόμενον. ὁδὸς δέ, ὡς δι'
ἑαυτοῦ φέρων ἡμᾶς. θύρα δέ, ὡς εἰσαγωγεύς. ποιμὴν

21. 1 δι' ημας] καθ' ημας 'Reg. Cypri.' || 6 τω κατακριθεν α || 8 ὅσων]
οσον ef || ο θανατος] οτι ο ε || 9 το νοουμενον] τον νοουμενον ac

1. ἃ δέ] The antec. is ἄνθρω-
πος, υἱὸς ἀνθρ., etc.

2. ἄνθρωπος] John viii 40 etc.
He is Man, 'not only that by means
of the body He might come within the
compass of bodily creatures, which
would otherwise have been impossible
because His nature could not be ap-
prehended.'

5. ζύμη] 1 Cor. v 6.

8. δι' ὅσων ὁ θάνατος] 'all that
death comes through'; cp. i 7.

9. θεὸς ὁρ. διὰ τὸ ν.] 'God in
visible form, by reason of that in
Him which was invisible.'

12. νόμῳ, καὶ οὐ νόμῳ, γ.] 'by,
and yet not by, the law of birth (or
generation)'; as born by natural
descent from Adam, and by natural
birth from His Mother, though His
conception was miraculous.

13. χρίσις γὰρ αὕτη] repeated
from § 2.

id. οὐκ ἐνεργεία] In the case of
other 'anointed' ones the Godhead
sanctifies them by exerting energy
upon them; but in the case of
Christ's humanity the sanctification
was due to the indwelling of the
entire power which sanctifies. The
effect of this is that that anointing
power in Him bears the name of
God, while that which it anoints is
raised to Godhead. In this state-
ment we have the converse of that
inexactness which has been referred
to above. It is not really τὸ χρίον,
strictly speaking, which is called
man, but ὁ χρίων.

16. ὁδοῖς] John xiv 6.

17. θύρα] John x 9.

id. ποιμὴν] John x 11.

δέ, ὡς εἰς τόπον χλόης κατασκηνῶν, καὶ ἐκτρέφων ἐπὶ
 ὕδατος ἀναπαύσεως, καὶ ἐντεῦθεν ὁδηγῶν, καὶ προπολεμῶν
 κατὰ τῶν θηρίων· τὸ πλανώμενον ἐπιστρέφων, τὸ ἀπολω-
 λὸς ἐπανάγων, τὸ συντετριμμένον καταδεσμῶν, τὸ ἰσχυρὸν
 φυλάσσων, καὶ πρὸς τὴν ἐκεῖθεν μάνδραν συνάγων λόγοις 5
 ποιμαντικῆς ἐπιστήμης. πρόβατον δέ, ὡς σφάγιον·
 ἄμνός δέ, ὡς τέλειον. ἀρχιερεὺς δέ, ὡς προσαγωγεύς.
 Μελχισεδέκ δέ, ὡς ἀμήτωρ τὸ ὑπὲρ ἡμᾶς, καὶ ἀπάτωρ τὸ
 καθ' ἡμᾶς· καὶ ὡς ἀγενεαλόγητος τὸ ἄνω· Τὴν γὰρ γενεὰν
 αὐτοῦ, φησί, τίς διηγῆσεται; καὶ ὡς βασιλεὺς Σαλήμ, 10
 εἰρήνη δὲ τοῦτο, καὶ ὡς βασιλεὺς δικαιοσύνης, καὶ ὡς
 ἀποδεκατῶν πατριάρχας κατὰ τῶν πονηρῶν δυνάμεων
 ἀριστεύοντας. ἔχεις τὰς τοῦ υἱοῦ προσηγορίας. βάδιζε
 δι' αὐτῶν, ὅσαι τε ὑψηλαί, θεικῶς, καὶ ὅσαι σωματικαί,
 συμπαθῶς· μᾶλλον δὲ ὅλον θεικῶς, ἵνα γένῃ θεὸς κάτωθεν 15
 ἀνελθών, διὰ τὸν κατελθόντα δι' ἡμᾶς ἄνωθεν. ἐπὶ πᾶσι,
 καὶ πρὸ πάντων, ἐκείνο τήρει, καὶ οὐκ ἂν σφαλείης ἐν τοῖς

7 αμνος] αμνον f || 8 μελχ. δε] om δε e

1. *εἰς τ. χλόης... ὁδηγῶν*] Ps. xxii (xxiii) 2, 3. 'Ἐντεῦθεν, from earth to heaven; or perh. it is used in contrast to ἐκεῖθεν below, and means 'here.'

3. *τὸ πλανώμενον... φυλάσσων*] Ez. xxiv 16.

6. *πρόβατον... ἄμνός*] Is. liii 7. The word τέλειον (not τέλειος) is evidently used in its Homeric sense, 'a thing without blemish.' Possibly the neut. is used to make the word agree with σφάγιον.

8. *Μελχισεδέκ*] Heb. vii 1 foll.

9. *ἀγεν. τὸ ἄνω*] in His divine nature.

10. *τίς διηγ.*] Is. liii 8.

12. *κατὰ τῶν π. 8. ἀρ.*] in reference to Abram's triumph over the four kings.

14. *θεικῶς*] as is befitting to God.

17. *ἐκείνο*] viz. the text 'Ἰησοῦς Χ.

κτλ.; Heb. xiii 8. Gr. ends with something of a 'riddle,' in order to fix his teaching in the memory. The words from 'Ἰησοῦς to σωματικῶς form the subject; ὁ αὐτὸς πν. is the predicate. The interpr. which Gr. has just put upon the title Χριστός must be borne in mind. He seems to take χθ. κ. σημ. closely together, in the sense of 'recently,' 'during these last few days,'—not, of course, like *πρόην τε καὶ χθές*, excluding the present, but including it. With σωματικῶς cp. Col. ii 9; the adverbs have no verbs to qualify, unless ὡν or ὑπάρχων be supplied. For πνευματικῶς = νοουμένως see Westcott on Heb. ix 14. The sentence is therefore: 'Jesus, anointed with the whole indwelling Godhead, who now for a few days has been in bodily form, is, considered according to the inward

ὑψηλοτέροις ἢ ταπεινοτέροις ὀνόμασιν· Ἰησοῦς Χριστός,
 χθὲς καὶ σήμερον σαματικῶς, ὁ αὐτὸς πνευματικῶς, καὶ
 εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

3 αἰωνας]+των αἰωνων df

principle of His being, the same before His incarnation, and will be
 unchanged personality that He was to for ever.

ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

1. Ὁ μὲν δὴ περὶ τοῦ υἱοῦ λόγος τοιοῦτος· καὶ οὕτω διαπέφευγε τοὺς λιθάζοντας, διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν. ὁ λόγος γὰρ οὐ λιθάζεται, λιθοβολεῖ δέ, ὅταν ἐθέλῃ, καὶ σφενδονᾷ θηρία, λόγους κακῶς τῷ ὄρει προσβαίνοντας. τί δ' ἂν εἴποις, φασί, περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος; 5 πόθεν ἡμῖν ἐπεισάγεις ξένον θεὸν καὶ ἄγραφον; τοῦτο ἤδη καὶ οἱ περὶ τὸν υἱὸν μετριάζοντες. ὅπερ γὰρ ἐπὶ τῶν ὁδῶν εὔρεῖν ἐστὶ καὶ τῶν ποταμῶν, σχίζονται τε ἀπ' ἀλλήλων, καὶ εἰς ἀλλήλα συνάγονται· τοῦτο κάνταῦθα συμβαίνει διὰ τὸν πλοῦτον τῆς ἀσεβείας, καὶ τοὺς τὰ ἄλλα διεστῶτας 10 ἐν ἄλλοις συμφέρεσθαι, ὥστε μηδὲ γινώσκειν καθαρῶς δύνασθαι τὸ συμφέρον ἢ τὸ μαχόμενον.

Desunt omnia in a usque ad c. 6 medium

1. 1 τοιούτος] τοσούτος be 'Or. 1' || 2 om διελθων δια μεσου αυτων d || 6 επεισαξεις d

1. *So the Son has escaped your stoning; but even among those who shrink from extremes in their opposition to the Son, there are some who think there is no scriptural authority for calling the Holy Spirit God. They part company with the extreme men, and then rejoin them, like roads or rivers that divide and then meet again.*

2. διελθὼν διὰ μ.] St John viii 59. This ref. should be added to those given by Tischendorf *in loco*.

3. λιθοβολεῖ] cp. ii 2.

6. ἄγραφον] i.e. not so called in Scripture.

7. περὶ τ. υἱ. μετριάζοντες] Ath. ad Serap. i 11 makes the same complaint: ἐξεληθόντων μὲν τινῶν ἀπὸ τῶν Ἀρειανῶν διὰ τὴν κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ βλασφημίαν, φρονούντων δὲ κατὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος. See Swete in *Dict. Chr. Biogr.*, s.v. 'Holy Ghost,' p. 121, 122.

id. ἐπὶ τῶν ὁδῶν εὐρ. ε.] Roads and rivers sometimes divide, and then the divergent portions meet again lower down. So here, people differ on most points but agree on others, so that you never can be sure where they agree and where they are at issue.

2. Ἐχει μὲν οὖν τι καὶ δυσχερὲς ὁ περὶ τοῦ πνεύματος λόγος, οὐ μόνον ὅτι ἐν τοῖς περὶ τοῦ υἱοῦ λόγοις ἀποκαμόντες οἱ ἄνθρωποι θερμότερον τῷ πνεύματι προσπαλαίουσιν· χρή γάρ τι πάντως αὐτοὺς ἀσεβεῖν, ἢ οὐδὲ 5 βιωτός ἐστιν αὐτοῖς ὁ βίος· ἀλλ' ὅτι καὶ ἡμεῖς τῷ πλήθει τῶν ζητημάτων ἀποκναισθέντες ταὐτὸ πάσχομεν τοῖς κακοσίτοις, οἱ ἐπειδὰν πρὸς τι τῶν βρωμάτων ἀηδισθῶσι, πρὸς πάντα λόγον ὁμοίως, ὥσπερ ἐκείνοι πρὸς τροφήν, δυσχεραίνουмен. ὅμως διδότη τὸ πνεῦμα, καὶ ὁ λόγος 10 δραμεῖται, καὶ ὁ θεὸς δοξασθήσεται. τὸ μὲν οὖν ἐπιμελῶς ἐξετάζειν καὶ διαιρεῖσθαι, ποσαχῶς ἢ τὸ πνεῦμα ἢ τὸ ἅγιον παρὰ τῇ θείᾳ γραφῇ νοεῖται καὶ λέγεται, μετὰ τῶν προσφόρων τῇ θεωρίᾳ μαρτυριῶν, καὶ ὃ τι παρὰ ταῦτα

2. 2 του υιου] om του cd || 3 om οι e || 5 αυτοις εστιν ce || 7 βρωματων] ζητηματων b

2. *The enquiry about the Holy Ghost is difficult. Controversialists defeated over the Son attack the Holy Ghost the more eagerly. Good Christians, sick of argument, wish the enquiry left alone. But we must try. I shall not discuss the meaning of 'holy' and of 'Spirit,' or of the two words together. That has been done by others.*

3. οἱ ἄνθρωποι] The clause *χρή γάρ τι κτλ.*, as well as the opposed *ἀλλ' ὅτι καὶ ἡμεῖς*, shows that Gr. does not mean 'men,' including good Christians who dislike controversy, but 'the men,' i.e. his opponents. Their very failure, and the exhaustion of their arguments about the Son (*ἀποκαμόντες*), make them the more keen in their attack upon the Spirit.

6. ἀποκναισθέντες] Cp. i 2.

7. κακοσίτοις] 'squeamish about their diet.'

id. οἱ ἐπειδὰν κτλ.] The MSS. appear to give no sign of any other reading, but the grammar is in hopeless confusion. The simplest remedy would be to strike out *οἱ* before

ἐπειδὰν, and to insert it before *πρὸς πάντα*. Otherwise we must suppose that some words have fallen out after *ἀηδισθῶσι*, such as *πάντα ἀποστρέφονται*, followed by *ἡμεῖς οὖν* to begin a new sentence. The required sense is plain, though it cannot be got out of the present text: that as people of delicate stomach, who have had something offered them which they dislike, turn against food in general, so we, disgusted with the Eunomian arguments about the Son, are disinclined to listen to arguments of any kind about the Spirit, or indeed on any religious subject.

9. ὁ λόγος δραμεῖται] 2 Thess. iii 1. As, however, ὁ λόγος is here 'the argument,' and not directly 'the word of God,' Gr. shrinks from making *it* the subject of *δοξασθήσεται*, as in St Paul.

11. ποσαχῶς] in how many different senses the words *πνεῦμα* and *ἅγιος* are used in Scripture.

13. μαρτυριῶν] 'the texts that bear upon the investigation.'

ιδιοτρόπως τὸ ἐξ ἁμφοῖν συνημμένον, λέγω δὲ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐτέροις παρήσομεν, οἱ καὶ ἑαυτοῖς καὶ ἡμῖν ταῦτα πεφιλοσοφήκασιν, ἐπεὶ καὶ ἡμεῖς ταῦτα ἐκείνοις. αὐτοὶ δὲ πρὸς τὰ ἐξῆς τοῦ λόγου τρεψόμεθα.

3. Οἱ μὲν οὖν, ὡς ξένον τινὰ θεὸν καὶ παρέγγραπτον 5 εἰσαγόντων ἡμῶν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, δυσχεραίνοντες, καὶ σφόδρα προπολεμοῦντες τοῦ γράμματος, ἴστωσαν ἐκεῖ φοβούμενοι φόβον, οὐ μὴ ἔστι φόβος, καὶ σαφῶς γινωσκέτωσαν ὅτι ἔνδυμα τῆς ἀσεβείας ἐστὶν αὐτοῖς ἡ φιλία τοῦ γράμματος, ὡς δειχθήσεται μικρὸν ὕστερον, ἐπειδὴν 10 τὰς ἐνστάσεις αὐτῶν εἰς δύναμιν διελέγξωμεν. ἡμεῖς δὲ τοσοῦτον θαρροῦμεν τῇ θεότητι τοῦ πνεύματος, ὃ πρεσβεύομεν, ὥστε καὶ τῆς θεολογίας ἐντεῦθεν ἀρξόμεθα, τὰς αὐτὰς τῇ τριάδι φωνὰς ἐφαρμόζοντες, καὶ τισι δοκῇ

2 ταυτα...ταυτα] ταῦτά...ταῦτά ceg || 4 τρεψόμεθα eg 3. 5 θεον τινά b || 12 ο] ω 'Reg. a, Or. i'

3. ἐπεὶ καὶ ἡμεῖς] The use of ἐπεὶ, where perh. we might have expected ὡς, seems to be in favour of the reading ταῦτά, which would thus be taken to mean, 'since we agree with them.' But the mss. are not of very great value in matters of this kind (and it must be remembered that the principal ms. fails us at this point); and it would be difficult to supply a verb that would suit ταῦτά, which the obvious φιλοσοφούμεν would not do. 'Bῆεῖ will therefore indicate that the proposed division of labour is a fair one: the ἑτεροι (by whom Gr. prob. means, not Basil, but students who were still living to profit by his labours), have worked at that particular study for our advantage as well as their own, and we will leave it to them, since we are labouring at this other for theirs as well as ours.

3. Zeal for the letter of Scripture is sometimes a cloak for sinful unbelief. My confidence in the God-

head of the Holy Ghost is absolute. He is the Light that lighteneth every man, equally with the Father and the Son. I will fearlessly proclaim Him.

5. παρέγγραπτον] wrongly entered on the list; cp. iii 18.

7. προπολεμοῦντες τ. γρ.] Gr. will not say τῆς γραφῆς; cp. iv 1 οἱ τοῦ γράμματος ἱεροσυνλοι.

10. ἐκεῖ φοβούμενοι φ.] Ps. lii 6 (liii 5).

11. εἰς δύναμιν] 'to the best of our power.'

12. θαρροῦμεν τῇ θ.] 'have such confidence in,' not merely in the sense of believing that the thing is so, but in that of resting upon it for support.

13. πρεσβεύομεν] 'revere'; cp. i 5.

13. τῆς θεολογίας] 'of our account of the Godhead.' For numerous exx. of the use of the word, see Suicer s.v.

13. ἐντεῦθεν] explained by the clause τὰς αὐτὰς...ἐφαρμόζοντες.

- τολμηρότερον. ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ὁ πατήρ. ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ὁ υἱός. ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ὁ ἄλλος παράκλητος. ἦν, καὶ ἦν, καὶ ἦν· ἀλλ' ἐν ἦν. φῶς, καὶ φῶς, καὶ φῶς· ἀλλ' ἐν φῶς, εἰς θεός. τοῦτό ἐστιν ὃ καὶ Δαβὶδ ἐφαντάσθη πρότερον, λέγων· Ἐν τῷ φωτί σου ὀψόμεθα φῶς. καὶ νῦν ἡμεῖς καὶ τεθεάμεθα καὶ κηρύσσομεν, ἐκ φωτὸς τοῦ
- 10 πατρὸς φῶς καταλαμβάνοντες τὸν υἱὸν ἐν φωτὶ τῷ πνεύματι, σύντομον καὶ ἀπέριπτον τῆς τριάδος θεολογίαν. ὁ ἀθετῶν ἀθετείτω, ὁ ἀνομῶν ἀνομείτω· ἡμεῖς δ' εὐνοήκαμεν, καὶ κηρύσσομεν. ἐπ' ὅρος ὑψηλὸν ἀναβησόμεθα καὶ βοήσομεν, εἰ μὴ κάτωθεν ἀκουοίμεθα. ὑψώσομεν τὸ πνεῦμα,
- 15 οὐ φοβηθησόμεθα. εἰ δὲ καὶ φοβηθησόμεθα, ἡσυχάζοντες; οὐ κηρύσσοντες.

4. Εἰ ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ πατήρ, ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ υἱός.

7 προτερον εφαντασθη dg || 11 θεολογίαν] ομολογίαν b || 13 καὶ κηρυσσομεν] om καὶ f || 15 ησυχασοντες] ησυχασομεν f

1. ἦν τὸ φῶς] John i 9. There is no need to suppose that Gr. intends to make ἦν into a mere copula; 'the true light was the Father.' 'Ὁ πατήρ would more naturally be in apposition to τὸ φῶς.

8. ἐν τῷ φωτί σου] Ps. xxxv 10 (xxxvi 9). Both parts of the verse are frequently quoted by the Fathers as containing the doctrine of the Trinity. For the first half cp. Ambr. de Sp. S. i 15.

9. τεθεάμεθα κτλ.] The passage is influenced by 1 John i 3, 5.

10. ἐκ φωτὸς τοῦ πατρὸς] This is implied in the word 'Thy light'; the Holy Ghost is the Father's light, which implies that the Source from which He proceeds is light also.

12. ὁ ἀθετῶν κτλ.] Is. xxi 2; with possibly a reminiscence of Ez. iii 27.

13. ἐπ' ὅρος ὑψηλὸν κτλ.] Is. xl. 9 ἐπ' ὅρος ὑψ. ἀνάβηθι... ὑψώσῃ, μὴ φοβείσῃ· εἰπὼν... Ἴδου ὁ θεὸς ἡμῶν.

14. εἰ μὴ κάτωθεν ἀκ.] Gr. prob. thinks of his favourite reference to Moses on Sinai, and of the unprepared people who were forbidden to go up with him.

15. εἰ δὲ καὶ φοβ.] 'and if we should be afraid at all, it will be for holding our peace, not for proclaiming Him.'

4. There never was a time when He was not. No one person of the Trinity can be imagined to exist or to have ever existed without the others; for an imperfect Godhead is unthinkable; especially a Godhead without holiness. If He ever began to exist, He is on a level with us. How then could He raise us, as He does, to Godhead?

εἰ ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ υἱός, ἦν ὅτε οὐδὲ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. εἰ τὸ ἐν ἦν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ τὰ τρία. εἰ τὸ ἐν κάτω βάλλεις, τολμῶ, καὶ λέγω, μηδὲ τὰ δύο θῆς ἄνω. τίς γὰρ ἀτελοῦς θεότητος ὄνησις; μᾶλλον δὲ τίς θεότης, εἰ μὴ τελεία; τελεία δὲ πῶς, ἢ λείπει τι πρὸς τελείωσιν; λείπει 5 δέ πως, μὴ ἐχούσῃ τὸ ἅγιον. ἔχοι δ' ἂν πῶς, μὴ τοῦτο ἔχουσα; ἢ γὰρ ἄλλη τις παρὰ τοῦτο ἡ ἀγιότης· καὶ ἢ τις αὕτη νοεῖται, λεγέτω τις· ἢ εἴπερ ἡ αὐτή, πῶς οὐκ ἀπ' ἀρχῆς; ὥσπερ ἄμεινον ὂν τῷ θεῷ εἶναί ποτε ἀτελεῖ, καὶ δίχα πνεύματος. εἰ μὴ ἀπ' ἀρχῆς ἦν, μετ' ἐμοῦ 10 τέτακται, καὶ εἰ μικρὸν πρὸ ἐμοῦ. χρόνῳ γὰρ ἀπὸ θεοῦ τεμνόμεθα. εἰ τέτακται μετ' ἐμοῦ, πῶς ἐμὲ ποιεῖ θεόν, ἢ πῶς συνάπτει θεότητι;

5. Μᾶλλον δὲ φιλοσοφήσω σοι περὶ αὐτοῦ μικρὸν ἄνωθεν. περὶ τριάδος γὰρ καὶ πρότερον διειλήφαμεν. τὸ 15 πνεῦμα τὸ ἅγιον Σαδδουκαῖοι μὲν οὐδὲ εἶναι τὸ παράπαν

4. 1 om το αγιον cef²g || 2 τρια] +ην f || 4 θεοτης ει μη τελεια] θεοτη-
τος ημτελεια b: θεοτητος ει μη τελεια d: θεοτης η (ει suprascr.) μη τελεια c ||
6 δ' αν] δε c || 7 η γαρ] ει γαρ dfg || η αγιοτης] om η c || 8 η αυτη]
αυτη ceg || 10 διχα] +του dfg || 11 απο] +του 'duo Colb.'

3. μηδὲ τὰ δύο θῆς ἄνω] 'I venture to tell you not to set the other two up either,' because it is useless and illogical to attempt it.

4. εἰ μὴ τελεία] I retain this reading in the text, as it has most authority and makes good sense; but I have little doubt that the true reading, which would account for the variants, is ἡ μὴ τελεία.

6. μὴ τοῦτο ἔχουσα] By τοῦτο Gr. means the Holy Ghost.

7. ἢ γὰρ ἄλλη τις] Besides the superior ms. authority for ἢ, it accords better with the καὶ before ἢ τις, which would be unintelligible with εἰ. It is quite in Gr.'s style to interpose the question with καὶ before passing on to the second horn of the dilemma. 'Either the holiness of the Godhead is independent

of the Holy Spirit,—and in that case I should like to be informed what it is supposed to be; or if' etc.

10. μετ' ἐμοῦ] in company with creatures like us.

8. The Sadducees denied His existence. Some of the best Greek thinkers had glimpses of Him, but there was no agreement among them on the point. Christians likewise are divided. While some believe Him to be God, some think Him a Divine operation, or even a creature; some make nice distinctions between His nature and those of the Father and Son.

14. μικρὸν ἄνωθεν] 'a little farther back'; the same comparative use which we observed in ῥορῶθεν ii 2.

15. διειλήφαμεν] 'have discussed'; cp. iv 16.

ἐνόμισαν· οὐδὲ γὰρ ἀγγέλους, οὐδὲ ἀνάστασιν· οὐκ οἶδ' ὅθεν τὰς τοσαύτας περὶ αὐτοῦ μαρτυρίας ἐν τῇ παλαιᾷ διαπτύσαντες. Ἑλλήνων δὲ οἱ θεολογικώτεροι, καὶ μᾶλλον ἡμῖν προσεγγίσαντες, ἐφαντίσθησαν μὲν, ὥς ἐμοὶ δοκεῖ·
 5 περὶ δὲ τὴν κλῆσιν διηνέχθησαν, νοῦν τοῦ παντός, καὶ τὸν θύραθεν νοῦν, καὶ τὰ τοιαῦτα προσαγορεύσαντες. τῶν δὲ καθ' ἡμᾶς σοφῶν οἱ μὲν ἐνέργειαν τοῦτο ὑπέλαβον, οἱ δὲ κτίσμα, οἱ δὲ θεόν, οἱ δὲ οὐκ ἔγνωσαν ὁπότερον τούτων, αἰδοὶ τῆς γραφῆς, ὥς φασιν, ὥς οὐδέτερον σαφῶς δηλω-
 10 σάσης. καὶ διὰ τοῦτο οὔτε σέβουσιν, οὔτε ἀτιμάζουσι, μέσως πως περὶ αὐτοῦ διακείμενοι, μᾶλλον δὲ καὶ λίαν ἀθλίως. καὶ τῶν θεὸν ὑπειληφόντων οἱ μὲν ἄχρι διανοίας εἰσὶν εὐσεβεῖς, οἱ δὲ τολμῶσιν εὐσεβεῖν καὶ τοῖς χεῖλεσιν. ἄλλων δὲ ἤκουσα μετρούντων θεότητα σοφωτέρων, οἱ τρία
 15 μὲν εἶναι καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦσι τὰ νοούμενα, τοσοῦτον δὲ ἀλλήλων διέστησαν, ὥς τὸ μὲν καὶ οὐσία καὶ δυνάμει

8. οὐδέτερον] ουδεν ετερον [|| 11 περι αυτου] περι αυτο c² || 14 σοφω-
 τερων] σοφωτερον 'in nonnull.'

1. οὐδὲ γὰρ ἀγγ.] Acts xxiii 8. Gr.'s remark is not exactly logical (γὰρ); the denial of angels would not involve the denial of the Holy Spirit. It looks as if he had carelessly taken πνεῦμα in that passage to = ἄγιον πν.

3. διαπτύσαντες] Cp. i 2. By τὰς τοσαύτας Gr. prob. means, as De Billy interprets, *tot ac tanta*.

16. Ἑλλήνων δὲ οἱ θ.] no doubt esp. Plato and Aristotle. If the actual expression νοῦς τοῦ παντός does not occur in Plato, the thought is frequently there, and prob. the expression itself in some of the Neo-Platonists. The phrase τὸν θύραθεν νοῦν comes from Arist. *de Gen. An.* ii 3.

5. διηνέχθησαν] 'they differed,' i.e. from one another.

6. τῶν δὲ καθ' ἡμ. σ.] 'of our own clever people,' as opp. to Ἑλλήνων. There is an ironical tone in σοφῶν,

because, although orthodox divines are included in the phrase, Gr. is thinking most of the heretical doctors.

11. μέσως πως... διακ.] 'hold a kind of neutral position with regard to Him.'

12. ἄχρι διανοίας] Like the μέχρι which has occurred several times in these Orations, ἄχρι means 'in thought and no farther.' They have not the courage to express it.

14. ἄλλων δὲ ἤκουσα] 'I have heard others, still cleverer, meting out God-head.' It is not known whom he means.

15. τὰ νοούμενα] 'that our notion is that of three existences.' The neut. is used throughout to avoid undue handling of personal language.

16. διέστησαν] 1st aor., 'they put them at such a distance from each other, as to make the first' etc.

ποιεῖν ἀόριστον· τὸ δὲ δυνάμει μὲν, οὐκ οὐσία δέ· τὸ δὲ ἀμφοτέροις περιγραφτόν· ἄλλον τρόπον μιμούμενοι τοὺς δημιουργόν, καὶ συνεργόν, καὶ λειτουργόν ὀνομάζοντας, καὶ τὴν ἐν τοῖς ὀνόμασι τάξιν καὶ χάριν τῶν πραγμάτων ἀκολουθίαν εἶναι νομίζοντας.

6. Ἡμῖν δὲ πρὸς μὲν τοὺς οὐδὲ εἶναι ὑπειληφότας οὐδεὶς λόγος, ἢ τοὺς ληροῦντας ἐν Ἑλλησιν. μηδὲ γὰρ ἀμαρτωλῶν ἐλαίῳ πιανθείημεν εἰς τὸν λόγον. πρὸς δὲ τοὺς ἄλλους οὕτω διαλεξόμεθα. τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἢ τῶν καθ' ἑαυτὸ ὑφестηκότων πάντως ὑποθετέον, ἢ τῶν ἐν 10 ἐτέρῳ θεωρουμένων· ὧν τὸ μὲν οὐσίαν καλοῦσιν οἱ περὶ ταῦτα δεινοί, τὸ δὲ συμβεβηκός. εἰ μὲν οὖν συμβέβηκεν, ἐνέργεια τοῦτο ἂν εἴη θεοῦ. τί γὰρ ἕτερον, ἢ τίνος; τοῦτο

5 νομίζοντας] -tes b 6. 7 οὐδεὶς] οὐδεὶς o b: οὐδε εἰς ce 'duo Reg.' || 9 διαλεξόμεθα b

2. ἄλλον τρόπον μμ.] 'imitating, though in a somewhat different form, those,' etc. He seems to mean Arius.

4. τᾶς καὶ χάριν] The word χάρις appears to be used in the sense which Lidd. and Scott put as 17 2, viz. 'homage due,' 'majesty'; and τᾶς accordingly will be, not exactly the order in which the names stand in the Bible, but the rank which is inherent in each. 'Who think that the rank and dignity of the respective names denotes a gradation of the realities which they represent.' The πράγματα, of course, are the three Blessed Persons themselves.

6. Against Sadducee and Greek I shall not indulge myself to argue, but only against the others. The Holy Ghost is either a contingent or a substantive existence. If contingent, He must be a Divine operation or influence; but this does not agree with the personal language of Scripture. If He is a substantive existence, He is either God or a creature; there is no betwixt and between. If

He is a creature, how can we 'believe in' Him? He must be God.

8. ἀμαρτ. ἐλαίῳ] Ps. cxi (cxli) 5. It may be asked, why it would be an anointing of himself with the oil of sinners for his oration to enter into controversy with such persons, while he feels himself at liberty to argue with the Macedonians. The answer is, that the ἀμαρτωλοὶ are not opponents (as the Donatists might have said) too bad even to be argued with. He means that, although it might add a richness and profusion to his discourse, there would be a kind of sinful self-indulgence in demolishing opinions with which he was not practically confronted.

9. τῶν καθ' ἑαυτὸ ὑφ.] 'either an independent subsistence, or a thing observed in something else.'

12. συμβεβηκός] something contingent, 'a contingency'; a thing which happens to be so, but might have been otherwise.

13. ἐνέργεια τοῦτο ἂν εἴη θ.] 'it (the Holy Spirit so conceived of) will be an operation of God'—an influence, an inspiration, or the like—'for

γάρ πως μᾶλλον καὶ φεύγει σύνθεσιν. καὶ εἰ ἐνέργεια, ἐνεργηθήσεται δῆλον ὅτι, οὐκ ἐνεργήσῃ, καὶ ὁμοῦ τῷ ἐνεργηθῆναι παύσεται. τοιοῦτον γὰρ ἡ ἐνέργεια. πῶς οὖν ἐνεργεῖ, καὶ τάδε λέγει, καὶ ἀφορίζει, καὶ λυπεῖται, καὶ
 5 παροξύνεται, καὶ ὅσα κινουμένου σαφῶς ἐστίν, οὐ κινήσεως; εἰ δὲ οὐσία τις, οὐ τῶν περὶ τὴν οὐσίαν, ἥτοι κτίσμα ὑποληφθήσεται, ἢ θεός. μέσον γάρ τι τούτων, ἥτοι μηδετέρου μετέχον, ἢ ἐξ ἀμφοῖν σύνθετον, οὐδ' ἂν οἱ τοὺς τραγελάφους πλάττοντες ἐννοήσαιεν. ἀλλ' εἰ μὲν κτίσμα,
 10 πῶς εἰς αὐτὸ πιστεύομεν, ἢ ἐν αὐτῷ τελειούμεθα; οὐ γὰρ ταῦτόν ἐστι πιστεύειν εἰς τι, καὶ περὶ αὐτοῦ πιστεύειν. τὸ μὲν γάρ ἐστι θεότητος, τὸ δὲ παντὸς πράγματος. εἰ δὲ θεός, ἀλλ' οὐ κτίσμα, οὐδὲ ποίημα, οὐδὲ σύνδουλον, οὐδ' ὅλως τι τῶν ταπεινῶν ὀνομάτων.

1 και ει] om ει b || 2 τω] το b || 7 υπολειφθησεται 'Ογ. 1'

what else could it be, or from whom besides could it come?

1. φεύγει σύνθεσιν] It is assumed that all will agree that the simpler the account, the better.

2. ἐνεργηθήσεται...παύσεται] The fut. is logical, not temporal. It is of the very nature of an 'operation' to be incapable of independent action, or to continue when the operator stops.

3. πῶς οὖν ἐνεργεῖ] The Bible, however, attributes to the Holy Spirit operations of His own, such as 'saying' this and that (τάδε), 'separating' (an inexact reminiscence of Acts xiii 2).

4. λυπεῖται] Eph. iv 30.

5. παροξύνεται] Is. lxiii 10.

ιδ. κινουμένου] middle voice. These are notes, Gr. says, not of a motion in the abstract (such as an ἐνέργεια is), but of the thing which is in motion.

6. τῶν περὶ τὴν οὐσίαν] 'an existence, and not an attribute of existence.'

9. τραγελάφους] the typical fabulous compound.

10. τελειούμεθα] in baptism; cp. § 29.

ιδ. οὐ γὰρ ταῦτόν] 'it is not the same thing to believe in anything, and to believe statements about it; the first is peculiar to God, the second can be done with any thing.' See Pearson on the Creed *I believe in God*; who rightly says that the distinction is more characteristic of Western than of Eastern theology.

13. οὐδὲ ποίημα] sc. ἐστίν. The apodosis begins at this point, not at ἀλλ' οὐ κτίσμα.

7. Now it is your turn. 'Is He begotten, or unbegotten? If begotten, of whom? If of the Father, there are two Sons; if of the Son, He is a grandson.' Your names do not terrify me. Because we are obliged to speak of 'Sonship' in the God-head, it does not follow that all earthly nomenclature would apply; or at that rate you will have to say all manner of strange things.

7. Ἐνταῦθα σὸς ὁ λόγος· αἱ σφενδόναι πεμπέσθωσαν, οἱ συλλογισμοὶ πλεκέσθωσαν. ἡ ἀγέννητον πάντως, ἡ γεννητόν. καὶ εἰ μὲν ἀγέννητον, δύο τὰ ἀναρχα. εἰ δὲ γεννητόν, ὑποδιαίρει πάλιν· ἡ ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦτο, ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ. καὶ εἰ μὲν ἐκ τοῦ πατρὸς, υἱοὶ δύο καὶ ἀδελφοί. 5 σὺ δέ μοι πλάττε καὶ διδύμους, εἰ βούλει, ἡ τὸν μὲν πρεσβύτερον, τὸν δὲ νεώτερον· ἐπεὶ δὲ λίαν εἰ φιλοσώματος. εἰ δὲ ἐκ τοῦ υἱοῦ, πέφηνέ, φησι, καὶ νίωνὸς ἡμῖν θεὸς· οὐ τί ἂν γένοιτο παραδοξότερον; ταῦτα μὲν οὖν οἱ σοφοὶ τοῦ κακοποιῆσαι, τὰ δὲ ἀγαθὰ γράφειν οὐ θέλοντες. ἐγὼ δὲ εἰ 10 μὲν ἑώρων ἀναγκαίαν τὴν διαίρεσιν, ἐδεξάμην ἂν τὰ πράγματα, οὐ φοβηθεὶς τὰ ὀνόματα. οὐ γάρ, ἐπεὶ δὲ κατὰ τινα σχέσιν ὑψηλοτέραν υἱὸς ὁ υἱός, οὐ δυνηθέντων ἡμῶν ἄλλως ἢ οὕτως ἐνδείξασθαι τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ καὶ ὁμοούσιον, ἤδη καὶ πάσας οἰητέον ἀναγκαῖον εἶναι τὰς κάτω κλήσεις, καὶ τῆς 15 ἡμετέρας συγγενείας, μεταφέρειν ἐπὶ τὸ θεῖον. ἡ τάχα ἂν σύ γε καὶ ἄρρενα τὸν θεὸν ἡμῖν ὑπολάβοις, κατὰ τὸν λόγον τοῦτον, ὅτι θεὸς ὀνομάζεται, καὶ πατήρ; καὶ θηλύ τι τὴν θεότητα, ὅσον ἐπὶ ταῖς κλήσεσι; καὶ τὸ πνεῦμα οὐδέτερον, ὅτι μὴ γεννητικόν; εἰ δέ σοι καὶ τοῦτο παιχθείη, τῇ ἑαυτοῦ 20

7. 4 υποδιαιρησει 'Reg. Cypri.' || 15 της] τας b || 18 om τι 'Reg. a'

1. ἐνταῦθα σὸς ὁ λ.] 'now for your say.' It begins at ἡ ἀγέννητον.

3. δύο τὰ ἀναρχα] viz. the Father and the Spirit.

6. σὺ δέ μοι πλ.] This is Gr.'s interpolation into his adversary's argument.

7. φιλοσώματος] i.e. determined to refer everything to material standards.

9. σοφοὶ τοῦ κακ.] Jer. iv 22. It is hard to see why Gr. balances this clause by 'and will not write what is good.' It is not a reference to anything in Scripture. No doubt the Eunomian literature was as extensive as its oral polemic.

11. τὰ πράγματα] much as at the end of § 5. The 'names' which he

says would not scare him off are such as that of νίωνός. Not that he admits that such a name would necessarily be applicable, even if the 'facts' were as suggested. This is shewn in the next sentence.

12. κατὰ τινα σχ. ὑψ.] 'according to some relationship too lofty for us to understand' the Son is Son. No other language would express at once His derivation from the Father and His being of one substance with Him. It does not follow, however, that all the nomenclature of our earthly relationships is to be transferred straightway to the Godhead.

20. εἰ δέ σοι κ. τοῦτο π.] 'and if you like to carry the game farther'; cp. iii 7 προσπαίξω τὸν π.

θελήσει τὸν θεὸν συγγενόμενον, κατὰ τοὺς παλαιοὺς λήρους καὶ μύθους, γεννήσασθαι τὸν υἱόν, εἰσῆχθη τις ἡμῖν καὶ Μαρκίωνος καὶ Οὐαλεντίνου θεὸς ἀρρενόθηλος, τοῦ τοὺς καινοὺς αἰῶνας ἀνατυπώσαντος.

- 5 8. Ἐπεὶ δέ σου τὴν πρώτην διαίρεσιν οὐ δεχόμεθα, τὴν μηδὲν ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ μέσον ὑπολαμβάνουσιν, αὐτίκα οἰχῆσονται σοι μετὰ τῆς σεμνῆς διαιρέσεως οἱ ἀδελφοὶ καὶ οἱ υἱοί, ὥσπερ τινὸς δεσμοῦ πολυπλόκου τῆς πρώτης ἀρχῆς λυθείσης συνδιαλυθέντες, καὶ τῆς
10 θεολογίας ὑποχωρήσαντες. ποῦ γὰρ θήσεις τὸ ἐκπορευτόν, εἰπέ μοι, μέσον ἀναφανέν τῆς σῆς διαιρέσεως, καὶ παρὰ κρείσσονος ἢ κατὰ σέ θεολόγῳ, τοῦ σωτῆρος ἡμῶν, εἰσαγόμενον; εἰ μὴ τὴν φωνὴν ἐκείνην τῶν σῶν ἐξέιλες εὐαγγελίων, διὰ τὴν τρίτην σου διαθήκην, Τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον,
15 ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται· ὃ καθ' ὅσον μὲν ἐκεῖθεν ἐκπορεύεται, οὐ κτίσμα· καθ' ὅσον δὲ οὐ γεννητόν, οὐχ

3 om καὶ Οὐαλεντινον aceg 8. 8 οἱ υἱοί] om οἱ df || 9 λυθείσης] διαλυθείσης bdf || 16 om ἐκπορεύεται f

1. *συγγενόμενον*] 'by intercourse with His own will'; cp. iii 6. The 'ancient fables' are prob. those of heathen mythology, not of Gnosticism.

3. *Μαρκίωνος*] Marcion's system has really nothing to do with Gnosticism and its fantastic inventions, although he is usually reckoned among the Gnostics. Perh. therefore Gr. uses his name with that of Valentinus to denote in contemptuous indifference Gnosticism in general; or perh. he confuses Marcion with Marcus, the disciple of Val., from whom the Marcosians take their name.

16. *θεὸς ἀρρενόθηλος*] Gr. does not mean that Val. taught that God was ἀρρ., but only compares the God who has just been imagined with the bisexual beings of the Valentinian system. See Iren. i i i εἶναι

γὰρ αὐτῶν ἕκαστον ἀρρενόθηλον, οὕτως· πρῶτον τὸν Προπάτορα ἠνώσθαι κατὰ συζυγίαν τῇ αὐτοῦ Ἐννοίᾳ κτλ.

4. *αἰῶνας*] 'who devised those strange Aeon's.'

8. *I do not admit that He must be either begotten or unbegotten. Christ says that He 'proceeds.' You ask what that means. Our powers are insufficient to explain.*

9. *ἀρχῆς*] as in ii 25, an 'end.' *Δεσμός* seems to be used in the sense of a knot.

16. *τῆς θ. ὑποχωρήσαντες*] 'retiring from your account of the God-head.'

14. *διὰ τὴν τρίτην σ. δ.]* 'to suit your Third Testament,' or, as we might say, 'your Newest Testament.'

16. *τὸ πν....ἐκπορεύεται*] John xv 26.

15. *ἐκεῖθεν*] from such a source as the Father.

υἱός· καθ' ὅσον δὲ ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ μέσον, θεός. καὶ οὕτω σου τὰς τῶν συλλογισμῶν ἄρκυς διαφυγὸν θεὸς ἀναπέφηνε, τῶν σῶν διαιρέσεων ἰσχυρότερος. τίς οὖν ἡ ἐκπόρευσις; εἰπέ σὺ τὴν ἀγεννησίαν τοῦ πατρός, καὶ γὰρ τὴν γέννησιν τοῦ υἱοῦ φυσιολογήσω, καὶ τὴν ἐκπόρευσιν 5 τοῦ πνεύματος, καὶ παραπληκτίσωμεν ἄμφω εἰς θεοῦ μυστήρια παρακύπτοντες· καὶ ταῦτα τίνες; οἱ μὴδὲ τὰ ἐν ποσὶν εἰδέναι δυνάμενοι, μὴδὲ ψάμμον θαλασσῶν, καὶ σταγόνας ὑετοῦ, καὶ ἡμέρας αἰῶνος ἐξαριθμεῖσθαι, μὴ ὅτι γε θεοῦ βάθεσιν ἐμβατεύειν, καὶ λόγον ὑπέχειν τῆς οὕτως 10 ἀρρήτου καὶ ὑπὲρ λόγον φύσεως.

9. Τί οὖν ἐστί, φησιν, ὃ λείπει τῷ πνεύματι, πρὸς τὸ εἶναι υἱόν; εἰ γὰρ μὴ λείπον τι ἦν, υἱὸς ἂν ἦν. οὐ λείπειν φαμέν· οὐδὲ γὰρ ἑλλειπῆς θεός· τὸ δὲ τῆς ἐκφάνσεως, ἵν' οὕτως εἴπω, ἡ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον διάφορον 15 αὐτῶν καὶ τὴν κλῆσιν πεποίηκεν. οὐδὲ γὰρ τῷ υἱῷ λείπει τι πρὸς τὸ εἶναι πατέρα, οὐδὲ γὰρ ἑλλειψις ἡ υἰότης, ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο πατήρ. ἡ οὕτω γε καὶ τῷ πατρὶ λείπει τι πρὸς τὸ εἶναι υἱόν· οὐ γὰρ υἱὸς ὁ πατήρ. ἀλλ' οὐκ

2 διαφυγων d || 3 ισχυροτερος] υψηλοτερος 'tres Colb.' || 6 παραπληκτισομεν bcd f   9. 13 υιον] υιω b || 14 ελλειπης cd²f² || 15 om διαφορον sec. loco e || 17 om τι b || ουδε] ου c " 18 λειπει] λειπει c || 19 υιον] υιω b

1. ἀγενν. κ. γενν. μέσον] The term ἐκπορεύεσθαι denotes a relationship to the Unbegotten Father which is at least not more distant than that of Generation, and therefore implies the essential Deity of Him who so proceeds.

5. φυσιολογήσω] 'will tell you the natural history of.'

6. παραπληκτίσωμεν] 'and let us both go mad for prying into the secrets of God'; a well-known superstition.

7. καὶ ταῦτα τίνες] 'and who are we that we should pry into them?'

8. ψάμμον θαλασσῶν κτλ.] Ecclus. i 2.

10. θεοῦ βάθεσιν] 1 Cor. ii 10.

10. λόγον ὑπέχειν] 'to submit,' 'present an account.'

9. 'Where does He come short of being a Son?' you ask. In nothing. It is no defect, any more than it is a defect in the Son not to be Father, or in the Father not to be Son. The names denote unalterable relationships within a single nature.

14. ἐκφάνσεως] The difference of designation corresponds to a real difference in the mode of Their coming forth into existence, and of Their mutual relation. Ἐκφανσις does not mean Their manifestation to us, but Their eternal issuing forth from the First Source.

19. ἀλλ' οὐκ ἑλλ. τ. ποθεν] 'but

ἡλλείψεως ταῦτά ποθεν, οὐδὲ τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ὑφέσεως· αὐτὸ δὲ τὸ μὴ γεγεννηθῆναι, καὶ τὸ γεγεννηθῆναι, καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι, τὸν μὲν πατέρα, τὸν δὲ υἱόν, τὸ δὲ τοῦθ' ὅπερ λέγεται πνεῦμα ἅγιον προσηγόρευσεν, ἵνα τὸ ἀσύγ-
 5 χυτον σώζηται τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἐν τῇ μιᾷ φύσει τε καὶ ἀξία τῆς θεότητος. οὔτε γὰρ ὁ υἱὸς πατὴρ, εἰς γὰρ πατὴρ, ἀλλ' ὅπερ ὁ πατήρ· οὔτε τὸ πνεῦμα υἱὸς ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ, εἰς γὰρ ὁ μονογενής, ἀλλ' ὅπερ ὁ υἱός· ἐν τὰ τρία τῇ θεότητι, καὶ τὸ ἐν τρία ταῖς ιδιότησιν· ἵνα μήτε τὸ ἐν
 10 Σαβέλλιον ἢ, μήτε τὰ τρία τῆς πονηρᾶς νῦν διαιρέσεως.

10. Τί οὖν; θεὸς τὸ πνεῦμα; πάνυ γε. τί οὖν, ὁμοούσιον; εἴπερ θεός. δὸς οὖν μοί, φησιν, ἐκ τοῦ αὐτοῦ

2 το γεγεννησθαι] το γεγεννησθαι a: om και το γεγεννησθαι f || 3 εκ-
 πεπορευσθαι 'Reg. Cyr.' || 6 αξια] εξουσια e || 7 υιος] ο υιος a || 8 ο
 υιος] om ο d || om τα f || 9 om τη bcd || 10 νυν] σου νυν b 'Reg.
 Cyr.': om νυν c: νυν e

this language does not indicate a deficiency in any direction, nor the inferiority of essence. The ταῦτα does not refer only to what has immediately preceded, viz. that the Father is not Son;—this would not suggest any thought of ὑφέσις. It refers also to the Son's not being Father, nor the Spirit Son.

4. προσηγόρευσεν] The above-mentioned facts 'proclaim Them' respectively Father, Son, and Holy Spirit. The aor. takes us back to the moment when these titles were first assigned in Scripture.

5. ὑποστάσεων] here used in the recognised 'personal' sense.

7. ὅπερ ὁ πατήρ] He is not the Father, but He is all that the Father is.

ιδ. ὅτι ἐκ τοῦ θ.] The fact that He is of the Father's essence (1 Cor. ii 12) does not make Him Son.

8. ἐν τὰ τρία τῇ θ.] The Three (Gr. again avoids the masc.) are One—an undivided unit—in their nature; the One is Three—a Trinity—in the ineffaceable distinction

between the persons. The latter observation removes the Sabellian conception of the unity; the former removes the Eunomian division of the natures. In the construction of the last clause, τῆς π. ν. διαιρέσεως is the predicate after ἢ understood, like οὐκ ἡλλείψεως above.

10. You are surprised at our calling Him God, consubstantial with the Father. He must be so if there is only one God and one Godhead. I am ashamed to use earthly illustrations; but even in natural history there are very different modes of reproduction which it might help you to consider.

12. δὸς οὖν μοί] The word διδόναι is not used here in its frequent sense of a logical concession; for it would be no concession to the Eunomians to 'give' what is here required. It means rather, 'shew me,' 'convince me that it is so.' The Eunomian offers, if convinced that two consubstantial persons issue from the same Divine Source, to acknowledge each of them to be a God.

τὸ μὲν υἱόν, τὸ δὲ οὐχ υἱόν, εἴτα ὁμοούσια, καὶ δέχομαι
 θεὸν καὶ θεόν. δός μοι καὶ σὺ θεὸν ἄλλον, καὶ φύσιν
 θεοῦ, καὶ δώσω σοι τὴν αὐτὴν τριάδα μετὰ τῶν αὐτῶν
 ὀνομάτων τε καὶ πραγμάτων. εἰ δὲ εἰς θεὸς μία
 φύσις ἢ ἄνωτάτω, πόθεν παραστήσω σοι τὴν ὁμοίωσιν; 5
 ἢ ζητεῖς πάλιν ἐκ τῶν κάτω καὶ τῶν περὶ σέ; λίαν μὲν
 αἰσχρὸν, καὶ οὐκ αἰσχρὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ μάταιον ἐπιεικῶς,
 ἐκ τῶν κάτω τῶν ἄνω τὴν εἰκασίαν λαμβάνειν, καὶ τῶν
 ἀκινήτων ἐκ τῆς ῥευστῆς φύσεως, καί, ὃ φησιν Ἡσαίας,
 ἐκζητεῖσθαι τὰ ζῶντα ἐν τοῖς νεκροῖς· ὁμῶς δὲ πειράσομαι, 10
 σὴν χάριν, κἀντεῦθεν δοῦναί τινα τῷ λόγῳ βοήθειαν. τὰ
 μὲν οὖν ἄλλα παρήσειν μοι δοκῶ, πολλὰ ἂν ἔχων ἐκ τῆς
 περὶ ζώων ἱστορίας εἰπεῖν, τὰ μὲν ἡμῖν γνώριμα, τὰ δὲ
 τοῖς ὀλίγοις, ὅσα περὶ τὰς τῶν ζώων γενέσεις ἢ φύσις
 ἐφιλοτεχνήσατο. γεννᾶσθαι γὰρ λέγεται, οὐκ ἐκ τῶν 15
 αὐτῶν τὰ αὐτὰ μόνον, οὐδὲ ἐξ ἐτέρων ἕτερα, ἀλλὰ καὶ ἐξ
 ἐτέρων τὰ αὐτά, καὶ ἐκ τῶν αὐτῶν ἕτερα. εἰ δὲ τῷ πιστὸς
 ὁ λόγος, καὶ ἄλλος ἐστὶ τρόπος γεννήσεως, αὐτό τι ὑφ'
 ἑαυτοῦ δαπανώμενον καὶ τικτόμενον. ἔστι δὲ ἂ καὶ

10. 1 δεχομαι]+και c || 2 αλλον θεον dfg || 4 εις θεος μια φυσις] εις ο
 θεος και μια φυσις b 'Reg. Cyr.': εις θεος και μια φυσις f 'plures Reg. et
 Colb.': εις θεος τε και μια φυσις de || 6 η] ει δε 'Reg. Cyr.' || 10 τα ζωντα]
 τον οντα 'Or. 1'

Gr. illustrates the illogical character of the offer by a counter-paralogism. 'Shew me,' he says, 'that there is more than one sort of God, and I will shew you the same Trinity that we now believe in, name and thing.' It is as unreasonable to deduce ditheism or tritheism from the Catholic doctrine of the relation of the Son and Spirit to the Father, as it would be to deduce the Catholic doctrine of the Trinity from a belief in Godheads of varying quality.

9. ῥευστῆς] 'changeable,' 'transitory'; cp. ii 22 πῶς κάτω ῥέω.

10. ἐκζητεῖσθαι τὰ ζ.] Is. viii 19; cp. Luke xxiv 5.

13. ἡμῖν γνώριμα] known to us all by direct observation; opp. to what only few have had the opportunity of noting. Gr.'s lore on the subject is derived from Aristotle.

16. ἐξ ἐτέρων τὰ αὐτά κτλ.] The instance given by Elias is that of frogs, some of which are the offspring of frogs, and others the spontaneous product of the marsh, and yet equally frogs. His instance of the converse is more true to nature, but a less exact illustration of his subject.

19. δαπανώμενον] 'consumed,' cp. iv 6. The ref. of course is to the phoenix (Herod. ii 73); see

ἐξίσταται πως ἑαυτῶν, ἐξ ἄλλων ζώων εἰς ἄλλα μεθιστάμενά τε καὶ μεταποιούμενα, φιλοτιμία φύσεως. ἤδη δὲ καὶ τοῦ αὐτοῦ, τὸ μὲν οὐ γέννημα, τὸ δὲ γέννημα, πλὴν ὁμοούσια· ὃ καὶ τῷ παρόντι πως μᾶλλον προσέοικεν. ἐν 5 δὲ τι τῶν ἡμετέρων εἰπών, ὃ καὶ πᾶσι γινώριμον, ἐφ' ἕτερον μεταβήσομαι λόγον.

11. Ὁ Ἀδὰμ τί ποτε ἦν; πλάσμα θεοῦ. τί δὲ ἡ Εὐὰ; τμήμα τοῦ πλάσματος. τί δὲ ὁ Σήθ; ἀμφοτέρων γέννημα. ἄρ' οὖν ταυτόν σοι φαίνεται πλάσμα, καὶ τμήμα, 10 καὶ γέννημα; πῶς οὐ; ὁμοούσια δὲ ταῦτα, ἡ τί; πῶς δ' οὐ; ὡμολόγηται οὖν καὶ τὰ διαφόρως ὑποστάντα τῆς αὐτῆς εἶναι οὐσίας ἐνδέχασθαι. λέγω δὲ ταῦτα, οὐκ ἐπὶ τὴν θεότητα φέρων τὴν πλάσιν, ἢ τὴν τομήν, ἢ τι τῶν ὅσα σώματος, μή μοί τις ἐπιφνέσθω πάλιν τῶν λογομάχων, 15 ἐπὶ δὲ τούτων θεωρῶν, ὡς ἐπὶ σκηνῆς, τὰ νοούμενα. οὐδὲ γὰρ οἷόν τε τῶν ἐκαζομένων οὐδὲν πρὸς πᾶσαν ἐξικνεῖσθαι καθαρῶς τὴν ἀλήθειαν. καὶ τί ταῦτά, φασιν; οὐ γὰρ τοῦ ἐνὸς τὸ μὲν γέννημα, τὸ δὲ ἄλλο τι. τί οὖν; ἡ Εὐὰ καὶ ὁ Σήθ, οὐχὶ τοῦ αὐτοῦ τοῦ Ἀδὰμ; τίνος γὰρ ἄλλου; ἢ καὶ

11. 9 ταυτον] ταυτα acg || 11 τα] το e || 17 φασιν] φησιν c

Lightfoot's note on Clem. *ad Cor.* § 25. Gr. himself evidently does not quite believe the fable.

1. εἰς ἄλλα μεθιστάμενα] Elias very properly instances gnats, as developed out of larvae. It was prob. not known that such larvae invariably developed into gnats, or that all gnats had been such larvae.

2. φιλοτιμία φ.] 'in nature's eagerness to excel'; cp. ἡ φ. ἐφιλοτεχνήσατο above.

id. ἤδη δὲ καὶ τοῦ αὐτοῦ.] The same creature produces offspring in more than one way, by generation and otherwise; and both kinds of offspring have the same nature as the parent. Gr. is prob. thinking of the way in which some low forms of animal life appear (like plants) to be propagated by 'cuttings' as well

as by 'seed.'

4. τῷ παρόντι] 'the case in point,' i.e. of the Holy Spirit.

11. Human history, however, presents a better, if still an incomplete, illustration. Adam, Eve, and Seth came into being in very different ways; yet they are consubstantial.

9. ταυτόν σοι φ.] 'to have the same nature.'

14. ἐπιφνέσθω] Cp. i 4.

15. θεωρῶν ὡς ἐπὶ σκ.] These earthly illustrations form a kind of stage upon which the higher things are represented for our study.

17. οὐ γὰρ τοῦ ἐνός] This is part of the objection, not of Gr.'s reply. From the one person of the Father, they say, there cannot issue two others, one by generation, the other in some other way.

ἀμφότεροι γεννήματα; οὐδαμῶς. ἀλλὰ τί; τὸ μὲν τμήμα, τὸ δὲ γέννημα. καὶ μὴν ἀμφότεροι ταύτων ἀλλήλοις· ἄνθρωποι γάρ· οὐδεὶς ἀντερεῖ. παύσῃ οὖν ἀπομαχόμενος πρὸς τὸ πνεῦμα, ὡς ἡ γέννημα πάντως, ἡ μὴ ὁμοούσιον, μηδὲ θεόν, καὶ ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων τὸ δυνατόν λαβὼν τῆς 5 ἡμετέρας ὑπολήψεως; ἐγὼ μὲν οἶμαί σοι καλῶς ἔχειν, εἰ μὴ λίαν ἔγνωκας φιλονεικεῖν, καὶ πρὸς τὰ δῆλα μαχεσθαι.

12. Ἀλλὰ τίς προσεκύνησε τῷ πνεύματι, φησιν; τίς ἡ τῶν παλαιῶν, ἡ τῶν νέων; τίς δὲ προσηύξατο; ποῦ δὲ τὸ χρῆναι προσκυνεῖν ἢ προσεύχεσθαι γέγραπται; καὶ 10 πόθεν τοῦτο ἔχεις λαβών; τὴν μὲν τελεωτέραν αἰτίαν ἀποδώσομεν ὕστερον, ἥνικα ἂν περὶ τοῦ ἀγράφου διαλεγώμεθα. νῦν δὲ τοσοῦτον εἰπεῖν ἐξαρκέσει· τὸ πνεῦμά ἐστιν, ἐν ᾧ προσκυνούμεν, καὶ δι' οὗ προσευχόμεθα. Πνεῦμα γάρ, φησιν, ὁ θεός, καὶ τοὺς προσκυνούντας αὐτὸν ἐν 15 πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ προσκυνεῖν δεῖ. καὶ πάλιν· Τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα, καθ' ὃ δεῖ, οὐκ οἶδαμεν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις. καί, Προσεύξομαι τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοί,

3 παύσῃ] παύσαι b 'Or. i' || 6 σοι] σε ace 'quinque Reg.' . 7 τα δῆλα] ἀδῆλα e'. 12. 11 λαβὼν ἔχεις df || 16 δεῖ προσκυνεῖν bdf || 17 προσευξομεθα acdefg || 18 ὑπερεντυγχάνει] εντυγχ. c || 19 προσεύξομαι primo loco] + δε b: -ξωμαι (et in secundo) a

5. καὶ ἐκ τῶν ἀνθρωπ.] 'even human experience has shewn you the possibility of what we hold.'

6. καλῶς ἔχειν] 'that you had better,' i.e. leave off contending.

7. ἔγνωκας] 'have made up your mind.'

12. You say that the Spirit is not, in Scripture, an object of worship. It is at least 'in the spirit' that we worship, and that which we worship 'is Spirit.' He is so entirely one with the object of worship, that worship addressed to the Father is equally addressed to the

Holy Ghost. Again, you object that 'all things were made through the Son,' and therefore the Holy Ghost among them. No more, I answer, than the Father was. He was not made at all. Accept humbly the doctrine of the unity of the Divine persons.

12. ἀποδώσομεν ὕστερον] in the whole argument, beginning with § 21 and culminating in § 28.

14. πνεῦμα γάρ, φησιν] John iv 24.

16. τὸ γὰρ τί προσευξ.] Rom. viii 26.

19. προσεύξ. τῷ πν.] 1 Cor. xiv 15.

τουτ' ἐστίν, ἐν νοὶ καὶ πνεύματι. τὸ οὖν προσκυνεῖν τῷ πνεύματι, ἢ προσεύχεσθαι, οὐδὲν ἄλλο εἶναί μοι φαίνεται, ἢ αὐτὸ ἐαυτῷ τὴν εὐχὴν προσάγειν καὶ τὴν προσκύνησιν. ὁ τίς οὐκ ἂν ἐπαινέσειε τῶν ἐνθέων, καὶ τῶν εὐ εἰδότων
 5 ὅτι καὶ ἡ τοῦ ἐνὸς προσκύνησις τῶν τριῶν ἐστὶ προσκύνησις, διὰ τὸ ἐν τοῖς τρισὶν ὁμότιμον τῆς ἀξίας καὶ τῆς θεότητος; καὶ μὴν οὐδὲ ἐκεῖνο φοβηθήσομαι τὸ πάντα διὰ τοῦ υἱοῦ γεγονέναι λέγεσθαι, ὡς ἐνὸς τῶν πάντων ὄντος καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. πάντα γὰρ ὅσα γέγονεν, εἴρηται, οὐχ
 10 ἀπλῶς ἅπαντα· οὐδὲ γὰρ ὁ πατήρ, οὐδ' ὅσα μὴ γέγονεν. δείξας οὖν ὅτι γέγονε, τότε τῷ υἱῷ δός, καὶ τοῖς κτίσμασι συναρίθμησον. ἕως δ' ἂν μὴ τοῦτο δεικνύης, οὐδὲν τῷ περιληπτικῷ βοηθῇ πρὸς ἀσέβειαν. εἰ μὲν γὰρ γέγονε, διὰ Χριστοῦ πάντως· οὐδὲ αὐτὸς ἀρνήσομαι. εἰ δὲ οὐ
 15 γέγονε, πῶς ἢ τῶν πάντων ἐν, ἢ διὰ Χριστοῦ; παῦσαι οὖν καὶ τὸν πατέρα κακῶς τιμῶν κατὰ τοῦ μονογενοῦς,—κακὴ δὲ τιμὴ κτίσμα διδόντα τὸ τιμιώτερον υἱὸν ἀποστερεῖν,—καὶ τὸν υἱὸν κατὰ τοῦ πνεύματος. οὐ γὰρ ὁμοδούλου δημιουργός, ἀλλ' ὁμοτίμῳ συνδοξαζόμενος. μηδὲν μετὰ σεαυτοῦ
 20 θῆς τῆς τριάδος, μὴ τῆς τριάδος ἐκπέσης. μηδενὶ περικόψης τὴν μίαν φύσιν καὶ ὁμοίως σεβάσμιον, ὡς ὃ τι ἂν

6 om τοις c || 7 φοβησομαι a || 11 δείξας] δείξον df || τότε] και τότε cdf || 14 αρνησωμαι d || 17 αποστερειν υιον de²f

1. τὸ προσκ. τῷ πν.] Gr. thinks that 'worshipping or praying in or by the Spirit,' which are clearly commanded, are in fact the bringing of prayer and worship by the Spirit to Himself. This is based upon the text first quoted, in which the object of the worship πνεῦμά ἐστιν. Not that Gr. definitely takes the first πνεῦμα in that text to be the Holy Ghost; but on the principle that worship offered to one person of the Trinity is offered to all, his reasoning is correct, if his premisses are accepted. It must be owned, how-

ever, that he somewhat begs the question.

7. πάντα διὰ τοῦ υἱ.] John i 3.

11. τῷ υἱῷ δός] 'assign Him to the Son' as one of the things which were made through Him.

12. τῷ περιληπτικῷ] 'your comprehensive phrase will not help you.'

16. κακῶς τιμῶν κατὰ] 'wrongly honouring the Father at the expense of the Only-begotten.'

18. οὐ γὰρ ὁμ. δημ.] sc. τοῦ πνεύματος ὁ υἱός.

19. μετὰ σεαυτοῦ] Cp. § 4 μετ' ἐμοῦ.

τῶν τριῶν καθέλης, τὸ πᾶν ἔση καθηρηκώς, μᾶλλον δὲ τοῦ παντὸς ἐκπεπτωκώς. βέλτιον μικρὰν τῆς ἐνώσεως φαντασίαν λαβεῖν, ἢ παντελῇ τολμῆσαι δυσσέβειαν.

13. "Ηκει δὲ ἡμῖν ὁ λόγος ἐπ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιον· καὶ στένω μὲν, ὅτι πάλαι τεθυηκὸς ζήτημα, καὶ τῇ πίστει 5 παραχωρήσαν, νῦν ἀνακαινίζεται· στήναι δὲ ὅμως ἀναγκαῖον πρὸς τοὺς λογολέσχας, καὶ μὴ ἐρήμην ἀλῶναι, λόγον ἔχοντας, καὶ συνηγοροῦντας πνεύματι. εἰ θεός, φησι, καὶ θεός, καὶ θεός, πῶς οὐχὶ τρεῖς θεοί; ἢ πῶς οὐ πολυαρχία τὸ δοξαζόμενον; ταῦτα τίνες; οἱ τελεώτεροι τὴν ἀσέβειαν, 10 ἢ καὶ οἱ τῆς δευτέρας μερίδος, λέγω δὲ τοὺς περὶ τὸν υἱὸν πως εὐγνώμονας; ὁ μὲν γὰρ κοινός μοι πρὸς ἀμφοτέρους λόγος, ὁ δὲ πρὸς τούτους ἴδιος. ὁ μὲν οὖν πρὸς τούτους τοιοῦτος. τί φάτε τοῖς τριθείταις ἡμῖν οἱ τὸν υἱὸν σέβοντες,

13. 8 φησι] φασι cdf

1. τὸ πᾶν ἔση καθ.] Cp. § 4.
2. βέλτιον μικρὰν] 'Better to have a notion of the union, however incomplete, than to venture upon such thorough-going ungodliness.'

13. It is painful to revive a long-dead controversy; but I must defend myself against the charge of Tritheism. It is brought against us both by those who go all lengths in unbelief, and by some who are fairly orthodox with regard to the Son. To the latter I would say that they are equally open to the charge of Ditheism.

4. ἐπ' αὐτὸ τὸ κεφ.] 'to the fundamental question itself,' viz. how to reconcile the Godhead of the Three Persons with the unity of God.

5. τῇ πίστει παραχ.] 'that had yielded to faith.'

7. λογολέσχας] like ἀδολέσχας, 'praters.'

ιδ. μὴ ἐρ. ἀλῶναι] a law term, freq. in Demosth., 'to have judgment given against us by default.' Ep. agrees with δίκην understood, which is a kind of cognate acc. after

ἀλῶναι.

ιδ. λόγον ἔχ.] used in a kind of double sense, which after all is but one; 'to have the Word,' and 'to have reason.'

9. πολυαρχία τὸ δ.] 'how can the object which you glorify not be polytheistic?' Cp. iii 2.

10. ταῦτα τίνες:] 'Who is it that says this? Is it those who go the whole length of ungodliness?' i.e. the Arians and the Eunomians? 'or is it, as may well be the case (καί), those who belong to the second division, and are more or less right-minded with regard to the Son?' Cp. § 1 περὶ τὸν υἱὸν μεριάζοντες. Gr. asks, because part of his argument will apply to both sections, and part—that which comes next—only to the latter.

14. τί φάτε] 'What do you say to us Tritheists?' i.e. What argument can you urge against us, whom you call Tritheists, which will not equally apply to yourselves, who worship the Son, even if you have departed from the Spirit?

εἰ καὶ τοῦ πνεύματος ὁφεισθήκατε; ὑμεῖς δὲ αὐτὸ διθεῖται·
 εἰ μὲν γὰρ ἀρνεῖσθε καὶ τοῦ μονογενοῦς τὴν προσκύνησιν,
 σαφῶς τέταχθε μετὰ τῶν ἐναντίων· καὶ τί φιλανθρωπεύο-
 μεθα πρὸς ὑμᾶς ὡς οὐ πάντῃ νενεκρωμένους; εἰ δὲ σέβεσθε,
 5 καὶ μέχρι τούτου διάκεισθε πατηρίως, ὑμᾶς ἐρωτήσομεν·
 τίς ὁ λόγος τῆς διθείας ὑμῖν, ἂν τοῦτο ἐγκαλῆσθε; εἰ ἔστι
 λόγος συνέσεως, ἀποκρίθητε, δότε καὶ ἡμῖν ὁδὸν ἀποκρίσεως.
 οἷς γὰρ ἂν ὑμεῖς τὴν διθείαν ἀποκρούσησθε λόγοις, οὗτοι
 καὶ ἡμῖν κατὰ τῆς τριθείας ἀρκέσουσι. καὶ οὕτω νικῶμεν,
 10 ὑμῖν τοῖς κατηγοροῖς συνηγόροις χρώμενοι· οὐ τί γεν-
 ναιότερον;

14. Ὁ δὲ κοινὸς ἡμῖν πρὸς ἀμφοτέρους τίς ἀγὼν τε
 καὶ λόγος; ἡμῖν εἰς θεός, ὅτι μία θεότης· καὶ πρὸς ἓν τὰ
 ἐξ αὐτοῦ τὴν ἀναφορὰν ἔχει, κἀν τρία πιστεύηται. οὐ γὰρ
 15 τὸ μὲν μᾶλλον, τὸ δὲ ἡττον θεός· οὐδὲ τὸ μὲν πρότερον, τὸ
 δὲ ὕστερον· οὐδὲ βουλήσει τέμνεται, οὐδὲ δυνάμει μερίζεται,

4 νενεκρωμένων b || 5 ἐρωτησωμεν ah
 14 πιστευητε a

14. 13 λογος]+εστιν b ||

3. φιλανθρωπ.] 'deal tenderly
 with you.'

6. ὁ λόγος τῆς διθ. ὑμῖν] 'what
 defence do you offer for your ditheism,
 if you are charged with it?'

7. λόγος συνέσεως] an expression
 formed on the model of λόγος σο-
 φίας, γνώσεως, 1 Cor. xii 8.

10. ὑμῖν τοῖς κ. σ. χρ.] 'by the
 advocacy of you our accusers.'

14. To both parties I answer
 thus. There is but one God, and
 one Godhead; and though there are
 three Persons, there is but one Source
 from which all that belongs to the
 Godhead issues. Between these three
 Persons there is no kind of division
 or inequality, as there is between the
 specimens of a limited class.

13. εἰς θεός, ὅτι·μ. θ.] 'There is
 but one God, because there is only
 one thing that can be called God-
 head.' If there could be different

kinds of Godhead, we might ima-
 gine many Gods; but as the thing
 is necessarily unique, we cannot
 conceive of it as the possession of
 several personages independent of
 each other. This argument, of
 course, is based on philosophical
 grounds, not on divine revelation;
 but it bears witness to the reason-
 ableness of that revelation.

16. πρὸς ἓν τὰ ἐξ αὐτοῦ] Cp. iii
 2 πρὸς τὸ ἐν τῶν ἐξ αὐτοῦ σύννευσις.
 The personalities issuing from a
 single source are referred back to
 that source so as to be but one
 with it, although we recognise that
 they are three. The αὐτοῦ is neuter.
 It refers to ἓν.

15. τὸ μὲν μᾶλλον] The Benedic-
 tine editors compare Leo *Serm.* viii
 in *Nat. Chr.* 'gradus in uera diuini-
 tate esse non possunt. quidquid
 deo minus est, deus non est.'

οὐδέ τι τῶν ὅσα τοῖς μεριστοῖς ὑπάρχει, κἀνταύθα λαβεῖν ἐστίν· ἀλλὰ ἀμέριστος ἐν μεμ ρισμένοις, εἰ δεῖ συντόμως εἰπεῖν, ἡ θεότης· καὶ οἶον ἐν ἡλίοις τρισὶν ἐχομένοις ἀλλήλων, μία τοῦ φωτὸς σύγκρασις. ὅταν μὲν οὖν πρὸς τὴν θεότητα βλέψωμεν, καὶ τὴν πρώτην αἰτίαν, καὶ τὴν 5 μοναρχίαν, ἐν ἡμῖν τὸ φανταζόμενον· ὅταν δὲ πρὸς τὰ ἐν οἷς ἡ θεότης, καὶ τὰ ἐκ τῆς πρώτης αἰτίας ἀχρόνως ἐκείθεν ὄντα καὶ ὁμοδόξως, τρία τὰ προσκυνούμενα.

15. Τί δέ, οὐχὶ καὶ παρ' Ἑλλησι, φαῖεν ἅν, μία θεότης, ὡς οἱ τὰ τελεώτερα παρ' ἐκείνοις φιλοσοφούντες, 10 καὶ παρ' ἡμῖν ἀνθρωπότης μία, τὸ γένος ἅπαν; ἀλλ' ὁμως πολλοὶ θεοί, καὶ οὐχ εἷς, ὡς δὲ καὶ ἄνθρωποι; ἀλλ' ἐκεῖ μὲν ἡ κοινότης τὸ ἐν ἔχει μόνον ἐπινοία θεωρητόν· τὰ δὲ

1 μεριστοις] μερισταις b

15. 12 θεοι πολλοι df || δε] δη df

1. οὐδέ τι τῶν ὅσα] *'nor are any of the distinguishing marks of separate individualities to be found there,' i.e. in the Godhead.*

2. ἀμέριστοι ἐν μεν.] *'but divided as the Persons are, the entire and undivided Godhead is in each.'* The passage is incorporated without comment by Jo. Damasc. *de Fide Orth.* viii.

3. ἐν ἡλίοις τρισιν] The illustration only shews the impossibility of illustration. 'Three suns joined to each other' might appear to us as one, but their relation to each other would be very different from that of the Three Divine Persons.

6. τὸ φανταζόμενον] The word does not imply that our observation is untrue, but only that it is (necessarily) inadequate. Cp. e.g. ii 6, 18, 19.

15. πρὸς τὰ ἐν οἷς ἡ θ.] *'at the Persons in which the Divine nature resides, and which issue from the First Cause, deriving from it Their existence above all time and with an equality of glory, there are Three objects for our adoration.'* Gr. avoids saying *τρεῖς οἱ προσκ.*, not

only, as so freq., for the sake of reverence, but because it sounds at first as if the three were 'separate individualities' like ourselves. *Tris* also has its dangers, as possibly suggesting differences of nature; but in the context this danger is removed. It is possible that Gr. here means to speak of the Father Himself as *ἐκ τῆς πρώτης αἰτίας*; but if so, that *πρώτη αἰτία* is within Himself. He is the source of His own being.

16. *The Greeks, it is true, spoke of a single Divine nature, compatible with plurality; as is the case also with human nature. But in these cases, each individual has but a fragment of the whole nature, and varies, not only from all other partakers of it, but from himself also, by change. This holds true even of angels.*

13. μόνον ἐπινοία θ.] In the case of the heathen polytheism, the common Godhead exists only as a conception or generalisation of the philosopher; it has no existence in fact. Each individual deity differs greatly from the other in history, and character, and capacities. The

καθ' ἑκαστον πλείστον ἀλλήλων καὶ τῷ χρόνῳ καὶ τοῖς πάθεσι καὶ τῇ δυνάμει μεμερισμένα. ἡμεῖς τε γὰρ οὐ σύνθετοι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀντίθετοί καὶ ἀλλήλοις καὶ ἡμῖν αὐτοῖς, οὐδὲ ἐπὶ μιᾶς ἡμέρας οἱ αὐτοὶ καθαρῶς μένοντες, 5 μὴ ὅτι τὸν ἅπαντα βίον, ἀλλὰ καὶ σώμασι καὶ ψυχαῖς ἀειρέοντές τε καὶ μεταπίπτοντες. οὐκ οἶδα δέ, εἰ μὴ καὶ ἄγγελοι καὶ πᾶσα φύσις ἢ ἄνω μετὰ τὴν τριάδα, καὶ ἀπλοῖ τινὲς ὧσι, καὶ πρὸς τὸ καλὸν παγιώτεροι τῇ πρὸς τὸ ἄκρον καλὸν ἐγγύτητι.

- 10 16. Οἱ τε παρ' Ἑλλήνων σεβόμενοι θεοὶ τε καὶ δαίμονες, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν, οὐδὲν ἡμῶν δέονται κατηγόρων, ἀλλὰ τοῖς σφῶν αὐτῶν ἀλίσκονται θεολόγοις, ὡς μὲν ἐμπαθεῖς, ὡς δὲ στασιώδεις, ὅσων δὲ κακῶν γέμοντες καὶ μεταβολῶν, καὶ οὐ πρὸς ἀλλήλους μόνον ἀλλὰ καὶ 15 πρὸς τὰς πρώτας αἰτίας ἀντιθέτως ἔχοντες, οὗς δὴ Ὀκεανούς, καὶ Τηθύας, καὶ Φάνητας, καὶ οὐκ οἶδα οὕς

4 καθαρως μενοντες οι αυτοι df || 7 ανω]+και bdf
e || 16 ωκεανους]+τε b

16. 15 ους]+και

same holds true of the specimen man in relation to the human genus.

2. οὐ σύνθετοι μόνον] We are not only composite beings, made up of body and soul, and each of these factors again resolvable into different component parts; we are beings of opposite characteristics,—not only as compared with each other, but as compared with our own fluctuating and inconstant selves.

5. μὴ ὅτι]. Cp. i 4.

6. μένουντες] Cp. § 10 βιωτῆς.

id. καὶ ἄγγελοι] They, though comparatively ἀπλοῖ, not σύνθετοι, and though less liable than we are to change and inconsistency, are yet not one, like the Persons of the Godhead. They are independent of each other, and vary in powers and in character.

7. φύσις ἢ ἄνω μετὰ τ. τ.] Cp. ii 31 ταῖς πρώταις μετὰ θεὸν φύσεσι. The whole section should be com-

pared with this passage.

16. The divisions among the many 'Gods' of the Greeks are notorious. They are at shameful variance. Their empire is partitioned out. Not so with our God. Each of the three Persons is absolutely one with Himself, and no less absolutely one with the others.

12. ἀλίσκονται] Cp. § 13 ἀλῶναι, 'to be convicted.'

id. θεολόγοις] Cp. ii 4. The ref. is, no doubt, esp. to Plato's denunciation of the poets in *Rep.* ii, iii.

15. οὗς δὴ Ὀκ.] The 'First Causes,' i.e. the original Gods, against which the others turn, are called Oceanus, and Tethys, and so on. See *Hom. II.* xiv 201.

16. Φάνητας] "A mystic Divinity in the Orphic rites, representing the first principle of the world, cf. *Orph. Arg.* 15" (Lidd. and Sc.).

τινας ὀνομάζουσι· καὶ τελευταῖόν τινα θεὸν μισότεκνον διὰ φιλαρχίαν, πάντας καταπίνοντα τοὺς ἄλλους ἐξ ἀπληστίας, ἵνα γένηται πάντων ἀνδρῶν τε θεῶν τε πατήρ, δυστυχῶς ἐσθιομένων καὶ ἐμουμένων. εἰ δὲ ταῦτα μῦθοι καὶ ὑπόνοιαί τινες, ὥς αὐτοὶ φασι, τὸ αἰσχρὸν τοῦ λόγου 5 διαδιδράσκοντες, τί φήσουσι πρὸς τό, Τριχθὰ δὲ πάντα δέδασται, καὶ τὸ ἄλλον ἄλλῳ τινὶ τῶν ὄντων ἐπιστατεῖν, διηρημένους καὶ ταῖς ὕλαις καὶ τοῖς ἀξιώμασι; τὸ δὲ ἡμέτερον οὐ τοιοῦτον· οὐδὲ αὕτη μερὶς τῷ Ἰακώβ, φησιν ὁ ἐμὸς θεολόγος· ἀλλὰ τὸ ἐν ἑκαστον αὐτῶν ἔχει πρὸς τὸ 10 συγκεῖμενον οὐχ ἡττον ἢ πρὸς ἑαυτό, τῷ ταύτῳ τῆς οὐσίας καὶ τῆς δυνάμεως. καὶ οὗτος ὁ τῆς ἐνώσεως λόγος, ὅσον ἐφ' οἷς ἡμεῖς κατειλήφμεν. εἰ μὲν οὖν οὗτος ἰσχυρὸς ὁ λόγος, τῷ θεῷ χάρις τῆς θεωρίας· εἰ δὲ μή, ζητῶμεν τὸν ἰσχυρότερον.

15

17. Τοὺς δὲ σοὺς λόγους οὐκ οἶδα πότερον παίζοντος εἶναι φήσομεν, ἢ σπουδάζοντος, οἷς ἀναιρεῖς ἡμῶν τὴν ἔνωσιν. τίς γὰρ δὴ καὶ ὁ λόγος; τὰ ὁμοούσια συναριθμεῖται, φησι· συναρίθμησιν λέγων τὴν εἰς ἀριθμὸν ἓνα

4 υπονοια (sic) καὶ μυθοι τινες df || 13 ἐφ' οἷς] εν οἷς d || ἰσχυρος οὗτος df

17. 17 φησομεν] φησαιμεν b || 19 φησι] φησ f

1. θεὸν μισότεκνον] Saturn.

5. ὑπόνοιαί τινες] 'a sort of allegories.'

6. τριχθὰ δὲ πάντα δ.] Hom. Il. xv 189.

8. ταῖς ὕλαις κ. τ. ἀξ.] 'having separate elements under them, and holding different ranks.'

9. τὸ ἡμέτερον] 'what we believe.'

10. μερὶς τῷ Ἰακώβ] Jer. x 16.

10. τὸ ἐν ἑκαστον κτλ.] 'but each of the Three Persons is as entirely one with Those with whom He is connected, as He is with Himself, because of the identity of essence and of power that is between Them.'

14. χάρις τῆς θεωρίας] 'thanks to God for the line of thought.'

17. It is said that things of the same nature are numbered together, so that if the three Persons are consubstantial they must be three Gods. For fear of saying this, you deny the Godhead of two of them, which is like cutting your throat for fear of dying.

18. τὰ ὁμ. συναριθμεῖται] Things of the same nature, like men, trees, or horses, come under a number which sums them up, as three trees, four horses, five men; you cannot, acc. to the disputant, apply them to heterogeneous things, and class a tree, a horse, and a man together as being three. Cp. Bas. de Sp. S. 17.

συναίρεσιν· οὐ συναριθμεῖται δὲ τὰ μὴ ὁμοούσια· ὥστε
 ὑμεῖς μὲν οὐ φεύξεσθε τὸ τρεῖς λέγειν θεοὺς κατὰ τὸν
 λόγον τοῦτον· ἡμῖν δὲ οὐδὲ εἰς κίνδυνος· οὐ γὰρ ὁμοούσια
 λέγομεν. σὺ μὲν οὖν ἀπήλλαξας σεαυτὸν πραγμάτων μιᾷ
 5 φωνῇ, καὶ τὴν κακὴν νίκην νενίκηκας· ὁμοίον τι ποιήσας
 τοῖς διὰ θανάτου φόβον ἀπαγχομένοις. ἵνα γὰρ μὴ κάμης
 τῇ μοναρχίᾳ συνιστάμενος, ἡρνήσω θεότητα, καὶ προδέδωκας
 τοῖς ἐχθροῖς τὸ ζητούμενον. ἐγὼ δὲ κἂν τι δέῃ καμῆν, οὐ
 προήσομαι τὸ προσκυνούμενον. ἐνταῦθα δὲ οὐδὲ ὁρῶ τίς
 10 ὁ πόνος.

18. Συναριθμεῖται, φῆς, τὰ ὁμοούσια· τὰ δὲ μὴ οὕτως
 ἔχοντα μοναδικὴν ἔχει τὴν δήλωσιν. πόθεν σοι τοῦτο, καὶ
 παρὰ τίνων δογματιστῶν καὶ μυθολόγων; ἢ ἀγνοεῖς, ὅτι
 πᾶς ἀριθμὸς τῆς ποσότητος τῶν ὑποκειμένων ἐστὶ δηλω-
 15 τικός, οὐ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων; ἐγὼ δὲ οὕτως
 ἀρχαίως ἔχω, μᾶλλον δὲ ἀμαθῶς, ὥστε τρία μὲν ὀνομάζω
 τὰ τοσαῦτα τῷ ἀριθμῷ, κἂν διέστηκε τὴν φύσιν· ἐν δέ, καὶ
 ἓν, καὶ ἓν, ἄλλως τὰς τοσαύτας μονάδας, κἂν τῇ οὐσίᾳ

2 λέγειν *treis* df.

18. 11 μη] *ουχ* bdf || 13 και] η b

1. ὥστε ὑμεῖς μὲν] These are still the words of the opponent, down to λέγομεν. On the principle just laid down, he says, if the Father, the Son, and the Spirit can be called three at all, it can only be as three Gods; that is, your doctrine is incurably tritheistic. Ours is not, he adds; for we deny the identity of essence, and make no attempt at bringing those beings together under a number.

4. πραγμάτων] 'of trouble'; not τῶν πρ., 'the facts.'

7. τῇ μ. συνιστάμενος] 'to save yourself labour in maintaining monotheism you have denied the Godhead, and abandoned to the enemy the very thing which you are seeking to establish.'

18. I do not know where you get your rule from. To me, a number only says how many things there

are, and tells nothing about their nature. Certainly in the Bible, things of different natures are summed up under a common number.

12. μοναδικὴν ἔχει τ. δ.] 'can only be designated singly'; e.g. a horse, and a man, and a tree.

13. δογμ. καὶ μυθ.] a kind of hendiadys, 'makers of fabulous decrees.'

14. τῇ ποσ. τῶν ὑποκ.] 'denotes the quantity, or sum, of the objects, and not their nature.'

15. οὕτως ἀρχ. ἔχω] 'am old-fashioned enough' to say 'three' when there are three things, even when they are not of the same kind, and to name them singly, if I choose, even when they are thinking only of their number and not of their nature.

18. ἄλλως] carries on the irony of

συνάπτωνται, οὐ πρὸς τὰ πράγματα μᾶλλον ἀφορῶν, ἢ το
 πόσον τῶν πραγμάτων, καθ' ὧν ἡ ἀρίθμησης. ἐπεὶ δὲ λίαν
 περιέχῃ τοῦ γράμματος, καίτοι γε πολεμῶν τῷ γράμματι,
 ἐκείθεν μοι λάβε τὰς ἀποδείξεις. τρία ἐν ταῖς παροιμίαις 5
 ἐστίν, ἀεὶ οὕτως πορεύεται, λέων, καὶ τράγος, καὶ ἀλεκτρυόν·
 καὶ βασιλεὺς δημηγορῶν ἐν ἔθνει τὸ τέταρτον· ἵνα μὴ
 λέγω τὰς ἄλλας ἐκεῖ τετράδας ἀριθμουμένας, τῇ φύσει δὲ
 διηρημένας. καὶ δύο τῷ Μωυσεὶ χερουβὶμ εὐρίσκω μονα-
 δικῶς ἀριθμούμενα. πῶς οὖν ἡ ἐκεῖνα τρία, κατὰ τὴν σὴν
 τεχνολογίαν, τοσοῦτον ἀλλήλων ἀπερρηγμένα ταῖς φύσεσιν· 10
 ἡ ταῦτα μοναδικά, τοσοῦτον ἀλλήλοις ὁμοφυῇ καὶ συγκεί-
 μενα; εἰ γὰρ λέγοιμι θεὸν καὶ μαμωνᾶν δύο κυρίους εἰς ἓν
 ἀριθμουμένους, τοσοῦτ' μακρὰν ὄντας ἀλλήλων, τάχα ἂν
 καὶ μᾶλλον γελασθείην τῆς συναριθμήσεως.

19. 'Ἄλλ' ἐμοί, φῆσιν, ἐκεῖνα συναριθμούμενα λέγεται, 15
 καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας, οἷς συνεκφωνεῖται καταλλήλως καὶ

3 γραμματι] πραγματι δ || 5 λεων και] om και g || 6 ἐνδημηγορων e ||
 7 τῇ θε φύσει bdf

ἀρχαίως, ἀμαθῶς. It is used in the idiomatic sense of 'idly,' 'vainly.'

3. περιέχῃ τοῦ γρ.] 'you are so attached to the letter of Scripture.' The emendation τῷ πράγματι in the next clause is ingenious and tempting; but τῷ γράμματι will mean that in this instance they have the very letter of Scripture against them,—as he proceeds to shew.

4. λάβε] seems to be an ironical invitation to prove the point, not= δέξαι i.e. 'listen to my proofs.'

5. εὐδόως πορεύεται] Prov. xxx 29.

8. δύο χερουβὶμ] Ex. xxv 18, 19. If τῷ Μ.= 'by Moses,' perh. the ref. is rather to Ex. xxxvii 7; but it may be the strict dat., 'reckoned up singly to Moses.'

10. ἀπερρηγμένα] 'so completely severed.'

14. καὶ μᾶλλον γελ.] The same i. my continued; 'I should be still

more laughed at for my mode of numbering things together.' Matt. vi 24. Gr. does not observe that God and Mammon are not actually described as two masters, and that if they were, it would be as masters that they would be numbered together, in which respect they are alike.

19. If you tell me that numbers denote things of one nature and those only, then I will deny that you can say 'three men,' unless each of the three is an exact repetition of the others. St John was certainly not bound by your rule when he spoke of the three witnesses; nor will it hold when you come to speak of things of different natures but bearing the same name.

16. οἷς συνεκφ. καταλλ. κ. τ. δ.] The opponent explains that by things ranged under a number, because they are of the same nature,

τὰ ὀνόματα· οἶον, ἄνθρωποι τρεῖς, καὶ θεοὶ τρεῖς, οὐχὶ τρία
τάδε καὶ τάδε. τίς γὰρ ἡ ἀντίδοσις; τοῦτο νομοθετοῦντός
ἐστὶ τοῖς ὀνόμασιν, οὐκ ἀληθεύοντος. ἐπεὶ καὶ μοι Πέτρος,
καὶ Παῦλος, καὶ Ἰωάννης, οὐ τρεῖς, οὐδὲ ὁμοούσιοι, ἕως ἂν
5 μὴ τρεῖς Παῦλοι, καὶ τρεῖς Πέτροι, καὶ Ἰωάνναι τοσοῦτοι
λέγωνται. ὁ γὰρ σὺ τετήρηκας ἐπὶ τῶν γενικωτέρων ὀνο-
μάτων, τοῦτο καὶ ἡμεῖς ἀπαιτήσομεν ἐπὶ τῶν εἰδικωτέρων
κατὰ τὴν σὴν ἀνάπλασιν. ἡ ἀδικήσεις, μὴ διδούς ὅπερ
εἴληφας; τί δὲ ὁ Ἰωάννης, τρεῖς εἶναι τοὺς μαρτυροῦντας
10 λέγων ἐν ταῖς καθολικαῖς, τὸ πνεῦμα, τὸ ὕδωρ, τὸ αἷμα;
ἀρά σοι ληρεῖν φαίνεται, πρῶτον μὲν ὅτι τὰ μὴ ὁμοούσια
συναριθμῆσαι τετόλμηκεν, ὁ τοῖς ὁμοουσίοις σὺ δίδως,—τίς
γὰρ ἂν εἴποι ταῦτα μᾶς οὐσίας;—δεύτερον δὲ ὅτι μὴ
καταλλήλως ἔχων ἀπήντησεν, ἀλλὰ τὸ τρεῖς ἀρρενικῶς
15 προθεῖς, τὰ τρία οὐδετέρως ἐπήνεγκε, παρὰ τοὺς σοὺς καὶ
τῆς σῆς γραμματικῆς ὅρους καὶ νόμους; καίτοι τί διαφέρει,
ἡ τρεῖς προθέντα ἐν καὶ ἐν καὶ ἐν ἐπενεγκεῖν, ἡ ἓνα καὶ

19. 1 και θεοι] om και b || 5 παυλοι...πετροι transp. def || 6 λεγονται
acc || 7 απαιτησωμεν a || 10 εν] επι f || πνευμα]+και b || υδωρ]+και b ||
15 προθεις] προσθεις c || 16 om της aeg

he means cases where the noun is expressed and the numeral agrees with it (ὡς i.e. συναριθμουμένοις practically = 'the numeral'), like 'three men,' 'three Gods.' He does not mean that you can never lump together under a neuter numeral heterogeneous objects as so many 'things.' This, he says, is not a connumeration.

3. τίς γὰρ ἡ ἀντίδοσις;] This is explained by the words below, ἀδικήσεις, μὴ διδούς ὅπερ εἴληφας; It is Gr.'s reply to the objector. 'What,' he asks, 'shall I make you give me in return?' The γὰρ implies a suppressed 'Take care!' ἰδ. τοῦτο νομοθ. ἐστὶ] 'This,' Gr. retorts, 'is to legislate for language, not to state the facts with regard to it.' At that rate, he can

refuse to admit that Peter and Paul and John are three beings of the same nature; he may say that unless all the peculiarities of Peter are exactly reproduced, so that there are three Peters, there is not sufficient correspondence between Peter and the others to warrant their being brought under a single number as three men.

6. γενικωτέρων] 'generic' as opposed to εἰδικῶς 'specific.' Gr. puts both words in the comp., because he does not use them in a quite strict sense.

9. τρεῖς εἶναι τοὺς μ.] 1 John v 8.
13. μὴ καταλλ. ἔχων dr.] 'because he comes forward without putting his words in grammatical agreement.' 'Ἀρρενικῶς, 'in the masc.'; οὐδετέρως, 'in the neut.'

ἓνα καὶ ἓνα λέγοντα μὴ τρεῖς ἀλλὰ τρία προσαγορευεῖν ; ὅπερ αὐτὸς ἀπαξιοῖς ἐπὶ τῆς θεότητος. τί δέ σοι ὁ καρκίνος, τό τε ζῶον, τό τε ὄργανον, ὃ τε ἀσθήρ ; τί δέ ὁ κύων, ὃ τε χερσαῖος, καὶ ὁ ἔνυδρος, καὶ ὁ οὐράνιος ; οὐ τρεῖς λέγεσθαι σοι δοκοῦσι καρκίνοι καὶ κύνες ; πάντως γε. ἄρα 5 οὖν παρὰ τοῦτο καὶ ὁμοούσιοι ; τίς φήσει τῶν νοῦν ἔχόντων ; ὅρᾳς ὅπως σοι διαπέπτωκεν ὁ περὶ τῆς συναριθμήσεως λόγος, τοσοῦτοις ἐλληλεγμένος ; εἰ γὰρ μήτε τὰ ὁμοούσια πάντως συναριθμεῖται, καὶ συναριθμεῖται τὰ μὴ ὁμοούσια, ἢ τε τῶν ὀνομάτων συνεκφώνησις ἐπ' ἀμφοῖν, τί σοι πλέον 10 ὦν ἐδογμάτισας ;

20. Σκοπῶ δὲ κακεῖνο, καὶ ἴσως οὐκ ἔξω λόγου. τὸ ἐν καὶ τὸ ἐν οὐκ εἰς δύο συντίθεται ; τὰ δύο δὲ οὐκ εἰς ἐν καὶ ἐν ἀναλύεται ; δῆλον ὅτι. εἰ οὖν ὁμοούσια μὲν τὰ συντιθέμενα κατὰ τὸν σὸν λόγον, ἑτεροούσια δὲ τὰ τεμνόμενα, 15 τί συμβαίνει ; τὰ αὐτὰ ὁμοούσιά τε εἶναι καὶ ἑτεροούσια. γελῶ σου καὶ τὰς προαριθμήσεις, καὶ τὰς ὑπαριθμήσεις,

20. 16 om. τε f

3. τό τε ὄργανον] a pair of tongs.

8. ἐλληλεγμένος] from ἐλέγχω.

10. ἢ τε τῶν ὀ. συνεκφ.] 'and the nouns are expressed in both cases, along with the numeral,' i.e. not merely 'undefined.' Gr. means both in the case of ὁμοούσια which are not numbered together, and in that of οὐχ ὁμοούσια which are.

20. It will not bear the simplest test of addition or division. Your rules about the order of enumeration, and about the use of prepositions, are just as ridiculous. We will now proceed to give you the coup de grace.

13. οὐκ εἰς δύο συντ.] 'one and one make two,' although acc. to the heretic's logic 'one and one' would only be said of things of different nature, such as could never be united under a common numeral. Conversely 'two is divided into one

and one,' although 'two' can only be said of things of the same nature, which it would be unnatural to describe in that single fashion. The upshot is that the same things are proved to be of the same nature and of different natures. Of course the argument is more or less of a piece of banter.

17. προαριθμ. κ. ὑπαριθμ.] Elias says, probably without historical grounds, that this system of numbering (δεύτερος θεός, τρίτος θεός) was derived from the way in which the Neoplatonic writers arranged existences according to a scale, from the First Cause to the lowest. The phraseology is fully discussed by Basil l. c. (*de Sp. S.* 17). 'Τραριθμεῖν, as distinguished from συναριθμεῖν, is to reckon in a secondary position.

αἷς σὺ μέγα φρονεῖς, ὥσπερ ἐν τῇ τάξει τῶν ὀνομάτων
 κειμένων τῶν πραγμάτων. εἰ γὰρ τοῦτο, τί κωλύει κατὰ
 τὸν αὐτὸν λόγον, ἐπειδὴ τὰ αὐτὰ καὶ προαριθμεῖται καὶ
 ὑπαριθμεῖται παρὰ τῇ γραφῇ διὰ τὴν ἰσοτιμίαν τῆς
 5 φύσεως, αὐτὰ ἑαυτῶν εἶναι τιμιώτερα τε καὶ ἀτιμότερα;
 ὁ δὲ αὐτός μοι καὶ περὶ τῆς Θεὸς φωνῆς καὶ Κύριος λόγος·
 ἔτι δὲ τῶν προθέσεων, τῆς ἐξ οὐ, καὶ δι' οὐ, καὶ ἐν ᾧ, αἷς
 σὺ κατατεχνολογεῖς ἡμῖν τὸ θεῖον, τὴν μὲν τῷ πατρὶ διδούς,
 τὴν δὲ τῷ υἱῷ, τὴν δὲ τῷ ἁγίῳ πνεύματι. τί γὰρ ἂν
 10 ἐποίησας, παγίως ἐκάστου τούτων ἐκάστω νενεμημένου·
 ὁπότε πάντων πᾶσι συντεταγμένων, ὡς δῆλον τοῖς φιλο-
 πόνοις, τοσαύτην σὺ διὰ τούτων εἰσάγεις καὶ τῆς ἀξίας
 καὶ τῆς φύσεως ἀνισότητα; ἀπόχρη καὶ ταῦτα τοῖς μὴ
 λίαν ἀγνώμοσιν. ἐπεὶ δέ σε τῶν χαλεπῶν ἐστίν, ἅπαξ
 15 ἐπιπηδήσαντα τῷ πνεύματι, τῆς φορᾶς σχεθῆναι, ἀλλὰ μή,
 καθάπερ τῶν συνῶν τοὺς θρασυτέρους, εἰς τέλος φιλονεικεῖν,
 καὶ πρὸς τὸ ξίφος ὠθίζεσθαι, μέχρις ἂν πᾶσαν εἴσω τὴν
 πληγὴν ὑπολάβῃς, φέρε, σκεψώμεθα τίς ἔτι σοι λείπεται
 λόγος.

4 τη]+θεια bdf || 14 ἐπει] ἐπειδὴ df || 18 υπολαβοῖς c

1. ὥσπερ...πραγμάτων] 'as if the realities themselves (i.e. the Persons of the Trinity) depended upon the order in which they are named.'

3. καὶ προαριθμ. καὶ ὑπαριθμ.] 'are sometimes enumerated in one order and sometimes in another'; e.g. 2 Cor. xiii 14.

6. π. τῆς θεὸς φ. καὶ κύριος] 'The same observation holds good' of these, not in regard to the order in which they are placed, but to the way in which they are applied to the Divine Persons as it were indiscriminately.

7. τῶν προθέσεων] 'the prepositions.'

8. κατατεχνολογεῖς ἡμ. τὸ θ.] 'tie down the Godhead with your canons.' Basil de Sp. S. 2 ascribes the canon to Aetius.

9. τί γὰρ ἂν ἐποίησας] A very ironical argument. If, when these prepositions are used interchangeably, you contrive to get such inequality out of them, what would you not have done if the use of them had been constant and invariable? Ὅποτε is used here like ὅστις with an inferential shade of meaning.

13. καὶ ταῦτα] 'even these things,' i.e. without going further.

14. τῶν χαλεπῶν ἐστίν] 'is a difficulty.'

15. τῆς φορᾶς σχεθῆναι] 'to stop short in your impetus.'

21. You speak of the silence of Scripture on the Godhead of the Holy Ghost. Scholars have often shown how false this is; but I too will do my best to help you out of your difficulty.

21. Πάλιν καὶ πολλάκις ἀνακυκλεῖς ἡμῖν τὸ ἄγρα·
 ὅτι μὲν οὖν οὐ ξένον τοῦτο, οὐδὲ παρείσακτον, ἀλλὰ καὶ
 τοῖς πάλαι καὶ τοῖς νῦν γνωριζόμενον καὶ παραγυμνούμενον,
 δέδεικται μὲν ἤδη πολλοῖς τῶν περὶ τούτου διειληφότων,
 ὅσοι μὴ ῥαθύμως μηδὲ παρέργως ταῖς θείαις γραφαῖς ἐντυ- 5
 χόντες, ἀλλὰ διασχόντες τὸ γράμμα καὶ εἴσω παρακύ-
 ψαντες, τὸ ἀπόθετον κάλλος ἰδεῖν ἠξιώθησαν, καὶ τῷ
 φωτισμῷ τῆς γνώσεως κατηνγάσθησαν. δηλώσομεν δὲ
 καὶ ἡμεῖς ἐξ ἐπιδρομῆς, ὅσον ἐνδέχεται, τοῦ μὴ δοκεῖν εἶναι
 περιττοὶ τινες, μηδὲ φιλοτιμότεροι τοῦ δέοντος, ἐποικοδο- 10
 μούντες ἐπὶ θεμέλιον ἑλλότριον. εἰ δὲ τὸ μὴ λίαν σαφῶς
 γεγράφθαι θεὸν μηδὲ πολλάκις ὀνομαστί, ὥσπερ τὸν
 πατέρα πρότερον καὶ τὸν υἱὸν ὕστερον, αἰτιὸν σοι γίνεται
 βλασφημίας, καὶ τῆς περιττῆς ταύτης γλωσσαλγίας καὶ
 ἀσεβείας, ἡμεῖς σοι λύσομεν ταύτην τὴν βλάβην, μικρὰ 15
 περὶ πραγμάτων καὶ ὀνομάτων καὶ μάλιστα παρὰ τῇ τῆς
 γραφῆς συνηθείᾳ φιλοσοφήσαντες.

21. ἀνακυκλοῖς b 'Reg. b' || 5 ἐντυχόντες] ἐντυγαγοντες b 'Colb.
 3' || 8 δηλωσωμεν aef || 10 ἐποικοδομούντες] οἰκοδομουντες acg

1. τὸ ἄγραφον] Cp. § 1.

2. οὐ ξένον τοῦτο] Τοῦτο seems by comparison with § 1 to mean the Holy Spirit Himself, not the doctrine of His Godhead. So also περὶ τοῦ-
 του below.

3. τοῖς πάλαι] the O.T. writers; τοῖς νῦν, the Christian Church.

ib. παραγυμνούμενον] 'revealed,' 'disclosed.'

4. διειληφότων] 'have discussed.' Cp. iv 16, v 5.

5. ἐντυχόντες] to 'meet with,' 'come across'; so to 'read.' The word does not necessarily imply a casual, hasty perusal; Cp. § 26.

6. διασχόντες] Cp. ii 3, 31, 'have penetrated beyond the letter.'

7. ἀπόθετον] 'put away,' so 'hidden' like a treasure, = ἀπόκρυφον. See Thompson's note on Plat. *Phaedr.* 252 B.

9. ἐξ ἐπιδρομῆς] lit. 'at a rush,' i.e. 'hastily.'

ib. τοῦ μὴ δοκεῖν] explains why Gr. will not attempt to go into the question at greater length.

11. ἐπὶ θεμ. ἄλλ.] Rom. xv 20. Because Basil and others had gone over the ground before.

12. ὀνομαστί] The word appears to belong to both σαφῶς and πολλά-
 κισ, and to qualify the word θεῶν, not τὸ ἄγ. πνεῦμα understood; 'the fact that He is not very clearly, nor often, described in Scripture by the title of "God".' But the expression is somewhat redundant.

13. πρότερον] under the earlier dispensation; ὕστ., under the later.

15. λύσομεν...βλάβην] 'will re-
 move this disadvantage'; said with a kind of irony, as if the opponent would recognise that it was a βλάβη.

22. Τῶν πραγμάτων τὰ μὲν οὐκ ἔστι, λέγεται δέ· τὰ δὲ ὄντα οὐ λέγεται· τὰ δὲ οὔτε ἔστιν, οὔτε λέγεται· τὰ δὲ ἄμφω, καὶ ἔστι, καὶ λέγεται. τούτων ἀπαιτεῖς με τὰς ἀποδείξεις; παρασχεῖν ἔτοιμος. ὑπνοῖ τῇ γραφῇ θεός, καὶ γρηγορεῖ, καὶ ὀργίζεται, καὶ βαδίζει, καὶ θρόνον ἔχει τὰ χερουβίμ· καίτοι πότε γέγονεν ἐμπαθής; πότε δὲ σῶμα θεὸν ἀκήκοας; τοῦτο οὐκ ὄν ἀνεπλάσθη. ὠνομάσαμεν γάρ, ὡς ἡμῖν ἐφικτόν, ἐκ τῶν ἡμετέρων τὰ τοῦ θεοῦ. τὸ μὲν ἡρεμεῖν αὐτὸν ἀφ' ἡμῶν, καὶ οἶον ἀμελεῖν, δι' ἃς αὐτὸς οἶδεν αἰτίας, ὑπνοῦν. τὸ γὰρ ἡμέτερον ὑπνοῦν τοιοῦτον, ἀνενέργητόν τε καὶ ἄπρακτον. τὸ δὲ ἀθρόως εὖ ποιεῖν ἐκ μεταβολῆς, γρηγορεῖν. ὑπνου γὰρ λύσις ἐγρήγορσις, ὥσπερ ἀποστροφῆς ἐπίσκεψις. τὸ δὲ κολάζειν ὀργίζεσθαι πεποιήκαμεν· οὕτω γὰρ ἡμῖν ἐξ ὀργῆς ἡ κόλασις. τὸ δὲ νῦν μὲν τῇδε, νῦν δὲ τῇδε ἐνεργεῖν, βαδίζειν. ἢ γὰρ ἀπ' ἄλλου πρὸς ἄλλο μετάβασις, βαδισμός. τὸ δὲ ἐναναπαύεσθαι ταῖς ἀγίαις δυνάμεσι, καὶ οἶον ἐμφιλοχωρεῖν, καθέζεσθαι καὶ θρονίζεσθαι. καὶ τοῦτο ἡμέτερον. οὐδενὶ γὰρ οὕτως ὡς τοῖς ἀγίοις τὸ θεῖον ἐναναπαύεται. τὸ δὲ

22. 9 αὐτος αἰτίας οἶδεν c: οἶδεν αὐτος αἰτίας e || 10 οἱ ὑπνοῦν *secundo loco* b || 16 ἐναναπαυεσθαι] ἐναπαυεσθαι (*sic*) c: ἀναπαυεσθαι df || 19 ἐναναπαυεται] ἐπαυεται bc¹ 'Or. I'

22. *There are four heads under which we may arrange the phenomena of Scripture language. (1) There are things said which are not literally true. Of this kind are all the anthropomorphic expressions concerning God.*

1. λέγεται df] *sc.* in Scripture.

4. ὑπνοῖ] Ps. xliii 14 (xliii 23).

5. γρηγορεῖ] Jer. xxxi 28.

16. ὀργίζεται] e.g. Ps. lxxviii (lxxix) 5.

16. βαδίζει] The word does not seem to be used of God in LXX. The ref. is doubtless to passages like Gen. iii 8.

16. θρόνον ἔχει] Ps. lxxix 2 (lxxx 1); Ezek. i 26.

6. ἐμπαθής] in ref. to ὑπνοῖ,

γρηγορεῖ, ὀργίζεται; σῶμα, το βαδίζει, θρόνον.

9. ἡρεμεῖν...ἀφ' ἡμ.] 'letting us alone' (lit. 'keeping quiet from us').

11. ἀθρόως] 'suddenly'; cp. ii 2.

15. τῇδε...τῇδε] 'in this direction and in that.'

17. ταῖς ἀγ. δυνάμεσι] *sc.* τοῖς χερουβίμ. 'Resting in those holy Powers and, as it were, being fond of the place, is "sitting" and "being enthroned".'

18. οὐδενὶ γάρ] The γάρ explains, not the καὶ τοῦτο ἡμ., but the choice of the expression 'resting' etc. God is in everything; but there is nothing in which He 'rests' as He does in the saints (and angelic beings).

19. τὸ δὲ ὅτι.] more instances of

... πτιουσιν· τὴν δὲ ἐπισκοπὴν, πρόσωπον· το
 διδόναι δὲ καὶ προσίεσθαι, χεῖρα· καὶ ἄλλη τις ὅλως τῶν
 τοῦ θεοῦ δυνάμεων ἢ ἐνεργειῶν ἄλλο τι τῶν σωματικῶν
 ἡμῖν ἀνεξωγράφησεν.

23. Πάλιν σὺ πόθεν τὸ ἀγέννητον λαβὼν ἔχεις, ἢ τὸ 5
 ἄναρχον, τὰς σὰς ἀκροπόλεις, ἢ καὶ ἡμεῖς τὸ ἀθάνατον;
 δεῖξον ταῦτα ὀνομαστί, ἢ διαγράψομεν, καὶ τέθνηκας
 ἐκ τῶν σῶν ὑποθέσεων, καθαιρεθέντων σοι τῶν ὀνο-
 μάτων, καὶ τοῦ τείχους τῆς καταφυγῆς ἐφ' ᾧ ἐπεποίθεις.

23. 6 om η ε² || 7 ονομαστί] + καὶ η ἀθετήσομεν ἐπειδὴ οὐ γεγραπται
 bcd, nisi quod om καὶ cd || 9 ἐφ' ω] ἐφ' ο ac²

metaphorical language. God 'flies,'
 Ps. xvii 11 (xviii 10); we speak of
 His 'face,' e.g. Ps. iv 7 (6); His
 'hand,' e.g. Ps. cxliv (cxlv) 16.

2. προσίεσθαι] 'to welcome'; cp.
 ii 19.

16. ὅλως] 'in short.'

4. ἀνεξωγράφησεν] 'has depicted,'
 i.e. 'has suggested the form of.' We
 should almost have expected the
 inversion of the sentence,—that
 bodily things depict the powers and
 operations of God; but either way
 is intelligible.

23. (2) *There are things not said
 which are nevertheless true,—among
 them facts of which you make a great
 deal.* (3) *Things neither said nor
 true.* (4) *Things both true and said.*

5. πάλιν] Instances of true
 things not found in Scripture.

6. τὰς σὰς ἀκροπ.] 'those for-
 tresses of yours'; cp. below τοῦ tel-
 χους τῆς καταφυγῆς.

7. ἢ διαγράψομεν] Cp. iii 8. The
 words ἢ ἀθετήσομεν, ἐπειδὴ οὐ γέ-
 γραπται seem to be an ancient gloss
 to explain ἢ διαγράψομεν. They
 offer no real alternative to it; and
 the variation of the MSS. which con-
 tain them between ἢ and καὶ ἢ indi-
 cates the uncertainty of their footing.
 If they are to be retained, the only
 sense that can be got out of them
 would be this:—Shew us the words

ἀγέννητον, ἀναρχον in the Bible, and
 we will either reject the Holy
 Ghost's Divinity for not being found
 there, or (if we can prove that it *is*
 there) we will erase both it and your
 two words together. But this would
 be very cumbrous. Omitting the
 words, the sense is plain. Gr. re-
 taliates;—Shew us ἀγένν., ἀναρχ. in
 the Bible, or we will discard them,
 and you will die by your own rules.
 The perf. τέθνηκας gives vividness
 to the argument. Probably the
 gloss was introduced because Gr.'s
 word διαγράψομεν seemed itself to
 imply that the words ἀγέννητον etc.
 were to be found written in Scrip-
 ture. How can that be erased which
 was never written? The scribe
 wished to substitute for διαγρ. the
 more general word ἀθετήσομεν, 'be-
 cause the expressions in question
 are *not* written.' It may be sug-
 gested that the correction might be
 due to Gr. himself; but (1) its place
 in the MSS. is against it; it ought to
 have followed διαγρ.; (2) by διαγρ.
 Gr. intended no reference to being
 found in *Scripture*; he meant, if
 conscious of the metaphor at all, an
 erasure from the theological writings
 in which the expressions occurred.

8. τῶν ὀνομάτων] sc. ἀγέννητον,
 ἀναρχον.

ἡ δὴλον ὅτι ἐκ τῶν ταῦτα συναγόντων, καὶ μὴ ταῦτ
 λέγεται; τίνων τούτων; Ἐγὼ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ μετα
 ταῦτα. καί, Πρὸ ἐμοῦ οὐκ ἔστιν ἄλλος θεός, καὶ μετ' ἐμέ
 οὐκ ἔσται. ὅλον γὰρ τὸ ἔστιν ἐμόν· οὔτε ἡργμένον, οὔτε
 5 παυσόμενον. ταῦτα λαβὼν, τὸ μὲν μὴ εἶναί τι πρὸ αὐτοῦ,
 μηδὲ πρεσβυτέραν αἰτίαν ἔχειν, ἀναρχον προσηγόρευσας,
 καὶ ἀγέννητον· τὸ δὲ μὴ στήσεσθαι τοῦ εἶναι, ἀθάνατον
 καὶ ἀνώλεθρον. αἱ μὲν δὴ πρῶται συζυγίαι τοιαῦται,
 καὶ οὕτως ἔχουσαι. τίνα δὲ οὔτε ἔστιν, οὔτε λέγεται;
 10 πονηρὸν τὸ θεῖον, ἡ σφαῖρα τετράγωνος, τὸ παρελθὼν
 ἐνέστηκεν, οὐ σύνθετον ὁ ἄνθρωπος. τίνα γὰρ εἰς το-
 σοῦτόν ποτε ἐμπληξίας ἀφικόμενον ἔγνωσ, ὥστε τι τοιοῦ-
 τον ἢ ἐννοῆσαι τολμῆσαι, ἢ ἀποφήνασθαι; λείπεται δεῖξαι
 τίνα καὶ ἔστι καὶ λέγεται· θεός, ἄνθρωπος, ἄγγελος, κρίσις·
 15 ματαιότης οἱ τοιοῦτοι συλλογισμοί, καὶ τῆς πίστεως ἀνα-
 τροπή, καὶ τοῦ μυστηρίου κένωσις.

3 μετ ἐμε] μετ ἐμου a || 11 συνθετον] συνθετος b || 12 ἐμπληξίας ποτε df ||
 15 ματαιότης] ανταποδοσις 'Reg. Cypri.'

1. ἡ δὴλον] The ellipsis is, (Have you any other interpretation) or is it evident?

ib. ἐκ τῶν τ. συναγ.] Supply ἔστιν, or λαμβάνεται: 'that they are deduced from passages which imply them.'

2. ἐγὼ εἰμι πρῶτος] Is. xlv 6.

3. πρὸ ἐμοῦ] Is. xliii 10.

4. ὅλον γὰρ τὸ ἔστιν ἐμόν] God is represented as still speaking; 'all that is included in the word *Is is Mine*, without beginning and without end.'

5. ταῦτα λαβὼν] You have taken these facts, and have (rightly) deduced from them the appellations which you give to God, of ἀγέννητον, ἀθάνατον, and the rest.

8. αἰ...πρῶται συζ.] viz. things that are said and are not, and things that are and are not said.

10. τὸ παρελθὼν ἐνέστ.] 'past is present.'

12. ἐμπληξίας] 'so daft.'

13. ἀποφήνασθαι] 'to declare his opinion that it is so.' The ἢ will mean 'or at any rate.'

14. θεός, ἄνθρ., κτλ.] Gr. first names four substantives, and then certain propositions; 'such syllogisms are vanity, and a subversion of faith, and an emptying of the mystery.' See 1 Cor. i 17 foll.

24. This being so, we must not make too much of the reticence of Scripture. When you hear of twice five, you are justified in saying ten; so whatever is clearly implied in Scripture may rightly be affirmed, even if it is not explicitly stated there. I will give you the reason for the reticence of Scripture.

24. Τοσαύτης οὖν οὐσης εἰσφορᾶς ἐν τοῖς ὀνόμασι καὶ τοῖς πράγμασι, πῶς οὕτω σὺ λίαν δουλεύεις τῷ γράμματι, καὶ γίνῃ μετὰ τῆς Ἰουδαϊκῆς σοφίας, καὶ συλλαβαῖς ἀκολουθεῖς, ἡφείς τὰ πράγματα; εἰ δὲ σοῦ τι δις πέντε λέγοντος, ἢ τὰ δις ἐπτὰ, τὰ δέκα συνῆγοι, ἢ τέσσαρες καὶ 5 δέκα ἐκ τῶν λεγομένων· ἢ ἐκ τοῦ ζῶον λογικόν, θνητόν, τὸν ἄνθρωπον, ἄρα ἂν σοι ληρεῖν ἐνομίστην; καὶ πῶς, τὰ σὰ λέγων; οὐ γὰρ τοῦ λέγοντος μᾶλλον οἱ λόγοι, ἢ τοῦ λέγειν συναναγκάζοντος. ὥσπερ οὖν ἐνταῦθα οὐκ ἂν τὰ λεγόμενα μᾶλλον ἐσκόπουν, ἢ τὰ νοούμενα· οὕτως οὐδὲ εἴ 10 τι ἄλλο τῶν μὴ λεγομένων, ἢ μὴ σαφῶς, ἐκ τῆς γραφῆς νοούμενον ἠΰρισκον, ἔφηνγον ἂν τὴν ἐκφώνησιν, φοβούμενος σὲ τὸν συκοφάντην τῶν ὀνομάτων. οὕτω μὲν οὖν στησόμεθα πρὸς τοὺς ἐξ ἡμισείας εὐγνώμονας. σοὶ γὰρ οὐδὲ τοῦτο ἔξεστι λέγειν. ὁ γὰρ τὰς τοῦ υἱοῦ προσηγορίας 15 οὕτως ἐναργεῖς οὐσας καὶ τοσαύτας ἀρνούμενος, οὐδ' ἂν ταύτας ἠδέσθης δῆλον ὅτι, καὶ εἰ πολλῶ σαφεστέρας καὶ πλείους ἐγίνωσκες. ἤδη δὲ καὶ τὴν αἰτίαν δηλώσω τῆς

24. 3 συλλαβαῖς] ταις συλλ. c . 4 ακολουθεῖς f . 5 τεσσαρες] τα τεσσαρες cdf || 10 εἰ]+μη 'Or. i' || 12 νοοιμενων beclde.

1. ἐν τοῖς ὀν. καὶ τοῖς πρ.] 'diversity in names and things'

3. τῆς Ἰουδ. σοφίας] because the Jews were 'slaves to the letter.'

ib. συλλαβαῖς] Basil, on the other hand, *de Sp. S.* i, points out the extreme importance of noticing 'syllables.'

8. τὰ σὰ λέγων] 'for saying what you said.' For σὰ belongs as much to him who forces them to be said (i.e. in this case to you who gave me the data for my conclusion) as to him who said them' (i.e. to me who concluded that you meant 'ten,' 'man').

9. ἐνταῦθα] in the case just supposed.

10. οὐδὲ εἴ τι ἄλλο κτλ.] 'if I and anything else intended in

Scripture (lit. found out of Scripture anything else intended), though not stated, or not stated clearly. I should not have shrunk from expressing it for fear' etc.

13. συκοφ. τῶν ὀν.] The word denotes one who is on the watch for words to denounce them.

ib. στησόμεθα πρὸς] 'will take our stand against.' The οὕτω refers to the argument from the beginning of § 21 to this point.

14. σοὶ γάρ] i.e. the Eunomian; οὐδὲ τοῦτο means the foregoing argument, which he says would for them be without force. This seems to have more point than to suppose it to mean ἐξ ἡμ. εὐγν. εἶναι.

17. ταύτας] the προσηγορίαι of the Spirit.

πάσης ἐπικρύψεως, καίπερ σοφοῖς οὖσιν ὑμῖν, βραχύ τι τὸν λόγον ἀναγαγών.

25. Δύο γεγονόνασι μεταθέσεις βίων ἐπιφανεῖς ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος, αἱ καὶ δύο διαθήκαι καλοῦνται, καὶ σεισμοὶ
 5 γῆς, διὰ τὸ τοῦ πράγματος περιβόητον· ἡ μὲν ἀπὸ τῶν εἰδώλων ἐπὶ τὸν νόμον, ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ νόμου πρὸς τὸ εὐαγγέλιον. καὶ τρίτον σεισμὸν εὐαγγελιζόμεθα, τὴν ἐν-
 τεῦθεν ἐπὶ τὰ ἐκεῖσε μετάστασιν, τὰ μηκέτι κινούμενα, μηδὲ σαλευόμενα. ταῦτόν δὲ αἱ δύο διαθήκαι πεπόνθασι.
 10 τί τοῦτο; οὐκ ἀθρόως μετεκινήθησαν, οὐδὲ ὁμοῦ τῇ πρώτῃ κινήσει τῆς ἐγχειρήσεως. τίνος ἕνεκεν; εἰδέναι γὰρ ἀναγκαῖον. ἵνα μὴ βιασθῶμεν, ἀλλὰ πεισθῶμεν. τὸ μὲν γὰρ ἀκούσιον οὐδὲ μόνιμον· ὥσπερ ἂ βία κατέχεται τῶν
 15 ρευμάτων ἢ τῶν φυτῶν· τὸ δὲ ἐκούσιον μονιμώτερόν τε καὶ ἀσφαλέστερον. καὶ τὸ μὲν τοῦ βιασαμένου, τὸ δὲ ἡμέτερον· καὶ τὸ μὲν ἐπιεικειᾶς θεοῦ, τὸ δὲ τυραννικῆς

25. 9 μηδε] μητε ag 'duo Reg.' || 11 ενεκεν] ενεκα df

1. ἐπικρύψεως] the reticence of the Bible on the subject of the Spirit's Godhead.

ib. σοφοῖς] of course ironical, 'although you are so wise as to need no instruction.'

2. ἀναγαγών] 'going some distance back'; not back over the previous argument, but to principles somewhat remote from the conclusion.

25. Two great changes have occurred in the history of religion, when men passed under the first and second Covenants respectively. In neither case was the change violently made. Like a skilled teacher or physician, God made the new order agreeable by permitting for a while something from the old, until men were ready to give it up of themselves.

3. μεταθέσεις βίων] He calls the two dispensations by this title, because he is about to dwell on the

practical difficulties attending such transitions.

4. σεισμοὶ γῆς] The ref. is to Heb. xii 26.

5. διὰ τὸ...περιβόητον] 'because of the celebrity of the thing,' i.e. because the change was so great and on such a scale as to compel world-wide attention.

7. ἐντεῦθεν...ἐκεῖσε] from the present order to that which is beyond.

9. μηδε σαλευόμενα] Heb. xii 28.

10. ἀθρόως] Cp. § 22.

12. τὸ μὲν γὰρ δκ. οὐδὲ μόνιμον] 'for what is not voluntary is not lasting either.'

15. τὸ μὲν τοῦ βιασ.] In the one instance, the change would be only the work of him who forced it on; in the other, it is our own. The one kind of change is in keeping with the considerateness of God; the other would be a mark of tyrannical power.

ἐξουσίας. οὐκ οὖν ᾤετο δεῖν ἄκοντας εὖ ποιεῖν, ἀλλ' ἐκόντας εὐεργετεῖν. διὰ τοῦτο παιδαγωγικῶς τε καὶ ἱατρικῶς τὸ μὲν ὑφαίρει τῶν πατρίων, τὸ δὲ συγχωρεῖ, μικρόν τι τῶν πρὸς ἡδονὴν ἐνδιδούς· ὥσπερ οἱ ἱατροὶ τοῖς ἀρρωστοῦσιν, ἵνα ἡ φαρμακεία παραδεχθῇ διὰ τῆς τέχνης φαρμακτο- 5 μένη τοῖς χρηστοτέροις. οὐ γὰρ ῥάστη τῶν ἐν ἔθει καὶ μακρῷ χρόνῳ τετιμημένων ἢ μετὰθεσις. λέγω δὲ τί; ἡ πρώτη τὰ εἰδῶλα περικόψασα τὰς θυσίας συνεχώρησεν· ἡ δευτέρα τὰς θυσίας περιελούσα τὴν περιτομὴν οὐκ ἐκώλυσεν· εἴτα ὡς ἅπαξ ἐδέξαντο τὴν ὑφαίρεσιν, καὶ τὸ 10 συγχωρηθὲν συνεχώρησαν· οἱ μὲν τὰς θυσίας, οἱ δὲ τὴν περιτομήν· καὶ γεγονάσιν, ἀντὶ μὲν ἐθνῶν, Ἰουδαῖοι· ἀντὶ δὲ τούτων, Χριστιανοί, ταῖς κατὰ μέρος μεταθέσεσι κλαπέντες ἐπὶ τὸ εὐαγγέλιον. πειθέτω σὲ τοῦτο Παῦλος, ἐκ τοῦ περιτέμνειν καὶ ἀγνίζεσθαι προελθὼν ἐπὶ τὸ λέγειν· 15 Ἐγὼ δέ, ἀδελφοί, εἰ περιτομὴν κηρύσσω, τί ἔτι διώκομαι; ἐκείνο τῆς οἰκονομίας, τοῦτο τῆς τελειότητος.

7 μακρῷ] των μακρῷ b: τῷ μακρῷ def

2. τὸ μὲν ὑφαίρει] *'like a school-master or physician, He withdraws some parts of the hereditary system, and leaves others as a concession, giving in upon some small points which tend to keep men happy.'*

5. φαρμακτ. τοῖς χρηστ.] *'being seasoned with something nicer'* than itself. The rhythm of the sentence is in favour of joining διὰ τῆς τέχνης to παραδεχθῇ rather than to φαρμ.

6. ῥάστη] used as an equivalent to the simple ῥάδι.

7. μακρῷ χρόνῳ] Cp. ii 14.

8. τὰς θυσίας συνεχ.] This, which is the usual patristic view of the legal sacrifices, is well expressed by Cyr. Al. c. Jul. iv p. 126 (Aubert); and by Greg. the Great in his letter to Mellitus (Bede *Hist. Eccl.* i 30).

10. ἐδέξαντο τὴν ὑφ.] *'as soon as they were reconciled to the withdrawal, they conceded the concession that had been made to them.'* It is

not clear at what point Gr. means that the Jews 'conceded' the sacrifices. It *ought*, acc. to the parallelism, to mean when 'they became Jews instead of heathens,' as they gave up circumcision when they 'became Christians instead of Jews.' This, however, would only be true of special representatives of the race, like Samuel and other prophets and psalmists, who taught that obedience was better than sacrifice. If Gr. is not thinking of these, we must suppose that the time when they gave up the sacrifices was practically the same as when they gave up circumcision, i.e. *not* when they first became 'Jews,' but when they became Christians.

13. κλαπέντες] For the use of κλέπτειν cp. i 2.

14. ἐκ τοῦ περιτ. καὶ ἀγν.] Acts xvi 3, xxi 26.

16. ἐγὼ δέ, ἀδελφοί] Gal. v. 11.

26. Τούτῳ τὸ τῆς θεολογίας εἰκάζειν ἔχω, πλὴν ὅσοι
 ἐκ τῶν ἐναντίων. ἐκεῖ μὲν γὰρ ἐκ τῶν ὑφαιρέσεων ἢ
 μετάθεσις· ἐνταῦθα δὲ διὰ τῶν προσθηκῶν ἢ τελείωσις.
 ἔχει γὰρ οὕτως. ἐκήρυσσε φανερώς ἢ παλαιὰ τὸν πατέρα,
 5 τὸν υἱὸν ἀμυδρότερον. ἐφανέρωσεν ἢ καινὴ τὸν υἱόν,
 ὑπέδειξε τοῦ πνεύματος τὴν θύοτητα. ἐμπολιτεύεται νῦν
 τὸ πνεῦμα, σαφεστέραν ἡμῖν παρέχον τὴν ἑαυτοῦ δῆλωσιν.
 οὐ γὰρ ἦν ἀσφαλές, μήπω τῆς τοῦ πατρὸς θεότητος ὁμολο-
 γηθείσης, τὸν υἱὸν ἐκδήλως κηρύττεσθαι· μηδὲ τῆς τοῦ
 10 υἱοῦ παραδεχθείσης, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἵν' εἴπω τι καὶ
 τολμηρότερον, ἐπιφορτίζεσθαι· μὴ καθάπερ τροφῇ τῇ ὑπὲρ
 δύναμιν βαρηθέντες. καὶ ἡλιακῇ φωτὶ σαθροτέραν ἔτι
 προσβαλόντες τὴν ὄψιν, καὶ εἰς τὸ κατὰ δύναμιν κινδυνεύ-
 σωσι· ταῖς δὲ κατὰ μέρος προσθήκαις, καί, ὡς εἶπε Δαβίδ,
 15 ἀναβάσεις, καὶ ἐκ δόξης εἰς δόξαν προόδοις καὶ προκοπαῖς,

26. 13 προσβαλοντες] προσβαλλοντες be: προβαλοντες 'Or. 1'

Probably Gr. does not mean that this was an advance in St Paul's own views. He can hardly have failed to know that the Ep. to the Gal. was written before the incident in Acts xxi 16. He only means that we see St Paul sometimes acting on the principle of *οικονομία*, i.e. departure from what is absolutely best, out of consideration for the circumstances of others, and sometimes on the principle of *τελειότης*.

26. So it was with the doctrine of God, except that the successive changes have been in the direction of believing more truths, not fewer. When the doctrine of the Father was well established, that of the Son was revealed, and when that was accepted, then the doctrine of the Spirit. The Spirit Himself came by degrees. Christ Himself revealed Him only by slow advances.

1. τῆς θεολογίας] 'the doctrine of God.'

ib. πλὴν ὅσον ἐκ τῶν ἐν.] 'except

that it follows the opposite order.' The change of practical system consists in dropping things; the doctrinal change consists in learning additional truths.

6. ἐμπολιτεύεται] 'is resident and active among us.' Gr. considers that the Church learns by experience how to interpret the slight indications of the Holy Ghost's Divinity given by the N.T. It does not follow that he thought doctrinal advance possible in other directions also.

11. ἐπιφορτίζεσθαι] 'to be piled on the top of it,' as an additional load to be carried.

ib. καθάπερ τροφῇ κτλ.] Cp. i 3.

15. ἀναβάσεις.] Ps. lxxxiii 6 (lxxxiv 5). It is prob. that the words ἐκ δυνάμεως εἰς δύναμιν in v. 8 (7) suggested the ἐκ δόξης εἰς δόξαν which follows (2 Cor. iii 18).

ib. προόδοις] Cp. ii 20.

τὸ τῆς τριάδος φῶς ἐκλάμψη τοῖς λαμπροτέροις. διὰ ταύτην, οἶμαι, τὴν αἰτίαν καὶ τοῖς μαθηταῖς κατὰ μέρος ἐπιδημεῖ, τῇ τῶν δεχομένων δυνάμει παραμετρούμενον, ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου, μετὰ τὸ πάθος, μετὰ τὴν ἀνοδὸν, τὰς δυνάμεις ἐπιτελοῦν, ἐμφυσώμενον, ἐν γλώσσαις πυρίναις 5 φαινόμενον. καὶ ὑπὸ Ἰησοῦ κατ' ὀλίγον ἐκφαίνεται, ὡς ἐπιστήσεις καὶ αὐτὸς ἐντυγχάνων ἐπιμελέστερον· Ἐρωτήσω, φησί, τὸν πατέρα, καὶ ἄλλον παράκλητον πέμψει ὑμῖν, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας· ἵνα μὴ ἀντίθεος εἶναι δόξη τις, καὶ ὡς ἀπ' ἄλλης τινὸς ἐξουσίας ποιεῖσθαι τοὺς λόγους. εἶτα, 10 Πέμψει μὲν, ἐν δὲ τῷ ὀνόματί μου. τὸ Ἐρωτήσω παρεῖς, τὸ Πέμψει τετήρηκεν. εἶτα, Πέμψω, τὸ οἰκεῖον ἀξίωμα· εἶτα, Ἦξει, ἡ τοῦ πνεύματος ἐξουσία.

27. Ὅρᾳς φωτισμοὺς κατὰ μέρος ἡμῖν ἐλλάμποντας,

1 ἐκλάμψη] εκλαμπει ab: σαφως εκλαμπειν 'Reg. Cyr.' || 3 παραμετρον-μενον] μετρουμενον df || 5 ἐμφυσωμενον] εκφ. cd || 6 ιησου] ιου 'Coisl. 2 et sex Colb.': χριστου 'Reg. Cyr.' || 7 ἐπιστηση b 27. 14 ημιν κατα μέρος b

1. ἐκλάμψη τοῖς λ.] On the principle that 'he that hath, to him shall be given.' The subjunctive must be explained as depending upon the *ἵνα* implied in *μὴ*.

2. κ. τοῖς μαθηταῖς κ. μ. ἐπ.] 'why the Spirit sojourns with the disciples by degrees, dealing Himself out to them in proportion to the capacity of the recipients.'

3. ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐ.] The two series, of three members each, correspond. 'In the beginning of the Gospel,' He 'performs miracles' through the disciples (Luke ix 1); 'after the Passion,' He is 'breathed upon' the disciples (John xx 22); 'after the going up,' He 'revealed Himself in fiery tongues' (Acts ii 3). The same *profectus apostolicus* is traced in *Or. xli 11*, and by Gr.'s secretary Jerome *ad Hedib.*

7. ἐντυγχάνων] 'perusing'; cp. s 21. The progress in our Lord's statements about the Holy Ghost is

traced in four sayings.

ib. ἐρωτήσω] John xiv 16.

9. ἀντίθεος] Cp. iv 5. Jesus might have seemed to be setting Himself up as a kind of rival God, and to speak as if by some independent authority, if He had not in the first instance referred the mission of the Holy Ghost entirely to the Father.

10. εἶτα, Πέμψει μὲν] John xiv 26. Here, though the 'mission' is still referred to the Father, the Son's request is dropped, and the Spirit is said to be sent 'in His name.'

12. εἶτα, Πέμψω] John xv 26. Here the Son's personal dignity is revealed, as Himself the sender of the Spirit. Gr. of course is not directly speaking of the Eternal Procession.

ib. εἶτα, Ἦξει] John xvi 7 (ἐλθῇ). Here the Spirit's own freedom is brought out. It is a correct and useful observation.

καὶ τάξιν θεολογίας, ἣν καὶ ἡμᾶς τηρεῖν ἄμεινον, μήτε ἀθρόως ἐκφαίνοντας, μήτε εἰς τέλος κρύπτοντας. τὸ μὲν γὰρ ἄτεχνον, τὸ δὲ ἄθεον· καὶ τὸ μὲν τοὺς ἀλλοτρίους πληῆσαι δυνάμενον, τὸ δὲ ἀλλοτριῶσαι τοὺς ἡμετέρους. δ
5 δὲ ἴσως μὲν ἤδη τισὶν ἦλθεν ἐπὶ νοῦν καὶ τῶν ἄλλων, ἐγὼ δὲ τῆς ἐμαυτοῦ διανοίας ὑπολαμβάνω καρπὸν, προσθήσω τοῖς εἰρημένοις. ἦν τινὰ τῷ σωτῆρι, καὶ εἰ πολλῶν ἐνεπίμπλαντο μαθημάτων, ἃ μὴ δύνασθαι τότε βασταχθῆναι τοῖς μαθηταῖς ἐλέγετο, δι' ἃς εἶπον ἴσως αἰτίας, καὶ διὰ τοῦτο
10 παρεκαλύπτετο· καὶ πάλιν πάντα διδαχθήσεσθαι ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἐνδημήσαντος. τούτων ἐν εἶναι νομίζω καὶ αὐτὴν τοῦ πνεύματος τὴν θεότητα, τρανουμένην εἰς ὕστερον, ὥς τηνικαῦτα ὠρίμου καὶ χωρητῆς ἤδη τυγχανούσης τῆς γνώσεως, μετὰ τὴν τοῦ σωτῆρος ἀποκατάστασιν,
15 οὐκέτι ἀπιστουμένου τῷ θαύματι. τί γὰρ ἂν τούτου μεῖζον ἢ ἐκεῖνος ὑπέσχετο, ἢ τὸ πνεῦμα ἐδίδαξεν; εἴπερ τι μέγα

2 om το μεν γαρ ατεχνον το δε αθεον και b || 5 ηλθε τισιν επι νουν ηδη d: ηλθεν ηδη τισιν επι νουν f || 6 εμαυτου] εμης b 'in nonnull.' || 9 αιτιας] αιτιας a || 11 τουτων] τουτον a || 12 εις]+τοις 'Reg. Cyr.' || 15 απιστου-μενου] απιστομενην 'Reg. a' || τουτου] τουτο f'

27. *That is still the right method,—not to keep things back, but not to teach them till people are prepared. Perhaps one of the things which the disciples could not bear while Christ was with them, but were to learn afterwards from the Spirit, was this very doctrine of the Spirit's Godhead.*

1. καὶ ἡμᾶς] as well as our Saviour. Τάξιν is acc. after ὁρᾷς, and ἐκφαίνοντας, κρύπτοντας, agree with ἡμᾶς, not with φωτισμούς, 'you see light shining upon us by degrees, and an order in the revelation of God.'

2. ἀθρόως] Cp. § 12.

3. ἀτεχνον] 'unworkmanlike.'

4. πληῆσαι] to astonish, and so keep them away from us; ἀλλοτριῶσαι, because they naturally expect to hear the doctrine taught at the

proper time.

ιδ. δ δὲ ἴσως μὲν κτλ.] 'I will add, what may perhaps have occurred to others also before now, but what I take to be the result of my independent thought.'

8. μὴ δύνασθαι βαστ.] John xvi 12.

9. δι' ἃς εἶπον f. αἱτ.] in § 26.

10. πάντα διδαχθῶ.] John xiv 26.

12. τρανουμένην] Cp. ii 4. The pres. part. combines the thought of the revelation as then in the future with the fact of its subsequent accomplishment.

13. ὥριμον] Cp. iii 1. 'The knowledge then being timely and capable of being received, after our Saviour's restoration, when He was no longer disbelieved in for wonder.' Luke xxiv 41.

16. εἴπερ τι μέγα α. χρῆ] 'if we

οἶεσθαι χρή, καὶ θεοῦ μεγαλοπρεπείας ἄξιον, τὸ ὑπισχνου-
μενον, ἢ τὸ διδασκόμενον.

28. Ἐχω μὲν οὕτω περὶ τούτων, καὶ ἔχοιμι, καὶ ὅς τις
ἐμοὶ φίλος,—σέβειν θεὸν τὸν πατέρα, θεὸν τὸν υἱόν, θεὸν τὸ
πνεῦμα τὸ ἅγιον, τρεῖς ἰδιότητας, θεότητες μίαν, δόξῃ, καὶ 5
τιμῇ, καὶ οὐσίᾳ, καὶ βασιλείᾳ μὴ μεριζομένην, ὡς τις τῶν
μικρῷ πρόσθεν θεοφόρων ἐφιλοσόφησεν· ἢ μὴ ἴδοι ἐωσφόρον
ἀνατέλλοντα, ὡς φησιν ἡ γραφή, μηδὲ δόξαν τῆς ἐκείθεν
λαμπρότητος, ὅς τις οὐχ οὕτως ἔχει, ἢ συμφέρεται τοῖς
καιροῖς, ἄλλοτε ἄλλος γινόμενος, καὶ περὶ τῶν μεγίστων 10
σθαρῶς βουλευόμενος. εἰ μὲν γὰρ οὐδὲ προσκυνητόν, πῶς
ἐμὲ θεοῖ διὰ τοῦ βαπτίσματος; εἰ δὲ προσκυνητόν, πῶς οὐ
σεπτόν; εἰ δὲ σεπτόν, πῶς οὐ θεός; ἐν ἡρτηται τοῦ ἐνός,
ἢ χρυσῇ τις ὄντως σειρὰ καὶ σωτήριος. καὶ παρὰ μὲν τοῦ

28. 7 μικρῷ πρόσθεν] μικρῶν ἐμπρόςθεν b: μικρὸν ἐμπρόςθεν 'tres
Colb.' || 14 χρυσῇ τις] χρυσίτις a

may call anything which is promised
or taught great.' It implies a power
of appreciation, greater than we per-
haps possess, to determine the de-
grees of greatness in what God
promises or reveals.

28. Let this be our position then,
to worship in one Godhead three
undivided Persons. Woe to him
who does not hold it, or who shifts
with the public opinion of the times.
If the Holy Ghost gives us the di-
vine nature, He must needs be an
object of worship, and in the full
sense divine.

3. ἔχω μὲν οὕτω] 'That is how
I stand': explained, with no gram-
matical construction, by σέβειν.

4. θεὸν τὸν πατέρα] 'the Father
as God.' Our familiar 'God the
Father, God the Son,' is a turn
of expression peculiar to English
Christianity.

6. τῶν μικρῷ πρ. θεοφόρων] Acc.
to Elias, the ref. is to Greg. Thau-
maturgus, who, he says, uses these
words in his 'Apocalypse.' The

work is not now extant. Θεοφόρων,
'inspired' (2 Pet. i 21).

7. μὴ ἴδοι ἐωσφ. ἀν.] Job iii 9.
The imprecation must be considered
in the same sense as the anathemas
of the Councils.

8. ἐκείθεν] of heaven.

9. συμφ. τοῖς καιροῖς] 'goes with
the current of the times.'

11. σθαρῶς] prob. means (in ac-
cordance with συμφ. τοῖς καιροῖς)
'weakly,' not 'corruptly.' Cp. i 3.
The timeserver 'has but weak reso-
lution in regard to the things of most
importance.'

12. θεοῖ] 'make a God of me'; cp.
iii 19.

id. εἰ δὲ προσκ., πῶς οὐ σεπτόν]
Evidently Gr. feels σέβειν to be a
higher word than the mere external
προσκ.; it is already implied in οὐδὲ
προσκ. in the line above; but the
distinction is not always observed.

14. ἢ χρυσῇ τις] in rough appo-
sition to ἐν. It is difficult to decide
between this reading and χρυσίτις,
which has the authority of the best

πνεύματος ἡμῖν ἢ ἀναγέννησις· παρὰ δὲ τῆς ἀναγεννήσεως ἢ ἀνάπλασις· παρὰ δὲ τῆς ἀναπλάσεως ἢ ἐπίγνωσις τῆς ἀξίας τοῦ ἀναπλάσαντος.

29. Ταῦτα μὲν οὖν εἶποι τις ἂν τὸ ἀγραφον ὑποθέ-
 5 μενος· ἥδη δὲ ἤξει σοι καὶ ὁ τῶν μαρτυριῶν ἔσμός, ἐξ ὧν,
 ὅτι καὶ λίαν ἔγγραφος, ἢ τοῦ πνεύματος θεότης ἐπιδειχθή-
 σεται τοῖς μὴ λίαν σκαιοῖς, μηδὲ ἄλλοτρίοις τοῦ πνεύματος.
 σκόπει δὲ οὕτως· γεννᾶται Χριστός, προτρέχει· βαπτίζεται,
 μαρτυρεῖ· πειράζεται, ἀνάγει· δυνάμεις ἐπιτελεῖ, συμπαρο-
 10 μαρτεῖ· ἀνέρχεται, διαδέχεται. τί γὰρ οὐ δύναται τῶν
 μεγάλων, καὶ ὧν θεός; τί δὲ οὐ προσαγορεύεται ὧν θεός,
 πλὴν ἀγεννησίας καὶ γεννήσεως; ἔδει γὰρ τὰς ιδιότητας
 μῖναι πατρὶ καὶ υἱῷ, ἵνα μὴ σύγχυσις ᾖ παρὰ θεότητι,
 τῇ καὶ τᾶλλα εἰς τάξιν ἀγούσῃ καὶ εὐκοσμίαν. ἐγὼ μὲν

29. 4 υποτιθέμενος 'Reg. a' || 13 παρα]+τη df

MS. The pronunciation being identical, it seems natural to choose the rarer word; but on the other hand the scribe of 'a' may have been thrown out by the somewhat unusual combination of ἢ with τις. Cp. ii 19 ἢ αὖρα τις ὀλίγη.

2. ἀνάπλασις] that work of reconstruction of the character, in which ἀναγέννησις is the initial movement. It is only by deepening experience of the Spirit's power upon ourselves that we become convinced of the greatness of the Spirit Himself.

29. Turn to the direct testimony of Scripture. What things are said of the Holy Ghost!

4. ὑποθέμενος] 'assuming,' 'taking as the basis of discussion'; it does not in itself imply 'admitting.'

5. μαρτυριῶν] 'Scripture testimonies'; cp. § 2.

7. μὴ λ. σκαιοῖς] 'to those who are not too dull or altogether strangers to the Spirit.'

8. γεννᾶται Χρ., προτρέχει] In the series which follows, the subject

of the first verb of each pair is Christ, the subject of the second is the Holy Ghost. Προτρέχει, Luke i 35, Matt. i 20.

9. μαρτυρεῖ] John i 32 foll.

id. ἀνάγει] Matt. iv 1.

id. συμπαρομαρτεῖ] 'accompanies Him,' Luke iv 14 foll., Matt. xii 28. Cp. Or. xli 11 ὃ παρῆν, οὐχ ὡς ἐνεργοῦν, ἀλλ' ὡς ὁμοτίμῳ συμπαρομαρτοῦν.

10. διαδέχεται] John xiv 16 etc.

id. τί γὰρ οὐ δύν. κτλ.] 'What mighty thing, peculiar to God, is there that He cannot do? What title, peculiar to God, is there which is not applied to Him, except those of Unbegotten and Begotten?' The phrase ὧν θεός means, 'which go to make up our conception of God.' It seems strange to add καὶ γεννήσεως as one of those things ὧν θεός, as those with whom Gr. is arguing would not admit it. Gr. means, no doubt, that to orthodox Christians the Godhead cannot be conceived of without it.

12. ἰδιότηας] as in § 28.

φρίττω τὸν πλοῦτον ἐννοῶν τῶν κλήσεων, καὶ καθ' ὅσων ὀνομάτων ἀναισχυντοῦσιν οἱ τῷ πνεύματι ἀντιπίπτουντες. πνεῦμα θεοῦ λέγεται, πνεῦμα Χριστοῦ, νοῦς Χριστοῦ, πνεῦμα κυρίου, αὐτὸ κύριος· πνεῦμα υἰοθεσίας, ἀληθείας, ἐλευθερίας· πνεῦμα σοφίας, συνέσεως, βουλῆς, ἰσχύος, 5 γνώσεως, εὐσεβείας, φοβοῦ θεοῦ· καὶ γὰρ ποιητικὸν τούτων ἀπάντων· πάντα τῇ οὐσίᾳ πληροῦν, πάντα συνέχον· πληρωτικὸν κόσμου κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀχώρητον κόσμῳ κατὰ τὴν δύναμιν· ἀγαθόν, εὐθές, ἡγεμονικόν, φύσει οὐ θέσει· ἀγιάζον, οὐχ ἀγιαζόμενον, μετροῦν, οὐ μετρούμενον, μετεχό- 10 μενον, οὐ μετέχον, πληροῦν, οὐ πληρούμενον, συνέχον, οὐ συνεχόμενον· κληρονομούμενον, δοξαζόμενον, συναριθμούμενον, ἐπαπειλούμενον· δάκτυλος θεοῦ, πῦρ ὡς θεός, εἰς

1 ὅσων] ὅσον ε²

1. . καθ' ὅσων ὀν. ἀναισχ.] 'and how many names they outrage,' lit. 'against how many names they are impudent.'

3. πνεῦμα θεοῦ] e.g. 1 Cor. ii 11; Χριστοῦ, Rom. viii 9; νοῦς Χρ., 1 Cor. ii 16; πν. κυρίου, 2 Cor. iii 17; αὐτὸ κ., *ibid.*

4. πν. υἰοθεσίας] Rom. viii 15; ἀληθείας, John xiv 17, xv 26, xvi 13, 1 John iv 6; ἐλευθερίας (by implication), 2 Cor. iii 17.

5. πν. σοφίας κτλ.] Is. xi 2 foll.

7. πάντα τῇ οὐσ. πλ.] Wisd. i 7. Πληρωτικὸν κόσμου κ. τ. ὅσ. is scarcely more than a repetition, but is introduced as an antithesis to ἀχώρητον κτλ., which is Gr.'s interpretation of the συνέχον τὰ πάντα of Wisdom.

9. ἀγαθόν] Doubtless Gr.'s reading in Ps. cxlii (cxliii) 10; εὐθές, Ps. l 12 (li 10); ἡγέμ., *ibid.* 14 (12).

10. φύσει οὐ θέσει] These words qualify the preceding adjectives, and esp. ἡγέμ. The Holy Spirit is 'good, right, sovereign,' by nature, and not by an act that involved a

change in Him. Θέσις seems to be used in the sense of 'agreement,' 'arrangement,' in which sense it is contrasted with φύσις by other writers. From this general sense of 'agreement,' it comes to be used of 'adoption' into a family, or 'admission' to the citizenship of a city.

10. ἀγιάζον] e.g. Rom. xv 16; μετροῦν, 1 Cor. xii 11 (for οὐ μετρούμενον cp. iv 12); μετεχόμενον, e.g. Phil. ii 1; πληροῦν, συνέχον, Wisd. i 7.

12. κληρονομούμενον] not a scriptural phrase, but perh. derived from more general expressions, like 1 Pet. iii 9 εὐλογίαν κτλ., or Gal. iii 14 compared with 18; or from the usual language of Scripture about 'having,' 'receiving,' the Spirit. Δοξαζόμενον, perh. 1 Pet. iv 14; συναριθμ., e.g. Matt. xxviii 19, 2 Cor. xiii 14; ἐπαπειλούμενον, 'used as a threat,' Matt. xii 31 (cp. 2 Thess. ii 8).

13. δάκτυλος θ.] Luke xi 20 compared with Matt. xii 28; πῦρ, Acts ii 3 (cp. 1 Thess. v 19, 2 Tim. i 6); ὡς θεός, Heb. xii 29.

ἐμφασιν, οἶμαι, τοῦ ὁμοουσίου· πνεῦμα τὸ ποιῆσαν, τὸ ἀνακτίζον διὰ βαπτίσματος· δι' ἀναστάσεως· πνεῦμα τὸ γινώσκον ἅπαντα, τὸ διδάσκον, τὸ πνέον ὅπου θέλει καὶ ὅσον, ὁδηγοῦν, λαλοῦν, ἀποστέλλον, ἀφορίζον, παροξυνόμεναι, 5 πειραζόμενον· ἀποκαλυπτικόν, φωτιστικόν, ζωτικόν, μᾶλλον δὲ αὐτοφῶς καὶ ζωή· νοοποιῶν, θεοποιῶν, τελειοῦν, ὥστε καὶ προλαμβάνειν τὸ βάπτισμα, καὶ ἐπιζητεῖσθαι μετὰ τὸ βάπτισμα· ἐνεργοῦν ὅσα θεός, μεριζόμενον ἐν γλώσσαις πυρίναις, διαιροῦν χάρισμα, ποιοῦν ἀποστόλους, προ- 10 φήτας, εὐαγγελιστάς, ποιμένας, καὶ διδασκάλους· νοερόν, πολυμερές, σαφές, τρανόν, ἀκώλυτον, ἀμόλυντον· ὥπερ ἴσον δύναται τὸ σοφώτατον καὶ πολύτροπον ταῖς ἐνεργείαις,

4 πειραζόμενον παροξυνόμενον e² || 11 ἀμολυντον ακωλυτον df || ὡπερ] οπερ abceg 'plures Reg. etc.' || 12 το] τω acg 'duo Reg.'

1. τὸ ποιῆσαν] Prob. a ref. to Gen. i 2; ἀνακτ. διὰ β., John iii 5 (1 Cor. v 17); δι' ἀναστ., Rom. viii 11.

2. τὸ γινώσκον ἅπ.] 1 Cor. ii 10 (cp. Ps. cxxxviii (cxxxix) 7); διδάσκον, John xiv 26, 1 John ii 27; πνέον, John iii 8; ὁδηγοῦν, John xvi 13; λαλοῦν, ἀποστ., ἀφορ., Acts xiii 2 foll. (cp. Acts xx 23, 1 Tim. iv 1; Is. xlviii 16).

4. παροξυνόμενον] Is. lxiii 10; πειραζ., Acts v 9.

5. ἀποκαλυπτικόν] 1 Cor. ii 10; φωτιστ., ζωτ., perh. Ps. xxxv 10 (cxxxvi 9) as in § 3 (cp. John vi 63, Rom. viii 10).

6. νοοποιῶν] 1 Cor. iii 16, vi 19; θεοποιῶν, constructively deduced from the Spirit's action in baptism; τελειοῦν, in the 'mystical' sense of 'initiating.' All three words have ref. to 'baptism,' in the larger sense of the word; and the ὥστε prob. belongs to all three. It is more difficult to say what Gr. means by this use of ὥστε. Prob. it is intended to shew that the Spirit's part in baptism is an active, and not a passive part, so as to justify

Gr.'s attribution to Him of the work of 'making' us temples etc. His independence with respect to the sacrament is a proof of this. He is able to 'anticipate baptism' (Acts x 44); and 'baptism' may be received and His indwelling be yet to seek (Acts viii 16).

8. ἐνεργοῦν] 1 Cor. xii 11; μεριζόμενον, Acts ii 3; διαιροῦν, 1 Cor. xii 11; ποιοῦν ἅπ. κτλ., Eph. iv 11 compared with 1 Cor. xii 4 foll., Rom. xii 6, Acts xx 28.

10. νοερόν κτλ.] The following list is taken from Wisd. vii 22 foll., which describes the 'spirit' which 'is in Wisdom.' Gr. does not quote all the epithets there used, some of which, esp. μονογενές, would have been troublesome for him to expound. Each epithet from νοερόν to ἀμόλυντον is explained. Νοερόν = σοφώτατον; πολυμερές = πολύτροπ. ταῖς ἐνεργ.; σαφές = σαφηνιστικόν πάντων (neut.); τρανόν = τρανωτικόν; ἀκώλυτον = αὐτεξέουσιον (this shews the order of df to be wrong); ἀμόλυντον = ἀναλλοίωτον (since any change in the Holy Ghost must be a change for the worse).

καὶ σαφημιστικὸν πάντων, καὶ τρανωτικόν, καὶ αἰσθησι-
σιον, καὶ ἀναλλοίωτον· παντοδύναμον, παντεπίσκοπον, διὰ
πάντων χωροῦν πνευμάτων νοερῶν, καθαρῶν, λεπτοτάτων,
ἀγγελικῶν, οἶμαι, δυνάμεων, ὥσπερ καὶ προφητικῶν καὶ
ἀποστολικῶν, κατὰ ταυτό, καὶ οὐκ ἐν τοῖς αὐτοῖς τόποις, 5
ἄλλων δὲ ἀλλαχοῦ νενεμημένων, ᾧ δηλοῦται τὸ ἀπερί-
γραφτον.

30. Οἱ ταῦτα λέγοντες καὶ διδάσκοντες, καὶ πρὸς γε
ἄλλον παράκλητον, οἶον ἄλλον θεόν, ὀνομάζοντες, οἱ τὴν
εἰς αὐτὸ βλασφημίαν μόνην εἰδότες ἀσυγχώρητον, οἱ τὸν 10
Ἄνανιαν καὶ τὴν Σάπφειραν οὕτω φοβερῶς στηλιτεύσαντες,
ἐπειδὴ ἐψεύσαντο τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς θεὸν ψευσαμένους,
οὐκ ἄνθρωπον· οὗτοι τί σοι δοκοῦσι, πότερον θεὸν τὸ
πνεῦμα κηρύσσειν, ἢ ἄλλο τι; ὡς λίαν ὄντως παχύς τις 15
εἶ, καὶ πόρρω τοῦ πνεύματος, εἰ τοῦτο ἀπορεῖς, καὶ δέη τοῦ 15
διδάξοντος. αἱ μὲν οὖν κλήσεις τοσαῦται καὶ οὕτως

5 ταυτο] ταυτον cdef: τουτο 'Or. 1' 30. 8 προς γε] προσετι γε b:
προσετι 'Reg. a' || 10 αυτο] αυτον (def || 14 κηρυσσειν] κηρυττουσι b 'Reg. a' ||
16 διδαξοντος] δικαζοντος 'Reg. Cypr.'

2. παντοδύναμον ... λεπτοτάτων] Wisd. vii 23. The 'understanding, pure, and most subtle spirits' in Wisd. 'through' which the Spirit 'goes,' are, in Gr.'s opinion (no doubt correct), not only 'the angelic Powers,' but also the spirits of prophets and apostles. These the Holy Spirit penetrates κατὰ ταῦτό, 'simultaneously,' although they are distributed in many different places, which is a proof that He is infinite.

30. Such sayings involve His Godhead. All language of a different kind is explained by the principle of referring all to the Father as the First Cause.

8. οἱ ταῦτα λέγοντες] viz. the sacred writers who used such language about the Holy Spirit.

id. πρὸς γε] adv. 'besides.'

9. οἶον ἄλλον θ.] The words have

a dangerous sound; 'as it were another God.' But Gr. does not mean to call Him so. He only means that to call Him a Paraclete at all, in the same sense as Christ, is equivalent to calling Him God.

10. μόνην εἰδότες ἀσυγχ.] Matt. xii 31 foll.

11. στηλιτεύσαντες] The Greek method of proclaiming something to the honour or infamy of a person was to 'post' it on a στήλη or post in some public place. Hence a person subjected to such infamy is described in class. Greek as στηλιτῆς; from whence comes the verb στηλιτεύειν.

12. ἐψεύς...ὡς θεόν] Acts v 3 foll.

14. ὡς λίαν] 'since you really are a very stupid person.'

15. πόρρω τοῦ πν.] like ἀλλότριον τοῦ πν. in § 29, 'unspiritual.'

ἐμψυχοι. τί γὰρ δεῖ σοι τὰς ἐπὶ τῶν ῥημάτων μαρτυρίας παρατίθεσθαι; ὅσα δὲ κἀνταῦθα λέγεται ταπεινότερον, τὸ δίδοσθαι, τὸ ἀποστέλλεσθαι, τὸ μερίζεσθαι, τὸ χάρισμα, τὸ δώρημα, τὸ ἐμφύσημα, ἡ ἐπαγγελία, ἡ ὑπερέντευξις, εἴτε
 5 τι ἄλλο τοιοῦτον, ἵνα μὴ καθ' ἕκαστον λέγω, ἐπὶ τὴν πρώτην αἰτίαν ἀνεκτέον, ἵνα τὸ ἐξ οὗ δειχθῇ, καὶ μὴ τρεῖς ἀρχαὶ μεμερισμέναι πολυθέως παραδεχθῶσιν. ἴσον γὰρ εἰς ἀσέβειαν, καὶ Σαβελλίως συνάψαι, καὶ Ἀρειανῶς διαστήσαι, τὸ μὲν τῷ προσώπῳ, τὸ δὲ ταῖς φύσεσιν.

10 31. Ὡς ἔγωγε πολλὰ διασκεψάμενος πρὸς ἐμᾶντὸν τῇ φιλοπραγμοσύνῃ τοῦ νοῦ, καὶ πανταχόθεν τὸν λόγον εὐθύνας, καὶ ζητῶν εἰκόνα τινὰ τοῦ τοσούτου πράγματος, οὐκ ἔσχον ὧς τινὶ χρή τῶν κάτω τὴν θείαν φύσιν παραβαλεῖν. κἂν γὰρ μικρά τις ὁμοίωσις εὔρεθῇ, φεύγει τὸ
 15 πλεῖον, ἀφέν με κάτω μετὰ τοῦ ὑποδείγματος. ὀφθαλμόν

1 ἐπι] εκ 'Reg. Cyr.' || 5 μῃ] + τα be² || 7 παραδειχθῶσιν 'Reg. Cyr.' || 9 το μεν...το δε] τω μεν...τω δε 'tres Colb.' || 31. 10 om προς εμᾶντον 'Reg. a' || 12 om του d || 13 παραβαλεῖν] παραλαβεῖν b || 14 om γαρ b || φεύγει] + με cdfg || 15 πλείον] πλεον cde²f || om με df

1. ἐμψυχοι] 'vivid,' 'striking.'
 id. τὰς ἐπὶ τῶν ῥ. μ.] 'the texts in so many words.' In § 29 they are for the most part only given allusively. What Gr. means by ἐπὶ τῶν ῥ. may be seen in iii 17.

2. ὅσα δὲ κἀνταῦθα] i.e. as well as in the case of the Son. See iii 18.

3. δίδοσθαι] e.g. Luke xi 13; ἀποστ., Luke xxiv 49, Gal. iv 6; μερίζ., Heb. ii 4; χάρισμα, 2 Tim. i 6; δώρημα (δωρεά), John iv 10, Acts viii 20; ἐμφύσ., John xx 22; ἐπαγγ. Luke xxiv 49, Acts i 4; ὑπερέντευξις (cp. iv 14), Rom. viii 26.

6. ἀνεκτέον] from ἀναφέρω, 'must be referred to the primal Cause, in order that it may be shown from whom He proceeds.'

7. παραδεχθῶσιν] the correlative to παραδίδοσθαι; 'that men might not receive the polytheistic doctrine of three separate Sources, or First Principles.'

9. τὸ μὲν τῷ προσώπῳ] lit. 'it counts for the same in impiety, whether you join like Sabellius, or disjoin like the Arians,—the former in the person, the latter in the natures.' Gr. seems instinctively to say τῷ προσώπῳ, not τοῖς προσώποις, because Sabellianism reduces the persons to one,—if indeed any personality can be said to remain.

31. Illustrations of the doctrine of the Trinity are wholly inadequate; like mouth, spring, and stream.

10. ὡς ἔγ. π.] 'How many things I'

11. φιλοπραγμ.] Cp. πολυπρ. ii 9. id. πανταχόθεν] where the English mode of thought would have expected πανταχόσε.

13. ὧς τινὶ χρή τῶν κ.] 'to what earthly thing I might compare.'

14. τὸ πλεῖον] 'the most important part escapes me, leaving me below with my illustration.'

15. ὀφθαλμόν] The context makes

ινα, καὶ πηγὴν, καὶ ποταμὸν ἐνενόησα, καὶ γὰρ καὶ ἄλλοι μὴ τῷ μὲν ὁ πατήρ, τῇ δὲ ὁ υἱός, τῷ δὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἁγίου ἀναλόγως ἔχῃ. ταῦτα γὰρ οὔτε χρόνῳ διέστηκεν, οὔτε ἀλλήλων ἀπέρρηκται τῇ συνεχείᾳ· καὶ δοκεῖ πως τρισὶν ἰδιότησι τέμνεσθαι. ἀλλ' ἔδεισα, πρῶτον μὲν ῥύσιν 5 τινὰ θεότητος παραδέξασθαι στάσιν οὐκ ἔχουσιν· δεύτερον δὲ μὴ τὸ ἐν τῷ ἀριθμῷ διὰ τῆς εἰκασίας ταύτης εἰσάγεται. ὀφθαλμὸς γάρ, καὶ πηγὴ, καὶ ποταμὸς ἓν ἐστὶν ἀριθμῷ, διαφόρως σχηματιζόμενα.

32. Πάλιν ἥλιον ἐνεθυμήθην, καὶ ἀκτῖνα, καὶ φῶς. 10 ἀλλὰ κἀνταῦθα δέος, πρῶτον μὲν μὴ σύνθεσίς τις ἐπινοῇται τῆς ἀσυνθέτου φύσεως, ὥσπερ ἡλίου καὶ τῶν ἐν ἡλίῳ·

1 καὶ ἄλλοι] om καὶ d¹ 'Or. 1' || 2 τῇ δε] τῷ δε de || 3 εἰχῇ] εἰχει b 'Reg. a et b' || 4 καὶ g || δοκεῖ] δοκεῖ b 'Reg. a' || 5 τρισὶν] τισιν g || 8 ἀριθμῷ] τῷ ἀριθμῷ c³ 32. 10 παλιν] ἡ παλιν 'tres Reg.'

it unquestionable that Elias is right in interpreting the word to mean what is called *ὀπή* in James iii 11,—the 'mouth' out of which the spring issues. No other example of this usage seems to be known; but Gr.'s own language in his poem about the Holy Ghost (iii 60) leaves no room for doubt. He there rejects the same comparison of *πόρος*, *πηγή*, *ποταμός* μέγας, *ἐν τε βέεθρον*. It is just possible that Gr. w that an 'eye' is the ordir 1, word in Hebrew for a spring; but in any case the metaphor is so natural that it is prob. an accident that we do not find it oftener.

1. καὶ γὰρ καὶ ἄλλοι] Elias suggests the Clementine passage which is given by Cotelier p. 528 (ed. 1672). Cp. Tert. adv. Prax. 8.

2. μὴ τῷ μὲν] 'to see whether.'

3. ταῦτα γὰρ κτλ.] The mouth, the spring, and the stream are not divided by time, nor is their continuity with each other severed; and yet the three have each their special characteristics.

5. ῥύσιν] 'an incessant waste, or dissipation, of Godhead.' Παπα-

δέξασθαι as in § 30.

8. ἐν ἐστὶν ἀριθμῷ] They are not really three distinct things, Gr. thinks; they are only various forms or phases of the same thing, and therefore they are inadequate to express the Trinity, which is essentially three in number.

32. So with sun, ray, and light; or with the flickering sunshine reflected from water upon a wall.

10. ἥλιον κτλ.] Cp. Tert. adv. Prax. 8.

11. κἀνταῦθα δέος] This illustration likewise had its dangers. It might have suggested that the Trinity is a Trinity by some kind of composition or combination, such as the science of Gr.'s time discerned between the sun itself and the ray and the light which were 'in' the sun. Cp. Or. xlv 4. And secondly there was the opposite danger of suggesting that the Father alone has true positive being, while the Son and Spirit are but faculties of His, without personal subsistence, such being in Gr.'s view the character of the ray and the light.

δεύτερον δὲ μὴ τὸν πατέρα μὲν οὐσιώσωμεν, τὰλλα δὲ μιῇ ὑποστήσωμεν, ἀλλὰ δυνάμεις θεοῦ ποιήσωμεν ἐνυπαρχούσας, οὐχ ὑφεστώσας,—οὔτε γὰρ ἄκτις, οὔτε φῶς, ἄλλος ἥλιος, ἀλλ' ἡλιακαὶ τινες ἀπόρροιαι, καὶ ποιότητες οὐσιώ-
 5 δεις,—καὶ ἅμα τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι τῷ θεῷ δῶμεν ἐν τούτοις, ὅσον ἐκ τοῦ ὑποδείγματος, ὃ καὶ τῶν εἰρημένων ἀτοπώτερον. ἤκουσα δὲ τινος καὶ τοιοῦτον ὑπογράφοντος λόγον,—μαρμαρυγὴν τινα ἡλιακὴν τοίχῳ προσαστράπτουσαν, καὶ περιτρέμουσαν ἐξ ὑδάτων κινήσεως, ἣν ἡ ἄκτις

5 θεω]+μονω τω πατρι b 'Reg. a': +μονω 'duo Coisl.' || 6 εἰρημενων] προεἰρημενων 'duo Coisl.' || 9 η ακτις] om η cd¹f

2. ἐνυπαρχούσας] Existing only in Him, as attributes of His. The word is freq. in this sense in Aristotle.

3. ἄλλος ἥλιος] This, acc. to Gr., would be necessary to make the illustration complete. Cp. § 14, and § 30 ἄλλον θεόν. The ray is not the equal of the luminous body which gives it off; whereas in the Trinity there is, as it were, a sun giving off a sun.

4. ἡλιακαὶ τ. ἀπόρρ.] 'solar effluences'; Gr. will not even say ἡλίου ἀπόρρ., because it might suggest that, once flowing forth, the effluence has some kind of independent existence, whereas his point is that the ray and the light are but properties of the sun. This is further brought out by the addition καὶ ποιότ. οὐσ. 'and essential qualities.' By οὐσιώδεις Gr. seems from the context to mean 'belonging to the nature of the sun.' Elsewhere, however, the word is used in a way that would give an almost opposite meaning; e.g. *Or.* xli 11 οὐκέτι ἐνεργεῖα παρὸν ὡς πρότερον, οὐσιωδῶς δέ, ὡς ἂν εἴποι τις, συγγινόμενον; *Cyr. Hier. Cat. Myst.* iii 1 πνεύματος ἀγίου οὐσιωδῆς ἐπιφοίτησις. Acc. to these examples, ποιότητες οὐσιώδεις would rather mean 'real, substantive qualities.' In order to suit the

context, we should then have to understand οὐσιώδεις to have something of a concessive force, 'qualities after all, however real and substantive.'

5. καὶ ἅμα τὸ εἶναι κτλ.] The gloss μόνῳ τῷ πατρὶ gives the right direction for understanding the passage: it means that if we are content with the illustration, we attribute τὸ εἶναι only to the Father, and withhold it from the Son and Spirit. Ἐν τούτοις=in the Persons so conceived of. Thus to 'God' (in the sense of *δλος θεος* iv 6) we should 'attribute at the same time existence and non-existence.'

7. ἤκουσα δὲ τινος] 'I once heard a man offering the following account.' It is unknown who the man was.

8. μαρμαρυγὴν τινα] The illustration, though attractive to the poetical imagination of Gr., is not immediately clear. It seems at first as if the trinity were the sunbeam, the water, and the wall, which combine to produce the *παλμός*, the dancing and quivering reflexion. The point, however, appears to lie rather in the junction of unity with multiplicity (the number three being for the moment lost sight of) displayed in the vibrations of the sunbeam.

ὑπολαβοῦσα διὰ τοῦ ἐν μέσῳ ἀέρος, εἶτα σχεθεῖσα τῷ ἀντιτύπῳ, παλμὸς ἐγένετο καὶ παράδοξος. ἅττει γὰρ πολλαῖς καὶ πυκναῖς ταῖς κινήσεσιν, οὐχ ἐν οὐσα μᾶλλον ἢ πολλά, οὐδὲ πολλά μᾶλλον ἢ ἐν, τῷ τάχει τῆς συνόδου καὶ τῆς διαστάσεως, πρὶν ὅψι κρατηθῆναι, διαδιδράσκουσα. 5

33. 'Ἄλλ' οὐδὲ τοῦτο θέσθαι δυνατὸν ἐμοί, δι' ἐν μὲν, ὅτι τὴν μὲν τὸ κινήσαν καὶ πάνυ δῆλον· θεοῦ δὲ οὐδὲν πρεσβύτερον, ἢ ἢ τι τὸ τοῦτον κεκινήκός. αὐτὸς μὲν γὰρ πάντων αἰτία, αἰτίαν δὲ πρεσβυτέραν οὐκ ἔχει. δεύτερον δέ, ὅτι κἀνταῦθα τῶν αὐτῶν ὑπόνοια, συνθέσεως, χύσεως, 10 ἀστάτου καὶ οὐ παγίας φύσεως, ὧν οὐδὲν ἐννοητέον περὶ θεότητος. καὶ ὅλως οὐδὲν ἔστιν ὃ μοι τὴν διάνοιαν ἴστησιν ἐπὶ τῶν ὑποδειγμάτων θεωροῦντι τὸ φανταζόμενον, πλὴν

1 σχεθεῖσα] χεθεῖσα 'El.'

33. 6 τουτο] τουτω ag 'tres Colb.' ||

11 ἐννοητεον] cetera desunt in a

1. ὑπολαβοῦσα] 'assuming,' 'catching.'

ib. διὰ τοῦ ἐν μ. ἀέρος] 'by means of the intervening air.' Acc. to Gr.'s theory, it is the air between the water and the wall which communicates to the sunbeam the motion of the water. Cp. ii 12, 13, 22.

ib. σχεθεῖσα τῷ ἀντ.] 'arrested by the resisting substance.' Cp. ii 26 ἀντιτυπούμεναι.

2. παλμὸς ἐγ. καὶ παράδ.] 'becomes (guom. aor.) a quivering that quite surprises you.'

ib. ἅττει=ἀλσει, 'vibrates.'

33. It is a misleading comparison. We do best to content ourselves with the few words given us by revelation for our guidance, and so to press on through life, endeavouring to bring all to join in worshipping Father, Son, and Holy Ghost, in one Godhead.

6. θέσθαι] 'to lay down as my own,' 'accept.'

7. τὴν μὲν τὸ κ.] 'it is very clear what moves the sunbeam.' The contrasted phrase would strictly

have run θεὸν δὲ οὐδὲν κινεῖ (οὐδὲν ἔστι τὸ κινεῖν).

10. τῶν αὐτῶν ὑπ.] 'there is a suspicion (or perh. a notion) of the same things' as in the case of the former illustrations.

ib. χύσεως] might seem to be in favour of Elias' reading χεθεῖσα above. But the point of the illustration there does not lie in that word, whether χεθ. be read, or σχεθ. Χύσις represents the 'shedding,' whether of light or of water, which implies dissipation.

11. ἀστάτου] repeats the στάσις οὐκ ἔχουσαν of § 31. Cp. Poem. iii 64 οὐτε τις ἐξ ὑδάτων κινήμασιν ἡλιακοῖσι μαρμαρυγῇ, τοίχοισι περίτρομος, ἀστατέουσα, πρὶν πελάσαι φεύγουσα, πάρος φυγέειν πελάουσα. οὐδὲ γὰρ ἀστατός ἐστι θεοῦ φύσις, ἢ ῥέουσα ἢ πάλιν συσπιοῦσα· τὸ δ' ἐμπεδόν ἐστι θεοῦ.

12. τὴν διάνοιαν ἴστησιν] 'nothing to satisfy my mind (lit. which brings it to a stop) when I contemplate in illustrations the image which I form.'

εἴ τις ἔν τι λαβὼν τῆς εἰκόνος, ὑπ' εὐγνωμοσύνης τὰ λοιπὰ
 ῥίψει. τέλος οὖν ἔδοξέ μοι κράτιστον εἶναι τὰς μὲν
 εἰκόνας χαίρειν ἑᾶσαι καὶ τὰς σκιάς, ὥς ἀπατηλὰς καὶ
 τῆς ἀληθείας πλείστον ἀποδεούσας, αὐτὸν δὲ τῆς εὐσεβε-
 5 στέρας ἐννοίας ἐχόμενον, ἐπ' ὀλίγων ῥημάτων ἰστάμενον,
 ὁδηγῶ τῷ πνεύματι χρώμενον, ἣν ἐντεῦθεν ἔλλαμψιν
 ἐδεξάμεν, ταύτην εἰς τέλος διαφυλάσσοντα, ὥς γνησίαν
 κοινωνὸν καὶ συνόμιλον, τὸν αἰῶνα τοῦτον διαπορεύεσθαι
 διατέμνοντα, καὶ τοὺς ἄλλους πείθειν εἰς δύναμιν προσ-
 10 κυνεῖν πατέρα, καὶ υἱόν, καὶ πνεῦμα ἅγιον, τὴν μίαν
 θεότητά τε καὶ δύναμιν· ὅτι αὐτῷ πᾶσα δόξα, τιμή, κράτος,
 εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· Ἀμήν.

8 διαπορεύεσθαι] διαπορθμεύεσθαι c || 9 om διατεμνοντα 'tres Colb.': τεμ-
 νοντα d¹ (ut videtur) || 11 καὶ + βασιλειαν καὶ 'Reg. a' || 12 om των αιωνων ce

3. ὑπ' εὐγνωμοσύνης] The rhythm is in favour of joining these words to those which follow; 'have the good sense to throw the rest away.' For the use of the prep. cp. iv 7.

4. τῆς ἀλ. πλ. ἀποδεούσας] 'quite inadequate to express the truth.'

ib. τῆς εὐσ. ἐνν. ἐχόμενον] 'clinging to the most reverent of views.' Cp. iv 15 sub fin.

5. ἐπ' ὀλίγων ῥ. ἰστ.] 'satisfied with a few (not with few) words.'

The clause is contrasted with ἰστησιν ἐπὶ τῶν ὑποδειγμάτων θ. above. 'A few words' of Scripture are all that we have to go upon.

6. ἐντεῦθεν] = ἀπὸ τοῦ πνεύματος.

8. διατ. διατέμνοντα] 'to journey through this world, cleaving my way as I go.' There is a ref. to the usual expression τέμνειν ὁδόν. Gr. alludes to the difficulties that beset a faith which will not acquiesce in poor substitutes for knowledge.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΩΦΕΛΙΜΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ»
ΠΑΤΗΣΙΩΝ 5 (ΠΛ. ΟΜΟΝΟΙΑΣ)
ΑΘΗΝΑΙ (101) — ΤΗΛ. 5243400

ΤΥΠΟΙΣ:

«Χρ. Δάφλας — Θ. Θεοδωρόπουλος» Ο.Ε.

Ἀσκληπιοῦ — Τιμισκῆ 13

Τηλ.: 3625-659, 3603-992, 3604-132

Ἀ θ ῆ ν α ι

